

ISSN 2312–1165

Державний вищий навчальний заклад
“Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”
Інститут історії, політології і міжнародних відносин

ГАЛИЧИНА

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ
І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ ЧАСОПИС

До 70-річчя створення Української повстанської армії

24'2013

Івано-Франківськ

УДК 94 (477): 355.311
ББК 63.3 (4 Укр.)624
Д15

Рекомендовано до друку Вченою радою Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

Головний редактор: Микола Кугутяк

Відповідальний секретар: Олександр Марущенко

Редакційна рада: Микола Кугутяк, Олег Жерноклеєв, Леонід Зашкільняк (м. Львів),
Петро Круль, Василь Марчук, Борис Савчук, Михайло Станкевич,
Петро Федорчак, Олександр Козаренко (м. Львів), Ігор Цепенда,
Людмила Троєльнікова (м. Київ), Мирон Черепанин, Раїса Чугай (м. Львів)

Редакційна колегія: Микола Кугутяк, Ігор Райківський, Олег Єгрешій, Андрій Королько,
Олександр Марущенко, Галина Стефанюк, Лілія Шологон

Адреса редакційної колегії: 76000, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57

Часопис "Галичина" затверджений фаховим виданням ВАК України з таких галузей наук:
історія, мистецтвознавство

Реєстраційне свідоцтво КВ № 15260–3832 ПР від 05.06. 2009 р.

**СТОРІНКИ ЖУРНАЛУ ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ, А ТОМУ ЇХ ЗМІСТ
НЕ ОBOB'ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ**

При передруці матеріалів посилання на дане видання обов'язкове

*Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен та інших даних несуть автори
публікацій*

**ГАЛИЧИНА. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий
часопис. До 70-річчя створення Української повстанської армії. 2013. Ч. 24. 390 с.**

У збірнику вміщено доповіді та повідомлення, виголошені на Міжнародній науковій
конференції "Українська повстанська армія – феномен вітчизняної і світової історії ХХ ст.", яка
була присвячена 70-річчю створення УПА і відбулася 11 жовтня 2012 року в Прикарпатському
національному університеті імені Василя Стефаника.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів, усіх, хто цікавиться новітньою істо-
рією України, національно-визвольними рухами ХХ століття.

**GALICIA. All-Ukrainian Scientific, Cultural and Educative, Local Lore Periodical. To
the 70th anniversary of the Ukrainian Insurgent Army creating. 2013. № 24. 390 p.**

The miscellany contains the scientific papers and reports delivered on the Ukrainian scientific
conference "Ukrainian Insurgent Army – the phenomenon of the native and world history in the ХХ
century", which was dedicated to the 70th anniversary of the Ukrainian Insurgent Army appearance
and which took place on October, 11 in 2012 in the Precarpathian National Vasyl Stefanyk University.

For scientists, teachers, graduate students, all who are interested in the modern history of
Ukraine, the national-liberation movements of the 20th century.

© Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, 2013
© Інститут історії, політології і міжнародних
відносин, 2013

ЗМІСТ

**ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ В РЕТРОСПЕКТИВІ ВІТЧИЗНЯНОЇ
І СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ ХХ ст.**

<i>Олександр ЛИСЕНКО</i> УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ 30–50-х рр. ХХ ст.: СУСПІЛЬНИЙ КОНТЕКСТ І НАУКОВИЙ ВИМІР.....	13
<i>Володимир В'ЯТРОВИЧ</i> ВІД ПІДПІЛЬНОЇ ГРУПИ ДО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ: СТАНОВЛЕННЯ СТРУКТУР І НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ.....	19
<i>Іван ПАТРИЛЯК</i> ПРОТИСТОЯННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ НІМЕЦЬКОМУ ОКУПАЦІЙНО- МУ РЕЖИМОВІ: МІФИ ТА РЕАЛІЇ.....	27
<i>Мирослава ГУБАРЧУК</i> ІДЕЯ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ.....	35
<i>Сергій АДАМОВИЧ</i> ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ ЯК ЗАСІБ ПОЛІТИЧНИХ МАНІПУЛЯ- ЦІЙ У СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ.....	42
<i>Володимир ГЛИЗНЕР</i> БОРОТЬБА РОСІЙСЬКОГО ЦАРИЗМУ З “МАЗЕПІНСЬКИМ РУХОМ” У ГАЛИЧИНІ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: 1914–1917 РОКИ.....	45
<i>Дмитро БІЛИЙ</i> АНТИБІЛЬШОВИЦЬКЕ ПОВСТАННЯ НА ТАМАНІ В 1918 р.	52
<i>Ярослав АНТОНЮК</i> “БІЛОРУСЬКИЙ ЧИННИК” УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО КОНФЛІКТУ (1941–1945 рр.).....	59
<i>Микола ҐЕНИК</i> ПОШУК ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПОРОЗУМІННЯ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	69

**ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ЗБРОЙНА БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКОЇ
ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ**

<i>Ігор ПИЛИПІВ</i> ВЗАЄМИНИ ГКЦ З УКРАЇНСЬКИМИ НАЦІОНАЛІСТИЧНИМИ ПАРТІЯМИ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ У 20–30-ті рр. ХХ ст.	78
<i>Галина СТЕФАНЮК</i> СОЦІАЛЬНА ПАРАДИГМА ДІЯЛЬНОСТІ ОУН(Б) У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	84
<i>Андрій СУХИХ</i> УЧАСТЬ ОУН В ОРГАНІЗАЦІЇ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ НА НОВОГРАД-ВОЛИН- ЩИНІ В ЛИПНІ–СЕРПНІ 1941 р.	89
<i>Олена ГАЙДУКЕВИЧ</i> АНДРІЙ П'ЯСЕЦЬКИЙ – МІНІСТР ЛІСІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.....	98
<i>Ярослав ТРЕФ'ЯК</i> УПА: СОЦІАЛЬНИЙ І НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД.....	100
<i>Андрій СМІРНОВ, Володимир ТРОФИМОВИЧ</i> АРХІПАСТІРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄПІСКОПА МСТИСЛАВА СКРИПНИКА В 1942 РОЦІ... ..	105
<i>Ігор ДРОГОБИЦЬКИЙ</i> ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ САМООБОРОНИ ЯК ПЕРШООСНОВИ УПА- “ЗАХІД” У МАТЕРІАЛАХ РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ ДЕРЖБЕЗПЕКИ.....	112
<i>Василь ТИМКІВ</i> ПОЧАТКИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОГО ВИШКОЛУ УПА НА ПРИКАРПАТТІ (ЧЕРВЕНЬ- ГРУДЕНЬ 1943 р.).....	118
<i>Андрій БОЛЯНОВСЬКИЙ</i> ІНОНАЦІОНАЛЬНІ ВІЙСЬКОВІ ВІДДІЛИ В СКЛАДІ УПА (1943–1944 рр.).....	122
<i>Руслан ДЕЛЯТИНСЬКИЙ</i> ОТЕЦЬ ВОЛОДИМИР-ЛУКА МИКИТЮК (1899–1944 рр.): БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС.....	132

<i>Іван ТИМІВ</i> БОЙОВИЙ ШЛЯХ КУРЕНЯ УПА “СМЕРТОНОСЦІ”.....	156
<i>Андрій РВККАС</i> ПОРУЧИК ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ КУЗЬМІНСЬКИЙ (1910–1947): КОНТРАКТНИЙ ОФІЦЕР ВІЙСЬКА ПОЛЬСЬКОГО І ЧЛЕН ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ.....	168
<i>Ігор АНТОНЮК, Лілія ЩЕРБІН</i> ВАСИЛЬ ШЕВЧУК (“КАДИЛО”) – КАПЕЛАН УПА.....	178
<i>Степан ЛЕСІВ</i> ЗАХОДИ МДБ ЩОДО ЛІКВІДАЦІЇ ПІДПІЛЛЯ ОУН НА ТЕРЕНАХ КАЛУСЬКОЇ ОКРУГИ В 1951–1952 рр.....	185
<i>Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ</i> ЖИТТЄВИЙ І БОЙОВИЙ ШЛЯХ ПЕТРА МЕЛЬНИКА – “ХМАРИ” (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОСОБИСТИХ ЗІЗНАНЬ ТА ДОКУМЕНТІВ РЕПРЕСИВНО-КАРАЛЬНИХ ОРГАНІВ).....	196
<i>Олег МАЛЯРЧУК</i> ПРОТИСТОЯННЯ СЕЛЯНСТВА, ОУН, УПА НАСИЛЬНИЦЬКІЙ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА.....	203
<i>Наталія БУРАЧОК</i> НАЦІОНАЛЬНІ ІДЕЇ У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІЙ ТА НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МИКОЛИ ШЛЕМКЕВИЧА.....	211
<i>Валерій ОСТРОВСЬКИЙ</i> УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ ЧИН ЗІНОВІЯ КРАСІВСЬКОГО.....	215
<i>Микола ПОСІВНИЧ</i> ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ПЕТРА БАШУКА.....	226

УКРАЇНСЬКА ПОВСТАНСЬКА АРМІЯ В ДЖЕРЕЛАХ Ї ІСТОРИОГРАФІЇ, КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТЮ ТА ІСТОРИЧНІЙ ПАМ’ЯТІ В УКРАЇНІ

<i>Василь ФУТАЛА</i> УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ ХХ ст. У СУЧАСНОМУ ВІТЧИЗНЯНОМУ НАУКОВОМУ ПРОСТОРІ.....	233
<i>Олександр МАРУЩЕНКО, Наталія НАДУРАК</i> СТАНОВЛЕННЯ ОУН У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД.....	241
<i>Петро ГАВА</i> ДІЯЛЬНІСТЬ УВО Й ОУН МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ: СУЧАСНА ПОЛЬСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ.....	249
<i>Роман ПУЙДА</i> ІСТОРИОГРАФІЯ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УНДО.....	256
<i>Ольга МОРОЗОВА</i> ПРОБЛЕМА ОУН Й УПА В ПОЛЬСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ.....	260
<i>Галина СТЕФАНЮК, Роман САВІЦЬКИЙ</i> СХІДНОГАЛИЦЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ 1941–1944 рр. У ВІТЧИЗНЯНИХ ДЖЕРЕЛАХ.....	265
<i>Ірина ГАЛАЙЧУК</i> УКРАЇНСЬКИЙ САМОСТІЙНИЦЬКИЙ РУХ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЯК ОБ’ЄКТ ВИВЧЕННЯ СУЧАСНИХ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДНИКІВ.....	272
<i>Сергій ІВАНОВ</i> СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ РІВНЕНЩИНИ В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕГАЛЬНОЇ ПРЕСИ).....	278
<i>Лариса КОБУТА</i> СТАТТЯ В.ЛЕВИНСЬКОГО “БУДЬМО УКРАЇНЦЯМИ!” ЯК ВІДГУК НА НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНУ БОРОТЬБУ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	284
<i>Тамара ГАЛИЦЬКА-ДІДУХ, Оксана ЯЦКІВ</i> СПОГАДИ ПРО СОТЕННОГО УПА АНДРІЯ МАРІЙЧИНА “ТЮТЮННИКА”.....	287
<i>Євгеній САМБОРСЬКИЙ, Юрій ТОМИН</i> АРМІЯ КРАЙОВА В ЗАХІДНІЙ БІЛОРУСІ (1944–1946 рр.): ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ....	293

<i>Назарій РОЗЛУЦЬКИЙ</i> ФОНД СТАНІСЛАВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У В ДАІФО ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНЦІВ У 1944–1960-х рр. НА ТЕРИТОРІЇ СТАНІСЛАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	298
<i>Петро СРЕДЖУК</i> ПОВСТАНСЬКІ АКЦІЇ, ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ, ЧЕКІСТІВ З ЛІКВІДАЦІЇ РУХУ ОПОРУ НА ТЕРИТОРІЇ ГАЛИЦЬКОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ У ЗВЕДЕННЯХ РАЙОННИХ ТА ОБЛАСНОГО ВОЄННИХ КОМІСАРИАТІВ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1940-х – 1950-ті РОКИ).....	303
<i>Василь ЖУПНИК</i> ВИСВІТЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ (МІЛІЦІЇ) НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР У 1944–1953 рр. В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ.....	315
<i>Степан БОРЧУК, Андрій ГУМЕНЯК</i> УНІФОРМА ВОЯКІВ УПА.....	321
<i>Віра ПРОКОП'ЯК</i> ПОЛІТИКА НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ ЩОДО УКРАЇНСЬКИХ ПРОФЕСІЙНИХ ТЕАТРІВ У ГАЛИЧИНІ (1941–1944 рр.).....	326
<i>Володимир КОБИЛЯНСЬКИЙ</i> МУЗИКА В ЖИТТІ УКРАЇНСЬКИХ ПОВСТАНЦІВ НА ПРИКАРПАТТІ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1940-х – ПОЧАТОК 1950-х рр.).....	331
<i>Олег ЄГРЕШІЙ</i> ЦІННЕ ЕПІСТОЛЯРНЕ ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ.....	343
<i>Богдан ПАСКА</i> ІДЕЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ В ЕСЕЇСТИЦІ ДИСИДЕНТА ВАЛЕНТИНА МОРОЗА.....	346
<i>Володимир ФЕДОРАК</i> УПА В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ПАМ'ЯТКАХ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ.....	351
<i>Михайло ПАНЬКІВ</i> ПАМ'ЯТКИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В 40–50-х рр. ХХ СТОЛІТТЯ НА ПРИКАРПАТТІ.....	356
<i>Борис САВЧУК, Уляна ПАЛІЙЧУК, Андрій ЧЕРВІНСЬКИЙ</i> ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ПРО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ 40-х – ПОЧАТКУ 50-х рр. ХХ СТОРІЧЧЯ В МОНУМЕНТАЛЬНІЙ СКУЛЬПТУРІ ПРИКАРПАТТЯ... ..	362

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Олег ЖЕРНОКЛЕЄВ</i> ВЕЛИКИЙ СКИТ У ДУХОВНОМУ ЖИТТІ ЄВРОПИ ЕПОХИ БАРОКО (Великий Скит у Карпатах : у 3-х т. – Т. 1 : Патерик Скитський. Синодик / за ред. М. Кугутяка. – Львів : Манускрипт-Львів, 2013. – 726 с.).....	369
<i>Микола КУГУТЯК</i> У ПОШУКАХ НОВИХ ОБРІВ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРІОПИСАННЯ (Моргун В. А. МАР. “Поєма вільного народу” : Вступ до сакральної історії України / Василь Моргун. – К. ; Донецьк : Промінь, 2013. – 168 с.).....	372
<i>Іван ПАТЕР</i> ВАГОМЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОТВОРЕННЯ (<i>Райківський І. Я.</i> Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття : монографія / І. Я. Райківський. – Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2013. – 932 с. + 16 с. іл.).....	375

СЛОВО ПРО ЮВІЛЯРА

<i>Андрій КОРОЛЬКО, Ігор РАЙКІВСЬКИЙ</i> БОГДАН ГАВРИЛІВ – НАУКОВЕЦЬ, ІСТОРИК-КРАЄЗНАВЕЦЬ, ПЕДАГОГ.....	380
--	-----

MEMORY

<i>Микола КУГУТЯК</i> ПАМ'ЯТІ ДОСЛІДНИКА ІСТОРІЇ ЗУНР ПРОФЕСОРА ОЛЕКСАНДРА КАРПЕНКА.....	383
НАШІ АВТОРИ.....	385

СОДЕРЖАНИЕ

**ИСТОКИ УКРАИНСКОЙ ПОВСТАНЧЕСКОЙ АРМИИ В РЕТРОСПЕКТИВЕ
ОТЕЧЕСТВЕННОЙ И ВСЕМИРНОЙ ИСТОРИИ XX ст.**

<i>Александр ЛЫСЕНКО</i> УКРАИНСКОЕ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЕ ДВИЖЕНИЕ 30–50-х гг. XX в.: ОБЩЕСТВЕННЫЙ КОНТЕКСТ И НАУЧНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ.....	13
<i>Владимир ВЯТРОВИЧ</i> ОТ ПОДПОЛЬНОЙ ГРУППЫ К НАЦИОНАЛЬНОМУ ДВИЖЕНИЮ: СТАНОВЛЕНИЕ СТРУКТУР И НАПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УКРАИНСКОГО ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ.....	19
<i>Иван ПАТРИЛЯК</i> ПРТИВОСТОЯНИЕ УКРАИНСКОГО ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ НЕМЕЦКОМУ ОККУПАЦИОННОМУ РЕЖИМУ: МИФЫ И РЕАЛИИ.....	27
<i>Мирослава ГУБАРЧУК</i> ИДЕЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРОИТЕЛЬСТВА В ПОЛИТИЧЕСКИХ КОНЦЕПЦИЯХ ОРГАНИЗАЦИИ УКРАИНСКИХ НАЦИОНАЛИСТОВ.....	35
<i>Сергей АДАМОВИЧ</i> ФЕНОМЕН УКРАИНСКОЙ ПОВСТАНЧЕСКОЙ АРМИИ КАК СРЕДСТВО ПОЛИТИЧЕС- КИХ МАНИПУЛЯЦИЙ В ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ УКРАИНЫ.....	42
<i>Владимир ГЛИЗНЕР</i> БОРЬБА РОССИЙСКОГО ЦАРИЗМА С “МАЗЕПИНСКИМ ДВИЖЕНИЕМ” В ГАЛИЧИНЕ В ПЕРИОД ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ: 1914–1917 ГОДЫ.....	45
<i>Дмитрий БИЛЫЙ</i> АНТИБОЛЬШЕВИСТСКОЕ ВОССТАНИЕ НА ТАМАНИ В 1918 г.	52
<i>Ярослав АНТОНЮК</i> “БЕЛОРУССКИЙ ФАКТОР” УКРАИНСКО-ПОЛЬСКОГО КОНФЛИКТА (1941–1945 гг.).....	59
<i>Николай ГЕНЬК</i> ПОИСК ПОЛЬСКО-УКРАИНСКОГО ВЗАИМОПОНИМАНИЯ ВО ВРЕМЯ ВТОРОЙ МИРО- ВОЙ ВОЙНЫ.....	69
 ГОСУДАРСТВЕННОДЕЯТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ВООРУЖЕННАЯ БОРЬБА УКРАИНСКОЙ ПОВСТАНЧЕСКОЙ АРМИИ ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ УКРАИНЫ	
<i>Игорь ПЫЛЫПИВ</i> КОНТАКТЫ ГКЦ С УКРАИНСКИМИ ПАРТИЯМИ ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЧИНЫ В 20–30-х гг. XX в.	78
<i>Галина СТЕФАНЮК</i> СОЦИАЛЬНАЯ ПАРАДИГМА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОУН(Б) В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ.....	84
<i>Андрей СУХИХ</i> УЧАСТИЕ ОУН В ОРГАНИЗАЦИИ МЕСТНЫХ ОРГАНОВ ВЛАСТИ НА НОВОГРАД- ВОЛЫНЩИНЕ В ИЮЛЕ–АВГУСТЕ 1941 г.	89
<i>Елена ГАЙДУКЕВИЧ</i> АНДРЕЙ ПЬЯСЕЦКИЙ – МИНИСТР ЛЕСОВ УКРАИНСКОГО ГОСУДАРСТВА.....	98
<i>Ярослав ТРЕФЬЯК</i> УПА: СОЦИАЛЬНЫЙ И НАЦИОНАЛЬНЫЙ СОСТАВ.....	100
<i>Андрей СМІРНОВ, Владимир ТРОФИМОВИЧ</i> АРХИПАСТЫРСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЕПИСКОПА МСТИСЛАВА СКРЫПНИКА В 1942 ГОДУ.....	105
<i>Игорь ДРОГОБИЦКИЙ</i> ФОРМИРОВАНИЕ УКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ САМООБОРОНЫ КАК ПЕРВООСНОВЫ УПА-“ЗАПАД” В МАТЕРИАЛАХ СОВЕТСКИХ ОРГАНОВ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ.....	112
<i>Василий ТЫМКІВ</i> НАЧАЛО ОРГАНИЗАЦИИ ВОЕННОГО ОБУЧЕНИЯ УПА НА ПРИКАРПАТЬЕ (ИЮНЬ– ДЕКАБРЬ 1943 г.).....	118
<i>Андрей БОЛЯНОВСКИЙ</i> ИНОНАЦИОНАЛЬНЫЕ ВОЕННЫЕ ОТДЕЛЫ В СОСТАВЕ УПА (1943–1944 гг.).....	122

<i>Руслан ДЕЛЯТЫНСКИЙ</i> ОТЕЦ ВЛАДИМИР-ЛУКА МИКИТЮК (1899–1944 гг.): БИОГРАФИЧЕСКИЙ ОЧЕРК.....	132
<i>Иван ТЫМИВ</i> БОЕВОЙ ПУТЬ КУРЕНЯ УПА “СМЕРТНОСЦЫ”.....	156
<i>Андрей РУККАС</i> ПОРУЧИК АЛЕКСАНДР АЛЕКСАНДРОВИЧ КУЗЬМИНСКИЙ (1910–1947): КОНТРАКТ- НЫЙ ОФИЦЕР ВОЙСКА ПОЛЬСКОГО И ЧЛЕН ОРГАНИЗАЦИИ УКРАИНСКИХ НАЦИО- НАЛИСТОВ.....	168
<i>Игорь АНТОНЮК, Лилия ЩЕРБИН</i> ВАСИЛИЙ ШЕВЧУК (“КАДЫЛО”) – КАПЕЛЛАН УПА.....	178
<i>Степан ЛЕСИВ</i> МЕРОПРИЯТИЯ МГБ ПО ЛИКВИДАЦИИ ПОДПОЛЬЯ ОУН В РАЙОНЕ КАЛУШСКОЙ ОКРУГИ В 1951–1952 гг.	185
<i>Василий ИЛЬНИЦКИЙ</i> ЖИЗНЕННЫЙ И БОЕВОЙ ПУТЬ ПЕТРА МЕЛЬНИКА-“ХМАРЫ” (ПО МАТЕРИАЛАМ ЛИЧНЫХ ПРИЗНАНИЙ И ДОКУМЕНТОВ РЕПРЕССИВНО-КАРАТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ).....	196
<i>Олег МАЛЯРЧУК</i> ПРОТИВОСТОЯНИЕ КРЕСТЬЯНСТВА, ОУН, УПА НАСИЛЬСТВЕННОЙ КОЛЛЕКТИ- ВИЗАЦИИ ЗАПАДНОУКРАИНСКОГО СЕЛА.....	203
<i>Наталья БУРАЧОК</i> НАЦИОНАЛЬНЫЕ ИДЕИ В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ И НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬ- НОСТИ НИКОЛАЯ ШЛЕМКЕВИЧА.....	211
<i>Валерий ОСТРОВСКИЙ</i> УКРАИНСКОЕ НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКОЕ ДЕЙСТВИЕ ЗИНОВИЯ КРАСИВСКОГО.....	215
<i>Николай ПОСИВНЫЧ</i> ЖИЗНЕННЫЙ ПУТЬ ПЕТРА БАШУКА.....	226

**УКРАИНСКАЯ ПОВСТАНЧЕСКАЯ АРМИЯ В ИСТОЧНИКАХ И ИСТОРИОГРАФИИ,
КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ И ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ В УКРАИНЕ**

<i>Василий ФУТАЛА</i> УКРАИНСКИЙ НАЦИОНАЛИЗМ МЕЖВОЕННОГО ПЕРИОДА XX в. В СОВРЕМЕННОМ ОТЕЧЕСТВЕННОМ НАУЧНОМ ПРОСТРАНСТВЕ.....	233
<i>Александр МАРУЩЕНКО, Наталья НАДУРАК</i> СТАНОВЛЕНИЕ ОУН В СОВРЕМЕННЫХ УКРАИНСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ: ИСТОРИО- ГРАФИЧЕСКИЙ ОБЗОР.....	241
<i>Петр ГАВА</i> ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УВО–ОУН МЕЖВОЕННОГО ПЕРИОДА В ЗАПАДНОЙ УКРАИНЕ: СОВРЕМЕННАЯ ПОЛЬСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ.....	249
<i>Роман ПУЙДА</i> ИСТОРИОГРАФИЯ ПАРЛАМЕНТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УНДО.....	256
<i>Ольга МОРОЗОВА</i> ПРОБЛЕМА ОУН–УПА В ПОЛЬСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ.....	260
<i>Галина СТЕФАНЮК, Роман САВИЦКИЙ</i> ВОСТОЧНОГАЛИЦКОЕ ОБЩЕСТВО В КОНТЕКСТЕ УКРАИНСКОГО НАЦИОНАЛЬНО- ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ 1941–1944 гг. В ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ИСТОЧНИКАХ... ..	265
<i>Ирина ГАЛАЙЧУК</i> УКРАИНСКОЕ САМОСТИЙНИЦКОЕ ДВИЖЕНИЕ В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ КАК ОБЪЕКТ ИЗУЧЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ИСТОРИКОВ.....	272
<i>Сергей ИВАНОВ</i> ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЖИЗНЬ РИВНЕНЩИНЫ В ГОДЫ НЕМЕЦКОЙ ОККУПАЦИИ (ПО МАТЕРИАЛАМ УКРАИНСКОЙ ЛЕГАЛЬНОЙ ПРЕСЫ).....	278
<i>Лариса КОБУТА</i> СТАТЬЯ ВЛЕВИНСКОГО “БУДЕМ УКРАЙНЦАМИ!” КАК ОТЗЫВ НА НАЦИОНАЛЬНО- ОСВОБОДИТЕЛЬНУЮ БОРЬБУ УКРАЙНЦЕВ В УСЛОВИЯХ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ....	284
<i>Тамара ГАЛИЦКАЯ-ДИДУХ, Оксана ЯЦКИВ</i> ВОСПОМИНАНИЯ О СОТЕННОМ УПА АНДРЕЕ МАРИЙЧИНЕ “ТЮТЮННИКЕ”.....	287
<i>Евгений САМБОРСКИЙ, Юрий ТОМИН</i> АРМИЯ КРАЙОВА В ЗАПАДНОЙ БЕЛОРУССИИ (1944–1946 гг.): ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ.....	293

<i>Назарий РОЗЛУЦКИЙ</i> ФОНД СТАНИСЛАВСКОГО ОБКОМА КП(б)У В ГАИФО КАК ИСТОЧНИК ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ УКРАИНЦЕВ В 1944–1960-х гг. НА ТЕРРИТОРИИ СТАНИСЛАВСКОЙ ОБЛАСТИ.....	298
<i>Петр СИРЕДЖУК</i> ПОВСТАНЧЕСКИЕ АКЦИИ, ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МИЛИЦИИ, ЧЕКИСТОВ ПО ЛИКВИДАЦИИ ДВИЖЕНИЯ СОПРОТИВЛЕНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ ГАЛИЦКОЙ ГУЦУЛЬЩИНЫ В СООБЩЕНИЯХ РАЙОННЫХ И ОБЛАСТНОГО ВОЕННЫХ КОМИССАРИАТОВ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА 1940-х – 1950-е ГОДЫ).....	303
<i>Василий ЖУПНИК</i> ОСВЕЩЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ (МИЛИЦИИ) НА ТЕРРИ- ТОРИИ ЗАПАДНЫХ ОБЛАСТЕЙ УССР В 1943–1953 гг. В УКРАИНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ...	315
<i>Степан БОРЧУК, Андрей ГУМЕНЯК</i> УНИФОРМА ВОИНОВ УПА.....	321
<i>Вера ПРОКОПЬЯК</i> ПОЛИТИКА НЕМЕЦКОЙ ОККУПАЦИОННОЙ ВЛАСТИ ОТНОСИТЕЛЬНО УКРАИНСКИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ТЕАТРОВ В ГАЛИЧИНЕ (1941–1944 гг.).....	326
<i>Владимир КОБЫЛЯНСКИЙ</i> МУЗЫКА В ЖИЗНИ УКРАИНСКИХ ПОВСТАНЦЕВ НА ПРИКАРПАТЬЕ (ВТОРАЯ ПОЛО- ВИНА 1940-х – НАЧАЛО 1950-х гг.).....	331
<i>Олег ЕГРЕШИЙ</i> ЦЕННЫЙ ЭПИСТОЛЯРНЫЙ ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ ПОВСЕДНЕВНОСТИ.....	343
<i>Богдан ПАСКА</i> ИДЕИ УКРАИНСКОГО НАЦИОНАЛИЗМА В ЭССЕИСТИКЕ ДИССИДЕНТА ВАЛЕНТИНА МОРОЗА.....	346
<i>Владимир ФЕДОРАК</i> УПА В ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫХ ПАМЯТНИКАХ ИВАНО-ФРАНКОВЩИНЫ.....	351
<i>Михаил ПАНЬКИВ</i> ПАМЯТНИКИ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ УКРАИНСКОГО НАРОДА В 40–50-х гг. XX ВЕКА НА ПРИКАРПАТЬЕ.....	357
<i>Борис САВЧУК, Ульяна ПАЛИЙЧУК, Андрей ЧЕРВИНСКИЙ</i> УВЕКОВЕЧЕНИЕ ПАМЯТИ О НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОМ ДВИЖЕНИИ 40-х – НАЧАЛА 50-х гг. XX ВЕКА В МОНУМЕНТАЛЬНОЙ СКУЛЬПТУРЕ ПРИКАРПАТЬЯ.....	362

РЕЦЕНЗИИ

<i>Олег ЖЕРНОКЛЕЕВ</i> ВЕЛИКИЙ СКИТ В ДУХОВНОЙ ЖИЗНИ ЕВРОПЫ ЭПОХИ БАРОККО (Великий Скит в Карпатах : в 3-х т. – Т. 1 : Патерик Скитский. Синодик / под ред. М. Кугутяка. – Львов : Манускрипт-Львов, 2013. – 726 с.....	369
<i>Николай КУГУТЯК</i> В ПОИСКАХ НОВЫХ ГОРИЗОНТОВ ОСМЫСЛЕНИЯ УКРАИНСКОЙ ИСТОРИИ (Моргун В. А. МАР. “Поэма вольного народа” : Введение в сакральную историю Украины / Василий Моргун. – К. ; Донецк : Проминь, 2013. – 168 с.).....	372
<i>Иван ПАТЕР</i> ВЕСОМОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМ ФОРМИРОВАНИЯ УКРАИНСКОЙ НАЦИИ (<i>Райкивский И. Я.</i> Идея украинского национального единства в общественной жизни Галичины XIX века: монография / И. Я. Райкивский. – Ивано-Франковск : Издательство Прикарпатского национального университета имени Василия Стефаника, 2013. – 932 с. + 16 с. ил.).....	375

СЛОВО О ЮБИЛЯРЕ

<i>Андрей КОРОЛЬКО, Игорь РАЙКИВСКИЙ</i> БОГДАН ГАВРЬЛИВ – УЧЕНЫЙ, ИСТОРИК-КРАЕВЕД, ПЕДАГОГ.....	380
---	-----

MEMORY

<i>Николай КУГУТЯК</i> ПАМЯТИ ИССЛЕДОВАТЕЛЯ ИСТОРИИ ЗАПАДНО-УКРАИНСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБ- ЛИКИ ПРОФЕССОРА АЛЕКСАНДРА КАРПЕНКО.....	383
НАШИ АВТОРЫ.....	385

CONTENTS

**THE SOURCES OF THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY IN THE RETROSPECTIVE
OF THE UKRAINIAN AND WORLD HISTORY OF THE XX CENTURY**

<i>Oleksandr LYSENKO</i> UKRAINIAN NATIONAL LIBERATION MOVEMENT: SOCIAL CONTEXT AND SCIENTIFIC SURVEY.....	13
<i>Volodymyr VIATROVYCH</i> FROM THE SECRET GROUP TO THE NATIONAL MOVEMENT: THE FORMATION OF THE STRUCTURES OF THE UKRAINIAN LIBERATION MOVEMENT AND DIRECTIONS OF ITS ACTIVITY.....	19
<i>Ivan PATRYLAK</i> CONFRONTATION BETWEEN UKRAINIAN LIBERATION MOVEMENT AND THE GERMAN OCCUPATION REGIME: MYTHS AND REALITIES.....	27
<i>Myroslava HUBARCHUK</i> THE IDEA OF STATE BUILDING IN POLITICAL CONCEPTIONS OF UKRAINIAN NATIONALISTS ORGANIZATION.....	35
<i>Sergiy ADAMOVIYCH</i> THE UKRAINIAN UPRISING ARMY'S PHENOMENON AS A MEANS OF MANIPULATIONS IN UKRAINE'S SOCIAL LIFE.....	42
<i>Volodymyr GLIZNER</i> FIGHT OF RUSSIAN CARIZMU AGAINST "MAZEPINSKIY RUH" IN GALYCHINA IN THE PERIOD OF THE FIRST WORLD WAR: 1914–1917.....	45
<i>Dmytro BILYY</i> ANTI-BOLSHEVIK REBELLION ON THE TAMAN PENINSULAR IN 1918.....	52
<i>Yaroslav ANTONYUK</i> "BYELORUSSIAN FACTOR" UKRAINIAN-POLISH CONFLICT (1941–1945).....	59
<i>Mykola GENYK</i> SEEKING THE POLISH-UKRAINIAN RECONCILIATION DURING WORLD WAR II.....	69

**THE STATE-FORMING ACTIVITY AND ARMED FIGHT OF THE UKRAINIAN
INSURGENT ARMY FOR THE UKRAINIAN INDEPENDENCY**

<i>Igor PYLYPIV</i> RELATIONSHIPS OF THE UKRAINIAN GREEK-CATHOLIC CHURCH WITH THE UKRAINIAN NATIONALIST PARTIES IN HALYCHYNA IN THE TIMES OF THE SECOND RICH POSPOLITA.....	78
<i>Galyna STEFANYUK</i> THE SOCIAL PARADIGM OF THE OUN(B) DURING THE SECOND WORLD WAR.....	84
<i>Andriy SUKHYYKH</i> THE PARTICIPATION OF OUN IN ORGANIZATION OF LOCAL AUTHORITIES IN THE NOVOGRAD-VOLYNSKIY REGION IN THE JULY – AUGUST 1941.....	89
<i>Olena HAYDUKEVYCH</i> ANDRIY PYASETSKYI IS A MINISTER OF FORESTS OF THE UKRAINIAN STATE.....	98
<i>Jaroslav TREFJAK</i> SOCIAL AND NATIONAL COMPOSITION U.P.A.....	100
<i>Andrii SMYRNOV, Volodymyr TROFYMOVYCH</i> THE ARCHPASTORAL ACTIVITY OF BISHOP MSTYSLAV SKRYPNYK IN 1942.....	105
<i>Igor DROGOBUTSKY</i> THE FORMATION OF UKRAINIAN NATIONAL SELF-DEFENSE AS THE INITIAL UPA- "WEST" IN THE MATERIALS OF THE SOVIET SECURITY ORGANS.....	112
<i>Vasyl TYMKIV</i> BEGINNING OF MILITARY TRAINING IN THE CARPATHIAN REGION (JUNE – DECEMBER 1943).....	118
<i>Andrii BOLIANSKYI</i> FOREIGN MILITARY DETACHMENTS WITHIN THE UPA, 1943–1944.....	122
<i>Ruslan DELYATYNSKY</i> FATHER VOLODYMYR LUKA MYKYTIUK (1899–1944): BIOGRAPHICAL SKETCH.....	132
<i>Ivan TYMIV</i>	

TOUR OF DUTY OF THE UIA KUREN "SMERTONOSTSI".....	156
<i>Andriy RUKKAS</i>	
PORUCZNIK OLEXANDR OLEXANDROVYCH KUZMINSKIJ (1910–1947): THE CONTRACT OFFICER OF THE POLISH ARMY AND THE MEMBER OF THE UKRAINIAN NATIONALISTS ORGANIZATION.....	168
<i>Igor ANTONJUK, Lily SHCHERBIN</i>	
VASYL SHEVCHUK ("KADYLO") – CHAPLAIN OF THE UKRAINIAN UPRISING ARMY... ..	178
<i>Stepan LESIV</i>	
MGB'S MEASURES FOR LIQUIDATION OF OUN'S ANDEGRAUND ACTIVITY ON THE KALUSH DISTRICT TERRITORY IN 1951–1952.....	185
<i>Vasil ILNYTSKYI</i>	
LIFE AND WAR OF PETRO MELNYK-"KHMARA" (A CASE STUDY OF PERSONAL INQUIRIES AND DOKUMENTS OF REPRESSIVE AND PUNITIVE BODIES).....	196
<i>Oleg MALYARCHUK</i>	
CONFRONTATION PEASANTRY, OUN, UPA FORCED COLLECTIVIZATION WESTERN VILLAGE.....	203
<i>Nataliia BURACHOK</i>	
NATIONAL IDEA IN PUBLIC, POLITICAL AND SCIENTIFIC ACTIVITY OF M.SHLEMKEVYCH.....	211
<i>Valeriy OSTROVSKYI</i>	
THE UKRAINIAN NATIONALISTIC AND ACTIVITY OF ZINOVYI KRASIVSKYI.....	215
<i>Mykola POSIVNYCH</i>	
PETER BASHUK LIFE STORY.....	226

THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY IN THE HISTORICAL SOURCES AND HISTORIOGRAPHY, IN THE CULTURAL LIFE AND HISTORICAL MEMORY OF UKRAINE

<i>Vasyl FUTALA</i>	
UKRAINIAN NATIONALISM INTERWAR PERIOD OF XX CENTURY IN MODERN NATIONAL SCIENTIFIC SPACE.....	233
<i>Oleksandr MARUSHCENKO, Natalia NADURAK</i>	
FORMATION OF OUN IN THE MODERN UKRAINIAN INVESTIGATIONS: HISTORIOGRAPHICAL REVIEW.....	241
<i>Petro GAVA</i>	
THE UVO-OUN ACTIVITY IN WESTERN UKRAINE BETWEEN WARS: THE CONTEMPORARY POLISH HISTORIOGRAPHY.....	249
<i>Roman PUYDA</i>	
HISTORIOGRAPHY OF PARLIAMENTARY ACTIVITY OF UNDO.....	256
<i>Olga MOROZOVA</i>	
THE OUN-UPA PROBLEM IN POLISH AND UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY.....	260
<i>Galina STEFANYUK, Roman SAVITSKIY</i>	
EAST GALICIAN SOCIETY IN THE CONTEXT OF THE UKRAINIAN NATIONAL LIBERATION MOVEMENT OF 1941–1944 FROM DOMESTIC SOURCES.....	265
<i>Iryna HALAICHUK</i>	
UKRAINIAN INDEPENDENT MOVEMENT DURING THE SECOND WORLD WAR AS AN OBJECT OF STUDY OF MODERN LOCAL RESEARCHERS.....	272
<i>Sergiy IVANOV</i>	
SOCIAL AND POLITICAL LIFE IN RIVNE REGION DURING THE GERMAN OCCUPATION (BASED ON UKRAINIAN LEGAL PRESS).....	278
<i>Larysa KOBUTA</i>	
V.LEVYNSKY'S ARTICLE "LET'S BE UKRAINIANS" AS A RESPONSE TO THE UKRAINIAN NATIONAL-LIBERATION MOVEMENT DURING WORLD WAR II.....	284
<i>Tamara HALYTSKA-DIDUKH, Oksana JATSKIV</i>	
MEMORIES OF CENTESIMAL ANDRIY MARIYCHYN "TYUTYNNYK".....	287
<i>Yevhenij SAMBORSKYJ, Yuriy TOMYN</i>	
ARMIA KRAJOWA IN WESTERN BELARUS (1944–1946): HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM.....	293
<i>Nazariy ROZLUTSKY</i>	
ARCHIVE OF STANISLAW OBKOM KP(B)U US SOURCE TO STUDY OF HISTORY OF	

LIBERATION FIGHT OF UKRAINIANS IN 1944–1950 ON THE TERRITORY OF STANISLAV REGION.....	298
<i>Petro SIREDZHUK</i>	
REBELLIOUS ACTIONS, POLICE AND CHEKISTS' ACTIVITY AIMED AT THE RESISTANCE MOVEMENT SUPPRESSION ON THE TERRITORY OF GALICIAN GUTSUL LAND IN THE RESUMES OF THE DISTRICT AND OBLAST MILITARY COMMISSARIATS...	303
<i>Vasyl ZHUPNYK</i>	
COVERAGE OF INTERNAL AFFAIRS (POLICE) IN THE WESTERN REGIONS OF THE USSR IN 1944–1953 YEARS IN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY.....	315
<i>Stepan BORCHUK, Andriy HUMENYAK</i>	
UPA WARRIORS' UNIFORM.....	321
<i>Vira PROKOPIAK</i>	
POLITICS OF GERMAN OF OCCUPATION POWER IS IN RELATION TO UKRAINIAN PROFESSIONAL THEATRES IN GALYCHINA (1941–1944).....	326
<i>Volodymyr KOBYLIANSKY</i>	
MUSIC IN THE LIFE OF THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY FIGHTERS IN THE PRECARPATHIAN REGION (THE SECOND HALF OF THE 1940th – THE BEGINNING OF THE 1950th).....	331
<i>Oleg YEGRESHIY</i>	
THE VALUABLE EPISTOLARY SOURCE OF THE HISTORY OF THE EVERY DAY LIFE.....	343
<i>Bogdan PASKA</i>	
THE IDEAS OF THE UKRAINIAN NATIONALISM IN THE ESSAYS OF DISSIDENT VALENTYN MOROZ.....	346
<i>Volodymyr FEDORAK</i>	
UIA IN THE CONTEXT OF HISTORICAL AND CULTURAL MONUMENTS IN IVANO-FRANKIVSK REGION.....	351
<i>Mikhailo PANKIV</i>	
ATTRACTIONS THE NATIONAL LIBERATION STRUGGLE OF THE UKRAINIAN PEOPLE IN 40–50 YEARS OF THE TWENTIETH CENTURY IN THE CARPATHIAN MOUNTAINS.....	357
<i>Boris SAVCHUK, Uliana PALIYCHUK, Andriy CHERVINSKY</i>	
MEMORY ABOUT NATIONAL LIBERATION COMPETITIONS (40 – TO BEGINNING OF THE 50 YEARS OF XX OF CENTURY) IN MONUMENTAL SCULPTURE OF PRYKARPATYA.....	362
REVIEWS	
<i>Oleg ZHERNOKLEYEV</i>	
GREAT SKETE IN THE SPIRITUAL LIFE OF EUROPE IN THE ERA OF BAROQUE (A Great Skete sn the Carpathians : in 3 volumes. Vol. 1 : Patristics of the Skete. Commemoration Book / Mykola Kuhutyak (editor-in-chief). – Ivano-Frankivsk : Manuscript-Lviv, 2013. – 726 p.).....	369
<i>Mykola KUHUTYAK</i>	
IN SEARCH OF NEW PERSPEKTIVES IN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY (Morhun V. A. MAR. “THE POEM OF FREE PEOPLE”: INTRODUCTION TO SACRAL HISTORY OF UKRAINE / VASYL MORHUN. – K. ; DONETSK : PROMIN, 2013. – 168 p.).....	372
<i>Ivan PATER</i>	
A WEIGHTY STUDY OF UKRAINIAN NATION-BUILDING (Raikivskyi Igor. The idea of the Ukrainian national unity in the community life of Galicia in the XIXth century : monography / Igor Raikivskyi. – Ivano-Frankivsk : Publishing of the Prykarpattia National University named after Vasyl Stefanik, 2012. – 932 p. + 16 p. il.).....	375
JUBILEE	
<i>Igor RAIKIVSKYI, Andriy KOROLKO</i>	
BOHDAN HAVRYLIV – SCHOLAR, HISTORIAN AND ETHNOGRAPHER, EDUCATOR.....	380
MEMORY	
<i>Mykola KUHUTYAK</i>	
IN MEMORY RESEARCHER OF HISTORY OF THE WEST UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC PROFESSOR ALEXANDER KARPENKO.....	383
OUR AUTHORS.....	385

ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ В РЕТРОСПЕКТИВІ ВІТЧИЗНЯНОЇ І СВІТОВОЇ ІСТОРІЇ ХХ ст.

УДК 94 (477.8): 329.733

Олександр ЛИСЕНКО

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ 30–50-х рр. ХХ ст.: СУСПІЛЬНИЙ КОНТЕКСТ І НАУКОВИЙ ВИМІР

У статті розкриваються проблеми національної самоідентифікації, формування колективної пам'яті та історичної свідомості громадян України, роль і значення феномену українського національно-визвольного руху 1930–1950-х рр., з'ясовується ставлення до ОУН і УПА населення різних регіонів України, юридичні, правові аспекти українського самостійницького руху.

Ключові слова: український національно-визвольний рух, Організація українських націоналістів, Українська повстанська армія, історична пам'ять, державна політика пам'яті.

Більшість релігійних віровчень обстоюють положення про вічне життя душі, що є субстанційним осердям людського ества. Цей оптимізуючий наше буття постулат дає наснагу й сили в щоденному подоланні несприятливих обставин, труднощів, у тяжкій праці, боротьбі з недугами.

Чому ж тоді ми з такою тривогою, увагою й особистою зацікавленістю зазираємо за лаштунки нашого минулого, яке вкрите мороком віків. Для чого ми намагаємося вихопити із цього калейдоскопа подій епізоди, які, на наш погляд, є найбільш знаковими, вирішальними, доленосними, зафіксувати їх, донести до якомога більшої кількості людей і навіть підштовхувати до аналогічного їх сприйняття?

Шукаючи відповіді на ці питання, ми неодмінно мусимо визнати, що ця солідарність у сприйнятті колективного минулого є ніщо інше, як елемент самоідентифікації – конфесійної, соціальної, політичної й навіть етнічної.

Складне явище національної самоідентифікації на індивідуальному й надособистісному рівнях має доволі суттєві відмінності. Однак в обох випадках визначальним чинником виступають певні опорні конструкції: знакові події, ідеологічні меседжі, гасла тощо. Накладаючись на особистий та колективний досвід і поєднуючись з культурно-освітніми впливами, вони ферментують процес ідентифікації людських спільнот на етнічному, конфесійному, соціально-корпоративному ґрунті.

За даними Національного інституту стратегічних досліджень, у 2004 р. громадянами країни себе вважали 44% респондентів, локальної ідентифікації дотримувалися 37%, близько 11% вважали себе громадянами колишнього СРСР і лише 3% дотримувалися суто етнічної самоідентифікації.

Рациональні відмінності в ментальності, колективній пам'яті й історичній свідомості населення України настільки значні, що дають можливість саме на цій основі вибудовувати політичні технології, маніпулювати масами з електоральною метою й навіть задля корисливих інтересів певних олігархічних груп. Водночас це знаходить вияв у різних геополітичних, цивілізаційних, культурних, ціннісних орієнтаціях, соціально-економічних пріоритетах. Так, згідно з результатами соціологічного опитування, весною 2005 р. необхідність незалежності України в західних областях обстоювали 90% респондентів, центральних – 81%, південних – 70%, східних – 64%¹. Кілька років, що минули з того часу, ситуацію кардинально не змінили. Більше того, маятник політичної кон'юнктури, що хитається згідно із законами політичної сили тяжіння від національних інтересів та утвердження суверенітету молодій державі до зміцнення позицій окремих кланових корпорацій і в зворотному напрямі, час від часу зміцнює ідеологічні

гасла, що, безумовно, вносить суттєві корективи і в процес ідентифікації громадян України. Як це не парадоксально, але такий “плюралізм”, на наше переконання, швидше перешкоджає, а не стимулює формування громадянського суспільства й повноцінної політичної нації.

Те, що ця стаття починається з розгляду проблеми ідентифікації, не випадково. Адже саме від цього безпосередньо залежить сприйняття феномену українського національно-визвольного руху 1930–1950-х рр. різними групами сучасного суспільства.

У 2009 р. Всеукраїнська соціальна служба видала “Аналогічний звіт” за результатами соціологічного дослідження “Ставлення населення України до проблем, пов’язаних із Другою світовою війною”. На запитання “Як Ви оцінюєте діяльність ОУН і УПА у Другій світовій війні?” 34,7% респондентів відповіли – “союзники Німеччини”; 21,1% – “національно-визвольна боротьба”; 20,4% – “партизансько-повстанський рух”; 19,3% – “опір тоталітарним режимам”; 4,5% – інше. Якби соціологи лаконічніше сформулювали відповіді, імовірно, близько 70% респондентів класифікували б це явище в руслі національно-визвольних змагань українського народу.

Пропонуємо регіональний зріз опитування. “Національно-визвольною боротьбою” вважають боротьбу ОУН та УПА 60,7% мешканців Галичини, 41,8% – Кіровоградської й Полтавської областей і лише 8,3% – Донецької, 13% жителів Криму, Волинської та Рівненської областей; “опором тоталітарним режимам” – 47,7% галичан, 25,9% – волинян, 2,4% – жителів Луганської та 6,3% – Донецької, 7,9% – Харківської областей; “партизансько-повстанським рухом” – 48,8% респондентів Чернівецької, 32,4% – Криму й 7,1% – Донецької та 9,6% – Луганської областей; “союзниками Німеччини” – 71,1% – у Харківській, 77,1% – Донецькій, 66,4% – Луганській, 2,4% – у Галичині й 12% – на Закарпатті. На нашу думку, коментарів потребує лише ситуація на Волині, де понад 75% опитаних майже порівну позиціонували дії ОУН та УПА по трьох остаточних пунктах.

За віковою ознакою це явище віднесла до національно-визвольної боротьби більша частина респондентів до 30 років, натомість союзниками III Райху вважає більшість тих, кому за 50 років.

Освітній рівень також впливав на зміст відповідей. У руслі національно-визвольної боротьби трактують ОУН та УПА 30% людей з вищою і 8,3% – з початковою освітою, союзниками німців, відповідно, 3,7 і 58,3%.

На запитання “Чи потрібно визнати вояків УПА воюючою стороною?” відповіді розподілилися в такій пропорції: 1) однозначно так – 20,3%; 2) однозначно ні – 21,7%; 3) радше так, ніж ні, – 22,6%; 4) радше ні, ніж так, – 15,9%; 5) важко відповісти – 18,7%.

Якщо скласти схожі відповіді, то за позитивне вирішення цієї проблеми висловилося 42,9% респондентів, негативне – 37,6%. А політичний звіт – за результатами соціологічного дослідження².

Високий відсоток тих, хто не визначився, можна пояснити складністю питання, про яку більшість опитаних, напевно, і не підозрює. Адже, відповідаючи на нього, пересічний громадянин відштовхується від ключового поняття – “воююча сторона” і не вдається до аналізу юридичної та політичної складової проблеми.

Існує ще один аспект, на який указують соціологи. Ідеться про інформаційне поле, у якому формувалося ставлення громадян до місця й ролі ОУН та УПА в суспільно-політичних і воєнних подіях 1939–1945-х рр. Згідно з результатами вже згаданого соціологічного опитування, 45,7% респондентів сформували своє уявлення про ці події від представників старшого покоління; 27,9% – з навчальних курсів у школах і вузах; 22,9% – з вітчизняних засобів масової комунікації; 19,6% – з радянських джерел; 10,4% – з російських ЗМІ.

Інтенсивний характер сучасного інформаційного простору доволі швидко формує сприйняття тих чи інших явищ у певному руслі. У зв’язку із цим, доводиться констатувати неспроможність влади запропонувати суспільству зрозумілі, недвозначні, оптимізуючі орієнтири, які ще прийнято називати національною ідеєю. Переформатування історичної пам’яті, до якої вдаються кожен новий уряд і президент, розмивають фундамент, на якому вона функціонує. Різні політичні сили зовсім не стурбовані цією обставиною, навпаки, частина з них на власний розсуд експлуатує історичні факти з метою привернення на свій бік виборців. При цьому на

порівняно незначному часовому проміжку політики можуть чи діаметрально змінити своє ставлення до проблеми ОУН й УПА в той спосіб, який їм підказує політична кон'юнктура. Абсолютне нехтування глибинними чинниками, що визначають алгоритм формування й функціонування історичної пам'яті, традицій, ментальності мешканців окремих регіонів, грубе нав'язування політизованих оцінок і ярликів, фальсифікація й довільне препарування фактів – такими є основні засоби маніпулювання масовою свідомістю в сучасній Україні.

Замість того, щоб утвердитись у визначеній позиції, держава діє вкрай непослідовно й безвідповідально. Незаперечним доказом є діяльність робочої групи істориків, на яку покладалася підготовка історичного висновку для уряду й Верховної Ради України. Дослідницька діяльність групи сприяла глибокому вивченню історії ОУН й УПА, зокрема й українського національно-визвольного руху 20–50-х років загалом. Уряд схвалив роботу групи та поданий нею історичний висновок.

Таку ж функцію мала виконати робоча група правознавців. Однак не те, що юридичного висновку, а й жодної більш-менш помітної публікації з правовими оцінками цього явища ми й донині не маємо. Отже, ми й сьогодні в цій справі перебуваємо на початку 90-х років минулого століття. Що це – недолуга політика, низька виконавська дисципліна чи добре продумана стратегія? Кожен може обрати власну відповідь.

Кілька слів необхідно сказати про сегмент історичної пам'яті, що пов'язаний із самостійницьким рухом. Слід визнати, що кардинальні відмінності в тому, як ці події віддзеркалюють у свідомості людей, існують як на індивідуальному, так і на колективному рівні. Та існує одна обставина, яку нерідко обходять увагою й ті, хто полемізує із цього приводу. Одні пам'ятають їх як власний досвід і рефлексії рідних та близьких, інші – через набуті знання і враження, одержані зі ЗМІ, кіно, літератури, усних переказів. Зрозуміло, що в цьому випадку йдеться про різку природу історичної пам'яті, градус переживань, глибину заангажованості. Водночас на рівні боротьби за легітимацію “своїх правди” опонуючі конгломерати демонструють практично однаковий ступінь переконань і готовності відстоювати їх усіма можливими засобами.

Ось тут і мала б вступити в дію продумана на тривалу перспективу державна політика пам'яті. Влада володіє ресурсами, здатними змодельовати й надати реальних обрисів національної моделі пам'яті. Однак з уже згаданих причин не робить цього.

Пов'язана з політикою пам'яті практика комеморації вражає своєю вибірковістю, несистемністю й непрофесійністю. Причому докази цього стосуються меморіалізації не тільки визначних подій українського національно-визвольного руху, а й таких трагічних сторінок, як Голокост, українсько-польське протистояння та багато інших.

Не піддаючи жодному сумніву доцільність відзначення на державному рівні Дня партизанської слави, широкі кола України дивуються з приводу інформаційного й комемораційного вакууму довкола 70-річчя утворення УПА. Навіть не претендуючи на якусь симетрію – усе ж це змістовно різні явища, – змушені визнати ситуацію явно двозначною. Де-факто відбувається повернення на позиції, з яких стартували зусилля, спрямовані на моральну реабілітацію та легітимацію українського самостійницького руху.

Лінії розламу в трактуванні та сприйнятті українського самостійницького руху проходять по таких основних векторах.

1. *Ідеологічні підстави.* Щоб наголосити на складності цього питання, зауважимо, що фахівці зовсім не одноставні у формулюванні самого поняття “націоналізм”. До ХХ ст. націоналізм на європейських просторах не позиціонувався як окрема політична ідеологія, залишаючись більшою мірою складником інших традиційних європейських ідеологій – лібералізму, консерватизму, соціал-демократизму, комунізму, фашизму. В.Лісовий та О.Проценко із цього приводу зазначають: “Коли говорять про ХІХ століття як “епоху націоналізму”, то слово “націоналізм” застосовують у широкому значенні – тобто як ідеології, націленої на утвердження націй та національних держав.

...Націоналізм існує в інших традиціях політичної думки (та у відповідних політичних ідеологіях) не тільки як деякий складник, а й як тенденція, що є об'єктом критики в самих цих ідеологіях”³.

За доволі влучним виразом Анджея Каліцького, “український націоналізм у сучасній домінуючій інтерпретації перебуває в полоні вузької історично-ретроспективної локалізації, тобто обтяжений гріхами інтегрального націоналізму”. Надто міцна пов’язаність з діяльністю націоналістичних організацій 30–40-х років стояла на перешкоді того, щоб його прийняли й засвоїли також інші течії політичної думки та політичні рухи⁴.

Але національно-визвольний рух в Україні підживлювався не тільки ідеологією націоналізму, а й ідейно-теоретичними здобутками національно-демократичного й ліберального спрямування. Та й, власне, ідейні засади українського націоналізму еволюціонували від “чинного націоналізму” Д.Донцова до теоретичних напрацювань нової генерації борців за УСС – М.Степаняка, Я.Бусела та інших, що містили демократичні елементи.

На основний закид ідейних супротивників ОУН, що ідеологія українського націоналізму асоціюється з наці-фашистською, аргументовано відповіли фахівці. Так, Г.Касьянов підкреслив: “Визнаючи очевидний факт, що ОУН мала багато спільного з італійським фашизмом та німецьким націонал-соціалізмом в світогляді, ідеології, і, часом, у політичній практиці, цю організацію не можна зарахувати ані до фашизму, ані до націонал-соціалізму (які, зрештою, були самостійними історичними явищами), ототожнювати їх.

... Якщо брати до уваги повний набір зовнішніх і функціональних ознак у повний період існування організації (наприклад, культ вождя, прагнення монопартійної диктатури, побудова чіткої партійної ієрархії, культ дії, надання ідеології рис релігійного світогляду тощо), то з не меншим успіхом можна ототожнювати ОУН, наприклад, з ідеологією та практикою радянського тоталітаризму 1930-х років чи з фундаменталістськими релігійними течіями”⁵.

2. Проблема союзників та колаборації.

У 30-ті роки провід ОУН, усвідомлюючи складність боротьби за створення УССД, вів активний пошук союзників. Як відомо, на вістрі таких дипломатичних контактів перебувають спецслужби. Уже в 1931 р. емісари УВО – ОУН увійшли в контакт з представником британської спецслужби СІС⁶. У 1932 р. посланці Р.Ярого налагодили відносини зі спецслужбами Японії в маріонетковій державі Маньчжоу-Го. У середині 30-х років представники ПУН прагнули налагодити співпрацю з розвідками Франції, Італії, Іспанії, Фінляндії, Туреччини. Та найбільш плідним виявився німецький вектор цих зусиль. Берлін покладался на оунівців у розвідувальній роботі, натомість українські націоналісти отримували фінансову підтримку. Співпраця ОУН з німецькими спецслужбами мала місце й на завершальному етапі війни.

Нині відомо, яких страждань і збитків зазнав народ України від гітлерівських окупантів. Співпраця (хай і з тактичних міркувань) ОУН з німцями сприймається саме через призму злочинів нацистів. Складна діалектика полягала в тому, що жертвами нацистської політики були й самі націоналісти.

Морально-правові оцінки злочинної діяльності агресорів під час Нюрнберзького й Токійського міжнародних військових трибуналів і численних процесів на території СРСР автоматично екстраполювалися засобами ідеологічної обробки населення на ОУН та УПА, що й продовжується донині.

У цій ситуації корисно провести деякі історичні паралелі з іншими тогочасними національно-визвольними й антиколоніальними рухами. У період 1939–1945 рр. зафіксовано інтенсивні контакти націонал-патріотичних сил країн Азії з державами-агресорами задля боротьби проти метрополій. Арабські націоналісти, які орієнтувалися на Берлін у січні 1941 р., вдалися до антибританського перевороту в Багдаді, націоналістичні угруповання в Індії й Афганістані співпрацювали зі спецслужбами нацистської Німеччини й Італії, націонал-патріоти англійської Бірми та французького Індокитаю – з японцями.

Та ситуація в Україні відрізнялася від інших тим, що тут гітлерівці встановили жорсткий окупаційний режим, жертвами якого стали мільйони людей різних національностей. Економічне пограбування й визиск, примусова праця на чужині, терор і геноцид – ці та інші риси “нового порядку”, контакти з яким підтримували українські націоналісти, залишили глибокий трагічний слід в історичній пам’яті людей. Ці дії суперечать з тим, що ОУН домагалась у такий спосіб досягти стратегічної мети – відродження національної державності. Розв’язати цю колізію неможливо. Її слід прийняти такою, якою вона була. І жити далі з усвідомленням того, що

історія будь-якого народу – це не суцільна героїка й величні справи, а й прикрі помилки та невдачі.

3. *Правова оцінка діяльності ОУН та УПА.* Перш ніж поглянути на проблему через призму норм міжнародного права, зазначимо, що війна – це абсолютне зло, що знецінює людське життя, традиції та звичаї, норми моралі й права, змінює світосприйняття.

Не вдаючись до аналізу відповідних міжнародно-правових актів, треба наголосити, що всі учасники протистояння в роки Другої світової війни систематично порушували норми гуманітарного права.

Тут потрібно звернути увагу на одну принципову обставину: оголосивши всі збройні формування самостійницької орієнтації “бандитами”, а весь рух – “бандитизмом”, і нацисти, і більшовики тим самим вивели їх з політичної площини в суто кримінальну. У зв’язку із цим, українські повстанці перетворювалися з партизанів чи комбатантів на кримінальний елемент. У збройних конфліктах внутрішнього характеру статусу військовополоненого не існує, тому уряд має право вдаватися до судового переслідування таких людей за зраду чи насильство.

Донині точаться дискусії довкола статусу “воюючої сторони” ОУН та УПА. Згідно з нормами міжнародного права, його ознаками вважають:

- контроль партизанів над певною частиною території держави, проти уряду якої вони ведуть боротьбу;
- проголошення незалежності, мета якого полягає у відокремленні від цієї держави;
- наявність організованих збройних сил, що ведуть війну проти уряду;
- визнання партизанів воюючою стороною з боку уряду.

Як бачимо, практично всі критерії для визнання ОУН та УПА воюючою стороною існують. Отже, юридичне його закріплення – справа політичної волі.

Одним з пунктів заперечень проти надання такого статусу є звинувачення ОУН та УПА в злочинах. Це – тема окремої дискусії, тому обмежимося кількома зауваженнями. Ні ОУН, ні УПА не визнані злочинними організаціями Нюрнберзьким трибуналом чи якоюсь іншою міжнародною судовою інстанцією. Водночас неспростовними залишаються факти участі підрозділів ОУН та УПА й окремих учасників націоналістичного підпілля в діях, що кваліфікуються як злочин. Особливо це стосується розправ над представниками цивільного населення.

Оунівцям, зокрема СБ ОУН, інкримінують численні злочини та вбивства “в особливо жорстокий спосіб”. Визначаючи цей факт, слід брати до уваги, що всі учасники протистояння – радянська сторона, німці, румуни, поляки – вдавалися до таких дій, виміряти ступінь жорстокості яких неможливо. Це жодним чином не має слугувати виправданням такому явищу. Але необхідно врахувати ту обставину, що практично всі причетні до таких злочинів були покарані в судовому порядку та їх дії не можуть екстраполюватися на весь самостійницький рух.

Брак політичної волі сучасного політикуму, пріоритети корпоративних спільнот, відсутній вплив зовнішніх факторів, ігнорування національних інтересів створюють реальні загрози для безпеки України.

Існує ще один негативний вислід такого стану справ. Багато відомих дослідників ставить під сумнів наявність не лише правової держави в Україні, а й політичної нації. За наявності деяких формальних атрибутів – громадських об’єднань, політичних партій, демократичних свобод, декларованих Конституцією та багатьма законодавчими актами, розгалуженої мережі ЗМІ, демократичного за формою виробничого права тощо сучасне українське суспільство, по-перше, не має дійових важелів впливу на державу. Відсутність цього зворотного зв’язку перетворює на половину слова про демократію. По-друге, відсутність єдиного сприйняття власного минулого, сучасної ситуації та перспектив у більшій частині населення переконливо свідчить не про політичний плюралізм, а про штучний розкол, тектоніку якого штучно режисують певні політичні сили різного спектра. Відтак населення України не відчуло себе єдиною нацією.

Якби все обмежувалося тимчасовими піар-технологіями, заснованими на соціально-економічних меседжах, це лише б стимулювало розвиток суспільства. Та політикам не до цього. Значно легше використати емоційні рефлексії, що ґрунтуються на рудиментарних “образах

ворогів”, закликати людей на ідеологічні барикади й потім ні за що не відповідати, адже жодних серйозних зобов’язань при цьому політики на себе не беруть.

Завершуючи цей сюжет, хочеться нагадати тим, хто безвідповідально “бавиться” з історією, що вона рано чи пізно все розставить на свої місця: і тих, хто творив її, і тих, хто використовував її без страху й сорому. Переконали, що належне місце посядуть в ієрархії подій і український самостійницький рух, й Українська повстанська армія.

Аби не опинитися в ролі кабінетних схоластів, науковці повинні усвідомлювати власну місію. Очевидно, ми маємо виконувати інші функції, ніж ті, що бере на себе прокурор, адвокат чи суддя. Просвітницька функція вченого набагато важливіша, оскільки дає моральне право не виносити вердикти, а формувати власне бачення й громадську позицію.

Незнання – поживне середовище для ворожнечі. Обізнаність і повага до думки іншого – ключ до самоусвідомлення й порозуміння.

Нам слід примиритися зі своїм минулим, яким воно було. Історія без прикрас і надривної апологетики й самовиправдання – це скарб мудрих народів, що стійко пережили й долають далі хвороби росту, усвідомлюючи свої перспективи. Нам усім необхідно багато працювати над тим, щоб переконатися самим і довести іншим, що ми належимо до таких народів.

1. Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки. – К., 2005. – С. 188, 349–353.
2. Ставлення населення України до проблем, пов’язаних із Другою світовою війною. – К., 2009.
3. Лісовий В. Націоналізм, нація та національна держава / В. Лісовий, О. Проценко // Націоналізм : Антологія. – К., 2000. – С. 14–15.
4. Waslicki A. Trzy patriotyzmy. Trzy tradycje polskiego patriotyzmu i ich znaczenie w społeczeństwie / A. Waslicki. – Warszawa : Rea Publika, 1991. – S. 9–10.
5. Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія : історичні нариси. – К., 2005. – С. 460.
6. Центральний державний архів громадських об’єднань України, ф. 236, спр. 33285, арк. 41.

В статті розкриваються проблеми національної самоідентифікації, формування колективної пам’яті та історичного свідомості громадян України, роль і значення феномена українського національно-освободительного руху 1930–1950-х рр., вивчається ставлення до ОУН та УПА населення різних регіонів України, юридичні, правові аспекти українського освободительного руху.

Ключевые слова: українське національно-освободительне рух, Організація українських націоналістів, Українська повстанська армія, історична пам’ять, державна політика пам’яті.

The article surveys the problems of the national self-identification, forming of the collective memory and historical consciousness of the Ukrainian citizens as well as the role and significance of the Ukrainian national-liberation movement phenomenon of the 1930s–1950s. It explicates the people’s attitude to the Ukrainian Nationalists Organization and the Ukrainian Insurgent Army in the different regions of Ukraine and clarifies the legal and law aspects of the Ukrainian independence movement.

Keywords: Ukrainian national liberation movement, Ukrainian Nationalists Organization, Ukrainian Insurgent Army, historical memory, memory state policy.

УДК 94:323.1](477) “19”

Володимир В'ЯТРОВИЧ

**ВІД ПІДПІЛЬНОЇ ГРУПИ ДО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ:
СТАНОВЛЕННЯ СТРУКТУР І НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ
УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ**

У статті розглянуто основні етапи розвитку українського визвольного руху 1920–1950-х рр. і подано загальний огляд його структур. Основну увагу зацентовано на діяльності ОУН як осерді українського підпілля. Стверджено, що головним завданням українського визвольного руху була зміна свідомості місцевого населення та виховання його готовності до революції.

Ключові слова: український визвольний рух, українське підпілля, УВО, ОУН, УГВР, УПА.

Мета статті – подати загальний огляд розвитку структур українського визвольного руху 1920–1950-х рр., зосередившись саме на 1940–1950-х рр., коли він досяг піку розвитку. Головним об'єктом є ОУН – організація, яка протягом цього періоду була ядром формування інших структур руху (Української повстанської армії, Української головної визвольної ради) і його програмних засад. Для характеристики її діяльності використовуватимемо також інші визначення – українське підпілля, український націоналістичний рух та український визвольний рух 1920–1950-х рр. Перша дефініція наголошує на форматі діяльності (підпільна збройна й інформаційна боротьба), друга – на ідеологічній платформі (націоналізм). І, врешті, третє визначення є важливим, бо акцентує головну та незмінну мету Організації українських націоналістів (створення незалежної України), вписує її в ширший контекст історії України ХХ століття. Адже боротьба ОУН, з одного боку, була логічним продовженням попереднього періоду визвольного руху: революції 1917–1921 рр., з іншого, – попередником ненасильницького спротиву другої половини 1950–1980-х рр. Особливістю визвольного руху 1920–1950-х рр. був збройний характер, який спочатку виявлявся в підпільних, а відтак і в повстанських формах з наступним поверненням знову до підпільних форм боротьби. Розгляд діяльності ОУН як одного з етапів українського визвольного руху важливий і для розуміння його місця та ролі у загальносвітовому історичному контексті. З точки зору світової історії ця боротьба – один із проявів визвольних рухів поневолених народів, які були визначальним чинником формування політичної ситуації у ХХ столітті.

Поява організованого націоналістичного руху стала, насамперед, реакцією українського суспільства на поразку революції 1917–1921 рр. На відміну від інших народів Центрально-Східної Європи, що зуміли відродити держави на руїнах Російської й Австро-Угорської імперій, українці не відстояли своєї незалежності під зовнішнім натиском. Шок поразки призвів до важливих змін у структурі політичної еліти українського народу: на задній план відійшли старші діячі українського національного руху, переважно представники соціалістичного табору, натомість висунулися діячі щойно сформованої в роки війни української військової еліти. Значна частина з них вважала винними в поразці політиків і не бажала миритися із ситуацією, проголосивши продовження боротьби в підпільних формах. Таким чином, ветерани визвольної війни утворили в 1920 р. Українську військову організацію¹. Її особливостями були підпільний терористичний характер та політична несамодостатність: УВО співпрацювала з еміграційним урядом Західноукраїнської Народної Республіки, вважаючи себе його бойовою одиницею. Щойно, коли після рішення Ради Амбасадорів у 1923 р. цей уряд вичерпав можливості відстоювання незалежності свого краю, УВО поступово починає переформатовуватися на самостійну політичну силу. Ідейною основою її подальшого розвитку стає ідеологія українського націоналізму. Саме на базі цієї ідеології в кінці 1920-х рр. відбувається поступове об'єднання УВО з молодіжними організаціями, що діяли в Західній Україні та серед української еміграції в Європі. Результатом стало створення в 1929 р. Організації українських націоналістів. І хоч, до своєї смерті в 1938 р., ОУН очолював колишній Начальний комендант УВО, полковник Січових стрільців

Євген Коновалець, протягом 1930-х рр. відбувається зміщення акцентів від ветеранів визвольних змагань 1917–1921 рр. до молоді. Урешті, саме молоді націоналісти стають не тільки головним кадровим кістяком ОУН у Західній Україні, а й переймають на себе керівництво нею. Остаточо цей процес завершився в 1940 р., коли молодше покоління сформувало Революційний провід ОУН як альтернативу до полковника Андрія Мельника, наступника Коновальця.

Важливо відзначити, що саме покоління, народжене на початку ХХ століття (в основному між 1900–1920 рр.), стало головними кадрами для керівництва й членства визвольного руху 1940–1950-х рр. Та й не дивно: ця молодь пройшла через активну діяльність у різноманітних громадських організаціях, численні ідеологічні та військові вишколи, через роботу в антипольському підпіллі, тюремні ув'язнення. На початок Другої світової війни це були молоді (20–30-літні) юнаки та дівчата зі значним досвідом підпільної бойової діяльності, люди, готові зі зброєю в руках відстоювати власні переконання. Протягом 1939–1941 рр. вони отримали можливість використати набуті на вишколах знання, беручи участь у бойових діях на Карпатській Україні (березень 1939 р.), організовуючи повстанські акції у вересні 1939 р. і влітку 1941 р.

Прихід у 1939 р. на терени Західної України радянської влади означав початок нового етапу в діяльності націоналістичного руху. Як підпільна терористична організація ОУН була об'єктом поборювання з боку польської влади. Сотні або й тисячі її членів ув'язнено, деяких, причетних до гучних терористичних актів, стратили. Але масштаби репресій Другої Речі Посполитої були незрівнянно меншими, порівняно з тими, які відразу після утвердження в 1939 р. розгорнула радянська влада. Члени ОУН стали однією з головних мішеней карально-репресивних органів комуністичного режиму². Перше зіткнення націоналістичного підпілля з НКВС коштувало значних утрат – за ґратами опинилося понад вісім тисяч членів ОУН³. Аби залякати людей і тим самим послабити їх підтримку Організації, суди виносили максимально жорстокі вироки.

Хвиля радянських репресій зачепила не тільки націоналістів, під неї потрапили тисячі інших активістів українського руху, діячів різних політичних партій, громадських організацій та економічних об'єднань. За короткий час цілковито ліквідовано українське громадсько-політичне життя, що розвивалося тут протягом міжвоєнного періоду. Таким чином, влада фактично підготувала ґрунт для переростання ОУН із кадрової підпільної організації в загальнонаціональний рух, адже лише ця організація, діючи в підпіллі, зберегла структуру й кадри, відтак могла долучати до своєї діяльності нових активістів.

З початком німецько-радянської війни 22 червня 1941 р. ОУН(б) попри те, що зазнала суттєвих утрат у боротьбі з НКВС, удалося підняти ряд антирадянських повстань. Повстанці активно діяли на теренах 70 районів Львівської, Дрогобицької, Станіславівської, Тернопільської, Волинської, Рівненської, Чернівецької та Житомирської областей. В окремих місцевостях їм вдалося захопити владу ще до приходу німців⁴. Важливо, що терен діяльності повстанських груп 1941 р. майже точно збігається з територіями, на яких згодом розгорне свою діяльність УПА. Оцінюючи чисельність ОУН того часу, можна опертися на звіт Івана Климівка “Легенди”, провідника ОУН на українських землях, що в 1939–1941 рр. входили до УРСР, де він зазначає: “Організація станом на кінець липня 1941 р. нараховує понад 20 тисяч членів, при чому 5 тисяч із них на Волині, понад 14 тисяч – на Галичині і близько 500 – на Буковині”⁵.

Такий кадровий потенціал дозволив ОУН(б) оперативно розпочати розбудову апарату відновленої Актом 30 червня 1941 р. Української Держави. Владу українського державного правління було встановлено протягом кількох тижнів на теренах 187 (із 200 усього) районів Західної України. Проте націоналісти не обмежилися теренами Західної України, за участю членів Похідних груп та місцевого українського населення проголошено незалежність і створено органи влади в Житомирі, Проскурові, Кам'янці-Подільському, Кривому Розі, Нікополі, Миколаєві, Дніпропетровську⁶.

Небажання націоналістів під тиском німців відкликати Акт 30 червня завершилося ув'язненням провідника ОУН С.Бандери та прем'єра новоствореного уряду Я.Стецька. 15 вересня 1941 р. почалися масові арешти націоналістів в Україні, Польщі, Чехії, Німеччині⁷. Тюрми поповнили понад півтори тисячі оунівців, котрі від початку німецько-радянської війни працювали легально, розбудовуючи національне життя в різних куточках України. 25 листопада

1941 р. Служба безпеки Третього райху (СД) видала наказ про негайний арешт усіх членів ОУН як таких, що готують повстання⁸.

На кінець 1941 р., за даними одного з провідних діячів визвольного руху Мирослава Прокопа, підпілля нараховувало лише 12 тисяч членів і 7 тисяч юнацтва, причому у в'язниці опинився провідний актив ОУН⁹. Так що новому керівництву Організації, яке очолив Микола Лебедь, довелося значною мірою відновлювати проріджену мережу, замінити досвідчених керівників молодими оунівцями. У новій політичній ситуації керівництво визвольного руху приймає рішення зайняти вичікувальну позицію: поширювати антинімецьку пропаганду, готувати кадри до активного виступу в момент виснаження Німеччини та СРСР на воєнних фронтах, а тим часом поширювати власну підпільну мережу, проводити військові навчання членства. Уже незабаром для захисту підпілля й населення творяться невеликі збройні боївки, які влітку 1942 р. починають здійснювати диверсійні та саботажні акти проти німецької окупаційної влади¹⁰. Хоч офіційно позиція керівництва ОУН полягала в утриманні від розгортання цих дій у широкий партизанський рух¹¹.

Проте довго втримувати баланс між збройною антинімецькою боротьбою й накопиченням сил не вдалося. Агресивна окупаційна політика німців у Райхскомісаріаті України призвела до радикалізації людей, які почали самовільні антинімецькі виступи. У той самий час отаман Тарас Боровець – “Бульба” намагається стати конкурентом бандерівців у впливі на населення Волині та Полісся¹². Урешті, улітку 1942 р. тут починають діяти радянські партизани. Усі ці чинники примусили волинське керівництво ОУН(б), усупереч офіційно прийнятій концепції очікування, розпочати формування збройних сил і відверто виступити проти німців, аби не втратити контроль над територією та власними кадрами. Таким чином, у серпні–жовтні 1942 р. створено перші великі бойові відділи ОУН(б) на чолі з військовим референтом Рівненщини Сергієм Качинським – “Остапом” і Григорієм Перегіняком – “Коробкою”, загальне керівництво військовою роботою перейняв на себе крайовий провідник ОУН на Волині та Поліссі Дмитро Клячківський – “Клим Савур”. Щойно через кілька місяців на засіданнях Проводу ОУН позицію волинського керівництва організації було схвалено й вирішено приступити до розбудови збройних сил¹³.

Протягом зими–весни 1942–1943 рр. триває розгортання збройної боротьби на Волині. Становлення Української повстанської армії тут відбувалося на фоні постійного протистояння німецьким окупаційним силам і радянським партизанам. У кінці 1942 р. – першій половині 1943 р. спочатку на Холмщині, а потім Волині та Галичині розгоряється польсько-український конфлікт. Він, з одного боку, мав риси війни між підпільними рухами обох народів, які воювали за встановлення контролю над західноукраїнськими теренами, а з іншого боку, вилився в криваву селянську війну, що призвела до значних утрат серед цивільного населення¹⁴.

Протягом весни–літа 1943 р. тривав також конфлікт між різними політичними силами українського визвольного руху за командування збройним рухом. У результаті переговорів і силових акцій абсолютний контроль удалося встановити ОУН(б), яка опиралася на розгалужену підпільну мережу. Представники інших політичних сил – ОУН(м) чи прихильники Тараса Боровця – “Бульби” – змушені були або влитися до керованих бандерівцями збройних формувань, або припинити діяльність. Таким чином, проблему політичної єдності українського підпілля було досить швидко вирішено.

У першій половині 1943 р. розгортання збройного антинімецького руху практично не зачепило Галичини. Очевидно, визначальним моментом стала суттєво м'якша на теренах Генерал-губернаторства політика німців щодо місцевого українського населення. Проте весною 1943 р. ОУН(б) починає формувати збройні відділи й тут. Безпосередніми поштовхами до цього стала німецька мобілізація до щойно створеної дивізії “Галичина”, яка могла серйозно зменшити кадровий потенціал повстанського руху, а також рейд загону червоних партизанів під командуванням Ковпака, котрі намагалися закріпитися в Карпатах. Щоби дезорієнтувати німців, новостворені відділи деякий час називали Українською народною самообороною, її командиром став поручник Олександр Луцький – “Андрієнко”. У грудні 1943 р. УНС перейменовано на УПА-Захід.

У 1944 р. полум'я боротьби охопило терени Надсяння та Холмщини (у повстанських документах ці землі називалися Закерзонням), згодом виділені в окрему Воєнну округу УПА "Сян".

Таким чином, було завершено формування територіальної структури УПА, яка поширилася на території теперішніх Волинської, Рівненської, Житомирської, Хмельницької, Вінницької, Тернопільської, Івано-Франківської, Львівської, Закарпатської областей України, східні землі Підкарпатського й Люблінського воєводств Польщі, південні терени Брестської та Пінської областей Білорусі. Загальна площа території, охопленої повстанським рухом у 1944 р., становила близько 150 тисяч квадратних кілометрів, на ній проживало майже 15 мільйонів людей.

Розглядаючи структури українського визвольного руху, слід підкреслити ряд важливих моментів. Осердям руху протягом усього часу його існування була ОУН, відповідно, її члени займали ключові посади в інших структурах: запілля, організованому для матеріального й інформаційного забезпечення діяльності збройного підпілля¹⁵, Українській повстанській армії, Українській головній визвольній раді. Остання була створена в липні 1944 р. для політичної репрезентації всього визвольного руху як орган політичного керівництва для збройних сил (УПА) і підконтрольних їм теренів (запілля). Президентом УГВР було обрано Кирила Осьмака, уродженця Полтавщини, діяча Центральної ради 1917–1918 рр. Його постать мала символізувати зв'язок боротьби 1940-х рр. із попереднім етапом визвольного руху, її всеукраїнський характер.

ОУН не намагалася замінити власними кадрами визвольний рух, що розростався далеко за організаційні рамки, а лише чітко втримувала управління ним. На початках творення УПА на Волині спостерігалася домінування її структур над мережею ОУН: повстанська армія оголосила себе найвищою владою на звільнених теренах, перейняла на себе частину цивільних і політичних функцій, притаманних ОУН. Причиною цього, очевидно, був відносно слабший рівень розвитку мережі ОУН у цьому регіоні й те, що на початковому етапі творення армії відбувалося всупереч політичній лінії Організації. Рівновагу між структурами було відновлено наприкінці 1943 р., коли сформовано Головну команду та Головний військовий штаб УПА, які очолив голова Бюро Проводу ОУН, а з липня 1944 р. ще й Голова генерального секретаріату УГВР Роман Шухевич. Таким чином, керівництво всіма структурами визвольного руху було зосереджено в одних руках.

Для отримання максимальних політичних дивідендів ОУН позиціонувала незалежність УПА й УГВР. Проте в реальності її вплив на ці структури постійно посилювався. У кінці 1944 р., після від'їзду на Захід для представницьких функцій Закордонного представництва УГВР і полонення її президента Кирила Осьмака¹⁶, керівництво УГВР зосередилося виключно в руках ОУН. Щодо УПА, то, починаючи з 1945 р., армію переводять спершу в подвійне підпорядкування військовому командуванню та відповідному тереновому керівництву ОУН, а згодом, з 1946 р., коли поступово розформовували військові підрозділи, завершується процес влиття в підпільну мережу Організації¹⁷. Територіальна й функціональна структури запілля майже завжди (за винятком короткого періоду в 1941 р., а згодом у 1943 р., коли паралельно з підпільною мережею намагалися творити цивільну адміністрацію) збігалися зі структурою ОУН. Слід наголосити, що мережа ОУН ніколи повністю не перекривала собою запілля, що охоплювало широкі верстви населення, яке, не будучи членом підпільної Організації, усіяко підтримувало її.

Кількість людей, залучених до українського визвольного руху, не піддається точному обрахунку. Неможливо провести вичерпного обліку тих осіб, які працювали як запілля, підтримуючи рух матеріально й інформаційно. Адже така підтримка могла бути не систематичною, а ситуативною; очевидно, не вівся спеціальний облік таких людей. Судячи з усього, не велося й обліку членства Організації українських націоналістів: єдині цифри, які зустрічаємо в документах, стосуються липня 1941 р., коли ОУН діяла майже легально. Очевидно, саме підпільний характер діяльності ОУН і конспірація не дозволяли провести точного обліку та реєстрації.

Чи не єдиним утворенням, чисельність якого бодай більш-менш піддається підрахунку, є УПА. Справа в тому, що структура армії передбачала наповненість окремих елементів сталою кількістю вояків. Тому, зібравши інформацію про всі діючі сотні УПА (сотня – основна тактична одиниця армії) і помноживши цю цифру на 150 (середня кількість можливих варіантів від 120 до 180 вояків), отримаємо доволі вірогідну чисельність вояків, що в певний момент перебували в лавах УПА (хоч і цей метод підрахунку не такий простий на практиці, адже досі триває накопичення матеріалів про існування та діяльність повстанських відділів). Відтак науковці говорять про 23–30 тисяч вояків, які перебували в УПА за станом на першу половину 1944 р., коли армія досягла піку чисельності¹⁸. У німецьких документах називається вдвічі більша цифра – 60 тисяч¹⁹, яка, імовірно, включає не лише упівців, а й членів мережі ОУН. Кількість вояків УПА необхідно помножити декілька разів, аби вирахувати загальну кількість тих, хто пройшли через армію. Справа в тому, що в повстанських відділах був досить високий рівень ротації – рядовий повстанець активно діяв, у середньому, два роки, після чого або гинув, або потрапляв у полон. Середній період діяльності повстанських командирів був ще коротший – близько року. Тому можна стверджувати, що через УПА перейшло майже сто тисяч вояків.

Щодо загальної чисельності учасників визвольного руху, то тут єдиними відомостями, якими володіє історик, є ті, що походять від карально-репресивних структур СРСР. Очевидно, ці дані є орієнтовними, адже, особливо в перші роки протистояння (1944–1946 рр.), під жорна репресій часто потрапляли люди, що не мали жодного відношення до визвольного руху. З іншого боку, деякій частині підпільників і співчуваючих вдалося оминати репресії. За цими підрахунками, протягом 1944–1952 рр. (ця цифра не включає жертв антинімецького протистояння) репресіям піддано майже 500 тисяч осіб, з них заарештовано 134 тисячі, розстріляно 153 тисячі, депортовано з України 203 тисячі²⁰.

Даючи кількісну характеристику українського визвольного руху 1940–1950 рр., можна стверджувати: він охоплював близько півмільйона осіб, які в рядах ОУН, у лавах УПА чи своєю матеріальною допомогою спричинилися до його розвитку.

Хто ж були ці люди? Абсолютна більшість із них – це звичайні сільські жителі різного віку, які несли на собі основний тягар підтримки збройного руху. У кадровому складі УПА серед рядових переважали теж жителі сільської місцевості, котрі переважно належали до відділів, які оперували в їх рідних околицях²¹. Більшість віком 18–28 років, з початковою чи неповною середньою освітою, позапартійні, участь в УПА для них була першим військовим досвідом. Дещо інша картина вимальовується під час аналізу командного складу: тут уже значно більше міських жителів із середньою чи неповною вищою освітою, більшість із них були членами ОУН, мали також досвід громадської діяльності в молодіжних парамілітарних організаціях (“Пласт”, “Луг”, “Сокол”), середній вік – 30–35 рр., переважна більшість володіла досвідом військової служби (Дружини українських націоналістів, Червона армія, польська армія)²². Структура керівних кадрів ОУН за характеристиками збігалася з вищенаведеним портретом командного складу УПА.

Діяльність українського визвольного руху 1940–1950-х рр. можна поділити на кілька періодів.

Перший – це період становлення та розгортання повстанської армії протягом кінця 1942–1944 рр., коли на базі військових кадрів ОУН і залучених спеціалістів розбудовуються структури армії. Цікаво, що значною мірою це мало характер формування регулярної армії: творилися штаби, офіцерські школи, запроваджувалися військові звання та ступені, нагородна система, проводилася мобілізація. Політичним завданням визвольного руху в цей час було забезпечити готовність до збройного повстання в момент остаточного ослаблення в протистоянні СРСР і Німеччини. Відповідно, бойові акції були масштабними, УПА оперувала великими військовими з’єднаннями, контролювала великі території, намагалася поширити терен впливу через рейди повстанських відділів на територію Центральної та Східної України. У районах, звільнених від окупантів, постають так звані “повстанські республіки”. Командування УПА видає розпорядження про встановлення української адміністрації, розподіл земель між селянами, початок навчального року в школах та інші вказівки щодо функціонування влади.

Другий етап діяльності визвольного руху розпочинається з переходом фронтів у 1944 р. і завершується в середині 1945 р. Головним завданням було збереження структури визвольного руху, бойової спроможності та недопущення закріплення радянської адміністрації в терені. Саме в цей період, 22–25 квітня 1944 р., під Гурбами на Рівненщині, за участю 4–5 тисяч повстанців і близько 30 тисяч солдатів внутрішніх військ НКВС відбувся найбільший в історії УПА бій. Попри чисельну перевагу, радянським силам не вдалося знищити відділи УПА, які зуміли прорватися з оточення²³. У той час характерні наступальні дії УПА, зокрема штурми районних центрів, які мали заблокувати просування адміністративного апарату вглиб до рівня сіл, а також справити позитивний ефект на українське населення, засвідчуючи, що, незважаючи на завершення війни, боротьба повстанців триває й надалі.

Тогочасне масштабне протистояння завдало значних утрат як повстанським силам, так і запіллю, що, урешті, змусило керівництво визвольного руху перейти до поступового скорочення збройних сил, яке почалося в другій половині 1945 р. і тривало до 1946 р. Зимою 1945–1946 рр. радянська влада провела найбільшу антиповстанську акцію, яка ввійшла в історію під назвою Велика блокада. Операція була безпосередньо пов'язана з виборами до Верховної Ради СРСР, призначеними на лютий 1946 р. Повстанці намагалися зірвати їх проведення політичними акціями й таким чином продемонструвати нелегітимність комуністичного режиму. Для придушення руху опору на терени Західної України кинуте більше півмільйона військ. У результаті блокування населених пунктів і прочісування лісових масивів, підпілля зазнало великих утрат: від 40 до 60% особового складу потрапили в полон чи були знищені. Тоді ж можна говорити про ліквідацію повстанського запілля як структурної одиниці визвольного руху, остаточним завершенням чого стали депортації 1946–1948 рр. і перелом у процесі колективізації західноукраїнських сіл.

Після 1946 р. структури Повстанської армії продовжують діяти лише в Карпатах і на Закерзонні, при цьому на теренах останнього вони ще оперували масштабними бойовими одиницями – сотнями. Тут завершенням боротьби УПА стала акція “Вісла” навесні 1947 р., що одночасно цілковито ліквідувала повстанське запілля, депортувавши все українське населення, і нанесла вирішальний нищівний удар по повстанських відділах.

До 1949 р., незважаючи на суттєве скорочення, УПА зберігається як окреме структурне утворення визвольного руху для того, аби в разі Третьої світової війни була можливість знову розгорнутися в повноцінне армійське формування. З вересня ж 1949 р. останні повстанські відділи та військові штаби (за винятком Головного військового штабу) остаточно розформовані, вояки УПА вливаються до лав підпільної сітки ОУН²⁴. Очікування на швидкий початок Третьої світової стали неактуальними, і лідери підпілля вирішують ще раз змінити тактику. Основним завданням визвольного руху в цей період стає пропаганда й поширення ідеології національного визволення. За даними радянських органів безпеки, у 1951 р. виявлено й ліквідовано 15 підпільних друкарень, які за 1950–1951 рр. випустили 38 видів продукції – листівок і брошур²⁵.

У структурі ОУН референтура пропаганди стає головною, крім неї, діє ще Служба безпеки ОУН, яка має функції охорони підпільної мережі й протистояння репресивним органам СРСР. Для виведення кадрів з-під удару репресивної машини та поширення власних ідей по Україні керівництво підпілля розпочало реалізацію плану “Орлик” – переведення членів ОУН на терени Центральної та Східної України.

Важко однозначно сказати, коли підпілля припинило діяльність. Переломним із цього погляду був 1954 р., коли було захоплено останнього командира УПА Василя Кука, який координував й утримував зв'язки між окремими групами²⁶. Опісля з командного складу продовжує діяльність Анатолій Маєвський – “Уліян”, крайовий провідник ОУН Північно-західних українських земель, який у своїй роботі все ще опирався на певну структуру. Тому саме його ліквідацію в 1955 р. можна вважати завершенням організованої боротьби. Окремі спалахи протистоянь зафіксовані й після того, особливо в 1956 р., коли в Західну Україну почали повертатися з таборів перші засуджені повстанці²⁷. Сьогодні останньою бойовою акцією українського підпілля вважається бій, що відбувся 12 квітня 1960 р. на Підгаєччині²⁸. Деякі повстанці

переховувалися від радянської влади ще кілька десятиліть і з'явилися щойно з відродженням державної незалежності України в 1991 р.²⁹

Ведучи мову про результати більш як десятилітнього протистояння ОУН та УПА окупаційним режимам, необхідно окреслити завдання, які ставив перед собою цей рух. Націоналісти об'єктивно оцінювали власні бойові можливості й, за винятком короткого періоду 1943–1944 рр., коли були сподівання на повне ослаблення у взаємному протистоянні Німеччини та СРСР, не ставили собі за мету мілітарної перемоги над окупантами. Найважливішим завданням вони вбачали захист людей від репресій окупаційних сил. Важко оцінити, наскільки їм це вдалося виконати, бо тоді доведеться вдаватися до нетипового для історії моделювання й відповіді на питання: “А що було б, якби не було повстанського руху? Чи більшими були б вивезення на примусові роботи до Німеччини, руйнування та пограбування господарств українців? Чи не набули б репресії в Західній Україні в післявоєнний час розмаху 1930-х рр. на Наддніпрянській Україні? Чи призупинила повстанська боротьба колективізацію? Наскільки взагалі завадила перетворенню населення Західної України в «гомо советікус»?” З усіх цих питань більш-менш певну відповідь можна дати лише на останнє.

Справа в тому, що іншим і, напевне, найважливішим завданням, яке ставив перед собою визвольний рух, була зміна свідомості людей, виховання готовності до національної революції. Українським повстанцям не вдалося скористатися плодами власної праці: жодних умов для національної революції в 1940–1950 рр. не було. Проте саме терени активної діяльності ОУН та УПА стали головним вогнищем зародження й розростання національно-демократичного руху кінця 1980-х – початку 1990-х рр., який завершився відновленням незалежності України в 1991 р. Та й досі саме Західна Україна виразно контрастує в рівні національної свідомості з рештою її територій. Боротьба українських повстанців тут є одним з основних елементів формування національної самосвідомості: незважаючи на невизначену державну позицію щодо визвольного руху, майже в кожному селі насипано символічні могили та поставлено пам'ятники воїнам УПА, періодично відбуваються урочисті вшанування, серед людей активно побутує потужний пласт повстанського фольклору (пісні, оповіді, анекдоти), який не зникав і в радянські часи.

1. Дискусії щодо часу і обставин створення УВО. Див.: Ковальчук М. Біля витоків УВО: військово-політична діяльність Є. Коновальця у 1920–1921 рр. / М. Ковальчук // Український визвольний рух. – Львів, 2006. – № 7. – С. 5–79; Дарованець О. Організаційні початки УВО та формування її структури (1920–1922) / О. Дарованець // Український визвольний рух. – Львів, 2007. – № 11. – С. 5–61.
2. Про це див.: Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941: документи ГДА СБУ / упоряд. В. Даниленко, С. Кокін. – К., 2009. – 1311 с.
3. Патриляк І. “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939–1960 рр. / І. Патриляк. – Львів, 2012. – С. 83, 97. Цифра взята зі звітних документів НКВС і може бути неточною, тому що не всі заарештовані зізнавалися в членстві в ОУН, розуміючи, що це означатиме жорстокий вирок. З іншого боку, НКВС могла невиправдано вказувати про приналежність заарештованих до організації.
4. Патриляк І. Тактика і стратегія українських націоналістів на початковому етапі Другої світової війни / І. Патриляк // Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія / [ред. Кульчицький С.]. – К., 2005. – С. 48.
5. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 : зб. док. і матеріалів. – Львів, 2001. – С. 212.
6. Див.: Документи, опубліковані в збірнику: Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – Львів, 2001. – С. 243–357.
7. Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні / В. Косик. – Париж ; Нью-Йорк ; Львів : Наук. т-во ім. Т. Шевченка, 1993. – С. 188.
8. Див.: Наказ німецької поліції безпеки (СД) знищувати бандерівців без суду. 25 листопада 1941 р. // Україна в Другій світовій війні у документах. – Львів, 1997. – Т. 1. – С. 365.
9. Прокоп М. Журнал “Ідея і Чин” (Інформації та оцінки редактора) / М. Прокоп // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто ; Львів, 1995. – Т. 24 : Ідея і чин. Орган Проводу ОУН, 1942–1946. – С. 9–23.

10. Діяльність українського визвольного руху в 1942 р., зокрема, підготовка до розгортання збройної боротьби найкраще висвітлені в публікації: Патриляк І. Український визвольний рух у 1942 р. / І. Патриляк // Український визвольний рух. – Львів, 2006. – № 7. – С. 208–231.
11. Див. листівку з 1942 р. “Партизанка і наше ставлення до неї” // Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 13, спр. 376, т. 60, арк. 94–95 а.
12. Див.: Збірник документів про нього з архівів КГБ: Тарас Бульба–Боровець. Документи, статті, листи / ред. В. Сергійчук. – К., 2011. – 816 с.
13. Спочатку – військова конференція в жовтні 1942 р. (див. постанови цієї конференції в переказі агента НКВС: Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т. 2 : Переселення поляків та українців 1944–1946 / [ред. Є. Тухольський та ін.]. – Варшава ; К., 2005. – Т. 4 : Поляки і українці між двома тоталітарними системами. 1942–1945 / [ред. Є. Тухольський та ін.]. – Ч. 1. – С. 208, потім III конференція Проводу в лютому 1943 р. (її постанови див.: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 4, арк. 162–167)).
14. Про цей конфлікт детальніше див.: В’ятрович В. Друга польсько-українська війна. 1942–1947 / В. В’ятрович. – К., 2012. – 288 с.
15. Про це див.: Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля / Г. Стародубець. – Тернопіль, 2008. – 464 с.
16. Звіт про арешт Кирила Осьмака див.: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 72, арк. 270–275.
17. Див. інструкції керівництва підпілля: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 61, арк. 56; ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 62, арк. 80 а.
18. Патриляк І. “Встань і борись! Слухай і вір...”. – С. 235; Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943–1949 : довідник / П. Содоль. – Нью-Йорк : Пролог, 1994. – С. 47.
19. Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні / В. Косик. – Париж ; Нью-Йорк ; Львів, 1993. – С. 445.
20. Шаповал Ю. Війна після війни / Ю. Шаповал // Літопис УПА. Нова серія. – К. ; Торонто, 2001. – Т. 3 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. – С. 40.
21. Історик Іван Патриляк опрацював детальний “колективний портрет” вояка УПА, опираючись на близько 1 500 анкет повстанців, що воювали на теренах Волині. (Патриляк І. “Встань і борись! Слухай і вір...”. – С. 257–284). Зроблені ним висновки з великою вірогідністю можна екстраполювати й на повстанців з інших теренів діяльності УПА. Більшість учасників антикомуністичного руху в Прибалтиці в післявоєнний період теж були селянами, хоча серед них переважали вихідці з багатших, порівняно з українськими, селянських родин. (Див.: Statiev A. The Soviet Counterinsurgency in the Western Borderlands / A. Statiev. – Cambridge, 2010. – P. 97–105).
22. Див., приміром, біографії командирів одного з Тактичних відтинків УПА: Андрусак М. Командири відділів 21-го Коломийського Тактичного відтинка УПА “Гуцульщина” / М. Андрусак. – Коломия, 2005. – 80 с.; Біографії інших командирів УПА див.: Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943–1949 : довідник / П. Содоль. – Нью-Йорк, 1994. – 195 с.; його ж. Українська Повстанча Армія : довідник II. – Нью-Йорк, 1995. – 295 с.
23. Звіт про цей бій див.: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 60, арк. 44–46.
24. ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376. – Т. 60, арк. 271.
25. Там само, ф. 13, спр. 372, т. 50, арк. 167–172.
26. Там само, ф. 13, спр. 372, т. 88, арк. 319–337.
27. Лист секретаря ЦК КПУ М. Підгорного до ЦК КПРС про небажаність повернення звільнених з ув’язнення колишніх учасників ОУН і УПА та членів їх родин на постійне місце проживання в західні області України// Літопис УПА. Нова серія. – К. ; Торонто, 2003. – Т. 7 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП (б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ 1949–1959. – С. 550–553.
28. Motyka G. Ukrainiska partyzantka / G. Motyka. – Warszawa, 2006. – S. 647–648.
29. Армія безсмертних. Повстанські світлини / ред. В. В’ятрович, В. Мороз. – Львів, 2002. – С. 205.

В статтє рассмотрены основные этапы развития украинского освободительного движения 1920–1950-х годов и представлен общий обзор его структур. Основное внимание акцентировано на деятельности ОУН как сердцевины украинского подполья. Утверждается, что главными задачами украинского освободительного движения были изменение сознания местного населения и воспитание его готовности к революции.

Ключевые слова: украинское освободительное движение, украинское подполье, УВО, ОУН, УГВР, УПА.

The article takes a view of main stages of development of the Ukrainian liberation movement in 1920–1950-th and gives a basic examination of its structures. The main attention is attracted to the activity of the OUN as a core of the Ukrainian underground. It is claimed that the main aim of Ukrainian liberation movement was the change of consciousness of local residents and breeding the readiness for revolution.

Keywords: the Ukrainian liberation movement, the Ukrainian underground, UVO, OUN, UHVR, UPA.

УДК 94(477: 329.73: 94(430)

Іван ПАТРИЛЯК

ПРОТИСТОЯННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ НІМЕЦЬКОМУ ОКУПАЦІЙНОМУ РЕЖИМОВІ: МІФИ ТА РЕАЛІЇ

У статті проаналізовано причини, хід і наслідки боротьби українського визвольного руху з німецьким окупаційним режимом. Виділено низку етапів у взаєминах між організованим українським націоналістичним підпіллям та повстанською армією й німецькими окупаційними силами між 1941 і 1944 рр., зроблено спробу вивести узагальнені цифрові підсумки збройного протистояння.

Ключові слова: український визвольний рух, підпілля, повстанська армія, окупаційний режим.

Дослідження діяльності українського визвольного руху в період Другої світової війни вже понад двадцять років у незалежній Українській державі викликає не лише гострі наукові, а й не менш гострі політичні дискусії. Попри те, що вченими було опубліковано сотні томів документів і тисячі досліджень, у масовій свідомості продовжує побутувати думка про співробітництво українських націоналістів з гітлерівцями, а голос дослідників часто не долинає до громадян або тоне в шумі політичних дебатів, на яких продовжують повторюватися “старі як світ” ідеологічні кліше. Якось донецький історик Юрій Теміров наголосив на тому, що “Схід не визнає УПА через недостатню обізнаність із фактами”¹, але протягом останніх десятиліть було опубліковано “гори” фактів, тисячі документів (німецьких, радянських, польських, повстанських), які “кричать” про боротьбу українського визвольного руху з гітлерівською Німеччиною, проте ці факти оголошуються політиками “недостовірними”, а громадяни схильні більше довіряти “своєму” політику “із телевізора”, ніж невідомому їм “якомусь” історикові. На жаль, це наша об’єктивна реальність, яка відображає стан суспільства й стан держави. Відтак професійним історикам, дослідникам історії визвольного руху, аби не впасти у відчай, залишається лише одне – уперто працювати, намагаючись своїми дослідженнями, наче краплями води, підточувати стіну нерозуміння, несприйняття, ворожості й відторгнення. У цьому контексті спробуємо здійснити узагальнюючий концептуальний огляд проблеми протистояння українського визвольного руху нацистській Німеччині.

Насамперед наголосимо на засадничій тезі – український визвольний рух (репрезентований ОУН та УПА) у роки Другої світової війни не можна механічно відносити до тієї чи іншої воюючої сторони (антигітлерівської чи прогітлерівської коаліції), він є типовим визвольним, антиколоніальним рухом, який вів свою боротьбу за реалізацію стратегічної мети – здобуття незалежної держави, а геополітична ситуація у світі лише коригувала тактичні методи боротьби.

Війна, що її провадила УПА, частково хронологічно збіглася з Другою світовою війною, але це автоматично не робить цілі УПА співзвучними до цілей тієї чи іншої воюючої сторони. Тільки стратегічна мета визвольного руху визначала його зовнішню та внутрішню політику, про що наголошувалося в програмних документах ОУН, які чітко вказували, що основною метою руху є самостійність України, а союзницькі стосунки з іноземними державами чи іншими визвольними рухами можливі винятково за умови визнання ними права українців на власну державність². Виходячи із цих фундаментальних засад, керівники визвольного руху будували свою політику, у тому числі й щодо Німеччини. Ставлення ОУН, а згодом й УПА “від-

шттовхувалося” не від того, якою була пануюча в цій країні ідеологія чи яку внутрішню політику проводили нацисти, а лише від факту ставлення Берліна до ідеї української незалежності та факту окупації й експлуатації Німеччиною українських земель.

Відтак стає зрозуміло, чому напередодні й у перші дні війни між Німеччиною та СРСР Берлін розглядався українськими націоналістичними колами як природний союзник українського визвольного руху, котрий руйнує головного поневолювача українських земель – сталінську наддержаву. Так само й зрозумілою була реакція бандерівської ОУН на невизнання німцями оголошеної 30 червня 1941 р. державності. Фактично Акт 30 червня, попри свою лояльну до Німеччини риторичку, став актом оголошення війни колоніальним планам Берліна, він був цілковитою несподіванкою для німецьких політичних кіл і спеціальних служб. Від перших арештів С.Бандери та його найближчих соратників на початку липня до 17 липня 1941 р. нацисти намагалися переконати лідерів революційної ОУН відкликати самостійницьку декларацію й співпрацювати з Німеччиною. Це був період, коли учасники ОУН(б) відкрито формували українську адміністрацію на Західній і Правобережній Україні³, період, який можна охарактеризувати словами “ні миру, ні війни”. Після впертих відмов С.Бандери та Я.Стецька скасувати самостійницьку декларацію 17 липня з Берліна надійшла директива для СД, поліції, жандармерії та вермахту з наказом арештовувати активістів “руху Бандери”, які продовжували оголошувати незалежність у містах на сході від Збруча й формувати там адміністрацію⁴. У відповідь 21 липня політичне бюро ОУН(Б) у Берліні опублікувало Меморандум, у якому констатувало, що оголошення незалежності 30 червня є історичним фактом, а “удар по українському уряду буде трактуватися українським народом як ворожий акт німецького Райху проти ідеї української державності”⁵. Після оприлюднення цього документа український визвольний рух вступає в стадію відвертого протистояння з німецькими окупаційними силами.

Перший етап у цьому протистоянні, на нашу думку, слід датувати кінцем липня 1941 р. – січнем 1942 р. Його можна визначити як оборонно-реорганізаційний. У цей час ОУН(Б) здійснила повернення до конспіративних методів діяльності, реорганізувала свою мережу, розповсюдила її на давню підрадянську Україну, розпочала агітаційну боротьбу проти німецької окупації та спробувала закріпити свої кадри в адміністрації й поліції для ведення розвідки й здійснення певного контролю над цими структурами. Саме на цей етап припадають масові болючі арешти, ув’язнення та знищення цілого пласту провідних членів визвольного підпілля, які мали місце у вересні – грудні 1941 р. і січні 1942 р.⁶

В умовах репресій з боку німецького апарату держбезпеки керівники націоналістичного підпілля на початку 1942 р. прийшли до ідеї масштабної підготовки до загальнонаціонального повстання, яке мало б розгорнутися в момент, коли німці переможуть на східному фронті, “перекинуть” основні війська на захід для боротьби із союзниками й там зазнають поразки⁷. Саме в такий період дезінтеграції німецької імперії (за зразком листопада 1918 р.) мало початися загальноукраїнське повстання, підготоване оунівцями⁸. Тобто на початку 1942 р. принципово було вирішене питання розгортання антинімецького повстання. Слід було лише дочекатися такого історичного моменту, коли це повстання дало б бажаний результат. Власне тому в цей час оунівці виступають проти партизанської боротьби, розглядаючи її як марну трату сил⁹. Їм не було резону “пускати під укіс” німецькі військові ешелони, бо швидка поразка Німеччини (ще до розгрому СРСР) не віщувала незалежності для України. Зовсім інша справа – розгром Німеччини американцями й британцями після гіпотетичної перемоги над Росією. Ослаблення Росії, відсутність польської держави давали українцям шанс завоювати в період хаосу та невизначеності власну державність. Тому другий етап у стосунках між українським визвольним рухом і німецькою окупаційною владою, який ми датуємо лютим – жовтнем 1942 р., є періодом накопичення сил до всеукраїнського повстання, етапом масової агітації та пропагандистської роботи, скріплення структур підпілля на всій території України.

Якраз у цей період під тиском обставин починають проявлятися перші розходження в ставленні до ідеї загальнонаціонального повстання між керівниками Проводу, які перебували в Галичині, і керівниками крайових структур, які працювали на території РКУ. Які обставини підшттовхували крайових лідерів ОУН(Б) на Волині, Поліссі та Центрально-Східній Україні до необхідності паралельно з підготовкою всеукраїнського виступу розпочати поетапне розгор-

тання партизанської боротьби проти німців ще до визначення ситуації на фронтах? Відповідь на це питання однозначна – бруталізація німецького окупаційного режиму в Райхскомісаріаті. Голод у великих містах РКУ взимку 1941–1942 рр., кампанія насильної мобілізації остарбайтерів з весни 1942 р.; безглузді страждання й смерть полонених червоноармійців на очах у цивільного населення, безоглядне й жорстоке винищення єврейського населення – підірвали лояльність українського населення РКУ до нової влади, яка в багатьох місцевостях перетворилася у відверту ворожість. Ворожість, яку радянське підпілля почало поступово матеріалізувати в активний опір. За таких умов націоналістам не залишалося іншого вибору як тільки самим розгорнути гасло активної боротьби з німцями партизанськими методами до остаточного з'ясування ситуації на фронтах.

Були ще й інші фактори, які змушували лідерів ОУН(Б) у РКУ схилитися до ідеї партизанської боротьби. Так, після провалу радянських наступальних операцій у травні 1942 р. і швидкого контрнаступу вермахту в напрямку Волги й Кавказу багато хто в керівництві ОУН(Б) на Волині почав сумніватися в тому, чи після розгрому СРСР Німеччина не зможе досягти сепаратного миру із Заходом, залишившись, таким чином, володарем сходу Європи на довгі десятиліття. За цих умов поставало питання, чи здатна ОУН провести якесь значне повстання проти сильної, переможної Німеччини, яка припинить війну? Питання було риторичним. Відтак один із лідерів ОУН(Б) на Волині С. Качинський у розмовах зі своїм оточенням відверто заявляв про необхідність починати збройну боротьбу з Німеччиною ще до її перемоги на сході, щоб тим самим продовжити здатність Червоної армії оборонятися проти вермахту, яка, урешті-решт, вичерпає ресурси обох воюючих сторін¹⁰.

Важливим фактором, який штовхав підпілля в РКУ до думки про потребу партизанської війни, були масові арешти підпільників. Мережа підпілля на сході була слабшою, ніж у Галичині, постійні арешти керівників різного рівня або зв'язкових у Райхскомісаріаті відчувалися набагато болючіше, ніж у Галичині. Відтак партизанська війна розглядалася як можливість зберегти кадри, які можна було забрати із населених пунктів у лісові масиви.

Тому другому періодові протистояння визвольного руху з німецьким окупаційним режимом притаманна певна дуалістичність методів боротьби – з одного боку, це спроби накопичення сил, а з іншого, – намагання розгорнути партизанський рух під прапорами революційної ОУН. Що такі факти мали місце, найкраще свідчать документи німецького гестапо й СД, які вже в травні-червні 1942 р. указували на те, що в генеральній окрузі Волинь – Поділля “рух Бандери” робить напади на поїзди з остарбайтерами з метою звільнити забраних до праці, знищує німецькі сільськогосподарські підприємства, пошкоджує комунікації¹¹, здійснює військову підготовку молоді в таборах і на підпільних курсах¹² тощо. Нарешті, наприкінці другого етапу – у жовтні 1942 р. – німецькі документи фіксують створення бандерівцями в околицях Сарн “національних банд”, які стаціонарно перебувають у лісах й отримують поповнення¹³.

Третій етап протистояння між українським визвольним рухом і німецькою окупаційною машиною слід, на наше переконання, датувати листопадом 1942 р. – травнем 1943 р. У цьому часовому проміжку Провід ОУН(Б) погодився з аргументами крайових керівників підпілля в РКУ з думкою про те, що партизанську боротьбу треба розглядати як початковий етап загальнонаціонального повстання¹⁴. Робота організації почала розгортатися у двох напрямках – на території РКУ мали прискорено формуватися партизанські відділи, які вступали б в активну боротьбу з німцями, а на території Галичини мусило тривати планомірне накопичення сил і підготовка до створення регулярної армії після початку масштабного збройного виступу. Становище на фронтах на зламі 1942–1943 рр. бачилося лідерам ОУН(Б) таким: радянський контрнаступ під Сталінградом послабить, але не зламає вермахт. Протягом року позиційні бої зі змінним успіхом будуть точитися на території Західної Росії та Східної України й Східної Білорусії. Загальне виснаження, революції та розвал у воюючих країнах почнуться, коли фронт орієнтовно перебуватиме на лінії Мозир – Харків – Ростов-на-Дону¹⁵. Після внутрішніх потрясінь у воюючих наддержавках, розвалу фронту й загальної дезорганізації оунівці планували, завдяки проведеній підготовчій роботі, здійснити швидку мобілізацію призовників до своїх військових відділів, сконцентрувати їх у визначених місцях і відправити на кордони України з метою зайняти оборону по периметру від усіх імовірних противників¹⁶. У цій схемі створеним

раніше партизанським відділам, які б уже отримали бойовий досвід, відводилася роль ядра майбутньої армії. Саме навколо них повинні б концентруватися новомобілізовані, а колишні партизани мали б ставати командирами створюваних регулярних частин. Подібна тактика дещо нагадувала дії ірландців у роки Першої світової війни, а також пізніший спосіб дій партизанів Й.Тіто в Югославії та в'єтнамських повстанців у боротьбі з французами й американцями.

Протягом третього етапу документи фіксують розбудову структур військових відділів ОУН(б) й отримання ними у квітні 1943 р. (унаслідок домовленостей із Т.Боровцем) назви УПА. Також якраз на цей період ми можемо віднести перші документальні згадки про більші сутички й бої німецькими силами безпеки. Так, у звітах німецької поліції за грудень 1942 р. указувалося, що протягом того місяця націоналістичні боївки лише в околицях Рівного здійснили близько ста “бандитських нападів” на німецькі підприємства й склади для “забезпечення банд продовольством і обмундируванням”¹⁶. Німецькі військові аналітики згодом констатували, що перші українські національні “банди” з’явилися в районі Сарн у вересні 1942 р. Згодом їхня діяльність поширилася на район Костопіль – Людвипіль – Березне. Від першої половини березня 1943 р. українські “банди” розповсюдили свою діяльність на південь Рівного – Дубна – Звягеля, а в другій половині березня й у квітні – на всі західні та південні райони Волинської, Рівненської й північні райони Тернопільської та Кам’янець-Подільської областей¹⁸.

Перший найбільший бій з німцями легендарного відділу Г.Перегіняка (“Коробки”) фіксується 20 січня 1943 р., а не 8 лютого, як вважають більшість учених. Саме наприкінці січня повстанці зробили першу велику засідку на німецьку поліційну колону (четверо німецьких поліцейських, взвод власівців й український шуцман-перекладач), яка рухалася дорогою поблизу с. Городець Володимирецького району Рівненщини, супроводжуючи в поїзді сарненського гебітскомісара. Під час нападу загинув гебітскомісар, четверо німецьких й один український поліцейський, решта колони відступила на Володимирець¹⁹. Уже після цієї акції повстанці наважилися атакувати містечко Володимирець і напасти на тюрми в Дубно, Кременці, Пінську²⁰ та ін. Протягом січня-лютого 1943 р., за німецькими даними, українські села в долині р. Случ перетворилися на повстанську республіку (“партизанські бази”), у якій уже тоді повстанці запровадили, за повідомленнями поліції, власні гроші – “карбованці” зі своїми штемпелями. На грошах виявлено два різновиди штемпелів. Один штемпель відображає гасло “Слава Україні! Слава Героям!”, а інший – “Слава Бандері!”²¹.

У березні 1943 р. німецькі донесення повідомляли, що діяльність “українських банд” охопила Полісся, розповсюдилася на південну Рівненщину, Кременеччину та південь Волинської області: “Станом на 20 березня 1943 р., згідно з повідомленнями, у Волинсько-Подільському генеральному окрузі бандами було розкрадено та знищено: 42 067 ц пшениці, дрібного зерна, олійних культур тощо; 21 454 ц соломи; 35 820 ц сіна; 989 коней і лоша, серед них цінні породи жеребців з кінських заводів; 3 336 голів великої рогатої худоби; 447 свиней; 1 896 овець. [...] напади було вчинено на 405 державних господарств, 94 молокозаводи, сепараторні пункти [...], 12 винокурень і спиртзаводів, 4 ставкові або рибні господарства, 21 канцелярію заготівельно-збуткової контори [...] Зрозуміло, що найбільше страждають польові роботи, а відповідно і постачання товарами в небезпечних районах. Треба сказати, що на Волині є лише два райони, вільні від банд. Особливо небезпечними є виступи національно-українських банд у районах Кременець – Дубно – Костопіль – Рівне. Українські національні банди одночасно атакували в ніч з 20 на 21 березня всі окружні економічні об’єкти округи Кременець. При цьому один з них був повністю знищений. При цьому загинуло 12 німців – господарників, лісників, солдатів і поліцейських. Хоча сили поліції і вермахту були негайно надані в розпорядження, дотепер відвойовано лише 2 райони. Однак свобода керівників сільського господарства в цих районах ще не відновлена [...] Роботи з обробляння поля більш ніж у 500 державних господарствах на Волині знаходяться в небезпеці, тому їхні показники будуть різко падати”²².

Протягом березня й квітня 1943 р. повстанці вже цілковито контролювали цілі райони (наприклад, у Костопільському районі під їхнім контролем перебувало 95% сіл), де зафіксовано перші спроби створення власної адміністрації²³. На Кременеччині 6 квітня 1943 р. німці запровадили надзвичайний стан і застосували великі поліційні сили, щоб бодай відновити контроль над дорогами й залізницями²⁴. Від 15 березня до 17 квітня 1943 р. відділи повстанців зуміли

успішно атакувати міста й містечка Дубно, Кременець, Горохів, Ковель, Луцьк, Ківерці²⁵, Степань²⁶, Цумань, Ярмолинці, Мізоч, Локачі²⁷, де були розбиті тюрми, табори для військовополонених, збірні пункти для остарбайтерів, знищувалася окупаційна адміністрація.

З початку квітня 1943 р., користуючись тим, що того року до середини квітня була доволі прохолодна погода й довго лежав сніг²⁸, що змушувало повстанців квартирувати на хуторах і прилісових селах, нацисти почали застосовувати в боротьбі з УПА цілі військові з'єднання й оточувати населені пункти та прилеглі до них лісові масиви²⁹. Так, у райони Березне, Людвипіль, Мізоч, Острог, Шумськ і Кременець було перекинуто одну дивізію в складі двох угорських полків, полку німецьких есесівців і полку, складеного з військовополонених казахів та узбеків³⁰. У розвідувальному донесенні радянських партизанів за 21 квітня повідомлялося: “Організація українських націоналістів посилюється, бульбівці дислокуються між річками Случ і Горинь. В селах створюються загони націоналістів, які озброюються, купуючи зброю за хліб. [...] Німці зараз з усією силою обрушилися на націоналістів, палять українські села, убивають населення, в листівках заявляють, що бульбівці і бандерівці помагають більшовикам”³¹.

У розпорядженні істориків є німецька статистика втрат у боротьбі проти УПА у квітні 1943 р. Так, гітлерівці повідомляли, що протягом місяця їм вдалося знищити 1 673 “бандитів” убитими, а 283 – захопити в полон³². Очевидно, що до числа вбитих і полонених нерідко зараховували не одного мирного мешканця, які масово гинули й арештовувалися під час пацифікаційних операцій. Свої втрати за квітень німецька поліція подавала доволі скромно – 252 убиті й 140 поранені³³.

Загалом здобутки німців у ході боротьби з УПА за період від 21 лютого до 21 квітня 1943 р. були, відверто кажучи, мізерними. Єдине, що справді виглядало масштабно, – це знищення мирних поселень і вбивство невинних людей. Так, поліції та жандармерії за три місяці вдалося полонити 152 повстанці (ця цифра відверто контрастує зі звітами за квітень, які подані вище), з яких 128 страчено через повішання або через розстріл, решту відправлено до тюрем чи таборів праці; заарештувати 850 осіб, запідозрених у сприянні повстанцям, із них страчено 482 особи; провести операції й облави в 401 населеному пункті, з яких спалено 88; здійснити 90 облав на лісові масиви, під час яких знищено 100 повстанських баз і таборів³⁴. Але при цьому поліцейські захопили лише 3 кулемети, 4 автомати, 26 гвинтівок, 9 пістолетів, 37 ручних гранат, 160 мінометних мін, 3 180 артилерійських снарядів різних калібрів, 7 мотоциклів, 1 мопед, 121 корову, 32 коней, 10 возів, 11 центнерів збіжжя, 54,5 центнера картоплі тощо³⁵. Урешті, німецькі урядовці змушені були констатувати провал антиповстанських акцій навесні 1943 р. і документально засвідчили, що у квітні 1943 р. УПА контролювала всю сільську місцевість на південь від траси Новоград-Волинський – Рівне – Ковель – Брест-Литовськ. На північ від неї упівці вели жорстоку боротьбу за контроль над територією із червоними партизанами³⁶.

У травні 1943 р. повідомлення рясніють інформацією про більші й менші сутички між відділами УПА й німецькими підрозділами, у яких сторони втрачають десятки вояків убитими та пораненими. Повстанці починають практикувати масштабні рейди територією Правобережжя, виходячи в Житомирську, Київську, Вінницьку та сучасну Хмельницьку області³⁷. Німецька поліція змушена була визнати, що активність “націоналістичних банд” зростає. Якщо у квітні 1943 р. німцями було зареєстровано 57 масштабних нападів на німецькі об'єкти, то в травні – уже 70³⁸.

Четвертий етап протистояння між українським визвольним рухом і німецькими окупантами охоплює період від червня до грудня 1943 р. Це час найзапекліших боїв між УПА та німцями на Волині, Поліссі, Правобережжі, коли німецькі сили безпеки здійснювали масштабні операції зі знищення повстанців, вдавалися до терору проти мирного населення, коли німецькі чиновники констатували, що в регіоні палає повстання й вони нічого не контролюють за винятком більших міст і залізничних станцій, на які постійно здійснюються напади. Лише в червні 1943 р. Тучин, Шепетівка, Березне, Томашпіль були атаковані повстанськими відділами, Горохів та Острог, за німецькими свідченнями, були оточені “великими групами банд”, які підконтрольні “бандерівському рухові”³⁹.

Напружена ситуація змушувала гітлерівців до рішучих дій. 7 червня 1943 р. німецьке командування розпочало масштабну антиповстанську операцію. Керування німецькими війсь-

ками взяв на себе командувач СС і поліції при Генеральному комісаріаті Волині й Поділля бригаденфюрер СС Гінцлер⁴⁰. У наказі № 41, підписаному Гінцлером, зазначалося: “Національні заворушення у східних частинах Волині (Любомль, Горохів, Кременець, Володимир, Дубно) тривають далі. Повстання мусить бути знищене, а цілий простір опанований пропагандистськи і господарче. Ціль цю можна досягнути шляхом покликання спеціально вишколеної команди СД, підтримуваної відділами поліції”⁴¹. У Любомлі, Дубні, Горохові та Володимирі було створено спеціальні групи СД, які з допомогою поліційних частин і жандармерії, що були розташовані в усіх містечках та більших селах регіону, мали знищити в лісах “банди” і відновити “німецький порядок” на окупованих територіях⁴². Німецькі каральні команди мали діяти “рухомим способом”, а “опорні та штурмові пункти” повинні були утруднити “пересування банд” лісовими теренами⁴³. Кожен німецький гарнізон, опорний пункт чи каральна група мали щодня звітувати до штабу про становище “банд”, їхню силу й озброєння, власне становище, передислокацію ворога, власні та ворожі втрати тощо. Перші удари повинні були наноситися по штабу й командному складу УПА, задля чого передбачалося посилити розвідку⁴⁴.

Двадцять першого червня територія РКУ була оголошена “зоною антипартизанських операцій”⁴⁵. Від липня 1943 р. до операцій проти УПА було залучено відомого борця з партизанами – командувача всіма протипартизанськими формуваннями на Східному фронті Еріха фон дем Баха-Зелевського. У розпорядженні німецьких генералів було 10 тис. солдатів (німецьких та польських поліцаїв і жандармів), 10 батальйонів мотопіхоти (до 7 тис. осіб) з артилерією, 50 танків і бронемашин, 27 літаків, угорські частини та 5 бронепоездів (базування: Ковель – 2, Ківерці – 1, Здолбунів – 2)⁴⁶. Головний удар, за наказом Е. фон дем Баха-Зелевського, було завдано по півдню Волині (район Володимира-Волинського, Луцька, Рівного, Дубна, Кременця), що дало змогу основним силам УПА, які тоді дислокувалися на північ від залізничної лінії Ковель – Здолбунів – Шепетівка, фактично уникнути великих зіткнень⁴⁷.

Зазнаючи невдач в операціях проти УПА, німецькі каральні сили, до яких масово залучають поляків, у червні-липні 1943 р. здійснюють дикунські пацифікаційні акції проти українських сіл, жертвами яких стають тисячі цивільних мешканців⁴⁸. У відповідь повстанці активізували антинімецькі операції.

За німецькими даними, активність повстанців після каральних акцій проти них не лише не знизилася, а навіть зросла. Загалом протягом липня 1943 р. УПА здійснила 295 атак на німецькі опорні пункти, 682 саботажні акції на залізниці, 119 нападів на господарські об’єкти. Наступного місяця активність націоналістів ще більш посилилася: 391 напад на німецькі гарнізони, 1 034 диверсії на залізниці, 151 атака на підприємства⁴⁹.

Реагуючи на гітлерівський терор проти мирного населення, повстанці відповіли терором і жорстокістю щодо окупантів. Надзвичайно показовою в цьому плані була доля 202-го батальйону допоміжної поліції, складеного з поляків. У червні 1943 р. його перевели на дислокацію в Іванову Долину. Протягом кожного місяця підрозділ втрачав у боях з УПА 12–13 осіб убитими. Як згадував службовець батальйону, “українці паралізували наш рух. Рота стала надто малим військовим підрозділом для оперування. Щоночі на нас нападають українці, які обстрілюють наші бараки щільним вогнем. Переживаємо справжнє пекло. Можемо спромогтися лише на поодинокі випадки з лісу на навколишні села. Увійшовши до села, здійснюємо хаотичну стрілянину, під її прикриттям завантажуємо пару корів або свиней на воза й відступуємо”⁵⁰. Інший польський поліцейський згадував, як разом із німецькими карателями потрапив у засідку українських повстанців коло с. Яполоті. Під однією з вантажівок вибухнула міна, після чого поляки були атаковані з трьох боків. Із 30 поліцейських (20 німців і 10 поляків) цілими із засідки вийшло 6, з яких 3 поранених. “Допомога, яка до нас надійшла, була вже цілком запізною. Вона тільки позабирала трупи, які були обдерті з мундирів і понівечені. Кожен був поранений і замордований пізніше – вони мали відрізані носи та пальці, які позапихали до вуст убитих”⁵¹.

Протягом липня 1943 р. УПА здійснила 295 атак на німецькі опорні пункти, 682 саботажні акції на залізниці, 119 нападів на господарські об’єкти. Наступного місяця активність націоналістів ще більш посилилася – 391 напад на німецькі гарнізони, 1 034 диверсії на залізниці, 151 атака на підприємства⁵².

Восени 1943 р. відбуваються легендарні бої повстанців з німцями в Загорові, Радовичах, під Ковелем, Колками, Кременцем⁵³. Загалом у червні – вересні 1943 р. у боях з УПА загинуло понад 3 тис. німців та їхніх союзників, повстанські втрати оцінюються в 1 237 осіб убитими (не враховуючи цивільного населення й відділів самооборони)⁵⁴. Фактично у вересні – жовтні 1943 р. УПА контролювала більше двох третин сільських районів Волині та Полісся. Німці навіть не намагалися поширити свою владу поза міста й містечка. Така ситуація тривала до приходу фронтних військ вермахту на Правобережжя. Тобто фактично четвертий етап протистояння завершився оголошенням нейтральності до вермахту на Волині й Поліссі, хоча це й не звело до нуля антинімецькі акції УПА в регіоні. Просто вони стали рідшими й мали частіше захисний, ніж наступальний характер.

П'ятий етап протистояння, на наш погляд, охоплює час від січня до жовтня 1944 р. й обіймає територіально Галичину. Його типовими рисами є невизначеність ситуації між ОУН та УПА й німцями – стан “між війною і миром”. З одного боку, німці відступали з України, тобто переставали бути противником для українського визвольного руху, більше того, керівництво визвольного руху бажало б, щоб в Європі вермахт якнайдовше чинив опір Червоній армії, виснажуючи СРСР і підштовхуючи його до революції та розпаду. З іншого боку, командири УПА бачили у відступаючих і часто деморалізованих солдатах вермахту прекрасний об'єкт для нападів задля здобуття зброї, одягу, амуніції тощо. Тому в цей період ми можемо знайти безліч прикладів як переговорів між повстанцями та німцями, актів взаємної допомоги, так, навпаки, можна виділити масу фактів боротьби з німецькими військами. Бої біля Турки, Сокаля, Стрия, Жаб'єго, Жидачева, Підгаєць і Бережан нерідко перетворювалися на завзяті баталії із застосуванням артилерії, бронетехніки й авіації. Аби не бути голослівним і водночас не деталізувати події, наведемо цитату з повідомлення про одне з найбільших протистоянь між німецько-угорськими військами й повстанцями в околицях гори Лопати на стику районів Сколе й Долина 6–16 липня 1944 р., яке зробили польські підпільники. Неприхильне до українців польське підпілля у своїх звітах відзначало, що для боїв із повстанцями зі Стрия й Жидачева виїхало “...70 вантажних автомобілів. Поля і ліси оточені, триває справжня битва. Якими є втрати українських банд – невідомо, німці втратили багато вбитих і поранених. Зі слів певного німецького капітана німецьке військо захопило в українців 2 гармати і 2 танки. З Бориничів повідомляють, що у Бориничах, Борисові і Чижикові підрозділи німецького війська за участю угорського бронепοїзда провели операцію проти українських банд. Операція із застосуванням 5 танків і 50 бронеавтомобілів охопила всі навколишні ліси. Є багато вбитих. До українських будівель, де вбито членів банд, військо не допускає нікого, навіть найближчу родину. Під час проведення операції навіть було затримано рух потягів”⁵⁵.

Лише з відходом німецьких та угорських військ за Карпати протистояння українських повстанців з німецькими силами остаточно згасає.

Підсумовуючи викладену вище інформацію, зауважимо, що боротьба українського визвольного руху з окупаційними німецькими силами мала специфічний характер, який визначався стратегічним завданням руху – здобуттям незалежності. Однак, попри це, слід констатувати, що підпілля ОУН і повстанська армія завдали суттєвої шкоди економічним, політичним і військовим планам гітлерівців в окупованій Україні. Опираючись на німецьку, радянську, польську та повстанську інформацію, ми можемо встановити, що втрати німців та їхніх союзників у протистоянні сягнули близько 17 800 осіб убитими, пораненими й полоненими, втрати повстанців – близько 7 300 осіб, підпільники й симпатики втратили до 10 тисяч осіб страченими й арештованими, найбільшими були жертви серед цивільного населення, які можна визначити в проміжку між 25–30 тисячами вбитих.

¹. Донецький історик – чому Схід не визнає УПА. – Режим доступу : // <http://www.istpravda.com.ua/short/2011/01/14/14897/>.

². ОУН в 1941 році. Документи. Ч. 1. / [упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко та ін. ; відп. ред. С. Кульчицький]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. – С. 40; ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. – [Б. м.], 1955. – С. 62–63.

³. Див.: Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р. – Львів : Піраміда, 2001. – С. 53–222.

4. Український здви́г: Наддніпряни́щина. 1941–1955 / зібрав і впоряд. В. І. Сергійчук. – К., 2005. – С. 26.
5. ОУН в 1941 році. Документи. Ч. 2. / [упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко та ін. ; відп. ред. С. Кульчицький]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. – С. 351–352.
6. Детальніше див.: Патриляк І. К. “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939–1960 рр. / І. К. Патриляк. – Львів : Часопис, 2012. – С. 131–147; 157–159.
7. Україна в Другій світовій війні у документах : збірник німецьких архівних матеріалів / зібрав і впоряд. В. Косик. – Львів, 1996. – Т. 2. – С. 119–120.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 494, арк. 29.
9. Державний архів Служби безпеки України (ДА СБ України), ф. 13, спр. 372, т. 38, арк. 35.
10. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х рр. ХХ ст.: ідеологія та практика. – Львів, 2003. – С. 90.
11. ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 4, спр. 317, арк. 37–38.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 22, спр. 76, арк. 35.
13. Україна в Другій світовій війні у документах : збірник німецьких архівних матеріалів / зібрав і впоряд. В. Косик. – Львів, 1997. – Т. 3. – С. 27; ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 4, спр. 308, арк. 239.
14. Детальніше див.: Патриляк І. К. “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939–1960 рр. – С. 197–198.
15. ДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 5, арк. 21–22.
16. Там само, арк. 22–23.
17. ЦДАВО України, ф. 4328, оп. 1, спр. 4, арк. 4.
18. Там само, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 494, арк. 27.
19. Патриляк І. К. “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939 – 1960 рр. – С. 286.
20. ЦДАВО України, ф. 4328, оп. 1, спр. 6, арк. 6, спр. 5, арк. 51.
21. Там само, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 494, арк. 28.
22. Україна в Другій світовій війні у документах... – Т. 3. – С. 154–155.
23. ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 294, арк. 5–6.
24. Русначенко А. Народ збурений: національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–1950-их рр. / Анатолій Русначенко. – К. : Унів. вид-во “Пульсари”, 2002. – С. 78.
25. Літопис УПА. – Т. 5 : Волинь і Полісся. – Кн. 3 : Спомини учасників. – Торонто, 1984. – С. 20.
26. Motyka G. *Ukrainska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii.* – Warszawa : Rytm, 2006. – S. 199–200.
27. Детальніше див.: Патриляк І. К. “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939–1960 рр. – С. 294–295.
28. У березні 1943 р. була холодна погода. Наприкінці березня температура падала до – 7°С ночами. Прохолодна погода стояла до середини квітня, після чого відбулося різке потепління і встановилася майже літня температура (ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 294, арк. 14).
29. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 14 : УПА і Запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Нові документи. – К. ; Торонто, 2010. – С. 48–50.
30. Косик В. Українська Повстанська Армія. Короткий історичний огляд / В. Косик // *Визвольний шлях.* – 2002. – № 10. – С. 57.
31. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 4 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ 1943–1959. Кн. 1 : 1943–1945. – К. ; Торонто, 2002. – С. 69.
32. ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 494, арк. 35.
33. Там само, арк. 32.
34. Там само.
35. Там само, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 294, арк. 6–7.
36. Там само, арк. 44.
37. Детальніше див.: Патриляк І. К. “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939–1960 рр. – С. 298–301.
38. ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 494, арк. 36.
39. Там само.

40. Стародубець Г. М. ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (1941–1943). – Тернопіль, 2002. – С. 109.
41. Архів ЦДВР (м. Львів), ф. “Миколи Лебедя”, спр. 541404, арк. 1.
42. ЦДАВО України, ф. 3697, оп. 1, спр. 1, арк. 1–2.
43. Там само.
44. Архів ЦДВР (м. Львів), ф. “Миколи Лебедя”, спр. 541404, арк. 2.
45. Патриляк І. 1943 рік в історії ОУН і УПА. – С. 160.
46. Стародубець Г. М. ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (1941–1943). – С. 109–110.
47. Шанковський Л. Українська Повстанча Армія / Л. Шанковський // Історія українського війська. 1917–1995. – Л. : Світ, 1996. – С. 526.
48. ДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 71, арк. 8–9.
49. Косик В. Українська Повстанська Армія. Короткий історичний огляд. – С. 59.
50. Цит. за. Мотука Г. *Ukrainiska partyzantka 1942–1960...* – S. 199.
51. Там само. – С. 205.
52. Косик В. Українська Повстанська Армія. Короткий історичний огляд. – С. 59.
53. Детальніше див.: Патриляк І. К. “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939–1960 рр. – С. 325–331.
54. Муковський І. Т. Українська повстанська армія та збройні формування ОУН у Другій світовій війні / І. Т. Муковський, О. Є. Лисенко // *Воєнна історія*. – 2002. – № 5–6. – С. 19.
55. *Ziemie wschodnie, Meldunki tygodniowe Sekcji Wschodniej Departamentu Informacji i Prasy Delegatury Rządu RP na Kraj. Kwiecień – lipiec 1944 r. / wstęp, wybór i opracowanie M. Adamczyk, J. Gmitruk, A. Koseski.* – Warszawa ; Pułtusk ; Kielce, 2006. – S. 235–236.

В статтє проанализированы причины, ход и последствия борьбы украинского освободительного движения с немецким оккупационным режимом. Выделен ряд этапов во взаимоотношениях между организованным украинским националистическим подпольем, повстанческой армией и оккупационными силами в 1941–1944 гг., сделана попытка подвести обобщающие цифровые итоги вооруженного противостояния.

Ключевые слова: украинское освободительное движение, подполье, повстанческая армия, оккупационный режим.

In the article analyzes the causes, course and consequences of the struggle of the Ukrainian liberation movement with the German occupation regime. Highlighted a number of stages in the relationship between organized Ukrainian nationalist underground and the Insurgent army and the occupation forces in 1941–1944. Made an attempt to take digital generalize the results of an armed confrontation.

Keywords: Ukrainian liberation movement, the underground, Insurgent army, the occupation regime.

УДК 94 (477)

Мирослава ГУБАРЧУК

ІДЕЯ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

У статті викладені факти, що висвітлюють ідеї державотворення в політичних концепціях Організації українських націоналістів та окреслюють перспективу життя української нації в усіх сферах політичного, соціально-економічного, культурного розвитку. Автор стверджує, що ідеї державотворення були основою світоглядно-ідеологічної та соціально-політичної програми ОУН і базувалися на таких засадах: визвольна боротьба, національна свобода, соціальна справедливість та були могутнім рушієм й об'єднуючим чинником української нації. Проаналізовано також головні аспекти еволюції суспільно-політичних засад ОУН, які є актуальними на сучасному етапі українського державотворення.

Ключові слова: Організація українських націоналістів, нація, націоналізм, національно-визвольна боротьба, Великий Збір Організації українських націоналістів, Українська Самостійна Соборна Держава.

Однією з актуальних проблем сучасної української історичної науки залишається історія виникнення та діяльності Організації українських націоналістів. Зазначена проблема на сучасному етапі українського державотворення потребує не стільки поглибленого наукового дослідження, скільки більш адекватного трактування. Історія ОУН уже досить тривалий час є предметом дослідження та висвітлена в працях науковців української діаспори, зокрема, В.Косика¹, П.Мірчука², Т.Гунчака³, які у своїх монографіях глибоко, об'єктивно аналізують передвоєнну політичну ситуацію в Європі, події Другої світової війни, їх вплив на суспільно-політичні процеси в Західній Україні, формування та розвиток українського націоналізму. Діаспорна література є важливою з точки зору загального розуміння сутності та значення феномену ОУН в історії українського народу. Особливу дослідницьку цікавість становлять збірники документів “ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр.”⁴, “Українська суспільно-політична думка в 20 столітті”⁵ і друковані видання ОУН воєнного періоду (“Ідея і чин”⁶), цінність яких полягає у висвітленні державотворчої ідеології ОУН, у якій було закладено підвалини функціонування та розвитку ефективного державного устрою майбутньої суверенної Української Держави.

Протягом усієї історії свого розвитку український народ намагався реалізувати своє право на самовизначення, тобто побудову власної суверенної держави в етнічних межах. Боротьба за національне визволення була водночас і священною, і трагічною. Відроджена після багатолітнього польсько-шляхетського поневолення в результаті національної революції 1648–1657 рр. під керівництвом Б.Хмельницького Козацька держава в кінці XVIII ст. була остаточно знищена російським царизмом. Українські землі стають невід'ємними складовими Російської та Австро-Угорської імперій.

Реальна можливість визволитися з-під політичного, соціально-економічного та національно-культурного гноблення й відновити втрачену державність з'явилася під час Першої світової війни: 1917 року з поваленням царської влади в Росії була створена Українська Народна Республіка (далі – УНР) із столицею в Києві. А з розпадом Австро-Угорської імперії у Львові 1 листопада 1918 року було проголошено утворення ЗУНР. У січні 1919 року обидві республіки об'єдналися в єдину Українську Державу (УНР). Проте, незважаючи на відновлену державність, ураховуючи реалії тогочасного політичного становища та багато внутрішніх суперечливих чинників, Українська Держава проіснувала дуже короткий термін.

Символом “Другої української революції” після революції 1917–1921 рр. стала Організація українських націоналістів (далі – ОУН) – єдина на той час політична сила в Україні, яка, відкидаючи традиційні методи української політики орієнтуватися у визвольній боротьбі на котрогось з історичних ворогів української нації, прагнула власними силами продовжувати боротьбу за відновлення Української Держави проти всіх її поневолювачів, але в першу чергу проти російського імперіалізму. Єдиним успішним засобом для втілення цього наміру ОУН вважала революційні методи боротьби: “Здобудемо Українську Державу, або загинемо в боротьбі за неї!”⁷. Це гасло було найзаповітнішою метою та основою діяльності Організації, фундаментом українського націоналізму. Підтвердженням цього є політичний заповіт Євгена Коновальця – одного з провідних ідеологів українського націоналізму та засновника ОУН: “Мусимо собі ще раз узмисловити величину нашого зобов'язання: мобілізуючи і спираючись на широкі народні маси, мусимо, ведучи їх, боротися і добиватися віднови Самостійної Соборної Української Держави на всіх просторах життя українського народу. Як учить нас досвід цілих українських поколінь, можемо цього досягнути тільки революційними шляхами. ... У великій світовій драмі наших днів ми маємо до вибору: або бути творцями, або жертвами історії ...”⁸.

Аналізуючи державну природу ОУН, досліджуючи причини виникнення й накреслюючи шляхи зміцнення українського потенціалу, один з активних членів ОУН А.Камінський писав, що саме націоналістичний рух XX ст., який без перебільшення від кінця 20-х рр. до поло-

вини 50-х рр. став центральним фактором української визвольної боротьби по обидва боки Збруча, є класичним прикладом співдії, взаємодопомоги та взаємодоповнення між еміграцією й народом на рідних землях⁹. Структурно ОУН сформувалася з двох основних елементів: УВО (Українська Військова Організація) і молодіжних націоналістичних груп, для яких домінантною була монопартійна, орденівського типу організація.

Щодо характеристики політичної програми ОУН, якщо звернутися до офіційних документів, то вона була окреслена вже на Першому Великому Зборі, який відбувся 28 січня – 2 лютого 1929 року¹⁰. Базою цієї політичної програми була національна ідея, ідея державотворення:

1. “Український націоналізм є духовний і політичний рух, що зродився з внутрішньої природи української нації в час її зусильної боротьби за підстави і цілі творчого буття.

2. Українська нація це вихідне положення кожної чинності та метове назначення кожного прямування українського націоналізму.

3. Для української нації в стані її політичного поневолення начальним постулатом є створення політично-правової організації, означеної як Українська Самостійна Соборна Держава, яка забезпечить українській нації нормальний розвиток в усіх можливих виявленнях”¹¹.

Згідно з постановами I Великого Збору, ОУН з 1929 р. намагалася всебічно опанувати політичне, господарське й культурне життя українського народу, при цьому певним чином усувався політичний плюралізм, голова Української Держави мав очолити національну диктатуру, а держава визначалася як вища форма зовнішнього вияву нації: “В часі визвольної боротьби лише національна диктатура, витворена в ході національної революції, зможе забезпечити внутрішню силу української нації та більшу її відпорність назовні”¹². “В цей переходовий час голова держави матиме за завдання підготувати створення найвищих законодавчих органів на засаді представництва всіх організованих суспільних верств з узглядненням відмінностей окремих земель, що ввійдуть до складу Української Держави. На чолі упорядкованої держави стане, покликаний представницьким органом, голова держави, що назначить виконавчу владу, відповідальну перед ним та найвищим законодавчим тілом”¹³.

Критикуючи авторитарні нахили в програмі ОУН, не слід забувати, у якій конкретній політичній та історичній ситуації вони формувалися (у час, коли українська нація була безправною в усіх сферах життя – суспільно-політичній, соціально-економічній і духовній, перебуваючи під гнітом Радянської Росії, Польщі, Чехословаччини та Румунії). Водночас у політичних постановах чітко вияснюється, що державне будівництво проходитиме в три етапи: національне визволення, державне закріплення (будівництво) і розвиток. Національна диктатура передбачається лише на період національного визволення, а вже на етапі державного будівництва голову держави обиратиме законодавчий орган, сформований з представників різних суспільних верств і країв. Найвищим законодавчим органом буде Конгрес Українських Націоналістів, або Великий Збір, а виконавча влада зосереджуватиметься в руках провідника ОУН. Основою адміністративного устрою Української Держави буде місцеве самоврядування¹⁴.

Програмові постанови ОУН, ухвалені Першим Великим Збором, були дуже стислими, проте глибоко змістовними. Вони відповідали тогочасним реаліям політичного життя до свободи та державної незалежності. Це була перша своєрідна програма діяльності ОУН щодо здобуття влади на всій українській етнографічній території й концепція економічного, культурного та військового розвитку української нації, тобто Українська Самостійна Соборна Держава була головною метою українського націоналістичного руху – гарантом не лише розбудови та процвітання, а й самого існування нації.

Ідеологічне обґрунтування постановами Конгресу необхідності та змісту ідеї державотворення стало ідеологічним підґрунтям націоналістичного руху, з якого пізніше розроблялися подальші програмові постанови й практичні напрямки, а провідні ідеологічні засади не втратили своєї актуальності, незважаючи на еволюції, які перейшов націоналістичний рух.

Національна державна ідеологія та концепція визволення України була підтримана й затверджена Другим Великим збором ОУН, що відбувся в місті Краків у квітні 1941 року. У політичних рішеннях Збору стверджувалося, що:

1. “Ідея Української самостійної Соборної Держави стала в нашому столітті основою українського світогляду та нового політичного націоналістичного уряду.

2. Тільки вповні суверенна Українська Держава може забезпечувати українському народові вільне життя і повний всебічний розвиток всіх його сил.

3. Найбільшим злом та ворогом української незалежності є Радянський Союз: ССРСР – це новітня форма російського імперіалізму, що доводить поневолені народи й країни до національного, культурного й економічного застою й руїни.

4. Тільки шляхом революційної боротьби з наїзниками здобуде український народ державу”¹⁵.

Далі визначено зовнішньополітичну стратегію боротьби ОУН: “ОУН співпрацює з тими революційними рухами поневолених Москвою народів і з тими державами, що змагають до повного розвалу ССРСР і підтримують створення Української Самостійної Соборної Держави”¹⁶.

Крім загальних державотворчих постанов, Другим Великим Збором 1941 р. була затверджена й соціально-економічна програма, яка була вдосконалена згодом на Третньому Зборі ОУН, що відбувся в 1943 р. Але з початком Другої світової війни, коли українські землі стали ареною імперіалістичних зазіхань двох ворогуючих держав – Німеччини та Радянського Союзу, політична ситуація вимагала від керівництва ОУН прийняття більш конкретних заходів, які мали бути реалізовані на випадок війни та спрямовані за всяку ціну здобути Українську державу. Проект української національної революції був утілений у політичному документі “Боротьба й діяльність ОУН під час війни”, підготовленому в травні 1941 року. Історична цінність цієї конструкції полягає насамперед в тому, що після Другого Великого Збору ОУН – це був перший детальний документ, призначений для внутрішньоорганізаційного користування, який розкриває основні плани керівництва ОУН(б), а саме: політику ОУН, її безпосередні цілі й завдання, стратегію боротьби з окупантами, конкретні вказівки для розв’язання всіх питань і проблем на всіх ділянках українського життя (про це свідчить сама структура документа, який складається із шести розділів: “А. Загальні напрямки; Б. Політичні вказівки; В. Військові інструкції; Г. Інструкції на перші дні організації державного життя; Д. Інструкції Службі Безпеки; Е. Пропагандивні вказівки”)¹⁷.

Подаємо із цих документів лише деякі пункти, які стосуються саме відновлення української державності: “ОУН використає війну з ССРСР для розгорнення боротьби за Українську Самостійну Державу. Наше завдання: власною боротьбою, будівництвом власної держави власними силами та власною ініціативою здобути собі роль підмету і партнера, учасника війни”¹⁸.

Отже, навіть з початком Другої світової війни стратегічна мета залишалася незмінною – власними революційними зусиллями та національно-визвольною боротьбою відродити втрачену Українську Державу. На звільнених частинах української землі ОУН проголошує утворення Українського уряду та місцевих органів державної влади, керівні посади в яких будуть займати українці за їхніми фаховими та моральними здібностями й користуватимуться авторитетом серед українського населення”¹⁹.

“ОУН не ставить собі цілі, щоб мати монопольне становище... Будівництво державної влади на монопольному принципі для української державності буде шкідливим; якщо б на Україні створився центральний державний уряд, організований іншими державними силами, і стояв на платформі повної суверенності й соборності України, тоді ОУН визнає його центральною владою України і йому підпорядкується державна влада, встановлена ОУН на опанованих нею територіях”²⁰.

Сповіщалось, що ОУН завжди дбатиме про реалізацію національних інтересів української нації у сферах політичного, соціально-економічного та духовного життя, контролюватиме всіма засобами державний уряд і цілий державний апарат, який слугуватиме реалізації цих інтересів.

“Будемо підтримувати все, що корисне для України, а все, що шкідливе – нищити. Без огляду на те, хто це робить... Давати товчок і розбудовувати такі ділянки життя, де найбільш всестороннє може розгортатися організована самодіяльність народу; творчій ініціативі давати шляхи розвою, а не впихати все в наказані з гори форми, щоб завдяки творчій свободі людини розбудовувалося життя...”²¹.

Таким чином, як бачимо, у часи Другої світової війни ОУН виходила тільки з концепції власних сил і самостійності української політики. Наступним плановим завданням українського національно-визвольного руху було втілення цієї політичної концепції ОУН в “Акті відновлення Української Держави”, проголошеному 30 червня 1941 року²². Основою цього надзвичайно важливого державотворчого акта була національна ідея, своєрідний дороговказ, котрий, будучи виразом буття української нації, вимагав практичного втілення в державному будівництві.

В акті констатовалося, що “на західних землях України твориться Українська Влада, яка підпорядковується українському національному урядові, що створиться у столиці України – Києві”²³. На скликаних широких громадських зборах, що проголосили себе Національними Зборами, було сформовано тимчасовий український уряд – Українське Державне Правління, очолений Ярославом Стецьком, який мав забезпечити побудову Української Держави в умовах війни між Німеччиною та ССРСР²⁴.

“Акт відновлення Української Держави” був значним досягненням національно-визвольної боротьби та важливою подією в житті українського народу:

1. Проголошення Української Держави було логічним завершенням багаторічного періоду визвольних змагань українського народу 20-х – поч. 40-х рр. ХХ ст.

2. Продемонстрував волевиявлення українського народу до самостійного державного життя, що виявилось в утворенні органів української влади на всіх рівнях.

3. Ще раз було заявлено всьому світові, що український народ – законний господар своєї землі (слід зазначити, що відновлення Української Держави було проголошене в умовах німецької окупації, одразу поставивши Німеччину перед вибором або визнати незалежність України і стати її союзником, або оголосити Україні війну й цим розкрити своє загарбницьке обличчя).

Про історичне значення Акта 30 червня свідчить і наказ Крайового Провідника ОУН на західно-українських землях Дем’яна Дмитріва, який мав бути зачитаний у першу річницю на сходинах членів 30 червня 1942 р.: “30 червня 1941 року доказало всьому світові:

а) що українці мають власні непорушні ідеї, що вони готові повставати проти будь-кого, хто захоче перетворити нашу країну в колонію і наш народ на рабів;

б) що українці боролись, борються і будуть боротися не за нову Європу, а за свою власну державу;

в) що всупереч твердженням ворога, українці спроможні створити державу своїми власними силами;

г) що українці будують своє майбутнє власною кров’ю”²⁵.

Крім розробки політичної тактики та стратегії функціонування Української Держави, ОУН сформувала й проект державного будівництва (включаючи й питання соціально-економічного розвитку), який був затверджений Третім Надзвичайним Великим Збором ОУН 1943 року.

Слід зазначити, що ідеологічна платформа Третього Надзвичайного Великого Збору в порівнянні з попередніми політичними рішеннями Великих Зборів набрала виразних демократичних тенденцій. Рішення Збору були серйозним відходом від політичних позицій попередніх конгресів:

1. Зазнало значних змін питання щодо сутності функціонування державної влади: абсолютна влада не уособлювалася тільки з Головою ОУН (“Вождем нації”) та однією політичною організацією провідного національного активу, що колись мала становити основу сильної влади.

2. Організація з монопартійної формації “елітарно-орденівського типу” стала на позиції всенародного руху.

3. У бік демократизму змінилися погляди на національну державу, право й революційний процес, а саме – створення такої політичної практики, у якій свобода не має стояти на перешкоді сильній владі. У свою чергу, свобода не має терпіти через надмірну централізованість державної влади на користь вузьких партійних, індивідуальних інтересів. При цьому слід

пам'ятати, що джерелом сили демократії не сміє бути примус як такий; ним має бути авторитет державної влади²⁶.

Отже, виходячи з надзвичайно складних обставин реалізації політичної програми державного будівництва, яке відбувалося вже в роки Другої світової війни, багато уваги приділялося поширенню організаційного апарату ОУН і створенню власних збройних сил.

“Зваживши стан внутрішніх сил та сил ворога, розглянувши зовнішні політичні обставини, – на теренах Полісся і Волині були сформовані перші збройні відділи Української Повстанської Армії”²⁷.

ОУН рішуче заперечувала, “...щоб один нарід, здійснюючи імперіалістичні цілі, “визволяв”, “брав під охорону”, “під опіку” інші народи, бо за цими лукавими словами криється огидний зміст – поневолення, насильство і грабунок. Тому ОУН рішуче бореться проти російсько-більшовицьких і німецьких загарбників, поки не здобуде Українську Самостійну Соборну Державу”²⁸.

Щодо характеристики соціально-економічної програми Третього Надзвичайного Великого Збору, то слід зазначити, що вона не втратила своєї актуальності на сучасному етапі українського державотворення. Важливими є такі рішення:

- земля переходить у власність українського народу згідно з визначеною законом “нижчою та вищою межею” цих господарств; верхня межа мала запобігти спекуляції землею, а нижня – надмірному поділу землі, щоб не допустити зубожіння селян;
- право на різні форми землекористування – кооперативні, спілкові, приватні;
- державна підтримка сільського господарства та промисловості;
- восьмигодинний робочий день;
- справедлива оплата праці, вільний вибір професії;
- за пошану до праці інтелігенції, за створення таких умов праці, за яких інтелігент, будучи спокійним за завтрашній день і за долю сім'ї, міг би повністю віддатися культурно-творчій праці, маючи змогу підвищувати свій розумово-культурний рівень;
- безплатна освіта, всебічний громадянський розвиток молодого покоління;
- за повне забезпечення всіх працюючих – на старість, на випадок хвороби чи каліцтва;
- свобода друку, слова, переконань, віри й світогляду;
- свобода політичних і громадських організацій;
- рівне право на працю, заробіток та відпочинок;
- рівність жінки й чоловіка в усіх громадянських правах й обов'язках; повага до жінки, розуміння її потреб, за вільний доступ жінки до всіх професій, за першочергове право жінки на легшу працю, щоб не руйнувати своє здоров'я; за державну охорону материнства. Лише в таких умовах жінка матиме змогу виконувати свій важливий, почесний і відповідальний обов'язок матері й виховательки молодого покоління;
- право національних меншин на культурний розвиток;
- рівність усіх громадян України незалежно від національності в державних і громадянських правах й обов'язках²⁹.

Отже, у документах III Надзвичайного Збору переважає практично-життєвий, аніж теоретичний підхід. Предметом реформування стали погляди на майбутню Українську Державу, суспільство, економіку, правові інститути. Було закладено підвалини функціонування та розвитку ефективного державного устрою майбутньої Української Держави. Формування такої націоналістичної ідеології вимагало багато часу й важкої, наполегливої праці, яка була б неможливою без всенародної підтримки, що була основним рушієм діяльності ОУН. Тому досить актуальним на шляху побудови Української Держави було підняття рівня національної самосвідомості українців, щоб вони осмислили своє національне єство, спільні та відмінні від інших націй риси, потреби, менталітет, зрозуміли, що в національно-визвольній боротьбі слід опиратися тільки на власні сили, бути здатними й готовими до самооборони, захисту своєї етнічної території: “Тільки, хто визволиться сам – вільний буде, кого визволять – у неволю візьмуть”³⁰.

Підбиваючи підсумок, треба зазначити, що прийнята ОУН під керівництвом Є.Коновальця й опрацьована на чергових Великих Зборах світоглядно-ідеологічна та соціально-полі-

тична програма окреслювала перспективу української нації в усіх ділянках політичного, економічного, культурного та військового розвитку. Основою політичної концепції ОУН була ідея державотворення, яка базувалася на таких засадах як: визвольна боротьба, національна свобода, соціальна справедливість і була могутнім рушієм та об'єднуючим чинником української нації.

Історичний досвід ОУН щодо розбудови та закріплення державного життя має бути раціонально використаний на сучасному етапі українського державотворення.

На початку III тисячоліття ми повинні усвідомити, що Україні потрібен націоналізм дії, націоналізм економічного поступу, націоналізм самоутвердження серед світових народів.

Тільки тоді, коли на державному рівні буде вироблена та затверджена національна ідеологія, яка стане не просто політичною концепцією у звичайному розумінні цього поняття, а й тією масовою філософією громадян, яка б формувала їх державно-політичну свідомість і національний менталітет, Україна вийде з довготривалої кризи й буде сильною державою в політичній, економічній та духовній сферах життя.

1. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж ; Нью-Йорк ; Львів, 1993. – 658 с.
2. Мірчук П. Нарис історії ОУН / П. Мірчук. – Мюнхен ; Лондон ; Нью-Йорк : Укр. вид-во, 1968. – Т. 1. – 639 с.
3. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті / [редкол.: Т. Гунчак та ін.]. – Сучасність, 1983. – Т. 3. – 426 с.
4. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. Видання Закордонних Частин ОУН. – 1955. – Ч. 1. – 368 с. – (Бібліотека українського підпільника),
5. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті / [редкол.: Т. Гунчак та ін.]. – Сучасність, 1983. – Т. 3. – 426 с.
6. Ідея і чин. – 1941. – № 4. – С. 6; Заповіт Євгена Коновальця // Ідея і чин. – 1942. – № 1. – С. 2; Український народ! (Два роки минуло з дня проголошення 30 червня 1941 року самостійності Української держави) // Ідея і чин. – 1943. – № 4. – С. 1–11.
7. Заповіт Євгена Коновальця // Ідея і чин. – 1942. – № 1. – С. 2.
8. Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 92.
9. Панченко О. Держава. Право і революція у визвольній концепції А. Камінського / О. Панченко. – Гадяч, 2001. – 251 с.
10. Юркевич М. Організація українських націоналістів (ОУН) / М. Юркевич // Довідник з історії України / [редкол.: Підкова І. та ін.]. – К. : Генеза, 2001. – С. 534–536.
11. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. ... – С. 4–5.
12. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті / [редкол.: Т. Гунчак та ін.]. – С. 324.
13. Там само. – С. 325.
14. Оглоблін О. П. Організація українських націоналістів (ОУН) / О. П. Оглоблін // Енциклопедія українознавства : у 10 т. / [редкол.: Кубійович В. М. (відп. ред.) та ін.]. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1966. – Т. 5. – С. 1863.
15. Бедрій А. Українська Держава відновлена Актом 30 червня 1941 року / А. Бедрій. – Нью-Йорк : Укр. центр. інформ. служба, 1981. – 48 с.
16. Національні процеси в Україні : історія і сучасність : документи і матеріали / [редкол.: Панібудьласка В. та ін.]. – К. : Вища школа, 1997. – 703 с.
17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3833, оп. 2, спр. 1, арк. 75–89.
18. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр... – С. 48.
19. Там само. – С. 52.
20. Там само. – С. 55.
21. Там само. – С. 56.
22. Бедрій А. Українська Держава відновлена Актом 30 червня 1941 року... – С. 7.
23. Український народ! (Два роки минуло з дня проголошення 30 червня 1941 року самостійності Української держави) // Ідея і чин. – 1943. – № 4. – С. 1–11.
24. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні... – С. 114.
25. Косик В. Історична роль ОУН-УПА в боротьбі за українську державу / В. Косик // Визвольний шлях. – 1992. – № 5. – С. 557–566.

26. Панченко О. Держава. Право і революція у визвольній концепції А. Камінського... – С. 50.
27. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – С. 98.
28. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр... – С. 107.
29. Там само. – С. 108–112.
30. Ідея і чин. – 1941. – № 4. – С. 6.

В статье изложены факты, которые изображают идеи государственного строительства в политических концепциях Организации украинских националистов и очерчивают перспективу жизни украинской нации. Автор утверждает, что идеи государственностроения были основой идеологической и социально-политической программы ОУН и базировались на таких принципах, как освободительная борьба, национальная свобода, социальная справедливость; были могучим двигателем развития украинской нации. Проанализированы также основные аспекты эволюции общественно-политических принципов Организации украинских националистов, которые актуальны на современном этапе украинского государственностроения.

Ключевые слова: Организация украинских националистов, нация, национализм, национально-освободительная борьба, Великое Собрание Организации украинских националистов, Украинская Самостоятельная Соборная Держава.

In this article you will find the facts about the idea of the state building in political conceptions of Ukrainian Nationalists Organization which depicts the perspective of the life of the Ukrainian nation in all spheres of political, social, economical and cultural development. The author confirms that the ideas of state building were the principles of ideological and sociopolitical programme of Ukrainian Nationalists Organization and they were based on such notions as struggle for liberation, national freedom, social justice and they were great forces and uniting factor of the Ukrainian nation. Main aspects of social and political principles of Ukrainian Nationalists Organization were also analyzed and they are actual at the present stage of Ukrainian state building.

Keywords: United Ukrainian nationalists, ukrainian nation, nationalism, national liberation struggle, Large Collection of Ukrainian nationalists, Ukrainian Independent State.

УДК 94 (477.8)

Сергій АДАМОВИЧ

ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ ЯК ЗАСІБ ПОЛІТИЧНИХ МАНІПУЛЯЦІЙ У СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ

У статті досліджуються політичні маніпуляції українських партій навколо проблеми історичної спадщини Української повстанської армії. Автор статті стверджує, що ліві та проросійські партії ігнорують історичні реалії і напрацювання сучасної історичної науки задля мобілізації проросійського електорату Сходу й Півдня України. Натомість праві партії домагаються державного визнання вояків УПА борцями за незалежність України.

Ключові слова: Українська повстанська армія, Організація українських націоналістів, політичні маніпуляції, суспільне життя, історична пам'ять, російський імперіалізм, незалежність.

Проблема руху опору ОУН–УПА в 40–50-х рр. ХХ століття продовжує перебувати в політичному дискурсі й використовуватись українськими партіями для мобілізації власного виборчого електорату. Задля припинення політичних маніпуляцій навколо феномену УПА зростає актуальність історичних досліджень історії підрозділів Української повстанської армії.

Дослідження діяльності УПА започатковано в публікаціях А.Боляновського, В.В'ятровича, А.Кентія, Ю.Киричука, М.Кугутяка, О.Лисенка, І.Патриляка, А.Русначенка та інших. Однак використання феномену УПА в сучасній політичній діяльності не знайшло достатнього відображення в працях науковців. З огляду на це в статті поставлено завдання проаналізувати

політичні маніпуляції навколо українського національного руху опору 40–50-х рр. ХХ ст. у суспільному житті незалежної України.

Феномен УПА активно експлуатується політичними партіями України як засіб мобілізації власного електорату. Відзначимо, що націонал-демократичні лідери ще в умовах державного відродження передбачали – фактор різночитань в українській історії щодо УПА буде активно використовуватись як зброя проти об'єднання країни. Так, І. Драч під час виступу на установчому з'їзді ДемПУ 15–16 грудня 1990 р. із приводу цього питання зазначив: “Все це запрограмовано і заангажовано у наше майбутнє, і по цій лінії буде йти ідеологічна боротьба”¹.

Зокрема, Комуністична партія України проводить традиційно активну кампанію засудження “злочинів бандерівців”, спекулює на ностальгічних почуттях виборців старшого покоління Сходу й Півдня України. У власній політичній програмі комуністи запевняють, що будуть перешкоджати спробам “реабілітації і пропаганди, у тому числі в наукових установах, загальноосвітніх і вищих навчальних закладах, ідеології фашизму і неонацизму, зведенню зрадництва в геройство, розгулу антикомунізму й антирадянщини”².

Проросійська частина Партії регіонів використовує радянські кліше в оцінці дій бійців УПА, щоб відвернути свій виборчий електорат від негараздів в економіці та провалів у зовнішній політиці. Так, В. Колісниченко під час виступу в м. Краснодарі 10 вересня 2012 р. заявив, що на протипагу попередньому уряду команда М. Азарова відновила історичну справедливість³.

Феномен УПА активно використовується Партією регіонів і лівими політичними силами для ізоляції галицьких областей від решти України й показу інакшості галичан на фоні решти українців. Для прикладу, на сайті Прогресивної соціалістичної партії України розміщується стаття під назвою “Червонна Православна Русь народжує антифашистів, а Галичина – бандерівських вбивць”⁴.

Зауважимо, що ліві політичні сили й Партія регіонів ігнорують сучасні наукові дослідження національно-визвольного руху 40–50-х рр. ХХ ст., які визначають діяльність УПА як боротьбу за здобуття Україною незалежності. Натомість уражають масштаби боротьби упівців. Так, за даними І.К. Патриляка і М.А. Боровика, з 1942 до 1960 р. через структури підпілля пройшло близько 400 тис. українців⁵.

Між тим у політичній агітації використовується російська пропагандистська література. Застосовуються звинувачення УПА в колабораціонізмі чи українців в антисемітизмі, які широко використовувалися радянською політичною пропагандою, були сконструйовані в рамках спецоперацій КДБ, про що збереглися документи й звіти⁶.

Спроби Російської Федерації потрактувати українську історію і паплюжити на державному рівні національно-визвольні змагання межують із втручанням у внутрішні справи суверенної держави й пов'язані з відновленням у російській історіографії сталінських поглядів на події 30–50-х рр. ХХ ст.

Безперечним є той факт, що в Росії публікується значна кількість праць антиукраїнського характеру, які спотворюють історію й спрямовані на дискредитацію України. Уже анотації цих творів агресивно розпалюють негативне ставлення до української нації. “Все Лівобережжя, Крим і Новоросія піднімаються проти окупантів. Росія допомагає бійцям Опору новітнім озброєнням, добровольцями і військовими радикалами... Вони зламують проклятий бандерівський тризуб...”, – ідеться в анотації до книги Г. Савицького “Поле бою – Україна. Зламаний тризуб”⁷.

Така поведінка російських політичних еліт чітко відповідає науковим розробкам американського науковця Е. Саїда, який стверджував, що для підпорядкування та віктимізації корінного населення імперія переписує їхню історію як похідну від імперської історії. Цей процес застосовує наратив, щоб розвіяти суперечливі спогади й поглинути насильство такою панівною імперською присутністю, яка б унеможливила будь-які спроби відділити її від історичної неодмінності⁸.

Унаслідок цього російський імперіалізм, як і будь-який інший, після початку процесів деколонізації отримує можливість стверджувати: “Ти такий, який ти є завдяки нам. Коли ми пішли, ти повернувся до свого жалюгідного становища...”⁹.

Американська дослідниця Е.М. Томпсон пояснює поведінку росіян тим, що імперські нації не визнають законність захисного націоналізму й представляють його як злочин або безза-

коння. Саме тому, на її думку, росіяни не розуміють, що цілком нормально впроваджувати в Україні закони, наприклад, на користь української мови, літератури, культури тощо¹⁰.

Зі свого боку, за повноцінне визнання вояків УПА борцями за незалежність виступають представники Всеукраїнського об'єднання "Свобода" і політичної партії "Наша Україна". Зокрема, нашоукраїнці, поряд з ідеєю формування єдиного національного інформаційного і культурного простору, наполяганні на статусі української мови як єдиної державної, виступають за подолання міжконфесійних протиріч і проведення політики національного примирення через визнання Голодомору 1932–1933 рр. геноцидом проти українського народу та визначення правового і соціального статусу вояків УПА як ветеранів боротьби за незалежність України¹¹. У той же час ВО "Свобода" у "Програмі захисту українців" закликає "визнати боротьбу, яку до кінця 50-х років проводила Організація Українських Націоналістів (ОУН) та Українська Повстанська Армія (УПА), національно-визвольною боротьбою українського народу. Визнати вояків УПА та підпільників ОУН учасниками національно-визвольної боротьби за державну незалежність України"¹².

Однак під час використання універсальної тематики ці політичні сили намагаються закріпити за собою вичерпне право на використання в політичних цілях історичної пам'яті. Безумовно, це не сприяє поширенню історичної правди в суспільстві.

Зі здобуттям Україною незалежності поступово відбувався процес формування спільних ціннісних уявлень про події контрверсійного ХХ століття. Однак після обрання Президентом України в 2010 р. В.Януковича в національно-культурній політиці відбувся ухил на користь національних меншин і посилилася співпраця в міжнародних відносинах з Російською Федерацією, що проявилася і в зручному для північного сусіда трактуванні історії УПА. Відзначимо, що маніпулювання історією УПА політичними партіями загрожує посиленням культурно-духовних розбіжностей між регіонами держави й зростанням децентралістських тенденцій.

Таким чином, в умовах становлення української державності, консолідації нації і тиску глобалізаційних процесів зростає необхідність об'єднання навколо спільної історії. На нашу думку, елементами механізму, що дозволить перетворити історію УПА на об'єднавчий чинник, має стати:

- 1) формування спільної історії, яка б розглядала історію УПА як боротьбу за здобуття Україною незалежності;
- 2) протидія нав'язуванню українській історії російських імперських та польських шовіністичних концепцій трактування історії;
- 3) усунення від дискусій щодо історії УПА непрофесійних у галузі історичних знань політиків і формулювання офіційної державної позиції на основі фахових незаангажованих історичних досліджень.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в дослідженні шляхів для подолання протиріч між регіонами України й використання культурно-духовної різноманітності країни для зміцнення державності.

1. Центральний державний архів громадських організацій України (ЦДАГО України), ф. 272, оп. 1, спр. 4, арк. 18.
2. Програма Комуністичної партії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kpu.ua/programmaкпу/>.
3. Вадим Колесниченко: Вопрос сохранения исторической памяти является для Партии регионов принципиальным [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.partyofregions.org.ua/news/50548538c4ca424919000255>.
4. Червоная Православная Русь рождает антифашистов, Галиция – бандеровских убийц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vitrenko.org/start.php?lang=1&article_id=14767.
5. Патриляк І. К. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / [І. К. Патриляк, М. А. Боровик]. – Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. – С. 366.
6. В'ятрович В. Дуже багато негативного досвіду КДБ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cdvt.org.ua/content/володимир-вятрович-дуже-багато-негативного-досвіду-кдб>.
7. Російське читиво. Запастись валер'янкою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/scandal/49b7e56d520891>.

8. Саїд Е. Культура й імперіалізм / Е. Саїд. – К. : Критика, 2007. – С. 200.
9. Там само. – С. 76.
10. Томпсон Е. М. Після колонії / Ева М. Томпсон // Український тиждень. – 2008. – 25–31 лип. – С. 16.
11. Європейський вибір: незмінність обраного шляху : Основні програмні цілі та політичні завдання партії на сучасному етапі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.razom.org.ua/1asd.pdf>.
12. Програма захисту українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.svoboda.org.ua/pro_partiyu/prohrama/.

В статті досліджуються політичні маніпуляції українських партій навколо проблеми історичного насліддя Української повстанської армії. Автор статті утверджує, що ліві та проросійські партії ігнорують історичні реалії та напработки сучасної історичної науки для мобілізації проросійського електорату Сходу та Югу України. В той же час праві партії здобувають державного визнання воїнів УПА борцями за незалежність України.

Ключові слова: Українська повстанська армія, Організація українських націоналістів, політичні маніпуляції, громадське життя, історична пам'ять, російський імперіалізм, незалежність.

The article studies the political manipulations of the Ukrainian parties as for the issues of historical heritage of the Ukrainian Uprising Army (UUA). The author claims that the left-wing and pro-Russian forces ignore the historical realities and the research of the modern historical science, so that to mobilize the pro-Russian electorate of Southern and Northern Ukraine. Meanwhile, the right-wing parties strive to gain the state recognition of the UUA warriors as the fighters for Ukraine's independence.

Keywords: the Ukrainian Uprising Army, the Ukrainian Nationalists Organization, political manipulations, social life, historical memory, Russian imperialism, independence.

УДК 930(477.83/.86) “1914–1917”

Володимир ГЛИЗНЕР

БОРІТЬБА РОСІЙСЬКОГО ЦАРИЗМУ З “МАЗЕПІНСЬКИМ РУХОМ” У ГАЛИЧИНІ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: 1914–1917 РОКИ

У статті висвітлюється намагання російського царизму заснувати на захоплених землях Галичини тимчасові державні утворення з осені 1914 до літа 1917 рр. із подальшим приєднанням їх до складу Російської імперії. Досліджено ставлення російської військово-окупаційної влади до місцевого населення краю, охарактеризовано основні напрями діяльності російської адміністрації.

Ключові слова: окупація Галичини, Тимчасове воєнне генерал-губернаторство, Генерал-губернаторство областей Австро-Угорщини, захоплених по праву війни, Обласний комісаріат Галичини та Буковини, російська адміністрація, суд, генерал-губернатор.

Україна сьогодні переживає трансформаційні процеси в національній, політичній площинах, по-новому переосмислює минуле. Тривалий бездержавний статус нашої країни сприяв поширенню на регіональному рівні деформованого уявлення про окремі аспекти її історичного розвитку серед наукових кіл і громадськості.

Перша світова війна, що ознаменувала собою перехід людства від однієї історичної епохи до іншої, належить до числа тих подій в історії, вплив яких відчувається й нині. Вона відіграла велику роль у формуванні нової політичної карти світу.

Невід’ємною складовою ґрунтового вивчення феномену Першої світової війни, що дозволяє скласти комплексне уявлення про цю глобальну подію, є політика російської окупаційної адміністрації в Галичині в 1914–1917 рр.

Важливий джерельний матеріал для вивчення даної теми міститься в дисертаційних дослідженнях сучасних українських істориків, зокрема, О.Мазура, І.Кучери, І.Береста, І.Лозинської¹. У цих працях здебільшого акцентовано увагу на політиці російської влади в Галичині,

упровадженні православ'я, вивезенні місцевого населення. Здійснено комплексний аналіз різних напрямів діяльності російської й австрійської адміністрацій у регіоні в 1914–1917 рр. Систематизовано фактичний матеріал, висвітлено військові дії та соціально-економічні процеси в Східній Галичині в зазначений період.

Буремні дні того періоду показують у своїх працях історики Д.Дорошенко, В.Великочий, М.Кугутяк². Окремі аспекти цієї теми розкриваються в публікаціях І.Барана, О.Мазура, І.Кучери³ та ін.

Загалом на цей час нагромаджено значний масив різножанрових, у т. ч. й історико-аналітичних, праць про військові дії на території Прикарпаття. Ці дослідження спрямовані на вироблення єдиної концепції й об'єктивне висвітлення історії українського народу в роки Першої світової війни. Із сучасних зарубіжних, зокрема російських, дослідників питанням історії Галичини періоду Першої світової війни присвятили свої праці Н.Пашаєва, А.Бахтуріна, М.Оськін⁴ та інші. Однак згадані історики, зокрема Н.Пашаєва, упереджено зображують події на території краю, здебільшого пишуть про переслідування москвофілів у Галичині й Талергофі, а також про лояльне ставлення російської військової та цивільної влади до місцевого населення й фактично нічого не говорять про свавілля воячини на теренах краю. Для ґрунтовного дослідження проблеми необхідним є докладне й глибоке та всебічне вивчення джерел.

Джерельна база для вивчення історичних подій у Галичині в роки Першої світової війни є доволі значною. Головний масив документів про воєнні події на території краю зберігається в Російському державному воєнно-історичному архіві (РДВІА) у Москві. У фондах вищевказаного архіву знаходяться накази штабу Головнокомандувача Південно-Західного фронту, оперативні дані про бойові дії на фронті, доповідні записки царю Миколі II, інформації про діяльність російської влади в Східній Галичині. У Центральному державному історичному архіві України в м. Київ (ЦДІА України) знаходяться документи про діяльність російської окупаційної влади в Галичині, жандармського управління, про воєнні знищення та грабунки, спричинені бойовими діями на території краю, свідчення про поширення різноманітних хвороб та епідемій серед місцевого населення.

Фонди Центрального державного історичного архіву України в м. Львів (ЦДІАЛ України) містять найрізноманітніші циркуляри, розпорядження австрійських і російських властей, інформацію про стан промисловості, сільського господарства, дані про виселенців, біженців, емігрантів, матеріальне становище населення краю тощо.

Документи про господарську розруху під час війни, заподіяну шкоду населенню зберігаються у фондах Державного архіву Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.).

З вибухом Першої світової війни політика царського уряду щодо України визначалася завданням практично реалізувати двоєдину стратегічну мету. По-перше, Росія прагнула максимально розширити зовнішній простір державного комплексу шляхом політичної інкорпорації західноукраїнських земель (Галичини, Буковини, Закарпаття), населення яких, з точки зору навіть російських лібералів, належало до етнографічного масиву російської народності. Ця програма не була таємною: 5 серпня 1914 р. її офіційно проголошено в маніфесті Верховного головнокомандувача великого князя Миколи Миколайовича: “Та не буде віднині під'яремної Русі! – зазначалося в ньому. – Надбання Володимира Святого, земля Ярослава Осмомисла, князів Данила і Романа, скинувши ярмо, піднесе стяг єдиної, великої, неподільної Росії”⁵.

По-друге, прилученням західного регіону самодержавство розраховувало добитися й внутрішнього оздоровлення країни, раз і назавжди розв'язавши українське питання в столицинському дусі. У Петербурзі усвідомлювали, що цього не можна було досягти, доки існував “центр мазепинського руху”, де наявність політичної свободи й воля до національного та культурного розвитку постійно підживлювали українську ідею⁶.

Практичне втілення задуманих планів розпочалося відразу після вступу російської армії на терени Галичини. Дев'ятнадцятого серпня 1914 р. вищою військовою владою було затверджено Положення про врядування “неприятельськими областями” і призначено генерал-губернатора краю графа Г.Бобринського. До безпосередньої компетенції російської адміністрації входило

ло прийняття заходів щодо “злиття краю з Імперією в політичному і національному відношеннях”⁷.

У який спосіб мало відбутися “злиття”, Г.Бобринський ознайомив львів’ян 10 вересня 1914 року: “Східну Галичину і Лемківщину, – наголосив він, – вважаю корінними російськими областями”, а тому “влаштування цих областей повинно бути засноване на російських засадах... Я буду запроваджувати з належною поступовістю, без корінного ламання існуючого устрою, російську мову, закон та устрій”⁸.

Наказом російського Верховного головнокомандувача від 29 серпня 1914 р. у Галичині було утворено Тимчасове воєнне генерал-губернаторство, яке поділялося на Львівську й Тернопільську губернії, а після окупації частини Буковини – Чернівецьку губернію⁹. До листопада 1914 р. російські війська зайняли значну територію на захід від Львова. У квітні 1915 р. на цих землях була утворена Перемишльська губернія¹⁰.

Незважаючи на вказівку згори про необхідність суворого відбору російських чиновників, які скеровувалися до Галичини й Буковини, запрошені особи із числа поліцейських чинів ані за освітою, ані за загальним розвитком не підходили для того, щоб стати провідниками російської державності. Надзвичайно низьким був освітній рівень місцевої адміністрації: жодного з вищою освітою, із середньою – 6 осіб, решта – з початковою (33). Зазначимо, що серед австрійської місцевої адміністрації переважали особи з вищою освітою. У 1914 р. на посади начальників повітів потрапляли люди, які зовсім не були знайомі з Галичиною й Буковиною.

Дії особового складу російської адміністрації в Галичині та Буковині викликали невдоволення місцевого населення. З Росії скеровувалися “покидьки поліції”, для котрих тут відкривалася можливість швидшого службового зростання. За висловом Д.Дорошенка, вони були урядовцями “найгіршого сорту”, хабарниками, злодюгами, п’яницями¹¹.

Отже, кадрова проблема в Східній Галичині та Буковині виявилася надзвичайно складною для російських властей. Однак активна заміна місцевої адміністрації на окупованих територіях проводилася практично на всіх рівнях. Виняток становили судові установи.

Розуміючи необхідність залишити на певний час австрійське судочинство в Галичині, міністр юстиції І.Г.Щегловітов був одним з небагатьох державних чиновників, який першим почав говорити про збереження в краї норм міжнародного права, не бачачи у факті вступу російського війська на австро-угорську територію підстав для негайного введення там російської державно-правової системи.

У лютому 1915 р. був виданий проект обов’язкової постанови для місцевих судових установ Галичини, зайнятих російськими військами, а 24 лютого 1915 р. – остаточний варіант постанови¹². Згідно із цим документом, вищий контроль зі спостереження за роботою судової системи в Галичині покладалася на відповідальну посадову особу. Визнавалася правомірність дії австрійського законодавства й принципів судочинства, правда, при цьому вказувалося, що ухвали повинні виноситися не від імені австрійської верхньої влади, а “в ім’я закону”. Постановою був визначений новий порядок судочинства з урахуванням того, що вищий касаційний суд у Відні й австрійське Міністерство юстиції виключалися із числа інстанцій, чия компетенція поширювалася на судові установи Галичини. У судових процесах мала використовуватися російська мова й “місцеві її підмови”, зокрема, гуцульський і лемківський діалекти. Вони вважалися менш ворожими російській державності, бо не були пов’язані з “мазепинством”. До числа “підмов” негласно зараховувалася й українська мова, оскільки одним розчерком пера заборонити її було неможливо. Про польську мову в постанові було сказано, що “тимчасово допускається вживання і польської мови”¹³. Ця обставина була вельми істотною для місцевого населення.

Реально на території Галичини впродовж 1914–1915 рр. з австрійських судів діяли суди всіх рівнів тільки у Львові й Тернопільській губернії. Тому функції дізнання на місцях виконували адміністративні установи, а винесення вироків покладалося на судовий відділ штабу генерал-губернатора й воєнний суд XII армійського корпусу. Ці структури насправді не могли вирішити того масиву справ, які їм скеровувалися з місць.

У січні 1915 р. був утворений військово-окружний суд. У ньому мали розглядатися справи щодо злочинів, учинених у місцевостях, на яких не діяли австрійські суди, а також усі без ви-

нятку справи, де потерпілими були російські піддані або піддані союзних держав, і злочини проти російської державної влади¹⁴.

Фактично проблема судовлаштування й судочинства в Галичині вирішувалася у двох напрямках: опрацювання проектів організації судових установ для вирішення глобальних політичних питань і підтримки порядку в тилу російської армії.

В окупованій російськими військами Галичині поруч із реорганізацією судочинства проводилися заходи й у сфері народної освіти, що підлягала цілковитій русифікації. Заборонялося все українське – політичні партії, клуби, товариства, закривалися навчальні заклади, періодичні видання, запроваджувалася жорстка військова цензура¹⁵.

Політика росіян стосовно поляків після зайняття Львова була неоднозначною. Так, Шереметьєв вів полонофільську політику (дав дозвіл на польські школи, оголошення польською мовою), але з його відставкою головну роль почали відігравати москвофіли.

На першій аудієнції генерал-губернатор Г.Бобринський гостро заявив полякам про російськість Галичини, але подальші дії показали, що їм ще залишено деякі права. Дозволено приватне шкільництво за умови ведення навчання російською мовою.

Під особливим впливом “вшехполяків” знову дозволено функціонування книгарень і бібліотек, наприклад, *Czytelnia Akademicka*. У суді визнано право польської мови, ніякі зміни не зачіпали й римо-католицької церкви.

Переслідування німців, хоч вони й склали невелику частку населення, тривали до останніх днів російської окупації міста. У Львові арештовували інтелігенцію, а в провінції – сотні нещасних селян-німців. Так, у переддень залишення міста царськими військами до Росії вивезено голову організації “*Bund der christlichen Deutschen*”, голову євангелістської громади у Львові та інших німецьких діячів¹⁶.

Ставлення до євреїв з боку росіян було неоднаковим. Двадцять шостого лютого 1915 р. генерал-губернатор Г.Бобринський на основі наказу Головнокомандувача Південно-Західного фронту про посилення шпигунської діяльності з боку євреїв видав розпорядження, згідно з яким євреям заборонялося селитися в Галичині, переїжджати з одного повіту до іншого, а порушники каралися штрафом до 3 000 рублів або трьома місяцями тюрми.

Проте російська влада мала й інші плани стосовно євреїв. У квітні 1915 р. Г.Бобринський визнав лояльність єврейського населення до влади, висловив думку про те, що галицькі євреї невдовзі стануть податливим знаряддям русифікації краю. Це припущення найбільше підтверджувалося у Львові, де єврейські купці, незважаючи на нелюбов до Росії, дуже скоро й ревно почали вживати російську мову в торговельній сфері. Але з відступом царського війська всюди відбувалися єврейські погроми, і євреїв масово гнали на заслання до Росії¹⁷.

Спеціальною постановою від 18 вересня 1914 р. були тимчасово закриті всі навчальні заклади Галичини. Згодом, за погодженням із генерал-губернатором, дозволялося відкривати початкові школи, але за умови переконання властей у благонадійності викладацького складу за використання тільки тих навчальних посібників, які “не відзначалися шкідливою для російських державних інтересів тенденційністю”. Крім того, обов’язковими умовами для відкриття шкіл були викладання російської мови не менше п’яти годин на тиждень і користування лише тими підручниками з історії та географії, що були допущені освітнім відомством Російської імперії. Відкриття середніх і вищих навчальних закладів не дозволялося¹⁸.

Розпорядженнями генерал-губернатора встановлювалися обмеження права вільного в’їзду й виїзду з регіону, зупинялася діяльність різних клубів, товариств і союзів, заборонялися зібрання місцевих представницьких установ, запроваджувалася військова цензура над друкованою продукцією. Українські книжкові магазини взагалі закрили, з огляду на “антиросійський підбір наявних видань”¹⁹.

Військове керівництво й адміністрація широко практикували й масове виселення осіб, присутність котрих у краї вважалася небезпечною для російської державної влади. Виселенці поділялися на три групи: 1) заручники; 2) втікачі або біженці; 3) вислані адміністративним чи етапним порядком²⁰.

Зі Львова взято 37 заручників: 12 поляків, 10 українців, 15 євреїв. Упродовж 1914–1915 рр., згідно зі звітом генерал-губернатора, з галицьких земель адміністративно вислано 1 962 особи й “переселено” до східних районів Росії 2 364 особи²¹.

Окрему групу складали біженці, які, налякані чутками про помсту австро-угорських військ за співпрацю з росіянами або перехід у православ'я, покидали рідні місця. Найбільшу кількість біженців дали Лемківщина, Сколівський і Турківський повіти. Із Сяноччини, наприклад, втекло 1,5 тис. москвофільських родин²².

Згідно з наказом військового генерал-губернатора Галичини від 2 червня 1915 р., усі чоловіки віком від 18 до 50 років разом з родинами, майном, худобою виселялися на Волинь. Залишена територія мала перетворитися в пустелю, тобто звільнена як від населення, так і від усього, що могло становити для ворога цінність. Примусове виселення, біженство стали надзвичайно великим суспільним потрясінням у житті Галичини під час війни²³.

Гоніння зазнала Українська греко-католицька церква. Митрополит Шептицький був заарештований й ув'язнений у монастирській тюрмі в Суздалі, де перебував до Лютневої революції 1917 р. З репресіями зіткнулися й інші відомі представники греко-католицького духовенства. Царизм розгорнув кампанію навернення греко-католиків у православ'я. На чолі близько 330 парафій було поставлено православних священників.

Поразки російської армії в 1915 р. зумовили зміни в ставленні російської окупаційної влади до українського питання. У російських політичних колах розуміли, що національно-політична обстановка в галицькому краї значно змінилася порівняно з минулими роками. Зазначалося, що тепер, коли з'ясовано сумні уроки політики в Галичині та на Буковині, коли відкрилася правда про діяльність цивільних чинів, що керували окупованими краями, потрібно врахувати уроки недавнього минулого – “якщо не можна виправити попередніх помилок, то важливо їх не повторювати”²⁴. Російські урядові кола вважали за необхідне не допускати колишніх методів управління, приділити особливу увагу особовому складові адміністрації.

У результаті Брусилівського прориву на окупованих російськими арміями територіях Галичини було утворене “Генерал-губернаторство областей Австро-Угорщини, захоплених по праву війни”, яке очолив Ф.Ф.Трепов. Діяльність його уряду (липень 1916 – лютий 1917 рр.) цілковито була спрямована на забезпечення потреб російської армії та фронту.

Російські власті, як і в попередню окупацію, розпочали активне переслідування українців, масові арешти, репресії й виселення до Росії “підозрілих” осіб, звинувачуваних в австро-фільстві та шпигунстві. Дев'ятого серпня 1916 р. генерал-губернаторство видало розпорядження про виселення тих, хто зберегли посади, усіх службовців (державними службовцями в більшості були лісники). Вісімнадцятого вересня 1916 р. чернівецький губернатор видав своє розпорядження про арешт лісників, яких звинувачували в шпигунстві на користь Австро-Угорщини. Наприкінці 1916 – на початку 1917 рр. було заарештовано 87 лісників з Галичини й Буковини, з яких 35 осіб вислали вглиб Росії, зокрема в Іркутську губернію, Тургайську та Якутську області²⁵.

Лютнева революція 1917 р. у Росії й утворення Української Центральної Ради привели до формування “Обласного комісаріату Галичини та Буковини” (18 червня 1916 – 3 серпня 1917 рр.) під керівництвом Д.І.Дорошенка. Комісаріат планував сприяти формуванню органів місцевого самоврядування, прагнув відновити соціально-економічне й національно-культурне життя краю.

Крайовий комісар насамперед почав звільняти колишніх царських повітових начальників та їхніх помічників і замінювати їх українськими діячами. Д.Дорошенко, намагаючись захистити українське та єврейське населення від насильств розбурханої солдатської стихії, видав наказ про сувору відповідальність (аж до смертної кари) солдат за грабежі, знищення сіл і вбивства місцевого населення.

Однак важким тягарем були для галичан і буковинців реквізиції, які здійснювали російські війська, нерідко без погодження з місцевими властями, і які мали грабїжницький характер. П'ятого листопада 1916 р. російська адміністрація видала постанову про реквізиції, згідно з якою в Карпатах у населення примусово вилучалося 50% худоби, а в інших частинах Галичини й Буковини – 5–20%. Сіно й соломі забирали у великій кількості, а овес – повністю. Згідно із циркуля-

ром генерал-губернатора від 14 листопада 1916 р., селяни зобов'язані були давати підписки про продаж певної кількості харчів за ціною, установленою цією постановою, хоча вартість компенсації була набагато нижчою від ринкової²⁶.

Однак через невдалий наступ російської армії влітку 1917 р. Росія практично втратила контроль над територією Східної Галичини й більшість заходів адміністрації Д.Дорошенка не були запроваджені. Наприкінці липня 1917 р. управління крайового комісара Галичини й Буковини було евакуйовано до Києва й за кілька тижнів ліквідовано²⁷.

Так закінчилася майже трирічна, з перервами, російська окупація Галичини. Вона перервала процес українського національного відродження, який, проте, під час війни перейшов з національно-культурної до національно-політичної площини. Для галичан розпочався новий період їхньої історії, який привів до Листопадового чину й закінчився утворенням Західно-Української Народної Республіки.

1. Кучера І. В. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914–1917 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 “Всесвітня історія” / І. В. Кучера. – Чернівці, 2005. – 20 с.; Берест І. Р. Соціальне становище населення Східної Галичини і Західної Волині в роки Першої світової війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / І. Р. Берест. – Львів, 2009; Лозинська І. Російські воєнні генерал-губернаторства у Галичині в період Першої світової війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 20.00.02 “Військова історія” / І. Г. Лозинська. – Львів, 2010. – 20 с.; Мазур О. Я. Східна Галичина у роки Першої світової війни (1914–1918) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 20.02.22 / О. Я. Мазур. – Львів, 1997. – 22 с.
2. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. : у 2 т. / Д. Дорошенко. – Ужгород, 1932. ; Нью-Йорк, 1954. – Т. 1 : Доба Центральної Ради. – 437 с. ; Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920) / Д. Дорошенко. – Мюнхен, 1969. – 542 с.; Великочий В. Українська історіографія церковно-релігійного життя Галичини в роки Першої світової війни / В. Великочий // Науковий вісник Ужгородського університету. – Ужгород : Говерла, 2007. – С. 128–134. – (Серія “Історія”); Великочий В. С. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр. : монографія / В. Великочий. – Івано-Франківськ : Вид.-дизайн. від. ЦІТ Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2009. – 812 с.; Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
3. Кучера І. В. Біженський рух у Східній Галичині в 1914–1916 рр. / І. В. Кучера // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія “Історія”. – Ужгород : СМП “Вісник Карпат”, 2004. – Вип. 10. – С. 42–51; Кучера І. В. Наслідки політики російського окупаційного режиму для східногалицьких земель (1914–1917 рр.) / І. В. Кучера // Україна соборна : зб. наук. ст. – Вип. 2. – Ч. III. – Історична регіоналістика в контексті соборності України. – К. : Ін-т іст. України НАН України, 2005. – С. 253–260; Мазур О. Наслідки війни для села Східної Галичини / О. Мазур, В. Мороховський // Перша світова війна і слов'янські народи : матеріали міжнар. наук. конф., 14–15 травня 1998 р. – К., 1998; Мазур О. Галичина під російською займанщиною 1914–1915 рр. / О. Мазур, В. Мазур // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія”. – 2006. – № 555; Баран І. В. Культурно-освітня діяльність російської адміністрації у Галичині на початку Першої світової війни / І. В. Баран // Актуальні питання науки та практики: досягнення та перспективи – 2009 : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 24–25 груд. 2009 р. – Полтава, 2009. – С. 3–8.
4. Бахтурина А. Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны / А. Ю. Бахтурина. – М. : АИРО–XX, 2000. – 264 с.; Пашаева Н. М. Очерки истории русского движения в Галичине XIX–XX вв. / Н. М. Пашаева ; Гос. публ. ист. б-ка России. – М., 2001. – 201 с.; Оськин М. В. Неизвестные трагедии Первой мировой. Пленные. Дезертиры. Беженцы / М. В. Оськин. – М. : Вече, 2001. – 448 с.
5. Савченко В. Восточная Галиция в 1914–1915 годах (этносоциальные особенности и проблема присоединения к России) / В. Савченко // Вопросы истории. – 1996. – № 11–12. – С. 110.
6. Бахтурина А. Ю. Назв. праця. – С. 62–63.
7. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛІ України), ф. 146, оп. 4, спр. 5887, арк. 2.
8. Отчет временного военного генерал-губернатора Галиции по управлению краем за время с 1-го сентября 1914 г. по 1-е июля 1915 г. – К., 1916. – С. 3–4.
9. ЦДАЛІ України, ф. 146, оп. 4, спр. 5887, арк. 2.
10. Отчет временного военного генерал-губернатора... – С. 4.

11. Дорошенко Д. Історія України... – С. 7.
12. Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА), ф. 2005, оп. 1, д. 17, л. 19–20.
13. РГВИА, ф. 2005, оп. 1, д. 17, л. 19.
14. Отчет временного военного генерал-губернатора... – С. 18.
15. Місюра І. В. Політика російського окупаційного режиму на західно-українських землях у 1914–1915 рр. / І. В. Місюра // Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2001. – № 7. – С. 151.
16. Берест І. Репресивні акції щодо населення Східної Галичини в роки Першої світової війни / І. Берест // Вісник національного університету “ЛП” “Держава та армія”. – № 584. – Львів, 2007. – С. 57.
17. Берест І. Р. Соціальне становище населення Східної Галичини і Західної Волині в роки Першої світової війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 “Історія України” / І. Р. Берест. – Львів, 2009. – 20 с.
18. Баран І. В. Культурно-освітня діяльність російської адміністрації у Галичині на початку Першої світової війни / І. В. Баран // Актуальні питання науки та практики: досягнення та перспективи – 2009 : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 24–25 груд. 2009 р. – Полтава, 2009. – С. 5.
19. Отчет временного военного генерал-губернатора... – С. 23.
20. Косачевич М. Біженці з Галичини / М. Косачевич // Всеукраїнський загальнополітичний освітянський тижневик. – 2011. – № 33 (438). – 17–23 серп.
21. Берест І. Репресивні акції... – С. 56–57.
22. Марчук В. Греко-католицька церква у 1914–1923 рр. / В. Марчук // Український історичний журнал. – 2000. – № 6.
23. Сердюк О. В. Біженство в Україні під час Першої світової війни / О. В. Сердюк // Проблеми історії України ХІХ–ХХ ст. – К., 2002. – Вип. 4. – С. 127–128.
24. Украинская Жизнь. – 1916. – № 7–8. – С. 146.
25. Костючок П. Гуцульщина в роки російської окупації в період Першої світової війни / П. Костючок // Галичина. – Івано-Франківськ, 2006–2007. – № 12–13. – С. 199.
26. Костючок П. Назв. праця. – С. 200.
27. Дорошенко Д. Мої спомини... – С. 122.

В статтє освещаеться попытка русского царизма образовать на захваченных землях Галиции временные государственные образования с осени 1914 по лето 1917 годов и с последующим присоединением их в состав Российской империи. Исследовано отношение русской военно-оккупационной власти к местному населению края, охарактеризованы основные направления деятельности русской администрации.

Ключевые слова: *окупация Галиции, Временное военное генерал-губернаторство, Генерал-губернаторство областей Австро-Венгрии, захваченных по праву войны, Областной комиссариат Галиции и Буковины, русская администрация, суд, генерал-губернатор.*

In the article lights up the attempt of Russian carizm to form on bulldoggen earths of Galychina temporal state educations from an autumn 1914 for summer 1917 years and with the subsequent joining them in the complement of the Russian empire. Investigational attitude of russian military-occupation power toward the local population of edge, basic directions of Russian administration activity are described.

Keywords: *occupation of Galychina, Temporal military governor general, Governor general of areas of Avstro-Hungary, bulldoggen legally wars, Regional commissariat of Galychina and Bukovyna, russian administration, court, governor general.*

УДК 94(470+571) “1918”

Дмитро БІЛИЙ

АНТИБІЛЬШОВИЦЬКЕ ПОВСТАННЯ НА ТАМАНІ В 1918 р.

Стаття присвячена маловідомому для широкого загалу епізоду антибільшовицької боротьби українських повстанців – повстанню кубанських козаків на Тамані навесні 1918 р. Під час повстання вдалося добитися перемоги над противником і почати звільнення Кубані від більшовиків. Аналізуються причини, перебіг та наслідки повстання, тактика й стратегія повстанців, вплив повстання на загальнополітичну ситуацію в регіоні та подальшу еволюцію українського повстанського руху. Автор вважає, що український повстанський рух є надзвичайно важливим фактором в історії ХХ ст., який необхідно розглядати й у його локальних проявах і як цілісне явище, для висвітлення якого потрібно дослідити його витоки та всі прояви на українських етнічних землях.

Ключові слова: український повстанський рух, повстання, антибільшовицька боротьба, козацтво, Кубань, Тамань.

Історія українського повстанського руху має свою довготривалу традицію, яка заглиблюється в минуле. Але особливо великі масштаби він набрав саме у ХХ ст. Власне повстанська, партизанська війна, яка набула не баченого до того часу впливу й сили, стала колосальним фактором, який визначив особливості становлення політичної (і геополітичної) карти сучасного світу. Український повстанський рух відіграв у цих процесах далеко не останню роль. Для докладного висвітлення та аналізу цього явища необхідно розглядати його в історичній ретроспективі, виходячи з того, що він був вагомим цілісним явищем й охоплював практично всі території, населені українцями, еволюціонував відповідно до зміни історичних обставин, мав свої локальні специфічні особливості, залежно від багатьох факторів – характеру окупаційної влади, соціальної складової його учасників, особливостей найбільш ефективних форм боротьби в конкретних умовах, ідеологічного обґрунтування й т. д.

Хронологія масового збройного повстанського руху охоплює період з 1918 р. до середини 50-х рр., його географія, у певні періоди, – практично всі українські етнічні землі. Змінювалися масштаби повстанського руху, особливості його тактики й організаційних форм, але залишалося незмінним єдине – українці на своїх рідних землях завжди знаходили в собі сили для організації опору чужоземній владі, якою б сильною та жорстокою вона не була.

У цьому контексті особливе зацікавлення викликають перші масові повстання українців проти більшовицької влади, які розгорнулися в 1918 р. і мали вагомий вплив на подальшу еволюцію українського повстанського руху. На жаль, маловідомим в українській історіографії залишається антибільшовицьке повстання українців-козаків Таманського відділу Кубанської області в 1918 р., яке стало першим масовим повстанням проти радянської влади на території колишньої Російської імперії та корінним чином й надалі на подальшу боротьбу з більшовицьким режимом. Звернення до історії цього повстання допоможе нам розкрити ще одну сторінку історії українського повстанського руху.

Незважаючи на велику роль в антибільшовицькій боротьбі, міжнародний резонанс і вплив на подальший перебіг громадянської війни, яке відіграло козацьке повстання на Тамані в 1918 р., окремих досліджень, які були б присвячені його аналізу, так і не було створено. Певною мірою це пояснюється політичною заангажованістю дослідників, які не могли визнати ту обставину, що першу стратегічну перемогу над більшовиками здобули українські повстанці, а не представники Білого руху. Головним джерелом, яке найбільш детально подає перебіг повстання на Тамані, є спогади одного із його організаторів і керівників отамана станиці Ахтанизівської Миколи Гулого (1884–1946)¹. Відомості про це повстання є в документах Державного архіву Краснодарського краю (ДАКК) і в спогадах сучасників перебігу громадянської війни на Кубані². У цілому наявна інформація надає нам можливість більш докладно висвітлити тематику нашої статті.

Мета статті – проаналізувати причин повстання, його перебіг і наслідки.

В умовах, коли українські землі були окуповані іншими державами, не маючи змоги для створення повноцінних регулярних армійських частин, український народ бачив повстанську боротьбу як головну форму збройного опору чужоземній владі, а іноді і як єдину можливість для фізичного виживання. Саме територія Правобережної Кубані, колишньої Чорноморії, заселена запорозькими козаками в 90-х роках XVIII сторіччя та переселенцями з України в подальші десятиріччя, стала в 1918 р. головним осередком антибільшовицького повстанського руху на Північно-Західному Кавказі. Уряд Кубанського краю не зміг ефективно протистояти захопленню більшовиками влади на Кубані (лютий-березень 1918 р.). Козаки, які спочатку ставилися до радянської влади нейтрально, швидко відчували на собі, що таке червоний терор. Більшовики на Кубані опиралися головню або на місцеве некозацьке населення – “городовиків”, або на прибулі із центральних регіонів Росії червоногвардійські загони. Значну частину “городовиків” й абсолютну більшість нових прибульців склали неукраїнці. Звичні форми козацького устрою та самоврядування, які козаки-чорноморці ретельно зберігали ще із часів Війська Запорозького, були зруйновані. У кожній станиці всю повноту диктаторської необмеженої влади отримали ревкоми, які здебільшого складались із чужинців, кримінальних злочинців і маргіналів станичного соціуму. Більшовики поводитися на Кубані як на окупованій території, а грабунки та жорстокі розправи над місцевим населенням стали звичайною нормою. У той час серед козаків була складена пісня про безчинства більшовиків на Кубані:

*Тече Кубань аж у лиман, а з лиману в море,
Та не знали козаченьки, яке буде горе.
Як було в людей добро, нажите годами,
Забирають, однімають цілими возами.
Беруть коняку, товарию і вівцю, і курку,
Башик, шапку, кинджал, шапку і чорну бурку³.*

Відповідь на червоний терор не забарилася. Структура козацького суспільства була ідеально пристосована для миттєвої мобілізації її членів. В армії козацькі підрозділи комплектувалися за територіальним принципом, козацькі старшини також були місцевими, добре знали своїх козаків і користувалися серед них великим авторитетом. У будь-яку мить мирні кубанські станиці та хутори могли перетворитися на суцільну зону бойових дій. Так, якщо з появою більшовиків на Кубані діяли окремі розрізнені й нечисленні загони козаків-повстанців, то вже за два місяці більшовицького панування вся Чорноморія готова була спалахнути загальним повстанням.

Першими повстали станиці та хутори Єйського відділу. У ніч на 23 квітня 1918 р. у станицях Бриньковській, Должанській, Комишеватській, Канівській, Канелівській, Копанській, Новодерев'янківській, Новомінській, Новоцербинівській, Ольгинській, Привольній, Стародерев'янківській, Старомінській, Старощербинівській, Уманській, Шкуринській та Ясенській відбулися таємні збори представників козацьких громад, які винесли рішення про початок загального антибільшовицького повстання⁴. Загальне керівництво повстанням здійснював полковник Підгорний, повстанські загони очолили козацькі старшини. У станиці Должанській – Є.Жук, М.Кириченко, І.Плоський, Погребняк, Ф.Муравицький. Станицю знов очолив отаман Дорошенко. У станиці Комишеватській повстанців очолили Чинчиковський, Андрієвський, Федько, Гавро. Отаманом був обраний урядник Нецадима. У станицях Новоцербинівській і Старощербинівській повсталих козаків очолили полковник Топорков та осавул Білий. У Ясенській – Іваненко, Сердюк, Чернишов, Гайдаш, Мельник, Дрозд, Токарев, Підпригора. У Копанській – Головин, у Чепігінській – Чибісов, Ольгінській – Гулий, у Бриньковській – Коваль, в Уманській – полковник Ярошевич, Іван Бабич, осавул Риштога, у Новодерев'янківській – підхорунжий Дробот та ін. Головний штаб повстання знаходився в станиці Ясенській, його очолив прапорщик Кириченко⁵.

Повстання розпочалося на світанку 23 квітня 1918 р. За декілька днів повстанці звільнили більшість станиць Єйського відділу та відновили в них владу козацьких громад й отаманське правління. Двадцять шостого квітня поблизу станиці Копанської відбувся перший успіш-

ний бій повстанців із червоними частинами, висланими на придушення повстання⁶. Далі планувалося розповсюдити повстання на Правобережну Кубань, але на заваді стояло важливе портове місто Єйськ – головна опорна база більшовицької влади на Північній Кубані. Повстанцям не вдалося приховати від червоних план штурму Єйська, тому його оборона була підготовлена заздалегідь, а міський гарнізон поповнений усіма стягнутими туди більшовицькими червоними частинами.

Увечері 30 квітня 1918 р. наявні сили повстанців підтягнулися до головної лінії оборони Єйська, яка розтягнулася на 15 верств і впиралась одним крилом в Єйський лиман, а іншим – в Азовське море. Загальні сили гарнізону Єйська нараховували близько 2 500 червоноармійців, окрім того, з моря своєю артилерією місто прикривала Азово-Чорноморська флотилія. Сили повстанців склалися з трьох тисяч кіннотників і чотирьох тисяч піхотинців. Але, на відміну від червоних частин, повстанці йшли в бій майже беззбройні. Лише в деяких були гвинтівки, половина мала тільки холодну зброю, а решта повстанців виступили в “похід на Єйськ” із косами, вилами, кинджалами, насадженими на держакі, чи просто голіруч. У повстанців були відсутні артилерія та кулемети⁷.

На світанку 1 травня 1918 р. на Єйськ рушила атакуюча козацька кавалерійська лава. Праву колону кавалерії вів полковник Топорков, центральну – осавул Головин, а ліву – осавул Білий. Незважаючи на великі втрати від кулеметного вогню, повстанська кавалерія зім’яла зовнішню лінію оборони Єйська й увірвалася в місто. Здавалося, що перемога остаточно схилилася на бік козаків, але на вузьких вуличках міста між дощатими парканами кіннота виявилася безпорадною. Сотні повстанців за лічені хвилини були викошені в провулках кулеметним вогнем, решта організовано відступила. Червоноармійські загони почали переслідування, але не змогли довести до кінця повне знищення повстанських загонів, які навіть після катастрофічних утрат зберегли бойові порядки та дисципліну. Втрати повстанців були дійсно колосальні. За одну ніч кожна станиця втратила більше козаків, ніж за весь попередній період свого існування. Наприклад, загинуло 114 козаків станиці Новодерев’янківської – у декілька разів більше, ніж із часу її заснування в 1826 р.⁸.

У цілому повстанці втратили більше половини свого особового складу. Усі полонені та поранені повстанці були розстріляні. Загинула більшість лідерів повстання. Були розстріляні Подгорний і Кириченко, після катувань страчений отаман Єйського відділу Закладний. Колишній командир 2-го Запорозького полку полковник Ярошевич разом з родиною був оточений у своїй хаті в станиці Уманській. Він і вся його сім’я, у тому числі й двадцятирічна донька, загинули в нерівному бою із червоним каральним загonom, дивом живим залишився тільки його десятирічний син⁹. У станицях більшовицькі каральні загони розпочали тотальний терор. Тисячі козаків і членів їхніх родин були закатовані. Священника станиці Должанської матроси Азово-Чорноморської флотилії живцем спалили в топці пароплава. Кожен чоловік віком від 15 років у повсталих був розстріляний, представники цих станиць повинні були з’явитися з покаанням до Єйського ревкому¹⁰. Рештки повстанських загонів були розпорошені й переховувалися від карателів у широкій смузі плавень, які на десятки кілометрів вкривали узбережжя, річки та лимани. Здавалося, що катастрофічна поразка походу на Єйськ і терор, розгорнутий червоними в Єйському відділі, сприятимуть покорі решти. Та нове повстання в сусідньому Таманському відділі спалахнуло менш ніж через два тижні й виявилось набагато успішнішим. Якщо поразка єйського повстання була зумовлена тим, що козаки не змогли захопити головний опорний пункт більшовиків місто Єйськ “ззовні”, то цього разу повстанцям удалося захопити одну з головних баз більшовиків у Таманському відділі – станицю Тамань – “ізсередини” (другою базою була станиця Ахтанизівська). Дванадцятого травня 1918 р. повсталася сотня мобілізованих до Червоної армії козаків, які склали частину гарнізону. Головним ініціатором повстання та його керівником на першому етапі став командир цієї сотні, колишній отаман станиці Ахтанизівської, старшина кубанських відділень українського Вільного козацтва Микола Гулий. Окрім нього, повстанців очолили підхорунжий Рябуха, підхорунжий Гуртовий, підосавул Яновський, сотник Сіромаха, сотник Григорій Булах, фельдфебель Капуста, штабс-капітан Чебанець. Повстанці захопили Тамань, знищили її гарнізон і розстріляли головнокомандуючого червоними військами на Таманському півострові Белікова¹¹. Отримавши необхідний боезапас і дві гарма-

ти, вони в декількох боях розгромили червоні частини на підступах до Тамані й зайняли оборону, сподіваючись розповсюдити виступ на інші станиці. Повстали станиці Старотитарівська, Голубицька, Запорозька, Фонталівська, Вищестеблівська. Невдовзі козакам вдалося вибити червоних зі станиці Ахтанизівської – головного осередку червоної Таманської армії. Очолив війська повстанців полковник Перетяцько зі станиці Таманської, колишній командир 3-го козацького Чорноморського полку, повстанський штаб – командир 8-го пластунського полку полковник Бідаков, теж козак Таманської станиці¹². Повстанські сили швидко збільшувалися за рахунок козаків станиць відділу, які десятками й сотнями поповнювали антибільшовицькі загони. У ніч на 18 травня червоні, чисельність яких у 10–15 разів переважала кількість козаків, почали фронтальний наступ на позиції повстанців. “Заслуга в порятунку півбатарей та, відповідно, положення всього фронту належала особистій звитязі прапорщика Уменка, козака-артилериста ст. Ахтанизівської... Він стріляв і примовляв: “Оце вам, товариші, дві пари волів!”, “Оце вам, вашу... дві пари коней!”, пограбованих товаришами в його батька”¹³.

Бій продовжувався до вечора й завершився поразкою червоних військ. Повстанці втратили вбитими, пораненими й полоненими близько 50 бійців, червоні тільки вбитими – більше ніж 500 чоловік. Загинули також командуючі червоною Таманською армією Цибренько та Значко¹⁴. У наступні дні утворилася справжня лінія фронту, яка простяглася на декілька десятків верств – повстанці в безперервних боях захищали територію, звільнену від більшовиків. Була створена своєрідна повстанська республіка, яка охопила більшу частину Таманського півострова. Поступово під тиском червоних військ повстанці до 26 травня відступили до Таманської затоки, звузивши лінію фронту. Відчуваючи нестачу набоїв, медикаментів, харчів, вони продовжували відбивати атаки червоних. Успіху оборони сприяли й особливості ландшафту Таманського півострова – велика кількість пагорбів і байраків.

За трагічною іронією долі козаки завзято боронили саме ту місцевість, на яку вперше висадились їхні предки-запорожці в серпні 1792 р. М.Гулий згадує: “По прибутті на позицію фонталівської сотні я звернув увагу на козака у віці років під 60. Це був типовий чорноморець: на ногах – постолі, рвана черкеска й стара шапка. На моє запитання, чого дід з’явився на фронт, відповів: “Прийшов за сина”. – “А син?” – “Та воно молоде, дурне, а я старий пластун, та ще й к тому охотник, стрілять добре умію... Та й папашу вашого знав, царство йому небесне”. Знаючи душу козака, я відразу зрозумів Орла. Бажання зберегти життя сину та виправдання “папашу вашого знав”. Цим він хотів привернути мене до себе й, звісно, не помилився... Ось що передавали станичники про Порфирія Орла під час відступу козаків з позиції, де відразу з’явилися товариші: деякі бачили, як Орел сидів на вербі й стріляв по товаришах – “дичина гарна була”; інші бачили, як вербу оточили товариші й на ній розстріляли Орла, який звалився на землю і якого з люттю кололи багнетами. “Наряд” за сина Орел відбув вірніше, ніж міг відбути за самого себе. Це відповідало традиціям і психології козака”¹⁵.

Велику надію лідери повстанців покладали на допомогу німецьких військових частин, які знаходилися в Криму й з якими повстанський штаб розпочав переговори. Сподівалися на українських гайдамаків Павла Скоропадського, які мали прийти й підтримати повстанців. Дійсно, гетьманський уряд почав підготовку до висадки десанту на Кубань. Основні сили десанту повинен був скласти потужний підрозділ української армії – дивізія генерала З.Натієва (близько 15 тис. багнетів і шабель). Але проросійські сили в штабі армії загальмували підготовку десанту та повідомили про ці плани російську Добровольчу армію генерала Алексеєва, який вагався – продовжувати боротьбу з більшовиками на Дону чи почати наступ на Кубань¹⁶. Щоб перехопити ініціативу в гетьмана, Добровольча армія вирушила на Кубань, де значні головні сили більшовиків (20 тис. багнетів і 50 гармат) зав’язали в боях з таманськими повстанцями. Висадка українських військ на Тамані була зірвана. Невідомо, як могла б скластися доля і Кубані, і України, і всієї громадянської війни, якби плани висадки десанту генерала З.Натієва здійснились.

Уранці 30 травня створилася критична ситуація на фронті, коли повстанців, сили яких були вкрай виснажені, атакували свіжі червоні частини. Козаки вимушені були відтягнути свої сили до Тамані, де зав’язалися запеклі бої. Частину козаків – поранених і членів їхніх родин – вдалося евакуювати за допомогою німців до Криму, але решта, як і доля всього повстання,

здавалося, були приречені. Ситуацію вирішив німецький десант, який висадився на Тамані 31 травня 1918 р. Участь німецьких частин (57-го Бранденбурзького гренадерського полку) у бойових діях привела до перемоги повстання та очищення всього Таманського півострова від більшовиків¹⁷.

Таманське повстання стало першим масштабним і результативним виступом проти радянської влади й, власне, принципово змінило і політичну, і стратегічну ситуацію на Північно-Західному Кавказі. Щоправда, його значення та роль не отримали належної оцінки. Лідери Білого руху намагалися приписати честь звільнення Кубані від більшовиків виключно діям Добровольчої армії, окрім того, вони звинувачували керівників повстання в “зраді” – зверненні по допомогу до німців. У самому середовищі Таманської повстанської армії виразно проявилася тенденція до зовсім інших політичних орієнтирів, ніж у Білого руху, спрямованого на відновлення “єдиної неділимої” імперії. Група козацьких старшин, яка складалася з керівників повстання – полковника Перетятка, полковника І.Кам’яньського, осавула Горпищенка (очолював оперативний відділ повстанського штабу) і підосавула І.Борчевського, оголосила про створення Кубанського уряду, який спрямовував свої дії проти Добровольчої армії й орієнтувався на посилення союзу з німцями й Українською державою гетьмана П.Скоропадського¹⁸.

Якщо перші антибільшовицькі повстання на Кубані в 1918 р. ще не встигли чітко визначити свою ідеологічну програму – їх головною метою було звільнення Кубані від більшовиків, то вже повстанський рух, який розпочався в 1919 р., чітко виступав проти будь-якої форми поневолення Кубані – чи то з боку більшовиків, чи то з боку “єдиноділимців”. Друге захоплення більшовиками Кубані в березні 1920 р. сприяло швидкому зростанню повстанського руху, який набув найбільшого поширення в степовій частині Кубані. По станицях і хуторах знову покотилася хвиля червоного терору, яка, у свою чергу, викликала все нові й нові повстання. Козак Федір Удовика, свідок червоного терору на Кубані та один з активних повстанців, так згадував в еміграції свої враження від споглядання страти заарештованих козаків: “Усе те, що я бачив на власні очі, роздувало в моїй душі страшенну лють і зробило з мене фанатичного ворога як червоних, так і білих наших катів, і я посвятив все своє життя на боротьбу з ними, доки я буду живий і доки вистачить моїх сил. У мені заговорили смертельно ображені почуття козачої гідності, релігійності й усі найсвятіші, які були брутально зневажені й потоптані червоними варварами”¹⁹.

До кінця 1920 р. на Кубані сформовано багато повстанських загонів – “зелених” або “біло-зелених”. При кожній станиці, кожному хуторі діяли мобільні та відчайдушні козацькі підрозділи, які намагалися захистити населення від червоного терору, знищували продзагони, повертали хліборобам реквізований більшовиками хліб, худобу, майно. Навколо Уманської станиці діяв численний, добре озброєний загін осавула Пацюка, в околицях Криловської – загін сотників Дубини та Бандурки, у Старомінській – сотників Дрофи та Гриценка, у Куцевській – отамана Лубенця й урядника Дюка, у Шкуринській – вахмістра Редька, у Канелівській – вахмістра Іванька, у Должанській – підхорунжого Степаненка, у Ясенській – осавула Бардака, у Копанській, Привольній і Канівській – військового старшини Ольшанського²⁰.

Окрім того, діяли на Кубані повстанські організації, які визнавали свою політичну організацію як есерівську. Це були повстанські загопи отамана Корсюка, хорунжого Башицького, офіцерів Заволоки й Литвиненка, отаманів Капусти, Сича й Беляєва, офіцера Довгоносова, прапорщиків Кривоносова й Животова, отаманів Дятла, Андрієнка, Симонова. Третина повстанців формально визнавала над собою керівництво Головнокомандувача Військ Півдня Росії (ВСЮР). Серед декількох груп повстанців цієї орієнтації відзначалися такі отамани: підхорунжий Слободирь, вахмістр Карпенко, сотник Дрофа, осавул Іваненко, хорунжі Аівалов і Шпак, сотник Дубина, отаман Кравченко, хорунжий Мензер, підхорунжий Чуб, козак Радько, загін Дяченка й Божка. Загальним керівником окремого об’єднання повстанських загонів був легендарний осавул Василь Рябокінь, при якому знаходився штаб партизанського загону особливого призначення, йому ж підпорядковувалися загопи підхорунжого Озерського, Дорошенка, хорунжого Гузика, сотника Растягаєва, отамана Шияна, сотника Черкалова та ще чотири повстанські групи.

Доброю організацією відзначилася група повстанських загонів, яка концентрувалася навколо Горсько-партизанського загону полковника Трубачова. Навкруги нього зосереджувалися повстанські загоны – сотника Хмари, хорунжого Савенка, осавулів Сапрунова, Погребняка, Гречкіна, офіцера Перем'якова, отамана Безерова, партизанський загін генерала Бекетова, хорунжого Гуляєва, “Вовчий лісовий загін хорунжого Ющенка”, 1-й горнопартизанський загін сотника Мальцева²¹. Один з активних учасників боротьби проти кубанських повстанців І.Хижняк згадував: “З метою розвідки бандити іноді засиляли своїх представників в наші установи й отримували необхідні їм відомості. Очолювали повстанські загоны здебільшого офіцери – люди досить освічені, рішучі та відчайдушно хоробрі”²².

Особливою хоробрістю відзначався загін отамана Григорія Сідельника (Седельникова): “Син заможного козака станиці Старощербинівської, високий, кремезний, він був хоробрим до безтями. У його банді було не більше 25 осіб. Але за своїми справами вона була варта великого загону... Стрілецький підрозділ у складі 120 бійців з трьома кулеметами з Єйська йшов похідним строєм. Між Щербинівською та Старомінською втомлені бійці зупинилися на відпочинок... У Седельникова тоді було 12 вершників, але він наважився вдень напасти на цілу роту червоноармійців. Несподівано вдершись у саму гущавину бійців, бандити почали страшенну рубанину. У підрозділі почалася паніка. Бійці й командири, не встигнувши схаменутися, падали під влучними ударами гострих шашок бандитів. Кулеметник тільки відкрив вогонь, як його зарубав сам Седельников. Протягом короткого часу командири та червоноармійці були порубані до єдиного. Живим бандити залишили тільки фельдшера заради того, щоб він перев'язав чотирьох поранених козаків. Завантаживши на підводи кулемети, гвинтівки та набої, Седельников зник у степу”²³.

Поширювалася своєрідна термінологія. Сам термін “зелені”, “комишинники”, як означення повстанців, походив від того, що зазвичай повстанці переховувались у лабіринті річкових і приморських плавень, де очеретові хащі створювали непрохідний для чужинців лабіринт. Не менше можливостей для оперативної діяльності повстанських загонів, особливо до середини 1920-х рр., надавали широкі степові простори Правобережної Кубані. Вираз “пішов у степ” означав те, що козак приєднався до повстанців. Пізніше більша частина повстанських загонів була витіснена в прикубанські плавні та гори Лівобережної Кубані, де вони продовжували боротьбу.

Для придушення повстанського руху на Кубань були перекинуті значні підрозділи Червоної армії, у тому числі Перша кінна армія С.Будьонного, командувач якої й очолив штаб боротьби з кубанськими повстанцями. Боротьба з повстанцями проводилася не тільки шляхом безпосередніх бойових дій. Широко практикувалися розстріли закладників, знищення й ув'язнення родин повстанців²⁴, створення мережі агентури в середовищі повстанців і серед станичників.

На 1921 р. загальна чисельність повстанців на Північному Кавказі й Кубані зокрема досягла 40 тис. осіб²⁵. Повстанські загоны в різних регіонах Північного Кавказу дотримувалися різної політичної орієнтації, але в Чорномор'ї повстанці виступали за самостійність Кубані, підтримували зв'язки з лідерами Кубанської Ради, які опинилися в еміграції, а такі депутати Кубанської Ради, як М.Пилюк, А.Савицький, Ф.Рябокін, безпосередньо керували повстанськими об'єднаннями. Загальний ідеологічний напрям кубанських повстанців радянський дослідник окреслив однозначно: “Місцева контрреволюція ніколи в цілому не зливалася із загально-російською. Вона завжди у своєму головному напрямі намагалася йти своїм особливим самостійним шляхом”²⁶.

Зазвичай повстанські загоны нараховували від 25 до 70 бійців, але за потреби могли об'єднуватися для здійснення більш масштабних операцій. До середини 1921 р. відбулася подальша організаційна еволюція українського повстанського руху на Кубані/Чорномор'ї. Більшість повстанських загонів, які виступали за створення незалежної Кубані, були інтегровані в єдину структуру, що координувалася в оперативному відношенні “Кубанським військовим повстанським урядом”, який очолив козацький генерал Марченко (Пржевальський), у загальнополітичному – “Південним урядом”, який очолював представник Кубанської крайової ради підполковник Бич²⁷. А у вересні 1921 р. на загальному зібранні командирів повстанських заго-

нів було прийняте рішення про утворення Кубанської повстанської армії²⁸. Окрім того, з Південним урядом і полковником Бичем тісно співпрацював визвольний рух горців, об'єднаний у "Комітет Визволення Терек".

Діяльність українських повстанців на Кубані в період з 1921 до 1933 рр. потребує окремого дослідження, але необхідно зазначити, що в 1920-х рр. минулого століття кубанські повстанці контролювали значні території степової Кубані, а боротьба з ними не припинялася до початку 1930-х рр.

Варто підкреслити, що український повстанський рух на Кубані продовжувався й після Другої світової війни вже як складова частина загальноукраїнського національного руху, а відділи Кубанської (Козацької) повстанської армії (КоПА) визнавали себе підрозділами Української повстанської армії²⁹.

Отже, зазначимо, що повстання українців-козаків на Тамані навесні 1918 року стало першим повстанням, яке відрізнялося й за своїми масштабами та результатами від подібних. Таманське повстання значною мірою послабило радянську владу на Кубані, забезпечило поразку Червоної армії на Північному Кавказі та сприяло посиленню антибільшовицьких сил. Завдяки повстанню на Тамані, виникло питання про можливість розширення впливу Української держави Павла Скоропадського на інші етнічні українські землі. Окрім того, це повстання стало важливим фактором у геополітичній ситуації того часу, втягнувши в протистояння Німеччину та країни Антанти. Повстанці довели, що можуть досягати стратегічних успіхів і виступати як самостійна сила, здатна докорінним чином змінити ситуацію на користь власного народу. Беззаперечно, це стало значним стимулом для подальшої еволюції українського повстанського руху як на Кубані, так і в Україні.

1. Гульй Н. И. Восстание казаков на Таманском полуострове в мае 1918 года / Н. И. Гульй // Кубанец (журнал Кубанского казачьего союза). – Нью-Джерси, 1994. – № 5 – С. 11–48.
2. Іванис В. Стежками життя (спогади). Кубанський Край і денікіяда / В. Іванис. – Новий Ульм : Ukrainski Wisti, 1960. – Т. III. – 350 с.; Сулятицький П. Нариси з історії революції на Кубані (III – 1917 – VI – 1918) / П. Сулятицький. – Прага : Укр. ін-т громадознав. в Празі, 1925. – Т. 1. – 195 с.
3. Спогади козака. Євтихій Степанович Куниця (1897 р. н.) // Архів Д. Білого.
4. Дейневич А. В. Станица Новодеревянковская / А. В. Дейневич // Кубанский сборник : сб. науч. ст. по истории края. – Краснодар : Книга. – 2007. – Т. 2 (23). – С. 109.
5. Хижняк И. Л. Годы боевые / И. Л. Хижняк. – Краснодар : Советская Кубань, 1956. – С. 149.
6. Пархоменко В. С. Они были первыми. К истории антибольшевистских повстанческих движений на Кубани в 1918 г. / В. С. Пархоменко // Белая гвардия. – М. : Посев, 2005. – № 8. – С. 89.
7. Дейневич А. В. Станица Новодеревянковская... – С. 112.
8. Там само.
9. Вольное казачество. Вільне козацтво. – Прага, 1928. – № 54. – С. 15.
10. Казыдуб Г. И. Слово о казачьем роде. Кн. II. / Г. И. Казыдуб. – Р/Д, 2004. – С. 133.
11. Гульй Н. И. Восстание казаков ... – С. 20–23.
12. Там само. – С. 26.
13. Там само. – С. 32.
14. Там само. – С. 39.
15. Там само. – С. 41–42.
16. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки) / Д. Дорошенко. – К. : Темпора, 2007. – С. 293–294.
17. Білий Д. Німецькі військові частини на Кубані в 1918 р. / Д. Білий // Немцы Приазовья и Причерноморья: история и современность (к 200-летию переселения) : материалы междунар. науч. конф. – Донецк, 2003. – С. 297–302.
18. Державний архів Краснодарського краю (ДАКК), ф. Р-6, оп. 1, спр. 81.
19. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3979, оп. 1, спр. 49, арк. 8.
20. Державний архів Російської Федерації, м. Москва (ДАРФ), ф. 25896, оп. 9, спр. 436, арк. 187; ДАКК, ф. Р-757, оп. 2, спр. 40, арк. 49; Хижняк И. Л. Годы боевые... – С. 316.
21. Жупикова Е. Ф. О численности повстанческих сил Северного Кавказа в 1920–1925 гг. / Е. Жупикова. – М. : Белая гвардия, 2002. – № 6. – С. 177–181.
22. Хижняк И. Л. Годы боевые... – С. 323.

23. Там само. – С. 325.
24. ДАКК, ф. Р-411, оп. 2, спр. 376.
25. Жупкиова Е.Ф. О численности повстанческих сил ... – С. 178.
26. Лихницкий Н. Т. Классовая борьба и кулачество на Кубани / Н. Т. Лихницкий. – Р/Д : Севкавказиздат, 1931. – С. 61.
27. ДАРФ, ф. 25896, оп. 9, спр. 436, арк. 187.
28. Баранов А. В. Повстанческое движение “бело-зеленых” в казачьих областях юга России (1920–1924 гг.) / А. В. Баранов // Белая гвардия. – М. : Посев, 2005. – № 8. – С. 121.
29. Див.: Василевський П. В ім'я України. Кубань, Буковина, Колима. Спогади і бібліографія / П. Василевський. – Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 34 с.

Статья посвящена малоизвестному для общественности эпизоду антибольшевистской борьбы украинских повстанцев – восстанию кубанских казаков на Тамани весной 1918 года. Во время восстания удалось добиться победы над превосходящими силами противника и начать освобождение Кубани от большевиков. Автор анализирует причины, ход и последствия восстания, тактику и стратегию повстанцев, влияние восстания на дальнейшую эволюцию украинского повстанческого движения. Он считает, что украинское повстанческое движение стало важным фактором истории XX столетия, которое необходимо рассматривать и в его локальных проявлениях и как целостное явление, для осмысления которого необходимо изучить его истоки и все формы проявления на украинских этнических землях.

Ключевые слова: украинское повстанческое движение, восстание, антибольшевистское сопротивление, казачество, Кубань, Тамань.

Article is devoted a little-known episode for the public of Antibolshevist struggle of the Ukrainian insurgents – to revolt of the Kuban Cossacks on Taman in the spring of 1918. During revolt it was possible to achieve a victory over superior forces of the opponent and to begin clearing of Kuban of Bolsheviks. The author analyzes the reasons, a course and revolt consequences, tactics and strategy of insurgents, influence of revolt on the further evolution of the Ukrainian insurgent movement. The author considers that the Ukrainian insurgent movement became important to history XX century which is necessary for considering and in its local displays and as the complete phenomenon for which judgement it is necessary to study its sources and all forms of display on the Ukrainian ethnic earths.

Keywords: the Ukrainian insurgent movement, revolt, Antibolshevist resistance, the Cossacks, Kuban, Taman.

УДК 94 (477:438) “1941/1945”

Ярослав Антонюк

“БІЛОРУСЬКИЙ ЧИННИК” УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО КОНФЛІКТУ (1941–1945 рр.)

Проаналізовано причини, перебіг і наслідки українсько-польського конфлікту на території Брестської області Білорусії. Доведено, що значний вплив на його розвиток мала німецька окупаційна адміністрація та загони радянських партизан. Підрозділи українських і польських націоналістів через свою нечисленність не зуміли повністю опанувати територію. Через ці обставини протистояння виявилось менш кривавим, ніж на Волині.

Ключові слова: конфлікт, окупаційна адміністрація, підпілля, радянські партизани, націоналістичні формування, співпраця.

Складні та нерідко трагічні українсько-польські відносини мають доволі давню історію. Проте саме події 1940-х рр. досі викликають неоднозначні оцінки істориків і напругу в суспільстві. Цього року виповнюється сімдесят років “Волинській трагедії”. Науковцями України, Польщі та інших країн зроблено багато для їх вивчення. Утім донині існує чимало “білих плям”, які перешкоджають цілісній оцінці конфлікту.

У польській та українській історіографії традиційно вже склалося, що його ототожнюють з територією Волині, Холмщини та меншою мірою Галичини. При тому вченими упускається цілий етнографічний регіон – Західне Полісся, який відіграв важливу роль у перебігу тих трагічних подій. Особливо осторонь наукових досліджень українсько-польського конфлікту опинилися його північні межі – Берестейщина, Кобринщина, Пінщина та Столинщина, які входять до складу Брестської області Білорусії. Останнім часом ці території зацікавили “кревов’ян”. Так, на скандальному монументі “загиблим у Волинській різанині”, відкритому 20 червня 2013 р. у м. Громнік Тарнувського повіту (Польща), було зображено Пінськ¹. Вивчення й аналіз польсько-українського конфлікту на Берестейщині дозволять по-новому оцінити масштаби протистояння, розкрити його причини, характер і наслідки.

Захоплення німецькими військами наприкінці червня 1941 р. Берестейщини, Кобринщини та Пінщини загострило й до того непрості відносини між українцями й поляками². Конфлікт розпочався з перших днів окупації. Так, 30 червня 1941 р. у м. Пінськ польською поліцією було арештовано двох членів ОУН(б), які приїхали проголошувати Акт утворення Самостійної Української Держави. Лише завдяки втручання письменника Федора Дудка й архієпископа Пінського та Поліського Олександра їх вдалося звільнити³.

У свою чергу, члени й “симпатики” ОУН(б), скориставшись підтримкою німців, розпочали масштабну культурно-просвітницьку роботу серед місцевого населення. Було відкрито 159 українських шкіл, два технікуми, театр, видавалися дві українські газети⁴. Українцям удалося взяти під контроль частину поліційних формувань Берестейщини, Кобринщини, Пінщини та Столинщини. Наприклад, до складу 104-го (Кобринського) “шуцбатальйону” з літа 1941 р. входили українці Кирило Бокун із с. Деревок Любешівського р-ну Волинської обл., Григорій Кисилевич із с. Заневичі Кобринського р-ну Брестської обл., Олексій Прокопчук із с. Ткач Пружнянського р-ну Брестської обл. і Петро Веремей із с. Пісчанка Березівського р-ну Брестської обл.⁵. У поліції м. Столин служили жителі с. Городище Зарічненського р-ну Рівненської обл. – Іван Беленко, Володимир Беленко, Микола Савицький та Іван Мазонович⁶. Уродженець с. Ветли Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. Устим Зусько протягом 1942–1943 рр. спільно з іншими українськими поліцейськими Дивинського р-ну їздив на операції в села Замостя, Повіть, Радостав Кобринського р-ну Брестської обл.⁷. Це не подобалося полякам, які вважали себе господарями зазначених земель.

Етнічно українські землі Білорусії 20 серпня 1941 р. перейшли до складу рейхскомісаріату “Україна”, який ділився на шість генеральних округ (генерал-бецирків). Територія Берестейщини, Кобринщини, Пінщини та Столинщини увійшла до генеральної округи “Волинь-Поділля”⁸. Керівництво округи на чолі з генерал-комісаром знаходилося в м. Луцьк⁹. Це викликало нову хвилю невдоволення місцевого польського населення. У донесенні поліції безпеки й СД про діяльність української адміністрації за 9 вересня 1941 р. указується: “У Брест-Литовську спостерігаються хвилювання через невизначеність у розділі області. Це дає підстави для розповсюдження диких чуток. Пінськ: хвилювання в південній частині області, викликане пропагандою за незалежність з боку українців Волині. Як поляки, так і білоруси проти цієї пропаганди... Серед білорусів і поляків приєднання до рейхскомісаріату викликало невдоволення, оскільки вони розраховували приєднатися до Генерал-губернаторства”¹⁰.

Іван Хміль згадував про події літа 1941 р. у Бресті: “Поляки, яких у місті було немало, як і в усіх містах Західної України, були незадоволені. Та хоч Полісся було влучене до німецького новітнього новотвору “Райхскомісаріату України”, – поляки адміністративно були панами положення і з східною усмішкою частенько цідили крізь зуби: “Що дочекалисьцесе України...” (мовою документа. – Авт.)¹¹.

Поляки Західної України та Білорусії продовжували вважати, що живуть на території власної держави, яку тимчасово окупував ворог, а місцеве українське та білоруське населення є її громадянами. Головнокомандувач Збройних сил Польщі генерал Владислав Сікорський 30 липня 1941 р. підписав у Лондоні договір з послом СРСР Іваном Майським про відновлення дипломатичних відносин, тому сподівання поляків на повернення “Східних кресів” були закріплені міжнародними угодами¹². Їх плани відносно Берестейщини характеризує документ “Неоднорідність українського елемента в Польщі”. У ньому зазначається: “Визнання своєї на-

ціональної приналежності як “тутешня” більшістю сільського населення на цій території при проведенні перепису населення 1931 р. насправді найкраще відповідає справжньому стану справ.

Цей хаос поглибили ще й чергові експерименти, здійснювані на населенні Полісся під час нинішньої війни. Під час радянської окупації більшість Полісся було приєднано до так званої Білорусі, і по-чиновницьки його мешканців перетворювали на білорусів.

Якою хиткою і сумнівною була “білорускість” цієї території, найкраще засвідчує те, що наступний окупант, німецький, визнав за правильне у свою чергу приєднати більшість Полісся до так званого Рейхскомісаріату України. Отже, українізація тамтешнього населення відбувалася на державному рівні.

Належить зауважити, що нинішня концепція, як і попередня, є фальшивою концепцією, яка не відповідає дійсному національному обличчю тамтешнього населення. На Поліссі українці були і далі перебувають у незначній кількості, а місцеві українські “діячі” рекрутуються виключно з прибулого елемента. Немає жодних причин, щоб у майбутньому утримувати нинішній штучний стан. Полісся повинне в майбутньому утворювати, як це було перед війною, окрему адміністративну одиницю, а державна політика, яка проводиться на цій території, має бути пристосована до її особливостей¹³.

В інформаційному звіті ОУН(б) за серпень 1942 р. повідомляється, що поляки захопили у свої руки майже всі господарсько-адміністративні установи. Особливо багато було їх серед керівників лісництв і державних господарств. Для оборони їм видали зброю¹⁴. Звіт зі Столинського надрайону ОУН(б) “Гало” повідомляв, що поляки, користуючись службовим становищем, намагаються набирати на роботу своїх співвітчизників. У разі конкуренції за посади з українцями пишуть доноси на них німцям. Наприклад, поляк – управитель державного маєтку с. Терезів Столинського р-ну Брестської обл. написав донос на члена ОУН(б). Невдовзі він був арештований поліцією та врятувався лише завдяки оунівському “симпатику”, який його звільнив¹⁵. Це ж підтверджує звіт гебітскомісара області Брест-Литовська за січень-лютий 1943 р. генеральному комісару Волині-Поділля Г.Шене: “Неблагонадійні для нас елементи з різних національних груп використовують німецьку адміністрацію для міжнаціональної боротьби один з одним. Місцями трапляються випадки, коли, наприклад, сільський староста, якщо він поляк, зловживає своїм становищем супроти українців, або якщо він українець, то робить те ж саме проти поляків. Я розбираю кожен такий випадок окремо і притягаю винних до відповідальності”¹⁶.

Після приходу німців активізував свою діяльність Союз збройної боротьби (Związek Walki Zbrojnej), який діяв на території Брестської обл. ще з листопада 1939 р.¹⁷. Комендантом СЗБ на теренах колишнього Поліського воєводства був поручник Францішек Файкс (“Адам”, “Ординський”, “Бисжанський”) (літо – грудень 1941 р.)¹⁸.

Поряд з тим ОУН(б) першою розпочала розбудову територіальних одиниць підпілля на етнічно українських землях Білорусії. Було утворено окрему Берестейську округу (терен) ОУН(б) (“Лиман”) на чолі з Миколою Свистуном (“Ярбеєм”) (літо 1941 – осінь 1943). До її складу входили Берестейщина та Кобринщина, а також Ратнівський, Любешівський і частина Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. Крім того, на території округи з травня 1943 р. діяв загін УПА “Помста Полісся” (4 сотні) на чолі з Григорієм Троцюком (“Верховинцем”). З липня 1943 р. терен “Лиман”, як військовий надрайон, увійшов до складу Військової округи (ВО) Запілля УПА “Тури”.

Березівський (“Багно”), Пінський, Столинський (“Пуща”), Висоцький (“Нива”), Давид-Городецький (“Смерть”) р-ни увійшли до складу Столинського надрайону ОУН(б) “Зелень” (з вересня 1942 р. “Гало”). Пінщина, яка була лише частково охоплена організаційною структурою ОУН(б), утворювала надрайон “Болото”. З липня 1943 р. ця територія увійшла до складу ВО Запілля УПА “Заграва”¹⁹.

Армія Крайова (Armia Krajowa), яка виникла в лютому 1942 р. на основі СЗБ, значно поступалася в організаційній роботі ОУН(б). Лише наприкінці 1943 р. їй вдалося охопити своєю мережею українські етнічні землі Білорусії. Так, Поліська округа АК на чолі з поруч-

ником Станіславом Добрські (“Жук”, “Майстер”) (січень 1942 р. – червень 1944 р.), яка входила до складу Білостоцької області АК, поділялася на чотири інспекторати:

1. “Західний” (Брест). Дільниці: а) міська; б) повітова.
2. “Середній” (Кобрин). Дільниці: а) Кобрин; б) Коссово.
3. “Східний” (Пінськ). Дільниці: а) Пінськ; б) Дрогичин; в) Лунінець; г) Столин.
4. “Північний” (Пружани). Дільниці: а) Пружани; б) Високо-Литовськ.

Окремо до складу Поліської округи входила дільниця Камінь-Каширськ, яка охоплювала північні райони Волинської області²⁰.

На відміну від українського, польське підпілля концентрувалося переважно в містах. Так, у розвідувальному звіті ОУН(б) за січень 1943 р. повідомлялося: “У Березівському р-ні поляки почали масово об’єднуватися у організації та виїжджати у міста... у Столині щоденно різали 150 корів та 35 свиней, до цього вистачало 60 корів на день”²¹.

Розбудовуючи організаційну мережу, поляки намагалися залучити до її складу також місцеве православне населення. Так, інформаційний звіт ОУН(б) повідомляв, що в листопаді 1942 р. поляки на території Столинського р-ну (Пінщина), у місцях, де не мали власних людей (залізниця над р. Случ), вербували до неї українців. Надрайонному провідникові ОУН(б) “Круку” вдалося виявити таку особу в с. Стахів Столинського р-ну Брестської обл. Завдяки його двоюрідному братові, члену ОУН(б), дізналися, що він отримав завдання “списувати всіх тих людей, що говорять “за Польщі було добре жити”, нікому про це не говоривши”²².

Поляки намагалися залучити на свій бік також і білорусів. Відозва польського еміграційного уряду в Лондоні до свого підпілля повідомляла: “У заяві до білорусько-кривуцького населення, це нове визначення треба використати у зверненні рівнозначно з білоруською мовою, належить запевнити білоруське населення щодо вільного вживання власної мови у гмінах, старостах і громадських судах, у самоврядних інституціях, а також щодо загальної і середньої школи, а решта – як у зверненні до українського населення”²³.

Підпілля ОУН(б) слідкувало за діяльністю польської пропаганди та протидіяло їй. У звіті політичної референтури ОУН(б) з Давид-Городецького р-ну Брестської обл. “Яр” за серпень 1943 р. говорилося: “Населення вважає себе білорусами. За українців мають себе лише одиниці. До цього спричинили, за німецької окупації ляхи, ведучи пропаганду, мовляв, якщо запишетесь білорусами, приділять їх до Білорусії і будуть платити менші контингенти, бо Україна є багата і платить більші контингенти. Поляки мають в тому свою ціль”²⁴. У серпні 1943 р. штаб ВО “Тури” видав листівку “Українці Полісся!”, у якій зазначалося: “Польща боялася, щоб поліщуки не довідалися, що вони частина 45-мільйонного українського народу, почали добиватися своїх прав і охрестили вас польські пани «тутешніми»”²⁵.

З іншого боку, оунівське підпілля також намагалося максимально враховувати культурно-історичні особливості регіону. Так, у звіті з Пінського надрайону ОУН(б) за 25 грудня 1943 р. повідомлялося: “Серед місцевого населення є багато так званих “шляхетських родів українських”, які виділяють себе серед інших. Їх не потрібно вважати “загородовою шляхтою”, тому що це шляхта українська”²⁶.

Як показує структура польського й українського націоналістичного підпілля, обидві сторони претендували на контроль за тими ж територіями, що й призвело до збройного протистояння між ними.

Наприкінці березня 1943 р. українська допоміжна поліція Волині та Полісся, за наказом Проводу ОУН(б), перейшла в підпілля й одразу розпочала боротьбу з німцями. Нечисленні прибічники ОУН(м) у Білорусії продовжували співпрацю з німцями. Наприклад, Олександр Когут із с. Тростянець Луцького р-ну Волинської обл. (учасник ОУН з 1931 р.) до 1944 р. продовжував працювати заступником Кріпо (кримінальної поліції) м. Брест²⁷.

Усе-таки більшість колишніх українських поліцаїв Берестейщини, Кобринщини, Пінщини й Столинщини приєдналися до повстанців і повернули зброю проти німців. Зокрема, у березні 1943 р. вони здійснили успішний напад на німецьку в’язницю в Пінську²⁸. Українські поліцаї Березівського “щуцманшафту”, які у квітні 1943 р. організовано перейшли в підпілля, стали основою куреня УПА Павла Климчука (“Назара”, “Криги”)²⁹. До повстанців приєдналися й співробітники німецької окупаційної адміністрації. Так, 23 березня 1943 р. у бою з німцями

поблизу с. Нижні Теребежі Столинського р-ну Брестської обл. загинув колишній сільський староста Олексій Ярошевич, який очолював підрозділ повстанців³⁰.

У той час сконцентровані в містах поляки максимально використовували ситуацію для боротьби з українцями. Інформаційний звіт ОУН з Пінщини за 1943 р. повідомляє: “Польський елемент посів усі важливі посади державної адміністрації, транспорту, комунікацій, зв’язку, фінансів. У польських руках лігеншафти... Господарську, фінансову та скарбову політику німецької влади штовхають у тому напрямі, що вона, падаючи всім своїм тягарем на українське громадянство, звільнила досить поважно поляків... У відношенні ж українців перед німцями поляки виступають в характері покривдженої сторони”³¹.

Житель с. Нижні Теребежі Столинського р-ну Брестської обл. Федір Кондрат згадував: “Спочатку німці не знали про бандерівську партизанку, аж поки їм про нас не розповіли поляки. У місті Городне комендантом поліції був поляк Ігнаць Матюг, а допомагав йому брат Мар’ян. Вони вислідили, що я в ОУН, і організували на мене напад міських хлопців. На щастя, я був не один, ще й допомогли хлопці з села Бутів, і ми їх перемогли. Але мене арештувала поліція. Поліцаї били мене, однак я вирвався і втік через вікно”³². У смт Антопіль Дорогичинського р-ну Брестської обл. за доносом поляків гестапо арештувало та розстріляло місцевого вчителя-українця Х.Черника. Йому пригадали те, як у вересні 1939 р. роззброював відступаючих польських солдат. У 1942 р. поляки вкинули до колодязя П.Жилавого – українця, перекладача при німецькому комісарові Кобрин Кригері. За доносом поляків німці розстріляли в Бресті Голову Українського допомогового комітету Йосипа Сацевича та його секретаря – Василя Пархотіка³³. Сацевичу не допомогло навіть те, що він працював пропагандистом при окружному гебітскомісарі м. Кобрин³⁴, а Пархотіку, що займав посаду директора “Віртшафтс-банку” у м. Кобрин³⁵.

Завдяки агентурі, поляки намагалися також впливати на союзні німцям угорські війська. Так, 8 грудня 1943 р. на станції Горинь українець з угорського гарнізону вбив поляка та негайно був за це розстріляний. Тринадцятого грудня 1943 р. за доносом поляків у с. Теребежів Столинського р-ну Брестської обл. угорці арештували місцевого жителя, брат якого був в УПА, а іншим двом вдалося втекти³⁶.

Ураховуючи концентрацію поляків у містах і ворожнечу з українцями, німці активно їх використовували для каральних операцій проти останніх³⁷. Звіт політичної референтури ОУН(б) Столинщини за 1943 р. повідомляє: “Поляків у опанованому нами терені нема. Вони живуть частіше по містах та бувають на службі в німців, або пішли до червоних партизан. Грабують наші села, тероризують селян, які їх бояться”³⁸. В “Інформації УПА з терену Берестейщини та Кобринщини”, складеній окружним пропагандистом “Хвилею”, зазначається: “Дня 17 жовтня 1943 р. німці та польська поліція напали на с. Річиця в числі 180 чоловік. Пограбували селян, спалили 80 будинків, вбили 6 осіб селян, а 50 чоловік забрали з собою. Вертаючись через с. Хотешів спалили вітряка, забили одну особу та одну ранили”³⁹.

Інколи оунівці чинили карателям успішний збройний спротив. Федір Кондрат згадував про бій на хуторі Крушана поблизу с. Верхні Теребежі: “Коли німці оточили нас, тоді поїхали в Столін, привезли на дев’ятох машинах три рази поляків, озброїли їх. Привезли поляків на хутір, вивели на рівну площу під хутором і направили на нас. Вони збилися, як худоба в гурт. Кожен хотів скоріше добігти до нас. Вони не знали, що німці їх обдурили, сказали, що їм відомо, що бандерівців всього 25 чоловік і в них є 5 крісів, а у 20-ти – сокири. Тоді поляки відважно побігли до нас, бо їм пообіцяли німці нас привезти в місто живими, а там з нами розправляться. А сталося зовсім по-іншому. Що мали поляки прийти і нас провадити на шнурах, то привезли німці після бою з нами 9 машин трупів поляків”⁴⁰.

Певний аналіз причин українсько-польського конфлікту на Берестейщині подається у “Вістках з ПЗУЗ”, написаних восени 1943 р.: “За німців число поляків у Бересті помітно збільшилось. Причина та, що в корінній Польщі гештапо постійно винищує польську інтелігенцію, тому польські політичні діячі і всякі інші “патріоти” з Варшави, Познанщини і т. п. шукають захисту на українських землях, зокрема по містах, м. ін. і в Бересті. Хоч формально урядовою поруч німецької є українська мова, то поляки вперто урядують польською мовою. Коли селянин звертається до урядовця-поляка на українській мові, ризикує тим, що його справа не буде

ніколи поладнана. Поляки добре запам'ятали, котрі села в час розвалу Польщі роззброювали польських жовнірів. Тепер польська інтелігенція, що добре володіє німецькою мовою і має на німців великі впливи, заохочує німців до винищування тих сіл. Німці радо йдуть на таку провокацію і під впливом польських цькувань вистрілюють й палять цілі села з українською людністю. До половини 1943 р. німці й поляки в німецьких мундирах вистріляли понад 10 000 цивільного українського населення на Берестейщині. Таку провокаційну роботу робили поляки найбільше в 1942 році, коли мали чисельну перевагу в рядах поліції. В половині 1943 р. їх число в поліційних відділах ще становило одну четверту, а то й третю частину. Поляки в Бересті добре організовані. Вони постійно контактують з Варшавою через своїх залізничників⁴¹.

На репресії німців, здійснювані силами польської поліції, підпілля ОУН й УПА відповідало каральними операціями проти поляків. Наприклад, згідно з доповідною запискою секретаря Пінського підпільного обкому КП(б)Б Пантелеймона Пономаренка, наприкінці 1943 р. сотня УПА з Рівненської обл. знищила 10 польських сімей у с. Дуброва Столинського р-ну Брестської обл. і швидко повернулася назад⁴².

Перемоги Червоної армії на фронті, розрив 25 квітня 1943 р. СРСР дипломатичних відносин з польським урядом у Лондоні та посилення терору УПА відносно поляків, який не могли стримати німці, призвели до масового поповнення поляками загонів радянських партизан. Так, ще 20 липня 1943 р. із загону ім. О.Суворова Пінського партизанського з'єднання було виділено польський загін ім. Костюшка (командир Чеслав Клим, а пізніше – Чеслав Вархоцький)⁴³. Його поповнило багато поляків з північних районів Волинської обл., які постраждали від підрозділів УПА й українських відділів самооборони. Наприклад, 9 листопада 1943 р. повстанцями було учинено напад на м. Любешів Волинської обл. Під час нього загинуло 127 поляків. Більшість з них згоріли в будинку Казимира Бутмана⁴⁴. Частині дивом удалося врятуватися. Начальник залізниці Пшастек утратив свідомість від удару прикладом, а коли отямився, почав утікати. Отримавши поранення в живіт, йому удалося добігти до будинку свого товариша – українця Пугача⁴⁵. Він надав йому медичну допомогу та вночі передав до польського партизанського загону ім. Костюшка, який перебував поблизу Королівського каналу в с. Баландачі Іванівського р-ну Брестської обл.⁴⁶

У жовтні 1943 р. на базі партизанського загону Юзефа Собесьяка (“Макса”) було створено партизанську бригаду ім. М.Фрунзе, а пізніше польську партизанську бригаду “Грюнвальд”⁴⁷.

На Пінському Поліссі активно діяло польське партизанське з'єднання Роберта Сатановського, яке перебувало в тісному контакті з партизанськими з'єднаннями Василя Бегми й Олександра Сабурова⁴⁸. Розвідувальний звіт УПА за жовтень 1943 р. повідомляв, що близько 1 000 поляків скупчилися в районі Столин і с. Осова. Частина поляків на чолі з Бужинським приєдналися до радянських партизан⁴⁹.

Про насиченість загонів радянських партизан поляками згадується в повстанських документах. Наприклад, в інформації УПА з Берестейщини за січень 1944 р. зазначалося: “Число червоних зменшилося. Діють тільки невеликі групи і то переважно місцеві комуністи та поляки, які масово пішли до червоних. Вони виконують роль розвідувальних груп і винищують свідомий український елемент по селах. Створено спеціальний відділ ім. Костюшка, який складався з поляків”⁵⁰.

Важливість для радянських партизан Білорусії “польського чинника” підтверджує листівка “До українських націоналістів” за 1943 р.: “Ми, партизани, неодноразово зверталися до вас із закликом, щоб ви перестали знищувати ні в чому неповинні польські сім'ї... Проте звірське винищення поляків продовжується... Не залишимо в спокої ні вас, ні ваші сім'ї. Ви будете винні в загибелі ваших дітей. За смерть кожної польської дитини, жінки, сім'ї – ми відповімо вашим винищенням, за кожен постріл, направлений проти нас, ми відповімо тисячею автоматних пострілів”⁵¹.

Позицію українського націоналістичного підпілля відносно поляків Брестської обл. відображає звіт з УПА з Берестейщини за січень 1944 р.: “Поляки ведуть дволичну роль. Одна

частина свідомо допомагає червоним, а друга вислужується німцям”⁵². Ще більш промовистою є маршова пісня УПА “Кобринячка”:

Ми тут батьківці від віку
Боліт, борів і полів! –
І не хочемо опіки
Ні ляхів, ні москалів!⁵³

Про плани поляків щодо “Східних кресів” можна дізнатися з “Проекту меморандуму до вирішення української й білоруської проблеми в Польщі” за березень 1944 р.: “З плином часу польсько-білоруські відносини погіршуватимуться. Цей аргумент, як і необхідність здобуття вільної землі для селян-поляків, говорить про те, що й білоруське населення (як і українське) слід переселити далі на схід, на терени Радянської Білорусі”⁵⁴.

Довгий час підрозділи АК утримувалися від активної діяльності на Берестейщині. У той час вони зосередили свої військові сили на боротьбі з білоруськими та литовськими націоналістами на Віленщині⁵⁵. Лише наприкінці 1943 р. ситуація почала змінюватися. Так, у розвідувальному звіті УПА за 25 грудня 1943 р. зазначалося: “У Столині поляки зорганізувалися, збирають речі та продукти для своїх партизан. У день 11 листопада відзначали своє національне свято, при цьому вивішували свої прапори”⁵⁶.

Напередодні операції “Буря”, весною 1944 р., Поліська округа АК нараховувала не більше 4 300 законспірованих членів. Незначних запасів зброї не вистачало навіть для формування невеликих відділів. Тому партизанські відділи АК були відносно слабкі та не змогли повністю опанувати терен⁵⁷.

Про слабкість підрозділів АК на Берестейщині свідчить інформаційний звіт ОУН(б) з Дивинського р-ну за лютий 1944 р.: “В с. Боровиці стоїть польська партизанка, яка нараховує близько 200 осіб. Час від часу вона приїжджає в с. Повіть та в інші села. Говорять, що українці нічого не завоюють, тому що всіх ненавидять, стріляють нас, жидів, циган і росіян...”

В околицях Доманова стоїть загін поляків близько 400 осіб. Дня 1 лютого 1944 р. поляки роззброїли 12 осіб червоних партизан, які з цього дивувалися... Дня 7 лютого 1944 р. у с. Доманові мадяри розбили польську партизанку, яка складалася з 400 осіб. Залишилось лише 24 особи, які розповідали про свою поразку”⁵⁸.

Незважаючи на відсутність достатніх військових сил та опанування терену підрозділами УПА, керівництво Поліської округи АК приєдналося до операції “Буря”. На Берестейщині, Кобринщині, Пінщині та Столинщині її проводила 30-та піхотна дивізія АК на чолі з підполковником Генріком Краєвським (“Лісним”, “Часкою”). Для цього з мобілізованих поляків сформували 82-й та 83-й партизанські батальйони поручника Чеслава Градзького (“Лося”, “Кременя”) і капітана Альфреда Пачковського (“Давида”) (близько 1 500 вояків)⁵⁹. Наслідком операції “Буря”, яка коштувала полякам багатьох жертв, було доволі швидке роззброєння радянськими органами держбезпеки частини підрозділів АК. Політично вона не принесла їм жодних очікуваних дивідендів⁶⁰. Улітку 1944 р. Поліська округа АК знову зазнала великих утрат, спричинених арештами її активних членів органами НКВС і переселенням поляків за лінію Керзона. Натомість з’явилися значні відділи УПА, які намагалися перечекати на півночі Полісся рух фронту⁶¹.

Із цього часу АК остаточно припинила боротьбу з українськими повстанцями, а 19 січня 1945 р. офіційно була розпущена урядом Польської Народної Республіки. Частина вояків не погодилася з рішенням керівництва й продовжувала протиборство з радянською владою⁶². У доповіді секретаря Брестського обкому КП(б)Б Михайла Тупіцина за 1 грудня 1944 р. повідомлялося: “11 листопада 1944 р. у с. Пелище Каменецького р-ну польські націоналісти вивісили два польські націоналістичні прапори з написом “Нех жие Польська”. У Лукашівській сільраді Пружанського р-ну польська частина населення відкрито виказувала своє небажання бути радянськими громадянами, хоче перейти за Буг у Польщу та всіляко ігнорує постанови сільради”⁶³. Протягом липня 1945 р. поляки Новосільської сільради Дивинського (тепер – Кобринського) р-ну Брестської обл. бойкотували збір підписів для встановлення радянської влади⁶⁴. Антирадянською діяльністю поляків цікавилася й оунівське підпілля. В інформаційному повідомленні ОУН(б) з Берестейської округи зазначено: “10 серпня 1945 р. в м. Янові польські

партизани зняли з посту двох бійців ЧА й забрали живими двох лейтенантів. 25 серпня 1945 р. в Пінську АК провела чистку сексотів з-посеред польських родин⁶⁵.

Незважаючи на нещодавню ворожнечу, співпраця між українськими, польськими та білоруськими націоналістами швидко налагоджувалася. Так, на північному сході Новогрудського округу АК (осередок “Гарт”) у відділі поляків записувалися місцеві православні поліщуки. Наприклад, з них склався відділ сержанта Чеслава Ромашевського (“Нагана”). Відділам з “Гарту” удалося навіть налагодити контакти з УПА⁶⁶.

Про спроби переговорів між польським та українським підпіллям свідчать також протоколи допиту заступника командира ВО “Тури” Миколи Павловича (“Яворенка”): “Наприкінці січня 1945 р. я розмовляв з секретарем “Верховинця” – “Малим”, який мені розповів, що восени 1944 р. “Погідний”, який знаходився при “Верховинцю”, в районі Дніпробугського каналу, ходив домовлятися з бандою Армії Крайової про спільну боротьбу проти радянської влади, але пройти канал йому не вдалося, так як в цьому районі було багато радянських частин⁶⁷. У протоколі допиту слідчим УНКДБ Пінської обл. учасника УПА Антона Карповича за грудень 1944 р. зазначається: “Керівник банди УПА “Рись” на зібранні керівників місцевих бандгруп поставив завдання, щоб українці, білоруси та поляки об’єдналися у своїй боротьбі в єдиний блок – спільної боротьби проти радянської влади⁶⁸”.

Зміни в ставленні польського населення до оунівського підпілля фіксують численні документи. Так, у звіті УПА “Про положення в більшовицькому запіллі з другої половини травня 1944 р.” указувалося: “При переході на схід, відділи УПА затримуються на польських колоніях, поляки добровільно дають їм харчі, виставляють варту, переводять через НКВД⁶⁹. Суспільно-політичний огляд ОУН(б) з Пінщини за 26 вересня 1945 р. повідомляв: “Поляки творили разом з більшовиками одну партизанку за німецької окупації... Пізніше цивільне польське населення, пізнав більшовицьку та пізніше наші ідеї, стало сприяти нашій боротьбі і були пасивні в боротьбі більшовиків проти нас⁷⁰”.

Отже, аналізуючи українсько-польський конфлікт на Берестейщині, Кобринщині, Пінщині та Столинщині, можна виділити його особливості:

- поляки мали більший вплив у німецькій окупаційній адміністрації, що загострило їх протистояння з українцями;
- обидві сторони вважали ці території своїми, СЗБ та ОУН(б) розбудовували власну підпільну мережу й намагалися залучити до співпраці нейтральне місцеве населення;
- участь поляків у німецьких каральних операціях проти українців стала однією з головних причин збройного протистояння;
- починаючи з весни 1943 р., поляки вступали до радянських партизанських з’єднань, які вели боротьбу з підрозділами УПА;
- військові сили АК були нечисленними та суттєво не впливали на ситуацію;
- підрозділам УПА не вдалося взяти під свій контроль значні території Білорусії та доводилося базуватися в сусідніх Волинській і Рівненській областях;
- через слабкість обох сторін збройного конфлікту його напруження та кількість жертв були порівняно незначними;
- установа радянської влади на звільнених від німців землях об’єднало українських і польських націоналістів у боротьбі зі спільним ворогом.

Символічно, що жодна сторона не звертала серйозної уваги на “білоруський фактор”, якому судилося вирішити майбутню долю Берестейщини, Кобринщини, Пінщини та Столинщини. Винищення поляками й українцями один одного в надії закріпити за собою Холмщину, Волинь, Західне Полісся й Галичину суттєво не вплинуло на майбутній розподіл цих земель.

1. У Польщі відкрито пам’ятник жертвам Волинської трагедії. Фото (27 червня 2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/short/2013/06/20/126524/>.

2. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939–1955 / В. Сергійчук. – К. : Укр. Вид. Спілка, 2005. – С. 65.

3. Петренко Р. За Україну, за її волю. Спогади / Роман Петренко. – Торонто ; Львів : Вид-во Літопис УПА, 1997. – Т. 27. – С. 33.

4. Марусик Т. Минуле Берестейщини – драматичне, нинішнє – сумне, майбутнє – безперспективне / Тарас Марусик // Шлях Перемоги (Львів). – 2004. – 14 січ. – С. 12.
5. Державний архів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.), ф. Р-2771, спр. 1799, арк. 142–144.
6. Держархів Рівненської обл., ф. Р-2771, спр. 1455, арк. 3.
7. Архів Управління Міністерства внутрішніх справ України у Волинській обл., ф. ОС, спр. 51979, т. 1, арк. 27.
8. ОУН–УПА в Беларусі. 1939–1953 гг. : документи и материалы / сост. В. И. Адамушко [и др.] ; редкол.: В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : Высш. шк., 2011. – С. 212.
9. Ленартович Ю. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни : монографія / Ю. Ленартович. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. – С. 165.
10. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы : в 2 т. Т. 1 : 1939–1943 / под ред. А. Н. Артизова. – М. : Рос. полит. энцикл. (РОССПЭН), 2012. – С. 425.
11. Хміль І. Українське Полісся / Іван Хміль (Василь Лагодюк-Бойтік). – Чикаго : Вид-во Товариств колишніх вояків УПА в ЗСА і Канаді, 1976. – С. 247.
12. Вовк М. Военная политика Польши на бывших национальных восточных окраинах в годы Второй мировой войны в свете национальных проблем : дис... канд. ист. наук / Михаил Вовк ; Москов. гос. обл. ун-т. – М., 2009. – С. 230–231.
13. Савицький М. Історія польсько-українських конфліктів / Микола Савицький. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. – С. 45–46.
14. Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський – “Клим Савур” / Ігор Марчук. – Рівне : Видавець Олег Зень, 2009. – С. 31.
15. Літопис УПА. Нова серія / ред. рада П. Сохань [та ін.]. – К. ; Торонто, 2007. – Т. 11 : Мережа ОУН(б) та запілля УПА та території ВО “Заграва”, “Турів”, “Богун” (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). Документи і матеріали. – С. 225.
16. Гогун О. Гжего Мотика. Від Волинської різанини до акції “Вісла”: польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. / Олександр Гогун // Український історичний журнал. – 2005. – № 5. – Вересень-жовтень. – С. 211.
17. Савинова Е. Народная борьба в Брестской области против немецко-фашистских оккупантов (1941–1944 гг.) : дис... канд. ист. наук. / Екатерина Савинова ; Москов. гос. обл. ун-т. – М., 2008. – С. 144.
18. Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956 / red. Rafał Wnuk, Sławomir Poleszak, Agnieszka Jaczyńska, Magdalena Śladecka. – Warszawa ; Lublin, 2007. – S. 25.
19. Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) та запілля УПА на Волині та Південному Поліссі (1941–1944) / Володимир Ковальчук // Літопис УПА. – Львів : Літопис УПА, 2006. – Т. 7. – С. 19–36. – Бібліотека.
20. Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956 / red. Rafał Wnuk, Sławomir Poleszak, Agnieszka Jaczyńska, Magdalena Śladecka. – Warszawa ; Lublin, 2007. – S. 25.
21. Літопис УПА. Нова серія / ред. рада П. Сохань [та ін.]. – К. ; Торонто, 2007. – Т. 11 : Мережа ОУН(б) та запілля УПА на території ВО “Заграва”, “Турів”, “Богун” (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). Документи і матеріали. – С. 234.
22. Там само. – С. 226.
23. Савицький М. Історія польсько-українських конфліктів / Микола Савицький. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. – С. 133.
24. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3833, оп. 1, спр. 50, арк. 35.
25. ЦДАВО України, ф. 3837, оп. 1, спр. 9, арк. 3.
26. ОУН–УПА в Беларусі. 1939–1953 гг. : документи и материалы / сост. В. И. Адамушко [и др.] ; редкол.: В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : Высш. шк., 2011. – С. 85.
27. Архів Управління Служби безпеки України (УСБУ) у Волинській обл., ф. П., спр. 1546, арк. 18.
28. Ленартович Ю. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни : монографія / Ю. Ленартович. – Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. – С. 219.
29. Державний архів Служби безпеки України (ДА СБ України), ф. 13, спр. 371, т. 66, арк. 350–353.
30. Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939–1955 / В. Сергійчук. – К. : Укр. Вид. Спілка, 2005. – С. 66.
31. Пушук І. Українська Повстанська Армія на Берестійщині / Іван Пушук. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2008. – С. 98.
32. Кондрат Ф. Ми стали волі на сторожі / Федір Кондрат. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – С. 7.
33. Хміль І. Українське Полісся / Іван Хміль (Василь Лагодюк-Бойтік). – Чикаго : Вид-во Товариств колишніх вояків УПА в ЗСА і Канаді, 1976. – С. 198–199.

34. ОУН–УПА в Беларусі. 1939–1953 гг. : документи и материалы / сост. В. И. Адамушко [и др.] ; редкол.: В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : Вышш. шк., 2011. – С. 408.
35. Хміль І. Українське Полісся / Іван Хміль (Василь Лагодюк-Бойтік). – Чикаго : Вид-во Товариств колишніх вояків УПА в ЗСА і Канаді, 1976. – С. 198–199.
36. Літопис УПА. Нова серія / ред. рада П. Сохань [та ін.] – К. ; Торонто, 2007. – Т. 11 : Мережа ОУН(б) та запілля УПА на території ВО “Заграва”, “Турів”, “Богун” (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). Документи і матеріали. – С. 307.
37. Патриляк І. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / Іван Патриляк, Микола Боровик. – Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2010. – С. 443.
38. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 128, арк. 1.
39. Там само, арк. 6.
40. Кондрат Ф. Ми стали волі на сторожі / Федір Кондрат. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. – С. 32.
41. Літопис УПА. Волинь і Полісся. Німецька окупація. – Торонто, 1990. – Т. 2 : Бойові дії УПА. Кн. 2. – С. 203–204.
42. ОУН–УПА в Беларусі. 1939–1953 гг. : документи и материалы / сост. В. И. Адамушко [и др.] ; редкол.: В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : Вышш. шк., 2011. – С. 105.
43. Соколенко О. Альбом партизанської слави українського народу у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр. / Олександр Соколенко. – К. : Об’єднання “Всесвіт”, 2012. – С. 173.
44. Архів УСБУ у Волинській обл., ф. П, спр. 386, арк. 25.
45. Кресова книга справедливих 1939–1945. Про українців, які рятували поляків, винищуваних ОУН та УПА / ред. Р. Недзелько. – Варшава : ТИРСА, 2013. – С. 111.
46. Бушик П. Ми від роду українці : історико-краєзнавчі нариси / П. Бушик. – Луцьк : Вісник і Ко, 2004. – С. 262.
47. Соколенко О. Альбом партизанської слави українського народу у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. / Олександр Соколенко. – К. : Об’єднання “Всесвіт”, 2012. – С. 166.
48. Там само. – С. 541.
49. Літопис УПА. Нова серія / ред. рада П. Сохань [та ін.] – К. ; Торонто, 2007. – Т. 11 : Мережа ОУН(б) та запілля УПА на території ВО “Заграва”, “Турів”, “Богун” (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). Документи і матеріали. – С. 289.
50. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 115, арк. 4.
51. ОУН–УПА в Беларусі. 1939–1953 гг. : документи и материалы / сост. В. И. Адамушко [и др.] ; редкол.: В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : Вышш. шк., 2011. – С. 101–102.
52. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 115, арк. 155.
53. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України / Володимир Сергійчук. – Тернопіль : Вид-во “Тернопіль”, 1996. – С. 155.
54. Савицький М. Історія польсько-українських конфліктів / Микола Савицький. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. – С. 297–298.
55. Вовк М. Военная политика Польши на бывших национальных восточных окраинах в годы Второй мировой войны в свете национальных проблем : дис. ... канд. ист. наук / Михаил Вовк ; Москов. гос. обл. ун-т. – М., 2009. – С. 230.
56. ОУН–УПА в Беларусі. 1939–1953 гг. : документи и материалы / сост. В. И. Адамушко [и др.] ; редкол.: В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : Вышш. шк., 2011. – С. 84.
57. Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956 / red. Rafał Wnuk, Sławomir Poleszak, Agnieszka Jaczyńska, Magdalena Śladecka. – Warszawa ; Lublin, 2007. – S. 25.
58. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 138, арк. 13–14.
59. Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956 / red. Rafał Wnuk, Sławomir Poleszak, Agnieszka Jaczyńska, Magdalena Śladecka. – Warszawa ; Lublin, 2007. – S. 25.
60. Вовк М. Военная политика Польши на бывших национальных восточных окраинах в годы Второй мировой войны в свете национальных проблем : дис. ... канд. ист. наук / Михаил Вовк ; Москов. гос. обл. ун-т. – М., 2009. – С. 231.
61. Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956 / red. Rafał Wnuk, Sławomir Poleszak, Agnieszka Jaczyńska, Magdalena Śladecka. – Warszawa ; Lublin, 2007. – S. 25.
62. Вовк М. Военная политика Польши на бывших национальных восточных окраинах в годы Второй мировой войны в свете национальных проблем : дис. ... канд. ист. наук / Михаил Вовк ; Москов. гос. обл. ун-т. – М., 2009. – С. 230.
63. ОУН–УПА в Беларусі. 1939–1953 гг. : документи и материалы / сост. В. И. Адамушко [и др.] ; редкол.: В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : Вышш. шк., 2011. – С. 222.
64. Там само. – С. 306.

65. Сергійчук В. Український здви́г: Волинь. 1939–1955. – К. : Укр. Вид. Спілка, 2005. – С. 575.
66. Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956 / red. Rafał Wnuk, Sławomir Poleszak, Agnieszka Jaczyńska, Magdalena Śladecka. – Warszawa ; Lublin, 2007. – S. 25.
67. Літопис УПА. Нова серія / ред. рада П. Сохань [та ін.]. – К. ; Торонто, 2011. – Т. 15 : Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1946–1952. Кн. 2. – С. 98.
68. ОУН–УПА в Беларусі. 1939–1953 гг. : документи и материалы / сост. В. И. Адамушко [и др.] ; редкол.: В. И. Адамушко [и др.]. – Минск : Выш. шк., 2011. – С. 294.
69. ДА СБ України, ф. 62, спр. 4., т. 53, арк. 53.
70. Там само, ф. 62, спр. 4, т. 77, арк. 426.

Проанализированы причины, ход и последствия украинско-польского конфликта на территории Брестской области Белоруссии. Доказано, что значительное влияние на его развитие имела немецкая оккупационная администрация и отряды советских партизан. Подразделения украинских и польских националистов, в силу своей малочисленности, не сумели полностью овладеть территорией. Учитывая эти обстоятельства, противостояние оказалось менее кровавым, чем на Волини.

Ключевые слова: *конфликт, оккупационная администрация, подполье, советские партизаны, националистические формирования, сотрудничество.*

The reasons, course and consequences of the Ukrainian-Polish conflict in the Brest region of Belarus. It is shown that a significant impact on its development was the German occupation administration and troops of Soviet partisans. Departments of Ukrainian and Polish nationalists, because of its scarcity, failed to fully seize territory. In these circumstances, the opposition was less bloody than in Volhynia.

Keywords: *conflict, occupation administration, underground, Soviet partisans, nationalist formation, cooperation.*

УДК 327.33

Микола ГЕНИК

ПОШУК ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПОРОЗУМІННЯ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У період Другої світової війни, поряд з міжнаціональним конфліктом, спостерігалися спроби досягнення українсько-польського порозуміння. Усвідомлення спільності інтересів українського й польського народів стало важливою основою контактів і переговорів. Однак польська сторона кваліфікувала українське питання як засіб досягнення зовнішньополітичних цілей і часто підходила інструментальським методом до укладення українсько-польського порозуміння.

Ключові слова: *польсько-українське порозуміння, польсько-українські відносини, Друга світова війна.*

Початок Другої світової війни та втрата польської незалежності послужили могутнім поштовхом для пошуків польською політичною елітою нових моделей гарантування національної безпеки та переоцінки концепцій політики в українському питанні. Стан війни з Москвою змушував польську сторону шукати союзників, яких найчастіше вбачали в найчисленнішому з народів СРСР – українцях. На перешкоді порозумінню стояли нерозв'язані протиріччя, небажання польської сторони контактувати з нелегітимними, на її думку, суб'єктами з українського боку, зовнішня інспірація конфлікту й ускладненість комунікації між батьківщиною та еміграцією.

Початок війни створив вигідну кон'юнктуру для польсько-українського зближення¹. На боці західних союзників виступив Український Комітет у Парижі. Він проповідував боротьбу проти двох агресорів: СРСР і Німеччини в союзі з народами Кавказу, Туркестану, козаками, чехами, словаками й поляками. До його керівництва входили О.Шульгін, О.Удовиченко, І.Косен-

ко, І.Рудичів, Г.Довженко, М.Ковальський². Дев'ятого вересня 1939 р. А.Лівицький за неможливості виконання повноважень президента передав їх В.Прокоповичу. Оскільки в середовищі української еміграції та прометейського руху появилися пронимецькі орієнтації, і у зв'язку із цим О.Гурка пропонував підтримку поляками групи Прокоповича – Шульгіна³. О.Шульгін ще на початку 1939 р. запитував у “La Revue Universelle”: “Чи зрозуміють у Варшаві, що замирення з українцями, які живуть у Польщі, річ необхідна?”⁴.

На необхідності активізації польсько-українського зближення наголошували автори багатьох меморіалів до польського уряду. Є.Степовський пропонував польському урядові використання своїх контактів для пошуків польсько-українського порозуміння й радив включити В.Мудрого або В.Целевича до складу польського уряду як міністрів без портфеля⁵.

У своїх меморіалах польські експерти доходили висновку про відсутність серед українських політичних угруповань (ОУН, УНДО й т. д.) партнера для переговорів. Вони вважали, що час працюватиме на польську сторону й передчасні поступки й обіцянки є небажаними⁶. У звіті стосовно ситуації на Волині Казімеж Банах (“Ян Ліновський”) зазначав неможливість досягнення порозуміння внаслідок відсутності єдиного українського керівництва чи авторитетної особи, які мали б реальний вплив на військові формування. К.Банах рекомендував польському керівництву на Волині не пропагувати почуття ненависті чи відплати, бо при існуючому співвідношенні сил вони матимуть трагічні наслідки для польського населення⁷.

Найскладнішу проблему для польського уряду становили переговори з ОУН. У деяких рапортах не рекомендувалося польському урядові входити в контакти з представниками ОУН, бо вона не визнає інтегральності польської держави й прагне до відізвання від неї Східної Галичини, Волині та Південного Полісся. Важкість досягнення польсько-українського примирення полягала в позаінституціональності двостороннього конфлікту. “Переговори з українцями утруднює факт, що українське суспільство розколоте й не володіє жодною єдиною та авторитетною політичною репрезентацією. Тобто кожна угода, укладена з представниками одного угруповання, не тільки не буде зобов'язуючою для інших, а буде ними заперечуватися”⁸.

В одному з опрацювань на тему українського питання, здійсненому на завершальній стадії Другої світової війни, стверджувалося, що, незалежно від розвитку ситуації, для українських націоналістів пріоритетним завданням є опанування території, зокрема, шляхом усунення польського елемента. Тому польсько-українські переговори для української сторони важливі тільки з тактичних критеріїв для отримання певних поступок. Тоді як більш віддалені цілі не становлять інтересу для української сторони на переговорах⁹.

Зміни зовнішньополітичної ситуації стимулювали еволюцію ОУН у ставленні до польського питання. Постанови II Конференції ОУН (квітень 1942 р.) констатували, що “на відтинку поневолених народів сучасної Європи, зокрема її Сходу, змагаємо до ліквідації дрібних неістотних спорів в ім'я національної революції, проповідуємо і організуємо спільний фронт поневолених народів для боротьби проти імперіялізмів і проти поневолення під гаслом «Волі народам і людині»”. Стверджувалося, що тільки спільна боротьба поневолених народів збереже їх від політичного, господарського й культурного підкорення та сприятиме відбудові вільних національних держав на їхніх етнографічних територіях. Ключовим питанням майбутньої безпеки ЦСЄ вважалося розв'язання українського питання. “Без існування Української Самостійної Соборної Держави неможливе тривале існування національних держав європейських народів, а зокрема поневолених ними [німецьким та московсько-більшовицьким імперіялізмами] народів східної, середньої, північної і південно-східної Європи та тривалий мир”. ОУН заявляла про готовність приєднання до будь-якої коаліції, спрямованої проти імперіалістичних загарбників, але тільки за умови визнання права українського народу на державну незалежність¹⁰. Українсько-польські відносини було узалежнено від відмови поляків від претензій на західно-українські землі.

Українська сторона, перебуваючи на позиціях резолюцій II Конференції ОУН про прагнення до ліквідації всіх другорядних фронтів, головною перешкодою в нормалізації польсько-українських відносин вважала польську імперіалістичну верхівку й “імперіалістично-загарбницькі апетити деяких польських політичних кругів”. Одночасно українська сторона заявляла про визнання права польського народу на власну державу¹¹.

Михайло Полідович-Карпатський виділив кілька перешкод на шляху нормалізації польсько-українських відносин:

“1. Вперте заперечування права українського народу на власну державу.

2. Намагання трактувати український нарід нездібним до власного державного життя, якому вслід за тим Польща повинна дати опіку чи його визволити.

3. Тракткування українських земель як теренів своєї територіяльної і політичної експанзії.

4. Тракткування української проблеми як своєї чисто внутрішньої справи”.

На переконання М.Полідовича-Карпатського, польсько-українське порозуміння диктувалося інтересами обох народів. Автор стверджував взаємозалежність державності й незалежності обох народів. “Коли б у висліді нинішньої світової хуртовини прийшло до відбудови Української Держави без одночасної відбудови державної незалежності Польщі, або до відбудови Польської Держави без одночасної відбудови державності України, то в одному і другому випадках треба тоді рахуватися з неминучістю короткотривалого існування відновлених державних організмів”. М.Полідович-Карпатський закликав шукати нових шляхів, при яких обидва народи не прийшли б до катастроф, що були наслідком міжнаціональної конфронтації¹².

У пропагандистських матеріалах ОУН проводилася думка, що “український народ не виступає проти Польщі на її етнографічних землях і хоче з нею співпраці, але не дозволить себе гнобити зайдам”. Неможливість порозуміння з поляками пояснювалася трьома причинами:

“а) у них нема єдиного політичного проводу,

б) більшість польських політичних груп відкидає згори всяку можливість порозуміння,

в) польська суспільність, головню на Західньо-Українських Землях, ставиться вороже до думки про співпрацю”¹³.

Резолюції III Конференції ОУН у лютому 1943 р. і III Надзвичайного Великого Збору ОУН(р) 21–25 серпня 1943 р. наголошували на необхідності співпраці народів, які борються проти Німеччини й Росії. Згідно з твердженнями українського представника “Дніпрового”, малося на увазі насамперед поляків, незважаючи на відсутність згадування їх у тексті, щоб не деконспірувати польсько-українських переговорів¹⁴.

Радянське поневолення, установаження тоталітарного режиму в Польщі та започатковані депортації українського й польського населення стимулювали зміну ставлення ОУН до польського питання. Згідно зі звітами Станіславського обкому КП(б)У, документи ОУН стверджували, що “поляки знайшлися в дуже подібній ситуації, як і ми. Більшовики визволяють їх з-під німецького гніту і творять Радянську Польщу. Це змушує нас змінити наше ставлення до поляків і за ліквідацію конфлікту з поляками, та спільну акцію проти спільного окупанта”¹⁵.

Противниками двосторонньої співпраці виступали насамперед польські діячі зі східних окраїн, яких безпосередньо зачепила польсько-українська конфронтація¹⁶. Пропозиції уряду щодо переговорів з українцями категорично відкидалися польським політичним керівництвом у Східній Галичині. “Мусимо вибрати боротьбу з тим ворогом, з боку котрого небезпека найбільша й найактуальніша. Цим ворогом є українські сепаратисти”¹⁷.

Польські націоналісти проводили свою політику через здоміноване їхніми впливами Східне Бюро (СБ) Департаменту внутрішніх справ Делегатури уряду (Biuro Wschodnie “Granic”). Східне Бюро вважало неможливим ведення польсько-українських переговорів і вказувало на відсутність партнера для переговорів з українського боку¹⁸. Заперечення необхідності переговорів та вичікувальна тактика спричинили вибух українсько-польського конфлікту. Одинадцятого травня 1944 р. на засіданні Ради Національностей Станіслав Піотровський (“Генрик Барика-Гадомський”) обвинуватив Департамент внутрішніх справ, підрозділом якого було Східне Бюро, у провалі порозуміння з українцями, що спричинило загибель польського населення¹⁹.

Важливим компонентом порозуміння було усвідомлення спільності інтересів українського й польського народів і пов’язаності обох суспільств протягом довгої історії²⁰. У меморіалі С.Папроцького, написаному через кілька днів після початку радянсько-німецької війни, говорилося, що німці не прагнуть української держави, а використовують український рух проти Росії й Польщі. Він зазначав, що Польща не зуміла проводити диктовану польськими

державними інтересами політику, яка б заспокоювала всі важливі національні потреби українців у Польщі. Одночасно військові випробування С.Папроцький розглядав як можливості для співпраці. “Важливо, щоб серед обох суспільств – польського й українського, – пробудилося усвідомлення спільних інтересів і почуття спільної небезпеки, які можуть стати фундаментом майбутньої найтіснішої співпраці обох братніх народів”²¹.

Усвідомлення необхідності порозуміння поляків й українців зароджувалося в середовищі еміграції. Зокрема, Вітольд Іпогорський-Ленкевич проводив пропаганду польсько-українського порозуміння в еміграційному середовищі Аргентини. У “Kurjerze Polskim” він опублікував статтю “Polska i Ukraina”, у якій проводив думку стосовно необхідності порозуміння перед загрозою існування обом народам зі сходу та заходу. Проблема кордонів у цьому контексті розглядалася як другорядна. У відповідь на виступ В.Іпогорського-Ленкевича появилася стаття “Польсько-українські стосунки” в “Переломі” (№ 4, 11.VII.1943), у якому позитивно оцінювалися пропозиції польської сторони та наголошувалося, що вони колись принесуть добрі плоди²².

У червні 1943 р. відбувся конгрес канадських українців, який ухвалив резолюції про місце українців серед народів, які захищають свободу й демократію. На конгресі тепло привітали делегацію канадської полонії та схвалили ідею польсько-української співпраці²³.

У 1944 р. розпочато видання “Głosu Polsko-Ukraińskiego”. Він переконував українське суспільство, що шлях, яким ведуть його люди, що прийшли до керівництва цим суспільством у ненормальних умовах війни й окупації, неправильний і небезпечний для польсько-українських відносин та трагічний – для українців²⁴. В інструкціях виражалася мета польського підпілля до польсько-українського зближення, однак попереджувалося проти передчасного пропагування цієї теми²⁵.

Є.Врецьона згадував, що предметом розходжень було визначення першочергової загрози. Поляки пропонували пріоритетом спільну боротьбу проти німецьких військ і не погоджувалися на антибільшовицьку платформу. “Українська сторона твердила, що з Москвою не можна пактувати, можна з нею або боротися, або їй беззастережно покоритися”. При цьому поляки висували досить ілюзорний аргумент про участь Польщі у війні на боці переможних альянтів. “Поляки (...) ще бачили головну причину II світової війни в обороні... польського права на існування та потугу (моцарствовосць)”. Віра польських представників у західні гарантії зводила нанівець українські пропозиції щодо спільної антибільшовицької боротьби²⁶.

Велике значення для досягнення порозуміння мали українсько-польські контакти й переговори. У матеріалах польського підпілля для досягнення польсько-українського зближення пропонувалося нав’язання контактів з українською еміграцією на Заході, видання декларації польського уряду щодо співжиття двох народів після війни, включення українських представників Східної Галичини й Волині до Національної Ради, активізація польської пропаганди на українських землях Речіпосполитої з метою подолання антипольських аргументів²⁷.

Починаючи з 1940 р., польське підпілля, зокрема Союз збройної боротьби (СЗБ – Związek Walki Zbrojnej), через Владиславу Плеховську вело розмови з А.Шептицьким²⁸. А.Шептицький позитивно оцінював пропозицію польсько-українського порозуміння. Розглядалося два варіанти розвитку подій. У разі розгрому чи ослаблення СРСР передбачалося створення незалежної України. В іншому випадку оцінювалося розв’язання українського питання в межах Польщі. Причому в другому випадку він визнав неможливість і нереальність автономії, яка служитиме тільки аргументом для Радянської Росії. Покращення польсько-українських відносин А.Шептицький вбачав у взаємній повазі національних прагнень і прав та припиненні взаємного винищення. У післявоєнний період передбачав визнання взаємних суверенних прав на етнографічних українських і польських землях. На національно мішаних територіях пропонувалося запровадження відмінного устрою, який повинен забезпечити недержавній національності повне територіальне самоуправління, а при великій кількості населення – автономію. Наголошувалося на необхідності співпраці та наданні умов для національного розвитку з метою захисту перед спільним ворогом – Росією²⁹.

ОУН у 1941 р. вела переговори через Бориса Левицького, який виїздив до Варшави. Переговори мали стосуватися співпраці, а питання кордону відкладалося на період після війни³⁰.

Переговори польського представника з представником ОУН “Кубанем” велися з липня 1941 р. На зустрічі у вересні 1941 р., ствердивши, що німецькі стратегічні цілі не досягнуті й обидві сторони радянсько-німецького конфлікту ослаблені, сторони не виключали повторення ситуації 1918 р. У такому випадку український представник пропонував польсько-українське порозуміння на зразок пакту Пілсудський – Петлюра з вилученням конфлікту за Львів. “Погоджені таким чином польська і українська держави могли б стати, опершись об себе плечима – Польща на захід, Україна на схід”.

На переговорах 12 березня 1943 р. представник ОУН-М “Кубань” погоджувався з концепцією балто-чорноморського міжмор’я, до якого мали б увійти також білоруси, литовці, латвійці й естонці.

На переговорах 4 і 30 березня 1943 р. З.Матла (“Дніпровий”) виступив з пропозицією усунення проблеми територіального розмежування на майбутнє, вважаючи, що основною є справа української державності, а не Львова чи кордону. “Якось слова “незалежна Україна” не хочуть пройти через горло полякам. Без розв’язання цієї основоположної справи важко порозумітися”. “Дніпровий” розкритикував також підхід польської сторони до українського питання, яка не розглядає польсько-українських відносин на широкій площині, а обмежується до окремих епізодів, часто третьорядної ваги. Пропонував концепцію блоку від Одри до Волги. На переговорах 4 квітня 1943 р. він висунув кілька проблем, які не бажано піднімати у двосторонній дискусії, а перенести на майбутнє: питання польсько-українського кордону, повернення польського стану володіння 1939 р. і справа української відповідальності за злочини проти Польщі. Український представник висловив погляд, що поляки не повинні шукати інших контактів для переговорів, крім ОУН. Українську сторону цікавило також ставлення польського уряду до можливості вислання українського представника до Англії для переговорів з англійськими представниками. При цьому З.Матла зазначив, що ОУН змінила свою оцінку С.Петлюри, якого визнано за національного героя. Однак Польща, уклавши Ризький договір, зрадила Україну й зірвала укладений з С.Петлюрою союз³¹. На польсько-українських переговорах 17 липня 1943 р. представник ОУН(р) “Дніпровий” заперечив участь організації в анти-польських акціях³². Літом 1943 р. сталася перерва в переговорах, які були відновлені на початку вересня³³.

Загострення польсько-радянських відносин вплинуло на активізацію спроб досягнення українсько-польського порозуміння. На засіданні РНЄ 8 січня 1944 р. обговорювалася інформація щодо переговорів з українською стороною, які вирішено продовжувати від імені КРР (Krajowa Reprezentacja Polityczna). Повноваженнями ведення переговорів наділено “Grabowskiiego”. Проти переговорів висловився представник Національної партії (SN)³⁴.

Інструкції для ведення польсько-українських переговорів передбачали наголошування на тезі про російсько-радянський імперіалізм як спільну загрозу полякам й українцям. Створення незалежної України повинно відбуватися не шляхом польсько-української боротьби, а методом визволення Наддніпрянської України, що можливе тільки з опорою та в співпраці з Польщею. Федерація в складі Польщі, Чехословаччини, України й Білорусії здатна захистити Слов’янщину від німецької і російської загрози. Велика роль у визволенні поневолених Росією народів належить Польщі та польсько-українській співпраці. В інструкціях підкреслювалося, що співпраця з Польщею забезпечить українцям вільний національний розвиток, а залежність від Росії призведе до винищення української нації й культури³⁵.

Провід ОУН у листі від 22 січня 1944 р. звернувся до Делегата Уряду з пропозицією безпосередніх переговорів. Метою переговорів мало бути встановлення перемир’я в польсько-українських відносинах. Обидві сторони повинні бути представниками двох суверенних держав. Переговори мали вестися безпосередньо на нейтральному ґрунті й пропонувалося завершити їх до 11 лютого³⁶. Переговори між представниками ОУН–Самостійників–Державників і Союзу збройної боротьби, який діяв у порозумінні з Делегатурою Уряду, завершилися у Львові 8 березня 1944 р. досягненням деяких домовленостей, оформлених у спільний протокол. З польського боку в переговорах брали участь представник коменданта округу “Walery” (Р.Тожецький припускав, що це “Władysław” – Ст.Бездек), З.Заленський (“J.Gnatowski”); з українського боку – о. Іван Гриньох, Михайло Степаняк, Мирослав Прокоп і Віктор Андрієвсь-

кий. Переговори проходили в три раунди, два з яких мали інформативний характер, а на третьому відбулися безпосередні переговори (ст. III).

Згідно з протоколом, обидві сторони визнавали потребу мирного укладання польсько-українських відносин. При цьому було взято за основу принцип самовизначення та Атлантичну хартію (ст. IV). Сторони визнавали, що існування незалежних української й польської держав лежить в інтересах обох народів і становить історичну необхідність (ст. V). Польські представники задекларували своє позитивне ставлення до боротьби українців за державну незалежність і визнавали цю боротьбу за міжнародну проблему (ст. VII). Вони заявили, що слід очікувати два варіанти розвитку подій. На випадок ослаблення й розпаду СРСР з'явиться можливість відновити українську державу й польсько-українські відносини будуть укладені на площині порозуміння і співпраці двох суверенних держав. За умови збереження СРСР як наддержави польсько-українські відносини слід розв'язувати на площині співжиття й співпраці обох народів у кордонах Польської держави. При цьому польська сторона заявила, що навіть у такому випадку вона не змінить свого погляду щодо необхідності існування незалежної української держави. Українські представники, не заперечуючи проти можливості згаданих варіантів розвитку подій, вважали, що ці справи слід відкласти на розгляд представників українських і польських офіційних чинників (ст. IX). Сторони домовилися, що мирне вирішення польсько-українських відносин можливе тільки при взаємній повазі до боротьби за державну незалежність обох народів і відсутності претензій на землі кожної зі сторін. Справу остаточного розв'язання кордону між Україною й Польщею вирішать уряди обох суверенних держав, української й польської (ст. X). У зв'язку із цим, делегаціям не вдалося домовитися про узгоджене формулювання ст. XII і в протоколі було зафіксовано відмінні позиції обох сторін. Українська сторона вимагала розмежування сфер впливів і дій у період боротьби за визволення до моменту розв'язання справ кордону згідно з положеннями ст. X. Польська сторона пропонувала спільний план дій у період боротьби за визволення до моменту остаточного розв'язання справи кордону (ст. X). Польська делегація заявила, що польський уряд готовий визнати найвище українське представництво на батьківщині й за кордоном за виразника репрезентанта волі українського народу та його боротьби до часу створення уряду української держави та визнає потребу негайного й безпосереднього контакту цього представництва з польським урядом (ст. XIII).

Деякі дослідники проблеми, зокрема Р.Тожецький, висловлювали сумніви стосовно підписання договору 8 березня 1944 р.³⁷ Висловимо припущення, що це стало наслідком пізнішого дезавування їх польськими офіційними чинниками, які вважали досягнуті умови некорисними. В одному з рапортів Східного Бюро йшлося про невдалий результат польсько-українських переговорів: “У результаті розмов з українською стороною, до яких дійшло у квітні 1944 р., [і які] завершилися – як передбачало Східне Бюро ще від 1942 р. – майже компрометуюче для польської сторони”³⁸. Слід брати до уваги також, що весною-літом 1944 р. через західноукраїнські землі пройшов німецько-радянський фронт і, можливо, стався деякий розрив зв'язків між польським окружним керівництвом та Варшавою.

Аргументом на користь досягнення домовленостей є виявлений протокол цієї зустрічі. Під час підписання польсько-українського договору 8 березня 1944 р. делегат Крайової Політичної Ради заявив, що Польща підтримує українську незалежність, оскільки Україна матиме багато антиросійських рис. Він виразив надію на якусь форму об'єднання української й польської держав у майбутньому. Український представник заявив, що реалізація української незалежності може настати тільки з опорою на Польщу. Незважаючи на наявність невирішених проблем у двосторонніх відносинах, опора на Польщу дасть обом народам користь, порівняно з якою інші справи стають другорядними. “Чи можемо сьогодні відмовитися від наших спірних територій? Ясно, що це неможливо. Ідея соборності така сильна, що часто чути, що краще будь-яка, тільки об'єднана. Не можемо ні від чого відмовлятися, не можемо сказати, що віддаємо території. Хочемо згоди, хочемо співпраці на платформі взаємної поваги боротьби за свободу. Ця платформа є прийнятна для всіх, територіальні справи мусять відпасти. Масам цього повідомити не можна, це мусить бути відкладене”.

Інший український представник заявив, що встановлення польсько-української співпраці буде сильним аргументом під час мирної конференції. Він ствердив, що неможлива повна

незалежність Польщі без вільної України й навпаки. “Усвідомлюємо, що існування вільної України узалежнене від незалежної Польщі. Усвідомлюємо, що упорядкування цієї частини Європи може і мусить здійснити Польща чи то в союзі держав чи в федерації центрально-східних народів”. Торкнувшись питання суб’єктності Польщі в міжнародних відносинах, український представник зазначив, що вона буде відсутня, поки сильна Росія й поки їй не буде протиставлено реальні концепції та сили.

Польський представник звернув увагу на кардинальні зміни у двосторонніх відносинах. Демократизація та соціальні зміни усувають поняття “лях – це пан”. Відходить у минуле переконання деяких польських груп, що Україна є штучним твором. Піднявши питання винищення польського населення, польський представник заявив, що це серйозна перешкода в справі порозуміння. Заспокоєння в цій сфері він розглядав як внесок в основоположну справу порозуміння та міру впливів УПА на територіях. На завершення польський делегат повідомив, що переговори заакцептовані та будуть продовжені у Львові або у Варшаві³⁹.

Є.Штендера вважав, що львівські домовленості “не привели до якогось істотного поліпшення польсько-українських відносин і не стримали актів взаємної ворожості. Навіть навпаки – можна сказати, що ситуація погіршилася”⁴⁰. Протягом 1944 р. продовжувалися переговори й контакти на регіональному рівні. Генерал К.Савіцький у 1944 р. вів переговори з представниками ОУН Євгеном Врецьоною, Зіновієм Матлюю, Михайлом Степаняком⁴¹. На переговорах 27 червня 1944 р. представник ОУН-Б “М.” підтвердив бажання його організації до припинення польсько-української війни, орієнтацію на створення української держави на Наддніпрянщині та відмови від сепаратистської акції всередині кордонів 1939 р. Польський представник при цьому заявив, що польсько-українське порозуміння можна б поділити на явну й таємну частини. Зокрема, таємна частина мала б містити домовленості стосовно Наддніпрянської України⁴².

Друга світова війна дала могутній імпульс усвідомленню необхідності кардинального переосмислення взаємовідносин українського й польського народів політичними елітами. В одному з інтерв’ю Я.Стецько згадував, що керівники ОУН, зокрема С.Бандера, перебуваючи в концтаборі Заксенхаузен, нав’язали контакт з польськими в’язнями, серед яких був генерал С.Грот-Ровецький і один з ад’ютантів Ю.Пілсудського. “(...) Ми дійшли до однозначного висновку, що взаємини між нашими народами треба буде укласти під кутом нової світової констеляції”⁴³. Усвідомлення потреби українсько-польського співробітництва приводило до зближення колишніх противників. У своїх споминах П.Шандрук наводить факт, що напередодні завершення війни для переходу дивізії СС “Галичина” у зону окупації західних союзників він вислав полк. К.Смовського, колишнього контрактного офіцера польської армії, до ген. В.Андерса з проською про сприяння для реалізації цих намірів перед британським командуванням⁴⁴. Саме визнання вояків дивізії СС “Галичина” польськими громадянами вплинуло на відмову західних союзників стосовно видачі їх СРСР.

У період Другої світової війни, поряд з міжнаціональним конфліктом, спостерігалися спроби досягнення українсько-польського порозуміння. Усвідомлення спільності інтересів українського й польського народів стало важливою основою контактів і переговорів. Однак польська сторона кваліфікувала українське питання як засіб досягнення зовнішньополітичних цілей і часто підходила інструменталістським методом до укладення українсько-польського порозуміння. Стан польсько-українського порозуміння був обернено пропорційний покращенню відносин польського еміграційного уряду з Москвою. Швидкі зміни військово-стратегічної ситуації, вичікувальна тактика польського уряду, зовнішня інспірація та міжнаціональний конфлікт не створювали бази для досягнення порозуміння. Польсько-українські контакти й переговори сформували основу для продовження двостороннього діалогу в післявоєнні роки.

1. Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego (BUW), dział rękopisów (DR), sygn. 2132, k. 3. Lwów.

2. Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego (AZHRL). – Archiwum prof. Stanisława Kota (ASK), sygn. 394, k. 1 b): До українського громадянства; L’emigration ukrainienne et les evenements // Bulletin du Bureau de Presse Ukrainien. – Paris. – 1939. – № 51–31 Aout. – P. 1; AZHRL. – ASK, sygn. 406, k. 139. Obecne dążenia ukraińskie // Narodowiec. – Lens. – № 42. – 18/19 II 1940. – S. 5.

3. AZHRL. – ASK, sygn. 396, k. 37–44; Górka O. Pro memoria dla P. Min. Strońskiego / O. Górka. – Paryż, 2 IV 1940.
4. Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (AUJ). – Lepki Bohdan, sygn. D-XV-8. – Npgn. 3 преси // Тризуб. – Париж, 1939. – Ч. 11 (661). – 19 III. – С. 12–13.
5. AZHRL. – ASK, sygn. 394, k. 36–37. List J. Stempowskiego do A. Ładosia. – Nagygejoc, 7 X 1939.
6. Archiwum Akt Nowych (AAN). – Delegatura Rządu (DRz), sygn. 202 / III-134 (mf 2267/3), k. 252. Wnioski.
7. AAN. – DRz, sygn. 202 / III-133, k. 26. Jan Linowski. Sprawozdanie. 7 X 1943.
8. Archives of Polish Underground Movement Study Trust in London (APUMSTL). – Oddział IV Sztabu Naczelnego Wódza (OIVSNW), sygn. A.3.1.1.13.2.1. Spraw. syt. z Kraju. III. 1942-3, № 1/43, s. 90–96.
9. APUMSTL. – Tadeusz Walenty Pełczyński, sygn. 13/61. – Npgn. Zagadnienie ukraińskie. – S. 1–4.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3833, оп. 2, спр. 37, арк. 8. Польське питання. На допомогу інструкторам-пропагандистам. – [Б. м.] : Видання ОУН, 1944. – Червень – С. 1.
11. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 37, арк. 2зв. Садовий О. С. Куди прямують поляки? / О. С. Садовий. – [Б. м.] : Видання ОУН. З друкарні ОУН ім. Євгена Легенди, 1944. – С. 4.
12. APUMSTL. – OIVSNW, sygn. A.3.1.1.13.2, k. 108–111. Z ukraińskiej prasy podziemnej; AAN. – AK, sygn. 203 / XV-45, k. 1–4. Do sprawy polsko-ukraińskich stosunków; Archiwum Państwowe w Krakowie (APKr). – Wolność i Niezawisłość [Zespół nieuporządkowany] (WiN), sygn. tymczas. 49, k. 27–29; Карпатський Л. М. До українсько-польських взаємин / Л. М. Карпатський // Ідея і Чин. – 1943. – Ч. 1 (6). – С. 7–11.
13. ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 37, арк. 8. Польське питання. На допомогу інструкторам-пропагандистам. – [Б. м.] : Видання ОУН, 1944. – Червень. – С. 1.
14. AAN. – Armia Krajowa (AK), sygn. 203/XV-42, k. 91. Urban. Rozmowa z Dnieprem. 5/7 [1943].
15. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 23, спр. 1475, арк. 26. Зав. оргінструкторским отделом Станиславского Обкома КП(б)У Шаповал. Інформація о ході евакуації населення польської національності из Станиславской области по состоянию на 20 II 45 г. 28 II 1945.
16. AAN. – DRz, sygn. 202 / III-133, k. 21–22. Mirek Wis “Swider“. Co myślimy o współpracy polsko-ukraińskiej? 30 VII 1943.
17. AAN. – DRz, sygn. 202/II-50, k. 58–64. Memoriał w sprawie obrony ludności polskiej na Ziemi Czerwieńskiej. – Lwów, 25 IV 1944.
18. AAN. – DRz, sygn. 202 / II-69, k. 3. Tokarski. Sprawozdanie z działalności Granicy za czas od 1 X 42 do 31 X 43. – Warszawa, 2 XI 1943.
19. AAN. – DRz, sygn. 202 / II-49, k. 245. Muszyński. Do Pana Ministra-Delegata Rządu RP. 13 V 1944.
20. AAN. – AK, sygn. 203 / XV-45, k. 175–183. Geschichtliche Überblick über die Entwicklung der konfessionellen und nationalen Verhältnisse in Ost-Galizien.
21. Archives of Sikorski Institute in London (ASIL). – Stanisław J. Paprocki (SP), sygn. 30/I/2. – Npgn. St. J. Paprocki. Sprawa Ukrainy. [25 VI 1941].
22. AAN. – DRz, sygn. 202 / III-133, k. 20. Przegląd prasy.
23. Bibliothèque Polonaise de Paris (BPP). – Collection special (CS). – Władysław Pobóg-Malinowski, sygn. tymcz. 23 / t. VIII. – Npgn. Podanie ręki // Wiadomości Polskie. – № 16 (96). – 25 VIII 1943. – S. 1–2.
24. APKr. – Prasa konspiracyjna, sygn. ST 16. – Npgn. Two Badań Spraw Mniejszościowych w Polsce // Głos Polsko-Ukraiński. – 1944. – № 1. – I. – S. 1.
25. AAN. – AK, sygn. 203/XV-38, k. 1. Wolski. Ogólne wytyczne dla prasy w sprawie prześladowań Ukraińców w Małopolsce Wschodniej. 2 I 1943.
26. Les Archives de l'Institut Litteraire a Paris (AILP). – Les coupures de presse (CP). – 1950. Є. В[рецьона]. Підпілля в Польщі і польська еміграція / Є. В. // До зброї. Журнал української військово-політичної думки. – 1950. – Вип. 4. – Травень. – С. 34.
27. BUW. – DR, sygn. 2134, k. 7. Raport specjalny – Sprawa ukraińska. 15 XI 1941.
28. Archiwum Ojców Bazylianów w Warszawie (AOB), z. XVIII, spr. 28, jedn. 59. – S. 1–5. Notatka z relacji ustnej Pani Władysławy Plechowskiej. – Warszawa, 28 IV 1972; AOB, z. XVIII, spr. 28, jedn. 45. – S. 1–3. Notatka z ustnej relacji Pani Władysławy Plechowskiej. – Warszawa, 28 IV 1972.
29. AAN. – AK, sygn. 203 / XV-46, k. 51–53. – [B. a., b. t.].
30. BUW. – DR, sygn. 2136, k. 1. Michał. Zagadnienie ukraińskie. 18 X 1941.
31. AAN. – AK, sygn. 203 / XV-45, k. 152–154. Rozmowy z Kubaniem zaczęły się w lipcu 1941 r.
32. AAN. – AK, sygn. 203/XV-42, k. 86. Rozmowa z Dnieprem dnia 17/7.
33. AAN. – DRz, sygn. 202 / III-11, k. 17. Sprawy Narodowościowe w okresie 15 VII – 15 IX 1943.

34. AAN.– Rada Jedności Narodowej (RJN), sygn. 199 / 2, k. 1. Protokół z posiedzenia Rady odbytej w dn. 8.I.34 r.
35. AAN. – AK, sygn. 203 / XV–46, k. 58. Wnioski dyskusyjne w sprawach ukraińskich.
36. AAN.– DRz, sygn. 202 / II–49, k. 140–143. Tokarski. Dnia 17 lutego 1944 odbyło się posiedzenie Zgody przy udziale członków Rady i P. Linowskiego. 17 II [1944].
37. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej / R. Torzecki. – Warszawa : PWN, 1993. – S. 282.
38. AAN.– DRz, sygn. 202 / II–49, k. 46. [B. t.].
39. Zakład Narodowy im. Ossolińskich (ZNiO), DR, sygn. 23/98/1. – Npgn. Zebranie odbyło się we środę dnia 8.III.1944 g. 15.00 i trwało do godz. 17.30. – S. 1–7.
40. Archiwum prywatne P. Kazaneckiego w Warszawie.
Pełenśkyj J. Ukraina w polskiej publicystyce opozycyjnej / Jarosław Pełenśkyj // Kultura Niezależna. – 1986. – № 26. – XII. – S. 69.
Штендера С. У пошуках порозуміння. Польське і українське підпілля в 1945–1947 рр. Співпраця між УПА і БіН / С. Штендера // Poland and Ukraine: Past and Present. Edmonton ; Toronto, 1980. – С. 271–294.
Sztendera J. W poszukiwaniu porozumienia. Podziemie polskie i ukraińskie w latach 1945–1947. Współpraca między UPA i WiN / J. Sztendera // Zeszyty Historyczne. – 1985. – № 71. – S. 153–177.
41. Mazur G. Biuro Informacji i Propagandy SZP–ZWZ–AK. 1939–1945 / Grzegorz Mazur. – Warszawa : Instytut Wydawniczy Pax, 1987. – S. 252.
42. AAN. – AK, sygn. 203/XV–7, k. 156–157. 27 czerwca odbyłem drugą rozmowę z M.; BUW. – DR, № akc. 2136, k. 9. Otrzymano od Orzecha dn. 13/VII.
43. AILP. – CP. – 1979. – Vol. 2. Гайденкорн Б. Надії Ярослава Стецька (Інтерв'ю в польськiм місячнику “Культура”, число за вересень) / Бенедикт Гайденкорн // Гомін України. – 1979. – № 49. – 28 II. – С. 1, 3.
44. AILP. – CP. – 1979. – Vol. 1. Historyczna prawda o Ukraińskiej Armii Narodowej // Przegląd prasy ukraińskiej w opracowaniu p. A. Hermaszewskiego za miesiąc czerwiec 1979 r. – London : MSZ, 1979. – S. 1–2.

В период Второй мировой войны, наряду с межнациональным конфликтом, наблюдались попытки достижения украинско-польского взаимопонимания. Осознание общности интересов украинского и польского народов стало важной основой контактов и переговоров. Однако польская сторона квалифицировала украинский вопрос как средство достижения внешнеполитических целей и часто подходила инструменталистским методом к достижению украинско-польского взаимопонимания.

Ключевые слова: польско-украинское взаимопонимание, польско-украинские отношения, Вторая мировая война.

During the Second World War besides interethnic conflict attempts to achieve the Polish-Ukrainian reconciliation were observed. Consciousness of the community of interests of the Ukrainian and Polish nations had become the basis of contacts and negotiations. But the Polish party considered the Ukrainian issue as the means to attain its own foreign policy objectives and often approached the Polish-Ukrainian truce as instrument only.

Keywords: the Polish-Ukrainian mutual understanding, the Polish-Ukrainian relations, World War II.

ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ЗБРОЙНА БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ

УДК 94 (477.8): 26/28

Ігор ПИЛИПІВ

ВЗАЄМИНИ ГКЦ З УКРАЇНСЬКИМИ НАЦІОНАЛІСТИЧНИМИ ПАРТІЯМИ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ У 20–30-ті рр. ХХ ст.

Розкриваються взаємини ГКЦ з українськими націоналістичними партіями Галичини в Другій Речі Посполитій. Проаналізовано ставлення церкви до національної ідеї та діяльності ОУН.

Ключові слова: Греко-католицька церква, митрополит, єпископ, священник, ОУН.

Дослідження діяльності українських націоналістичних партій та організацій викликає постійні дискусії та жвавий інтерес серед учених і політиків різних напрямів та орієнтацій. Ураховуючи високу релігійність українського населення Галичини 20–30-х рр. ХХ ст., необхідно детально вивчати взаємовідносин двох визначальних інституцій суспільно-політичного життя краю – Греко-католицької церкви та українських політичних партій. Вивчення ставлення Греко-католицької церкви до українського націоналізму в міжвоєнний період ХХ ст. у Галичині, незважаючи на досить ґрунтовні публікації з історії ОУН, не знайшло достатнього висвітлення в українській історіографії. Окремі аспекти діяльності українських націоналістичних організацій у міжвоєнний період ХХ ст. у Галичині та взаємини із ГКЦ досліджували І.Андрухів¹, І.Вдовичин², І.Голубенко³, О.Зайцев⁴, О.Лисенко⁵, П.Мірчук⁶, В.Стефанів⁷ та ін.

Після встановлення польської влади в Східній Галичині ієрархи та духовенство ГКЦ залишалося головним стабілізуючим і консолідуючим фактором у суспільно-політичному русі, намагаючись підтримувати тісні стосунки з впливовими українськими політичними партіями та громадськими організаціями.

Якщо ставлення ГКЦ до лівих чи прокомуністичних сил було однозначно негативним, то стосунки з українським націоналістичним табором розвивалися досить складно й неоднозначно впродовж усього міжвоєнного часу. На початку польського правління, коли збройна боротьба українців, у тому числі й діяльність Української військової організації (УВО) проти окупантів мала характер продовження цілей УГА, церква повністю підтримувала УВО, у якій усі бачили спадкоємця ведення збройної боротьби за незалежність ЗУНР.

Після того, як польська влада відмовила А.Шептицькому в наданні йому в'їзної візи під час повернення з пастирських візитів, він урешті обдумував ідею повернення до Львова нелегально. Діячі УВО вирішили допомогти в цьому галицькому митрополитові. Як згадував Осип Мельникович: “Наш план перевезення Митрополита був такий: д-р Мирон Коновалець мав підготувати перевезення Владики через Карпати в напрямі Осмолоди-Підлютого, а автор цих рядків підготовляв перевіз у напрямі Ужгород-Сянки. Від станції Сянки Митрополит мав їхати вже поїздом.

Треба сказати, що перед нами було нелегке завдання. Митрополит мав їхати на возі, на коні, а в найтрудніших випадках мали переносити Владика на спеціально зготованих ношах. Стосовний плян перевезення було детально приготовано, але він не був реалізований. Тоді одержано лише коротке повідомлення, що Митрополит без в'їзної візи вирішив їхати прямим поїздом Рим – Львів⁸. Цікава деталь: співорганізатором плану перевезення митрополита був Андрій Мельник, який мав перевезти його автомобілем з Підлютого до Львова”⁹.

Відомі випадки, коли священники ГКЦ були задіяні в акціях УВО. Після акцій саботажу на Покутті разом з українськими студентами польська поліція арештувала о. Салія¹⁰. Хоча у цій справі не бракувало й провокацій. У 1923 р. поліція спіймала члена УВО Василя Кончука. На

допиті він зізнався в усьому, що було записано в акті обвинувачення. Серед його зізнань було й таке, що цілу в'язку протипольських відозв він відніс до митрополита та єпископа Г.Хомишина, розкрив перед ними свої наміри й уповноваження та дістав від них благословення на свою справу¹¹.

Священикам випадала надзвичайно важка місія сповідати засуджених польським судом на смерть діячів УВО. Степан Шухевич у своїх спогадах згадував таку діяльність о. Озимкевича, який сповідував Луцейка й Крупу за годину перед розстрілом¹². Батьки багатьох діячів націоналістичного спрямування були священиками, як, наприклад, батько Євгена Коновальця. Батько Степена Бандери – о. Андрій, парох в Угринові, був депутатом Української національної ради ЗУНР. Усі його діти, найбільш відомий з яких Степан, стали згодом діячами ОУН і УПА.

Націоналістична група “Заграва”, незважаючи на досить критичне ставлення проводу ГКЦ до націоналістів, вшановувала митрополита А.Шептицького як слугу церкви, який не залишив своїх вірних навіть усупереч протиставленню світської влади чи погрозам антагоністичного натовпу поляків¹³.

Наприкінці 1920-х – у 1930-х рр. уяву молодшого покоління українців захопила ідеологія Організації українських націоналістів (ОУН) – нова ідеологія, базована на ідеях Донцова.

У програмному документі ОУН “Устрій Організації Українських Націоналістів”, ухваленому 2–3 лютого 1929 р., у розділі “Релігія та політика” говорилося, зокрема, таке:

“1. Уважаючи релігійне почуття внутрішньою справою людської особи, Українська Держава в цьому огляді стане на становищі повної волі релігійної совісті.

2. Приймаючи засадничо відділення церкви від держави, влада, задержуючи необхідну контролю над церковними організаціями, співпрацюватиме з українським духовенством ріжних культів у справах морального виховання нації.

3. У школу буде допущена наука релігії тих культів, що не будуть проявляти денаціоналізуючі тенденції.

4. Українська Держава буде сприяти розвиткові української національної церкви, незалежної від чужоземних патріархів, та українізації релігійних культів, що будуть діяти на Україні”¹⁴.

Ідеологи ОУН критикували ГКЦ, звинувачуючи її в опортунізмі. Зокрема, Євген Ляхович своє бачення місця й ролі церкви в житті нації сформулював так: “Церква є назверхною формою релігійного змісту, який є синтезом моралі й віри в друге життя... Національні почування були тим ланцюгом, який приковував церкву до її духовно-земних завдань. Без них церква відривається від дійсности, поринає в абстракції, затирає різницю між формою і змістом і творить придатний ґрунт для сектанства”¹⁵. Автор показав взаємозв'язок завдань церкви й націоналістичних сил: “Нація без релігії гине, а церква мусить служити нації. Обов'язком церкви є сповнятися національним змістом і признати національну досконалість за один етап до досконалости вічної. Тісна зв'язь релігії й національності не приносить ганьби першій, тільки підносить другу до релігійної гідности”¹⁶. “Завданням націоналістичного проводу, як уважав автор, буде віднайти тісний зв'язок з церквою, змити з психіки нації багно матеріалізму і при підмозі церкви двинуті її назустріч великим ідеалам”¹⁷.

Інший ідеолог ОУН М.Райгородський писав: “Для повноти українського національного типа завше дотепер бракувало також і своєрідно-національного церковництва, яке охопило б усі питомі українські своєрідности. Три основні можливості маємо сьогодні:

- 1) у тісній злуці за Сходом витворення своєї відміни,
- 2) суцільне та щораз більше вростання до Заходу та
- 3) створення свого істотно-власного руху, не проміжного та не національно-безбарвного церковництва, але самобутньо-окремішного почину: духовного й організаційного”¹⁸.

Автор указує на особливу роль, місію та організаційні можливості ГКЦ “Греко-католицька церква в Західній Україні представляє себе як одну з найчільніших твердинь української національної свідомості; її духовенство стремить накласти своє ідеологічне тавро на всі галузі українського національного життя. Маючи видатні організаційні, пресові та матеріальні засоби, греко-католицьке духовенство в Галичині змагається за перевагу свого впливу на ціле українське громадянство”¹⁹.

Українські націоналісти своїми терористичними актами шкодили самій ідеї, відкидали й не приймали жодних моральних засад, коли це було необхідно для національної справи²⁰.

Серйозним актом ОУН, який збував усю західноукраїнську спільноту й церковне середовище зокрема, стало вбивство боївкарями 25 липня 1934 року директора Львівської академічної гімназії Івана Бабія. Діяльність останнього на посаді директора та його намагання не допускати серед гімназійної молоді націоналістичних проявів тривалий час були під прицілом критики середовища ОУН. Критикувалася також педагогічна практика й суспільні настанови священників-катехитів Академічної гімназії²¹. Однак І.Бабій, колишній старшина Української галицької армії, був дуже шанований в українському суспільстві, у середовищі ГКЦ, зокрема був членом-засновником Українського католицького союзу²².

Через 10 днів після ліквідації відомого педагога газета “Діло” опублікувала офіційну позицію ГКЦ із засудженням атентату, де митрополит виступив із заявою, у якій, зокрема, зазначив: “Директор Бабій упав жертвою українських терористів... Убивають зрадливим способом найліпшого патріота, заслуженого громадянина, знаменитого педагога, знаного й ціненого всіма приятеля, опікуна й добродія української молоді”²³.

А.Шептицький, визнаючи, що методи боротьби ОУН є абсолютно неприйнятні, найбільшу вину за таку практику поклав на провідників ОУН, які, за його словами, перебуваючи за кордоном, “наших дітей вживають до убивства їх батьків, а самі в безіменній ареолі героїства тішаються вигідним життям, стягаючи жертви заграничних патріотів, призначені для народу, котрого добро нищать”. Очевидно, що для української Церкви, яка залишалася основним моральним авторитетом галицьких українців у міжвоєнній Польщі, головним була не ідеологія, а методи, які практикував націоналістичний рух. Терористичні акції, безсумнівно, суперечили християнській моралі. Так, А.Шептицький гаслу ОУН “Нація понад усе” протиставив заповідь “Не убий”²⁴.

Митрополит особисто неодноразово контактував із членами ОУН, причому за ініціативою останніх. За спогадами Євгена Ляховича, полковник Євген Коновалець доручив йому таємно відвідати західноукраїнські землі й зустрітися з найбільш авторитетними українськими діячами. Метою контактів було інформувати легальних українських політиків та галицького митрополита про головні завдання й тактику Проводу українських націоналістів (ПУН). Із цією метою Є.Ляхович зустрічався з Василем Мудрим, Дмитром Палієвим, Дмитром Донцовим і двічі розмовляв з Андреем Шептицьким²⁵.

Про ці зустрічі він згадував так: “Митрополит А.Шептицький, з яким я мав два побачення, зустрів мене по-батьківському, з теплом і безпосередністю, якими відзначаються великі люди. Він мав деякі невірні інформації стосовно українського підпілля на ЗУЗ (ЗУЗ – Західноукраїнські землі. – І.П.) і запевняв мене, що воно контрольоване провокаторами, оплачуваними польським урядом. Я заперечував це і вказував на те, що уряд не допустив би до успіху в атентатах на своїх високопоставлених осіб, якщо б дійсно контролював підпілля. Митрополит, з глибоко відчутим переконанням благородної людини, зауважував, що не вірить у терор, бо “хто мечем воює, від меча вмирає”. Я з болем зауважував, що нам замкнені усі конструктивні шляхи, а інстинкт самозбереження виправдовує навіть християнська наука. На відході Владика благословив нас усіх, хоч не погоджувався з деякими нашими вчинками”²⁶. Сучасний львівський дослідник Василь Стефанів зауважив: “Загалом позиція А.Шептицького частково подібна до націоналістичної, проте на відміну від інтегрально-націоналістичної її можна назвати націонал-демократичною, християнською позицією, яка також мала на меті утворення української держави”²⁷.

Як не парадоксально, але, при тому, що митрополит надзвичайно критично ставився до ідеології і практики ОУН та її боївок, він постійно потерпав через звинувачення від польської сторони в його нібито співпраці з націоналістичними силами²⁸. Після вбивства діячами ОУН польського міністра Тадеуша Голувки поляки оголосили, що наступною жертвою буде А.Шептицький. Агресивно налаштовані поляки почали здійснювати бешкети біля собору св. Юра. Існувала реальна загроза для життя владика, і тому були відмінені візитації митрополита²⁹.

Незважаючи на те, що помірковані польські політики неодноразово зверталися до глави ГКЦ із проханням про підтримку польсько-українських угод, у цілому польська влада діяла

разом із пресою, формуючи певний міф, який Іван Кедрин-Рудницький називав “привидом святого Юра”. Останній так сформулював цей міф: “(Святий Юр) – це замок, з якого справді долинають час від часу церковні співи, але який по суті є резиденцією злого Духа і розсадником усіх диявольських починань. Святий Юр – це джерело натхнення і керівна рука усіх антидержавних українських виступів. У стінах Святого Юра звив собі гніздо войовничий український націоналізм у найбільш брутальній формі, а митрополічі ліси вже давно у своїй гушавині приховують загопи бойовиків ОУН, звичайно ж, з дозволу святоюрської верхівки”³⁰. Василь Стефанів відзначав, що, незважаючи на критику націоналістичних теорій, “погляди багатьох клерикалів були цілком нові, адекватні до політичної ситуації та відповідали часу та його викликам”³¹.

ОУН неприхильно ставилася до єпископа Григорія Хомишина за його угодовську позицію щодо польської влади. Однак це ставлення стосувалося винятково політичних переконань Станіславівського єпископа, а не його церковно-релігійної діяльності³².

Іван Голубенко стверджував, що після того, як на чолі ОУН став Андрій Мельник, посилювалося зближення духовенства з українськими націоналістами. Однак автор не навів переконливих фактів чи аргументів для підтвердження своєї тези³³. Іван Мірчук писав, що “митрополит А.Шептицький довіряючи поінформував Провід ОУН на ЗУЗ про домовлення Німеччини з СРСР на окупацію західноукраїнських земель більшовиками – на випадок розгрому Польщі”³⁴.

На вулицях, у пресі польські активісти нерідко виступали проти глави ГКЦ, називаючи його ворогом Польської держави і зрадником. Мало хто з поляків намілювався захистити честе ім’я українського владики³⁵.

Широкого розголосу серед української спільноти Польщі набув конфлікт керівництва ОУН із ГКЦ щодо організації масової маніфестаційної акції “Українська молодь – Христові”, яка мала відбутися 7 травня 1933 р. у Львові. Організаторами цього здвигу української молоді були єпископ Іван Бучко та Володимир Кузьмович. Крайові керівники ОУН поставилися до цієї акції негативно й наказали своїм членам і симпатикам не брати в ній участі³⁶.

Співдіяльність ГКЦ із національними політичними силами усіх напрямів, окрім комуністичного, була реалізована в національно-патріотичних маніфестаціях, присвячених пам’яті полеглих. Стали традиційними щорічні панахиди пам’яті Ольги Басараб, яка була по-звірячому замучена польськими каральними органами у приміщенні поліції на вул. Яховича 1924 року. Такі панахиди відправлялися кожного року, спершу у Львові, а пізніше у всіх більших містах Галичини. У 1935 р. “громадянство Дрогобича завдяки спільним зусиллям отця С.Вітвицького та ігумена монастиря оо. Василів В.Бараника відсвяткувало річницю Листопадового чину”³⁷.

Церковні церемонії по-своєму використовували УВО та ОУН. Так, зокрема, кожна відправа використовувалася для того, щоб надати будь-яку інформацію про мету та діяльність УВО, роздати прокламації під церквами. Також відкрито співалися патріотичні пісні, були спроби організувати маніфестаційні походи з національними гаслами. Нові жертви польського свавілля стали чинниками проведення чергових панахид. Традицією стали поминальні процесії на Зелені свята³⁸.

Справою опіки над стрілецькими могилами завідувало “Товариство охорони воєнних могил” у Львові. Його очолював о. Каштанюк. Зиновій Книш згадував про цього священика так: “Коли висока його постать у церковних ризах і з хрестом у руці появилася на чолі походу, малося вражіння, що це не Христовий воїн, але генерал на чолі національної армії, і в повітрі родився настрій, коли юрба була готова на все. Під його проводом Товариство розвивалося скоро і гарно, акція впорядкування стрілецьких могил знайшла широкий і щирий відгук в українській суспільності і дістала несподіваного союзника в У.В.О., що не виявляла своєї ролі, але всім своїм авторитетом її підперла та дала до диспозиції своїх прихильників”³⁹.

Окрім церковних святкувань, було запроваджено традицію вмуровувати в церквах різних місцевостей пропам’ятні таблиці з мармуру чи бронзи на честь полеглих із цих місцевостей, з детальним переліком імен і прізвищ. Наприкінці 1930-х рр. таблиці такого типу вмуровували в близько 70-ти церквах Галичини. Ці таблиці можна було розглядати як нову форму давніх “Пом’яників усопших”. У часи великопісних “сорокоустів”, зокрема у Великий четвер, священики поминали тих, імена котрих було поміщено на почесному місці церковної стіни⁴⁰.

Таким чином формувався й утверджувався благородний культ полеглих, що був певною формою удосконалення духовного життя українського суспільства⁴¹.

Священики, що були організаторами та учасниками поминальних акцій, нерідко самі ставали жертвами польського терору. 22 лютого 1932 р. суд присяжних у Львові засудив священика Петра Петрицю за протидержавну промову на могилі Невідомого стрільця⁴². У результаті організованих ГКЦ літургійних відправ, у контексті зародження традиції в Західній Європі культу полеглих у Першій світовій війні в українському суспільстві започаткувалася своєрідна форма організації щорічного походу під час Зелених свят на могили Героїв.

Таким чином, у міжвоєнний період ГКЦ намагалася впливати на ідеологію та практику українського національно-визвольного руху, відстоюючи насамперед християнські засади, підтримуючи демократично-ліберальні цінності перед впливом авторитарних тенденцій.

Ключова роль у стосунках церкви з політичними силами належала митрополитові Шептицькому. Інші ієрархи ГКЦ намагалися дистанціюватись від політичного життя, зосереджуючи увагу головню на духовному аспекті діяльності церковного кліру. Надзвичайно складними і вкрай напруженими були в міжвоєнний період стосунки ГКЦ і ОУН. Усебічно підтримуючи українські національні ідеали, Церква не могла толерувати терористичні акти ОУН як несумісні християнським віровченням. Обидві сторони вели гостру полеміку щодо ключових точок конфлікту в пресі й очно. Постава митрополита А.Шептицького як глави церкви до ОУН виходила насамперед з його християнських і гуманістичних міркувань. Критикуючи практику діяльності націоналістичного середовища, владику, як добрий пастир, намагався зрозуміти прагнення й мету українських патріотів. При цьому його через українську позицію часто звинувачувала польська влада у співпраці з ОУН.

Чинником консолідації ГКЦ з українським рухом як консервативного, так і націоналістичного характеру, спробою примирення всіх національно патріотичних сил стала спільна участь духовенства та діячів національного руху в релігійних церемоніях і маніфестаціях, присвячених пам'яті полеглих у визвольних змаганнях.

1. Андрухів І. Станіславська (Івано-Франківська єпархія ГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект : наук. монографія / Андрухів Ігор, Лисенко Олександр, Пилипів Ігор. – Надвірна : Надвірнянська друкарня, 2010. – 500 с.
2. Вдовичин І. Я. Свобода особи в правовій українській політичній думці (20–30 рр. ХХ ст.) : монографія / І. Я. Вдовичин. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 512 с.
3. Голубенко І. Греко-католицька церква і національно-визвольний рух в західноукраїнських землях (30–40 роки ХХ ст.) / І. Голубенко // Церква і соціальні проблеми. Енцикліка “Согий рік”. – Львів, 1993. – С. 287–292.
4. Зайцев О. Націоналізм як релігія. Приклад Дмитра Донцова та ОУН (1920–1930-ті роки) / О. Зайцев // Наукові записки Українського католицького університету. – Львів, 2010. – Ч. II. – С. 185–186.
5. Лисенко О. Релігійне питання у теорії та практиці українського націоналізму в першій половині ХХ ст. // Український історичний журнал. – 2000. – № 6. – С. 29–50.
6. Мірчук І. Нарис історії Організації українських націоналістів. 1920–1939 рр. / І. Мірчук. – К. : Укр. видавнича спілка, 2007. – 1006 с.
7. Стефанів В. Дискусія між Греко-католицькою церквою та Організацією українських націоналістів про актуальні проблеми розвитку українського суспільства в 1920–1930-х роках / В. Стефанів // Український Визвольний рух : Збірник 12. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. – С. 32–48.
8. Мельникович О. До історії УВО в Чехо-Словаччині / О. Мельникович // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен : Вид. фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 338.
9. Там само. – С. 339.
10. Книш З. ЗУНРО. Західно-українська національно-революційна організація : історично-політичний нарис / З. Книш. – Торонто : Срібна сурма, 1974. – С. 173.
11. Книш З. Дрижить підземний гук : (Спогади з 1930 і 1931 років у Галичині) / З. Книш. – Вінніпег, 1953. – С. 128.
12. Шухевич С. Моє життя. Спогади / С. Шухевич. – Лондон : Вид. укр. видавничої спілки, 1991. – С. 272–273.

13. Вдовичин І. Я. Свобода особи в правовій українській політичній думці (20–30 рр. ХХ ст.) : монографія / І. Я. Вдовичин. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – С. 47.
14. Конгрес Українських Націоналістів 1929 р. : Документи і матеріали / упоряд. В. Муравський ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника ; Центр досліджень національного руху. – Львів, 2006. – С. 290–291.
15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3833 Краєвий провід (керівництво) Організації українських націоналістів на західноукраїнських землях, оп 1, спр. 1, арк. 25.
16. Ляхович Е. Церква й ми / Е. Ляхович // Розбудова нації. – 1932. – Листопад – грудень. – Ч. 11–12. – С. 281.
17. Там само. – С. 282.
18. Райгородський М. Релігійність та церковництво / М. Райгородський // Розбудова нації. – 1933. – Січень – лютий. – Ч. 1–2. – С. 24.
19. Райгородський М. Наступ клерикалізму / М. Райгородський // Розбудова нації. – 1934. – Травень – червень. – Ч. 5–6. – С. 122–123.
20. Вендлярд А. В. Митрополит Андрей Шептицький / А. В. Вендлярд // Поступ. – 2003. – 11 листоп. – № 213. – С. 10.
21. Наші професори пописуються // Розбудова нації. – 1932. – Травень – червень. – Ч. 5–6. – С. 150–151.
22. Москалюк М. Державотворча концепція українських християнських суспільників у міжвоєнній Галичині (1920–1939 рр.) / М. Москалюк // Галичина. – 1997. – № 1. – С. 99.
23. Стефанів В. Дискусія між Греко-католицькою церквою та Організацією українських націоналістів про актуальні проблеми розвитку українського суспільства в 1920–1930-х роках / В. Стефанів // Український визвольний рух : Збірник 12. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. – С. 33.
24. Вендлярд А. В. Митрополит Андрей Шептицький / А. В. Вендлярд // Поступ. – 2003. – 11 листоп. – № 213. – С. 11.
25. Ляхович Є. Діяльність ОУН в Лондоні в 1933–1935 роках / Є. Ляхович // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 908–909.
26. Там само. – С. 910.
27. Стефанів В. Дискусія між Греко-католицькою церквою та Організацією українських націоналістів... – С. 47.
28. ЦДАВО України, ф. 3833, оп 1, спр. 32, арк. 8.
29. Богачевський Д. На возі і під возом : Спомини галицького адвоката / Д. Богачевський. – Торонто : Добра книжка, 1976. – С. 102–103.
30. Земба А. Митрополит Андрей Шептицький і уряд II Речі Посполитої Польщі у 1923–1939 рр. / А. Земба // Метрополія Нью-Йорку служі Божому Андрееві у п'ятидесятиріччя його смерті / зред. Микола Галів. – Нью-Йорк, 1996. – С. 48.
31. Стефанів В. Дискусія між Греко-католицькою церквою та Організацією українських націоналістів... – С. 48.
32. ЦДАВО України, ф. 3833, оп 1, спр. 41, арк. 45.
33. Голубенко І. Греко-католицька церква і національно-визвольний рух в західноукраїнських землях (30–40 роки ХХ ст.) / І. Голубенко // Церква і соціальні проблеми. Енцикліка “Сотий рік”. – Львів, 1993. – С. 289.
34. Мірчук І. Нарис історії Організації українських націоналістів. 1920–1939 рр. / І. Мірчук. – К. : Укр. видавнича спілка, 2007. – С. 585.
35. Земба А. Митрополит Андрей Шептицький і уряд II Речі Посполитої... – С. 49.
36. Мірчук І. Нарис історії Організації Українських Націоналістів... – С. 330.
37. Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Zespol 9. Ministerstwo Spraw Wewnetrznych. Sygn. 1295. Referat naczelnika Wydzialu Spoeczno-Politycznego Urzadu wojew. Lwowskiego pt. Sprawy ukrainskie, 1934–1937, k. 163.
38. Книш З. Дрижить підземний гук : (Спогади з 1930 і 1931 років у Галичині) / З. Книш. – Вінніпег, 1953. – С. 66–67.
39. Там само. – С. 69.
40. Б. Г. Культ померших і поляглих як засіб плекання традиції / Б. Г. // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1939. – Травень. – Ч. 5. – С. 3.
41. Зайцев О. Націоналізм як релігія... – С. 185.
42. Мірчук І. Нарис історії Організації українських націоналістів... – С. 288.

Раскрываются взаимоотношения ГКЦ с националистическими партиями Галичины во Второй Речи Посполитой. Проанализировано отношение церкви к национальной идее и деятельности ОУН.

Ключевые слова: Греко-католическая церковь, митрополит, епископ, священник, ОУН.

The article reveals the relationships of the Ukrainian Greek-Catholic church with the Ukrainian nationalist parties in Halychyna in the times of the Second Rich Pospolita. It analyses the church's attitude to the national idea and OUN activities.

Keywords: Greek-Catholic church, metropolitan, bishop, priest, Organization of the Ukrainian nationalists.

УДК 94 (477.8)

Галина СТЕФАНЮК

СОЦІАЛЬНА ПАРАДИГМА ДІЯЛЬНОСТІ ОУН(Б) У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті проаналізовано соціальні аспекти діяльності ОУН(Б), відображені в програмних документах організації. Показано бачення членами ОУН(Б) економічних і соціальних проблем, висвітлених у їхніх працях. Визначено, що центральне місце в соціальній політиці організації займала проблема особистості і господарської свободи людини. Прослідковується головна мета ОУН(Б) – проголошення Української соборної держави, яка мала розв'язувати соціальні та економічні проблеми.

Ключові слова: Українська держава, Організація українських націоналістів, суспільство, Друга світова війна, історіографія.

Історія ОУН, незалежно від її інтерпретацій, – це історія багатоаспектного, багатофункціонального, поліморфного явища, яке справило й справляє безпосередній та опосередкований вплив практично на всі сфери суспільного життя України впродовж щонайменше півтора століття. Виникнення й еволюція ОУН з її ідеологією та політичною практикою цілком логічно вписується не лише в контекст національної історії, а й у загальносвітовий контекст, в історію радикальних національних (чи націоналістичних) рухів. Саме, виходячи із цих висновків, беручи до уваги конкретне історичне тло, можна з певною мірою адекватності усвідомити суть, характер й особливості цього історичного явища.

Суспільне сприйняття та наукове дослідження подій Другої світової війни дають змогу констатувати, що проблема вивчення соціальної моделі осмислення війни, неупередженого бачення подій, явищ, чинників героїчного й трагічного минулого, справжніми та єдиним виміром якого є самоцінність людського життя, є соціально запитаними. Інтерпретуючи історію Другої світової війни, актуальним є вивчення й соціальних аспектів самостійницького руху, відображених в основному в програмних документах ОУН(Б).

Радянська історіографія інтерпретувала ОУН як тоталітарну структуру за ознаками ідеології, політики й соціальної практики. Проблему ідейно-політичних трансформацій організації висвітлювали історики української діаспори, учасники тих подій у своїх спогадах. У працях років незалежності України еволюції ідейно-політичних засад ОУН розглядалися в загальному контексті боротьби організації за українську державність. Тому наукове осмислення місця й ролі ОУН в українському рухові опору тоталітарним режимам у роки Другої світової війни, висвітлення процесу трансформації поглядів провідників ОУН на основі досвіду діяльності організації на окупованій німцями території України потрібні для того, щоб усунути політичні колізії, що точаться навколо історії самостійницького руху.

Процес переосмислення ідеологічних засад і програмних положень супроводжував ОУН майже з моменту її створення. У другій половині 30-х рр. ХХ ст. розгорнулася в пресі ОУН (у статтях Ореста Чемеринського, Дмитра Андрієвського, Євгена Онацького, Володимира

Мартинця та ін.) дискусія про можливість ідеологічних, політичних і тактичних змін у програмових засадах організації.

Обговорення програми організації розгорталося в напрямі демократизації суспільних критеріїв, висвітлення економічних і соціальних проблем. У такому контексті з'явилися праці Миколи Сціборського “Проблеми господарської власності” (1938), “Земельне питання” (1939), “Україна в цифрах” (1940), П.Воїна “Соціальне” (1936), Михайла Подоляка “Суспільний зміст націоналізму” (1938) та ін.

Згідно із заявами провідників ОУН, їхньою головною метою була розбудова незалежної соборної національної держави на всій українській етнічній території. Ця мета мала досягатися через національну революцію та встановлення диктатури, яка би витіснила окупаційну владу та запровадила уряд, що репрезентував б всі регіони та соціальні групи України. Економіка держави планувалась як поєднання приватної, націоналізованої та кооперативної форм власності. ОУН відкидала будь-який партійний чи класовий поділ і позиціонувала себе як домінуючу силу українського суспільного життя на українських територіях та за кордоном.

Ще напередодні німецько-радянської війни в ідейно-політичних поглядах ОУН(Б) з'явилася тенденція, яка в подальшому підтвердилася в діяльності похідних груп на східноукраїнських землях. Члени фракції (Іван Мітринга, Борис Левицький, Василь Ривак та ін.) пропонували зміну багатьох позицій націоналізму. Уперше вони були зафіксовані в грудні 1940 р. у Маніфесті ОУН(Б)¹. У цьому документі з'явилися положення про гідність і свободу людини, відкрите проголошення своїх переконань, плюралізм, вільний вибір віросповідання, свободу слова. Ключовою в розв'язанні ідейно-політичних, соціальних та економічних питань стала теза “Свобода народам і людині!” Зокрема, у Маніфесті зазначалося: “Ми, українці, підносимо прапор нашої боротьби за свободу народів і людини. Боремося: проти крайнього пониження людини в її праці та в її хаті, проти ограблення її з усякої радости життя, проти поголовного ожебрачування громадян, проти обтяжування жінок найтяжчими обов'язками під брехливою заслоною урівноправнення, проти злочинного облуплювання дітей і молоді брехливою большевицькою наукою, газетою, кіном, радіом, театром, мітингами та всією безтолковою агіткою. Боремося: за гідність і свободу людини, за право визнавати одверто свої переконання, за свободу всіх віросповідань, за повну свободу совісті”². Такі твердження членів ОУН засвідчують, що в політичній програмі діяльності організації поряд з державницькими інтересами розглядалися й соціальні прагнення українського народу.

На Другому Великому зборі ОУН(Б) (квітень 1941 р.) у Кракові, характеризуючи політику нацистської Німеччини виключно як імперську й загарбницьку, було висунуто ідею перебудови європейського та російсько-азіатського простору на антитоталітарних засадах. Іван Мітринга на відміну від міжвоєнної тактики ОУН, згідно з якою західноукраїнські селянські маси були основним людським фактором боротьби, доводив необхідність розгортання політичної роботи на промислових підприємствах Східної України з метою залучення робітників до боротьби за створення незалежної держави: “Без повного опанування і революційного зорганізування робітництва Донбасу, Керчі та Запоріжжя ми не можемо навіть мріяти про перемогу”³.

Ураховуючи соціально-економічний лад у радянській Україні, він не відкидав систему колективного господарювання, вказуючи, що в майбутній Українській державі колгоспи наберуть зовсім іншого змісту, позитивно вплинуть на свідомість селянської маси, адже спільна праця навчить селянина мислити інтересами цілої держави. Слід мати на увазі, що значні верстви населення України, виховані в радянську добу, мали сформовані політичні переконання, соціальні орієнтири та економічні інтереси. Тому часто в політичному спілкуванні з ними агітаторам ОУН було важко доводити сутність націоналістичних ідей, проводити агітацію в націоналістичному дусі. Стало зрозуміло, що далеко не всі мешканці східноукраїнських земель сприймали ідеологію ОУН⁴.

Програмні документи, ухвалені на Великому зборі ОУН у Римі (серпень 1939 р.) і Великому зборі ОУН у Кракові (квітень 1941 р.), не відображали принципових розбіжностей ідеологічного характеру. Різниця була лише у формі: програма мельниківців містила більше теоретичних міркувань, а програма бандерівців – більше практично-політичних гасел. Ця різниця пояс-

нюється, мабуть, часом написання програм. Так, ОУН(Б) готувала свою програму вже під час Другої світової війни.

Обидві програми мали більш радикальний і конкретний характер, ніж програма 1929 р. У них підтверджувався принцип національної солідарності й заперечувалася політична легітимність поділу суспільства на класи. Головною метою проголошувалося створення Української соборної держави шляхом національної революції. Незмінними залишалися принципи надпартійності й надкласовості за умов тотального політичного панування ОУН в Українській соборній державі. Існування політичних партій за програмою 1939 р. мало бути заборонене, а ОУН була чи не єдиною формою політичної організації населення. У програмі 1941 р. ця сама думка формулювалася завуальовано.

Спільними для обох програм були такі основні світоглядні принципи: іdealізм, волонтаризм, ідея створення людини нового типу, месіанізм, ідея органічності нації та вищості її інтересів над усіма іншими інтересами в суспільстві. Соціально-економічні проблеми трактувалися в дусі етатистського патерналізму. Держава була головним інститутом, відповідальним за розв'язання соціально-економічних проблем. Соціальну злагоду в суспільстві мала забезпечувати держава в поєднанні з корпоративно-професійними об'єднаннями⁵.

У Меморандумі ОУН Бандери до уряду Третього рейху від червня 1941 р. зазначалося: “Після двадцяти років насильницького більшовицького режиму український народ став дуже чутливий до всіх питань, що стосуються його свободи, і таке психологічне ставлення можна не тільки пояснювати, а й треба мати на увазі, якщо хтось хоче знайти в особі українців друзів і союзників. Прагнення незалежності, воля до боротьби і постійна настроєність на опір проти іноземного впливу створили особливий тип українця, який проявляється у недовірливій і негативній поставі до всього чужого”⁶.

Програми трактували державу як головну інституцію, що несе відповідальність та обов'язок вирішення цих проблем. Принцип конкуренції між суспільними верствами заперечувався, держава та поєднані з нею корпоративно-професійні об'єднання були тими органами, які мали забезпечувати соціальну злагоду в суспільстві.

Політико-програмні настанови ОУН(Б) змінилися на Третьому надзвичайному великому зборі в серпні 1943 р. Тези про органічність нації, про вищість інтересів нації, про іdeal самостійної соборної держави залишилися незмінними. Найбільш показовою була зміна акценту в принципі національного колективізму: в ідеологічній преамбулі йшлося про те, що іdealом нового суспільства є знищення всіх форм класової експлуатації й побудова всенародної держави. У соціально-економічній сфері було використано класичну соціал-демократичну схему – держава мала утримувати за собою стратегічно важливі сектори економіки та соціальної сфери, не допускати різкої майнової диференціації й свавілля бюрократії.

Економічна програма ОУН базувалася на принципах, сформульованих у 1929 р. Зокрема, організація переконливо стверджувала, що буде прагнути до “розбудови всіх галузей народного господарства”, а зокрема “дбати про розвиток сільськогосподарської виробності шляхом підтримання середнього селянського господарства, сільськогосподарської кооперації і промисловості”⁷.

ОУН позиціонувала себе як домінуючу силу українського суспільства, наголошувала на важливості формування національної солідарності й опори на “свої власні сили”. Майбутнє незалежної соборної Української держави в загальних рисах уявлялося націоналістам в основному як аграрне, що мало спиратися на співпрацю з державою, кооперацією та приватним капіталом. Одним зі шляхів успішної розбудови національної економіки ОУН вважала кооперацію й визнавала необхідність проведення державою такої соціально-економічної політики, яка “створить найкращі можливості розвитку для всіх форм національної кооперації”⁸.

Організація українських націоналістів за два роки боротьби (1941–1942) в умовах німецької окупації стала поважною організацією, яка налічувала не менш як двадцять тисяч активістів і мала досвід роботи, членство на всіх теренах України. Вона ж 1943 року очолила Українську повстанську армію, яка вела бойові дії проти німецьких окупантів. Улітку 1943 р. стало зрозуміло, що гітлерівська Німеччина остаточно зазнає поразки у війні, а на Україну таки повертається Червона Армія. Набутий досвід і нові геополітичні реалії, які стрімко наближа-

лися, змушували ОУН до повторного огляду й навіть перегляду минулих теоретичних засад, орієнтації на нову дійсність у міру зміцнення сил визвольного руху, який охоплював усе більші території. Саме під цим кутом зору слід оцінювати рішення Третього надзвичайного збору ОУН, який відбувся 21–25 серпня 1943 р. у Бережанському районі Тернопільської області.

Найважливіші рішення збору стосувалися програми ОУН(Б) і тактики руху на майбутнє. Зміни, внесені до програми організації, були логічно виведені з попередніх програмних і політичних документів. Незмінною метою ОУН залишалась Українська соборна самостійна держава. Про націократію в програмі вже не згадувалося. Майбутня влада була названа народною – без поміщиків і капіталістів. Зазначалося, що найвищими інтересами влада вважатиме народні. “Оскільки влада не матиме загарбницьких цілей за межами своїх кордонів, не прагнучиме до поневолення народів у своїй країні, не буде творити апарат гноблення, то весь свій потенціал ця влада спрямовуватиме на побудову нового державного порядку, справедливого соціального ладу, на економічне будівництво країни та культурне піднесення народу”⁹. Окрім зазначених загальних, ідеальних положень, програма містила цілком реальні обриси нового суспільного устрою. Указувалося на єдність національного й соціального визволення – і, загалом, це так і виглядало, хоч до того багато хто навіть з керівників ОУН розумів національне визволення як синонім соціального.

Показовою була й спроба приділити значно більшу увагу економічним і соціальним проблемам. Однак підхід до їх розв’язання з огляду на час та обставини залишався досить схематичним. Утім і цього достатньо, щоб помітити, що до програми увійшла класична схема соціал-демократичного зразка, за якою держава має утримувати за собою стратегічно важливі сектори економіки й соціальної сфери, не допускаючи різкої майнової диференціації та свавілля бюрократії. Поза цими межами економічне життя та організація суспільства мали розбудовуватися на базі демократичних інститутів.

ОУН боролася за Українську державу, у якій мала б бути знищена колгоспно-радгоспна система сільського господарства. Утім, форми користування землею не узаконювалися, хоч земля залишалася у власності народу, тобто держави. Допускалось індивідуальне й колективне володіння землею. На заході України поміщицька та монастирська церковна земля передавалася б народу¹⁰. Тобто загалом програма передбачала проведення земельної реформи. Проголошення першим пунктом програмних вимог земельного питання свідчить про те, що автори документа добре уявляли суть земельних відносин при більшовицькому та німецькому окупаційних режимах і вбачали в українцях на той час передусім хліборобську націю. Тоді це відповідало дійсності, і селяни були найбільш масово представлені в ОУН і УПА.

Програма передбачала, що велика промисловість мала б перебувати в руках держави, а дрібна – стати кооперативно-громадською. Вільним оголошувалося зорганізоване в артілі або індивідуальне ремесло. Великою торгівлею теж повинна була розпоряджатися держава. Дрібна торгівля при цьому залишалася б кооперативною і приватною¹¹.

Відзначалися й права робітників у сфері виробництва. Робітники мали б одержати право на керівництво заводами і фабриками, мати право на незалежні профспілки, 8-годинний робочий день, участь у розподілі прибутків на підприємстві у вигляді дивідендів і премій¹².

У програмних настановах ОУН(Б) відзначалися такі життєво необхідні позиції, як “повне забезпечення всіх працюючих на старість та на випадок хвороби чи каліцтва, широке запровадження охорони народного здоров’я, поширення сітки лікарень, санаторій, курортів та будинків відпочинку, збільшення лікарських кадрів, право працюючих на безплатне користування всіма закладами здоров’я, особливу державну опіку над дітьми і молоддю, за поширення сітки дитячих ясел та садків, санаторій, таборів відпочинку та спортивних організацій, за охоплення всієї дітвори та молоді державними закладами опіки та виховання”¹³.

Але найбільший прогрес містився в пунктах 10 і 12 програми, де були визначені загальнодемократичні права громадян, раніше повністю відсутні в програмних документах ОУН, а саме: свобода слова, друку, думки, переконань і світогляду, заперечення накидання суспільству світоглядних доктрин. При цьому було враховано досвід не лише тоталітарних Німеччини і СРСР, але й самої ОУН. Украй важливим пунктом програми було проголошення рівності всіх громадян України, незалежно від національності, що знаменувало повний відхід від буквальної

інтерпретації гасла “Україна для українців”. Національні меншини України, як зазначалося, мали б право на розвиток власної за формою й змістом культури. Так само повинна була розвиватися й культура самих українців. Програмні постанови містили також положення про рівність жінки з чоловіком, про роль сім’ї, про молодь і освіту. Окремо було виділено й специфічні потреби інтелігенції¹⁴.

У вказівках Проводу ОУН(Б) місцевим адміністраціям про організацію господарської діяльності від травня 1943 р. зазначалося, що Відділ суспільної опіки “організує допомогіві комітети по селах. Допомагає родинам, майно котрих знищено окупантами. Допомагає тим родинам, котрих член родини згинув в боротьбі з окупантами. Для цього робить збірки: грішми, збіжжям, одягом і ін. Організує поміч при польових роботах, забезпечує паливо і т. п. Організує санітарні пункти для несення помочі населенню”¹⁵.

Центральне місце в соціально-економічній програмі С.Бандери займала ідея особистої та господарської свободи людини. “Удержавлення цілого життя, в першу чергу господарського, – писав він, – створює такий стан, що режим безпосередньо володіє всіма засобами до життя, а громадянин, позбавлений їх і всякої можливості самостійної діяльності і прожитку, постійно живе “на ласці” і на голодовій пайці від держави, а за найменшу спробу неслухняности його позбавляють змоги жити”¹⁶.

Кінцевою метою діяльності ОУН(Б) її очільник вважав “визволення України, повалення стану поневолення України більшовицькою Росією, відбудову Самостійної Української Держави на українській етнографічній території”¹⁷.

Організувати національно-визвольну боротьбу українського народу С.Бандера вирішив шляхом формування в українців непереможного прагнення “до національної незалежності й особистої свободи, до кращих умовин життя і свободного розвитку в усіх ділянках”¹⁸.

Таким чином, ОУН(Б) довелося в умовах війни (планувалося, що й після здобуття незалежності) брати на себе конкретну організацію всього суспільного життя країни й населення, у тому числі й соціального. Та все ж головне пояснення, на нашу думку, полягало в іншому. Потенціал саме такої діяльності був закладений уже в самій сутності ОУН, яка прагнула стати загальнонаціональною, отже, вона вбирала в себе елементи інших ідеологій, пристосовуючи їх до своїх потреб. Не була винятком у цьому сенсі й ідеологія нації з її культурницьким та соціально-економічним становищем, яка була бездержавною, поневоленою іншими державами та імперіями. Власне саме тому, що панівні в країнах, окупантах України, ідеології були екстремального зразка й вороже налаштовані до незалежної української державності, ідеологи ОУН мусили шукати альтернативу.

Даючи ґрунтовний, неупереджений аналіз тих складних трансформаційних процесів, що відбувалися в роки Другої світової війни, доходимо висновку, що вивчення діяльності ОУН(Б) має перспективи для подальшої поглибленої дослідницької діяльності й сприятиме формуванню істориками об’єктивних висновків про роль і значення організації для національної історії.

1. Маніфест Організації українських націоналістів (грудень 1940 р.) // ОУН в світлі постанов Великих зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. : Збірка документів. – [Б. м.], 1955. – С. 23.
2. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж ; Нью-Йорк ; Львів, 1993. – С. 492.
3. Орелюк С. Наш шлях боротьби / С. Орелюк. – [Б. м.], 1940. – Ч. 1. – С. 100.
4. Нікольський В. Підпілля ОУН(б) у Донбасі / В. Нікольський. – К., 2001. – С. 131.
5. Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації українських націоналістів (ОУН) : Аналітичний огляд / Г. Касьянов. – К., 2003. – С. 112.
6. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж ; Нью-Йорк ; Львів, 1993. – С. 502.
7. Від конгресу Українських націоналістів // Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті : документи і матеріали. – Сучасність. – 1983. – Т. II. – С. 326.
8. Постанови Великого збору Організації українських націоналістів // ОУН в світлі постанов Великих зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. – [Б. м.], 1955. – С. 8. – (Бібліотека українського підпілля).

9. Постанови III Надзвичайного великого збору Організації українських націоналістів // Літопис УПА. – Т. 24. – С. 223.
10. Там само. – С. 246.
11. Там само. – С. 232.
12. Там само. – С. 231.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 57, оп. 4, спр. 352, арк. 22.
14. Постанови III Надзвичайного великого збору Організації українських націоналістів // Літопис УПА. – Т. 24. – С. 233.
15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3833, оп. 1, спр. 46, арк. 38.
16. Бандера С. До засад нашої визвольної політики / С. Бандера // Визвольний шлях. – 1977. – № 7. – С. 775.
17. Бандера С. Перспективи української національно-визвольної революції [Електронний ресурс] / С. Бандера. – Режим доступу : <http://www.stepanbandera.org>.
18. Там само.

В статье проанализированы социальные аспекты деятельности ОУН(Б), отраженные в программных документах организации. Показано видение членами ОУН(Б) экономических и социальных проблем, отраженных в их работах. Обозначено, что центральное место в социальной политике занимала проблема личности и хозяйственной свободы человека. Прослеживается главная цель ОУН(Б) – провозглашение Украинского соборного государства, которое должно решить социальные и экономические проблемы.

Ключевые слова: Украинское государство, Организация украинских националистов, общество, Вторая мировая война, историография.

The article analyzes the social aspects of the OUN(B), as reflected in the policy documents of the organization. Displaying seeing members of OUN(B) economic and social challenges highlighted in their writings. Determined that central to social policy organization took the idea of personal and economic freedoms. Traced the main purpose of OUN(B) – the proclamation of Ukrainian united states, which had to solve social and economic problems.

Keywords: Ukrainian State Organization of Ukrainian Nationalists, society, the Second World War, historiography.

УДК 94 (477.42) 1941

Андрій СУХИХ

УЧАСТЬ ОУН В ОРГАНІЗАЦІЇ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ НА НОВОГРАД-ВОЛИНЦІНІ В ЛИПНІ – СЕРПНІ 1941 р.

У статті проаналізовано вплив ОУН на Новоград-Волинщині в липні – серпні 1941 року. Висвітлено діяльність Городницької, Ярунської, Звягельської районних управ. Простежено організацію на місцях Української допоміжної поліції.

Ключові слова: ОУН, націоналісти, Новоград-Волинщина, похідні групи, окупація, арешти.

Вивчення регіональних аспектів національно-визвольного руху під проводом ОУН продовжує залишатись актуальним завданням для науковців. Разом із тим до цього часу не досліджена її діяльність на Новоград-Волинщині в перші місяці німецько-радянської війни. Окремі аспекти теми частково розглядалися у працях І.Дідуха, В.Жилюк, Ю.Загрівого, В.Ільницького.

Спираючись на архівні та опубліковані матеріали, автор здійснив спробу простежити участь ОУН в організації місцевих органів влади на Новоград-Волинщині в липні – серпні 1941 р.

Після нападу Німеччини на СРСР українські націоналісти приступили до реалізації своїх програмних положень. Однак, для того, аби створити в нових умовах Українську державу, спочатку потрібно було проникнути на землі Наддніпрянщини та ідеологічно й практично їх опанувати.

Загалом було створено шість похідних груп – по три від ОУН(б) та ОУН (м), які, своєю чергою, поділялися за напрямками руху: “Північ”, “Південь”, “Центр”. Вони склалися з малих операційних груп (зазвичай по 7–12 осіб)¹, які, виконуючи функції перекладачів, водіїв, мали просуватися за лінією фронту й до приходу німецької цивільної влади створювати українську адміністрацію як основу майбутньої української державності на всіх українських землях. Передбачалося, що на Житомирщину вирушить похідна група ОУН(б) “Північ”, яку очолював Д.Мирон².

У ніч на 30 червня батальйон “Нахтігаль” увійшов до залишеного Червоною армією Львова й до полудня зайняв стратегічні об’єкти, у тому числі радіостанцію. Того ж дня заступник голови проводу ОУН(б) Я.Стецько скликав у Львові Національні збори та проголосив “Акт про відновлення Української держави”³. Тут, зокрема, зазначалося: “На західних землях України твориться Українська влада, яка підпорядкується Українському Національному Урядові, що створиться в столиці України Києві з волі українського народу”⁴. Гітлерівські спецслужби не зуміли дізнатися про таємні плани ОУН(б), а тому події 30 червня 1941 року стали для них “громом серед ясного неба”⁵.

На Житомирщину першими прибули очільники бандерівської похідної групи “Північ”: Микола Климишин, Василь Кук, Уляна Самчук, Ярослав Старух та інші, які просувалися з Рівного в напрямку Києва й потрапили до Житомира 10 липня. У місті вони перебували до опівдня наступного дня. За цей короткий період бандерівці розпочали укомплектування української міліції та організували обласне управління, першим головою якого став Іван Луцюк, учитель за фахом⁶. Значну активність емісарів похідних груп і місцевих жителів, які вступили до ОУН, відзначають також радянські підпільно-партизанські документи: “Українсько-німецькі націоналісти зайняли всі керівні адміністративні й господарські посади <...> вони випустили багато агітаційної націоналістичної літератури”⁷.

Діючи в складних умовах окупації, похідні групи ОУН провели значну пропагандистську та організаційну роботу. Як наслідок – у Житомирі постала обласна та міська управи, в районах – районна та сільські управи. Уже із серпня працювало 7 районних управлінь: Коростишівське, Попільнянське, Андрушівське, Троянівське, Чуднівське, Мархвелівське, Житомирське⁸. На терені Новоград-Волинщини було створено три районні управи: Ярунську, Городницьку, Звягельську. Останню очолив у серпні 1941 р. Володимир Фрайт (у той час мав псевдо “Батько”). Він же виконував обов’язки провідника Звягельської округи ОУН(б)⁹. До Звягельського районного управління увійшли також М.Шеремет (заступник), П.Тимчук, М.Цьона, М.Бридкевич, Ф.Багинюк, Т.Шурма, Ф.Романчук, О.Олишник, М.Марчишин, М.Войтович, О.Дідух, П.Хома¹⁰. Під керівництвом В.Фрайта почалася серйозна адміністративна й пропагандистська робота. Особливий акцент робився на школярів і вчителів. Саме тому був розроблений план організації в районному центрі гімназії гуманітарного типу та по селах району – десятирічки й семирічки¹¹. Гімназія відкрилась у другій половині серпня¹². Крім того, істотну роль у розвитку шкільництва відіграв обласний відділ народної освіти, який розробив нову систему навчання та плани й програми для неї¹³. Загалом його першочергове завдання полягало в забезпеченні своєчасного початку навчального року в школах області¹⁴.

З приходом бандерівців у Звягелі почала виходити газета “Звягельське слово” (деякі дослідники помилково називають її “Звягельські вісті”) і функціонувати місцеве радіо¹⁵, які об’єднали національно свідому інтелігенцію міста. Приміщення редакції “Звягельського слова” знаходилося на вул. Корецька, 34¹⁶, а газета виходила два рази на тиждень¹⁷. На жаль, не збереглося жодного примірника за 1941 р., а тому ми не можемо оцінити характер тогочасних публікацій. Відомо, що першим редактором була Т.Тоцька, друкарями С.Ільчишин¹⁸, М.Ящук, складальниками Г.Шапран, О.Михайлович, М.Кашук, В.Панасюк, А.Троцький, М.Ринас, репортером М.Іщенко, коректором О.Самохвалова, бухгалтером Я.Левицька, секретарем Г.Римаров¹⁹. Зауважимо, що працівники редакції отримували станом на 1941 р. пристойну платню, зважа-

ючи на низьку ціну за примірник видання – 1 карбованець²⁰. Наприклад, головний складальник Г.Шапран отримував найвищу зарплату – 500 карбованців²¹, тобто 40 райхсмарок (далі – РМ)²².

Іншою сферою діяльності управи була відбудова зруйнованих підприємств. На початку серпня в районі вже працювали усі млини, а в самому Звягелі почав діяти шкіркокомбінат, нафтобаза, масло-, пив-²³ та лісозаводи. До того ж у місті почали відновлювати телефонний і телеграфний зв'язок²⁴.

Дивним для нас залишається те, що с. Плетянка (у документі Переплетінка, зараз не існує. – А.С.) підпорядковувалося Довбишському районному управлінню, хоча знаходилось у декількох кілометрах від Звягеля. Місцевим представником від ОУН(б) був Прокопчук²⁵.

Городницьке районне управління очолював Іван Грунтас, його заступником був Володимир Лопатюк. До його складу входили також Л.Бадівський, П.Хома, Г.Ревука, С.Гнатенко, В.Решетило, Я.Герус, М.Гумек, П.Гайко, В.Герус, І.Гура (або ж Цюра), Войтович, Н.Самошейко²⁶.

Відомі лише два звіти Городницької управи. В одному з них описано організацію української влади на Звягельщині: “В Звягелі нас приділили зорганізувати район у Городниці, як рівно ж і після район у Броніцях, Осожі (а третього не пам'ятаю). З Городниці ми відійшли до Броніці. Зараз першого дня ми зорганізували тамошній уряд. Населення дуже прихильно відноситься до нашого Проводу. На другий день о год. 8 веч. мусіли вицофатись з того села тому, що 2 км від села, в котрому ми перебували, знаходилась банда. Як нам сказав чоловік [з] Борового (до котрого ми відійшли з Броніць), що цього дня о 9 год. прибула часть цієї банди, ночувала в тім будинку, з котрого ми перед годиною виїхали. В Боровому життя організоване дуже добре. Провідником цього району був член ОУН... друг, разом з тамошнім священиком проводили і проводять освітну справу добре.

З Борового казав нам ройовий відійти до Рівного, тому щоби не втратити дальших зв'язків. Опустили ми ці підрайони для того, що неможливо було там втриматись зі взгляду на це, що в тамошніх лісах є величезні загони совітських вояків, а німецькі війська там ще не були. Люди казали, що є німці, лише необмундировані. Лише їм дуже дивно було, що ми проголошували незалежність Української Держави. Отже, до Звягеля ми не могли дістатись через те, що там знаходяться банди. Їдемо до Рівного. По прибуттю до Рівного і зголошення нашого прибуття ми ждемо на наказ. Другого дня приходить друг з Проводу і каже людям розійтись [по] домів[ках] <...>”²⁷.

В іншому звіті від 31 липня 1941 р. повідомлялося про створення районної міліції: “30 липня ми прибули із нашого міста в Городницю. Тут у нас військова комендатура організувала поліцію. Комендант – українець (служив у російській армії в 1905 році). Він був <...> засуджений на 5 років ув'язнення, адже не хотів вступати в колгосп <...> організувавши міліцію, дозволив повісити агітки за Степана Бандеру, в ім'я якого він організував та озброїв міліцію. <...> Міліція несе службу із сторони річки (мається на увазі р. Случ. – А.С.) і в місті. У лісах під Городницею знаходяться партизани. Міліція в день та в ніч бориться, щоб не пустити їх в місто. <...> Бургомістр, призначений ортскомендантом, їздить по селах – робить порядок. <...> Ортскомендант зателефонував також, дав нам пропуск і зброю, щоб організувати в селах міліцію та старостат. 1 серпня ми з'явилися в село Бронниця організувати міліцію. <...> Ми не розділилися, оскільки в місцевості багато лісів і могли піддатися нападу партизан. <...> Організував міліцію Лопатюк Володимир. У міліції було декілька поляків <...> також більшовикам ворожі <...>. Вони <...> в 1918 прийшли з Польщі <...>”²⁸.

Зважаючи на брак інформації, ми не можемо зробити повноцінний висновок про діяльність Городницької управи.

Учасник Похідних груп ОУН(б) “Північ”²⁹ Павло Палюшинський (“Мирон”, “Старий”) у липні очолив Ярунську управу³⁰. З невідомих нам причин близько 22–24 липня перший голова управи покинув Ярунь. На його місце заступив звягельчанин Алексійчук, про що свідчать документи³¹. До Ярунського районного управління увійшли також Микола Марценюк (“Еней”), Степан Кузьмин, Іван Онишкевич і два націоналісти із Холму – “Медвідь” та Василь Кичук³², а культурно-освітнім референтом при управі був бандерівець Терешук³³. С.Кузьмин згадував: “Всюди, куди б ми не приходили, від імені Тимчасової управи, яка повстала у Львові

30 червня 1941 року, проголошували незалежність України, організовували адміністрацію, у першу чергу поліцію і шкільництво”.

Саме в розбудові шкільництва Ярунська управа досягла найбільших результатів, про що зокрема свідчать спогади С.Кузьміна: “У Ярунському районі ми організували вчительський курс з участю 72-х учителів. Інспектором був Микола Марценюк, родом із Сокальщини. Історію України, літературу викладали галичани, решту предметів – місцеві <...> З того курсу ми розвели організаційну мережу на весь район”³⁴.

22 липня Ярунська районна управа повідомляла про відкриття семирічки: “Культурно-освітній відділ районного управління просить довести до відома українську молодь про таке. В Яруні відкривається гімназія (середня школа), навчання в якій буде безкоштовним. Умови прийняття до гімназії такі: до першого класу приймаються ті, хто закінчив 4-й клас початкової або середньої школи; до другого приймаються ті, хто закінчив 5-й клас середньої школи, до третього класу приймаються ті, хто закінчив 7-й клас; до п'ятого приймаються ті, хто закінчив 8-й клас; до шостого приймаються ті, хто закінчив 9-й клас, до сьомого приймаються ті, хто закінчив 10-й клас середньої школи”³⁵. У наказі від 26 липня наголошувалося: “До відома всіх вчителів та осіб, що закінчили 8, 9, 10, класів. Вказані особи повинні з'явитися до 28 цього липня у відділ культурно-освітній (народної освіти) для проходження реєстрації. Вчителі повинні проводити облік дітей шкільного віку; вони подають відомості про придатність шкільного приміщення та про інвентар школи; коли останній розібраний, то повернути через шкільну міліцію. У серпні відбудеться курс для перепідготовки вчителів”³⁶. Очевидно, бажаючи вступити на курси було не достатньо. Тому 28 липня з'явився аналогічний наказ, однак тепер вимагалось, щоб ті, хто бажає вчителювати, прибули до Яруня 5 серпня”³⁷.

Управа, крім того, вимагала від сільрад, аби шкільні приміщення були звільнені від їх тимчасових мешканців³⁸ і відремонтовані до 20 серпня. Кожен учитель був зобов'язаний надіслати списки школярів не пізніше 8 серпня, для обліку шкільництва на терені Ярунщини³⁹. Піклуючись про благополуччя школярів узимку, районна управа повідомила, що з 24 серпня починається збір деревини для опалення приміщень із настанням холодної погоди⁴⁰.

Значна увага приділялася регламентації життя населення в умовах німецької окупації. У першу чергу, вимагалось від кожної сільради ліквідувати наслідки недавніх військових дій. Зокрема, наказувалося негайно поховати тіла загиблих осіб, почати від 26 липня ремонт зруйнованих комунікацій⁴¹. Бажаючи організувати збір деревини, управа 26 липня оголосила, що “всі ліси та розташовані серед них поля, сіножаті і все майно – недоторкана власність Української Самостійної Держави” і заборонила самовільне нищення лісового масиву без відповідного наказу під загрозою “найсуворішої кари воєнного часу”⁴². Своєю чергою, розпорядження від 31 липня і 4 серпня зобов'язували голів сільрад провести перевірку всіх господарств на наявність дров, які потрібно було облікувати⁴³. Наголошувалося на тому, аби могили “українських воїнів, які загинули в 1917–1921 рр., а також українців, розстріляних чи замучених червоною Москвою”, були упорядковані й прикрашені квітами. Попри це вказувалося, щоб “на могилах німецьких вояків, які загинули, не повинно бракувати квітів”⁴⁴.

Згідно з постановою Ярунського районного управління від 18 липня⁴⁵, почалися відбуватися збори населення, на яких повідомлялося про зміну влади та нову організацію громадського управління. Зазвичай порядок зборів був таким: 1) читка “Відозви до українського народу”; 2) вибори членів сільради; 3) створення сільської міліції. У “Відозві до українського народу” зазначалося, що “загальні збори приєднуються до наказу і зобов'язуються допомагати властям ОУН для налагодження порядку на селі”⁴⁶.

Того ж дня місцеву владу організували жителі сіл Хижівка (Хижавка), Юрківщина, Вірівка. 20 липня влада була організована у селах Дідовичі, Груд, Жолобне. 21 липня сільські ради з'явилися у селах Закриниччя, Гірки (Гурки), Майстрова Воля. Наступного дня мешканці с. Карпилівка обрали сільраду; 23 липня були обрані голови сільрад сіл Дуплинки та Колоніє-Красилівка. Загальні збори сіл Великі Молодьків, Курмань відбулися 24 липня, на яких селяни домовилися про формування сільради. Влада у с. Кіровка була організована 31 липня⁴⁷.

Таблиця 1

Утворення сільрад та "Української допоміжної поліції" у селах Ярунської управи

Село	Голова сільради	Заступник голови сільради	Комендант поліції	Чисельність поліцаїв у селі
Хижівка	Й.Шевчук	Ю.Гаврилук	-«»-	19
Юрківщина	О.Лісюк	П.Гасвець	-«»-	-«»-
Вірівка	О.Панасюк	К.Коробчук	Л.Киричук	10
Дідовичі	Є.Оришук	Т.Мартинюк	С.Пелех	15
Груд	С.Маворок	І.Кучер	-«»-	22
Жолобне	К.Лук'янчук	-«»-	С.Щавінський	10
Закриниччя	Г.Якимчук	А.Смоляр	С.Боровик	-«»-
Майстрова Воля	О.Злобинець	-«»-	П.Деретенко	-«»-
Гірки	С.Мездітук	Д.Захарчук	-«»-	28
Карпівка	О.Кубай	Ф. Косянчук	В.Чернявський	10
Дуплинки	І.Кравець	Т.Олексійчук	-«»-	13
Колоніє-Красилівка	М.Гордійчук	Ф.Гордійчук	П.Савчук	20
Великий Молодьків	П.Дейнека	Д.Храбан	Я.Скорик	21
Курмань	М.Щудра	П.Ящук	Г.Туровць	29
Кіровка	М.Лановенко	П.Гончарук	-«»-	5

(Складено автором за: Державним архівом Житомирської області, ф. р-1293, оп. 1, од. зб. 1, 32 арк.)

Таким чином, протягом другої половини липня 1941 р. під керівництвом Ярунського проводу ОУН(б) сформувалися місцеві органи влади в більшості сіл зазначеного терену.

Прихід гітлерівських військ збігся зі збиранням урожаю. У багатьох районах області селяни почали ділити зібраний урожай. Подекуди передові німецькі частини роздавали людям колгоспний інвентар, проте надалі окупанти наказали відновити колгоспні господарства й повернути колгоспне майно⁴⁸.

Забезпечувати посів та збирання урожаю мав земельний відділ обласної управи, який дав розпорядження про розподіл зерна снопами розрахунком 4 кг за трудовень⁴⁹. Селяни були обуренні збереженням колгоспної системи, про що, зокрема, йшлося у звітах членів бандерівських похідних груп⁵⁰.

Загалом, на наступних засіданнях селяни обговорювали такі питання: облік виходу на роботу, сільськогосподарське майно; ремонт сільськогосподарського реманенту; хід, збір, розподіл урожаю; готовність до посівної; підготовка ґрунту до посіву озимих культур; заборона переходити в інше село, встановлення комендантської години, реєстрація медперсоналу⁵¹. Крім того, районний земельний відділ вимагав, щоб сільради інформували два рази на тиждень про виконані роботи⁵².

Місцеві жителі до діяльності оунівців ставилися прихильно, хоча часто в документах похідних груп йшлося про їхню пасивність, страх, зневіру в можливість побудувати незалежну державу⁵³. Члени похідних груп на колишній підрадянській території зіткнулися з низкою проблем, які не були враховані в їх стратегічних планах. Одна з них – це здеморалізований стан населення⁵⁴.

Очевидно, що провідникам самостійницького руху необхідно було врахувати ту обставину, що з часів завершення Української національної революції й до початку німецько-радянської війни на східноукраїнських землях виросло нове покоління людей, які були прихильні до своєї Батьківщини в цілому, не усвідомлюючи справжнього характеру радянської системи. Та й, напевно, в умовах страхітливої війни населення підрадянських територій більше цікавило, як вижити в ситуації, що склалася, аніж підтримка ефемерних, не зовсім знайомих ідеалів національної боротьби.

Іноді місцеві жителі саме зверталися до членів ОУН за допомогою в налагодженні громадського життя. Наприклад, у липні 1941 р. три мешканці села Серби Ємільчинського району приїздили до Звягеля із проханням надіслати в село людей, які б могли організувати там владу. Два націоналісти, які прибули невдовзі з міста, скликали збори, на яких обрали старосту й старшину волості⁵⁵. Отже, діяльність похідних груп не обмежувалася виборами місцевих органів влади. Вони здійснювали також пропагандистську роботу з метою утвердження у свідомості людей необхідності власне українського будівництва. Звичайно, похідні групи намагалися залучити обраних керівників до членства в ОУН.

30 серпня 1941 р. Житомирська обласна управа видала постанову про створення української допоміжної поліції на території області. Передбачалося також створити посаду інспектора обласної поліції, а в районах – інспекторів районної поліції; уся поліція мала підпорядковуватися голові обласного управління⁵⁶. У поліції запроваджувалася дисципліна, відповідна до військової; у селах на 10 дворів установлювався один вартовий, який підпорядковувався соцькому сільському старості, а також інспектору районної та обласної поліції⁵⁷. У Звягелі українська допоміжна поліція знаходилася в приміщенні колишньої “Дієтичної їдальні”⁵⁸. Як бачимо, за допомогою націоналістів на Новоград-Волинщині було організовано відділи Української допоміжної поліції, які були представлені в більшості селах терену (див. табл. 1).

Поліцейської форми такі відділи не носили, а були обмундировані в червоноармійські шинелі, мали знак на правому рукаві у вигляді трикутника жовто-блакитного кольору з певним номером, який відповідав номеру посвідчення, що й підтверджувало службу в поліції й дозволяло в будь-який час доби перебувати на вулиці з гвинтівкою. Характерно, що посвідчення переоформлювалося щомісяця⁵⁹.

Структура поліції мала такий вигляд: у повітовому або окружному центрі утворювалося бюро поліції, яку очолював місцевий військовий комендант. При ньому розміщувалися головні сили округи (повіту). Повітовому або окружному комендантові підпорядковувалися районні, міські й громадські коменданти, які, у свою чергу, керували загонами поліції того чи іншого міста або сільської громади⁶⁰.

Насамперед поліцаї, зокрема сільські, виконували роль самооборони, захищаючи односельців від нападів розбитих залишків Червоної армії. Разом із цим поліція виконувала роль своєрідних “винищувальних батальйонів”, ліквідуючи залишених організаторів комуністичного підпілля та радянських парашутистів-диверсантів. Українська допоміжна поліція в містах і містечках стежила за правопорядком, дотриманням комендантської години, конфісковувала в населення зброю, охороняла важливі об’єкти, проводила слідчі дії в кримінальних справах. Згідно з жорстокими законами воєнного часу, службовці поліції розстрілювали на місці осіб, спійманих на грабежах, крадіжках. Відомо, що вони займались обов’язковою реєстрацією єврейського населення, стежили за тим, аби воно носило відзнаки із зіркою Давида й безкоштовно працювало на громадських роботах⁶¹.

У зв’язку з утворенням указаних підрозділів комендант поліції Звягельської міської управи Мого оголосив про набір осіб віком від 18 до 40 років⁶². Передбачалася така платня: одружені поліцаї отримували на день 1,70 РМ, неодружені – 1 РМ (тобто перші одержували в місяць близько 52 РМ = 650 крб, а другі – близько 30 РМ = 375 крб), а також безкоштовне харчування. Зазначалося, що ті, які вступають у поліцію, перебуватимуть на державному утриманні⁶³. Окрім того, особи, які працювали в охоронній поліції (шуцманшафт, “шума”), отримували, незважаючи на сімейний стан, 480 крб, тобто 38,4 РМ⁶⁴. Таким чином, винятково з економічних обставин, аби утримати сім’ю в умовах окупації, вигідніше було обрати шлях збройного співробітництва з окупантами в Українській допоміжній поліції, ніж в охоронних

підрозділах вермахту. Тому не дивно, що чисельність українських поліцаїв у селах Ярунської управи була досить висока в перші місяці німецько-радянської війни (див. табл. 1).

Коли ж стало очевидно, що ОУН(б) не відмовиться від проголошеної незалежності, німецькі військові чиновники зробили спробу сформувати місцеві органи української адміністрації без участі бандерівців, як політично заангажованих осіб⁶⁵. На це почали вказувати у своїх звітах члени похідних груп. Так, у звіті за 27 липня керівництво Північної похідної групи зазначало: “<...> Відношення німців є абсолютно вороже проти того, щоби на теренах східних і осередніх діяли в якийсь спосіб члени організації. Це виявляється і в тому, що вони відразу шукають контакту з місцевими і стараються, даючи їм інструкції, як вести поодинокі діла управління і інспірують їх у тому напрямі, щоби усувати назначених спочатку наших людей <...> коли в перших моментах можна виписувати на брамах, що їх строять для привітання німців наші, не місцеві люди, усе, що нам захочеться, приміром: “Хай живе організація ОУН, Степан Бандера, Самостійна Україна” і т. п., то відтак забороняють писати навіть “Вільна Україна”, а кажуть писати “Звільнена”. Про організацію або Степана Бандеру не вільно писати нічого”⁶⁶.

5 серпня 1941 р. командування 17-ї армії видало наказ про затримання всіх “українських політичних агітаторів”, а особливо “мандрівних пропагандистів” з “Групи Бандери”. Відповідно до наказу, членів похідних груп ОУН(б) на схід від Збруча мали затримувати й передавати військовій розвідці для майбутньої відправки в Галичину⁶⁷. Описуючи ці арешти, учасник підпілля ОУН(б) у Звягелі Микола Мартинюк згадував: “Здається, під кінець липня чи на початку серпня 1941 р. німецька влада провела у Звягелі масові арешти. Причин цих арештів треба шукати передусім у тому, що до цього міста прибуло декілька сотень членів Похідних Груп, і це впало німцям у вічі. <...> Наші люди старалися якось врости в терен, але це їм не вдавалось. <...> Бажаючи якось формально влаштуватись у Звягелі, делегація членів Похідних Груп зголосилася у військового коменданта міста та запропонувала зорганізувати уряд для терену Звягельської округи. Комендант погодився на те і сказав, щоби наступного дня о восьмій годині ранку всі вони прибули до нього на нараду. Коли вони появились в комендатурі, їх оточила військова жандармерія і заявила, що вони заарештовані і будуть відправлені в Західну Україну <...>.

Того ж самого дня німецька фельджандармерія (чи гестапо) заарештувало членів міліції під закидом, що нібито хтось спробував украсти рушницю зі станиці. Заарештовано тоді також коменданта станиці Клиновича (місцевий), Войтовича і ще двох членів Похідних Груп. Всіх їх планували розстріляти разом із кількома сотнями жидів. Всіх їх привели на призначене місце і розпочали розстрілювання <...>. З того часу почалися в Звягелі нагінки на “западників-бандерівців”⁶⁸.

Члени Ярунського районного управління С.Кузьмин і М.Мартинюк були арештовані й запроторені до Звягельської в’язниці, проте через деякий час їм вдалося вийти на волю⁶⁹. С.Кузьмин описував це так: “<...> Мене і декількох товаришів арештували. Але начальник в’язниці був “наш чоловік”. Провідати нас прийшов Іван Климів – Легенда. Він організував опікунство над нами. На другий день мені повідомляють, що маю передачу. Її принесла наречена начальника в’язниці, а через тиждень з його допомогою нас звільнили”⁷⁰.

Мельниківський провід ОУН був представлений сотнею І.Галеми – “Північна похідна колона”⁷¹, центром дислокації якої був Звягель⁷². Згодом місцеві охоронні підрозділи групи армій “Південь” стали позначатися криптонімом “гіва” (Hiwa, від Hilfswachmannschaft – допоміжна охорона. – А.С.)⁷³.

Отже, з початку німецької окупації на Новоград-Волинщині за допомогою похідних груп ОУН(б) утворилися три районні управління: Звягельське, Ярунське, Городницьке. У діяльності бандерівських емісарів на Новоград-Волинщині протягом липня – серпня 1941 р. можна виділити п’ять головних напрямів: формування організаційних структур, розбудова українських місцевих органів влади, регламентація життя в умовах окупації, відродження шкільництва, створення підрозділів Української допоміжної поліції (Народної міліції). Крім того, у Звягелі мельниківський провід ОУН був представлений військовим формуванням. Це дозволило учасникам похідних груп, переважно вихідцям із Західної України, заручитися підтримкою частини місцевого населення, яке залучалося до адміністративної та громадської роботи.

Проте відносно вільна діяльність адміністративних структур на Новоград-Волинщині протривала неповних 20 днів і була безжально розчавлена німецьким окупаційним режимом.

1. Головка М. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939–1945 рр. : монографія / М. Головка. – К. : Олан, 2004. – С. 405.
2. Україна у Другій світовій війні: погляд з XXI ст. : Історичні нариси : у 2 кн. Кн. 2 / [редкол.: В. Смолій, Г. Боряк та ін.]. – К. : Ін-т історії України НАН України ; Наук. думка, 2011. – С. 396.
3. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА / [ред. О. Бей]. – К. : Наук. думка, 2005. – С. 9.
4. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках / А. Русначенко. – К. : Пульсари, 2002. – С. 16.
5. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : Історичні нариси / [ред. В. Дзьобак, С. Кульчицький, І. Ільющин та ін.]. – К. : Наук. думка, 2005. – С. 84.
6. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 : збірник документів / [за заг. ред. Я. Дашкевича, В. Кука]. – Львів ; К. : Піраміда, 2001. – С. XVII; Сергійчук В. Український здвиг : Волинь. 1939–1955 рр. / В. Сергійчук. – К. : Укр. видавнича спілка, 2005. – С. 80.
7. Цит. за: Ковальчук І. Нарис історії діяльності ОУН під проводом А. Мельника на Житомирщині у другій половині 1941 року / І. Ковальчук, С. Стельникович. – Житомир : Рута, 2011. – С. 27.
8. Перемога (Житомир). – 1941. – 9 жовт.
9. Мороз В. Володимир Фрайт – “Владан”, “Жар”, “Карб” / В. Мороз // Шлях перемоги. – 2009. – 29 квіт. – № 17 (2862). – С. 7.
10. Державний архів Житомирської області (Держархів Житомирської обл.), ф. р-1151, оп. 1, од. зб. 2, арк. 34.
11. Ільницький В. Володимир Фрайт – провідник Дрогобицького окружного проводу ОУН / В. Ільницький // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки / [редкол. І. Пасічник, В. Трофимович та ін.]. – Острог : Острозька академія, 2010. – Вип. 16. – С. 180.
12. Українське слово (Житомир). – 1941. – 21 серп.
13. Жилюк В. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині 1941–1955 рр. : монографія / В. Жилюк. – Рівне : Волинські обереги, 2008. – С. 49.
14. Українське слово (Житомир). – 1941. – 14 серп.
15. Загрівий Ю. Так гартувалася перемога / Ю. Загрівий // Лесин Край (Новоград-Волинський). – 1994. – Вип. 73. – 21 верес. – С. 2.
16. Центральний державний архів громадських об’єднань України (ЦДАГО України), ф. 105, оп. 1, спр. 37, арк. 5.
17. Там само, арк. 9.
18. Держархів Житомирської обл., ф. р-1162, оп. 1, од. зб. 1, арк. 42.
19. Там само, од. зб. 2, арк. 61.
20. ЦДАГО України, ф. 105, оп. 1, спр. 37, арк. 5.
21. Держархів Житомирської обл., ф. р-1162, оп. 1, од. зб. 2, арк. 61.
22. Співвідношення райхсмарки до карбованця було встановлено окупаційною владою на рівні 1 РМ = 12,5 крб. (див.: Дерейко І. Місцеві формування німецької армії та поліції у райхскомісаріаті “Україна” (1941–1944 роки) / І. Дерейко. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2012. – С. 49).
23. Держархів Житомирської обл., ф. р-1151, оп. 1, од. зб. 2, арк. 27.
24. Там само, ф. п-1376, оп. 1, од. зб. 1а, арк. 5.
25. Там само, ф. р-1151, оп. 1, од. зб. 13, арк. 23.
26. Там само, од. зб. 2, арк. 12.
27. Звіт одного з похідних роїв про організацію української влади на Звягельщині / В. Сергійчук // Український здвиг : Волинь. 1939–1955 рр. / В. Сергійчук. – К. : Укр. видавнича спілка, 2005. – С. 77–78.
28. Держархів Житомирської обл., ф. р-1151, оп. 1, од. зб. 2, арк. 81.
29. Краєзнавець В. Дідух помилково вказував, що Ярунську управу сформували члени похідної групи ОУН(м), яка також вирушила на Житомирщину в другій половині 1941 р. (Дідух В. Ярунщина з середини 16 до середини 20 ст. / В. Дідух. – Тернопіль : Медобори, 2011. – С. 134.)
30. Сокальщина : Книга пам’яті України 1914–1990 / [редкол.: І. Бережницький, О. Солодяк та ін.]. – Львів : Край, 2010. – С. 171.
31. Держархів Житомирської обл., ф. р-1297, оп. 1, од. зб. 1, арк. 10.
32. Там само, ф. р-1151, оп. 1, од. зб. 2, арк. 14.

33. Там само, ф. р-1297, оп. 1, од. зб. 1, арк. 10.
34. Кузьмин С. Мое життя та боротьба : Розповідь-спогад автора [Електронний ресурс] / С. Кузьмин. – Режим доступу : http://novaskvaryava.hmarka.net/Book_stepan_kyzmun.html.
35. Держархів Житомирської обл., ф. р-1297, оп. 1, од. зб. 1, арк. 27.
36. Там само, од. зб. 2, арк. 1.
37. Там само, ф. р-1297, оп. 1, од. зб. 1, арк. 10.
38. Там само, од. зб. 1, арк. 24.
39. Там само, арк. 16.
40. Там само, ф. р-1294, оп. 1, од. зб. 3, арк. 33.
41. Там само, ф. р-1297, оп. 1, од. зб. 1, арк. 3, 9.
42. Там само, ф. р-1294, оп. 1, од. зб. 2, арк. 10.
43. Там само, ф. р-1297, оп. 1, од. зб. 1, арк. 12, 17.
44. Там само, ф. р-1294, оп. 1, од. зб. 2, арк. 5.
45. Там само, ф. р-1293, оп. 1, од. зб. 1, арк. 17.
46. Там само, арк. 14.
47. Там само, арк. 2, 9, 10, 12, 14–19, 21–23, 28, 31 тазв.
48. Там само, ф. р-1151, оп. 1, од. зб. 2, арк. 37зв.
49. Жилюк В. Указ. праця. – С. 48.
50. Держархів Житомирської обл., ф. р-1151, оп. 1, од. зб. 2, арк. 55.
51. Там само, ф. р-1293, оп. 1, од. зб. 1, арк. 1, 5, 6, 8, 32 тазв.
52. Там само, ф. р-1294, оп. 1, од. зб. 2, арк. 19.
53. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 : збірник документів // [за заг. ред. Я. Дашкевича, В. Кука]. – Львів ; К. : Піраміда, 2001. – С. 223.
54. Русначенко А. Указ. праця. – С. 25.
55. Жилюк В. Указ. праця. – С. 38.
56. Українське слово (Житомир). – 1941. – 7 серп.
57. Держархів Житомирської обл., ф. п-1376, оп. 1, од. зб. 1а, арк. 4.
58. Загривий Ю. Указ. праця. – С. 2.
59. Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни : Нові документи і матеріали / В. Сергійчук. – К. : Дніпро, 1996. – С. 20.
60. Патриляк І. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940–1942 роках / І. Патриляк. – К. : Інститут історії України НАН України, 2004. – С. 230.
61. Там само. – С. 232.
62. Держархів Житомирської обл., ф. р-1440, оп. 1, од. зб. 1, арк. 169.
63. Там само, арк. 98.
64. Там само, ф. р-1162, оп. 1, од. зб. 2, арк. 17.
65. Патриляк І. “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.) : монографія / І. Патриляк ; Центр досліджень визвольного руху. – Львів : Часопис, 2012. – С. 133.
66. Відновлення української держави в 1941 році : Нові документи й матеріали / [упоряд. В. Сергійчук]. – К. : Укр. видавнича спілка, 2001. – С. 132–133.
67. ОУН в 1941 році : Документи : у 2 ч. Ч. 2 / [упоряд. О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук ; відп. ред. С. Кульчицький]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. – С. 423.
68. Мартинюк М. Спогади з підпілля / М. Мартинюк. – Лондон : УВС, 2000. – С. 13–14.
69. Дідух В. Указ. праця. – С. 134.
70. Кузьмин С. Мое життя та боротьба : Розповідь-спогад автора [Електронний ресурс] / С. Кузьмин. – Режим доступу : http://novaskvaryava.hmarka.net/Book_stepan_kyzmun.html.
71. Житомирщина : Історичний нарис : навч. посіб. / [А. Войтенко, О. Іващенко, О. Кузьмін та ін.]. – Житомир : Полісся, 2003. – С. 173.
72. Кузьмин С. Мое життя та боротьба : Розповідь-спогад автора [Електронний ресурс] / С. Кузьмин. – Режим доступу : http://novaskvaryava.hmarka.net/Book_stepan_kyzmun.html.
73. Дерейко І. Указ. праця. – С. 30.

В статтє проанализировано влияние ОУН на Новоград-Волыниціне в июле – августе 1941 года. Освещена деятельность Городницкой, Ярунскої, Звягельскої районных управ. Прослежена организация на местах Украинскої вспомогательной полиции.

Ключевые слова: ОУН, націоналісти, Новоград-Волинщина, походные группы, оккупация, аресты.

The article explains the extension of OUN influence in the Novograd-Volynskij region in the July – August 1941. The activity of Gorodnitskiy, Yarunskiy, Zvyagelskiy regions administration are analyzed. Organization the local Ukrainian auxiliary police is retraced.

Keywords: OUN, nationalists, the Novograd-Volynskij region, the marching groups (troops), occupation, arrests.

УДК 94 (477.8)

Олена ГАЙДУКЕВИЧ

АНДРІЙ П'ЯСЕЦЬКИЙ – МІНІСТР ЛІСІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

У статті указано, що одним із сотні тисяч національних героїв, які загинули в боротьбі за незалежність України та збереження природних багатств краю, був молодий науковець, інженер-лісівник Андрій П'ясецький. Аналізуються основні віхи біографії патріота, його наукові здобутки. Показано боротьбу вченого-лісівника за цінні природні насадження Львівщини та обставини його розстрілу гітлерівцями.

Ключові слова: патріоти України, військові організації, “Пласт”, “ОУН”, природні багатства краю.

Українська повстанська армія – яскрава й трагічна сторінка історії боротьби нашого народу за незалежність і самостійність української держави. Очевидно, що витоки цієї боротьби слід шукати в глибині віків, коли після розпаду Київської Русі наші землі на тисячоліття стали здобиччю різноманітних загарбників-чужоземців і в народних масах зародилася незгасна іскра спротиву та боротьби за національну ідею. З плином часу, уже в ХХ ст., цей дух свободи вилився у формування на теренах Галичини різноманітних громадсько-політичних, духовно-культурних, спортивних та військових організацій (“Просвіта”, “Пласт”, УСС, УГА, УВО, ОУН, УПА). Сотні тисяч героїв, синів України – членів таких організацій – віддали своє життя за незалежність і свободу рідної землі.

Одним із таких національних патріотів, що ціною свого життя зробив вагомий внесок у справу боротьби за самостійність української держави, її розбудову та збереження природних багатств краю, був відомий громадський діяч, молодий талановитий науковець, інженер-лісівник Андрій П'ясецький.

Згідно з дослідженнями львівських науковців-лісівників О.І.Фурдичка й В.Д.Бондаренка, народився майбутній герой 27 серпня 1909 р. у с. Реклинець на Львівщині в родині Софії та Левка П'ясецьких¹. Під час навчання у Львівській гімназії вступив до молодіжної організації “Пласт”, що ставила за мету виховувати здорових, національно свідомих молодих людей. Пластуни організовувалися в курені й влаштовували мандрівки, займалися спортом, створювали власні економічні організації. Андрій П'ясецький, який з дитинства любив ліс, вибрав у “Пласті” курінь “Лісові Чорти”, де того часу вже були його брати – рідний Юрій та двоюрідний Петро. Будучи короткозорим від народження, юнак намагався постійно брати участь у пластунських мандрівках, жити серед лісу в літніх таборах, ночувати в лісових наметах, самовдосконалюватись. Походи пластунів складали до 30–40 км за день, однак Андрій при цьому вів природничий щоденник, збирав гербарій рослин та колекції комах.

Після закінчення гімназії 1927 року Андрій став студентом рільничо-лісового факультету Львівської політехніки, який закінчив 1933 р., одержавши диплом інженера-лісівника. Цього ж року став членом ОУН.

Будучи ще студентом, у 1931–1932 рр. П'ясецький збирав на території Столових дібр маєстності “Переґінсько” УГКЦ польовий матеріал для своєї дипломної роботи “Охорона кедра в Горґанах”, проводив у 1935–1936 рр. у лісах Осмолоди дослідження “Кедрового заповідника” та інших заповідних ділянок, що незабаром ввійшли до складу першого Національного парку природи, підбирав природні об’єкти для наступної наукової роботи². 1937 року він написав статтю в часопис “Наша Батьківщина” про цінні карпатські деревостани, у якій описав перші українські заповідники на теренах митрополичих осмолодських лісів – “Кедровий” і новостворений Український національний парк природи, а також наголосив на туристичних перспективах краю: “А для мандрівки цей найпрекрасніший терен... на просторі Парку знаходиться туристичне схоронище Плаю, положення в мальовничому місці під Грофою, яке дає змогу мандрівникам задержатися на довший побут”³. З організацією 1938 р. дослідного лісництва в Янові та Лісового науково-дослідного інституту молодий дослідник повністю поринув у наукову роботу. Він досліджував навколишні ліси, аналізував зібрані матеріали, став автором цілого ряду наукових праць.

З приходом радянських військ, 1939 року, А.П'ясецький на базі Дирекції державних лісів організував у Львові національний лісосировинний трест, де зосередив українське управління лісами краю. А вже у 1940 р. – він доцент кафедри лісової ботаніки Львівського політехнічного інституту. Наукові інтереси Андрія Львовича – це лісова типологія, проблеми якої для Західної України не були розроблені. 20 лютого 1941 р. молодий науковець захистив дисертаційну роботу на тему “Карпатський кедр, його охорона і кедрові заповідники”.

Плідну працю науковця обірвали співробітники НКВС, які заарештували вченого й ув'язнили його у Львівських Бриґідах – сумнозвісній в'язниці-катівні. Проте, за щасливим збігом обставин, Андрій Львович з кількома в'язнями, залишився живим, оскільки під час відступу енкаведисти просто не встигли чи забули їх розстріляти.

Львів зайняли нові окупанти – нацисти. Наївно вірячи в благородство гітлерівців, ОУН 30 червня 1941 р. організувала у Львові Українські національні збори, на яких було проголошено Акт відновлення Української самостійної держави на чолі з Ярославом Стецьком. Був створений керівний уряд, пост міністра лісів у якому зайняв Андрій П'ясецький. Проте нацисти не визнали української держави й уже через два тижні оголосили про її розпуск. У Галичині прокотилася хвиля фашистських репресій: спочатку гестапівці заарештували Степана Бандеру та Ярослава Стецька, а згодом – понад 300 активних членів ОУН. На щастя, А.П'ясецький зумів уникнути в цей час арешту.

У другому півріччі 1941 р. німецьке командування (форстмейстер Ганс Барт) наказало зрубати в Янівському надлісництві 24 тис. кубометрів цінної деревини. А.П'ясецький став на захист природних лісових насаджень. Він звернувся за допомогою до митрополита Андрея Шептицького, який високо цинив і підтримував діяльність Андрія Львовича⁴. 12 серпня 1941 р. лист, підписаний сімнадцятьма провідними науковцями Галичини на чолі з А.П'ясецьким, було доставлено митрополитові⁵. А.Шептицький на другий день, 13 серпня, звернувся до німецького командування з проханням зберегти як цінні лісові насадження в надлісництві, так і саму наукову установу – дослідне лісництво “Янів”⁶.

Проте Андрій П'ясецький, не покладаючись на рішення місцевого німецького командування, поїхав у Краків до відомого німецького лісівника, професора Г.Мантеля й аргументовано довів йому, що знищення в такій кількості цінних лісів на теренах головного європейського вододілу загрожує екологічною катастрофою великого масштабу. І професор Г.Мантель добився в німецького командування статусу наукового об’єкта для янівських лісів, тим самим урятувавши їх від суцільного вирубування.

Отже, янівські ліси було врятовано, однак ціною життя самого Андрія П'ясецького. Як указують О.І.Фурдичко й В.Д.Бондаренко, розлучений форстмейстер Ганс Барт доніс на нього в гестапо як на націоналіста, що посмів суперечити німцеві. 8 січня 1942 р. А.П'ясецького було заарештовано. Не допомогло втручання навіть професора Г.Мантеля, який на прохання дружини П'ясецького Марії особисто приїхав у Львів і намагався його звільнити. У відповідь на вбивство 1942 р. українськими підпільниками офіцера німецької поліції Сендеґи фашисти 25–

27 листопада 1942 р. розстріляли в Галичині 100 заручників, серед них і Андрія П'ясецького. Місце розстрілу – схил Кортумувої гори за Янівським цвинтарем біля Львова.

Так загинув, охороняючи від загарбників рідну землю, патріот, національний герой Андрій П'ясецький, вина якого перед гітлерівцями полягала лише в тому, що він любив рідні ліси та Україну.

1. Фурдичко О. І. Першопостаті українського лісівництва : Нариси до лісової історії / О. І. Фурдичко, В. Д. Бондаренко. – Львів : БІБЛЬОС, 2000. – 369 с.
2. Гайдукевич О. О. Природоохоронна діяльність ГКЦ в Галичині в 20–30-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / О. О. Гайдукевич. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
3. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІЛ України), ф. 409, оп. 1, спр. 1392, 200 арк.
4. Горошко М. Роль греко-католицької церкви у становленні природоохоронної справи та національного лісівництва у 30-ті роки та на початку 40-х років ХХ століття у контексті сучасних екологічних проблем : До 50-річчя від смерті митрополита Андрея Шептицького / М. Горошко, В. Дудок // Український ліс. – 1994. – № 4. – С. 7–9. – 1995. – № 1. – С. 28–30.
5. ЦДАІЛ України, ф. 201, оп. 1, спр. 212, арк. 4–5.
6. Там само, спр. 6129, арк. 33.

Указано, что одним из сотни тысяч национальных героев, которые погибли в борьбе за независимость Украины и сохранение ее природных богатств, был молодой ученый, инженер-лесовод Андрей Пясецкий. Анализируются основные вехи биографии патриота, его научные достижения. Показана борьба ученого-лесовода за ценные природные насаждения Львовщины и обстоятельства его расстрела гитлеровцами.

Ключевые слова: патриоты Украины, военные организации, “Пласт”, ОУН, природные богатства.

The thesis indicates that one of the hundred of thousands of national heroes, who died in the struggle for independence of Ukraine and preservation of natural resources of the land, was a young scientist, forest engineer Andriy Pyasetskyj. The article describes the main milestones in the patriot's biography, his scientific achievements. It shows the forest engineer's fight for valuable natural plantings in Lviv region and circumstances of his shooting by the Nazis.

Key words: patriots of Ukraine, military organizations, “Plast”, Organization of Ukrainian Nationalists, natural resources of the land.

УДК 93/908

Ярослав Треф'як

УПА: СОЦІАЛЬНИЙ І НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД

У статті викладено факти, що висвітлюють історичні передумови й причини створення УПА. Подано інформацію про перші загони УПА. Указано територію їх бойових дій. Звернуто увагу на характеристику соціального та національного складу.

Ключові слова: Українська повстанська армія, національно-визвольна боротьба, соціальний і національний склад.

Проблематиці УПА присвячено значну кількість вітчизняних і зарубіжних досліджень. Особливої актуальності вона набуває в період становлення Української незалежної держави. 1991 р. книгозбірня “Просвіта” м. Львів перевидала книгу П. Мірчука “Українська Повстанська Армія 1942–1952” (Мюнхен, 1953). Нарис історії УПА 1942–1952 рр. був першою спробою подати систематичний огляд її діяльності за перших десять років існування.

1993 р. перевидана книга М.Лебеда “Українська Повстанська Армія”. Вона в хронологічному порядку висвітлює генезу, ріст і дії УПА у визвольній боротьбі, указує на причини її створення. Цього ж року надруковано монографію В.Косика “Україна і Німеччина у Другій світовій війні”, яка об’єктивно розкриває суть українсько-німецьких взаємин упродовж 30–40-х рр. ХХ ст., звертає увагу на соціальний і національний склад УПА, участь у бойових діях формувань УПА іноземних громадян.

Значне зацікавлення викликало наукове дослідження І.Андрухів, С.Француза “Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959)” (Івано-Франківськ, 2000). На основі унікальних документів архівів репресивно-каральних органів НКВС, МВС, НКДБ-МДБ автори висвітлюють національно-визвольну боротьбу жителів Прикарпаття у формуваннях УПА.

Сучасним підходам в оцінюванні УПА присвячена наукова робота І.Патриляка, М.Борюка “Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду” (К., 2010). У книзі подано інформацію про створення перших загонів УПА, їхню кількість, бойові дії на основі радянських і німецьких документів.

Жовтень 1942 р. увійде в історію України багатьма пам’ятними подіями. В умовах напруженого протистояння двох тоталітарних систем – нацистської Німеччини й сталінського СРСР – українські патріоти розпочали організацію перших збройних загонів, які мали виборювати власну незалежну державу. Пізніше вони оформилися в Українську повстанську армію (УПА), яка понад 12 років вела нерівну битву за визволення рідної землі від поневолювачів.

Дехто з дослідників, передусім тих, хто живе реаліями вчорашнього дня, і досі вважає, що УПА – це випадкове явище на теренах України. Насправді, в основі національно-визвольного руху – глибокі історичні корені.

Передумови, що привели до виникнення визначного українського феномену, сягають ще 90-х років ХІХ ст. Саме 1891 року Микола Міхновський разом із Борисом Грінченком, Іваном Липою організували “Братство тарасівців”¹. Його справедливо вважають першою в Україні підпільною націоналістичною структурою. А 1900 року М. Міхновський написав програму, яку назвав “Самостійна Україна”. Це був своєрідний маніфест майбутніх визвольних змагань.

Іншою передумовою нелегкого й складного шляху до створення УПА було становлення української державності 1917–1920 рр. (УНР, Директорія). Незважаючи на невдачі й поразки, вони справили неабиякий вплив на національну свідомість кількох поколінь українців.

Важливою передумовою визвольних змагань стало також створення за кордоном УВО (Українська військова організація) – 1920 р., у Варшаві – ОУН (Організація українських націоналістів) – 1929 р., у Відні. Обидві структури очолив Євген Коновалець. Ще тоді українські націоналісти дійшли висновку, що для успіху визвольних змагань необхідно створити військові відділи, а також їх бойовий вишкіл².

Велика справа набирала все більшого розмаху. Не стало на заваді цьому й організоване більшовиками вбивство Є.Коновальця 1938 року. Уже через рік на Волині було створено перші повстанські відділи “Вовки”. Вони відіграли значну роль у боротьбі з польською колоніальною адміністрацією.

Згодом націоналісти допомагали у становленні Карпатської України. У важких боях з окупантами загинуло 2,5 тис. героїв. Тоді Карпатська Україна не вистояла. Але чимало її захисників вступили до УПА, брали найактивнішу участь у подальших випробуваннях. Саме на Закарпатті пройшов своє бойове хрещення Роман Шухевич, котрий пізніше став головним командиром Української повстанської армії. Значно прискорила ці процеси й німецько-радянська війна. Вона показала слабкість і погану підготовку до протистояння СРСР. Німецький фронт швидко просувався на схід. Уже до кінця 1941 р. гітлерівці захопили майже всю територію України³.

Від початку німецька політика щодо України мала ознаки окупації й колоніалізму. Із цією метою на західноукраїнських землях створили дистрикт “Галичина”, який приєднали до Генеральної губернії. 1 серпня 1941 року Чернівецьку та Ізмаїльську області включили до складу союзника Німеччини – Румунії. Одещину, південні райони Вінницької й західні Миколаївської областей об’єднали в губернаторство “Трансністрія”, яке теж оголосили частиною Румунського королівства. Чернігівщину, Сумщину, Харківщину й Донбас, як прифронтові облас-

ті, підпорядкували безпосередньо німецькому військовому командуванню. Інші українські землі входили до складу рейхскомісаріату “Україна” із центром у Рівному. Очолював його соратник Гітлера Еріх Кох.

Важливою причиною створення УПА було встановлення жорстоких окупаційних режимів: сталінського (1939–1941), гітлерівського (1941–1944), що супроводжувалися масовими розстрілами й репресіями. У результаті радянської Галичини станом на січень 1941 р. було вивезено до Сибіру 54 832 родини з 586 населених пунктів і розстріляно 47 000 осіб⁴.

За період гітлерівської окупації в Івано-Франківській області розстріляно 223 920 осіб⁵. Розпуск та арешт німецькими окупантами Українського державного правління у Львові 9 липня 1941 р. прискорило формування Української повстанської армії⁶.

Перші спроби організувати українську армію на початку німецько-радянської війни здійснили оунівці бандерівського напрямку. Уже 1 липня 1941 року у Львові та його околицях було розповсюджене звернення Крайового провідника ОУН(Б) на українських землях І.Климова із закликом до створення Української національної революційної армії (УНРА).

У м. Косові з оунівських партизанських груп було організовано цілий полк УНРА, який зумів підпорядкувати адміністрацію в районі, не допускаючи на деякий час на його територію угорських окупаційних частин. В обласному центрі – місті Станіслав сформували спеціальну військову команду, яка 7 липня 1941 р. видала розпорядження про реєстрацію всіх військовослужбовців української національності. Найбільші досягнення у формуванні УНРА мала Волинь, де керівником ОУН(Б) був енергійний підпільник В.Робітницький. Завдяки йому було сформовано сотню української армії в м. Вишнівці, яка 27 липня 1941 року присягла на вірність Україні та державному правлінню. Аналогічні відділи створені в містечках Корець, Тоша, Клевень, Тучин, Берестечко. Є детальні відомості про діяльність в м. Рівне “Першого куреня Українського Війська імені Холодного Яру”. На 27 липня 1941 р. особовий склад куреня налічував 480 бійців (4 сотні по 120 осіб у кожній). Командував куренем командир “Остап” (С.Качинський) – у майбутньому один із перших командирів УПА⁷.

Уперше абревіатуру УПА в роки Другої світової війни використали не оунівці, а їхні ідеологічні конкуренти.

Тарас Боровець (Бульба) у серпні 1941 р. створив Поліську Січ з назвою “Українська повстанська армія”.

У серпні – жовтні 1942 р. формуються курені УПА в Рівненській області, очолювані С.Качинським (“Остап”), Г.Перегіняком (“Коробка”)⁸. Згідно із Центральним проводом ОУН перші відділи УПА були об’єднані в Українську повстанську армію. Відповідно до Директиви Центрального проводу, 14 жовтня 1942 р. вважається датою створення УПА.

Першим командиром УПА, сформованої на базі групи УПА “Заграва”, призначено Р.Клячківського (Клим Савур)⁹.

Через територіальне поширення дії та реорганізацію УПА створюється пост Головного командира УПА, який очолює Роман Шухевич (Тарас Чупринка), у листопаді 1943 року¹⁰. Р.Клячківський пізніше очолює УПА-Північ.

Проблемою для істориків залишається визначення кількісного складу УПА. Річ у тім, що облікові документи повстанських штабів, головним чином, були знищені, а на підставі уривчастих даних можна встановити лише орієнтовну кількість людей, які перебували в лісовій армії. Ускладнюється ситуація ще й тим фактом, що до повстанських відділів часто додають загони сільської самооборони, які не діяли стаціонарно. Німецькі джерела 1943–1944 рр. оцінювали кількість УПА в 100–200 тис. осіб, розвідка радянських партизанів – у 80–90 тис. осіб¹¹. Згідно з архівними даними Інституту українознавства – 220–300 тис. осіб¹².

Викликає посилену увагу соціальний і національний склад УПА. Щодо соціального походження збройних формувань, то селяни становили близько 92, робітники – 5–7, інтелігенція – 1,5–2%¹³.

Ці факти спростовують намагання радянських істориків показати українських повстанців як зграю відщепенців і буржуазно-поміщицьких елементів.

Цікавою сторінкою діяльності УПА було єднання для спільної боротьби проти гітлерівців і більшовиків представників різних національностей. З весни 1943 р. в УПА починають

створюватися різнонаціональні чоти, сотні та курені, які склалися з утікачів з німецького полону або членів різних німецьких східних “легіонів”, що дезертували зі служби.

Першим в УПА був створений відділ мінометників-грузинів, за іншими джерелами – відділ узбеків. Потім з’явилася сотня волзьких татар. 8 вересня 1943 р. до УПА перейшло 50 узбеків, у ніч з 29 на 30 вересня 1943 р. – 160 азербайджанців. Згодом в УПА було сформовано окремі курені азербайджанців, грузинів та узбеків, сотня татар і навіть російська сотня, а також відділ вірмен у кількості 35 осіб. Крім цього, практично в кожній сотні на Волині 1943–1944 рр. боролися по 5–10 осіб, які були вихідцями з різних республік колишнього СРСР. Ці відділи мали своїх власних командирів, свої національні прапори й свою команду. У бойових акціях проти ворога – як проти німців, так і більшовиків – відзначалися великою завзятістю і навіть героїзмом.

У фронтових зведеннях УПА згадується, наприклад: 25 червня 1943 р. у триденних боях загону УПА під командуванням командира Крука в околицях Теремна на Волині розгромлено радянських партизанів, особливо відзначився відділ грузинів¹⁴. У серпні 1943 р. відділ УПА, складений також з узбеків, грузинів і росіян знищив у боях з німцями в Млинівському районі Рівненської області 60 німців¹⁵.

Організатором створення перших різнонаціональних відділів УПА був командир куреня “Сіроманці”, наддніпрянець, колишній старший лейтенант червоної армії Дмитро Карпенко (Яструб). Перший старшина УПА, нагороджений орденом “Золотий Хрест Бойової Заслуги”¹⁶.

Великий вплив на перехід до УПА представників різних національностей мали листівки-звернення “До пригноблених народів Східної Європи, Кавказу і Середньої Азії”. Змістом служила коротка історія кожного народу в його боротьбі за самостійність, сучасний стан поневолення гітлерівським і сталінським тоталітарними режимами¹⁷.

Важливою подією дружби та бойової співпраці різнонаціональних куренів УПА було проведення першої конференції поневолених народів Східної Європи та Азії 21–22 листопада 1943 р. У ній узяли участь 39 делегатів від 13 народів: азербайджанці – 6, голова делегації – лейтенант Фізул; башкири – 1 делегат Кагарман; білоруси – 2 делегати, голова – Дружний; вірмени – 4 делегати, голова воентехнік Антракт; грузини – 6, голова – майор Тогія; кабардинці – 1, голова – Боксан; казахи – 1, делегат Дежумен; осетинці – 2, голова – Храм; українці – 5, голова – професор Стеценко; татари – 4, голова – Тукай; узбеки – 5, голова – Шірат; черкеси – 1, делегат Джігіт; чувахи – 1, делегат – сержант Скворцов.

Конференцію відкрив професор Стеценко, наголошуючи на співпраці поневолених народів Східної Європи й Азії. Доповіді виголошено на такі теми: “Оцінка сучасного політичного положення” – доповідач професор Турієлі, грузин; “Політичні завдання поневолених народів” – доповідач професор Стеценко. Після дискусії обрано революційну комісію в складі: професор Турієлі – грузин, лейтенант Фізул – азербайджанець, учитель Шірад – узбек, професор Стеценко – українець, агроном Ходжаєв, інженер Озерська – українка¹⁸.

Конференція схвалила постанову та політичне завдання поневолених народів, об’єднаних прагненням спільної боротьби проти Гітлера і Сталіна. Головна ідея – “тільки національні революції поневолених народів припинять безглузду воєнну різню і принесуть світові тривалий мир”. Про значний потенціал різнонаціональних відділів в УПА свідчать такі факти, що з 53 куренів УПА нараховувалося 15 різнонаціональних, у яких числилося близько 20 тисяч представників 24 національностей¹⁹.

Наведені вище факти й документи остаточно розвінчують наклепи колишніх комуністичних ідеологів про те, що ОУН і УПА перейняті зоологічною ненавистю супроти інших національностей.

Пліч-о-пліч з українськими патріотами свій особистісний вимір здійснили в УПА найбільш яскраві представники 24 національностей: росіянин П.Сисоєв, генерал, професор військової академії в Москві, командувач 36-го армійського корпусу. Після втечі з табору військовополонених приєднався до УПА під псевдо “Петро Скірта”²⁰. Ташкент – узбек, колишній капітан червоної армії, очолив відділ узбеків у кількості 60 бійців, загинув 1944 р.; бельгієць Альберт Газенбрук із Брюгге утік з Німеччини й хотів пробратися до Англії через Схід. Прибувши в Дубно на Волині, вирішив приєднатися до УПА. Під псевдонімом “Західний” був призначе-

ний на роботу на радіостанцію при “Вільній Україні” (кодова назва “Афродіта”), де працював як диктор англійською і французькими мовами. У березні 1945 р. вона була виявлена службою НКВС. Під час бою був поранений, потрапив у полон і вивезений з іншими українцями в концентраційний табір у Воркуті. Його звільнили лише 1953 року²¹.

Єврей Ніл Хасевич – художник-оформлювач повстанських журналів, член крайової референтури пропаганди на Рівненщині, загинув 1952 року. Його полотна потрапили до делегатів Генеральної Асамблеї ООН. В УПА діяла деякий час група голландських офіцерів, які втекли з німецької тюрми в Станіславі в кількості 11 офіцерів. Пізніше їх переправили до Угорщини, а потім на батьківщину. Грузин, майор Гогія, очолював грузинський курінь і десятки тисяч інших, які ще чекають відповідних досліджень.

Таким чином, створення Української повстанської армії – це не випадкове явище в українській історії. Йому передували наведені вище передумови й причини. Бойова співпраця в УПА представників різних національностей спростовує наклепи колишніх комуністичних ідеологів про ненависть українських повстанців до інших народів.

1. Підкова І. Довідник з історії України / І. Підкова, Р. Шуст. – К. : Генеза, 1993. – Т. 1. – С. 70.
2. Лебедь М. Українська повстанська армія / М. Лебедь. – Дрогобич : Відродження, 1993. – С. 23.
3. Реабілітовані історією : Івано-Франківська область. Т. 1. – Івано-Франківськ : Лілея, 2000. – С. 9.
4. Андрухів І. Станіславщина: 20 буремних літ (1939–1959) / І. Андрухів, А. Француз. – Рівне ; Івано-Франківськ, 2001. – С. 40.
5. Там само. – С. 99.
6. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж ; Нью-Йорк ; Львів, 1993. – С. 118.
7. Патриляк І. Україна в роки Другої світової війни / І. Патриляк, М. Боровик. – К., 2010. – С. 334–335.
8. Мірчук П. Українська Повстанська Армія (1942–1952) / П. Мірчук. – Львів, 1991. – С. 27.
9. Патриляк І. Указ. праця. – К., 2010. – С. 361.
10. Мірчук П. Указ. праця. – С. 37.
11. Патриляк І. Указ. праця. – С. 365.
12. Треф'як Я. Правда про УПА / Я. Треф'як // Поліття. – 1992. – № 14. – С. 1–2.
13. Там само.
14. Мірчук П. Указ. праця. – С. 59.
15. Там само.
16. Андрухів І. Указ. праця. – С. 94.
17. Лебедь М. УПА. – Дрогобич, 1992. – С. 66.
18. Мірчук П. Указ. праця. – С. 60.
19. Там само. – С. 208.
20. Косик В. Нариси історії України та Українців / В. Косик. – Івано-Франківськ : Лілея, 2002. – С. 89.
21. Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні / В. Косик. – Париж ; Нью-Йорк, 1993. – С. 388.

В статті изложены факты, посвящённые историческим предпосылкам и причинам создания УПА. Подана информация о первых отрядах УПА. Указана территория их боевых действий. Особое внимание автор уделяет характеристике её социального и национального состава.

Ключевые слова: Украинская повстанческая армия, национально-освободительная борьба, социальный и национальный состав.

The article deals with the problem of historic conditions and reasons of forming of the Ukrainian Insurgent (Povstanska) Army, it describes their first divisions. The article reads about the first units of U. P. A. It specifies the area of their hostilities. Attention is paid to social and national composition.

Keywords: Ukrainian Insurgent (Povstanska) Army, National and Liberation fight, social and national composition.

УДК 94(477).08/09: 929

*Андрій СМІРНОВ, Володимир ТРОФИМОВИЧ***АРХІПАСТИРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄПИСКОПА
МСТИСЛАВА СКРИПНИКА В 1942 РОЦІ**

У статті проаналізовано участь єпископа Переяславського Мстислава Скрипника в процесі інституалізації УАПЦ формації 1942 р. Приєднання митрополита Харківського і Полтавського Феофіла Булдовського до УАПЦ було чи не найбільшим успіхом його місійної подорожі Лівобережжям. Це сприяло перетворенню УАПЦ на загальнонаціональну церкву, яка поширила свій вплив на Схід і почала охоплювати майже всю територію України. Почаївський “Акт поєднання” 1942 р., головним творцем якого слід вважати єпископа Мстислава, був однією з двох відомих спроб у ХХ ст. подолати інституційний розкол в українському православ’ї. Його архіпастирська праця в цей період мала консолідуюче значення для церкви.

Ключові слова: Мстислав Скрипник, УАПЦ, хіротонія, ієрархія, міжправославний конфлікт.

Конституювання Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) в роки Другої світової війни досі залишається маловивченою сторінкою в історії українського православ’я. Важливу роль у цьому процесі відіграв єпископ Переяславський Мстислав (Степан Скрипник), який у майбутньому став першим патріархом Київським і всієї України. Опосередковано до висвітлення його діяльності у воєнний період зверталися В.Борщевич, І.Власовський, Ю.Волошин, В.Пашенко, С.Савчук та Ю.Мулик-Луцик, Н.Стоколос¹, однак ця проблема ще не була предметом окремого історичного дослідження.

Метою статті є висвітлення архіпастирської діяльності єпископа Переяславського Мстислава в роки німецької окупації. Він виявився чи не найдіяльнішим з усіх православних ієрархів тогочасної України. Адже владика опікувався ще й іншими справами як вікарій архієпископа Чигиринського Никанора Абрамовича, керуючого Київською єпархією. За короткий проміжок часу С.Скрипник розгорнув надзвичайно активну діяльність, спрямовану на підвищення авторитету УАПЦ у Києві. Це не залишилося поза увагою нацистських спецслужб, які повідомляли: “Церква. Найбільш важлива духовна персону в Києві – це висвячений у травні цього року єпископ автокефальної церкви політикан Мстислав. Він досить серйозно прагне до об’єднання незалежної православної церкви з автокефальною православною церквою. При цьому він забороняє будь-які дії, які б спричинили погіршення зв’язків із православним єпископом Пантелеймоном. Він навіть збирається прохати Пантелеймона про переговори з метою замирення”².

У цьому напрямі вдалося досягти певних зрушень. Зокрема, після невдалої спроби автокефалістів дістати в Києво-Печерській лаврі мощі для антиминосів, єпископ Пантелеймон Рудик сам запропонував їм необхідну кількість нетлінних рештків тіла св. вмч. Варвари³.

Німецька поліція звітувала, що навколо владик Мстислава й Никанора в Андріївському соборі утворився підпільний клуб українських націоналістів, а їхні богослужіння трактувала не інакше, як “політичні маніфестації ідеї національної української незалежності”⁴, хоча насправді йшлося про згуртування національно свідомого духовенства, яке прагнуло мати свою помісну церкву. Слід зауважити, що Мстислав брав безпосередню участь у висвяченні нових ієрархів для УАПЦ: Геннадія, Володимира, Платона, В’ячеслава, очолював екзаменаційну комісію, яка відбирала кандидатів на священство. А в серпні 1942 р. він урочисто освятив відроджену церкву Святого Духа Братського монастиря, де 1620 р. відбулося відновлення православної ієрархії⁵.

Використавши як привід приїзд рейхсляйтера А.Розенберга до Києва в червні 1942 р., Мстислав намагався отримати в користування Софійський собор, аргументуючи це тим, що саме УАПЦ є “дійсною спадкоємицею історичного розвитку України і цим самим є носієм української народності”⁶. Заради досягнення цієї мети він був готовий відмовитися від кількох інших храмів, але Софії так і не отримав.

Діяльність єпископа не обмежувалася самим лише Києвом. За дорученням владики Никанора влітку 1942 р. він здійснив велику місію подорож Лівобережною Україною з метою досягнення єдності серед православних. “Мої спостереження і донесення давали владиці Никанорові потрібні йому, як адміністраторові Церкви, дані для організаційного охоплення стихійного руху до відродження зліквідованої більшовиками Української Автокефальної Православної Церкви, руху, що охопив тоді всю Україну... Тому роки 1942–1943 мого єпископського служіння вважаю для себе найдорожчими, а для нашої Церкви, щодо моєї в ній праці, може, й найбільш корисними”, – розповідав у 1962 р. владики Мстислав⁷.

Після того, як друзі допомогли дістати транспорт, він відвідав Переяслав, Хорол, Лубни, Миргород, Полтаву, Кременчуг, Харків та низку інших міст. “Я виїхав на архіпастирські візитації на Схід... Сів і поїхав у рідну Полтаву. У Полтаві я вже міг розгорнутися. Мене приймали, раділи... Полтава була ще під військовою владою”⁸.

Проблема нестачі священників на Лівобережжі того часу була надзвичайно гострою, а тому практикувалося рукопокладення кандидатів цілими групами. Так, у Полтаві владики висвятив близько 20 кліриків⁹. Окрім того, він брав участь у масових хрещеннях і богослужіннях, які організувало полтавське духовенство (відразу 300 дорослих і дітей)¹⁰. Усі ці та багато інших фактів спростовують тезу нідерландського науковця Карела Беркгофа¹¹ про релігійну індиферентність українців у роки воєнних випробувань і дають підстави говорити про своєрідне відродження Православної церкви, яке супроводжувалося відкриттям близько 4 500 храмів на теренах України¹².

Оскільки для нормального функціонування УАПЦ на Полтавщині гостро потребувала єпископа, тутешнє єпархіальне управління ухвалило 29 липня 1942 р. постанову, у якій звернулося до Мстислава із проханням пришвидшити прибуття владики Ігоря або іншого архієрея на вакантну кафедру¹³. Долучився він і до видавничої діяльності Полтавської єпархіальної ради. За допомогою Українського Червоного хреста йому вдалося роздобути дефіцитний на той час папір для друкування Євангелія та молитовника¹⁴.

Важливим осередком українського православного руху став тогочасний Харків. Після захоплення його гітлерівцями митрополит Феофіл Булдовський¹⁵ почав відроджувати церковне життя, створивши єпархіальне управління. У період німецької окупації колишній лідер Соборно-єпископської церкви, яку діаспорний історик Б.Боцюрків справедливо назвав “канонічною альтернативою УАПЦ”¹⁶, повернувся до активної церковної діяльності. У його юрисдикції перебувало близько 400 парафій у Харківській, Полтавській, Сумській, Ворошилоградській, Сталінській і навіть Курській та Воронежській областях. Ці успіхи пояснюються організаторськими здібностями ієрарха, відчайдушною боротьбою з автономістами, а також ліберальнішим режимом військової зони окупації¹⁷.

Тривалий час між адміністратором УАПЦ архієпископом Полікарпом Сікорським і владикою Феофілом Булдовським не було жодних контактів. На думку Ю.Волошина і В.Пашенка, причиною цього були не лише труднощі зв’язку за воєнних умов. Не є винятком, що митрополит Феофіл, не визнаючи канонічності УАПЦ Василя Липківського, сам сподівався очолити нову Українську автокефальну церкву. Проте спосіб проголошення незалежності не прилюднював¹⁸.

Адміністрація УАПЦ усвідомлювала важливість приєднання парафій Феофіла, а тому вирішила для переговорів спрямувати Мстислава. Вибір цієї кандидатури не був випадковим. Він пояснювався не лише тим, що С.Скрипник служив вікарієм єпископа Никанора, а отже, і його заступником у місіонерській діяльності на сході України. Річ у тім, що свого часу, будучи настоятелем церкви всіх Святих у Полтаві, Феофіл здійснив таїнство хрещення майбутнього патріарха і навіть вибрав для нього ім’я¹⁹. Використавши цей факт як привід, Мстислав спочатку звернувся до Феофіла з листом, у якому запропонував йому приєднатися до Полікарпа. На цю пропозицію він одержав таку відповідь: “Дуже радий якнайскоріше зав’язати контакт як з Вами, мій любий, так і з всім єпископатом УАПЦ. Ви повинні знати мої погляди й мої переконання. Я люблю свою неньку Україну й бажаю, щоб вона була щасливою, а головне ПРАВОСЛАВНОЮ”²⁰.

На нашу думку, Феофіл погодився на зустріч із двох причин. По-перше, воєнна УАПЦ не була канонічно пов'язана з митрополитом Василем Липківським, а, по-друге, чітко визначалася перспектива об'єднання епархій на Сході й Заході в єдину потужну національну автокефальну церкву, яку він сподівався очолити.

Отримавши схвальну відповідь, у двадцятих числах липня 1942 р. Мстислав відвідав Харків, де зустрівся з Феофілом. Пізніше, 24 березня 1943 р., нарком внутрішніх справ УРСР В.Сергієнко в доповідній записці на ім'я першого секретаря Центрального комітету Комуністичної партії (більшовиків) України М.Хрущова про діяльність духовенства в м. Харків і на Лівобережній Україні відзначив винятково важливу роль єпископа Переяславського у справі приєднання митрополита до УАПЦ. Він, зокрема, писав: “Харківське Єпархіальне Управління та митрополит Феофіл не мали нічого спільного з адміністратором української Церкви Полікарпом Сікорським до липня 1942 р., коли в м. Харків приїхав представник Адміністратора єпископ Мстислав – племінник Петлюри, за прізвиськом Скрипник. У результаті... 27.7.42 р. був укладений спеціальний протокол про визнання Адміністратора Полікарпа Сікорського главою української Церкви і перехід на принципи автокефалії”²¹.

У своїх спогадах Мстислав неодноразово підкреслював, що великий вплив на переговорах з Феофілом мало й те, що останній був довголітнім приятелем родичів Скрипника й тим священником, котрий його охрестив²². “У нас була довга розмова. Я йому розповів про нашу Церкву, і він приєднався до нас. «Що ж я, – каже, – буду сам бовтатись?» Ми відслужили спільно у Покровському монастирі прекрасну Службу Божу. Народу було – Боже милій!”, – згадував владика²³. Переконавшись у канонічності єпископату УАПЦ формації 1942 р., Феофіл увійшов з ним у літургійне єднання.

Одразу після цього, 27 липня 1942 р., на Харківській церковній нараді її учасники – митрополит Феофіл, єпископ Мстислав, члени Харківського єпархіального управління отці О.Кривомаз, К.Певний, М.Васильківський та В.Потієнко, а також голова Полтавського єпархіального управління О.Потульницький – підписали протокол, згідно з яким усі парафії, підпорядковані Феофілові, входили до складу Адміністрації УАПЦ²⁴. Як зауважив архієпископ Ігор Ісіченко, у документі, що окреслював канонічні виміри цієї спільноти, слова “єпархія” так і не було вжито – “можливо, через небажання демонстративно порушувати нацистські заборони на створення церковних об'єднань, а може, через понад'єпархіальний вимір канонічного терену, який очолював митрополит Феофіл. Однак фактично східньоукраїнська спільнота виступала як частина Помісної Церкви, тобто єпархія”²⁵.

Таке об'єднання було вигідним для обох сторін. Автокефальна церква поширила свій вплив далеко на Схід України й отримала досвідченого архіпастиря. Своєю чергою, Феофіл, будучи найстаршим за хіротонією ієрархом у церкві й маючи в підпорядкуванні 400 парафій, сподівався очолити УАПЦ. Це згодом підтвердив і сам митрополит на допитах у радянській службі держбезпеки восени 1943 р. До речі, свої претензії на лідерство в церкві він висловлював ще на початку 1942 р., але тоді його заяви не підтримали ні архієреї, ні окупаційна влада²⁶.

Активність єпископа Мстислава знову спричинила негативну реакцію німецьких чинників. “Я був для німців взагалі одіозною фігурою”, – згадував владика²⁷. Листом від 24 липня 1942 р. Е.Кох звернувся до архієпископа Полікарпа з вимогою перевести владика до одного з міст на вибір – Ростова-на-Дону, Донецька або Луганська. Підкреслювалося, що єпископ Мстислав “не може бути на території з більшістю українського населення”²⁸. Владика Полікарп погоджувався призначити його до Харкова для допомоги митрополиту Феофілу або на Сімферопольську кафедру.

Отже, приєднання митрополита Харківського й Полтавського Феофіла до УАПЦ було чи не найбільшим успіхом місійної подорожі єпископа Мстислава Лівобережжям. Це сприяло перетворенню УАПЦ на загальнонаціональну церкву, яка поширила свій вплив на Схід і почала охоплювати майже всю територію України. Історик Б.Боцюрків пояснював об'єднання тим, що програма будівництва національної церкви, обстоювана владикою Феофілом ще в 1920-х рр., відповідала тим засадам, на яких будувалась УАПЦ формації 1942 р.²⁹

Інтеграція західних і східних епархій УАПЦ, визнання владикою Полікарпа єдиним главою церкви сприяли розв'язанню іншої проблеми. Відчувалася гостра потреба у проведенні за-

гальноукраїнського православного Собору. Тому з ініціативи Мстислава було вирішено 2–9 жовтня 1942 р. скликати церковний Собор у Луцьку. Головним питанням його порядку денного мало стати відновлення єдності українського православ'я. Попри значні труднощі із транспортом, на цей Собор приїхали 10 єпископів, прибув навіть митрополит Феофіл. Хоча рейхскомісаріат не дозволив проведення зібрання, проте, як стверджувала німецька служба безпеки, Собор усе-таки відбувся. Його учасники вирішили обговорити найважливіші справи у “приватних” бесідах архієреїв та відбули соборну церковну урочистість³⁰.

Неформальні розмови ієрархів виявилися надзвичайно плідними, оскільки було зроблено перші вагомі кроки до подолання інституційного розколу православ'я. Спеціально створена комісія на чолі з митрополитом Олександром Іноземцевим виробила проект ухвали про об'єднання церков, а делегація у складі архієпископа Никанора та єпископа Мстислава повезла його до Почаївської лаври, де тоді перебував митрополит Олексій.

Результатом перемовин стало підписання 8 жовтня 1942 р. “Акта поєднання”, у якому, зокрема, зазначалося: “Взявши під увагу, що існуюче поділення Православної Церкви в Україні на два напрямки фатально відбивається на житті Церкви та українського народу і деморалізує впливає на вірних – ухвалили прикоротити церковне роз'єднання...”³¹. На чолі об'єднаної Української автокефальної православної церкви мав стояти Священний синод із п'яти найстарших єпископів України. Обов'язки його секретаря, а також заступника відсутнього члена синоду покладалися на преосвященного Мстислава.

Дослідник В.Пашенко стверджував, що нині неможливо виявити справжні причини, які спонукали владику Олексія підписати “документ епохального для українського православ'я значення”³². Науковець приєднався до тих авторів, які пояснюють це прагненням Громадського стати патріархом майбутньої єдиної Української православної церкви. Особисто Мстислав сумнівався в щирості намірів останнього, характеризував його як “колосального слабодуха”, позбавленого патріотичних почуттів. Автором почаївських домовленостей він вважав Никанора, а собі скромно відводив другорядну роль³³. При цьому німецькі джерела головну заслугу в об'єднанні однозначно приписують Мстиславу, а російський церковний історик М.Шкаровський навіть висловив припущення, що ієрарх діяв не самовільно, а із санкції Східного міністерства Третього рейху³⁴. Варто підтримати тезу Н.Стоколос, що найвагоміший внесок у справу об'єднання церков з-посеред усіх ієрархів зробив Переяславський єпископ³⁵. Це була безпрецедентна екуменічна акція, яка означала прорив українського православ'я й не мала аналогів у вітчизняній історії.

На жаль, втілити “Акт поєднання” у життя не вдалося. Проти нього виступив єпископат Автономної церкви на чолі з єпископом Київським Пантелеймоном Рудиком. Очевидно, що німецькі спецслужби провели значну роботу з ієрархією обох юрисдикцій. Це їм було зробити неважко, оскільки певна частина єпископів з обох сторін виступила проти інтеграції та за власною ініціативою. Під їхнім тиском митрополит Олексій змушений був відкликати свій підпис. Невдовзі він опублікував звернення, де почаївську угоду трактував лише як спробу з'ясувати ставлення духовенства до ідеї об'єднання, як проект поєднавчої комісії, який ще мусив затвердити Собор єпископів³⁶.

Однак найголовнішим стало те, що подолання міжправославного конфлікту в Україні суперечило релігійній політиці німецьких окупантів, яким було не вигідно мати сильну об'єднану церкву. На їхню думку, “в результаті здійснення викладених у цьому документі (Акті. – автори) пунктів, це був би суттєвий крок на шляху створення національної Церкви, що охопить всю Україну”³⁷.

У рейхскомісаріаті в Рівному Мстиславу повідомили, що німецька адміністрація, ставлячись загалом позитивно до об'єднання церковних юрисдикцій, водночас не може з ним погодитися, оскільки воно є результатом забороненого зібрання єпископів. Заступник Е.Коха П.Даргель заявив архієрею, що “Акт поєднання” церков незаконний, а всеукраїнський православний Собор стане можливим тільки після закінчення війни. Було наголошено, що тоді влада подбає, аби єпископи, які підписали Почаївську угоду, були усунені від управління церквою. Нині ж ніхто не може очолювати УАПЦ³⁸. Крім того, очільники рейхскомісаріату виступили

категорично проти членства в синоді архієреїв, котрі в минулому займалися політичною діяльністю, натякаючи, ймовірно, на Скрипника³⁹.

На думку Н.Стоколос, німці змусили Мстислава подати “конфіденційну записку” про справжні причини перемовин із митрополитом Олексієм. З неї стає зрозумілим, що Адміністрація УАПЦ мала серйозні сумніви щодо реальності церковного об’єднання, але чи не найважливішим для неї було домогтися заяви саме від Громадського про відмову від тверджень стосовно неканонічності “полікарпівців”. Так планувалося не тільки відняти в Автономній церкві цей найсильніший аргумент у міжконфесійній боротьбі на випадок незгоди Пантелеймона та його прихильників на об’єднання церков, а й скомпрометувати і, тим самим, звільнитися від владики Олексія⁴⁰. Про це ж останній писав 15 квітня 1943 р. у листі до митрополита Діонісія: “Нині усім зрозуміло, що не об’єднання було потрібне, а капітуляція з нашого боку”⁴¹.

Процес імплементації “Акта поєднання” гальмувала також пасивна позиція владики Полікарпа, котрий був невдоволений результатами переговорів через побоювання втратити першість у новій церковній формації. І це при тому, що його підписання вважали перемогою автокефалістів навіть російські автори, оскільки в майбутньому синоді автономісти отримували тільки два місця з п’яти⁴². Тому не випадково під час перемовин Полікарпа з Олексієм 11–12 листопада 1942 р. у Кременці перший відмовився від багатьох пунктів Почаївської угоди, зокрема, тепер секретарем синоду замість Мстислава планувався автономний єпископ Веніамін⁴³.

Спроба об’єднання українського православ’я зазнала поразки через групу архієреїв-автономістів, заохочених до цього окупантами. Як наслідок – на творця угоди єпископа Мстислава почалося справжнє гоніння. Йому пригадали про неодноразові заборони перебувати на Правобережній Україні, видані наприкінці вересня 1942 р.⁴⁴. За свою “надмірну” активність і некерованість владики був заарештований: 19 жовтня він залишив Рівне, а вже 22 жовтня його перевели з Києва до чернігівської в’язниці гестапо. На початку січня наступного року архієрей потрапив до Прилук, що на певний час стали місцем його проживання під домашнім арештом. Причому єпископові було заборонено будь-куди виїжджати, а також займатися політичною й церковною діяльністю. Німці розглядали це вигнання як випробування його благонадійності⁴⁵. Супроводжував на заслання й добровільно з ним перебував ієромонах Іван (Платон Чирва). Ці факти яскраво засвідчують, що в особі єпископа Мстислава окупаційна адміністрація вбачала авторитетного політичного й церковного діяча, який міг становити для них небезпеку. Щоб нейтралізувати діяльність пасіонарного й некерованого ієрарха, гітлерівці понад 6 місяців тримали його під суворим контролем у штучній ізоляції. Крім Скрипника, з усіх українських архієреїв в ув’язненні перебував тільки єпископ Житомирський Григорій Огічук.

Аналізуючи взаємини С.Скрипника з тогочасною владою, навряд чи можна погодитись із категоричним трактуванням його колабораціонізму як “зрадницького кроку”. Степан Іванович ніколи не був класичним безоглядним колаборантом. Він змушений був співпрацювати з гітлерівцями як видавець “Волині”, друкуючи пронімецькі матеріали, і як єпископ, підписуючи архіпастирські звернення з реверансами в бік окупантів. Зокрема, слід згадати телеграму владики Никанора, Ігоря і Мстислава до Гітлера від 22 червня 1942 р., у якій вони підтримали справу “оборони честі німецького народу та звільнення людства від безбожницько-жидівсько-комуністичного поневолення”⁴⁶. Безперечно, це були вимушені кроки задля виживання й підтримки національного руху в умовах окупаційного режиму. При цьому С.Скрипник справді змушений був співпрацювати з німцями в невійськових сферах, але це ще автоматично не робить його “злочинцем-колаборантом”, оскільки жодних фактів участі Степана Івановича в нацистських злочинах сьогодні не встановлено. Загалом це непросте питання потребує додаткових джерельних пошуків, у тому числі в архівах Німеччини, щоб з’ясувати характер його стосунків з нацистськими органами⁴⁷.

Резюмуючи, зазначимо, що єпископська діяльність владики Мстислава спрямовувалася на конституювання помісної УАПЦ, розбудову церковної мережі й розв’язання міжправославного конфлікту. Почаївський “Акт поєднання” 1942 р. був однією із двох відомих спроб у ХХ ст. подолати інституційний розкол в українському православ’ї. Є підстави стверджувати, що головним творцем цієї єкуменічної акції був єпископ Мстислав. На нашу думку, підписання

угоди не могло б відбутися без його діяльної участі. Отже, архіпастирська праця владики в цей період мала консолідуюче значення для церкви.

1. Борщевич В. Українське церковне відродження на Волині (20–40-ві рр. ХХ ст.) / В. Борщевич. – Луцьк : Вежа, 2000. – 254 с.; Власовський І. Нарис історії Української православної церкви : у 4 т., 5 кн. / І. Власовський. – К. : Либідь, 1998. – Т. 4 : ХХ ст., ч. 2. – 399 с.; Пашенко В. Православ'я в новітній історії України / В. Пашенко. – Полтава : [б. в.], 1997. – Ч. 1. – 356 с.; Савчук С. Історія Української греко-православної церкви в Канаді : у 5 т. / С. Савчук, Ю. Мулик-Луцик. – Вінніпег : Екклезія, 1984. – Т. 1 : Київська церковна традиція українців Канади. – 616 с.; Стоколос Н. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (ХІХ – перша половина ХХ ст.) / Н. Стоколос. – Рівне : Ліста, 2003. – 480 с.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 57, оп. 4, спр. 106, арк. 7.
3. Власовський І. Нарис... – С. 233.
4. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. 3676, оп. 4, спр. 475, арк. 154; спр. 476, арк. 231, 525, 533, 613; ф. 4398, оп. 1, спр. 3, арк. 157.
5. Архієпископ Мстислав (Скрипник) // Рідна нива (Вінніпег). – 1948. – С. 39; Денисенко І. Уривки з минулого. Ч. 1 : До 1948-го / І. Денисенко // Молода нація. – 2005. – № 2. – С. 20.
6. ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 4, спр. 476, арк. 829–830; ф. 4398, оп. 1, спр. 5, арк. 34–35.
7. Свідчення про УАПЦ в 1941–45 рр. // Наша віра. – 2002. – № 7. – С. 1.
8. Мартирологія українських церков : у 4 т. – Торонто ; Балтимор : Смолоскип, 1987. – Т. 1 : Українська православна церква. – С. 740.
9. Heyer F. Die Orthodoxe Kirche in der Ukraine: von 1917 bis 1945 / F. Heyer. – Köln-Braunsfeld : Müller, 1953. – S. 126.
10. Мартирологія... – С. 740.
11. Беркгоф К. Чи було релігійне відродження в Україні під час нацистської окупації? / К. Беркгоф // Український історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 16–36.
12. Пашенко В. Православ'я... – С. 57; Гордієнко В. Православні конфесії в Україні періоду Другої світової війни (вересень 1939 – вересень 1945 рр.) : дис. ... канд. іст. наук / В. Гордієнко. – К., 1999. – С. 79, 122; Лисенко О. Церковне життя в Україні : 1943–1946 / О. Лисенко. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1998. – С. 35, 42; Шкаровский М. Нацистская Германия и Православная церковь (Нацистская политика в отношении Православной церкви и религиозное возрождение на оккупированной территории СССР) / М. Шкаровский. – М. : Крутицкое Патриаршее Подворье, 2002. – С. 470.
13. Мартирологія... – С. 728.
14. Волошин Ю. Українська православна церква... – С. 66.
15. Детальніше про нього див.: Волошин Ю. Митрополит всієї Лівобережної України / Ю. Волошин, В. Пашенко // Археологічний літопис Лівобережної України. – 1998. – Ч. 1–2. – С. 143–150.
16. Боцюрків Б. Проблеми досліджень історії релігії та церкви... – С. 286.
17. Волошин Ю. Українська православна церква... – С. 56; Історія релігії в Україні : у 10 т. – К. : Укр. центр духовної культури, 1999. – Т. 3 : Православ'я в Україні. – С. 418.
18. Волошин Ю. Між молотом і ковадлом: Православна церква в Лівобережній Україні під час гітлерівської окупації / Ю. Волошин, В. Пашенко // Людина і світ. – 1996. – № 6. – С. 19.
19. Волошин Ю., Пашенко В. Митрополит... – С. 147.
20. Мартирологія... – С. 726.
21. Волошин Ю. Українська православна церква... – С. 110.
22. Свідчення про УАПЦ в 1941–45 рр. ... – С. 1.
23. Проненко В. Друге відродження на Слобожанщині / В. Проненко // Успенська вежа. – 1998. – № 10. – С. 5.
24. Archiwum Warszawskiej Metropolii Prawosławnej (AWMP), sygn. 1151-RII-6D. Cerkiew ukraińska w latach 1939–1944; Мартирологія... – С. 727.
25. Ісіченко І., архієп. Канонічні засади утворення Харківсько-Полтавської єпархії Української автокефальної православної церкви / І. Ісіченко // Українська автокефальна православна церква часів Другої світової війни. Митрополит Феофіл Булдовський. – Х., 2011. – С. 18.
26. Історія релігії в Україні... – С. 418.
27. Мартирологія... – С. 742.
28. Цит. за: Власовський І. Нарис... – С. 238.

29. Bociurkiw B. Ukrainization Movements within the Russian Orthodox Church, and the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church / B. Bociurkiw // Harvard Ukrainian Studies. – 1979/1980. – Part 1. – P. 108.
30. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 90, арк. 24.
31. Мартирологія... – С. 730.
32. Пашенко В. Православ'я... – С. 73.
33. Мартирологія... – С. 741; Свідчення про УАПЦ в 1941–45 рр. ... – С. 2.
34. ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 15, арк. 480–480зв.; Шкаровский М. Нацистская Германия и Православная церковь... – С. 460.
35. Стоколос Н. “... Для миру церковного і добра віруючого народу...” (Що стало на заваді поєднанню православних церков в Україні восени 1942 року) / Н. Стоколос // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : наук. зап. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. – Рівне, 2006. – Вип. 8. – С. 14.
36. Мартирологія... – С. 735.
37. ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 4, спр. 475, арк. 542–549; ЦДАГО України, ф. 57, оп. 4, спр. 176, арк. 76.
38. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж ; Нью-Йорк ; Львів : НТШ, 1993. – С. 298; Стоколос Н. Конфесійно-етнічні трансформації... – С. 359; Пашенко В. Православ'я... – С. 74.
39. АWMР, sygn. 1151-RII-6D. Cerkiew ukraińska w latach 1939–1944.
40. ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 4, спр. 475, арк. 543–544; Стоколос Н. Конфесійно-етнічні трансформації... – С. 474; Шкаровский М. Политика Третьего рейха по отношению к Русской православной церкви в свете архивных материалов : сб. документов / М. Шкаровский. – М. : Крутицкое Патриаршее Подворье, 2003. – С. 318.
41. АWMР, sygn. 1151-RII-6D. Cerkiew ukraińska w latach 1939–1944.
42. Шкаровский М. Политика Третьего рейха... – С. 319.
43. ЦДАВО України, ф. 4398, оп. 1, спр. 3, арк. 157.
44. Там само, ф. 3676, оп. 4, спр. 476, арк. 845–846; Шкаровский М. Политика Третьего рейха... – С. 308; Мартирологія... – С. 750.
45. ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 4, спр. 475, арк. 545; Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні... – С. 298; Мартирологія... – С. 742–743.
46. Державний архів Київської області (Держархів Київської обл.), ф. 2412, оп. 2, спр. 199, арк. 74; ЦДАВО України, ф. 4398, оп. 1, спр. 4, арк. 180; Волинь. – 1942. – 28 черв. – С. 3.
47. Смирнов А. Мстислав (Скрипник): громадсько-політичний і церковний діяч. 1930–1944 : монографія / А. Смирнов. – К. : Смолоскип, 2008. – С. 171–173.

В статтє проанализировано участие епископа Переяславского Мстислава Скрыпника в процессе институализации УАПЦ формации 1942 г. Присоединение митрополита Харьковского и Полтавского Феофила Булдовского к УАПЦ было едва ли не наибольшим успехом его миссионерской поездки Левобережьем. Это способствовало превращению УАПЦ на общенациональную церковь, которая распространила свое влияние на Восток и начала охватывать всю территорию Украины. Почаевский “Акт объединения” 1942 г., главным создателем которого следует считать епископа Мстислава, был одним из двух известных попыток в XX в. преодолеть институциональный раскол в украинском православии. Его архипастырская деятельность в этот период имела консолидирующее значение для церкви.

Ключевые слова: Мстислав Скрыпник, УАПЦ, хиротония, иерархия, межправославный конфликт.

The article deals with the bishop of Pereiaslav of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church Mstyslav Skrypnyk. His missionary visit to left-bank Ukraine took place in 1942. Consequently, the parishes of Metropolitan of Kharkiv and Poltava Feofil Buldov'skyi passed on to the jurisdiction of the UAOC. On October, 8 1942, bishop Mstyslav signed “the Act of Union” in Pochaiv resulted from negotiations with the Metropolitan Oleksii Hromadskyi of Autonomous Ukrainian Church to merge the two Churches. The archpastoral activity of bishop Mstyslav was aimed to consolidate the Church.

Keywords: Mstyslav Skrypnyk, Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, consecration, hierarchy, inter-Orthodox conflict.

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ САМООБОРОНИ ЯК ПЕРШООСНОВИ УПА-“ЗАХІД” У МАТЕРІАЛАХ РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ ДЕРЖБЕЗПЕКИ

У матеріалі розкрито початкові етапи становлення збройних формувань під егідою Організації українських націоналістів (бандерівців). Окреслено теоретичне обґрунтування та практичні намагання розпочати створення регулярного війська. Проаналізовано причини, які зумовили необхідність постання військових структур партизанського характеру. У процесі висвітлення особливостей виникнення та функціонування Української народної самооборони зроблено акцент на використанні розсекречених документів органів безпеки СРСР.

Ключові слова: національно-визвольний рух, націоналізм, збройні сили, Організація українських націоналістів, Українська народна самооборона, Українська повстанська армія.

Ключові аспекти розбудови збройних сил під керівництвом Організації українських націоналістів (бандерівців) (ОУН (б)) як невід’ємного елемента функціонування українського національного руху Опору періоду нацистсько-радянської війни на належному рівні представлено в історичній літературі. Водночас специфіка становлення та регіональні особливості діяльності військових формацій, які становили основу Української повстанської армії (УПА) потребують належного висвітлення та аналізу. У межах Галичини такою структурою слід вважати Українську народну самооборону (УНС).

Окремі аспекти постання цього військового формування містяться в працях сучасних вітчизняних учених (Т.Боровик, В.Патриляк, А.Русначенко, А.Кентій)¹, окремих діаспорних і зарубіжних дослідників², краєзнавців (В.Мороз, Ф.Полянський)³. Частково відображено процес становлення й діяльності загонів УНС у мемуаристиці (С.Фрасуляк)⁴ і збірниках джерел⁵.

Проте відкритими залишаються окремі питання життєвого шляху персоналій, які були причетні до функціонування УНС, її тактичних характеристик, специфіки боротьби з окупаційними силами 1943 р. Доречним є порівняльний аналіз збройних формувань ОУН(б), що діяли до початку 1944 р., а також визначення місця УНС у загальному процесі розбудови національних збройних сил.

Необхідність створення власних збройних сил чітко окреслювалася представниками ОУН(б) уже на початку нацистсько-радянського протистояння. У першому пункті “Акта відновлення Української Державності” (30 червня 1941 р.) українців закликали “не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Суверенна Українська Влада” – один з основних елементів державного організму⁶. У прикінцевій частині документа констатувалося, що за “Суверенну Соборну Державу” боротиметься “Українська Національна Револьюційна Армія” (УНРА)⁷.

Військова ділянка у тодішньому процесі державотворення офіційно підпорядковувалася генералу Всеволоду Петріву (1883–1948 рр.), заступниками якого були на той час сотники Олекса Гасин та Роман Шухевич⁸. Улітку 1941 р. посаду коменданта УНРА обіймав Іван Клімів⁹.

З метою забезпечення правопорядку на підконтрольних новоствореним органам української адміністрації територіях з ініціативи Центрального проводу (ЦП) ОУН(б) розпочався процес створення загонів Української народної міліції (УНМ). Одним з організаторів цієї структури став майбутній керівник Служби безпеки (СБ) ОУН(б) Микола Арсенич-Березовський. У період із червня до липня 1941 р. осередки УНМ функціонували не тільки в межах західноукраїнського регіону (Галичина, Волинь, Буковина), а й в окремих районах Правобережжя та Полісся¹⁰.

Проте після придушення в період літа – осені 1941 р. нацистами державотворчих спрямувань українських націоналістів процес повноцінного формування регулярних національних

збройних сил було призупинено. Силами СД і гестапо ліквідовуються вишкільні школи СБ ОУН(б) у м. Дубно та м. Рівне, роззброюються відділи УНМ. Натомість українцям пропонують вступати до підконтрольних нацистській адміністрації поліційних формувань (Schutzmannschaft тощо)¹¹.

Реалії окупаційного режиму зокрема та перебіг радянсько-гітлерівської війни загалом змусили керівництво ОУН(б) визнати необхідність створення військових сил партизанського характеру. Слід вважати, що офіційний нагляд за розвитком цього напрямку роботи здійснювала військова референтура ЦП ОУН(б), яку в січні 1943 р. очолював Р.Шухевич. У травні – червні 1943 р. за ініціативи ЦП, керівництво якого на той час перейшло від Миколи Лебеда до Романа Шухевича, Олександр Луцький* здійснив інспекцію створених на Волині загонів УПА¹². У протоколі допиту слідчими НКВС О.Луцький указував, що такі дії зумовлювалися фактом поведінки “Клима Савура”**, який “без відома Центрального “Проводу”, створив (загони УПА. – *І.Д.*) і відкрив військові дії проти німців”¹³. У результаті інспектування, як зазначено в протоколі допиту, роботу “Клима Савура” та стан загонів УПА охарактеризовано негативно¹⁴. ЦП намагався виправити ситуацію через уведення до штабу УПА Василя Сидора¹⁵ (“Шелеста”), проте ці намагання викликали опір з боку “Клима Савура”, який на місце начальника штабу висунув Леоніда Ступницького*** (“Гончаренка”)¹⁶. Можливо, окреслена ситуація, окрім іншого, постала через розбіжності в баченні форм і напрямів військової боротьби між представниками ЦП ОУН(б) і керівництвом ОУН(б) на Волині.

У межах Галичини постановля національних військових формувань під егідою ОУН(б) ознаменувалось утворенням УНС. Одним із каталізаторів цього процесу, окрім негативних проявів німецького окупаційного режиму, активізації польського збройного підпілля та загонів Армії Крайової (АК) став рейд Сумського партизанського з’єднання під проводом С.Ковпака (червень – липень 1943 р.). Саме з метою протистояння радянським партизанам населення краю закликалося до організації УНС¹⁷.

До причин створення УНС відноситься також процес організації гітлерівською окупаційною владою у співпраці з окремими українськими структурами, які функціонували в межах Генерал-губернаторства “Галичина” (Український центральний комітет, ветерани УГА та ін.) дивізії СС “Галичина” (14 Division Grenadiere der Waffen-SS “Galizien”) у квітні – липні 1943 р. ЦП ОУН(б) виступив із критикою такої ініціативи, заборонивши своїм підлеглим долучатися до створення цієї збройної частини. Проте число добровольців перевищило декілька десятків тисяч. Загроза “зайняття карпатського терену червоними партизанами” при одночасному

* Луцький Олександр (“Довбня”, “Богун”, “Марко”, “Беркут”, “Богдан”, “Андрієнко”, “Клименко”, “Боднар”) (16.10.1913 р., с. Боднарів Калуського р-ну Івано-Франківської обл. – листопад 1946 р., м. Київ) – член ОУН з 1930 р., окружний провідник (1937–1939 рр.) та обласний провідник Станіславщини, керівник обласного повстанського штабу (1940 р.). Організатор “Нахтігалю” (“Легион імені Євгена Коновальця”). Керівник мобілізаційного відділу ЦП ОУН (б), заступник військового референта ОУН(б), організатор і керівник УНС (1943 р.), командир УПА-Захід (1943–1944 рр.). В’язень польських, німецьких (1944 р.) і радянських тюрем. 22.01.1945 р. захоплений спецвідділом НКВС у с. Бабин Зарічний Калуського р-ну Івано-Франківської обл. Вироком військового трибуналу МВД Українського округу від 10.08.1946 р. засуджений до найвищої міри покарання, страчений.

** Дмитро (Роман) Семенович Клячківський (“Блонд”, “Охрім”, “Роман”, “Клим Савур”, “Білаш”, “Панас Мосур”, “Омелян Кримський” та ін.) (04.11.1911 р., м. Збараж на Тернопільщині – 12.02.1945 р., між селами Оржівські хутори, Рівненський район та Суськ, Костопільський район Рівненської області) закінчив юридичний факультет Львівського університету, служив у польській армії, працював у кооперативних закладах Галичини, активіст українського молодіжного спортивно-патріотичного руху, а згодом – член ОУН. У січні 1941 року засуджений до розстрілу радянською владою. Розстріл замінили десятьма роками позбавлення волі. У липні 1941 р. утік із Бердичівської в’язниці. Провідник ОУН м. Львів (друга пол. 1941 р.), Крайовий Провідник ОУН ПЗУЗ (01.1942–02.1945); організатор і перший командир УПА на Волині (05.1943–11.1943). командир УПА-Північ (11.1943–02.1945), член ГВШ УПА. Полковник УПА (посмертно).

*** Леонід Венедиктович Ступницький, загинув, закінчивши життя самогубством, у квітні 1944 р. під час невдалої операції НКВС із ліквідації головнокомандувача УПА Дмитра Клячківського.

відпливі “сільського бойового елемента до СС-дивізії” спонукала ЦП до створення загонів УНС¹⁸.

До справи був уповноважений О.Луцький із “максимальним використанням для цього людських резервів Станіславського (мобілізаційна квота – 800–1000 осіб), Тернопільського (керівник Володимир Боричко (“Нестор”); мобілізаційна квота – 400 осіб), Стрийського (керівник Зиновій Благий (“Шпак”, Дарій”); мобілізаційна квота – близько 600 осіб) і Дрогобицького обласних Проводів ОУН(б)¹⁹. Саме тому в межах сучасної Івано-Франківської області формуванням загонів самооборони займався тодішній керівник Станіславського обласного Проводу ОУН(б) Ярослав Мельник²⁰ (“Роберт”)²¹. Крім нього, до розгортання структури УНС у регіоні активно долучався Іван Белейлович (“Дзвінчук”), який у літературі характеризується як “обласний командир/військовий референт” Станіславського обласного Проводу ОУН(б)²².

Часом появи перших підрозділів УНС у документах націоналістичного підпілля вважається початок липня 1943 р.²³ Варто відзначити, що паралельно з УНС збройні сили ОУН(б) у відповідний період були представлені самооборонними кущовими відділами та відділами особливого призначення. Дослідник В.Мороз зазначає, що “...стихійно створені партизанські загони діяли в Галичині вже навесні 1943 року”, наводячи, як приклад, події квітня 1943 р. у Сколівському районі Дрогобицької області²⁴.

У інтернет-матеріалах процес становлення УНС співвідносять зі створенням на Станіславщині у червні 1943 р. за наказом Р.Шухевича двох підстаршинських шкіл (“ім. Симона Петлюри” (керівник “Степовий”) і “Беркути” (командир “Чмелик”), і двох вишкільних куренів (школа ОУН “Тигри”, в кінці жовтня перейменована в “Гайдамаки” в Долинському повіті, і “Чорні чорти”²⁵. Ф.Полянський, покликаючись на свідчення сучасників, стверджує, що “безпосередніми організаторами мобілізації були старшинські кадри вишкільних таборів”²⁶.

У документах НКВС, сформованих на основі свідчень О.Луцького, вказується, що “... до середини серпня 1943 р. ним (О.Луцьким. – *І.Д.*) була створена УНС кількістю до 2 000 людей, зведених у 5 куренів (полків), під назвою «Чорні чорти», «Трембіта», «Сіроманці», і два куреня під однойменною назвою «Кривоніс» (по дві сотні бійців у кожному)”²⁷.

Так, “Перший курінь «Чорних чортів» ім. Євгена Коновальця” (під командуванням хорунжого Ілька Рачка* (“Липей”) дислокувався на Яремчанщині (с. Березів і с. Микуличин)²⁸. Чисельність куреня визначається в межах 400–450 бійців, які розподілялися на три сотні – вишкільну, бойову та будівельну (господарчу)²⁹. Серед керівного складу цього куреня виділяють сотенних Миколу Яворського (“Козак”), Дмитра Гаха (“Скуба”), Михайла Дарабана (“Дон”), Івана Бутковського (“Гуцул”) та Олексу Химинця (“Благий”)³⁰.

У свідченнях О.Луцького згадуються також курені УНС під назвами “Трембіта” (Долинщина, командир – сотник “Чорнобривий”; чисельність – 350–400 осіб) і “Сіроманці” (Болевівщина (район г. Чорна Сигла), командир – хорунжий Дмитро Карпенко (“Яструб”); чисельність – 250–300 осіб)³¹. В існуючих інтернет-матеріалах натомість ці формування характеризуються як сотні вишкільного куреня “Тигри” під командуванням хорунжого Степана Фрасуляка (“Хміль”). Із жовтня 1943 р. курінь діяв під назвою “Гайдамаки”³².

Можна припустити, що О.Луцький свідомо намагався представити слідчим НКВС неповну інформацію про структуру підрозділів УНС, а також їхній командний склад. Зокрема, ним не згадується перший керівник сотні “Сіроманці” – Андрій Тучапець (“Верх”), а фіксується згаданий вище Дмитро Карпенко (“Яструб”), який очолив підрозділ із 15 липня 1943 р.³³.

П.Содоль відзначає факт існування “Першого куреня «Чорних чортів» ім. Євгена Коновальця” та “Першого куреня “Гайдамаків” уже в період літа 1943 р. Він характеризує перелічені формації УНС як “вишкільні бази”³⁴. При цьому не відстежує першопочаткову стадію існування останньої частини, тобто відсутні матеріали про курінь під назвою “Тигри”. Крім цих

* Ілля Рачок (“Липей”, “Вільха”) 27 років, військова освіта – чеська (молодший офіцер), учасник боїв з мадярами в Закарпатті 1939 р. (Карпатська Січ), вояк батальйону “Нахтігаль” у квітні 1941 – грудні 1942, командир навчального куреня УНС “Чорні чорти” на Гуцульщині в липні – листопаді 1943, керував боями з партизанами Ковпака, організатор і командир куреня “Леви”, загинув 24 червня 1944 р. у бою з німцями на Львівщині.

формувань, згадується також “Курінь ім. Кривоноса” (під командуванням “Омеляна”), без уточнення кількості тактичних одиниць із такою назвою³⁵.

Натомість у свідченнях О.Луцького йдеться про два, а в інтернет-виданнях про три однойменні курені – “Кривоніс І” (командир Василь Боб’як (“Шухай”) (дослідник В.Мороз командиром куреня називає Богдана Вільшинського (“Орел”)³⁶), дислокувався в околиці с. Либихора біля підніжжя г. Магура Сколівського району Дрогобицької області); “Кривоніс ІІ” (командир Антін Шкітак “Омелян”*; сотенні “Бистрий” і “Кармелюк”, розташовувався в районі с. Недільна Старосамбірського району Дрогобицької області). Загальне керівництво куренями “Кривоніс І” та “Кривоніс ІІ” здійснював поручник Лука Павлишин (“Вовк”), якого називають керівником УНС у межах Дрогобицької області³⁷. Він згадує ще одне однойменне формування УНС – курінь “Кривоніс ІІІ”, який перебував у стані організації та базувався біля м. Сянки та ріки Сян³⁸.

Разом зі створенням збройних загонів УНС постав також і штаб. До його складу ввійшли: командуючий УНС – О.Луцький (“Беркут”), начальник штабу Володимир Банах (“Гордієнко”, до того часу – керівник української поліції в м. Станіславові), референт мобілізаційного відділу Голембовський (до того – бургомістр Станіславова), референт військової розвідки – “Сокіл” (колишній капітан УНРА, комендант української поліції у м. Тисмениця), ад’ютант О.Луцького – Василь Чижевський (“Демид”).

У матеріалах НКВС стверджується, що після перших сутичок із Сумським з’єднанням в УНС було посилено військову підготовку, удосконалено структуру (у складі бойових одиниць виникли відділи військової польової жандармерії³⁹), розширено територію діяльності (на виконання розпоряджень ЦП ОУН(б) від жовтня 1943 р. сотня зі складу куреня “Сіроманці” передислоковувалася на Тернопільщину, а сотня з куреня “Трембіта” на Львівщину з подальшим завданням стати осердям для збройних формувань УНС у названих регіонах), у результаті чого в грудні 1943 р. в її складі нараховувалося близько 6 000 осіб⁴⁰.

Зростанням чисельності й територіальним поширенням зумовлюється поділ УНС на дві частини у другій половині осені 1943 р. – Карпатського (керівник О.Гасин; межі Станіславської, Дрогобицької та в подальшому Чернівецької областей) і Львівського (керівник В.Сидор; межі Львівської та Тернопільської областей) країв⁴¹. У літературі збройні формування Львівського краю характеризуються як “відділи”, близькі за чисельністю до рою або чоти (10–30 бійців), а загони Карпатського краю трактуються як курені, що об’єднували 2–3 сотні⁴².

На початку 1944 р. за свідченням згаданого Івана Бутковського (командир ІV військової округи (ВО) “Говерля” УПА-“Захід”) відбулося злиття УНС та УПА в одну формацію зі збереженням назви останньої. Паралельно з цим відбувалося відповідне територіальне розмежування⁴³.

О.Луцький у протоколі допиту слідчими НКВС коментує ці події так: “З метою об’єднання зусиль УНС Галичини та УПА Волині для більш організованої боротьби з Червоною армією Головний провід ОУН вирішив перейменувати УНС в УПА”⁴⁴.

У “Доповідній записці...” детальніше простежується цей перебіг подій. Зокрема, періодом реорганізації УНС в УПА-“Захід” визначено грудень 1943 р. Наказ про об’єднання датують 18 груднем 1943 р.⁴⁵ Першим головнокомандуючим останньої став О.Луцький. Основні напрями своєї діяльності на цій посаді він убачав у протистоянні зі структурами АК і загонами радянських партизанів, а також створенні запасів озброєння, продовольства тощо. У березні 1944 р. командування УПА-“Захід” перейшло до В.Сидора, а О.Луцький був переведений у Головний військовий штаб (ГВШ) УПА на посаду інспектора⁴⁶.

Таким чином, упродовж Другої світової війни в Галичині відбувався процес поступового організаційного оформлення збройних сил націоналістичного спрямування. Під егідою

* Антін Шкітак (“Омелян”), 26 років, вояк батальйону “Нахтігаль” у квітні 1941 – грудні 1942, організатор і командир навчального куреня УНС “імені Кривоноса” в Карпатах літку 1943, загинув 29 листопада 1943 у цілоденному бою з німцями під час оточення табору // Стислий мартиролог загиблих від рук німецько-фашистських окупантів провідних членів ОУН та керівного складу УПА. – Режим доступу : <http://forum.fraza.ua/read.php?1,144115,144778>.

ОУН(б) формується УНС, на базі якої згодом постає розгалужена структура УПА-“Захід”. Варто наголосити на тому, що утворення національних збройних сил є яскравим відображенням державотворчих зусиль ОУН(б) та ілюструє еволюцію розуміння сутності процесу будівництва армії під впливом об’єктивних обставин військового часу.

1. Патриляк І. К. “Встань і борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.) / І. К. Патриляк. – Львів : ЦДВР, Часопис, 2012. – 592 с.; Русначенко А. Народ збурений : Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х рр. / А. Русначенко. – К. : Пульсари, 2002. – 520 с.; Кентій А. В. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956 : історико-архівні нариси : у 2 т. Т. 2 : Українська повстанська армія та збройне підпілля Організації українських націоналістів. 1942–1956 / А. Кентій. – К., 2008. – 415 с.
2. Содоль П. Карпатська група УПА “Говерля” / П. Содоль // Літопис Української повстанської армії. Основна серія : у 50 т. – Торонто : Літопис УПА, 1990. – Т. 18: Група УПА “Говерля” : у 2 кн. Кн. I : Звіти та офіційні публікації / за ред. П. Содоля. – 327 с.; Motyka G. *Ukrainska partyzantka 1942–1960. Dzialalnosc organizacji ukrajnskich nacjonalistow i Ukrainskiej Powstanczej Armii* / G. Motyka. – Warszawa, 2006. – 720 с.
3. Мороз В. Українська національна самооборона (УНС) на терені Дрогобицької області (1943 рік) / В. Мороз // *Визвольний шлях*. – 2000. – № 6. – С. 54–72; Ф. Полянський. Українська народна самооборона у другій половині 1943 р.: на шляху творення війська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2010/09/1943.html>.
4. Ремесло повстанця : зб. пр. полковника УПА Степана Фрасуляка – “Хмеля” / упоряд. Р. Забілий. – Львів : ЦДНВР, Слово, 2010. – 419 с.
5. Літопис УПА. Нова серія (Київська) : у 21 т. Т. 9 : Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА 1944–1945 / упоряд. О. Ішук, С. Кокін. – К. ; Торонто : НАН України, Ін-т української археографії і джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, вид-во “Літопис УПА”, Державний комітет архівів України, ГДА СБУ, 2007. – 912 с.; Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950) : у 2 т. Т. I / упоряд. В. Сергійчук. – К. : ПП Сергійчик М. І., 2007. – 640 с.
6. “Акт відновлення Української Державності”, ухвалений Установчими зборами західних українських земель у Львові // *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. : документи і матеріали...* – Івано-Франківськ, 2009. – Т. 2, кн. 1 : (1939–1945). – С. 159.
7. Там само. – С. 159.
8. Склад Українського Державного Правління – українського уряду, очоленого Ярославом Стецьком // *Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. : документи і матеріали...* – Івано-Франківськ, 2009. – Т. 2, кн. 1 : (1939–1945). – С. 160.
9. Ішук О. Генерал Микола Арсенич: життя та діяльність шефа СБ ОУН / О. Ішук, В. Огороднік. – Коломия : Вік, 2010. – С. 88.
10. Там само. – С. 57–58.
11. Там само. – С. 86.
12. У зв’язку із цим О. Ішук та В. Огороднік характеризують його як “відповідального за створення УПА на Волині”. Див.: Ішук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя та діяльність шефа СБ ОУН... – С. 46.
13. Докладная записка по делу члена центрального “провода” ОУН Луцкого (1945 г.) // Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Сборник документов о структуре и характере антисоветской деятельности “Организации украинских националистов – ОУН” и “Украинской повстанческой армии – УПА”; о методах и приемах агентурно-оперативной работы органов государственной безопасности Украины по ликвидации организованного подполья ОУН и вооруженных банд УПА на территории республики в период 1943–1954 гг. (Сборник документов...) : у 98 т. – Фонд печатных изданий (ФПИ) № 13. – Архив № 372. – Т. 88 : (Документы, характеризующие значение и приемы захвата бандитов, оперативное использование их в чекистских мероприятиях по ликвидации вооруженного бандоуновского подполья в 1944–1954 гг. : у 88–89 тт.), л. 36.
14. Там само.
15. Ільницький В. Провід ОУН Карпатського краю. Літопис УПА. Серія “Події і люди” : у 21 кн., кн. 21 / В. Ільницький. – Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2012. – С. 33–35.
16. Там само, арк. 36–37.

17. Звернення Української народної самооборони на західних українських землях до місцевого населення... // Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. : документи і матеріали... – Івано-Франківськ, 2009. – Т. 2, кн. 1 : 1939–1945. – С. 258.
18. Содоль П. Указ. праця. – С. 7–8.
19. Докладная записка по делу члена центрального “провода” ОУН Луцкого (1945 г.) // ГДА СБУ : сб. документов... : в 98 т. – ФП № 13. – Архив № 372. – Т. 88, л. 36–37.; Витяг із протоколу допиту керівника УПА-“Захід” О. Луцького 1–2 серпня 1945 р. // Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950)... – К., 2007. – Т. 1. – С. 536.
20. Ільницький В. Указ. праця. – С. 31–33.
21. Витяг із протоколу допиту О. Луцького про дії Проводу ОУН(б) під час ковпаківського рейду // Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. : документи і матеріали... – Івано-Франківськ, 2009. – Т. 2, кн. 1 : 1939–1945. – С. 279–280.
22. Содоль П. Указ. праця. – С. 8.
23. Постанови III Надзвичайного великого збору ОУН(б) // Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. : документи і матеріали... – Івано-Франківськ, 2009. – Т. 2, кн. 1 : 1939–1945. – С. 273–274.
24. Мороз В. Указ. праця. – С. 56.
25. Українська народна самооборона [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org>.
26. Полянський Ф. Українська народна самооборона [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2010/09/1943.html>.
27. Докладная записка по делу члена центрального “провода” ОУН Луцкого (1945 г.) // ГДА СБУ : Сборник документов... : в 98 т. – ФП № 13. – Архив № 372. – Т. 88, л. 37; Витяг із протоколу допиту керівника УПА-“Захід” О. Луцького 1–2 серпня 1945 р. // Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950)... – К., 2007. – Т. 1. – С. 537.
28. Витяг із протоколу допиту О. Луцького про дії Проводу ОУН(б) під час ковпаківського рейду // Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. : документи і матеріали... – Івано-Франківськ, 2009. – Т. 2, кн. 1 : 1939–1945. – С. 279–280.
29. Витяг із протоколу допиту керівника УПА-“Захід” О. Луцького 1–2 серпня 1945 р. // Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950)... – Т. I. – К., 2007. – С. 537.
30. Українська народна самооборона [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org>; Полянський Ф. Українська народна самооборона... – Режим доступу : <http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2010/09/1943.html>.
31. Витяг із протоколу допиту О. Луцького про дії Проводу ОУН(б) під час ковпаківського рейду // Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. : документи і матеріали... – Івано-Франківськ, 2009. – Т. 2, кн. 1 : 1939–1945. – С. 279–280.
32. Українська народна самооборона [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org>.
33. Там само.
34. Содоль П. Указ. праця. – С. 8.
35. Там само.
36. Мороз В. Указ. праця. – С. 59.
37. Мороз В. Указ. праця. – С. 58.
38. Українська народна самооборона [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org>.
39. Витяг з протоколу допиту керівника УПА-Захід О. Луцького 1–2 серпня 1945 р. // Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950)... – К., 2007. – Т. 1. – С. 555.
40. Докладная записка по делу члена центрального “провода” ОУН Луцкого (1945 г.) // ГДА СБУ : сборник документов... : в 98 т. – ФП № 13. – Архив № 372 – Т. 88, л. 37; Витяг із протоколу допиту керівника УПА-“Захід” О. Луцького 1–2 серпня 1945 р. // Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950)... – К., 2007. – Т. I. – С. 539.
41. Полянський Ф. Українська народна самооборона [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2010/09/1943.html>.
42. Мороз В. Указ. праця. – С. 58.
43. Уривок зі спогадів командира IV Військової округи УПА-Захід Івана Бутковського “Туцул” // Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. : документи і матеріали... – Івано-Франківськ, 2009. – Т. 2, кн. 1 : 1939–1945. – С. 223.
44. Витяг із протоколу допиту О. Луцького про дії Проводу ОУН(б) під час ковпаківського рейду // Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. : документи і матеріали... – Івано-Франківськ, 2009. – Т. 2, кн. 1 : 1939–1945. – С. 279.

- ^{45.} Докладная записка по делу члена центрального “провода” ОУН Луцкого (1945 г.)// ГДА СБУ : Сборник документов... : в 98 т. – ФП № 13. – Архив № 372. – Т. 88, л. 37.
- ^{46.} ДА СБ України – Фонд печатных изданий. Архив № 372 – Т. 88 : Докладная записка по делу члена центрального “провода” ОУН Луцкого (1945 г.), л. 37.

В материале раскрыты начальные этапы становления вооруженных формирований под эгидой Организации украинских националистов (бандеровцев) (ОУН (б)). Определены теоретические обоснования и практические попытки начать создание регулярной “Украинской национальной революционной армии” (УНРА). Проанализированы причины, которые обусловили необходимость возникновения военных структур партизанского характера. В процессе освещения особенностей возникновения и функционирования Украинской народной самообороны (УНС) сделан акцент на использовании рассекреченных документов органов безопасности СССР.

Ключевые слова: национально-освободительное движение, национализм, вооруженные силы, Организация украинских националистов, Украинская народная самооборона.

At the material present the chief stages of the evolution of the rise of a armed forces by guidance of the Organization of Ukrainian Nationalists (Bandera) (OUN (b)). Outlines the theoretical basis and practical efforts to start creating regular “Ukrainian National Revolutionary Army” (UNRA). The article reveals the reasons that necessitated the rise of military structures partisan nature. During the coverage of the origin and functioning of the Ukrainian People’s Self-Defense (ONS) focuses on the use of declassified documents of the security of the USSR. The origin of this military detachments can by the illustration of the alteration of a seeing by a government of a OUN(b) of the process of a nation army development at the time of Second World War (1941–1943 years).

Keywords: national liberation movement, nationalism, armed forces, Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian People’s Self-Defense.

УДК 94(477.83/86):355.292.5

Василь ТИМКІВ

ПОЧАТКИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОГО ВИШКОЛУ УПА НА ПРИКАРПАТТІ (ЧЕРВЕНЬ – ГРУДЕНЬ 1943 р.)

У статті розглянуто початок процесу створення військової навчальної системи Української повстанської армії на території Станіславської (Івано-Франківської) області в 1943 році. Головну увагу приділено вивченню перших навчальних військових загонів УПА.

Ключові слова: Українська повстанська армія, Українська народна самооборона, військова підготовка, збройна боротьба, Станіславщина.

Досить важливою передумовою успішної боротьби будь-якої військової формації є підготовка та навчання її кадрів. Організація українських націоналістів ще з 1941 р., з моменту проголошення Акта про відновлення Української державності, приступила до створення військових вишкільних організацій, які мали постачати підготовлених офіцерів для української армії. Так, 1941 року виникла перша старшинська школа в Коломиї (або старшинська сотня), що знаходилася в приміщенні на вулиці Словацького. Її очолив член ОУН Мирослав Харкевич (“Степан”), родом із с. Іллінці Снятинського повіту. До школи приймали студентів вищих шкіл, згодом випускників гімназій та учнів старших гімназійних класів. Старшинська сотня була поділена на три чоти. Комендантом першої був старий вояк УСС Іванець, другою чотою командував резервний четар польської армії, а третьою – поручник румунської армії, уродженець Буковини, Микола Сухолотюк¹.

Зі створенням перших відділів Української повстанської армії, що були сформовані на Поліссі та Волині в кінці 1942 р., постала проблема їх військової підготовки. Для підготовки

офіцерських кадрів у червні 1943 р. була створена перша старшинська школа з 3–4-місячним терміном навчання, яка отримала назву “Дружинники”. У вересні 1943 р. виникла старшинська школа “Лісові чорти”. Обидві школи діяли на Волині.

У цей же час на Галичині, як складові УПА, формуються перші відділи Української народної самооборони, які здебільшого мали вишкільний характер. Прикарпаття, у географічному й військово-політичному сенсі, слугувало відмінною територією для базування військових вишкільних УПА. Це, насамперед, лісиста гірська місцевість, де легко можна було захопити вишкільні табори. У військово-політичному сенсі в період 1942–1943 рр. німецьких окупантів менше тривожила Галичина як регіон активності українських повстанців. Саме тому з усіх 12 військово-вишкільних таборів у вересні 1943 р. 9 діяло на терені Станіславщини².

УНС мала вже деяку основу для свого формування. Такою була військова школа ОУН “Тигри”, що існувала на Коломиїщині ще з 1942 р., і збройні боївки ОУН, члени яких і стали мобілізаційним ресурсом для відділів УНС³.

Випускники школи ОУН(б) “Тигри” у квітні 1943 р. створили сотню “Сіроманці”, яка передислокувалася на Долинщину. Сюди ж перейде, сформована на Рогатинщині й Бережанщині з колишніх студентів і викладачів університетів, сотня “Трембіта”⁴. На Долинщині сотні “Сіроманці” і “Трембіта” продовжили свою військову підготовку, об’єднавшись у вишкільний курінь “Гайдамаки”, до якого ще приєднається сотня “Кривоносці”⁵. Очолив курінь хорунжий Степан Фрасуляк (“Хміль”), учитель за фахом, на той час військовий референт Калуського окружного проводу ОУН. Дослідник Руслан Забілий вважає, що Степан Фрасуляк був і біля витоків школи ОУН(б) “Тигри”⁶, оскільки курінь УНС “Гайдамаки” до жовтня 1943 р., так само як і школа, мав назву “Тигри”⁷.

На Долинщину для вишколу в курені “Гайдамаки” була направлена Одеським окружним проводом ОУН група наддніпрянців на чолі з полтавчанином Дмитром Карпенком (“Яструб”), колишнім старшим лейтенантом радянської армії⁸. Він буде зарахований стрільцем у сотню “Сіроманці”, згодом виконуватиме функції політвиховника в цій сотні, а пізніше її очолить⁹.

Навчання в курені “Гайдамаки” тривали з 23 серпня до жовтня 1943 р., після чого сотні вийшли з куреня й почали діяти як повноцінні бойові відділи. Сотня “Сіроманці” під орудою командира Дмитра Карпенка (“Яструба”) перейде на Тернопільщину та переросте в курінь. Сотня “Трембіта” також переросте в курінь, частина якого перейде на Львівщину. Таким чином, Прикарпатська земля слугувала своєрідним інкубатором для повстанських відділів, яких пізніше направляли в інші регіони Галичини.

Після першого випуску в курінь “Гайдамаки” було набрано чергові три сотні новобранців. Їх вишкіл тривав до грудня 1943 р., після чого курінь розформували. Випускників останнього призову розіслали по селах очолити самооборонні кущові відділи (СКВ). Так, уже на весні 1944 р. СКВ почали об’єднуватися в нові повстанські загопи.

Окрім “Гайдамаків”, одночасно сформувався на Яремчанщині в складі трьох сотень курінь “Чорні чорти” імені Євгена Коновальця, який очолив Ілько Рачок (“Липей”), родом із Закарпаття, учасник боїв за Карпатську Україну 1939 р. Згодом “Липея”, який занадто суворо ставився до вояків, змушував до непосильної муштри, зняли із займаної посади, а на його місце призначили Яворського Миколу (“Козака”), що виконував до цього часу функції командира сотні (сотенного) в цьому курені. Це свідчить про певний рівень демократизму в лавах УНС.

Бажаючих вступити до військових шкіл УПА було дуже багато. Навіть з’явилася спеціальна інструкція, яка обмежувала до певної кількості новобранців з кожного терену¹⁰.

Курені “Гайдамаки” й “Чорні чорти” мали свої місця базування, де створювалися табори для вишкільників. Це були своєрідні казарми з їдальнею та підсобними приміщеннями для зберігання продуктів харчування тощо.

Вишкільний табір “Чорні чорти” виник у липні 1943 р. за 16 км від Косова в лісах поблизу потоку Збанулець. Про побутові умови учасників вишколу можемо довідатися зі слів учасника будівництва стрільця УПА Гринюка Юрія Васильовича, який стверджує, що в таборі було збудовано три казарми розміром 6 x 10 м, кухню 4 x 5 м, до якої долучено піддашся, де могли харчуватися близько 30 чоловік¹¹.

Сотні вишкільного куреня “Гайдамаки” розташовували свої табори на певній відстані одна від одної. Зокрема, сотня “Трембіта” на чолі з Іваном Капалом (“Бродягою”) організувала свій табір “Порпаш” під г. Стовба над звором Керниця біля с. Суходіл на Рожнятівщині. Чіткі уявлення про побудову табору залишив у своїх спогадах чотовий “Чорноморець”: “Раптом перед нами, як із-під землі, виринули серед бору будівлі, яких ми досі не бачили. Це оригінальний, практично-мистецький продукт бойківських майстрів-будівничих. Будівля виглядала так, немовби хтось розрізав велику стодолу, 17 м довгу, 12 м широку й 5 м високу, наповздовж великою пилою та розділив на дві половини й поставив їх окремо недалеко одну від одної. Це було ... два окремі курені. Велика стіна – довга на 17 м, висока на 5 м, у виді прямокутника, у довгій високій стіні два широкі вікна-отвори, 1.50 x 15.00 м, протилежна низька стіна теж прямокутна 17 x 1.50 м – глуха. Дві бічні стіни однакові у вигляді нерівнораменного трапезу, нижче рам’я 1.50 м – високе 5 м, ширина 6 м. Менш-більше по середині цих стін – отвори на двері 2 x 1.5 м і під стріхою два отвори на дим.

Житлова площа куреня – 17 x 6 м кв. З одного боку долівка, вистелена м’якими смерековими гілками, це – наші ліжка. У головах поклали одягу й наплечники, а у ногах – у козлах зброю. Посередині – прохід і рівночасно місце, де можна розкласти ватру. По другім боці – столи й лавки для трапези та для теоретичних зайнять під час дощів. Курені побудовані з сирого негрубого, круглого смерекового окореного дерева, спояні дерев’яними замками. Стіни обтикані зеленим мохом, а стріха покрита корою з дерева. Вікна куренів – звернені на південний схід.

Таких куренів є три, 20–30 м один від одного, окремий для кожної чоти. Кругом нас ліс, тільки перед одним куренем – маленька поляна. З літака нічого не можна було запримитити. Трохи дальше, яких 200 м від куренів, були санітарні місця, а 50 м прямо вниз два великі сильні джерела і при них наша кухня з великим кітлом на страви й меншим на каву та чай. Кухня відкрита, але під стріхою, на чотирьох стовпах. Недалеко від кухні – маленький льох на замку, місце на наші харчові резерви, на залізні порції, сухарі, м’ясо й сало”¹².

Створені під керівництвом ОУН збройні відділи УНС із самого початку вели боротьбу проти німецьких окупантів. Проте, здебільшого, це були оборонні бої. Так, восени німці безуспішно декілька разів намагалися розгромити курінь “Чорні чорти”, що базувався в той час на околицях Микуличина. 27 вересня 1943 р. на табір “Порпаш” здійснив напад німецький батальйон. Повстанці змушені були відступити. Наступного дня вояки сотні “Трембіта” підірвали вузькоколіяку, якою поверталися німці, унаслідок чого багато з них полягло^{13,14}. У грудні 1943 р. гестапівці у складі чотирьох тисяч осіб спробували оточити й знищити курінь “Гайдамаки”, але наступ було відбито.

У червні 1943 р., крім вишкільних куренів “Гайдамаки” та “Чорні чорти”, згідно з наказами Шухевича, на терені Станіславівщини існували дві підстаршинські школи: імені Симона Петлюри (командир “Степовий”, у минулому офіцер-інструктор радянської армії) і “Беркути” (командир поручник “Чмелик”)¹⁵. На думку дослідника І.К.Патриляка, навіть підготовлені фахівці, що перейшли до УПА з інших армій, не завжди могли прилаштуватися до суто партизанських умов ведення бойових дій, які вимагали більшої ініціативи та обмеження певних формальностей¹⁶. У цьому, певною мірою, полягала важливість таких партизанських вишколів для підстаршин, а згодом старшин у школі УПА “Олені”, що виникла 1944 року на Долинщині.

Місцем дислокації підстаршинської школи імені Симона Петлюри було підніжжя гори Піп Іван. Пізніше її перенесено на гору Гарницю поблизу Космача¹⁷. Підстаршинська школа “Беркути” базувалася в Малиновицях¹⁸.

Основною метою навчання майбутніх підстаршин УПА було оволодіння основами бойової тактики. Для цього курсанти вивчали бойові статuti піхоти, розвідки, артилерії різних армій (польської, німецької, радянської). Спеціально вивчалися елементи партизанської тактики (марші й постої; бій в особливих умовах; наступ; оборона й плановий відхід; нальоти й засідки; тактика боротьби десантних підрозділів; вогнева дисципліна, бойові завдання для автоматників; маневрування; віддача бойових наказів і т. ін.)¹⁹.

Підводячи підсумки, слід наголосити, що Прикарпатські терени найбільше підходили для організації військових вишколів УПА із двох основних причин. Перша причина – це при-

родні умови Станіславівщини, які дозволяли організувати таємні вишкільні табори. Друга – це дещо м'якший німецький окупаційний режим, адже Прикарпаття входило до дистрикту “Галичина”, де гітлерівська репресивна машина діяла не настільки жорстоко й тотально. Тому на теренах Прикарпаття проходив військовий вишкіл із Львівщини, Тернопільщини, Волині та інших регіонів України.

Військовий вишкіл УПА поділявся на два типи: вишкільні сотні й курені та старшинські й підстаршинські школи. Зазвичай кожен такий вишкіл базувався в підпільному таборі, де було організоване військове навчання з розкладом дня та занять.

Організація військових шкіл – це саме та ознака, яка надавала регулярного характеру Українській повстанській армії. Існувала чітка система організації: вишкільні відділи при Генеральному та Краєвих штабах, військові школи УПА діяли майже в кожній Військовій окрузі УПА й організаційно-методично підпорядковувалися цим відділам; у школах був передбачений чіткий інструкторський штат, який складався з досвідчених колишніх вояків польської, радянської армій, а також ДУН; навіть була організована робота з підготовки військової методичної літератури.

Варто зазначити також те, що керівництво ОУН та УПА, організовуючи вишкільну систему, продовжувало українську історичну військову традицію, адже першочерговим було патріотичне виховання, яке формувало повноцінного українського вояка. Для партизанської армії, якою була Українська повстанська армія, останнє мало особливе значення, оскільки забезпечувало моральну стійкість вояків у боротьбі з більшовицьким ворогом, який усіляко заперечував свій характер окупанта.

1. Харкевич М. Я вас не забув : Спомини. 1939–1945 / М. Харкевич. – Нью-Йорк ; Чикаго, 1997. – С. 123, 125.
2. Шанковський Л. Тринадцять літ... (Дії УПА і збройного підпілля ОУН на терені Військової округи ч. 4 “Говерля” в 1943–1956 рр.) / Л. Шанковський // Альманах Станіславівської землі : зб. матеріалів до історії Станіслава і Станіславівщини. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – С. 168.
3. Дем’ян Г. Гуцульщина у визвольній боротьбі ОУН і УПА / Г. Дем’ян // Домашевський М., Библюк Н. Історія Гуцульщини. Т. 5. – Львів : Логос, 2002. – С. 293.
4. ОУН і УПА в Липовиці (Оповідач М. М. Лютак, 1918 року народження, записав, упорядкував і літературно опрацював Микола Зінчук в с. Липовиці Рожнятівського району Івано-Франківської області 25 липня 1994 р.). – Режим доступу : <http://proridne.org/folklore/stories/ОУН і УПА в Липовиці.html>.
5. Ремесло повстанця : зб. праць підполковника УПА Степана Фрасуляка – “Хмель”. – Львів, 2007. – С. 49.
6. Забілий Р. Полковник УПА Степан Фрасуляк – “Хмель” / Р. Забілий // Український визвольний рух : зб. статей. – № 5. – Львів, 2005. – С. 194.
7. “Чорноморець”, чотовий. Сотня “Трембіта” (Спомин) // Літопис Української повстанської армії. Т. 12 : Тернопільська воєнна округа УПА “Лисоня” : документи і матеріали. – Торонто, 1989. – С. 225.
8. Забілий Р. Полковник УПА Степан Фрасуляк “Хмель” / Р. Забілий // Український визвольний рух : зб. статей. – № 5. – Львів, 2005. – С. 194–195.
9. Содоль П. Українська Повстанча армія, 1943–49 : довідник / П. Содоль. – Нью-Йорк, 1994. – С. 85.
10. Шанковський Л. Тринадцять літ... (Дії УПА і збройного підпілля ОУН на терені Військової округи ч. 4 “Говерля” в 1943–1956 рр.) / Л. Шанковський // Альманах Станіславівської землі : зб. матеріалів до історії Станіслава і Станіславівщини. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – С. 170.
11. Історія найбільшого села Європи Микуличин. – Режим доступу : <http://vechervkarpatah.at.ua/index/0-1087>.
12. “Чорноморець”. Сотня “Трембіта” // Літопис Української повстанської армії. Т. 12 : Третя Подільська Воєнна округа УПА “Лисоня”. – Торонто, 1989. – С. 215–216.
13. Хор. Вихор. Бій на горі Стовбі // Літопис Української повстанської армії. Т. 4 : Чорний ліс. Кн. 2. – Торонто, 1989. – С. 111–112.
14. Шанковський Л. Тринадцять літ... (Дії УПА і збройного підпілля ОУН на терені Військової округи ч. 4 “Говерля” в 1943–1956 рр.) / Л. Шанковський // Альманах Станіславівської землі : зб. матеріалів до історії Станіслава і Станіславівщини. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – С. 171–72.
15. Дем’ян Г. Гуцульщина у визвольній боротьбі ОУН і УПА / Г. Дем’ян // Домашевський М., Библюк Н. Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 2002. – Т. 5. – С. 294–295.

16. Патриляк І. К. Підготовка старшин та підстаршин у військових школах УПА / І. К. Патриляк // Український історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 63.
17. Шанковський Л. Тринадцять літ... (Дії УПА і збройного підпілля ОУН на терені Військової округи ч. 4 “Говерля” в 1943–1956 рр.) / Л. Шанковський // Альманах Станіславівської землі : зб. матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – С. 169.
18. Дем’ян Г. Гуцульщина у визвольній боротьбі ОУН і УПА / Г. Дем’ян // Домашевський М., Библюк Н. Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 2002. – Т. 5. – С. 295.
19. Корчак І. Тактика бойових дій УПА / І. Корчак. – Режим доступу : www.nru.org.ua/printid=59&t=analytic.htm.

В статье рассмотрены начало процесса создания военной учебной системы Украинской повстанческой армии на территории Станиславской (Ивано-Франковской) области в 1943 году. Основное внимание уделено организации первых учебных военных отрядов УПА.

Ключевые слова: Украинская повстанческая армия, Украинская народная самооборона, военная подготовка, вооруженная борьба, Станиславщина.

The article deals with the beginning of the process of the military educational system of the Ukrainian Insurgent Army in Stanislav (Ivano-Frankivsk) area in 1943. The main attention is paid to the first training military units UPA.

Keywords: Ukrainian Insurgent Army, the Ukrainian Defense, military training, armed struggle, Stanislav area.

УДК 94 (100): 355.318.2(430) “1939/1945”

Андрій БОЛЯНОВСЬКИЙ

ІНОНАЦІОНАЛЬНІ ВІЙСЬКОВІ ВІДДІЛИ В СКЛАДІ УПА (1943–1944 рр.)

У статті проаналізовано проблему залучення іноземців до Української повстанської армії (УПА), до якої увійшли представники багатьох народів, поневолених сталінським режимом. В УПА, зокрема, воювали узбеки, вірмени, азербайджанці, грузини, північні кавказці та вояки інших національностей, які приєдналися до цієї партизанської армії з метою боротьби за свободу. Згідно з головною думкою автора, наприкінці 1943 р. – на початку 1944 р. український повстанський рух був найбільш потенційно небезпечним рухом для більшовицької системи, оскільки його метою було проголошення визволення не тільки України, а й інших республік СРСР з-під гніту сталінської диктатури.

Ключові слова: іноземні відділи, повстанський рух.

Понад 50 років проблему творення іноземних формувань у складі Української повстанської армії (УПА) не вивчали з політичних підстав. Радянська пропаганда в рамках широкомасштабної кампанії дискредитації українського націоналістичного руху твердила про національно одноманітний склад УПА на підставі популяризації 1941 р. гасла “Україна для українців” активістами Організації українських націоналістів під проводом Степана Бандери (ОУН-Б). Однак при цьому в СРСР замовчували факт того, що творення УПА відбулося за зовсім інших умов у 1943 р. і збіглося з поширенням у пропаганді ОУН-Б й упровадженням на практиці гасла “Свобода народам – свобода людині!” За понад 20 років після проголошення незалежності нашої країни вивчення цієї цікавої і важливої сторінки з історії українського повстанського руху в роки Другої світової війни практично оминали своєю увагою вітчизняні та зарубіжні дослідники, за винятком невеликих за обсягом публікацій або коротких згадок у працях з історії національного руху опору гітлерівському та сталінському режимам в Україні в 1940-х рр. Метою публікації є спроба якоюсь мірою заповнити прогалину із цієї проблеми в

історичній науці й висвітлити окремі сторінки з історії спроб творення й використання інонаціональних збройних формувань у складі УПА у 1943–1944 рр.

3-поміж інших причин керівництво українського руху опору вирішило вдатися до творення інонаціональних відділів як з політичних міркувань, так і з ситуативних. 21 лютого 1943 р. між селами Теребеже та Валуйки поблизу м. Олесько на Львівщині під час 3-ої конференції ОУН-Б ця організація визначила подальші завдання визвольної боротьби й була перейменована на ОУН самостійників-державників (ОУН СД) і діяла під цією назвою протягом усього 1943 р. Головною темою конференції було обговорення різних можливостей для того, щоб усі патріотичні сили українського народу скерувати для боротьби проти нацистських окупаційних інстанцій. Згідно з рішенням конференції, в зонах України, через які проходили важливі лінії комунікації, вирішено укомплектувати збройні формування українського руху опору, командування якими повинні були перебрати, по змозі, провідні члени ОУН-Б. Тоді ж було вперше зазначено про доцільність у боротьбі проти завойовників консолідування зусиль усіх невдоволених нацистською та більшовицькою системами. Згідно з постановами 3-ої конференції ОУН-Б 21 лютого 1943 р. керівництво цієї організації союзниками українського визвольного руху вважало поневолені СРСР і Третім рейхом народи, які визнавали право українців на державну й національну незалежність. У постановах констатовалося, що для українського народу невідкладна вимога – “в основу своєї співпраці з іншими народами закласти їхнє визнання нашого права на власну державу й на цій площині шукати спільних інтересів західних і східних народів у спільній боротьбі проти німецько-московського та інших імперіялізмів”¹.

Відгомін постанов згаданої конференції ОУН-Б (ОУН СД) знаходимо в повідомленні начальника Білоруського штабу партизанського руху Петра Калініна начальникові 2-го Управління НКВС СРСР від 15 березня 1943 р., у якому, зокрема, йшлося: “На Поліссі, у одного з районних керівників української націоналістичної партії партизанською розвідкою вилучено конспект доповіді на конференції. Основні положення цієї доповіді, передані нам по радіо, зводяться до наступного: “Ставлення до білорусів має бути лояльним, це – політична мета. Ми повинні їм роз’яснювати, що вороги українців і білорусів – німці та більшовики. Білоруси повинні боротися за свою державу. Відношення до росіян – нейтралізувати їх, рекомендувати їм вести боротьбу під гаслом: “Свобода народам і людині”, “Нехай живе революція всіх поневолених народів”. Серед росіян розрізняти три категорії людей: імперіалісти, неімперіалісти й аполітичні. Євреї: дотримуватися повного нейтралітету”².

Від початку творення перших відділів УПА навесні 1943 р. перед командуванням повстанських загонів виникла потреба посилення повстанських лав належною кількістю військових кадрів. Залучення до творення УПА колишніх офіцерів батальйону “Нахтігаль” і підрозділів української допоміжної поліції в середині березня 1943 р. частково допомогло сформувати основу, так би мовити, “кістяк” майбутньої армії. Однак наміри підготовки повстанських сил до війни на кілька фронтів спонукали створену в травні 1943 р. Головну команду УПА (ГК УПА) удатися до вивчення й практичної реалізації планів творення іноземних відділів. Першими кадрами для творення інонаціональних відділів УПА були радянські військовополонені, які потрапили до німецького полону, але зуміли втекти до лісів, де їх зустріли українські повстанці. З’ясувавши їм свої наміри боротьби проти нацистського режиму, національні партизани-українці зуміли багатьох із них переконати в доцільності приєднуватися до лав учасників визвольного руху за незалежність України, що тоді почав набувати значного розмаху на території створеного декретом рейхсканцлера нацистської Німеччини Адольфа Гітлера рейхскомісаріату “Україна”, зокрема створеного в його межах Генерального округу Волині та Поділля.

Польський дослідник Гжегож Мотика вважав однією з головних причин творення іноземних формацій українського руху опору пошук союзників у світі, продиктований небажанням залишатися наодинці в боротьбі проти Третього рейху й Радянського Союзу. У своїй праці “Українська партизанка” він стверджував: “Одним зі способів виходу з політичної ізоляції ОУН було формування іноземних відділів, створених з колишніх солдатів Червоної армії, котрі потрапили до полону і яких прийняли на службу до німецької допоміжної поліції, або таких, що рідше переховувалися по лісах. План був прямий – з таких людей, змушених до дезертирства або просто-напросто спійманих УПА, було задумано створити національні відділи,

відповідно їх навчити й наповнити націоналістичним духом, а після приходу советів вислати у рейд у напрямку їх Вітчизни. Було висловлено сподівання, що на місцях вони розпалять партизанську боротьбу, яка в підсумку призведе до краху СРСР”³.

Першим кроком на шляху творення іноземних відділів УПА було проведення широкомасштабної агітаційної кампанії з популяризацією ідеї приєднання представників народів Східної Європи, Кавказу та Середньої Азії до боротьби українських повстанців проти гітлерівського “нового порядку” й сталінського режиму. У рамках реалізації постанов 3-ої конференції ОУН-Б керівництво повстанського руху вдалося до широкомасштабної пропагандистської акції, що проявилася в друці листівок до нацменшостей СРСР і розповсюдженні їх у місцевостях, у яких були дислоковані створені з представників цих народів іноземні формування вермахту. На території Полтавської області в той час функціонував штаб формування Східних легіонів, який очолював Оскар Ріттер фон Нідермайер, і більшість укомплектованих ним батальйонів були дислоковані на території центральних та південних областей України. Однак, коли навесні-улітку 1943 р. почався відступ вермахту з центральноукраїнських областей, багато з них були передислоковані на територію Волині й суміжної з нею Житомирської області, куди тоді рейдували перші відділи УПА. Активний діяч УПА Микола Гордієнко із цього приводу згадував: “Зрозумівши, що терени, опановані відділами Української Повстанчої Армії, не приносять їм ніякої користі, німці відкликали свої відділи, а натомість почали давати туди чужинецькі: мадярські, литовські, узбецькі, казахські і інші. Кожному такому відділові пояснювали, що УПА – це бандити, які не хочуть платити податків, які саботують хід воєнних подій на східньому фронті, які, зрештою, такі самі большевики, проти яких і ведеться війна”⁴.

Зрозуміло, що за таких обставин від травня 1943 р. саме військовослужбовці Східних легіонів стали об’єктом жвавого зацікавлення пропагандистських структур ГК УПА. Оскільки працівники цих структур не володіли мовами більшості легіонерів, до яких були скеровані ці листівки, вирішено було написати, роздрукувати й розповсюдити серед легіонерів листівки, написані зрозумілою для більшості з них російською мовою (розклеїли на будівлях, стовпах чи деревах поблизу місць дислокації Східних легіонів або в інший спосіб залишили в місцях можливого перебування вояків цих формацій). Одна з них, наприклад, закликала: “Черкеси, кабардинці, осетини, чеченці, адиги, лезгіни, інгуші! Сини гір! Досить бути сліпим зняряддям у руках німецького імперіялізму! Згадайте заповіти своїх гордих предків, що загинули за волю Кавказу! Український народ закликає Вас до спільної боротьби з віковічними гнобителями! Створюймо міцний фронт проти експлуататорів людства! Зі зброєю в руках переходить до національних відділів при Українській Повстанській Армії. Готуйте сили для загальної революції проти московсько-большевицької тиранії. Нас об’єднує спільна боротьба під гаслами «Воля народам! Воля людині!»” Інша листівка містила звернення: “Узбеки, казахи, туркмени, таджики, башкири, татари, народи Уралу, Волги і Сибіру, народи Азії! Війна, в яку втягнула Вас Москва, ведеться за імперіалістичні інтереси. Москва і Берлін сперечаються між собою про це, кому з них Вас грабувати. Імперіалістична Москва цілими віками грабувала у Вас Ваш хліб, Ваше залізо, Ваше вугілля, Вашу худобу, Вашу бавовну, а під час війни брала з Вас – подать крові Ваших синів і батьків на фронті. Вам же за це прислала своїх чиновників, які знущалися з народу, зневажали Вашу культуру, глузували з Вашої мови. Сьогодні хоче замінити імперіалістичну Москву Берлін. Два хижакі зчепилися і криваво б’ються між собою за здобич. У цій запеклій боротьбі вони вже падають з сил. Вже видно їх кінець. Фронт розвалюється, настає період національних революцій! Цей час повинні використати народи Європи і Азії для вигнання імперіалістів зі своїх територій і відновлення національних самостійних держав. На території України, боротьбу за цю справу вже підняла Українська Повстанча Армія (УПА). УПА веде боротьбу під гаслом “Свобода народам, свобода людині!”, “За самостійні держави народів Європи і Азії!” Поневолені народи Східної Європи і Азії! Входьте в зв’язок з УПА! Переходьте зі зброєю в руках на сторону повстанців!”⁵.

Безпосередній учасник тих подій повстанець Гарасим Хвиля згадував: “УПА закликала росіян, поляків, білорусів, народи Уралу, Сибіру, Поволжя, народи Азії, узбеків, туркменів, башкирів, татар і інших кидати німців і переходити в її ряди. Видано листівки, змістом яких була історія даного східного народу, пояснення, за що веде боротьбу український народ. На ці

заклики відгукнулись перші ті, кого волиняки вирятували від голодної смерти в таборах. Вони покидають господарів і масово зголошуються до УПА. Ці самі люди писали відозви до своїх братів по національності, які перебували на українських землях в окремих, як допоміжні німецькі, військових відділах. Відділи ці, зокрема, виконували службу на залізниці, як охорона проти партизанки, вони допомагали виломповувати контингенти або ловити людей до праці. Такі відділи часто переходили на сторону УПА зі зброєю, а німецьких старшин роззброювали або стріляли. Літом 1943 р. була в УПА велика кількість бійців чужої національності. Штаб УПА творить з них окремі національні відділи, якими командують їхні ж старшини. В боях ці відділи визначались особливою завзятістю⁶.

Одними з перших об'єктів зацікавлення повстанців були вояки литовських охоронних батальйонів німецької поліції порядку, скерованих на територію України для боротьби проти антинімецького руху опору⁷. Унаслідок його пропаганди в УПА опинилося кілька десятків литовців. Роман Петренко ("Омелько") із цього приводу згадував: "Поважною неукраїнською групою були литовці, що були на німецькій службі і, як і мадяри, виконували функції охоронних відділів. Обізнані з українською проблематикою, проти нас не виступали. В відділах "Дубового" було кілька литовців перебіжчиків, що знали російську мову. Один був шофер-механік. Від окружного провідника ОУН в Володимирщині "Крилача" я довідався, що один рій (13 чол.) литовців перейшов від німців у наше підпілля на "Січ", одначе згодом вони дезертирували"⁸. Про цей же литовський відділ згадував у своїх споминах інший активіст повстанського руху Микола Гордієнко: "Один з таких відділів [на німецькій службі], сформований з литовців, прибув до м. Матієва. Литовці спочатку почували себе дуже непевно в терені. Вони ніяк не усвідомлювали собі обличчя свого ворога, проти якого їх прислали німці, а тим часом наявність того протинімецького настрою відчувалося всюди. І хто знає, до яких ударів не дійшло б з Богу духа винними литовцями, якби пропагандивний відділ УПА і ОУН не взявся за вияснення ситуації. Самі втративши так недавно свою державу, з якої були дуже горді, литовці скоро зрозуміли українські стремління. Гасло "Свобода народам, свобода людині!" було для них найкращою характеристикою українського революційного руху. Скоро відносини між литовцями і українцями були якнайкращі. Литовці радо діставали для УПА потрібну зброю... Одинадцять литовців залишилися в відділі ["Гонти"]. Вони скоро зжилися з нами усіма і почували себе дуже добре. Брали участь у багатьох боях і командування УПА було з них вдоволене. Німці, дізнавшись про перехід одинадцяти осіб до УПА, відкликали цілий литовський батальйон в невідомому напрямку"⁹.

Ще наприкінці 1942 р. під час першої військової конференції Центрального проводу ОУН-Б, на якій обговорено перспективи формування перших повстанських формувань цієї організації, було прийнято чітку й однозначну постанову щодо її ставлення до тих росіян в Україні, які не виступають проти руху українців за незалежність: "Російських нацменів узагалі треба залишити в спокої, тому що вони на Україні зжилися з народом і не представляють ніякої загрози. Вони разом з українським народом (головним чином селяни) переживають всякі політичні події. Російських же активістів, що борються проти українців, необхідно знищувати, заздалегідь узявши їх усіх на облік, головним чином в маленьких містах, оскільки вони є ворогами українців"¹⁰. Прийняте влітку 1943 р. рішення проводити рейди УПА на територію Східної України спонукало керівництво ОУН-Б унести ще більші зміни в політичні директиви для тих діячів підпілля та вояків УПА, які рейдували на території, що ще залишалася під нацистською окупацією або опинилася під більшовицькою. У трофейних директивних указах ОУН-Б, захоплених розвідкою радянського партизанського з'єднання Кузовникова на території Кам'янець-Подільської області, наприклад, було наказано: "Стосовно росіян: а) імперіалістів-загарбників – знищувати, як ворогів народу і шкідників, до симпатиків нашої боротьби ставитися так, як до нац. меншості"¹¹. Такою ж була стратегія щодо росіян з Росії – УПА залишала за собою право виступати тільки проти тих із них, які були російськими шовіністами й активно боролися проти визвольного руху українців. В одному з документів ОУН-Б йшлося: "Ми також будемо в згоді з російським народом, який побудує державу лише на своїй етнографічній території. Але ми ніколи не погодимось з політикою російських окупантів, які жорстоко завоювали український народ і покляли на нього свою загребушу катівську руку"¹².

Новий політичний курс ОУН-Б щодо росіян дав позитивні наслідки для УПА. Активіст повстанського руху Роман Петренко згадував: “Та найбільше неукраїнців у відділах УПА було з Червоної армії, що в війну попали в полон, чи перейшли й воювали спочатку по стороні німців, а пізніше поодинокі чи групами знайшлися у рядах УПА. Основну групу творили росіяни, що не раз подавали себе за українців, білорусів, козаків з-над Дону чи Кубані... Багато неукраїнських відділів було в ВО “Турів”. Серед них неповна сотня росіян (80) вояків...”¹³.

Перше звернення до грузинів Головна команда УПА зробила в червні 1943 р. у вигляді листівки російською мовою до грузинських легіонерів¹⁴. Згодом видано звернення до грузинів їх рідною мовою в підпільній друкарні, де із цією метою використано відповідний шрифт¹⁵. Грузинський історик Георгій Мамуліа писав: “Ураховуючи той факт, що в цей період на території України... перебував грузинський батальйон № II/198 і, крім того, цілий ряд дрібніших... підрозділів, що входили до складу німецьких військ, які вели бойові дії в районі Курська – Білгорода, а потім – від осені 1943 р. – німецьких військ, які брали участь у відступі до Дніпра, стає зрозумілим, що пропагандистська акція українських повстанців була спрямована на ці формування”¹⁶. “Сотня Юрка (якої я, власне, став сотенним) була одна з найкращих сотень групи “Південь”... Рій грузинів у сотні Юрка був першою чужинецькою сотнею в УПА”, – згадував у споминах сотенний УПА Максим Скорупський, описуючи події третьої декади липня¹⁷ (що свідчить про те, що грузинська сотня вже якийсь час діяла у складі сотні “Юрка” ще до призначення її сотенним самого Скорупського – отже, найпізніше в червні вона вже була створена)¹⁸.

Одночасно із творенням грузинського куреня в складі УПА були створені узбецькі відділи Азійського легіону, загальна чисельність вояків яких наближалася до кількості вояків куреня (батальйону) УПА. Згадуваний раніше Р.Петренко так описав у своїх мемуарах факт творення цього формування: “В ВО “Заграва” у “Дубового” не було багато чужинців. Але мені відомо, що група узбеків з охорони залізничного моста в м. Сарнах перейшла до УПА на території ВО “Заграва”, Було їх 27 осіб. Включили їх до сотні “Наливайка”. Багато неукраїнських відділів було в ВО “Турів”. Серед них... відділ узбеків (визначною постаттю серед них був Мір Олієв, родом з Ташкенту, що прийняв в підпіллі псевдо “Ташкент”. Людина з вищою освітою, брав участь в організації Першої Конференції поневолених народів на Волині). Були таджики, казахи, туркмени і інші”¹⁹. Інший повстанець Данило Шумук так описав свою першу зустріч з вояками узбецької формації УПА: “Зі мною їхало двох кубанців і фурман. Олесеві стрільці їхали ззаду за нами. В Овлочині біля лікарні нас зупинили узбеки з усіх боків. Це був так званий Легіон узбеків при УПА. Їм було доручено охороняти лікарні, тартаки, млини, маслобойні й мости. Три підводи з узбеками були вже готові від’їжджати. Узбеки хотіли їхати ззаду, але я на це не погодився й вони мусили їхати поперед мене”²⁰.

Восени 1943 р. перший іноземний підрозділ було створено також у складі повстанських формувань українців у Галичині. Ройовий УПА Іван Гарасимів (“Палій”) згадував у спогадах “З юнацьких мрій – у ряди УПА”: “Командиром відділу, що зупинився в нашому селі, був сотенний “Гамалія”. Під його командою була одна чота, близько 50 вояків, татар. Ці татари дезертирували з частини, що була утворена з полонених ЧА при німецькій армії. Вони стояли ціле літо залогою в Коломиї, де охороняли мости і залізничну дорогу на відтинку Коломия – Отинія... Командування УПА звернулося до татар окремими летючками, закликаючи їх до співпраці. Врешті їм запропоновано перейти до УПА. Татари погодилися. Під командою старшого лейтенанта Сергія, наприкінці жовтня 1943 р. вони покинули свою касарню. Цієї ж таки ночі долучилися до нашого повстанського відділу, що перебував біля Коломиї. Командир Сергій відрізнявся від своїх вояків. Він був блондин, тоді як всі його вояки – жовтошкірі й косоокі. Говорив тільки по-російськи. Був родом з Кубані. Німці не радо хотіли бачити жовтого косоокого офіцера й тому поставили на командира татарського відділу не татарина”²¹.

Провідний діяч ОУН-Б Микола Леbedь факт напливу іноземців й укомплектування з них кількох інонаціональних відділів УПА прокоментував так: “Влітку 1943 р. було в УПА стільки чужонаціонального елемента, що Команда УПА Волині – згідно з політичними напрямними – приступила до створення з нього окремих автономних національних відділів – грузинів, татарів, азербайджанців, узбеків. Ці відділи мали своїх власних командантів, свої

національні прапори і свою команду. В бойових акціях проти ворога, як проти німців, так і проти большевиків, ці відділи відзначалися великою завзятістю і навіть героїзмом. При дальших спробах німців перекинути проти УПА відділи східних народів з інших окупованих країв Команда УПА, щоб не входити з ними в непотрібні бої, вжила супроти них сильної пропаганди в російській, а часто і в їх матірніх мовах. Авторами листівок були також члени даних народів, що вже билися в рядах УПА проти спільних ворогів. Листівки виконали своє завдання. У розмірно короткому часі вдалося ті відділи або розложити та знеутралізувати, або перетягти на свій бік до боротьби проти німців, так що німецьке командування було змушене стягнути їх у більшості з протиукраїнського фронту. <...> У вересні і жовтні 1943 наплив членів союзних народів до УПА зріс ще більше. Крім напливу малих гуртків, перейшов до УПА повний курінь азербайджанців. В боях з червоною партизанкою і німцями виявили вони не тільки одчайдушну відвагу, а й моральний гарт, бо, не зважаючи на спроби ворога, не перейшли на його бік і відкинули всякі обіцянки як з одного, так і з другого боку”²².

Інформація про приєднання багатьох іноземців до УПА викликала схвилювання в Москві, оскільки подальше зростання чисельності іноземного складу вояків УПА могло б вибити ґрунт у більшовицьких пропагандистів, які послідовно поширювали міф про “біологічну ксенофобію” усіх українських націоналістів. Окрім документів УПА та спомінів її вояків інформацію про творення іноземних відділів у складі УПА з осені 1943 р. просто рясніли повідомлення розвідки радянських партизанів, переслані для ознайомлення та інформування керівництва НКДБ СРСР. Якщо при цьому з одних звітів в інші переходила одна й та ж інформація, підтверджена з різних джерел, то з місяця в місяць одну інформацію доповнювали змістовно якісно іншою, що дозволяла скласти уявлення про активізацію політики українського опору щодо залучення на свій бік усе більшої кількості військовослужбовців створених на боці Німеччини східних збройних формувань.

21 жовтня 1943 р. начальник 3-го відділу 4-го управління НКДБ СРСР Л.Сташко переслав Всеволоду Меркулову копію розвідувального повідомлення Дмитра Медведєва з-під Рівного: “Бандерівці проводять посилену вербувальну роботу серед націоналів, що знаходяться в німецьких “східних легіонах”, притягаючи їх у свої ряди оманливим шляхом під виглядом партизан. Ними поширюються листівки й відозви до націоналів. У деяких випадках вербування в бандерівців проходило успішно. До них перейшло декілька озброєних груп націоналів”²³. Через тиждень стало відомо, що через наближення лінії фронту до території Західної України ГК УПА від політики залучення іноземців з інонаціональних відділів вермахту вирішило також перейти до вербування іноземців, які воювали у складі Червоної армії. 27 жовтня 1943 р. Л.Сташко переслав В.Меркулову копію ще одного розвідувального повідомлення Д.Медведєва, у якому, характеризуючи підготовку ОУН до переходу в підпілля через наближення радянських військ, окрім іншого, писав: “Серед документів, захоплених нами у бандерівців, є накази і листівки ОУН з’єднанням Української повстанської армії (УПА) про проведення підготовчих заходів через наближення Червоної армії до районів діяльності бандерівських загонів. З’єднанням УПА дозволяється приймати до своїх лав грузинів, татар, узбеків і представників інших національностей СРСР для спільної збройної боротьби проти Радянської влади”²⁴.

У грудні 1943 р. новий начальник 3-го відділу 4-го управління НКДБ СРСР Маклярський у повідомленні № 4/3/5346 в НКДБ СРСР доповнив згадану раніше інформацію звісткою про поширення ГК УПА листівок із закликами до вояків східних формувань вермахту переходити на бік українських повстанців: “Опергрупами НКДБ СРСР доставлено з Правобережної України віддруковані друкарським способом дві підпільні листівки українською мовою, видані в липні 1943 р. зі зверненнями “Українці!” і “Кубанці, нащадки запорізьких козаків!” і чотири листівки російською мовою зі зверненнями “Росіяни!”, “Грузини!”, “Вірмени й інші народи Кавказу!”, “Узбеки, казахи, туркмени, таджики, башкири, татари, народи Уралу, Волги і Сибіру, народи Азії!” Усі листівки підписані головною командою “Української повстанської армії” і містять у собі заклик до спільної боротьби проти “Москви і Берліна” за національну незалежність, до вступу в ряди “Української повстанської армії”²⁵.

У повідомленні начальника Українського штабу партизанського руху (УШПР) Тимофія Строкача секретареві Центрального комітету Комуністичної партії (більшовиків) України Микиті Хрущову від 21 січня 1944 р. було підсумовано: “Добровільним контингентом збройної сили УПА є здебільшого члени ОУН... Окрім указанного контингенту, в рядах УПА є також значна частина випадкового елемента, незалежно від національності: татари, узбеки, росіяни, таджики, осетини, українці, казахи та інші, перехоплені націоналістами з числа військовополонених, які втікають з таборів, покликаних у примусовому порядку на роботу до Німеччини, мобілізованого під страхом зброї місцевого населення... Одночасно у своїх численних листівках [націоналісти] звертаються до всіх народів заходу й сходу [із закликом] будувати свої незалежні національні держави. Так, наприклад, у своїх листівках вони запрошують українців, росіян, поляків, грузинів, вірмен та інші народи Кавказу й Середньої Азії й навіть червоних партизан підніматися на боротьбу проти “московського” й інших імперіалізмів, за створення самостійних держав”²⁶.

Тому важливе значення надавалося психологічному розпаду іноземних відділів УПА шляхом скерування до них агентів НКВС і НКДБ та поширення серед їх вояків пропаганди проти ОУН-Б і УПА з метою спонукати їх переходити до радянських партизанів або здаватися силовим структурам СРСР в обмін на обіцяну їм за це амністію. Це дало перші успішні наслідки. Під час переправи зброї північним частинам УПА азербайджанець, старший лейтенант “Козаченко”, росіяни Міт'яєв та Альоша змусили українця Андрія та росіянина Павлушу разом з ними перейти до червоних партизанів. У третій декаді січня 1944 р. на бік радянських партизанів перейшли чоти вірмен і грузинів. Найбільшої шкоди повстанцям завдала чота з Азійського легіону, якою командував “Ташкент”, що під час наступу на “Січ” кількатисячного загону червоних партизанів під командуванням Петра Вершигори наприкінці січня 1944 р. здала без бою греблю й міст через річку Турія в Домінополі, відкрила шлях до штабу “Січі” під командуванням повстанського командира Порфирія Антонюка (“Кліща”) і до старшинської школи. 22 січня 1944 р. командир радянської 1-ї Української партизанської дивізії ім. С.А.Ковпака П.Вершигора доповів у радіограмі Т.Строкачу: “З приходом сюди нашої частини “Кліщ” з основними силами поспіхом евакуювався [в] район колишньої своєї дислокації – Свинарські ліси північно-східніше Володимира, штаб [у] селі Вовчак. Сили “УПА” [у] Свинарських лісах відомі під загальною назвою [“Січ”]. При загоні з радянських військовополонених вірмен було від “УПА” 35 осіб, які повністю перейшли 21 січня до нас з усім озброєнням, при загоні є група узбеків до 40 осіб”²⁷.

Незабаром після цього 28 лютого 1944 р. батальйон НКВС розгромив сотню УПА, що складалася з грузинів. 11 осіб були вбиті, а ще 30 – захоплені в полон. Наступного дня склали зброю (10 гвинтівок і 1 кулемет) і здалися ще 11 осіб із цього підрозділу. Поінформований керівництвом НКВС про цей інцидент, М.Хрущов у березні 1944 р. повідомив про нього Й.Сталіну: “Окрім українців із західних областей УРСР, в УПА є, як її учасники, українці зі східних областей, а також особи інших національностей. Так, 28 лютого після збройного зіткнення батальйону внутрішніх військ НКВС із бандою чисельністю близько 70 чол. в районі Суховерхівських хуторів Рівненської області, в результаті якого убито 11 бандитів і захоплено живими 30. Наступного дня у РВ НКВС добровільно з’явилися 11 учасників цієї банди й здали 1 ручний кулемет і 10 гвинтівок. Усі ці особи за національністю грузини, які втекли з німецького полону”²⁸.

Негативний досвід використання іноземних відділів УПА, цілі сотні вояків яких здалися “з повинною” органам НКВС, спонукав керівництво СБ у радіусі дій групи УПА “Північ” відмовитися від намірів вербування нових контингентів іноземців з інонаціональних формувань вермахту на території України. 15 січня 1944 р. керівник СБ при групі “УПА-Північ” наказав в інструкції для виконання командирам військових округів: “Не проводити жодної агітації в чужому для нас середовищі (“щуцмани”, німецька поліція, козаки, добровольчі загони німців, військовополонені червоноармійці, німці, мадяри, червоноармійці) за перехід їх на бік УПА. Тих, хто перейде добровільно, не включати до організації УПА. Тримати їх чимдалі від команд, з’єднань і т. п. Особливу увагу звернути на тих, які перейшли на наш бік в одиночному порядку й дрібними групами. Усіх обов’язково передавати органам СБ для перевірки”²⁹.

Таким чином, наприкінці 1943 р. – на початку 1944 р. серед інших антирадянських рухів опору український повстанський рух був найбільш потенційно небезпечним рухом для більшовицької системи, оскільки його метою було проголошення визволення не тільки України, а й інших республік СРСР з-під гніту сталінської диктатури. Проте однорічний досвід діяльності іноземних відділів у складі УПА призвів до згортання експерименту з їх творенням після зміни тактики в діях повстанців, а саме скорочення чисельності УПА й переходу до дій малими відділами. Незважаючи на це, творення й участь у боротьбі УПА іноземних підрозділів є незаперечними фактами, підтвердженими багатьма свідченнями й документами. Доля вояків більшості інонаціональних відділів з народів СРСР була приблизно однакова – спочатку вони воювали у складі Червоної армії, згодом, опинившись у німецькому полоні, вступили до створених у складі вермахту військових формувань і воювали на боці Третього рейху, після чого приєднувалися до національного руху опору українців. Відтак багато з них переходили до радянських партизанів або до радянських військ, коли для цього виникала сприятлива нагода. Головними причинами цього були як страх перед НКВС та ідейно-політичні переконання, так і зневіра в можливостях досягнення проголошеної УПА мети – розвалу Радянського Союзу й створення на його уламках незалежних держав. Більшість іноземців із СРСР були готові воювати проти гітлерівського режиму й успішно це робили, але вважали більшовицьку систему меншим злом і після відновлення структур СРСР на території України були готові виходити з лісів в обмін на реабілітацію. У результаті керівництву українського опору не вдалося створити фронту поневолених націй через те, що не було встановлено зв'язку з їх національними партизанськими рухами на їх рідних землях. Ще одна причина відтоку іноземних кадрів до УПА після 1944 р. була простою: основним контингентом були народи Кавказу й Середньої Азії, які служили у Східних легіонах вермахту на території Західної України й добровільно перейшли до УПА. Після відступу німецьких військ з українських земель з ними відступили створені німецьким командуванням інонаціональні формування, унаслідок чого, природно, кількість іноземців зменшилася.

Не менш важливою причиною “згортання експерименту” творення інонаціональних формацій УПА було небажання іноземців воювати за чужу для них справу. Хоч у проголошених українськими повстанцями гаслах і йшла мова про революцію поневолених народів, але де-факто УПА була українською армією, а не інтернаціональною чи татарською, грузинською і т. д. Протягом 1943–1944 рр. через підпілля ОУН-Б та відділи УПА пройшло багато сотень іноземців, а за весь час боротьби українського повстанського руху в 1942–1953 рр. через нього пройшли тисячі іноземців, що склало кілька відсотків учасників повстанського руху. Утім, приблизні дані їх чисельності потребують уточнення, а проблему участі іноземців в українському повстанському русі й історію іноземних відділів УПА треба уважно вивчати історикам у майбутньому.

З поверненням радянських військ на територію Західної України в підпіллі й в УПА якийсь час залишалися лише переконані вороги СРСР, зокрема російського імперіалізму або комуністичної ідеології. Не останню роль у паралізуванні експерименту творення іноземних відділів УПА відіграла діяльність агентури НКВС і радянської пропаганди, що закликала іноземців залишати лави збройних формувань українського руху опору.

Закінчення Другої світової війни в Європі спонукало ГК УПА провести демобілізацію її лав. Оскільки негативний досвід діяльності окремих інонаціональних відділів УПА давав підстави сумніватися в надійності іноземців, укомплектовані з них підрозділи було визнано ненадійними, а тому їх було вирішено роззброїти й розформувати в першу чергу. Хоча під час нацистської окупації більшість із них довела свою ефективність, після відступу вермахту багато іноземців були втомлені багаторічною участю у воєнних діях і хотіли повернутися на свої рідні землі й “з'явилися з повинною” в обмін на проголошену в СРСР амністію повстанцям, які склали зброю. Деякі групи іноземних вояків діяли у складі УПА до кінця Другої світової війни, а окремі іноземці – до кінця 1940-х рр.

З іншого боку, не можна применшувати політичний ефект боротьби великої кількості іноземців у складі УПА. Ці факти вже самі по собі спростовують міф комуністичної пропаганди про те, що УПА була “бандформуваннями ксенофобів”, як це намагалися й

наполегливо намагаються довести деякі російські автори. Характерно, що експеримент з творенням іноземних відділів повстанського руху провели саме бандерівці (що продемонструвало їх виразну відмову від ідеології інтегрального націоналізму зразка червня 1941 р.), тоді як у складі повстанських формувань інших політичних угруповань у Західній Україні (ОУН під проводом Андрія Мельника (ОУН-М), Фронту української революції (ФУР), формувань Тараса Бульби-Боровця) не було створено жодного іноземного відділу.

Толерантне ставлення переважної більшості учасників українського руху опору до представників усіх національностей залишилося незмінним і після того, як вони опинилися в таборах ГУЛАГу в повоєнні роки. Саме захоплені в полон повстанці завжди знаходили спільну мову з представниками інших поневолених народів, передовсім з балтійцями й представниками депортованих НКВС народів Кавказу та інших нацменшостей тогочасного СРСР.

1. ОУН в світлі постанов великих зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. – Мюнхен, 1955. – С. 74.
2. 15.3.43 г. Сов. секретно. Начальнику 2-го управління НКВД СССР. Начальник Белорусского штаба партизанского движения (П.Калинин) Начальник разведотдела штаба (Н. Скрынник) // Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь в Менску (НАРБ), ф. 3500, воп. 2, д. 46, л. 82.
3. Motyka G. *Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii* / Grzegorz Motyka. – Warszawa : Instytut studiów politycznych PAN ; Oficyna wydawnicza RYTM, 2006. – S. 154.
4. Литовці в УПА // Гордієнко М. З волинських і поліських рейдів (із дій УПА-Північ, 1943–44) / Микола Гордієнко. – Торонто : Накл. Товариств колишніх вояків УПА в Канаді і США, 1959. – С. 36.
5. Узбеки, казахи, туркмены, таджики, башкиры, татары, народы Урала, Волги и Сибири, народы Азии! Ставка, июнь 1943 г. // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3833, оп. 1, спр. 110, арк. 4; Галузевий державний архів Служби безпеки України у Києві (ГДА СБ України), ф. 13, спр. 376, т. 64, арк. 11; К азербайджанцам, грузинам, донцам, казахам, калмыкам, татарам, узбекам и всем другим добровольцам при немецких военных частях! // ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 110, арк. 10; Узбекские аскеры! // ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 64, арк. 27–28; Армяне и другие народы Кавказа // ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 64, арк. 10; Кубанці, потомки запорозьких козаків! Постій, липень 1943 // ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 64, арк. 13; Обращение к русским пленным. Ставка, август 1943 г. // ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 64, арк. 8–8зв.; Братья казаки! Ваши друзья: хорунжий Д. Кулькин, козак М. Риков. 5.VIII.1943 г. // ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 64, арк. 17; Сыны Туркмении! Ставка, сентябрь 1943 г. // ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 64, арк. 22; Татары Поволжья! Ставка, сентябрь 1943 г. // ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 64, арк. 23–23зв.; Армяне! Октябрь 1943 г. // ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 64, арк. 26–26зв.; Азербайджанцы! Ставка, ноябрь 1943 г. // ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 64, арк. 28–28зв.; Черкесы, кабардинцы, осетины, чеченцы, адыгеи, лезгины, ингуши! Ставка, ноябрь 1943 г. // ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 64, арк. 29–29зв.; Товарищи русские красноармейцы и командиры! Украинские повстанцы. Ноябрь 1943 г. // ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 64, арк. 30; Грузины! Ставка, июнь 1943 г. // ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 64, арк. 9; Грузины и другие народы Кавказа, Узбеки, Казахи, Туркмены, Таджики, Башкиры, Татары, народы Урала, Волги и Сибири, народы Азии! // ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 64, арк. 61; Донские казаки! Украинские повстанцы // ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 64, арк. 63; Таджики! Украинские повстанцы // ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 64, арк. 59; Ко всем бойцам находящимся на германской службе! // ГДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 64, арк. 74.
6. Хвиля Г. В лавах УПА на Волині / Гарасим Хвиля // В рядах УПА. Збірка споминів був. вояків Української повстанської армії / зредаг. д-р П. Мірчук, В. Давиденко. – Нью Йорк : Накл. Т-в б. Вояків УПА в ЗДА і Канаді, 1957. – С. 37.
7. Stankeras P. *Lietuvių Policija 1941–1944 metais* / Petras Stankeras. – Vilnius : Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo cnetras, 1998.
8. Літопис УПА. Т. 27 : Роман Петренко: За Україну, за її волю : спогади. – Торонто ; Львів : Літопис УПА, 1997. – С. 172.
9. Литовці в УПА // Гордієнко М. З волинських і поліських рейдів (із дій УПА-Північ, 1943–44) / Микола Гордієнко. – Торонто : Накл. Т-в колишніх вояків УПА в Канаді і США, 1959. – С. 36–38.
10. Сов. секретно. Экз[емпляр]. Единственный. Из оперативного сообщения. 23.XI-44 г. // ГДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 5, арк. 21–38.

11. Копия. Совершенно секретно. Экз. единственный. Инструктивная директива ОУН / пер. с укр. // ГДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 3, арк. 106.
12. Державний архів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.), ф. Р-30, оп. 2, спр. 16, арк. 58зв.
13. Літопис УПА. – Т. 27. – С. 172.
14. Грузины! Ставка, июнь 1943 г. Главная команда Украинской повстанческой армии // ГДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 64, арк. 19.
15. Ткаченко С. Повстанческая армия: тактика борьбы / Сергей Ткаченко ; под общ. ред. А. Е. Тараса. – Минск : Харвест ; М. : АСТ, 2000. – С. 257.
16. Мамулия Г. Грузинский легион в борьбе за свободу и независимость Грузии в годы Второй мировой войны / Георгий Мамулия. – Тбилиси, 2007. – С. 103.
17. Скорупський М. Туди, де бій за волю / Максим Скорупський. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1992. – С. 141.
18. Там само. – С. 148.
19. Літопис УПА. – Т. 27. – С. 172.
20. Шумук Д. За східнім обрієм / Данило Шумук. – Париж ; Балтимор : Перша українська друкарня у Франції ; Укр. вид-во “Смолоскип” ім. В. Симоненка, 1974. – С. 72.
21. Українська повстанська армія : Історія нескорених. – 2-ге вид., випр. та доповн. / В’ятрович В., Забілий Р., Дерев’яний І., Содоль П. ; відп. ред та упоряд. В. В’ятрович. – Львів : ЦДВР, 2008. – С. 121.
22. Лебедь М. УПА. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську самостійну соборну державу. Ч. 1 : Німецька окупація України / Микола Лебедь. – Дрогобич : Відродження, 1993. – С. 66, 94–96.
23. Сов. секретно. НКГБ СССР. “4” управление. “21” октября 1943 г. Разослать: т. Меркулову, т. Кобулову, т. Федотову, т. Савченко. Спецсообщение. Народному комиссару государственной безопасности 3-го ранга тов. Меркулову. Из района г. Ровно, УССР. Начальник 3 отдела 4 Управления НКГБ УССР (Шашко). № 4/8/4119 // Центральный архив Федеральной службы безопасности России (ЦА ФСБ России), ф. 100, оп. 11, д. 7, л. 48–49.
24. 27 октября 1943 г. № 4/8/4285 Совершенно секретно. Спецсообщение Народному комиссару государственной безопасности СССР тов. Меркулову. Из района г. Ровно, УССР. Получено 26 октября 1943 г. “Тимофей”. Начальник 3 отдела 4 Управления НКГБ СССР // ЦА ФСБ России, ф. 100, оп. 11, д. 7, л. 110.
25. Об активизации деятельности созданной оуновцами так называемой Украинской повстанческой армии (декабрь 1943 г.). Начальник 3-го отдела Четвертого управления НКГБ СССР Маклярский // Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Т. 3, кн. 2 : Великий перелом. 1 июля – 31 декабря 1943 г. – М. : Кучкино поле, 2007. – С. 651.
26. 21 января 1944 г. Секретарю Центрального комитета КП (б) Украины Тов. Хрущеву Н. С. Начальнику Украинского штаба партизанского движения Комиссару государственной безопасности тов. Строкачу Т. А. Сов. секретно. Докладная записка о контрреволюционной деятельности ОУН, ее вооруженной силы УПА (Украинская повстанческая армия) в свете добытых нами документальных данных // Командир соединения партизанских отрядов, Дважды Герой Советского Союза, генерал-майор Федоров. Комиссар соединения партизанских отрядов, Герой Советского Союза, подполковник Дружинин // Центральный державний архів громадських об’єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 22, спр. 75, арк. 48–55.
27. Совершенно секретно. Начальнику Украинского штаба партизанского движения тов. Строкачу. 22.1.44 г. Вершигора // ЦДАГО України, ф. 62, оп. 1, спр. 1521, арк. 34.
28. ЦК ВКП (б) товарищу Сталину И. В. О положении в Ровенской и Волынской областях УССР. Секретарь ЦК КП(б)У Н. Хрущев // ЦДАГО України, ф. 1, оп. 23, спр. 703, арк. 9.
29. Копия. Инструкция командирам отдельных участников при главном штабе УПА “Северная группа”. Командирам ВО и Комендантам ОБВО // Постий 15.1.44 г. Комендант отдела СБ при Главной квартире УПА. Группа Север. Ковуспун / пер. с укр. Радковский // ГДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 3, арк. 118–119.

В статье проанализирована проблема привлечения иностранцев в Украинскую повстанческую армию (УПА), в которую вошли представители многих народов, угнетаемых сталинским режимом. В УПА, в частности, воевали узбеки, армяне, азербайджанцы, грузины, северные кавказцы и военнослужащие других национальностей, которые присоединились к этой партизанской армии с целью борьбы за свободу. Согласно главной мысли автора, в конце 1943 – в начале 1944 гг. среди других антисоветских движений сопротивления украинское повстанческое движение было наиболее

потенциально опасным движением для большевистской системы, поскольку его целью было провозглашено освобождение не только Украины, но и других республик СССР из-под гнета сталинской диктатуры.

Ключевые слова: иностранные отдели, повстанческое движение.

The article analyzes the problem of involvement of foreigners into the Ukrainian Insurgent Army (UPA). It included the persons of many nations who suffered under Stalin's regime. UPA, in particular, had Uzbeks, Armenians, Azeri, Georgians, North Caucasians and soldiers of other nationalities who did join this partisan army for fighting for freedom. According to author main thesis, by the end of 1943 and at the beginning of 1944 the Ukrainian insurgent resistance was most dangerous movement for Bolshevist system among other anti-Soviet resistance movements because it did not only focus on liberation of Ukraine but also of other republics under oppression of Stalin's dictatorship.

Keywords: foreign detachments, insurgent movement.

УДК 94 (477.83/.86)

Руслан ДЕЛЯТИНСЬКИЙ

ОТЕЦЬ ВОЛОДИМИР-ЛУКА МИКИТЮК (1899–1944 рр.): БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС

У статті здійснено реконструкцію біографії неординарної особистості греко-католицького священика о. Володимира Микитюка, сотрудника в Кобаках, адміністратора в Рибно і Старих Кутах, катехита шкільної і головної читальні “Просвіта” в Кутах, катехита гімназії та ректора малої духовної семінарії в Станиславові, заступника голови Головного відділу товариства “Скала”, заступника голови та референта соціальної опіки УОК у Станиславові, відомого в історіографії також як капелан УПА, який трагічно загинув у квітні 1944 р.

Ключові слова: о. Володимир Микитюк, хорунжий (четар, лейтенант) УГА, духовна семінарія, целібат, сотрудник парохії, адміністратор парохії, катехит, ректор малої духовної семінарії, заступник голови Головного відділу товариства “Скала”, заступник голови і референт соціальної опіки УОК у Станиславові, капелан УПА.

Актуальність проблеми полягає в тому, що неординарна постать о. Володимира Микитюка, його досвід душпастирської та суспільної праці сьогодні можуть стати добрим прикладом соціального служіння греко-католицького духовенства. Його життєвий шлях, хоча й привертав увагу істориків, проте залишається недостатньо дослідженим. Для ширшого загалу о. В.Микитюк відомий переважно як катехит української державної гімназії в Станиславові та капелан УПА¹. Періодичне відзначення річниць створення УПА стимулює епізодичний інтерес істориків до постаті цього “першого капелана УПА”, а тому актуалізує потребу більш об’єктивного висвітлення цієї, однієї з багатьох сторінок біографії о. В.Микитюка. Водночас, на нашу думку, актуальним буде дослідження інших сторінок його біографії. Так, у контексті історичних дискусій щодо введення єпископом Г.Хомишиним целібату в Станиславівській єпархії у 1920-х рр.², зокрема, заслуговує на увагу вибір В.Микитюком цього безженного стану свого священства. Так само дискусії істориків щодо ролі Католицької акції та місця “клерикальних” товариств у суспільному житті українців Східної Галичини в 1930-х рр.³ спонукають до вивчення діяльності о. В.Микитюка як заступника голови Головного відділу товариства “Скала”. Не менш актуальним буде вивчення його суспільно-політичної та культурно-просвітницької діяльності як катехита в Кутах і Станиславові та заступника голови УОК у Станиславові.

У сучасній українській історіографії історії УГКЦ ХХ ст. розпочалося дослідження біографій не тільки ієрархії, але й окремих представників “нижчого” духовенства, цілих священних “династій” (подібні дослідження провели П.Арсенич⁴, А.Баб’як⁵, Б.Головин⁶, Л.Купчик⁷,

О.Турій⁸ та ін.). Таке зацікавлення істориків до біографій “малих людей”, викликаний пошуками у вітчизняній історіографії нових методологічних моделей історичного дослідження⁹, також актуалізує вивчення постаті греко-католицького священика о. В.Микитюка.

Історіографічну традицію дослідження його біографії започаткував Ярослав-Сильвестр Микитюк (1912–1990-ті рр.)¹⁰, адвокат і громадський діяч, рідний брат священика, який залишив детальний автобіографічний спогад про о. В.Микитюка¹¹, а також спогад про очолювану останнім малу духовну семінарію¹². Публіцистичний нарис О.Дем’яніва про о. В.Микитюка¹³, на жаль, містить ряд помилкових тверджень щодо фактів біографії священика. Тим часом нарис І.Драбчука, основою якого стали спогади Я.-С.Микитюка та очевидців подій квітня 1944 р. у с. Грабівка¹⁴, є більш об’єктивним. Коротка біографічна довідка, яку підготував о. І.Пелехатий¹⁵, фрагментарно висвітлює діяльність відомого священика. Отже, вивчення біографії о. В.Микитюка, урахувавши наявність “білих плям”, потребує залучення нових джерел.

Об’єктом дослідження є греко-католицький священик о. Володимир Микитюк, а предметом – його життєвий шлях, формування світогляду й особистості священика, а також душпастирська, педагогічна (катехитична), суспільно-політична, культурно-просвітницька та громадська діяльність у контексті суспільно-політичного життя українського суспільства Галичини першої половини ХХ ст.

Мета статті – об’єктивно висвітлити біографію о. В.Микитюка, його душпастирську та суспільну діяльність. Із цією метою автор залучив достатньо широке коло джерел, зокрема неопубліковані архівні матеріали¹⁶, статистичні збірники та періодичні видання 1920–1940-х рр.¹⁷, спогади сучасників священика¹⁸, окремі збірники опублікованих документів¹⁹. Не претендуючи на абсолютну повноту розкриття проблеми, спробуємо дати об’єктивне бачення життя відомого священика.

Володимир-Лука Микитюк народився 24 жовтня 1899 р. у Коломиї²⁰, що в Австро-Угорській імперії належала до одного з найбільших повітових міст коронного краю Галичини і Володимирії²¹. Його батьки – Ігнатій та Ігнатія з Будзяновських – за соціальним статусом були “рільниками”²², маючи, очевидно, селянське коріння, хоча проживали в достатньо великому провінційному місті. Освіту Володимир Микитюк почав здобувати в початковій школі ім. Т.Шевченка з українською мовою навчання в Коломиї, після закінчення якої вступив до місцевої державної гімназії з українською мовою навчання²³. Під час навчання в Коломийській гімназії, у якій з моменту її офіційного заснування (1900 р.) до Першої світової війни сформувався значний інтелектуальний осередок, Володимир Микитюк не тільки здобував знання відповідно до навчальної програми, але й брав участь у діяльності “руського наукового” й історичного “кружків” та гімназійної читальні, завдяки чому сформувалися його світогляд, характер і національна самосвідомість²⁴. З огляду на події Першої світової війни, закінчив гімназію В.Микитюк складанням іспиту зрілості (“матури”) тільки 23 жовтня 1917 р.²⁵. Уже в цей період, як згадує його брат, у Володимира проявлялося “покликання до духовного стану”²⁶. Однак відразу після “матури” юний випускник гімназії добровільно зголосився на військову службу до австрійської армії. Можемо припустити, що до цього кроку його спонукало своєрідне “пробудження” сформованої в гімназійному середовищі національної самосвідомості²⁷, каталізатором чого стали відомі події національної революції в Україні в березні – жовтні 1917 р. Служба в австрійській армії вважалася виявом патріотизму тієї частини галицьких українців, котрі пов’язували з династією Габсбургів надії на створення окремого українського коронного краю або й навіть незалежної монархічної держави на чолі з архікнязем Вільгельмом Габсбургом²⁸. Власне тому Володимир Микитюк, як солдат австрійської армії, воював на італійському фронті, де дослужився до військового ступеня хорунжого (прапорщика)²⁹. У зв’язку з поразкою армії Австро-Угорщини на італійському фронті в кінці жовтня 1918 р.³⁰ повернувся в Галичину. Одразу ж після Листопадової революції 1918 р. у Львові В.Микитюк зголосився на службу до Української Галицької армії (УГА), і в чині хорунжого “провадив телефонічну школу в Коломиї”, але через оточення Коломиї польським військом не зміг відступити на схід з корпусами УГА й залишився в рідному місті³¹. Сумнівним вважаємо твердження О.Дем’яніва про те, що В.Микитюк пережив “жах польських таборів для військовополонених галичан”³².

Уже восени 1919 р. В.Микитюк вступив до Станиславівської духовної семінарії³³. Характерно, що тоді ж до цього закладу вступили ще декілька колишніх воїнів УГА, зокрема Іван Терешкун (1896–1938 (?)) і Дмитро Федасюк (1891–1944 (?))³⁴, які, на нашу думку, крім духовних мотивів вибору священничого стану, прагнули також уникнути серйозної психологічної травми, пов'язаної з примусовим набором до ще недавно ворожої польської армії³⁵. Під час навчання В.Микитюк проявив свій талант і наполегливість у навчанні та духовній формації, адже, замість традиційних чотирьох років богословських студій³⁶, завершив їх уже за три навчальні роки, у червні 1922 р.³⁷ Серед його духовних наставників і викладачів були ректор семінарії о. М.Вальницький (1859–1923), віце-ректор о. д-р В.Бабин (1884–1938 (?)), професори о. д-р В.Баран (1880–1938 (?)), о. д-р І.Лятишевський (1879–1957), о. д-р Я.Медвецький (1880–1941), о. д-р М.Чарнецький (1884–1959), о. д-р Ф.Щепкович (1864–1934), о. д-р А.Бойчук (1888–1971)³⁸. У період навчання В.Микитюка в Станиславівській духовній семінарії єпископ Г.Хомишин, спираючись на рішення спільних конференцій ієрархії Галицької митрополії, розпочав запровадження целібату, тобто практики рукоположення в безженному стані богословів, починаючи з 1920 року випуску³⁹. Хоча це рішення Станиславівського єпископа невдовзі викликало бурхливу реакцію в суспільстві, протести й тривалу “антицелібатну дискусію”⁴⁰, молодий богослов В.Микитюк зважився прийняти свячення в безженному стані. Його рішення, маємо підстави стверджувати, було цілком свідомим і розважливим. Перший ступінь свячень – субдияконат – В.Микитюк отримав із рук владики Г.Хомишина 25 грудня 1921 р., дияконські свячення – 1 січня 1922 р., а рукоположення на священника – 25 червня 1922 р. у катедральному храмі Воскресіння Христового⁴¹. Одночасно з В.Микитюком священничі свячення в безженному стані отримали також його однокурсники – брати Іван (1895–1938 (?)) і Микола (1892–1938 (?)) Капустянські, Юліан Вальницький (1893–1945 (?)) і Михайло-Мар'ян Феліцький (1891–1938 (?))⁴². Так, реалізувавши своє духовне покликання, В.Микитюк свідомо обрав шлях священника-целібса, “воїна Христового”, який у своїй місії покликаний активно поширювати й практично впроваджувати основи християнської віри в різних сферах суспільного життя. Цю чітку лінію поведінки священника можемо спостерігати упродовж решти його життя.

Наступний тривалий період життя о. В.Микитюка, який умовно можна назвати “косівським”, пов'язаний з його душпастирською та суспільною працею в селах Кобаки, Рибне, Старі Кути й містечку Кути Косівського деканату та повіту в 1922–1934 рр.

Першою душпастирською посадою о. В.Микитюка було системізоване співробітництво в парохії Кобаки, де він упродовж вересня 1922 – жовтня 1923 рр. допомагав старенькому парохові о. Владиславу Пассиновичу (1839–1927), почесному радникові єпископської капітули із крилошанськими відзнаками⁴³. Слід зауважити, що парохія Кобаки належала до категорії великих, оскільки мала дві церкви (Воздвиження Чесного Хреста і св. Миколая) та формально налічувала близько 3 900 віруючих греко-католиків, а частка римо-католиків та іудеїв була мізерною (відповідно – 40 і 52 особи)⁴⁴. Однак, оскільки в цьому селі після війни значної популярності набули радикальні ідеї УСРП, “Сельробу” та КПЗУ⁴⁵, то вплив місцевого пароха був незначний, а більшість вірян не відвідувала Богослужінь. Очевидно, молодого співробітника, священника-целібса, місцеві громадські діячі, які з політичних мотивів займали “антиклерикальну” позицію, спершу сприймали насторожено й навіть вороже, адже, як згадує Я.-С.Микитюк, часто “під церквою під час Богослуження відбувалися комуністичні мітинги при великій участі людей”⁴⁶. Тільки завдяки розважливій позиції о. В.Микитюка, щирому альтруїзмові при виконанні душпастирських обов'язків під час епідемії тифу в Кобаках восени 1923 р., ставлення “радикальних діячів” докорінно змінилося: їхня “делегатія” перепростила його та запевнила в толерантному ставленні на майбутнє⁴⁷. Після призначення в жовтні 1923 р. на посаду адміністратора парохії в Рибно над Черемошем о. В.Микитюк продовжував до кінця лютого 1924 р. поєднувати її з обов'язками “доїжджаючого” співробітника в Кобаках⁴⁸. Цей досвід налагодження “толерантних відносин” з місцевими діячами УСРП невдовзі став дуже корисним для о. В.Микитюка, коли він активніше включився до громадського життя в Косівському повіті.

Уже з 1 березня 1924 р. о. В.Микитюк призначений до села Старі Кути, де, за офіційними даними, до 1925 р. виконував обов'язки адміністратора парохії й одночасно до 1934 р. був катехитом місцевої школи⁴⁹. Натомість парохом у Рибному тоді ж став о. Василь Григорчук

(1892–1938 (?))⁵⁰. Невдовзі, у 1925 р., єпископ Г.Хомишин призначив парохом у Старі Кути доктора теології о. Лева Скобельського (1884–1938 (?)), колишнього пароха Старого Самбора в Перемишльській єпархії⁵¹, а о. В.Микитюка залишив катехитом у Старих Кутах. Водночас, як стверджує Я.-С.Микитюк, але цього чомусь не підтверджують офіційні джерела (шематизми та “метрика кліру”)⁵². Владика Г.Хомишин призначив о. В.Микитюка також адміністратором (скоріше, мабуть, сотрудником) і катехитом у містечку Кути над Черемошем, де він до 1934 р. співслужив зі стареньким парохом о. Володимиром Стефановичем (1858–1938 (?))⁵³. З огляду на суперечливі відомості джерел, припускаємо, що молодий священник-целєбс міг “неофіційно”, на підставі усних домовленостей, поєднувати працю катехита й сотрудника в обох парохіях, почергово допомагаючи старшим парохам.

З того часу о. В.Микитюк не тільки продовжив активну душпастирську працю, але й швидко включився до місцевого громадського життя. Як душпастир зосередився на піднесенні духовно-релігійного життя парохіян, особливо на вихованні молодого покоління. Слід зауважити, що обидві парохії села Старі Кути й містечка Кути перебували під урядовим патронатом і належали до категорії великих, проте суттєво різнилися за етноконфесійною ознакою, що впливало на душпастирську працю греко-католицьких священників. Так, у Старих Кутах, де було дві церкви – Покрови Пречистої Діви Марії та Преображення Христового, чисельність греко-католиків у 1925–1931 рр. зросла від 5 096 до 5 306 осіб, а частка римо-католиків, вірмен і євреїв була дуже малою (відповідно 50, 15 і 152 особи)⁵⁴. Тим часом греко-католицька парохія в Кутах з однією церквою Пресвятої Трійці ніби “розчинялася” в строкатому етноконфесійному складі цього містечка, де проживали близько 1 750 греко-католиків, 1 230 римо-католиків, понад 500 вірмено-католиків, 10 протестантів і близько 1 370 євреїв іудейського віросповідання⁵⁵.

Зазначені особливості етноконфесійної структури обох населених пунктів, очевидно, позначилися на душпастирській праці о. В.Микитюка, який, усвідомлюючи необхідність організованого суспільного життя української громади, прагнув виховати молоде покоління українців з високим рівнем національної самосвідомості та релігійної “греко-католицької” ідентичності. В умовах політики асиміляції, яку проводила польська адміністрація Галичини стосовно українців, настанови катехита часто були єдиним дороговказом для молоді, як не тільки здобути освіти, але й зберегти власну національну та конфесійну ідентичність. Характерно, що в Старих Кутах під тиском польської адміністрації 4-класна системізована школа з українською мовою навчання в 1925–1929 рр. була реорганізована в утраквістичну, тобто двомовну, спершу 5-класову, а згодом – у 7-класову; водночас у містечку Кути було дві 7-класові етатові системізовані школи – окремо для хлопців і дівчат – з польською мовою викладання⁵⁶. За таких обставин позитивний виховний вплив катехита на українську молодь цих шкіл, як згадує Я.-С.Микитюк, був безперечним, адже о. Володимир “найбільше часу присвячував українській молоді, яку любив і на яку мав великий вплив”⁵⁷. Отже, праця катехита відіграла важливу роль у становленні національної ідентичності української шкільної молоді. Водночас о. В.Микитюк значну увагу приділяв формуванню релігійних покликань серед молоді, завдяки чому під його впливом, як згадує брат священника, духовний стан обрали чотири особи: о. В.Вовчук, о. Є.Плав’юк, о. М.Герцюх ЧСВВ і о. Глібчук ЧСВВ⁵⁸ (на жаль, не вдалося повністю їх ідентифікувати⁵⁹).

Водночас катехит допомагав парохам у створенні та керівництві церковними братствами. Так, у Старих Кутах активізувало свою діяльність Братство тверезості, до якого вже 1925 року належало близько 1 200 вірних, а 1929 р., за настановами єпископа Г.Хомиши, було засновано “Апостольство Молитви враз з Найсвятішим Серцем Христовим”⁶⁰. Тим часом у Кутах релігійно-церковне життя місцевої громади було менш структурованим, адже, за офіційними даними шематизмів, у 1925–1934 рр. тут існувало тільки одне “братство церковне на статутах”⁶¹. Особливу увагу приділяв о. В.Микитюк проповідям, які принагідно виголошував під час Богослужінь чи в інших моментах; при цьому він ретельно готувався до них, використовуючи зразкові збірники відомих священників-проповідників того часу (наприклад, о. Тодта) з власної бібліотеки, у якій було чимало книг польською та німецькою мовами⁶². Зрештою, за успішну душпастирську працю на Косівщині в червні 1930 р. єпископ Г.Хомишин нагородив катехита о. В.Микитюка правом “ношення пелерини і рукавків”⁶³.

У цей же “косівський” період, особливо під час побуту в Старих Кутах і Кутах, о. В.Микитюк розпочав активну суспільну діяльність, спрямовану, на нашу думку, передусім на практичне впровадження християнських цінностей у громадське життя, зміцнення позицій УНДО та нейтралізацію впливу радикальних течій (УСРП, “Сельроб”, КПЗУ) на місцеві осередки українських товариств. Дотримуючись, очевидно, на протигагу радянської настроєм, “поміркованої” течії “реальної красної політики” УНДП (з 1925 р. – УНДО)⁶⁴, о. В.Микитюк був прихильником розвитку “позитивної органічної праці” в суспільному житті*, суть якої полягала, зокрема, у створенні мережі культурно-просвітницьких та економічних установ, що забезпечать реальний, а не декларативний автономний розвиток українців Галичини у складі Польської держави. Серед його найближчих однодумців і співробітників у громадській праці були священники, учителі та інші представники інтелігенції Косівського повіту. Серед них, як згадує брат священника Я.-С.Микитюк, були парох Старих Кут о. д-р Лев Скобельський, парох Рибного о. Василь Григорчук, душпастир-експозит Москалівки біля Косова о. Михайло Могильняк (1896–1938 (?)), адвокат в Кутах д-р Мар’ян Гардецький і його дружина Цецилія, радник суду Стефан Каратницький і його дружина Стефанія, директор 7-класної школи в Старих Кутах Іван Цюпик (Цюпак), учителі Михайло Гоцко та Василь Тиш⁶⁵. Таке коло співпрацівників о. В.Микитюка, звичайно, було набагато ширшим, зважаючи на його авторитет й активну громадську працю. Спробуємо детальніше проаналізувати його суспільну діяльність у цей період.

Одним із першочергових завдань о. В.Микитюк вважав відновлення читальні “Просвіти”, що мали стати базою для розвитку не тільки просвітницької, але й економічної праці серед української громади. Так, з його ініціативи у 1924 р. уперше в післявоєнний час відновлено діяльність читальні “Просвіти” в Старих Кутах. Одразу ж о. В.Микитюка як адміністратора місцевої парохії було обрано головою управи читальні “Просвіти” в Старих Кутах⁶⁶, а з 1925 р. її очолив новий парох – о. Л.Скобельський⁶⁷. Розвиваючи культурно-просвітницьку діяльність під гаслом “через самостійність господарську до політичної”, читальня “Просвіти” в Старих Кутах за декілька років досягнула значних успіхів: чисельність її членів зросла до 200 осіб, часто проводили вистави, лекції, щоденні читання, бібліотека налічувала 250 томів і 5 часописів, була розгорнута мережа кооперативного молочарства⁶⁸. Водночас у Старих Кутах під проводом о. В.Микитюка та о. Л.Скобельського були засновані й розвивалися ряд економічних установ – кооператив “Господарська спілка”, що налічував 146 членів, позичкова каса при “церковній скарбоні” та каса Райффайзена⁶⁹.

Особливу роль о. В.Микитюку довелося відіграти у становленні українських установ у містечку Кути, в окремих з них – більш або менш активну, але завжди, так би мовити, “контрольну”. Так, після відновлення в січні 1924 р. з ініціативи пароха о. В.Стефановича читальні “Просвіти”, управу якої очолив С.Гуцуляк⁷⁰, Косівський староста Секірський уже 1 лютого заборонив її діяльність за звинуваченням в “антидержавній агітації” на підставі виявленого поліцією списку якогось “таємного українського товариства”⁷¹. Лише 14 липня 1924 р., після розслідування справи, повітовий староста доручив постерункові поліції “повернути приміщення голові товариства “Просвіта” в Кутах і не чинити перешкод у дальшій діяльності”, але наказав “розширити таємний нагляд” за його членами⁷². Своє рішення в листі до воєводи він мотивував, зокрема, гарантіями від управи читальні щодо дотримання “статутної діяльності” та деякими політичними міркуваннями⁷³. Уже 24 серпня 1924 р. на загальних зборах читальні “Просвіти” під головуванням С.Гуцуляка затверджено зміни до статуту⁷⁴. Після цього, восени 1924 р., з невстановлених причин відбулися кадрові зміни, й управу читальні “Просвіти” в Кутах очолив о. В.Микитюк⁷⁵. З огляду на брак додаткових відомостей, можемо лише припускати, що в цей період читальня “Просвіти” потребувала певних гарантій лояльних відносин

* Ідея позитивної праці розроблена лідером УХС О.Барвінським й активно використовувалася Станіславським єпископом Г.Хомишиним у 1920–1930-х рр. Див.: Чорновол І. Тягар прагматизму, або Олександр Барвінський у світлі сучасності / І. Чорновол // Барвінський О. Спомини з мого життя. – К., 2004. – С. 23–24, 29–30; Єгрешій О. І. Єпископ Григорій Хомишин і питання українсько-польського порозуміння (1904–1939) / О. І. Єгрешій. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – С. 12.

з польською адміністрацією, тому особа катехита виглядала достатньо компромісною. Характерно, що згодом, на початку 1930-х рр., коли головою читальні стане представник УСРП М.Кахникевич, “муж довір’я” УНДО в Кутах о. В.Микитюк залишиться членом її управи⁷⁶. Упродовж цього періоду читальня “Просвіти” в Кутах, згуртувавши близько 160 членів, за активної підтримки катехита, значно активізувала культурно-просвітницьку працю: тут регулярно проводилися лекції, вистави, бесіди, а її бібліотека налічувала 600 томів книг і 5 часописів⁷⁷.

З ініціативи та під головуванням о. В.Стефановича в жовтні 1924 р. відновила свою діяльність також філія “Просвіти” в Кутах, одна з найдавніших у повіті, заснована ще 1898 р. з ініціативи о. С.Кархута⁷⁸. Але деякий час філія в Кутах чомусь не виявляла активності, а практично всі 37 читалень “Просвіти” в Косівському повіті, в тому числі в Кутах і Старих Кутах, були підпорядковані філії “Просвіти” в Косові, яку з часу її відновлення в 1925 р. очолював адвокат д-р Петро Рондяк, “активний діяч партії УНДО”⁷⁹. Коли ж у 1926 р. діяльність філії “Просвіти” в Кутах відновлено під проводом пароха о. Л.Скобельського⁸⁰, то катехит о. В.Микитюк став його заступником, і в грудні 1927 р. навіть особисто видав дозвіл на заснування читальні “Просвіти” в Тюдеві⁸¹. Цікаво, що пізніше, у 1936 р., заступником голови філії о. Л.Скобельського стала дружина адвоката Цецилія Гардецька, а секретарем – брат катехита Ярослав Микитюк⁸².

У вересні 1925 р. з ініціативи катехита о. В.Микитюка, пароха о. В.Стефановича, учителя М.Гоцька та громадського діяча В.Балана засновано товариство “Народний Дім” у Кутах, членами якого стали 85 осіб. До складу управи, головою якої став о. В.Микитюк, а секретарем М.Гоцько, що репрезентували впливи УНДО, увійшли ще 4 члени – прихильники УСРП⁸³. Нова інституція розташувалася спершу в будинку “Просвіти”, оскільки питання про будівництво “власного дому” перебувало на стадії планування та збору коштів⁸⁴. У культурно-просвітницькій праці члени “Народного Дому”, за даними староства, повністю солідаризувалися з місцевими осередками українських товариств “Просвіта”, “Сокіл” та “Рідна школа”, а в політичній площині, зокрема під час виборів до сейму та сенату 1928 р., підтримували УНДО та УСРП і поборювали урядовий блок ББВР⁸⁵. У березні 1931 р. на загальних зборах товариства “Народний Дім” у Кутах обрано новий виділ, який знову очолив о. В.Микитюк⁸⁶. Крім згаданих товариств, о. В.Микитюк у 1925 р. також увійшов у ролі касира до управи кооперативу “Верховина” в Кутах, який з 1923 р. очолив прихильник УНДО д-р М.Гардецький⁸⁷. Більше того, упродовж цілого “косівського періоду” священник-катехит брав активну участь у діяльності повітового гуртка УПП “Рідна Школа”, Повітового союзу кооператив та повітового комітету УНДО⁸⁸.

Незважаючи на безпосередню участь о. В.Микитюка в діяльності згаданих установ, поступово, на початку 1930-х рр. відбувається “полівищення” складу їх керівних органів. Так, до складу управи читальні в Старих Кутах увійшли прихильники УНДО (4 особи) та УСРП (5 осіб), хоча, за даними повітового староства, всі її члени “стоять на антидержавному ґрунті, партійних суперечок уникають”⁸⁹. Тим часом у складі управи кооперативу “Господарська спілка”, що мала значний авторитет серед української громади Старих Кут, співвідношення прихильників УНДО (9) і УСРП (3) було на користь центристської партії⁹⁰. Однак у 1928 р. прихильники партії “Сельроб-Єдність” заснували окремих кооператив “Єдність”, що мав 230 членів і був достатньо впливовим серед українців⁹¹. Читальня “Просвіти” в Кутах у 1928–1930-х рр. була “опанована” УСРП, яку представляли голова М.Кахникевич та сім членів управи, і лише два члени управи – о. В.Микитюк та д-р М.Гардецький – представляли УНДО; попри це, внутрішніх “міжпартійних” суперечок між ними не спостерігалось⁹². Управа кооперативу “Верховина” в Кутах також складалася майже порівну із представників УНДО (6) та УСРП (5 осіб)⁹³. Отже, майже всі культурно-просвітні та економічні установи, до яких входив о. В.Микитюк, відчували вплив УСРП, яка продовжувала поширювати “традиції радикалізму” на Косівщині⁹⁴. Зрештою, у 1928–1929 рр., як зазначає О.Боднар, помітною є загальна тенденція до “захоплення” впливами УСРП філій і читалень “Просвіти” в усій Галичині, і лише в середині 1930-х рр. УНДО вдалося відновити свій вплив на більшість її осередків⁹⁵.

Очевидно, зусилля о. В.Микитюка, який був “мужем довір’я” УНДО в Косівському повіті⁹⁶, у напрямі реалізації ідеї “позитивної праці” на платформі центристської партії, хоча й були успішними, проте недостатніми для нейтралізації “ліворадикальних” впливів у місцевих читальнях “Просвіти” й кооперативах. Унаслідок цього в 1930-х рр., зокрема в Старих Кутах, створено дві (а, можливо, і три) читальні “Просвіти”, кожна з яких перебувала під різними політичними впливами – УНДО та УСРП⁹⁷. Тим часом читальня “Просвіти” в Кутах успішно нейтралізувала вплив УСРП, і в 1937 р. склад її управи перебував повністю під впливом УНДО, “мужем довіри” якого тоді став місцевий сотрудинок о. Петро Середа (1907–1938 (?))⁹⁸. Так само в середині 1930-х рр. управа “Народного Дому” в Кутах, яку після переїзду о. В.Микитюка до Станиславова очолив М.Гоцко, суттєво мінімізувала вплив УСРП, надаючи перевагу УНДО⁹⁹. Тільки філія “Просвіти” в Кутах у 1926–1930-х рр., слід зазначити, незмінно залишалася надійною опорою УНДО, а члени її управи, за визначенням старости, – “крайніми націоналістами”¹⁰⁰. Спостерігаючи за цими тенденціями “ліво-радикалізації” установ, о. В.Микитюк, на нашу думку, все більше переконувався в необхідності політичної консолідації консервативного християнсько-суспільного руху, а тому згодом активно підтримував розвиток товариства “Скала” в рамках “Католицької акції” (про це буде мовитись нижче). Зрештою, досвід та “уроки” душпастирської й суспільної праці, здобуті на Косівщині, о. В.Микитюк використав уже в наступний, так би мовити, “станиславівський” період (1934–1944 рр., з перервою в 1939–1941 рр.).

У серпні 1934 р. єпископ Г.Хомишин призначив о. В.Микитюка катехитом державної чоловічої гімназії з українською мовою навчання та настоятелем бурси ім. св. Йосафата в Станиславові¹⁰¹. Згодом, у 1935 р., о. В.Микитюк був призначений катехитом ще двох навчальних закладів у Станиславові – польської державної учительської семінарії та народної 7-класової жіночої школи ім. Конопницької на Гірці¹⁰², але потім у цих закладах його замінив інший катехит – о. А.Тимків, а о. Володимир залишився катехитом для українських чоловічої державної гімназії та 4-го ліцею аж до “першої радянської” Галичини 1939 р.¹⁰³

Уже з перших днів він зосереджується на освітньо-виховній діяльності, дбаючи про формування в українській шкільній молоді “духовного стержня” національної та релігійної ідентичності. Із цією метою о. В.Микитюк докладав зусиль для розвитку бурси ім. св. Йосафата, що поєднувала функції гуртожитку та виховного інституту для учнів української державної гімназії. Очевидно, створена єпископом Г.Хомишиним 1908 р., на протипагу “москвофільській” бурсі ім. св. о. Миколая, якою опікувалися кустош капітули о. І.Литвинович (1840–1926) і катехит о. М.Семенов (1848–1923)¹⁰⁴, нова бурса ім. св. Йосафата у 1920–1930-х рр. покликана була стати добрим осередком національного та релігійного виховання. Переданий їй у користування Станиславівським єпископом будинок колишньої “москвофільської” бурси¹⁰⁵, що знаходився на вул. Голуховського поблизу парку Ромашкана, був під патронатом Товариства безженних священників¹⁰⁶.

Настоятелем бурси ім. св. Йосафата, реорганізованої 1929 р. у малу духовну семінарію (ювенат), спершу був о. Володимир Коновалець (1887–1938 (?))¹⁰⁷, а після його переходу на посаду сотрудинок в Сидорові Гусятинського деканату¹⁰⁸, як відомо, цю виховну інституцію очолив о. В.Микитюк. В організації побуту та виховання учнів гімназії, що проживали в бурсі, йому допомагали цензор бурси Б.Скоробогатий, “книговод” і культурно-освітній працівник Я.Микитюк, брат священника, та завідувачка кухні пані Левицька¹⁰⁹. У 1935 р. настоятель бурси о. В.Микитюк за сприяння та фінансової підтримки Товариства безженних священників ім. св. Йосафата в Станиславові придбав нову площу на вулиці Собеського, де вже стояла дерев’яна церква, а збоку було старе українське кладовище¹¹⁰. Тут для бурси ім. св. Йосафата було збудовано новий одноповерховий будинок, у якому розташувалися кабінети настоятеля, цензора й книговода, кухня та їдальня, яку обслуговували сестри Службениці, капличка для щоденних Богослужінь і кімнати для учнів, а на подвір’ї стояв великий господарський будинок, за яким був великий город¹¹¹. Уже 23 вересня 1936 р. бурсу, за рішенням єпископа Г.Хомишина, реорганізовано в малу духовну семінарію ім. св. Йосафата, ректором якої став о. В.Микитюк¹¹². Водночас відбулися деякі кадрові зміни: замість цензора Б.Скоробогатого префектом призначено молодого священника о. Миколу Остап’яка, а пізніше його замінив о. Степан Тарнавецький¹¹³.

Ректор малої духовної семінарії о. В.Микитюк добре налагодив побут і систему освіти та виховання учнівської молоді. Особливу увагу він звертав на прийом до бурси учнів, яких щороку було близько 80 осіб. Оплата за перебування в ній була диференційованою, відповідно до соціального статусу та фінансових можливостей батьків: максимальний розмір складав 50–60 злотих на місяць, проте більшість учнів мала знижену оплату аж до 5–10 злотих, а для найбільш здібних було декілька безплатних місць. Такий підхід дозволяв учням із селянських і робітничих родин, а часто й сиротам, отримати середню освіту та добре виховання, а кошти на їх утримання ректор малої семінарії покривав частково з фондів Товариства безженних священиків та власної платні катехита, а частково – завдяки невеликому господарству при бурсі-семінарії¹¹⁴. У перспективі о. В.Микитюк планував добудувати новий двоповерховий корпус малої духовної семінарії, однак цьому перешкодили події Другої світової війни¹¹⁵.

Система національного та релігійного виховання в малій духовній семінарії базувалася на регламентованому розпорядку дня, завдяки якому учні щодня рано і ввечері слухали Богослужіння в каплиці, часто сповідалися, проходили реколекції, регулярно навчалися на заняттях у гімназії і семінарії під контролем префекта, відзначали українські “національні річниці: 1 Листопада, 22 Січня, боїв під Крутами, Базаром та ін.”¹¹⁶. За діяльністю малої семінарії, очевидно, здійснювали нагляд органи державної поліції, про що свідчить, зокрема, факт проведення обшуку в її приміщеннях восени 1938 р. Польсько-український антагонізм проявлявся також у спробах учителів польської мови не допустити учнів гімназії до складання “іспиту зрілості”, але цьому протистояли директор гімназії О.Левицький та інші вчителі-українці¹¹⁷. За таких обставин участь катехита гімназії та настоятеля малої семінарії о. В.Микитюка в комісії для прийняття “іспиту зрілості”¹¹⁸, очевидно, часто відігравала достатньо позитивну роль у формуванні нового покоління національно свідомої молоді. Серед вихованців о. В.Микитюка були відомі пізніше діячі, зокрема генеральний вікарій українців-католиків у Франції о. д-р Михайло Василик, душпастир українців-католиків у Канаді о. д-р Андрій Качор, а також менш відомі широкому загалу вояки дивізії “Галичина” та воїни УПА¹¹⁹.

У “станіславівський” період о. В.Микитюк активно включився до суспільно-політичного життя української спільноти краю, а у своїх поглядах поступово еволюціонував від центристської, національно-демократичної до консервативної, християнсько-суспільної платформи, що в 1930-х рр. була репрезентована різними організаціями (ГІКА, Орли-КАУМ, “Марійська дружина”, “Обнова”, “Скала”, УКНП-УНО, УКС тощо) у рамках Католицької акції. У цей час катехит активно підтримав ініціативу єпископа Г.Хомишина щодо створення релігійного культурно-просвітницького товариства “Скала”. На перших загальних зборах цього товариства 25 листопада 1934 р. о. В.Микитюк був обраний членом Головного відділу, який очолив д-р Іван Волянський¹²⁰. Очевидно, йому імпонували чітка організаційна структура й дисципліна в товаристві “Скала”, завдяки яким, на думку одного з прихильників цього товариства¹²¹, “від тепер священик має нагоду працювати на освітній ниві для свого народу в народній установі під кермою свого Єпископа і з повним збереженням свого авторитету, вже не як звичайний член, як було дотепер в світських установах, але як її духовник-куратор...”¹²². У взаєминах зі світськими товариствами, на переконання священика, необхідно змінити тактику: замість безпосередньої участі в їх діяльності потрібно, уникаючи “самообману просвітянських діячів патріотів”, впливати на їх членів “силою і засобами свого душпастирства, а саме з проповідниці, у сповідальництві, при Престолі і в Католицькій акції через світських апостолів з-поміж свідомих своїх парохіян католиків”¹²³.

Досвід взаємин о. В.Микитюка з прихильниками “радикального табору” під час праці в читальнях “Просвіти” й кооперативах на Косівщині, на нашу думку, суттєво вплинув на формування та кристалізацію його “консервативних” поглядів середини 1930-х рр. Водночас відкритим залишається питання про зміну членства о. В.Микитюка в політичних партіях, оскільки в “косівський” період він належав до низової ланки УНДО, як “муж довір’я”, тим часом у “станіславівський” період, як “місто голова” Головного відділу товариства “Скала”, припускаємо, мав би належати до партії “Українська народна обнова” (УНО), однак “мовчання” відомих нам джерел не дозволяє ані підтвердити, ані спростувати вищезазначене.

Відтепер він активно координує створення та діяльність парохіяльних читалень “Скали” (яких до 1937 р. налічувалося вже 289), бере участь у роботі редакційної колегії при Головному виділі¹²⁴. На загальному з’їзді товариства “Скала” 7 травня 1937 р., на який прибуло близько 200 делегатів з різних повітів Галичини, заступник голови Головного виділу о. В.Микитюк узяв активну участь у дискусії щодо перспектив розвитку видавничої та культурно-просвітницької праці¹²⁵.

В одній з “інспекційних” поїздок по території Станиславівської єпархії містоголовою Головного виділу товариства “Скала” о. В.Микитюк 28 червня 1937 р. відвідав деканальний соборчик Снятинського деканату під проводом о. А.Сімовича (1873–1938 (?)), на якому виступив з рефератом “Католицька акція і духовенство”. Його зміст, що цілісно відображає тогочасні переконання о. Володимира, хоча, на жаль, не зберігся в повному обсязі, однак заслуговує на цитування навіть тез в інтерпретації дописувача “Нової Зорі”. Кореспондент цього часопису повідомляв, що о. В.Микитюк “сей свій реферат, обширно та дуже цікаво підготований, відчитав з таким ходом думок: Теперішній стан людства. Хто в силі здержати руїну? Як реагує Католицька Церква на ту загрозу та небезпеку? Суть Католицької Акції. Роля духовенства в Католицькій Акції. Організаційна форма Католицької Акції. Хто може належати до Католицької Акції? Який цензус внутрішнього християнського життя вимаганий, щоб допустити когось до роботи в Католицькій Акції? Стан Католицької Акції в нашій дієцезії”¹²⁶.

Одним із найважливіших напрямів діяльності товариства “Скала” о. В.Микитюк вважав видавництво “доброї книжки”, тобто такої літератури з різних галузей знання, яка б відповідала християнським принципам. Із цією метою він, як “містоголовою” товариства, координував переговори редакційних колегій часописів “Нова Зоря” і “Правда” щодо узгодження перспективного “видавничого плану”. На засіданні Головного виділу “Скали” 22 жовтня 1937 р. за участі єпископа Івана Лятишевського план видань серії “Бібліотека Товариства “Скала” було затверджено одногосно¹²⁷. Невдовзі його було опубліковано на шпальтах “Нової Зорі”¹²⁸. Його поступова реалізація, як свідчать звіти о. В.Микитюка, попри деякі труднощі щодо повернення коштів за видання та більш масового їх розповсюдження, зустріла схвальну оцінку єпископа Г.Хомишина та інших покровителів Католицької акції в Галичині¹²⁹. Після переобрання складу Головного виділу на третіх Загальних зборах товариства “Скала”, що відбулися 28 травня 1938 р. у Станиславові, “містоголовою” о. В.Микитюк розробив “загальний начерк праці на слідуєчий рік в дусі Католицької Акції”¹³⁰. Серед запропонованих ним заходів – окремі “курси Католицької Акції”, які він невдовзі провів для кураторів читалень товариства “Скала”¹³¹. Однак інші складові його плану розвитку цього товариства не вдалося реалізувати через геополітичні події – початок Другої світової війни та включення Західної України до складу СРСР у вересні 1939 р.

У перші місяці “радянзації” західних областей України (вересень – жовтень 1939 р.) о. В.Микитюк, як стверджує у спогадах його брат Ярослав, продовжував свою працю катехита гімназії та ректора малої семінарії, але скоро його почали викликати на допити¹³². Органи НКВС у Станиславській області почали його “розробляти”, імовірно, за агентурною справою “Чума”, до якої включено засновників і діячів партії “Українська народна обнова” і товариства “Скала”¹³³. Тоді ж закрили малу духовну семінарію, а викладання релігії в гімназії, реорганізованій у середню школу, заборонили відповідно до чинного законодавства¹³⁴. Прагнучи уникнути арешту, священник не міг постійно переховуватися “в друзів” (як стверджує О.Дем’янів)¹³⁵, а навпаки, зважився на нелегальну еміграцію на захід. Тоді о. В.Микитюк, маємо підстави припускати, отримав канонічний дозвіл єпископа Г.Хомишина на виїзд зі Станиславівської єпархії й скористався одним із підпільних каналів ОУН для нелегальної переправи емігрантів¹³⁶. Так о. Володимир прибув до Німеччини, де опинився в робітничих таборах імперського концерну “Герман Герінг Верке” (в оригіналі “Reichswerke AG für Erzbergbau und Eisenhütten Hermann Göring”) у Ватенштадті (Watenstädt) поблизу Брауншвейга в Нижній Саксонії¹³⁷. Тут він став звичайним робітником, а водночас зумів організувати душпастирську опіку для українських робітників¹³⁸. Саме в цей період, як стверджує І.Пелехатий, о. В.Микитюк “за зв’язки з ОУН три місяці був ув’язнений гестапо з вимогою негайного повернення в Україну”¹³⁹.

Восени 1941 р. о. В.Микитюк повернувся до Станиславова¹⁴⁰, де знову продовжив працю катехита в українській державній гімназії та ректора малої духовної семінарії¹⁴¹, а його порадником і помічником упродовж усіх воєнних років був о. С.Тарнавецький, катехит гімназії та префект малої семінарії¹⁴². На початку жовтня 1941 р., коли в Станиславові створено в підпорядкуванні УКК-УЦК у Львові Український допомоговий (окружний) комітет (УДК-УОК), який очолив професор місцевої гімназії М.Лепкий, о. В.Микитюк погодився стати заступником голови¹⁴³. Уже 21 жовтня 1941 р. о. В.Микитюк та М.Лепкий від імені УОК у Станиславові зустрічали генерал-губернатора Франка в будинку воєводства в Станиславові¹⁴⁴. Ці кроки греко-католицького священника, підкреслимо, свідчили не тільки про “вимушену колаборацію” з німецьким окупаційним режимом, а й були, скоріше, проявом “реальної політики” УКК у Львові. Адже, як зазначав Я.-С.Микитюк, у час, коли “замість червоного терору прийшов брунатний”, українцям “треба було діяти, помагати, рятувати, радити, а охочих було небагато”¹⁴⁵. Характеризуючи цю “реальну політику”, голова УКК у Львові д-р К.Паньківський пізніше писав, що “німці... були черговим окупантом, і так як із попередніми, чи то... австрійці, чи росіяни 1914–1917 років, чи поляки... чи большевики у 1939–1941 рр., – ми як нація мусіли жити”¹⁴⁶. Власне, ураховуючи складні умови воєнного часу та особливості політики окупаційного режиму, на переконання представників УЦК-УОК, необхідно було таким чином організувати українське суспільство, щоб максимально уникнути репресій та забезпечити певний рівень суспільної організації його життя. У цьому полягала суть ідеї “позитивної праці”, “трансформованої” в умовах війни лідерами УЦК і митрополитом А.Шептицьким у формі ідеї “всенародної Хати-Батьківщини”¹⁴⁷. Отже, об’єктивно оцінити діяльність о. В.Микитюка в період німецької окупації, на нашу думку, можна, ураховуючи зазначені мотиви “реальної політики” щодо німецького режиму та “консервативну” ідею “позитивної праці” для українського суспільства.

Завдяки спільним зусиллям о. В.Микитюка та М.Лепкого УОК у Станиславові у жовтні – листопаді 1941 р. розбудував свою організаційну структуру: було створено 7 “рефератів”, 5 повітових комітетів і 3 делегатури¹⁴⁸. Особисто о. В.Микитюк, крім функцій заступника голови УОК, очолив також “реферат Суспільної Опіки”. До його компетенції входили питання про “піклування над усіма приютами, захистами і бурсами, санітарна опіка над раненими, хворими й каліками та у зв’язку з тим вишкіл фахових і санітарних кадрів, організація кухонно-відживних пунктів для полонених”. У зв’язку з великим обсягом роботи в структурі цього реферату за перші три місяці було створено два відділи – відділ праці та відділ народного здоров’я; у рамках останнього виокремлено секції опіки над матір’ю та дитиною, опіки над захистами та яслами, організації медико-санітарних курсів і пропаганди, жіночу секцію¹⁴⁹. Оцінюючи потенціал структури, о. В.Микитюк у своєму виступі на звітних зборах 5 грудня 1942 р. підкреслював, що УОК у Станиславові “являється в теперішню пору репрезентантом цілого українського життя”, а тому “ми тільки твердою працею, наповненням нашого національного життя змістом зуміємо дати те, чого від нас вимагає добро нації”¹⁵⁰.

Базуючись на цьому переконанні, члени УОК у Станиславові організували ширшу благодійну діяльність, а його авторитетні керівники іноді впливали на рішення німецької окупаційної адміністрації. Так, восени 1941 р. лише завдяки особистому зверненню о. В.Микитюка вдалося домогтися відмови від вимоги начальника місцевих органів гестапо виводити щодня вранці учнів української гімназії на площу перед синагогою для огляду “екзекуцій над бунтівниками”¹⁵¹. Так само за безпосередніми стараннями о. В.Микитюка УОК у Станиславові провів ряд благодійних і культурно-просвітницьких акцій: у грудні 1941 р. – свято св. Миколая для учнів українських шкіл міста, вихованок Захисту Пресвятої Трійці під проводом сс. Милосердя та дітей-сиріт у читальнях міста Станиславова і передмість Княгинин, Майзлі та Гірка¹⁵², у період Різдвяних свят 6–19 січня – збірку “Коляда 1942 р.”¹⁵³, а також збірки на Український Червоний Хрест і Фонд українських інвалідів, до січня 1942 р. здійснено ремонт чотирьох українських бурс, на що комітет виділив 4 350 золотих¹⁵⁴. Завдяки ініціативі УОК у Станиславові на Станиславівську округу в середині 1943 р. діяло 80 народних кухонь, а на Станиславівський повіт – 6 шкільних харчівень¹⁵⁵. Крім цих практичних заходів, о. В.Микитюк усвідомлював потребу організації культурно-освітньої праці, особливо з метою популяризації

ідеї “позитивної праці”. Пропагуючи необхідність створення мережі Українських освітніх товариств (УОТ), що були своєрідним аналогом довоєнного товариства “Просвіта”, на одній із нарад УОК у Станиславові в серпні 1942 р. він наголошував “на всі небезпеки, на які заражене наше село, коли не буде як слід освідомлене”¹⁵⁶. Водночас він продовжував особисто опікуватися виховними інституціями. Так, улітку 1943 р. о. В.Микитюк як представник УОК у Станиславові відвідав крайовий табір ВСУМ (Виховної спільноти української молоді) у с. Пасічна біля Надвірної, де комендантом був Т.Самотулка, а капеланом о. О.Надрага¹⁵⁷. Отже, наведені факти свідчать зовсім не про “колабораціонізм”, а скоріше про самопожертву о. В.Микитюка в його практичній реалізації ідеї “позитивної праці” для блага народу в умовах воєнного часу.

Водночас факт участі о. В.Микитюка в кампанії набору до дивізії “Галичина” 1943 р., на нашу думку, також не можна оцінювати однозначно як прояв “колабораціонізму” з німецьким окупаційним режимом, а скоріше навпаки – як розуміння ним складних політичних комбінацій проводу УЦК та ОУН(м) щодо створення дивізії як “зародка” майбутньої української армії¹⁵⁸. Уже 30 квітня 1943 р. заступник голови УОК о. В.Микитюк узяв участь у заходах з нагоди урочистого проголошення акта створення дивізії “Галичина” в Станиславові¹⁵⁹. На “сходинах” у театрі ім. Франка того ж дня у своєму виступі він підтримав представника УЦК М.Добрянського та представника Військової Управи дивізії І.Поповича в їх аргументації, що створення дивізії “скріпить наше становище”, тобто позицію українців у воєнному протистоянні СРСР і Німеччини¹⁶⁰. Невдовзі, 9 травня 1943 р., о. В.Микитюк у виступі на черговій “маніфестації з нагоди створення Дивізії” підкреслив, що “в сьогоднішній війні йде між іншим про буття чи небуття української нації і тому до Дивізії повинен голоситися кожний, хто може носити зброю”¹⁶¹. З його ініціативи УОК у Станиславові “у порозумінні з церковними властями” організував під час “Зелених свят” 3–4 липня “церковне свято поминок за полеглих у боях Героїв за краще майбутнє народу”, а священники на міському цвинтарі відправили панахиду¹⁶². Після завершення набірної кампанії до дивізії 11 липня в Станиславові проведено “свято Дивізії”, під час якого після Архієрейської літургії, яку відправив єпископ І.Лятишевський, для його учасників виголосили промови губернатор дистрикту О.Вехтер, окружний староста Альбрехт, представники Військової управи дивізії М.Хронов’ят і полковник А.Бізанц, заступник голови УОК о. В.Микитюк¹⁶³. Тоді о. Володимир сказав, що “ми всі... працюємо і будемо працювати однодушно з німецьким проводом в тому переконанні, що тут йде про життя або смерть, в тій певності, що ця боротьба скінчиться перемогою над спільним ворогом...”¹⁶⁴. Під час “відправи добровольців” дивізії “на вишкіл” 22–24 жовтня 1943 р. о. В.Микитюк указав їм “на їхнє велике завдання супроти народу та на потребу творити збройну силу для боротьби з лютим ворогом українського народу, з большевиками”¹⁶⁵.

Отже, практично у всіх публічних виступах у квітні – жовтні 1943 р., попри деяку двозначність заяв, висловлених у присутності представників німецької адміністрації, о. В.Микитюк активно обстоював ідею формування дивізії “Галичина” як певного “зародка” української національної армії. Власне, в цьому священник продовжував “консервативну лінію” поведінки, окреслену проводом УЦК та ОУН(м), а отже, певною мірою суперечив “політичній стратегії” ОУН(б) на створення Української повстанської армії (УПА)¹⁶⁶.

Восени 1943 р. суспільно-політична ситуація в Галичині значно загострилася: рейди радянських партизанських загонів С.Ковпака спричинили оголошення надзвичайного стану на території дистрикту та репресії німецької адміністрації щодо мирного населення, що, у свою чергу, стимулювало формування відділів “Української народної самооборони” (УНС), реорганізованих згодом, у лютому 1944 р., у генеральну воєнну округу “УПА-Захід”¹⁶⁷. У цей період о. В.Микитюк продовжував працювати як заступник голови УОК у Станиславові, часто надаючи допомогу українцям, яких арештували органи гестапо, а іноді пом’якшуючи наслідки репресивних заходів. Так, на початку листопада 1943 р. священник особисто від УОК передав теплі речі для групи 40 українців з Надвірної, ув’язнених у тюрмі в Станиславові¹⁶⁸. Уже 14 листопада 1944 р. органи гестапо під час прем’єри вистави “Шаріка” в театрі ім. І.Франка в Станиславові арештували 140 українців. Тоді о. В.Микитюк увійшов до складу делегації УОК, якій удалося переконати шефа окружного гестапо Крігера звільнити більшість арештованих, однак, навіть попри це, 35 осіб за підозрою у зв’язках з ОУН було розстріляно 17 листопада на площі

біля синагоги¹⁶⁹. В умовах надзвичайного стану, що тривав із жовтня 1943 р. до липня 1944 р., подібні зусилля заступника голови УОК у Станиславові щодо захисту мирного населення, попри окремі успішні акції, не могли повністю зупинити репресії окупаційної адміністрації, а водночас викликали підозру до священика. Уже наприкінці 1943 р., як згадує Я.-С.Микитюк, отець Володимир “числився з можливим арештом” органами гестапо, але продовжував працювати в УОК до кінця березня 1944 р.¹⁷⁰.

Наближення радянсько-німецького фронту до Станиславова в березні 1944 р. спричинило масову міграцію тієї частини українців, які так чи інакше мусили співпрацювати з німецькою адміністрацією, зокрема працівників українських установ, родин добровольців дивізії “Галичина” та ін.¹⁷¹. Так, 30 березня 1944 р. частини 1-ої гвардійської танкової бригади 1-го Українського фронту Червоної армії спробували “звільнити” (“захопити”) Станиславів, але німецьке командування зуміло організувати оборону й на деякий час, до липня 1944 р., ще утрималося в місті¹⁷². Власне напередодні вступу частин Червоної армії до Станиславова у березні о. В.Микитюк мусив виїхати з міста, оскільки розумів, що органи НКДБ, відкривши на нього “агентурну розробку” в 1939 р., тепер зможуть його арештувати.

Із цього часу чимало обставин життя о. В.Микитюка є маловивченими в історіографії, а тому потребують детальнішої реконструкції. Так, наразі неможливо встановити, чи отримав священик дозвіл єпископа Г.Хомишина на виїзд з міста. Його брат Я.-С.Микитюк лише згадує, що о. Володимир на прощання повідомив, що “їде возами в сторону Богородчан, Посічі і Калуща”¹⁷³. Після виїзду зі Станиславова в зазначеному напрямку, що можна датувати приблизно 28–30 березня, священик, подолавши відстань понад 30 км¹⁷⁴, у перших днях квітня прибув у село Грабівка Калуського району, де зупинився в будинку адміністратора парохії о. Володимира Скрутеня, щоб переховатися на час переходу радянсько-німецького фронту¹⁷⁵. Оскільки Грабівка в церковно-адміністративному плані належала до Калуського деканату Львівської архієпархії¹⁷⁶, то о. В.Микитюк, як гість, для здійснення священнослужіння потребував дозволу ієрархів Г.Хомишина й А.Шептицького або, ураховуючи умови воєнного часу, хоча б згоди місцевого священика. Очевидно, молодий о. В.Скрутень (1912–1944), вихованець Львівської духовної семінарії, який одразу ж після рукоположення в 1942 р. став душпастирем у Грабівці¹⁷⁷, тепер не міг відмовитися від допомоги досі не знайомого старшого, досвідченого священика, особливо перед початком Страсного тижня.

У той час Грабівка входила до терену дій куреня УПА “Скажені” під проводом хорунжого В.Андрусяка (псевдо “Різун”, “Трегіт”)¹⁷⁸. За таких обставин о. В.Микитюк отримав можливість налагодження контактів з українськими повстанцями, серед яких були колишні його вихованці – учні гімназії в Станиславові, зокрема виховник-інструктор куреня Петро Мельник (псевдо “Хмара”)¹⁷⁹. Так 16 квітня 1944 р., у день Воскресіння Христового, о. В.Микитюк на запрошення В.Андрусяка (“Різуна”) відслужив у Чорному лісі польову Літургію¹⁸⁰. Серед учасників свята був також обласний провідник ОУН Ярослав Мельник (“Роберт”)¹⁸¹. У проповіді після Літургії, як згадує сотник Б.Подоляк (“Вершник”)¹⁸², о. В.Микитюк (за іншою версією – Я.Мельник “Роберт”) звернувся до повстанців: “... Ви покинули рідну

* Слід зауважити, що такі ж слова промови (з деяким скороченням) дослідник М. Когут, покликаючись на спогади начальника штабу ВО-4 “Говерла” Степана Фрасуляка – “Хмеля” (біографічну довідку див.: Забілий Р. Полковник УПА Степан Фрасуляк-“Хмель” / Р. Забілий // Український визвольний рух : наук. зб. Центру досліджень визвольного руху. – Львів, 2005. – № 5. – С. 192–202. – Режим доступу : http://www.cdvr.org.ua/sites/default/files/archive/zbirnyk_5.pdf), “приписує” обласному провіднику ОУН “Роберту” (пор.: Когут М. Герої не вмирають... – С. 14–15); дослідник Д. Забзалюк, покликаючись на “Літопис УПА”, уже “закріплює” вислів за о. В. Микитюком (пор.: Літопис УПА. Основна серія. Т. 3 : Чорний ліс... – С. 134); цит. за: Забзалюк Д. Є. Організація церковно-релігійного життя у військових формуваннях Української повстанської армії: історико-правовий аналіз / Д. Є. Забзалюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2009. – № 2. – С. 1–7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nvlduvs/2009_2/09zdyaiia.pdf; Забзалюк Д. Є. Організація релігійного життя в УПА... – С. 23–31. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vnv/2008_10/23-31.pdf.

стріху, батьків, матерів і віддали себе всеціло одній великій справі. Вам припала честь і обов'язок здобувати Україні волю. Вірно сповняйте накази проводу до переможного кінця! Хай вас Господь Бог благословить на святе діло... Христос воскрес... воскресне Україна!"¹⁸³.

Наведений факт проведення Богослужіння о. В.Микитюком у таборі українських повстанців у Чорному лісі, очевидно, став "джерельною базою" для обґрунтування деякими істориками категоричних тверджень про "одного з перших капеланів УПА"¹⁸⁴. Окремі дослідники, спираючись на спогади В.Яшана¹⁸⁵, обережніше припускають, що самі українські повстанці потребували духівника й тому "затримали" о. В.Микитюка¹⁸⁶. Узагалі питання про капеланство греко-католицьких священників в УПА досі залишається дискусійним в історіографії¹⁸⁷. Однак для остаточного розв'язання проблеми – підтвердження або спростування тези про капеланство о. В.Микитюка в УПА, на нашу думку, немає достатніх аргументів "за" або "проти". Спробуємо їх проаналізувати детальніше.

Можливість "позитивної розв'язки" пов'язана з пошуком певної групи джерел, які б унаслідок їх "перехресного допиту" підтверджували факт. Одним із таких джерел, що містить спогади про "капелана УПА" о. В.Микитюка, є власний журнал Станіславівського ТВ-22 "Чорний Ліс" за 1947 р.¹⁸⁸, тобто виданий через три роки після подій у Грабівці. Так, відповідно до звіту командира 4-ї ВО "УПА-Захід" І.Бутковського ("Гуцула") про бої УПА за Чорний ліс у квітні 1944 р., о. В.Микитюк був гостем місцевого священника у Грабівці, де "перед кількома днями обняв був функцію капелана при відділах УПА на терені В.О."¹⁸⁹. Другим джерелом є спогади брата священника Я.-С.Микитюка, де він наводить дещо суперечливі свідчення трагедії 29 квітня 1944 р., за якими о. В.Микитюк "загинув як духовник УПА"¹⁹⁰. Суб'єктивність окремих деталей спогаду Я.-С.Микитюка (детальніше проаналізуємо їх нижче), опублікованого, до речі, аж у 1985 р., на нашу думку, дозволяють засумніватися у факті капеланства.

Згідно з логікою наведених "однотипних" джерел, о. В.Микитюк після прибуття в Грабівку погодився на пропозицію командира куреня УПА "Скажені" В.Андрусяка стати капеланом. Однак, крім одного, вище наведеного факту, відомого в історіографії як "Великдень у Чорному лісі", немає підстав стверджувати, що надалі після цієї події о. В.Микитюк залишився в штабі куреня "Різуна" в ролі капелана, а навпаки, він повернувся до будинку о. В.Скрутеня. Слід зауважити, що немає жодного офіційного документа про призначення о. В.Микитюка капеланом ВО "УПА-Захід", тим більше, що в організаційній структурі УПА, як стверджує член УГВР о. І.Гриньох, узагалі "не було місця для польового духівника"¹⁹¹. Крім того, провідник ОУН Карпатського краю Я.Мельник ("Роберт") у звіті "Героїчні самообронні акції УПА-Захід", згадуючи про загибель о. В.Микитюка 29 квітня 1944 р., зовсім нічого "не знає" про його капеланство¹⁹².

Отже, можемо констатувати, що о. В.Микитюк, погодившись на запрошення командира куреня УПА "Скажені" В.Андрусяка ("Різуна"), ситуативно виконував душпастирську опіку над українськими повстанцями. Водночас самі повстанці, імовірно, могли вважати його своїм капеланом, однак офіційне призначення о. В.Микитюка на посаду капелана куреня "Скажені" чи воєнної округи "Говерла" так і не відбулося, навіть помертвено, як це практикували з присвоєнням військових звань командирам підрозділів УПА (наприклад, майору В.Андрусяку ("Різуну") присвоєно звання полковника¹⁹³).

Урешті, проаналізуємо обставини загибелі о. В.Микитюка. У процесі переходу радянсько-німецького фронту у квітні 1944 р. радянське партизанське з'єднання М.І.Шукаєва, провівши рейд із Волині, з'явилося на Станіславщині, щоб захопити базу УПА в Чорному лісі¹⁹⁴. Так, замість задекларованої боротьби з вермахтом, радянські партизани, на думку історика Р.Забілого, могли більш ефективно, ніж регулярні частини Червоної армії, протистояти українським повстанцям¹⁹⁵. У ході боїв за Чорний ліс радянський партизанський загін "Іскра" зранку 29 квітня 1944 р. проник у Грабівку й тимчасово змусив відступити сотню "Месники", що охороняла штаб "Різуна" й село в цілому¹⁹⁶. Тоді ж радянські партизани захопили 23 селян, яких повели на розстріл до лісу біля цвинтаря, а по дорозі біля парохіяльного дому, коли обидва священники – о. В.Микитюк і о. В.Скрутень – вирішили заступитися за людей, то забрали і їх. У той момент, як згадують свідки трагедії¹⁹⁷, о. В.Микитюк був упевнений, що українські повстанці скоро прийдуть на допомогу, однак "іскрівці" встигли розстріляти за-

ручників. Сам о. В.Микитюк не хотів перед розстрілом роздягатися, тому один із партизанів спершу вдарив його по голові прикладом автомата, а потім застрелив. Так трагічно закінчилося життя священика.

Окремої уваги, на нашу думку, заслуговує аналіз свідчень про обставини загибелі о. В.Микитюка. Так, серед безпосередніх свідків трагедії в Грабівці член УОК у Станиславові та голова Союзу громад В.Яшан називає дружину о. В.Скрутеня Надію, а також одного втікача з місця розстрілу – “комісара, працівника Українського Комітету в Бучачі”¹⁹⁸, ідентифікувати якого досі не вдалося. Брат священика Я.-С.Микитюк згадує, що, коли на початку травня 1944 р. він повернувся до Станиславова, тоді до нього дійшла “трагічна вістка, що брат загинув як духовник УПА в Чорному лісі у *Страстному тижні* (курсив наш. – Р.Д.) під час боїв з червоними партизанами”. Невдовзі “зі скупих вісток” він “довідався, що брат мав загинути в селі Рип’янка біля Калуша (курсив наш. – Р.Д.), а з ним загинув місцевий душпастир – на прізвище, мабуть, о. Скрутень”. Однак Ярослав Микитюк не зміг “на місці перевірити правдивість події і її обставини”. Згодом, у травні 1944 р., Я.-С.Микитюк, перебуваючи в Криниці в Польщі, зустрів “живого свідка смерті брата”, прихованого під криптонімом “одна людина П.К.”, що втік з місця трагедії. Цей свідок також розповів, що о. В.Микитюк був розстріляний радянськими партизанами начебто в селі Рип’янка¹⁹⁹. Отже, виокремленні нами помилкові деталі свідчень анонімного “втікача” з місця трагедії щодо часу (“Страшний тиждень”, який фактично тривав до 16 квітня²⁰⁰) і місця загибелі (Рип’янка замість Грабівка, відстань між якими складає 14 км²⁰¹) змушують сумніватися також у ствердженні факту капеланства о. В.Микитюка.

Зрештою, в офіційній “Метриці кліру Станиславівської єпархії” було констатовано, що о. В.Микитюк помер 29 квітня 1944 р., “замордований через большевицьких партизан в Грабівці коло Калуша”²⁰². Похований він разом з о. В.Скрутеном на подвір’ї церкви в Грабівці, де споруджено спільний пам’ятник. З метою вшанування їх пам’яті спільну могилу священиків на початку 1990-х років унесено до офіційного переліку пам’яток національно-визвольної боротьби Калуського району Івано-Франківської області²⁰³. З того часу тут щороку відправляється панахида за душі священиків²⁰⁴.

Життєвий шлях о. Володимира Микитюка був досить складним, неординарним, таким, що зазнав усіх перипетій суспільно-політичних процесів у Галичині першої половини ХХ ст. Свідомий свого духовного покликання, юний випускник гімназії Володимир спершу, 1917 р., вступає до австрійської армії, щоб сповнити патріотичний обов’язок захисту “малої” та “великої” батьківщини – Галичини в складі імперії Габсбургів. Згодом, після розпаду Австро-Угорської імперії, він активно підтримує національно-державні процеси в ЗУНР. Але поразка УГА та анексія Галичини Польщею 1919 р. суттєво змінюють долю В.Микитюка, який, нарешті, вступає до духовної семінарії в Станиславові. Саме тут, на нашу думку, остаточно визріла його релігійна та національна самоідентифікація. Вибір В.Микитюком безженного стану в умовах суспільного резонансу навколо “целібатної реформи” єпископа Г.Хомишина в Галичині, очевидно, засвідчив зрілість його світогляду та “консервативних” переконань у необхідності активізації суспільної місії священика як “воїна Христового”. Упродовж наступних двох періодів життя о. Володимира – “косівського” (1923–1934) і “станиславівського” (1934–1944) – ці консервативно-християнські погляди менш-більш виразно проявляються в його душпастирській, суспільно-політичній та культурно-просвітницькій праці. Водночас спостерігається певна еволюція в їх реалізації на практиці: якщо в “косівський” період о. В.Микитюк безпосередньо впливає на виховання української молоді, активізує церковні братства, підтримує УНДО й прагне нейтралізувати вплив “радикалів” на діяльність українських товариств (осередки товариств “Просвіта”, “Сокіл”, “Рідна школа”, “Народний Дім”, кооперативи), то згодом, у “станиславівський” період, він активно підтримує позицію владики Г.Хомишина щодо впровадження “Католицької акції” в Станиславівській єпархії через мережу товариства “Скала”, особисто сприяє її розвитку як заступник голови Головної управи, а виховний вплив церкви на молодь забезпечує через очолювану ним малу духовну семінарію. Період Другої світової війни став для священика часом важких випробувань і радикальної еволюції його суспільно-політичних поглядів. У перший період “радянізації” Галичини (1939–1941) о. В.Ми-

китюк, потрапивши в “агентурну розробку” органів НКВС, утікає до Німеччини, де, імовірно, і налагодив перші контакти з підпіллям ОУН. Повернувшись до Галичини восени 1941 р., він стає заступником голови та референтом відділу соціальної опіки УОК у Станіславові. Його ставлення до німецького окупаційного режиму, попри ознаки “вимушеної співпраці” (але не “колабораціонізму”), варто оцінювати скоріше з позицій “реальної політики” УЦК та ідеї “позитивної праці” для українського народу в умовах окупації. Навіть підтримка священиком акції набору до дивізії “Галичина” диктувалася не “угодовством з окупантами”, а була наслідком складної політичної комбінації лідерів УЦК та ОУН (м) щодо створення “зародка української армії”. Намагаючись переховатись у Грабівці на час переходу краєм радянсько-німецького фронту, о. В.Микитюк контактує з відділами УПА і, врешті, стає жертвою нападу загону радянських партизанів.

Запропонований автором біографічний нарис про о. Володимира Микитюка, звичайно, не претендує на вичерпність та “істину в останній інстанції”. Водночас, на нашу думку, майбутнім дослідникам біографії цього священика необхідно вирішити ще ряд наукових проблем. По-перше, варто з’ясувати особливості поєднання о. В.Микитюком душпастирських посад (сотрудника й катехита) у селі Кути та містечку Старі Кути в 1924–1934 рр. По-друге, для висвітлення його ролі в поширенні “Католицької акції” та розвитку товариства “Скала” необхідно залучити також листування о. В.Микитюка з Осипом Назаруком, виявлене автором у фондах ЦДІАЛ України у Львові²⁰⁵, але з “технічних” причин не опрацьоване досі. По-третє, залишається відкритим питання щодо ймовірного капеланства о. В.Микитюка у відділах УПА, розв’язання якого, на нашу думку, потребує залучення та комплексного критичного аналізу додаткових джерел.

1. Див.: Пилипів І. Українська Греко-Католицька Церква в період німецької окупації (1941–1944 рр.) / І. Пилипів // Галичина. – Івано-Франківськ, 2002. – Ч. 8. – С. 110; Марчук В. Церква, духовність, нація: Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / В. Марчук. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – С. 214; Климчук-Григорів Н. Нескорений народ – нескорена Церква / Н. Климчук-Григорів // Розстріляна і відроджена Церква : матеріали наук.-теорет. конф. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 73; Зрайко Б. УГКЦ в українському національно-визвольному русі 1940–1950-х років / Б. Зрайко // Музей “Територія Терору” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=249>. [07.08.2013]; Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. / Б. Зрайко // Розстріляна і відроджена Церква : матеріали наук.-теор. конф. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 78.
2. Див.: Єгрешій О. Взаємовідносини митрополита Андрея Шептицького і єпископа Григорія Хомишина / О. Єгрешій // Галичина. – Івано-Франківськ, 2001. – № 5–6. – С. 315–320; Москалюк М. Проблема celibату в християнсько-суспільному житті Галичини 20–30-х років ХХ ст. / М. Москалюк // Галичина. – Івано-Франківськ, 1997. – Ч. 1. – С. 58–62.
3. Див.: Беген О. Спроба владики Григорія Хомишина запровадити Католицьку Акцію у Станіславській єпархії / О. Беген // Історія релігій в Україні : Наук. щорічник. 2010 рік. – Львів, 2010. – Кн. 1. – С. 153–161; // Комісія у справах мирян УГКЦ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.laityugcc.org.ua/history-of-lay-movements/articles/catholic-action-in-stanyslaviv-eparchy.html> [07.08.2013]; Єгрешій О. Проблема взаємовідносин культурно-просвітницьких товариств “Скала” і “Просвіта” у 30-х роках ХХ ст. / О. Єгрешій // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск до 60-річчя УПА. – Дрогобич, 2002. – С. 352–361; Єгрешій О. Клерикальне просвітницьке товариство “Скала” (1934–1939 рр.): оптимізація чи деконсолідація? / О. Єгрешій // Україна Соборна : зб. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2, ч. 2. – С. 341–349; Єгрешій О. Клерикальні товариства в Галичині 1930-х рр.: ідеологія, взаємовпливи, резонанс, історична дидактика / О. Єгрешій // Галичина. – Івано-Франківськ, 2012. – Ч. 20–21. – С. 272–277; Москалюк М. Ф. Взаємовідносини Української християнської організації з УНДО: шлях від співробітництва до конфронтації / М. Ф. Москалюк // Вісник Прикарпатського університету. Історія. Вип. III. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 91–98; Пилипів І. Католицька акція 30-х рр. ХХ ст. та її виховний вплив на українську молодь Галичини / І. Пилипів, І. Андрухів // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Вип. 1. – Тернопіль, 2011. – С. 130–135; Пилипів І. Діяльність релігійно-просвітницького товариства “Скала” на теренах Станіславської єпархії ГКЦ у 30-х рр. ХХ ст. / І. Пилипів // Галичина. – Івано-Франківськ, 2012. – Ч. 20–21. – С. 249–258.

4. Див.: Арсенич П. Рід Шухевичів / П. Арсенич. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2005. – 264 с.; Арсенич П. Родина Заклинських / П. Арсенич. – Івано-Франківськ, 1995. – 56 с.; Арсенич П. Родина Озаркевичів / П. Арсенич. – Коломия : Вік, 1998. – 64 с.; Арсенич П. Священничий рід Бурачинських / П. Арсенич. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004. – 192 с.
5. Баб'як А. Нові українські мученики ХХ ст. / А. Баб'як. – Рим : Видання УКУ ім. св. Климентія Папи, 2002. – 200 с.
6. Головин Б. Ісповідники віри – наші сучасники / Б. Головин. – Тернопіль : Терно-граф, 2009. – 164 с.
7. Купчик Л. С. Третій удар: Доля галицьких отців-деканів / Л. С. Купчик. – Львів : Каменяр, 2001. – 145 с.; Купчик Л. Життєносні стовпи Церкви / Л. Купчик. – Жовква : Місіонер, 2010. – 204 с.
8. Церква мучеників [біографічні довідки на проголошених Папою Іваном Павлом II у 2001 році блаженними] / упоряд. О. Турій ; Ін-т Історії Церкви УКУ. – 2-ге вид., випр. – Львів : Свічадо, 2007. – 56 с.
9. Див.: Алексієвець М. Українська історична біографістика: нове бачення / М. Алексієвець // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2005. – № 2. – С. 4–6; Коляструк О. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці / О. Коляструк // Український історичний журнал. – 2007. – № 6. – С. 174–184; Таран Л. В. Провідні тенденції світової історіографії у ХХ ст. та проблеми кризи сучасної української історичної науки / Л. В. Таран // Український історичний журнал. – 1999. – № 1. – С. 12–21; Таран Л. В. Проблеми епістемології історії: від позитивізму до постмодернізму (на прикладі французької, російської, української історіографії) / Л. В. Таран // Український історичний журнал. – 2007. – № 2. – С. 185–196.
10. Біографічну довідку див.: М. П. Микитюк Ярослав (нар. 25.05. 1912, м. Коломия, Галичина) // Енциклопедія української діаспори / голов. ред. рада: В. Маркусь, П. Толочко. Т. 4 : Австралія – Азія – Африка. – К. ; Нью-Йорк ; Чикаго ; Мельбурн : НТШ, НАН України, 1995. – С. 124.
11. Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк / Я.-С. Микитюк // Альманах Станиславівської Землі : зб. матер. до історії Станиславова і Станиславівщини. Т. 2 / ред.-упоряд. М. Климишин. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1985. – С. 406–412.
12. Там само. – С. 78–80.
13. Дем'янів О. Священик від Бога [о. Володимир-Лука Микитюк] / О. Дем'янів // Нова Зоря. – 1996. – Ч. 11. – Травень. – С. 6.
14. Дрابعук І. Він жив для Бога і людей : біографічний нарис про о. Володимира Микитюка / І. Дрابعук // Нова Зоря. – 2003. – Ч. 40. – 8 жовт. – С. 4.
15. Пелехатий І. Микитюк Володимир-Лука (24.X. 1899, м. Коломия – 29.IV. 1944, с. Грабівка Калуського р-ну) / І. Пелехатий // Івано-Франківськ : Енциклопедичний словник ; Нова Зоря, 2010. – С. 291–292.
16. Див.: Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 2, оп. 3, спр. 70. 11.02. 1924 – 25.02. 1927 рр. Листування з Косівським повітовим староством про затвердження статутів та реєстрацію читалень українського товариства “Просвіта” у селах повіту, 362 арк.; там само, спр. 71. 15.04. 1924 – 01.10. 1930 рр. Листування з Косівським повітовим староством про затвердження статутів та реєстрацію читалень українського товариства “Просвіта” у селах повіту, 335 арк.; там само, спр. 73. 21.03. 1931 – 25.02. 1937 рр. Облікові листи Косівського повітового староства на читальні “Просвіта” на території повіту, 123 арк.; там само, спр. 314. без дат. Листи обліку і характеристики українських кооперативів Косівського повіту, 92 арк.; там само, спр. 328. 23.03. 1931 – 10.07. 1937 рр. Листи обліку українських товариств “Народний Дім” в селах Косівського повіту, 11 арк.; там само, ф. 304, оп. 1, спр. 31. Протоколи екзаменів на атестат зрілості за 1937–1938 навчальний рік, 25 арк.; там само, ф. 504, оп. 1, спр. 195а. 1887–1941 рр., м. Станиславів. Книга обліку священників Станиславівської єпархії за 1887–1941 рр. Т. 4, арк. 41.
17. Див.: Блажейовський Д. Історичний шематизм Станиславівської єпархії (1885–1938) / Д. Блажейовський. – Львів, 2002. – 430 с.; Шематизм всього кліру греко-католицької Станиславівської єпархії на рік Божий... – Станиславів, 1925–1938; Вістник Станиславівської єпархії. – 1919–1939; Воля Покуття. – 1941; Діло. – 1922–1939; Нова Зоря. – 1926–1939; Станиславівське слово. – 1942–1943; Українське слово. – 1941–1942.
18. Див.: Висоцький Р. Спогади дивізійника [Електронний ресурс] / Роман Висоцький. – Чикаго ; Жовква, 1994. – 176 с. – Режим доступу : http://shron.chtyvo.org.ua/Vysotskyi_Roman/Spohady_dyviziinyka.pdf; Заяць М. Жорстокі дні (спогади про 1943 р. в Галичині) [12 червня 2013 р.; 1973. – № 4] / Матвій Заяць // Вісті Комбатанта: слідами квартальника об'єднання був. вояків українців в Америці, Братства кол. вояків 1-ої УД УНА [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kombatingwar.blogspot.com/2013/06/blog-post_12.html; Ісаїв П. Історія міста Станиславова / П. Ісаїв // Альманах Станиславівської Землі : зб. м-лів до історії Станиславова і Станиславівщини. Т. 1 / ред.-упоряд.

- Б. Кравців. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – С. 96; Мацьків Т. Історія української державної гімназії в Станиславові / Т. Мацьків, Ю. Каменецький, О. Левицький // Альманах Станиславівської Землі : зб. м-лів до історії Станиславова і Станиславівщини. Т. 1 / ред.-упоряд. Б. Кравців. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – С. 263, 288, 293–300; Микитюк Я. Згадка про Малий Семінар ім. Священномученика Йосафата в Станиславові / Я. Микитюк // Альманах Станиславівської Землі : зб. м-лів до історії Станиславова і Станиславівщини. Т. 2 / ред.-упоряд. М. Климишин. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1985. – 900 с. – С. 78–79; Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 406–412; Паньківський К. Роки німецької окупації (1941–1944) / К. Паньківський. – Нью-Йорк, 1965. – С. 14, 25–26, 305, 307, 308; Шанковський Л. Тринадцять літ... (Дії УПА й збройного підпілля ОУН на терені Військової округи ч. 4 “Говерля” в 1943–1956 рр.) // Альманах Станиславівської Землі : зб. м-лів до історії Станиславова і Станиславівщини. Т. 1 / ред.-упоряд. Б. Кравців. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – С. 175; Яшан В. Дивізія “Галичина” у Станиславівській окрузі / В. Яшан // Альманах Станиславівської Землі : зб. м-лів до історії Станиславова і Станиславівщини. Т. 1 / ред.-упоряд. Б. Кравців. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – С. 154, 155, 157–158, 160; Яшан В. Під брунатним чоботом: Німецька окупація Станиславівщини в Другій світовій війні (1941–1944) / В. Яшан. – Торонто, 1989. – С. 142.
19. Див.: Ліквідація УГКЦ (1939–1946) : Документи радянських органів державної безпеки. – К. : ПП Сергійчук М. І., 2006. – Т. 1. – С. 580; Мартирологія українських церков : у 4 т. Т. 2 : Українська католицька церква : Документи, матеріали, християнський самвидав України / упоряд. і ред. О. Зінкевич і о. Т. Р. Лончина. – Торонто ; Балтимор : Смолоскип, 1985. – С. 136; Сергійчук В. ОУН – УПА в роки війни : Нові документи і матеріали / В. Сергійчук. – К. : Дніпро, 1996. – С. 396; Пам’ятки історії та мистецтва Івано-Франківської області (нововиявлене) // Івано-Франківська обласна організація Національної спілки краєзнавців України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ifoonsku.ucoz.ua/Pamjatky_istorij_ta_kultury_novovyjavlene.pdf. – С. 131 із 285; Яневич Б. Пам’ятки національно-визвольної боротьби / Богдан Яневич // Старий Калуш [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kalusz.io.ua/sl15681/bogdan_yanevich_pamyatki_nacionalno-vizvolnoe_borotbi. – С. 5.
20. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 504, оп. 1, спр. 195а, арк. 41; Блажейовський Д. Історичний шематизм Станиславівської єпархії... – С. 341; Пелехатий І. Микитюк Володимир-Лука... – С. 291.
21. Див.: Довідка про зміни в адміністративно-територіальному поділі сучасної Івано-Франківської області (1752–1939) // Державний архів Івано-Франківської області : путівник. Т. 1 : Фонди періоду до 1939 року. – К., 2008. – С. 322–323.
22. Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 406.
23. Там само.
24. Див.: Коломия й Коломийщина : зб. споминів і статей про недавнє минуле / ред. та упоряд. проф. д-р Б. Романенчук. – Філадельфія : Вид. Комітету коломиян, 1988. – Т. 1. – С. 87–89.
25. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 504, оп. 1, спр. 195а, арк. 41; Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 406.
26. Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 406.
27. Коломия й Коломийщина : зб. споминів і статей... [Т. 1]. – С. 90.
28. Див. і пор.: Терещенко Ю. Український патріот з династії Габсбургів / Ю. Терещенко, Т. Осташко. – К. : Темпора, 2008. – 382 с.; Степаков Ф. З любов’ю до України : [Про Василя Вишиваного – австрійського принца Вільгельма Габсбурга] / Ф. Степаков // Слово і час. – 1994. – № 7. – С. 77–79; Вільгельм Габсбург : Підтримка української справи. Геополітичні наміри Відня // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Вільгельм_Габсбург.
29. Військове звання хорунжого в УГА відповідає званню прапорщика в армії Австро-Угорщини (Порівняльна таблиця військових звань сухопутних сил // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Військові_звання#cite_note-3, однак в історіографії існують розбіжності в ідентифікації військового звання (ступеня) В. Микитюка. Так, Я.-С. Микитюк та І. Пелехатий вказують звання “хорунжий” (Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 406; Пелехатий І. Микитюк Володимир-Лука ... – С. 291), краєзнавець І. Драбчук – звання “січковий стрілець” (Драбчук І. Він жив для Бога і людей... – С. 4), О. Дем’янів – “рядовий УГА” (Дем’янів О. Священик від Бога... – С. 6).
30. Див.: Італійський фронт Першої світової війни // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Італійський_фронт_Першої_світової_війни.
31. Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 406.
32. Дем’янів О. Священик від Бога... – С. 6.
33. Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 406.

34. Пор.: Лебедович І. Польові духовники Української Галицької Армії : У 45-річчя участі у Визвольних змаганнях : (Матеріали до історії). – Вінніпег, 1963. – С. 18, 73, 221, 229–235; Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1925. – С. 269; Блажейовський Д. Історичний шематизм Станиславівської єпархії... – С. 373; Блажейовський Д. Історичний шематизм Львівської архієпархії. (1832–1944). Т. 2 : Духовенство і релігійні згромадження. – Львів ; К. : Академія, 2004. – С. 107. – Текст англ. мовою.
35. Делятинський Р. І. Станиславівська духовна семінарія у 1918–1925 роках: етапи повоєнного відновлення та її роль у формуванні духовенства нового типу / Р. І. Делятинський // Нарис історії Івано-Франківської (Станіславівської) Духовної Семінарії імені святого священномученика Йосафата. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 55–76.
36. Необхідно підкреслити, що сучасні дослідники, спираючись на спогади брата священника, як правило, вказують іншу, неправильну дату завершення студій та священничих свячень – відповідно, липень і жовтень 1923 р. Див. і пор.: Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 406; Драбчук І. Він жив для Бога і людей... – С. 4; Пелехатий І. Микитюк Володимир-Лука... – С. 291–292.
37. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 504, оп. 1, спр. 195а, арк. 41.
38. Див. і пор.: Вістник Станиславівської єпархії. – 1918. – Ч. I–III. – С. 24; Ч. VI–VII. – С. 49; Ч. VIII–IX. – С. 74; Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1913. – С. 295; Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1925. – С. 279; Ісаїв П. Історія міста Станиславова... – С. 74.
39. Див.: о. І. Л. З історії Духовної Семінарії в Станіславові / о. І. Л. // Альманах українських богословів. – Жовква, 1923. – С. 140; о. Др. Лятишевський. Целібат / о. І. Л. // Український голос. – Перемишль, 1922. – Ч. 13. – 26 марта. – С. 1; Кравчук А. Конференції архієреїв Української греко-католицької церкви (1902–1937). – Львів : Свічадо, 1997. – С. 50, 52, 62; Чорновол І. Митрополит Андрей Шептицький у спогадах Олександра Барвінського : (До 100-річчя інтронізації митрополита Андрея Шептицького) / І. Чорновол // Київська церква. – 2001. – № 2–3. – С. 290.
40. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІЛ України), ф. 129, оп. 2, спр. 1370. 1923 р. Скарга греко-католицьких священників москвофільського напрямку до папи на політику латинізації та українізації греко-католицької церкви, здійснювану її керівництвом, арк. 1–7; Григорій, єпископ. До Всечесного Духовенства Станиславівської Єпархії. – Станиславів : Накладом Еп. Орд., 1925. – 9 с.; Москалюк М. Проблема целібату в християнсько-суспільному житті Галичини... – С. 58–62.
41. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 504, оп. 1, спр. 195а, арк. 41; Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1925. – С. 268; Блажейовський Д. Історичний шематизм Станиславівської єпархії... – С. 341.
42. Див.: Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1925. – С. 268; Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 406.
43. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 504, оп. 1, спр. 195а, арк. 41; Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 406; Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1925. – С. 115.
44. Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1925. – С. 115.
45. Пор.: Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 73, арк. 43–43 зв.; там само, спр. 314, арк. 61–61 зв.; там само, спр. 328, арк. 3–3 зв.; Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 406–407.
46. Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 406.
47. Там само. – С. 406–407.
48. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 504, оп. 1, спр. 195а, арк. 41; Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 407.
49. Там само; Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1925. – С. 120; Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1927. – С. 60; Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1929. – С. 80; Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1931. – С. 19, 86; Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 407; Блажейовський Д. Історичний шематизм Станиславівської єпархії... – С. 123, 341.
50. Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1925. – С. 122; Блажейовський Д. Історичний шематизм Станиславівської єпархії... – С. 302.
51. Див.: Блажейовський Д. Історичний шематизм Станиславівської єпархії... – С. 364; Блажейовський Д. Історичний шематизм Львівської архієпархії... Т. 2. – С. 395; Блажейовський Д. Історичний шематизм Перемиської єпархії з включенням Апостольської Адміністрації Лемківщини (1828–1939). – Львів : Каменяр, 1995. – С. 837. – Текст англ. мовою.
52. Пор.: Держархів Івано-Франківської обл., ф. 504, оп. 1, спр. 195а, арк. 41; Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1925. – С. 120.
53. Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 407.

54. Див.: Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1925. – С. 120; Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1927. – С. 60; Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1929. – С. 80; Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1931. – С. 86.
55. Див.: Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1927. – С. 60; Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1929. – С. 79–80; Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1931. – С. 86.
56. Див.: Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1925. – С. 120; Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1927. – С. 60; Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1929. – С. 79–80; Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1931. – С. 86; Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 407.
57. Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 407.
58. Там само. – С. 407–408.
59. У зведених шематизмах трьох єпархій Галицької митрополії УГКЦ указані Я.-С. Микитюком прізвища та імена священиків збігаються не повністю, що не дозволяє їх достовірно ідентифікувати. Див. і пор.: Блажейовський Д. Історичний шематизм Станиславівської єпархії... – С. 291–292, 296–297, 350, 383, 393; Блажейовський Д. Історичний шематизм Львівської архієпархії... Т. 2. – С. 115–116, 351–352, 478–479, 521–522; Блажейовський Д. Історичний шематизм Перемиської єпархії... – С. 652–653, 802, 880, 908.
60. Див.: Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1925. – С. 120; Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1927. – С. 60; Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1929. – С. 80; Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1931. – С. 86.
61. Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1927. – С. 60; Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1929. – С. 79–80; Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1931. – С. 86.
62. Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 407.
63. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 504, оп. 1, спр. 195а, арк. 41.
64. Див.: Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918–1929). Т. 1 / М. Кугутяк. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 264–265.
65. Див. і пор.: Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 407; Блажейовський Д. Історичний шематизм Станиславівської єпархії... – С. 302, 339, 364; Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 314, арк. 36; Там само, спр. 328, арк. 8.
66. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 70, арк. 142–147, 163–175.
67. Там само, спр. 73, арк. 55–55 зв.; Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1925. – С. 120.
68. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 73, арк. 55–55 зв., 56.
69. Див.: Там само, спр. 314, арк. 35, 71–71 зв.; Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1925. – С. 120.
70. Детальніше див.: Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 73, арк. 52–52 зв., 53, 54–54 зв. Порів.: Арсенич П. “Просвіта” на Гуцульщині / П. Арсенич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2010. – Вип. 19. – С. 311; Сіреджук П. Діяльність “Просвіти” в Космачі / П. Сіреджук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2010. – Вип. 19. – С. 313.
71. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 70, арк. 74, 75.
72. Там само, арк. 77–83, 85–85 зв.
73. Там само, арк. 86.
74. Там само, арк. 126.
75. Там само, арк. 124–125, 127–141.
76. Там само, спр. 73, арк. 52–52 зв.
77. Там само.
78. Там само, спр. 70, арк. 87, 89, 90, 104–106.
79. Там само, спр. 73, арк. 39, 40–40 зв.
80. Див. і пор.: Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 73, арк. 42–42 зв.; Арсенич П. “Просвіта” на Гуцульщині... – С. 311.
81. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 71, арк. 203.
82. Там само, спр. 73, арк. 42–42 зв.
83. Там само, оп. 3, спр. 328, арк. 2, 8–8 зв.
84. Див.: Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 328, арк. 8 зв.; Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 407.
85. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 328, арк. 8 зв.
86. Там само, арк. 9.
87. Там само, спр. 314, арк. 36, 70–70 зв.

88. Пор.: Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 407; Н. Й. З Гуцульщини : (Політично-суспільні настрої. Пластова організація. – Інерція інтелігенції. Бездіяльність і безідейність молоді) / Н. Й. // Діло. – 1926. – 18 серп. – Ч. 182. – С. 4.
89. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 73, арк. 55–55 зв., 56.
90. Там само, спр. 314, арк. 35, 71–71 зв.
91. Там само, арк. 32.
92. Там само, спр. 73, арк. 52–52 зв., 53.
93. Там само, спр. 314, арк. 36, 70–70 зв.
94. Див.: Н. Й. З Гуцульщини : (Політично-суспільні настрої. Пластова організація. Інерція інтелігенції. Бездіяльність і безідейність молоді) / Н. Й. // Діло. – 1926. – 18 серп. – Ч. 182. – С. 4; Дописи: Косівщина. Вибори і уложення сил в повіті // Діло. – 1928. – 23 берез. – Ч. 66. – С. 4.
95. Боднар О. Культурно-просвітня діяльність української соціалістично-радикальної партії (1923–1939) / О. Боднар // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія “Історія”. – Тернопіль, 2010. – Вип. 2. – С. 133.
96. Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 407.
97. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 2, оп. 3, спр. 73, арк. 57–57 зв., 58–58 зв., 59–59 зв.
98. Там само, арк. 54–54 зв.
99. Там само, спр. 328, арк. 10–10 зв.
100. Там само, спр. 73, арк. 42–42 зв.
101. Пор.: Держархів Івано-Франківської обл., ф. 504, оп. 1, спр. 195а, арк. 41; Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 408; Блажейовський Д. Історичний шематизм Станиславівської єпархії... – С. 341; Пелехатий І. Микитюк Володимир-Лука... – С. 292.
102. Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1935. – С. 139–140.
103. Див.: Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1938. – С. 140–141; Альманах Станиславівської Землі : зб. матер. до історії Станиславова і Станиславівщини. [Т. 1] / ред.-упоряд. Б. Кравців. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – С. 295.
104. Див.: Мацьків Т., Каменецький Ю., Левицький О. Історія української державної гімназії в Станиславові... – С. 263.
105. Через це окремі очевидці та сучасні історики помилково ідентифікують обидві інституції. Див., наприклад: Мацьків Т., Каменецький Ю., Левицький О. Історія української державної гімназії в Станиславові... – С. 288; Драбчук І. Він жив для Бога і людей... – С. 4.
106. Детальніше див.: Мацьків Т., Каменецький Ю., Левицький О. Історія української державної гімназії в Станиславові... – С. 263.
107. Шематизм... Станиславівської єпархії. – 1929. – С. 164. Біографічну довідку – див.: Блажейовський Д. Історичний шематизм Станиславівської єпархії... – С. 313; Драбчук І. Родина Коновальців [Електронний ресурс] / І. Драбчук. – Режим доступу : http://komarno.in.ua/publ/vidomi_ljudi/rodina_konovalciv/6-1-0-20.
108. Директор української державної гімназії в Станиславові Осип Левицький у своїх спогадах помилково зазначив, що управителем бурси св. Йосафата о. В. Микитюк став “після смерті о. Коновальця” (Мацьків Т., Каменецький Ю., Левицький О. Історія української державної гімназії в Станиславові... – С. 288), а згодом цю помилку повторив в одній зі своїх статей історик-краєзнавець І. Драбчук (Драбчук І. Він жив для Бога і людей... – С. 4).
109. Микитюк Я. Згадка про Малий Семінар... – С. 78.
110. Микитюк Я. Згадка про Малий Семінар... – С. 78; Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 408.
111. Микитюк Я. Згадка про Малий Семінар... – С. 78.
112. Держархів Івано-Франківської обл., ф. 504, оп. 1, спр. 195а, арк. 41; Микитюк Я. Згадка про Малий Семінар... – С. 78.
113. Микитюк Я. Згадка про Малий Семінар... – С. 78, 79.
114. Див.: Мацьків Т., Каменецький Ю., Левицький О. Історія української державної гімназії в Станиславові... – С. 288; Микитюк Я. Згадка про Малий Семінар... – С. 78–79; Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 408.
115. Микитюк Я. Згадка про Малий Семінар... – С. 79.
116. Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 408.
117. Там само. – С. 408–409.
118. Див., наприклад: Держархів Івано-Франківської обл., ф. 304, оп. 1, спр. 31, арк. 1, 5, 9 і т. д.
119. Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 409.
120. З краю // Нова Зоря. – 1935. – Ч. 9. – С. 5.

- ^{121.} Припускаємо, що о. В. Микитюк поділяв погляди анонімного “священника” або ж, імовірно, сам був автором статті. Див.: Досвід духовенства. Як він усвідомлений і як кристалізується у статутах “Скали” і в житті. Священик // Нова Зоря. – 1937. – Ч. 11. – С. 4; Ч. 12. – С. 4–6.
- ^{122.} Досвід духовенства. Як він усвідомлений і як кристалізується у статутах “Скали” і в житті. Священик // Нова Зоря. – 1937. – Ч. 11. – С. 4.
- ^{123.} Досвід духовенства. Як він усвідомлений і як кристалізується у статутах “Скали” і в житті. Священик // Нова Зоря. – 1937. – Ч. 11. – С. 4–5.
- ^{124.} Див. і пор.: Засідання Головного Відділу “Скали” // Нова Зоря. – 1937. – Ч. 26. – С. 1; Загальний з’їзд “Скали” 7.05.1937 // Нова Зоря. – 1937. – Ч. 33. – С. 2; Дискусія на З’їзді “Скали” // Нова Зоря. – 1937. – Ч. 36. – С. 4.
- ^{125.} Новий Відділ “Скали” // Нова Зоря. – 1937. – Ч. 34. – С. 1; Дискусія на З’їзді “Скали” // Нова Зоря. – 1937. – Ч. 36. – С. 4.
- ^{126.} З релігійно-церковного життя : Деканальний Соборчик у Снятині // Нова Зоря. – 1937. – Ч. 52. – С. 7.
- ^{127.} Засідання Головного Відділу // Нова Зоря. – 1937. – Ч. 82. – С. 1; Беген О. Спроба владики Григорія Хомишина запровадити Католицьку Акцію...
- ^{128.} Бібліотека Товариства “Скала” : Проект програми будучих видань. Арамис // Нова Зоря. – 1938. – Ч. 35. – С. 6–7.
- ^{129.} Засідання Головного Відділу “Скали” // Нова Зоря. – 1938. – Ч. 16. – С. 1; Ч. 34. – С. 1.
- ^{130.} Див.: Новий Відділ “Скали” // Нова Зоря. – 1938. – Ч. 40. – С. 1; Резолюції III-их Загальних Зборів “Скали” з дня 26 травня 1938 р. // Нова Зоря. – 1938. – Ч. 40. – С. 2; Засідання Головного Відділу “Скали” // Нова Зоря. – 1938. – Ч. 46. – С. 5.
- ^{131.} Курс Католицької Акції // Нова Зоря. – 1938. – Ч. 58. – С. 2.
- ^{132.} Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 409–410.
- ^{133.} Див.: Ліквідація УГКЦ (1939–1946) : документи... – Т. 1. – С. 58–60.
- ^{134.} Микитюк Я. Згадка про Малий Семінар... – С. 79.
- ^{135.} Помилковим є твердження О. Дем’янів про те, що якісь невідомі “друзі” о. В. Микитюка “переховали під час першої більшовицької окупації, і отець Лука залишився живий” (див.: Дем’янів О. Священик від Бога... – С. 6).
- ^{136.} Див. і пор.: Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 409–410; Ліквідація УГКЦ (1939–1946) : документи... – Т. 1. – С. 60–61.
- ^{137.} Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 409–410. Пор.: Die Hermann-Goering-Werke bauen – in Watenstedt 1939–1941 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.org/details/1941-Die-Hermann-Goering-Werke-bauen>; Reichswerke Hermann Göring // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://de.wikipedia.org/wiki/Reichswerke_Hermann_G%C3%B6ring.
- ^{138.} Держархів Івано-Франківської обл., ф. 504, оп. 1, спр. 195а, арк. 41; Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 410.
- ^{139.} Пелехатий І. Микитюк Володимир-Лука... – С. 292.
- ^{140.} Держархів Івано-Франківської обл., ф. 504, оп. 1, спр. 195а, арк. 41.
- ^{141.} Микитюк Я. Згадка про Малий семінар... – С. 79; Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 410; Мацьків Т., Каменецький Ю., Левицький О. Історія української державної гімназії в Станіславові... – С. 263.
- ^{142.} Див.: Мацьків Т., Каменецький Ю., Левицький О. Історія української державної гімназії в Станіславові... – С. 293–294, 298, 299.
- ^{143.} Паньківський К. Роки німецької окупації... – С. 14, 25–26, 305, 307, 308; Українська Національна Рада у Львові. Окружний Український Комітет у Станіславові // Воля Покуття. – 1941. – 19 жовт. – Ч. 23. – С. 3; На твердому та ясному шляху: Рік праці УОК в Станіславові // Станіславівське слово. – 1942. – Ч. 21. – 27 груд. – С. 6.
- ^{144.} Ліквідація УГКЦ (1939–1946) : документи... – Т. 1. – С. 577, 580.
- ^{145.} Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 410.
- ^{146.} Паньківський К. Роки німецької окупації... – С. 6–7.
- ^{147.} Див. і пор.: Чорновол І. Тягар прагматизму, або Олександр Барвінський у світлі сучасності / І. Чорновол // Барвінський О. Спомини з мого життя. – К., 2004. – С. 23–24, 29–30; Паньківський К. Роки німецької окупації... – С. 32; Послання Їх Ексцеленції Митрополита Кир Андрея до духовенства і вірних // Станіславівське слово. – 1943. – Ч. 33. – 15 серп. – С. 2, 4; Митрополит Андрей Шептицький : життя і діяльність : документи і матеріали (1899–1944). – Т. 2 : Церква і суспільне питання. Кн. 1 : Пастирське вчення і служіння. – Львів : Місіонер, 1999. – С. 537, 539.

- ^{148.} Український Окружний Комітет у Станіславіві. Іван Ставничий // Українське слово. – 1941. – Ч. 31. – 7 груд. – С. 2.
- ^{149.} Реферат Суспільної Опіки У.О.К. в Станіславіві // Українське слово. – 1941. – Ч. 39. – 25 груд. – С. 3.
- ^{150.} На твердому та ясному шляху : Рік праці УОК в Станіславіві // Станіславівське слово. – 1942. – Ч. 21. – 27 груд. – С. 6.
- ^{151.} Мацьків Т., Каменецький Ю., Левицький О. Історія української державної гімназії в Станіславіві... – С. 296.
- ^{152.} Св. Миколая по передмістях і серед шкільної дітвори в Станіславіві // Українське слово. – 1941. – Ч. 38. – 23 груд. – С. 3; Св. Миколая в школі та в захисті // Українське слово. – 1941. – Ч. 41. – 30 груд. – С. 3.
- ^{153.} Український Окружний Комітет у Станіславіві в справі “Коляди” // Українське слово. – 1942. – Ч. 3. – 7 січ. – С. 8; Час коляди доходить до кінця // Українське слово. – 1942. – Ч. 6. – 16 січ. – С. 3.
- ^{154.} Український Окружний Комітет у Станіславіві. Іван Ставничий // Українське слово. – 1941. – Ч. 31. – 7 груд. – С. 2.
- ^{155.} Станіславівська хроніка // Станіславівське слово. – 1943. – Ч. 22. – 30 трав. – С. 6.
- ^{156.} Праця на селі // Станіславівське слово. – 1942. – Ч. 1. – 2 серп. – С. 6; Посилена праця Станіславівщини : діяльність Реферату Культурної Праці // Станіславівське слово. – 1942. – Ч. 1. – 2 серп. – С. 6.
- ^{157.} Мацьків Т., Каменецький Ю., Левицький О. Історія української державної гімназії в Станіславіві... – С. 299–300.
- ^{158.} Детальніше див.: Пилипів І. До питання про ставлення греко-католицького духовенства до дивізії “Галичина” (1943–1945 рр.) / І. Пилипів, Р. Делятинський // Галичина: Всеукраїнський науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2009. – Ч. 15–16. – С. 373–388.
- ^{159.} Див.: СС-Стрілецька Дивізія “Галичина”: Урочистий акт в уряді Губернатора Галичини // Станіславівське слово. – 1943. – Ч. 18. – 2 трав. – С. 1; Урочистий акт з нагоди створення СС-Стрілецької Дивізії “Галичина” // Станіславівське слово. – 1943. – Ч. 19. – 9 трав. – С. 6.
- ^{160.} Яшан В. Дивізія “Галичина” у Станіславівській окрузі... – С. 154; Зібрання громадянства // Станіславівське слово. – 1943. – Ч. 19. – 9 трав. – С. 6.
- ^{161.} Цит. за: Маніфестація в Станіславіві з нагоди набору добровольців // Станіславівське слово. – 1943. – Ч. 21. – 23 трав. – С. 6. Пор.: Яшан В. Дивізія “Галичина” у Станіславівській окрузі... – С. 155; Висоцький Р. Спогади дивізійника... – С. 17.
- ^{162.} Поклін Героям: Зелено-святочні торжества могил у Станіславіві // Станіславівське слово. – 1943. – Ч. 27. – 4 лип. – С. 6.
- ^{163.} Див. і пор.: Яшан В. Дивізія “Галичина” у Станіславівській окрузі... – С. 157–158; Висоцький Р. Спогади дивізійника... – С. 18.
- ^{164.} Ми готові до боротьби: Величаве свято СС Стрілецької Дивізії “Галичина” у Станіславіві // Станіславівське слово. – 1943. – 18 лип. – Ч. 29. – С. 6; Величаве свято добровольців. Перші добровольці поїхали // Станіславівське слово. – 1943. – Ч. 31. – 1 серп. – С. 6; За Батьківщину. Станіславів прощає своїх добровольців // Станіславівське слово. – 1943. – Ч. 31. – 1 серп. – С. 6; пор.: Марчук В. В. Церква, духовність, нація... – С. 214.
- ^{165.} Станіславівщина прощає своїх стрільців: Добровольці СС Стрілецької Дивізії “Галичина” на вишкіл // Станіславівське слово. – 1943. – Ч. 48. – 28 листоп. – С. 6; Яшан В. Дивізія “Галичина” у Станіславівській окрузі... – С. 160.
- ^{166.} Однак ця суперечність не була настільки гострою, як це намагається показати у своєму публіцистичному нарисі О. Дем’янів, стверджуючи, що “часто траплялося так, що на одних і тих самих зборах за дивізію агітував отець Лука, а проти створення дивізії – представник підпільної ОУН, колишній його гімназист” (пор.: Дем’янів О. Священик від Бога... – С. 6).
- ^{167.} Див. і пор.: Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 411; Мірчук П. Українська повстанська армія 1942–1952 : документи і матеріали. – Львів : Просвіта, 1991. – С. 187–234; Заяць М. Жорстокі дні (спогади про 1943 р. в Галичині)... [Електронний ресурс] / Матвій Заяць...
- ^{168.} Заяць М. Жорстокі дні (спогади про 1943 р. в Галичині)... [Електронний ресурс]...
- ^{169.} Пор.: Мацьків Т., Каменецький Ю., Левицький О. Історія української державної гімназії в Станіславіві... – С. 296–297; Бондарев І. Хроніка одного розстрілу [опублік. 29.11.2012] / І. Бондарев // Репортер: івано-франківський тижневик : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.report.if.ua/neformat/neformat/hronika-odnogo-rozstrilu>.
- ^{170.} Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 411.
- ^{171.} Там само.

- ¹⁷² Цит. за: Старі фото Станиславова (Івано-Франківська) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1326285&page=101>.
- ¹⁷³ Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 411.
- ¹⁷⁴ Маршрут пішохідний “Івано-Франківськ – Грабівка” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://maps.google.com.ua/?hl=ru>.
- ¹⁷⁵ Спогади вчителя місцевої школи І. В. Іванцева, записані автором 8 травня 2007 р. у с. Грабівка Калуського району Івано-Франківської області // Приватний архів Руслана Делятинського.
- ¹⁷⁶ Див.: Блажейовський Д. Історичний шематизм Львівської архієпархії (1832–1944). Т. 1 : Адміністрація і парохії / Д. Блажейовський. – Львів ; К., 2004. – С. 276–277.
- ¹⁷⁷ Біографічну довідку див.: Блажейовський Д. Історичний шематизм Львівської архієпархії... Т. 2. – С. 397.
- ¹⁷⁸ Див.: До 65-річчя загибелі полковника УПА Василя Андрусяка “Грегита” // Центр досліджень визвольного руху [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cdvr.org.ua/node/938>; Забілий Р. Нарис історії куреня “Скажені” / Р. Забілий // Український визвольний рух : зб. 1 / Центр досліджень визвольного руху. – Львів, 2003. – С. 125–143. – Режим доступу : http://cdvr.org.ua/sites/default/files/archive/zbirnyk_1.pdf; Мизак Н. УПА-Захід і збройне підпілля ОУН у боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу у 1942–1960 рр. / Н. Мизак. – Чернівці ; Торонто : Прут, 2011. – С. 93, 102. – Режим доступу : <http://www.religstud.chnu.edu.ua/res/religstud/Knyha%207.pdf>.
- ¹⁷⁹ Див. і пор.: Микитюк Я. Згадка про Малий Семінар... – С. 79; Мельник Петро Васильович (“Хмара” // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Мельник-Хмара_Петро.
- ¹⁸⁰ Літопис УПА. Основна серія. Т. 3 : Чорний ліс. Передрук підпільного журналу УПА. Кн. 1. / ред. Є. Штендера, П. Потічний. – Торонто, 1978. – С. 133–134.
- ¹⁸¹ Пор.: Літопис УПА. Основна серія. Т. 3 : Чорний ліс... – С. 134; Когут М. Герої не вмирають : Спогади / М. Когут. – Дрогобич : Відродження, 2001. – С. 14.
- ¹⁸² Детальніше див.: Літопис УПА. Основна серія. Т. 20 : Показчик до “Літопису УПА”. Кн. 1 : 1–9 тт. / ред. Є. Штендера, П. Потічний, С. Шпак. – Торонто, 1994. – С. 376. Про обставини його загибелі разом із курінним “Благим” див.: Захарова М. Олекса Химинець (“Благий”) – пластун, курінний “Месників”, лицар Срібного хреста Бойової заслуги : до 100-річчя від дня народження командира УПА і 70-річчя створення УПА / М. Захарова // Краєзнавець Прикарпаття. – 2012. – № 20. – С. 51.
- ¹⁸³ Літопис УПА. Основна серія. Т. 3 : Чорний ліс... – С. 133–134.
- ¹⁸⁴ “Позитивні оцінки” можливості капеланства в УПА о. В. Микитюка див.: Климчук-Григорів Н. Нескорений народ – нескорена Церква... – С. 73; Зрайко Б. УГКЦ в українському національно-визвольному русі 1940–1950-х років / Б. Зрайко // Музей “Територія Терору” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=249>; Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр. ... – С. 78; Забзалюк Д. Є. Організація церковно-релігійного життя у військових формуваннях УПА... – С. 6; Забзалюк Д. Є. Організація релігійного життя в УПА [Електронний ресурс]... – С. 29; Забзалюк Д. Душпастирська служба українських військових формацій першої половини ХХ ст. : монографія / Д. Забзалюк. – Львів : ЛьвівДУВС, 2012. – С. 156; Пелехатий І. Микитюк Володимир-Лука... – С. 292.
- ¹⁸⁵ Яшан В. Під брунатним чоботом : Німецька окупація Станиславщини... – С. 142.
- ¹⁸⁶ Драбчук І. Він жив для Бога і людей... – С. 4.
- ¹⁸⁷ Сурмач О. УГКЦ і український національно-визвольний рух у період німецької окупації (1941–1944 рр.) / О. Сурмач // Історія релігій в Україні : Праці XI Міжнар. наук. конф. (Львів, 16–19 травня 2001 р.). – Львів, 2001. – Кн. 1. – С. 424–429; Марчук В. В. Церква, духовність, нація... – С. 214; Пилипів І. До питання про греко-католицьких капеланів в Українській повстанській армії (1942–1946 рр.) / І. Пилипів, Р. Делятинський // Галичина: Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. Вип. 14. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 303–316.
- ¹⁸⁸ Див.: Папакін Г. Українські визвольні змагання 1939–1956 : джерельний контент. Вип. 1 : Проблеми класифікації й змісту джерел повстанського та радянського походження / відп. ред. Г. Боряк. – К., 2012. – С. 136. – Режим доступу : <http://histans.com/LiberUA/978-966-02-6669-8/978-966-02-6669-8.pdf>.
- ¹⁸⁹ Бої УПА за Чорний Ліс під Станиславоном (Із звіту командира Воєнної Округи IV УПА – Захід) // Літопис УПА. Т. 19 : Група УПА “Говерля”. Кн. 2 : Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. – Торонто ; Львів, 1992. – С. 44–45.
- ¹⁹⁰ Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 411–412.
- ¹⁹¹ о. Гриньох І. Ще у справі українського військового духівництва / о. І. Гриньох // Патріярхат. – 1992. – Ч. 5. – С. 24–25.

- ¹⁹². Сергійчук В. ОУН – УПА в роки війни : Нові документи і матеріали / В. Сергійчук. – К. : Дніпро, 1996. – С. 396.
- ¹⁹³. До 65-річчя загибелі полковника УПА Василя Андрусика – “Грегіта” // Центр досліджень визвольного руху [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cdvr.org.ua/node/938>.
- ¹⁹⁴. Шанковський Л. Тринадцять літ... – С. 175.
- ¹⁹⁵. Забілий Р. Нарис історії куреня “Скажені”... [Електронний ресурс]... – С. 128.
- ¹⁹⁶. Там само. – С. 130.
- ¹⁹⁷. Див.: Яшан В. Під брунатним чоботом : Німецька окупація Станиславівщини... – С. 142, 264; Спогади вчителя місцевої школи І. В. Іванцева, записані автором 8 травня 2007 р. у с. Грабівка Калуського району Івано-Франківської області // Приватний архів Руслана Делятинського; Шанковський Л. Тринадцять літ... – С. 175; Мартирологія українських церков... – Т. 2 : УКЦ. – С. 136. Пор.: Грабовецький В. Грабівка : Літопис оселі над Луквою / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001. – С. 103; Дрбчук І. Він жив для Бога і людей... – С. 4; Пелехатий І. Микитюк Володимир-Лука... – С. 292.
- ¹⁹⁸. Див.: Яшан В. Під брунатним чоботом : Німецька окупація Станиславівщини... – С. 142.
- ¹⁹⁹. Микитюк Я.-С. Отець Володимир-Лука Микитюк... – С. 411–412. Пор.: Зрайко Б. УГКЦ і національно-визвольні змагання 40–50-х рр... – С. 78.
- ²⁰⁰. Пор.: Сопоставление дат православной и католической пасхи (1918–2049) // Пилотируемая космонавтика в цифрах и фактах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://space.kursknet.ru/astron/russian/calendar/easters.sht>.
- ²⁰¹. Пішохідний маршрут Грабівка – Рипянка, Івано-Франківська область // Google Карты [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://goo.gl/maps/ha6Pw>; Яндекс-карти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://maps.yandex.ua/-/CVbCuG0y>.
- ²⁰². Держархів Івано-Франківської обл., ф. 504, оп. 1, спр. 195а, арк. 41.
- ²⁰³. Пам’ятки історії та мистецтва Івано-Франківської області (нововиявлене)... – С. 131; Яневич Б. Пам’ятки національно-визвольної боротьби... – С. 5.
- ²⁰⁴. Дрбчук І. Він жив для Бога і людей... – С. 4.
- ²⁰⁵. ЦДІАЛ України, ф. 359, оп. 1, спр. 289, арк. 1–18. 1930–1939 рр. : Листи Мельниківської О., Мельниковича О., Метеллі С., Микитюка В. до О. Назарука.

В статті проведена реконструкція біографії незаурядної личности греко-католического священника Владимира Мыкитюка, сотрудника настоятеля прихода в Кобаках, управляющего приходами в Рыбно и Старых Кутах, катехита школы и главы кружка общества “Просвита”, катехита в гимназии и ректора малой духовной семинарии в Станиславове, заместителя председателя Главного правления общества “Скала”, заместителя председателя и референта социального обеспечения Украинского окружного комитета (УОК) в Станиславове, известного в историографии также как капеллан (военный священник) УПА, который трагически погиб в апреле 1944 г.

Ключевые слова: о. Владимир Мыкитюк, хорунжий (четар, лейтенант) Украинской галицкой армии (УГА), духовная семинария, целибат, сотрудник настоятеля прихода, администратор (управляющий) приходами, катехит (учитель религии), ректор малой духовной семинарии, заместитель председателя Главного правления общества “Скала”, заместитель председателя и референт социального обеспечения Украинского окружного комитета (УОК) в Станиславове, капеллан УПА.

In the article reconstructed the biography of extraordinary personality of the Greek Catholic priest Fr. Vladimir Mykytiuk, the vicar of Kobaky, the administrator of Rybno and of Stari Kuty, the school’s catechist and head reading room “Prosvita” in the Kuty, the gymnasium catechist and the rector of minor theological seminary in Stanislaviv, the Deputy Chairman of the General Board of Society “Skala”, the deputy chairperson and referent of social care in the Ukrainian District Committee in Stanislaviv known in the historiography also as chaplain of Ukrainian Rebel Army which tragically killed in April 1944.

Keywords: Vladimir Mykytiuk, cornet (chetar, lieutenant), the vicar, the administrator, the catechist schools, head reading room “Prosvita”, the catechist gymnasium, the rector of minor theological seminary, the Deputy Chairman of the General Board of Society “Skala”, the deputy chairperson and referent of social care in the Ukrainian District Committee in Stanislaviv, the chaplain of Ukrainian Rebel Army.

УДК 947.04 (УКР)“1944–1948”

Іван ТИМІВ

БОЙОВИЙ ШЛЯХ КУРЕНЯ УПА “СМЕРТОНОСЦІ”

У статті розглянуто бойовий шлях куреня “Смертоносці” у 1945–1946 рр., його структуру, особовий склад, напрями бойових походів повстанців, їх ставлення до місцевого населення. Подано маловідомі документальні джерела та свідчення очевидців подій про повстанського командира Данила Рудака. Висвітлено основні військові дії куреня на теренах Прикарпаття та протидію повстанцям з боку радянських військових спеціальних підрозділів. Указано на особливості партизанської військової тактики повстанців та з’ясовано втрати особового складу повстанського відділу. Тривалість боротьби доводить боєздатність військових підрозділів УПА.

Ключові слова: відділ, похід, сотня, курінь, бій, повстанці, сутичка.

Зразком формування нових моральних цінностей для нинішнього покоління українців є досвід самовідданої боротьби за соборну Україну вояків УПА. Офіційно, на державному рівні, бійці УПА так і не отримали статусу ветеранів Другої світової війни. Колишні компартійні чиновники докладають чимало зусиль, щоб продовжувати замовчувати роль і місце Української повстанської армії та її вояків¹.

Трагедія бездержавного українського етносу полягала в тому, що в подіях Другої світової війни він був суб’єктом, простіше кажучи, гарматним м’ясом. Найкращі представники українського народу не погоджувалися із цим, і діяльність ОУН – яскравий приклад цього. Для того, щоб досягти мети – відродження самостійної України – вони використовували всі можливі засоби. Саме за сприяння ОУН була створена й почала діяти Українська повстанська армія².

Історії формування та бойового шляху окремих підрозділів УПА присвячено ряд наукових публікацій, документів, спогадів і досліджень. Першим історико-біографічним виданням про українських повстанців була книга Петра Содоля “Українська повстанча армія 1943–1949”³. Серед наукових досліджень слід згадати працю Володимира В’ятровича “Сотенний Бурлака”, яка складається із трьох частин і відкриває серію “Герої УПА”. У книзі висвітлюються бойові дії повстанської сотні “Ударники-4” під командуванням Володимира Щигельського на Закерзонні⁴. Михайло Андрусак видав книгу про командирів відділів Коломийського тактичного відтинку (далі. – ТВ) “Гуцульщина”⁵. Петро Арсенич проаналізував діяльність відділів УПА на Прикарпатті в 40–50-ті рр. ХХ ст. і подав цінні біографічні відомості про повстанців⁶. Діяльність сотенних і курінних УПА вивчали й інші дослідники, зокрема діяльність командира Калуського ТВ 23 “Магура” – сотенного УПА Костянтина Петера (“Сокола”) простежили Роман Коритко та Олег Єгрешій⁷. Життєвий і бойовий шлях курінного УПА Василя Андрусяка вивчав краєзнавець Микола Когут⁸, а курінного “Чорного” – Наталія Салига⁹. Просотенного УПА – Івана Андрейчука (“Вихора”), писав Петро Михальчук¹⁰. Бойовий шлях сотенних Михайла Оленюка (“Олега”) і Миколи Громадюка (“Буревія”) досліджував також автор¹¹.

Аналіз історичних відомостей про сотенних УПА дає можливість простежити бойові дії окремих підрозділів, об’єктивно висвітлити події повстанської боротьби на Прикарпатті. Адже відомо, що саме на командирах середньої ланки – сотенних трималося життя повстанського війська¹². Наші пошуки у фондах Державного архіву Служби безпеки України (ДА СБ України) дозволяють уточнити й доповнити відомі факти про бойовий шлях куреня “Смертоносці” – тактичного відтинку “Чорний” ліс” (ТВ) за 1944–1946 рр. Деякі архівні відомості про цей підрозділ містяться у фонді № 2¹³. Тут, серед документів про боротьбу каральних органів із повстанським рухом зберігається довідка за агентурною справою “Чорнолісники” № 322, яку заведено 26 травня 1946 р. на основі документів, захоплених радянськими військами під час розгрому штабу ТВ “Чорний” ліс” у лютому 1946 р.¹⁴. У матеріалах довідки є цікаві відомості з історії створення куреня “Смертоносці”, повідомлення про його бойовий шлях, біографічні

відомості про повстанців тощо. Отже, в цьому випадку йдеться про джерело повстанського походження, яке потрапило до радянського архіву як трофей. Серед інших документів, захоплених радянськими військами під час облав і збройних сутичок із повстанцями, інформаційно цінними є звітні матеріали про діяльність ТВ “Чорний ліс” за січень – серпень 1946 р., у яких знаходимо детальні повідомлення про оперативні дії куреня “Чорного” та інших відділів УПА на Станіславщині¹⁵. Особливу увагу привертає звіт невідомого автора про діяльність куреня “Смертоносці” за червень – липень 1946 р., у якому докладно висвітлено дії усіх підрозділів (сотень) цього відділу УПА¹⁶.

Повноцінною складовою документального комплексу УПА є хроніки повстанських відділів. Керівництво повстанської армії цілеспрямовано намагалося надати процесові написання хронік (а також спогадів та щоденників) масового та загальнообов’язкового характеру. Інструкція Головного командування УПА (вересень 1943 р.) зобов’язувала політичного працівника кожного військового підрозділу вести хроніку. Ці документи мають описовий характер. Кожна з подій, про які йдеться, прив’язується до певної дати. Такі джерела є різновидом звітної (виконавчої) документації УПА. Хроніку повстанського загону ім. Колодзінського досліджував історик Володимир Ковальчук¹⁷.

Одну з теренових хронік Станіславівської округи, у якій ідеться про бойову діяльність куреня “Чорного” на Надвірнянщині, нам удалося віднайти серед документів багатотомної справи № 376 у ДА СБ України¹⁸. Окремі теренові хроніки уже опубліковані. Такою, приміром, є хроніка терену Надвірнянщини за січень – серпень 1946 р.¹⁹.

Важливе значення для вивчення бойових дій окремих підрозділів УПА мають спогади учасників подій. Автором описів про бойові будні повстанців і підпільників був сотенний Петро Мельник (“Хмара”) (1910–1953), який написав книжку “В огні повстання: УПА на відтинку “Чорного” лісу 1943–1945”²⁰. Командир сотні ТВ “Лемко” Степан Стебельський (“Хрін”) (1914–1949) залишив свої спомини у книгах “Крізь сміх заліза” (Мюнхен, 1952), і “Зимом в бункері” (Мюнхен, 1953). Ці спогади опубліковані в одному з томів “Літопису УПА”²¹. Про окремі бойові епізоди повстанського життя розповідає й курінний “Чорний” у своєму спогаді про бій у Кінчацькому лісі²². Цікаві мемуарні матеріали про Данила Рудака (“Чорного”), записав ад’ютант курінного – Йосип Олексійович Салига (“Сорока”) (1923 р. н.). Ці матеріали опублікувала Наталія Салига²³.

Документальні згадки про діяльність курінного “Чорного” зустрічаємо в сучасних документальних виданнях. Зокрема короткі звістки про Д.Рудака містяться в книгах нового видання “Літопис УПА”²⁴. Цінними джерелами про бойовий шлях куреня “Смертоносці” є звітні матеріали самих повстанських командирів, окремі з яких теж опубліковані. До таких належить звіт про діяльність згаданого куреня за червень – липень 1946 р. та ін.²⁵.

Досліджуючи визвольну боротьбу УПА, ми укріплюємо наукове підґрунтя сучасного процесу державотворення, формуємо морально-світоглядні засади духовності. Вивчаючи діяльність українських повстанців, ми повертаємо з небуття сфальсифіковану власну історію. Ось чому актуальною є тема вивчення й публікація нових джерел, у яких розкривається жертвна боротьба УПА за незалежність і державність України²⁶.

Твердження “хто не з нами, той проти нас” стало визначальним як для тогочасної тоталітарної системи, так і для пересічних громадян тієї доби. Протиставлення “свій – чужий”, “друг – ворог” домінували як на наших теренах часів СРСР, так і, на превеликий жаль, продовжують існувати на українських землях на початку третього тисячоліття. Саме через це значущою є актуальність дослідження теми повстанських командирів, яка полягає в тому, щоби спробувати надати науково виважену оцінку збройної боротьби вояків УПА²⁷.

Мета статті: систематизувати й проаналізувати наявний фактографічний матеріал про бойовий шлях куреня “Смертоносці” від часу, коли його командиром став Данило Рудак (“Чорний”) – травень 1945 р. до розформування – восени 1946 р.; уточнити його структуру, особовий і чисельний склад, напрями походів повстанців та участь у бойових діях із військами НКВС.

У роботі над історичним матеріалом ми послуговувалися насамперед одним із головних наукових методів – принципом історизму, тобто об'єктивним вивченням збройної боротьби бійців УПА за відновлення Української держави.

Підполковник УПА І.Бутковський наголошував: “Друга світова війна (1939–1945) внесла побіч нових елементів з ділянки техніки, що змінили стратегічне й тактичне обличчя війни, ще один дуже важливий елемент: територіальну партизанську й підпільну війну”²⁸.

Війна дала також нову можливість для відновлення Української держави. Саме тому українські націоналісти й патріоти доклали чималих зусиль, щоби це здійснити. Серед відданих справ боротьби за незалежність України був курінний УПА Данило Дмитрович Рудак (1917–1948) із села Назавизів Надвірнянського району. Його дід – учасник руху Січового стрілецтва, а батько – Першої світової війни. У родині шанували почуття власної гідності й релігійності, а також традиції українського вояцтва. Данило був найстаршим із дітей. Крім нього в сім'ї були Михайло, Параска та Євдокія²⁹.

Ще юним Данило вступив до ОУН. У 1938–1939 рр. – він підстаршина в польській армії. У 1939–1941 рр. Д.Рудак перебував на вишколі за кордоном. За дорученням ОУН у 1943–1944 рр. служить у допоміжній поліції. Навесні 1944 р. переходить до УПА, в сотню “Дружинники” (курінь “Скажені”). У поході на Перемишльщину отримує звання чотового. У серпні 1944 р. Данило – командир сотні “Дружинники-2”. Він учасник бою 22 жовтня 1944 р. у Ліщавій Горішній на Лемківщині. Після повернення сотні до Чорного лісу в середині жовтня (листопаді) того ж року його підрозділ перейменовують на сотню “Звірі” і включають до куреня “Смертоносці”. За участь у зимових боях 1944–1945 рр. Данило Рудак отримує ступінь хорунжого. Відомо, що від 28 січня до 10 лютого повстанці сотенного “Чорного” тричі вступали в бій із радянськими військами. 2 березня 1945 р. у с. Семиківці командир розділив сотню на трійки й розпустив по селах, де були приготовлені криївки, щоби перебути блокаду і невдовзі продовжити боротьбу. У квітні (за іншими джерелами – у травні) 1945 р. Данило Рудак був призначений командиром куреня “Смертоносці”. У серпні 1945 р. підвищений до сотника (звання затверджено 22 січня 1946 р.)³⁰.

Для порівняння наведемо свідчення про сотенного “Чорного” із документів архіву Служби безпеки України. Із цих джерел довідуємося, що Данило Рудак на підпільній роботі перебував уже з 1937 р. А 1944 р. був командиром третьої сотні в курені “Різуна” (500 осіб). Улітку 1944 р. через нестачу продуктивних запасів курінь було поділено на три самостійні підрозділи. В одному з них, а саме в курені “Благого” (300 осіб), сотенними були “Шум” і “Чорний”. У період із 19 до 25 травня цей курінь знаходився в Богородчанському районі. Після розгрому цього куреня “Чорний” із залишками сотні “Шума” та своєї перейшов до Чорного лісу. Згодом його сотню було включено до куреня “Кармелюка”. А в серпні 1945 р., після загибелі “Кармелюка”, курінним став Данило Рудак (“Чорний”)³¹.

Отже, матеріали архівної справи дещо відрізняються від наведених дослідниками. З вищезгаданих документів випливає, що останнім підрозділом, яким командував “Чорний” перед призначенням на курінного, була сотня у складі куреня “Кармелюка”.

За свідченнями сотенного Петра Мельника (“Хмари”), курінь “Смертоносці” був сформований на заміну розбитого військами НКВС куреня “Благого”. До новоствореного куреня включено також сотню “Олега” з куреня “Дзвони”. Третю сотню мав сформувати Данило Рудак (“Чорний”) із відділів УПА, які знаходилися на теренах Тлумаччини й за Дністром, біля Галича³².

Очолити курінь у травні (за іншими даними – у серпні) 1945 р., сотенний “Чорний” пройшов із ним важкий бойовий шлях. До складу новоствореного куреня, згідно з архівними документами, увійшли сотні “Грози”*, “Вихора”** і “Павла”*** загальною чисельністю 144

* Гроза – Тарновський Михайло Васильович, народився 1921 р. у с. Нові Кінчаки, Жовтневого району, сотенний УПА з 5 серпня 1945 р. // ДА СБ України, ф. 2, оп. 90, спр. 66, арк. 106, 108.

** “Вихор” – Андрейчук Іван, народився 1921 р. у с. Середній Майдан Ланчинського, нині Надвірнянського, району. Учасник більш як 18 збройних акцій проти військ НКВС. Сотенний УПА з грудня 1945 р. Загинув 8 жовтня 1946 р. на хуторі Кучерівка поблизу с. Грушка Тлумачького району // ДА СБ

стрільці³³. Новостворений курінь діяв у Богородчанському, Городенківському, Войнилівському, Надвірнянському, Тлумацькому та інших районах Станіславщини.

За свідченнями повстанців, навесні 1945 р. сотня “Чорного” знищила дві машини з облавниками поблизу с. Росільна на Богородчанщині, а в с. Майдан ліквідувала гарнізон із 80 бійців, який базувався в місцевій школі. Коли почалася блокада “Чорного” лісу, стрільці відступили в гори до с. Яблінка Солотвинського району (нині с. Яблунька Богородчанського р-ну. – *І.Т.*). Після її закінчення повстанці вирушили в рейд по теренах Станіславщини³⁴.

Курінний отримав наказ командира “Різуна” здійснити рейд на Городенківщину, в район Чернилиці, щоб засвідчити населенню існування відділів УПА. Похід був удалим, тобто без вагомих утрат. У середині липня 1945 р. курені “Чорного” й “Хмари” на два дні зупинилися біля с. Буківна на Тлумаччині, оскільки в цей час терени краю переходили війська Четвертого українського фронту, які за своєю чисельністю, звичайно, переважали повстанців. Таке становище використовували енкаведисти, які здійснювали облави на села та навколишні ліси. Щоб не потрапити в поле зору облавників, повстанці перейшли до лісу поблизу с. Остриня (Тлумаччина), де залишилися до вечора, а потім розійшлися в різних напрямках. “Хмара” пішов на Підпечари й Хриплин до Станіслава, а курінь “Чорного” вирушив до Струпківського лісу, що на Отинійщині. Підрозділи зустрілися у вищезгаданому лісі. Сталося це на п’ятий день (орієнтовно 20 липня 1945 р.)³⁵.

Зустрівшись, сотники розробили план нападу на станицю “стрибків” (бійців винищувальних батальйонів. – *І.Т.*) у с. Гаврилівка (нині Надвірнянський р-н) і гарнізон внутрішніх військ у с. Парище (нині Надвірнянський р-н). Розділивши курінь на дві частини, “Чорний” рушив у напрямку сіл Гаврилівка й Парище. А курінь “Хмари” прикривав шляхи: Надвірна – Парище та Ланчин – Парище. Надвечір того ж дня (21 липня) станиця й гарнізон у вищеназваних селах за дві години бою були знищені. Далі курінь “Чорного” подався в гори на з’єднання із сотнею “Іскри” для підготовки нападу на Надвірну. Тим часом відділ “Хмари” вночі зустрівся із сотнями “Олега” й “Чорного”. Біля с. Губиська (нині не існує. – *І.Т.*) військо знову розділилося. “Хмара” з двома сотнями залишився біля Губиська, а “Олег” із “Чорним” відійшли в ліс поблизу хутора Луквиці. Тут вони вступили в бій із радянським військовим підрозділом. У ході тригодинного бою радянський загін був розгромлений, до рук повстанців потрапила 45-міліметрова гармата, з якої повстанці стріляли вслід ворогу, що відступав³⁶.

З надвірнянського передгір’я курінь “Чорного” вирушив до Клубовець на Тисминеччину. Але й там повстанці довго не затрималися через наближення переважаючих сил карателів. Тому стрільці одразу попрямували до с. Петрилів на Тлумаччині, однак там потрапили в поле зору солдатів Коропецького гарнізону, тому курінь повернув у напрямку до с. Буківни. Тут вояки УПА переправилися через Дністер і подалися до села Лука й селища Зелене Устя на Тернопільщині. Там вони поповнили харчові запаси й вирушили до лісу поблизу с. Кінчаки, де затрималися на три доби. Переслідування з боку внутрішніх військ тривало, тому повстанці перейшли до с. Устрець, де обідньої пори відділ вступив у нерівний бій з військами НКВС. Загибло більше десяти повстанців, у тому числі начальник штабу “Зенко”. Сотня “Сапера” була розгромлена. Уцілілі рештки її мали зібратися в лісі біля с. Стриганці (нині Тисменицький р-н. – *І.Т.*). Так розповідає про цю подію ад’ютант “Чорного” Йосип Салига³⁷.

А ось як оповідає про бій у лісі поблизу с. Кінчаки Коропецького району Тернопільської області сам курінний “Чорний”: “Бій відбувся 27 серпня 1945 р., з боку повстанців у ньому брали участь сотня “Сірих” з куреня “Дзвони” під орудою Сапера та дві сотні куреня “Чорного”. Вранці цього дня стрільці зайняли бойові позиції і отримали наказ підпустити ворога на близьку віддаль. Радянські спеціальні загопи відділу боротьби з бандитизмом (600 бійців) о 15 годині почали наступ на позиції сотні “Сірих”. Їм вдалося відтягнути половину

України, ф. 2, оп. 90, спр. 66, арк. 108; Арсенич П. Діяльність УПА та збройного підпілля ОУН на Прикарпатті... – С.124.

*** “Павло” – Когуч Павло, 1922 р. н., командир однойменної сотні УПА. Після розформування куреня “Чорного” залишки його сотні приєднано до куреня “Чорноти” // ДА СБ України, ф. 2, оп. 90, спр. 66, арк. 1.

складу цього відділу від решти. Сотенний Сапер із половиною, що була відтята, відступив у напрямі села Кремидова, а друга половина його підрозділу приєдналася до сотні “Залізних” під командуванням Богуна. Потужний наступ більшовики розгорнули й проти сотні “Звірів”, якою командував “Гроза”. Упродовж двох годин цю сотню було атаковано десять разів. Головний удар внутрішніх військ НКВС було завдано на позиції першої чоти старшого вістуну Залізняка. Але стрільці відбили атаки. Усі відділи зайняли кругову оборону. Більшовики оточили повстанців. Справа йшла до рукопашного бою. Курінний вирішує пробиватися і переходить у наступ. Енкаведисти відступили. Бій закінчився о 19 годині. Втрати ворога – 80 солдатів. З нашої сторони бракує сотенного Сапера та половини його відділу. Уцілілі частини повстанців 28 серпня зупинилися у селі Межиріччя³⁸.

Звичайно, докладне повідомлення курінного про перебіг бою виглядає вагомніше з точки зору тактики, проте результати бойових дій збігаються як у повідомленні ад’ютанта, так і в спогадах “Чорного”. А розбіжність щодо керунку відступу повстанців пояснюється тим, що пошарпані сотні куреня дійсно могли відступати в різних напрямках.

Після триденного збору в Стриганецькому лісі курінь “Чорного” рушив до Чорного лісу, але й там довго не затримався, бо реальною була загроза потрапити в засідки, підготовлені радянськими внутрішніми військами. Тому повстанці подалися до Перегінського району, у село Ясень. Там затрималися надовго, часом доводилося голодувати, бо навколишні села були бідними на харчі. Перебувши деякий час у Перегінську, курінь знову повертається до Стриганецького лісу, а звідти прямує до с. Чорнолізці. Тут місцевий станичний нагодував повстанців, але вдосвіта привів чекістів. Заскочені зненацька повстанці не зуміли належним чином організувати оборону. Багато потрапили в полон або загинули під час замішання. Серед тих, що впали на полі бою, були стрільці “Вовк”, “Кучерявий”, “Мур” із села Залуква та ін.³⁹.

Наступні повстанські рейди були скеровані в район Отинії та Галича. Напад на Отинію здійснено 25 листопада 1945 р. силами двох сотень із куреня “Чорного”, сотні “Богуна” та двома чотами із сотні “Спартана”, якими командував чотовий “Буря”. Усього в нападі на районний центр брало участь 350 бійців. Напад на місто був удалим. Ще одну збройну сутичку з радянськими військами курінь “Чорного” мав поблизу села Межигір’я Єзупільського району під час походу до Галича⁴⁰.

У цей же час, із метою недопущення диверсійних актів з боку повстанців, каральними органами радянської влади були створені спеціальні чекістсько-військові групи (ЧВГ). У складі кожної групи було по два оперативники. Такі групи були створені в Отинії, Коршеві, Ланчині та інших містах краю. Особовий склад цих груп на Станіславщині налічував до 287 бійців. 30 листопада 1945 р. ЧВГ розпочали свою роботу. Уже 3 грудня 1945 р. поблизу с. Ворона відбулося перше зіткнення сотні “Чорного” з бійцями однієї з таких груп. Радянські звіти повідомляють про активні диверсійні дії “куреня “Чорного” у складі сотень Богуна і “Грози”, а також чоти із сотні Спартана, загальною чисельністю до 200 осіб на території Отинійського району”⁴¹.

Докладний опис усіх боїв, які вели повстанці під проводом курінного “Чорного”, відтворити складно. Певне уявлення про збройну боротьбу цього повстанського відділу дають збережені документи УПА. У них дізнаємося, що 15 січня 1946 р. в обідню пору на позиції куреня “Чорного”, що базувався поблизу села Кубаївка Ланчинського району (нині Надвірнянський р-н. – *І.Т.*), почався наступ радянських військ, який супроводжувався кулеметним обстрілом повстанського табору. У відповідь курінь відкрив активний вогонь по густих шеренгах наступаючих червоноармійців. З метою оточення табору більшовики почали наступ із трьох сторін. Щоб уникнути блокування, повстанці, забираючи поранених, почали відступ у напрямку села Кубаївки. Бій тривав до 17 години. Утрати з обох сторін були значними. У Кубаївці курінь затримався до надвечір’я. Однак близько 21-ї години відділ мав ще одну сутичку з більшовиками. Під час бою кулеметник “Стрий”, підпустивши ворога на десятиметрову відстань, завдав відчутних утрат ворогові. Після закінчення бою курінь відступив до лісу біля с. Майдан⁴².

У спогадах бунчужного “Ігоря”, який служив у курені “Смертоносці”, є звітка про важкий бій повстанців у лісі біля села Боднарівка Ланчинського району (нині населеного пункту з такою назвою немає. – *І.Т.*). 18 січня 1946 р. тут у результаті півторагодинного бою

загинув ройовий “Скорий”. Сильний натиск на правий фланг повстанців загрожував повним оточенням, однак “Чорний” зумів вивести своїх людей і відійшов до с. Кубаївка, а далі через переслідування стрільці відступили до с. Майдан (нині Тисменицький р-н. – *І.Т.*). У боях загинули чотові “Гордий”, “Кривейко” та п’ятеро рядових бійців⁴³.

21 січня 1946 р. відділ “Грози” теж зазнав нападу в тому ж лісі поблизу с. Майдан. Перевіряючи цей ліс, червоноармійці шеренгами наближалися до повстанських позицій. Стрільці зайняли кругову оборону, дозволили противнику наблизитися до 50 м – і вдарили сильним залпом. Однак командир вирішив не втягуватися в затяжний бій і дав наказ відступити на свої застави. Тут довелося вдруге прориватися крізь ворожі порядки. Під час прориву відділ утратив зв’язок із командиром, бо сотенний “Гроза” із чотою відлучився від решти військ. Із повстанського боку зазнала поранення санітарка Богданка⁴⁴.

У цей час більш успішно діяв відділ сотенного “Вихора”, що перебував на Тлумаччині. 10 січня 1946 р. стрільці цього підрозділу знищили станицю стрибків у с. Живачів, де захопили 9 гвинтівок і 100 набоїв, а винищувачів покарали буками й розігнали. 12 січня у с. Олеша відділ “Вихора” ліквідував групу НКГБ, що квартирувала у двох селянських хатах. Непомітно наблизившись до будинків, повстанці завдали відчутних утрат ворогові. У двогодинному бою знищено одного майора, двох капітанів і п’ятьох рядових солдатів. Серед повстанців важко поранено ройового “Тютюнника” та вістуну “Недолю”. 14 січня сотня “Вихора” здійснює напад на гарнізон у с. Грушка (Отинійського, нині Тлумацького, р-ну. – *І.Т.*), де знищує 27 більшовиків. Під час відступу вдруге зазнають поранення “Недоля” й “Крук”. Після цієї сутички відділ відступив до Майданського лісу. Там 16 січня “Вихор” зі стрільцями зупиняється неподалік позицій сотенного “Грози”. Однак саме цього дня почалася чергова перевірка лісу солдатами внутрішніх військ, тому серед дня сотня “Вихора” була захоплена зненацька ворогом і навіть не встигла зайняти бойові позиції. Безладний відступ повстанців у напрямку с. Струпків (нині Коломийський р-н. – *І.Т.*) супроводжувався втратами, які подвоїлися, бо з боку села теж наближалися радянські війська. Загинули старший булавний “Кривенко”, ройовий “Гордий”, кулеметники “Богун” і “Ясний”, стрільці “Максим”, “Стріла” й “Черешня”. Блокада терену позбавила курінь оперативного простору та можливості поповнення харчів та одягу⁴⁵.

На початку лютого 1946 р. повстанці й підпільники ще залишалися під тиском каральних органів НКВС, що діяли за планом “великої блокади”. В області знаходилися 342 гарнізони середньою чисельністю по 20 бійців. Окрім того, створено 70 мобільних груп чисельністю від 20 до 100 осіб, залучено весь партійний і радянський актив. Цими силами владі вдалося заблокувати села й перекрити доступ до них повстанців, які були й так достатньо виснажені безперервними боями й переслідуваннями.

У відповідь на терористичні й диверсійні акції УПА каральні органи посилили наступ на повстанські відділи. Особливо відчутних ударів зазнала сотня “Грози”, яка була атакована 1 та 6 лютого 1946 р., утративши кулеметника “Хмару” і 10 стрільців, які після бою не приєдналися до сотні. Повторний бій відбувся 7 лютого 1946 р. між селами Рибне і Завій (нині Тисменицький і Калуський р-ни. – *І.Т.*), де переважаюча кількість радянських військ змусила сотню до відступу. Під час бою загинули кулеметник “Підкова” та стрільці “Дума”, “Ластівка” й “Никольцьо”. Самовільно залишив бойові позиції чотовий “Рибак”, який із частиною бійців прийшов до більшовиків із покайням. На умовлене місце збору повернулося лише 9 вояків⁴⁶.

Відділ УПА під командування “Вихора” в лютому 1946 р. рейдував за Дністром біля Коропця й Монастириська (Тернопільщина) без сутичок із більшовиками. Лише 9 лютого біля с. Озеряни Монастириського району прийняв бій. 13 лютого курінний “Чорний” із відділом знищив радянський військовий загін із 12 бійців між селами Горохолино, Грабовець і Фітьків (нині Богродчанський і Надвірнянський р-ни. – *І.Т.*). Після цієї сутички курінний із військом подався до Назавізова (Надвірнянський р-н. – *І.Т.*) поблизу Надвірної.

Одна чота із 30–35 стрільців 14 лютого 1946 р. побувала у с. Назавізів, де відвідала весілля Олекси Іваночка. Знищивши присутніх там чотирьох радянських військовиків, повстанці поповнили запаси зброї, одягу, харчів і відійшли⁴⁷.

28 лютого “Чорний” влаштовує засідку на шляху Станіслав – Отинія між селами Старі Кривотули й Одаї (нині Тисменицький р-н. – *І.Т.*). На засідку виїхала автомашинка з продук-

тами. Кулеметним вогнем із трьох боків автотранспорт було зупинено, вилучено консерви й цукор, решту вантажу спалено. Того ж дня чотовий “Крамаренко” в Одаях на весіллі захопив у полон старшого лейтенанта й сержанта, а інших четверо бійців було знищено, разом із головою сільради, який виявився сексотом⁴⁸.

Відділ булавного “Грози” 1 березня 1946 р. перейшов Дністер і відправився в рейд на терени Підгаєцького, Бережанського та Рогатинського районів, але намагався уникати будь-яких сутичок із радянськими військами через сильну блокаду цих районів.

Тим часом відділ “Вихора” 2 березня 1946 р. наближався до села Ворона (нині Тисменицького р-ну. – *І.Т.*), щоб зупинитися на вечерю. Але опівночі сексот, обійшовши повстанську заставу, привів оперативників і солдатів. Щоб уникнути збройної сутички в селі, повстанці відступили до лісу. Під час відступу поранено кулеметника “Мазепу”, червоноармійці втратили трьох осіб⁴⁹.

З архівних джерел відомо, що у квітні 1946 р., після тривалих збройних сутичок із військами НКВС у Чорному лісі, курінь “Чорного” був переведений у Тлумацький район. Тут командир поділив військо на окремі підрозділи й визначив для кожної сотні район її бойових дій, близький до місця проживання стрільців. Так, наприклад, сотня “Грози” була направлена в Галицький і Жовтневий райони, вона базувалася поблизу села Вікторів, звідки родом була переважна більшість бійців. Для сотні “Вихора” було визначено Обертинський, Отинійський та Ланчинський райони, а сотня “Павла” повинна була оперувати у Станіславському районі. Курінний же, з окремим підрозділом залишився в Тлумацькому районі⁵⁰.

Так відділ “Вихора” із цього куреня упродовж квітня перебував на Тлумаччині. 7 квітня 1946 р. він зробив спробу знищити винищувальний батальйон у с. Олеша на Тлумаччині. Але стрибки швидше помітили повстанців і втекли. Знищивши приміщення батальйону й каси, повстанці вступили в бій із солдатами місцевого гарнізону, ліквідувавши чотирьох червоноармійців, відділ відійшов до лісу без утрат. Із Тлумаччини сотня “Вихора” здійснювала рейди на Отинійщину й Надвірнянщину. Зокрема, 17–19 квітня під час одного з таких рейдів були спалені сільради й кооперативи в селах Баб’янка, Молодилів, Струпків. А 21 квітня група мінерів із цієї сотні висадила в повітря частину залізниці поблизу м. Отинії, знищено паровоз, три пасажирські й шість вантажних вагонів, а разом із ними 180 радянських військових. Інший відділ цього куреня під командуванням “Грози”, перебуваючи у квітні 1946 р. у Жовтневому районі, здійснює збройні акції проти винищувачів. Так, 12 квітня стрільці цієї сотні вчинили напад на винищувальні батальйони в селах Межигірці й Медуха (нині Галицький р-н. – *І.Т.*). Тут повстанці здобули 50 одиниць вогнепальної зброї, покарали буками стрибків, які добровільно здалися⁵¹.

1 травня 1946 року курінний “Чорний” у складі сотні “Грози” відправляється в Тлумацький, Отинійський, Надвірнянський райони з метою збору вояків, які відбилися від своїх відділів під час зимової блокади. По дорозі 5 травня цей відділ здійснює напад на батальйон винищувачів у с. Бишів (Галицький р-н. – *І.Т.*). Захоплені документи передано до Служби безпеки (СБ). Спалено вісім осель тих стрибків, що не хотіли підкоритися, а шестеро, що здалися, були покарані буками.

Більш небезпечну терористичну акцію здійснила чота “Гонти” із сотні “Павла”. 3 травня 1946 р. вона вчинила замах на радянських військових достойників: керівника каральних акцій проти УПА, командувача 38-ю армією генерал-полковника К.Москаленка та генерал-майора О.Єпішева поблизу села Майдан (Калуський р-н. – *І.Т.*), але генерали уціліли. Проте наступного дня повстанці таки убили генерал-лейтенанта військ НКВС І.Москаленка.

9 травня відділ Крамаренка у с. Петрилів (Тлумаччина) захопив фінінспектора та голову райвиконкому. Обоє чиновників передано СБ. 12 травня в с. Одаї цей же відділ роззброїв стрибків. 18 травня в криївці в с. Нові Кінчаки в бою загинули сотенний “Гроза” й шестеро стрільців. Відділ “Вихора” 23 травня 1946 р. здійснив напад на райцентр Коропець. У бою загинув районний провідник Сміхованець. Повстанці захопили крамницю із промисловими товарами, щоб поповнити запаси миючих засобів і взуття⁵².

У червні 1946 р. на Тлумаччині перебував відділ “Вихора”. Район контролювали радянські внутрішні війська, і повстанці часто потрапляли на їхні засідки. 1 червня у с. Яцівка

(нині Яківка. – *I.T.*) на таку засідку потрапив сотенний “Вихор”. У сутичці поранено стрільця “Бульбу”, а 15 червня на відділ “Чорного” в Острині теж здійснено напад. Щоб уникнути бою на території села, стрільці відступили до лісу⁵³.

28 червня 1946 р. відділ “Павла” біля с. Тязів (Галицький р-н. – *I.T.*) ліквідував виявлену повстанцями ворожу засідку й знищив трьох військових. Стільки ж більшовиків знищила чота “Гонти” 29 червня, коли перестріла два вози з награваним майном, на яких їхали енкаведисти по шляху Підпечари – Тисмениця⁵⁴.

На початку липня 1946 року курінь “Чорного” та Ланчинська районна боївка СБ перебували в лісі Гвоздецька гора, неподалік с. Гвізд. Об 11 годині курінний наказав сотенному “Вихору” підготувати два рої вістунів “Соловейка” (перша сотня “Звірів”) і ройового “Султана” (друга сотня “Залізних”) до засідки на шляху Надвірна – Станіслав, де їхатиме радянська автоколона. Керівником операції призначено сотенного “Вихора”. Разом зі стрільцями вирушив командир куреня в супроводі есбіста “Партизана” з двома охоронцями та командир сотні “Звірів” Крамаренко. О 17 годині 3 липня 1946 р. у напрямку Надвірної з’явилося чотири вантажівки. Повстанський вогонь із засідки зупинив автомашини, які були завантажені продуктами харчування (консерви, сало, риба). Поповнивши харчові запаси, повстанці відійшли. Радянські джерела підтверджують це повідомлення. “3 липня між селами Гвізд і Назавизів Надвірнянського (нині Богородчанський і Надвірнянський р-ни. – *I.T.*) банд-групою “Чорного” було обстріляно автоколону 777 окремого автомобільного батальйону. Унаслідок чого спалено три автомашини і вбито двох червоноармійців”⁵⁵.

7 липня 1946 р. курінний “Чорний” і сотенний “Крамаренко” проводять збори селян у с. Камінній (нині с. Камінне Надвірнянського р-ну. – *I.T.*), у яких узяло участь близько 500 осіб. Населення прихильно прийняло повстанців. Після мітингу в надвечір’ї відділ УПА відійшов до лісу, але із сусіднього села Волосів надійшли солдати. У сутичці із тамтешнім гарнізоном знищено п’ять червоноармійців, з боку повстанців поранення зазнав вістун Винниченко. Цього ж дня на Отинійщину курінний відправив відділ “Вихора”, а сам вирушив до села Старі Кривотули (нині Тисменицький р-н. – *I.T.*). Тут 11 липня 1946 р. близько 20 години повстанці знову вступили в бій із радянським відділом у складі 22 бійців. Кулеметник “Садовий” та його напарник затримали наступ солдатів. Не вечерявши, стрільці відступили в Милуванські ліси. 16 липня 1946 р. курінний відправив сотню “Звірів” під орудою “Крамаренка” на Єзупільщину, Підгаєччину, Рогатинщину й Долинщину із пропагандистським завданням. Під час рейду сотні цими теренами було проведено чимало народних зборів, які засвідчили прихильне ставлення населення до українських повстанців⁵⁶.

Тим часом друга сотня “Залізні” під проводом булавного “Вихора”, прибувши за наказом курінного на Отинійщину 7 липня 1946 р., увійшла до с. Виноград. Тут повстанці знищили сільраду, захопили кооперативу й молокопункт. Продукти роздали переселенцям із Лемківщини. 8 липня сотня влаштувала засідку на шляху Надвірна – Отинія на радянський підрозділ із десяти бійців, що заїхав до с. Виноград з’ясувати обставини останніх подій. У збройній сутичці поранено начальника Отинійського НКВС Шевчука і ще трьох енкаведистів. Із відділу УПА на засідці відзначилися вправністю старший булавний “Вихор”, булавний “Дзвін”, кулеметник “Василь”, ройовий “Султан”, сотенний “Ігор”, стрільці “Бульба”, “Віверка” та “Орлич”. 12 липня бійці цієї сотні замінували залізницю між Отинією й Угорниками, а 29 липня знищили спиртзавод у м. Тлумачику на Коломийщині⁵⁷.

У галицькому напрямку продовжувала діяти сотня “Сірі” під орудою булавного “Сапера”. 10 липня чотовий Ігор із роєм стрільців зупинив три автомашини зі збіжжям на шляху Водники – Семиківці, вилучене зерно повстанці роздали людям, водіїв з автомашинами відпущено. У селі знищено документацію сільради. Сотню почали активно переслідувати внутрішні війська, з якими стрільці мали збройні сутички 16 липня біля Галича та 17 липня в лісі поблизу села Пітрич, де повстанці стояли табором. У бою знищено 7 ворожих солдатів, 9 поранено, з боку повстанців загинув кулеметник “Ромко”. З радянського боку то була спецгрупа з 30 бійців, яка, очевидно, мала завдання знищити цей повстанський підрозділ⁵⁸.

Сотня “Гуцули” під командою “Шаблі” 1 травня 1946 р. учинила напад на винищувальний батальйон у с. Кутище, який було роззброєно й розпущено. Від 6 травня й до кінця місяця

цей відділ перебував у рейді на Коропеччині, Єзупільщині та Підгаєччині, який проходив без бойових сутичок. Загалом, згідно з характеристикою командира “Чорного”, курінь у травні–липні 1946 р. мав посередній командний склад, боездатність й озброєння. Низьким був моральний дух бійців у підвідділах через слабку політвиховну роботу, спричинену відсутністю політвиховників, і дуже слабку санітарну забезпеченість⁵⁹.

Проте, незважаючи на всі згадані вище негаразди, курінь продовжував боротьбу. За допомогою куренів “Довбуша” й “Чорного” боївка СБ ліквідувала майже всі винищувальні батальйони на Надвірнянщині, зокрема стрільцями з куреня “Чорного” знищено станиці стрибків у Камінній (Тисменичани) (20 осіб) і Гаврилівці (20 осіб). У відповідь на повстанські акції більшовики знову ввели майже в усі села гарнізони й паралізували повстанський рух постійними розшуками й засідками. Такий стан тривав протягом червня–липня 1946 р., тому цей період на Прикарпатті отримав назву так званої “літньої блокади”. Через значні втрати в середовищі повстанців послабилася й пропагандистська діяльність. Загинули пропагандисти “Ярко” й “Колос”. Пропаганду вели всі члени ОУН, а також рейдуючі відділи “Довбуша”, “Спартана” й “Чорного”⁶⁰.

Радянські джерела вказують також на активні диверсійні акції бійців із куреня “Чорного”. Зокрема, 11 серпня 1946 р. “бандою “Чорного” в кількості 13 осіб було вчинено напад на сільраду у Назавизові, де побито голову сільради й знищено телефонний апарат, поранено селянина Юречка”. Повторний напад на адміністративний будинок цього села вчинено в ніч із 10 на 11 жовтня 1946 року, де водночас захоплено й місцеву крамницю. 17 серпня відділ “Чорного” вчинив збройний напад на радгосп у с. Ворона, де працювало 120 полонених німців та угорців. Бій почався о 21 годині, охорона вперто чинила опір. Але повстанці зуміли звільнити невільників. Під час бою знищено господарські будівлі, вбито начальника гарнізону – капітана й восьмеро бійців⁶¹.

Восени 1946 р. курінь було розформовано, стрільці перейшли до дій невеликими відділами – боївками. Це було зумовлено не тільки загальними змінами в тактиці боротьби, які передбачали дії повстанців малими підрозділами, а й великими людськими втратами під час бойових рейдів у 1945 – першій половині 1946 року.

Згідно з радянськими джерелами, курінь “Чорного” за період від лютого до 15 листопада 1946 р. утратив 109 осіб. Станом на 1 лютого 1947 р. новий склад цього відділу був таким: сотня “Чорного” – 12 чол., сотня “Шаблі” – 80 бійців, діяли в Тлумацькому районі, сотня “Сапера” – 10 стрільців, діяла в Жовтневому районі. Сотня “Лютого” – 22 бійці – оперувала в Отинійському, а сотня “Крамаренка” з 10 осіб діяла в Коропецькому районі⁶². Загалом у курені було 122 стрільці, але він уже не був цілісною бойовою одиницею, як раніше, а діяв відповідно до стратегічних змін у тактиці боротьби.

За повстанськими джерелами, курінний “Чорний” загинув 14 серпня 1948 р. у селі Острина Тлумацького району, потрапивши в засідку в ярах Заруб і Корниліс⁶³. Зазначена дата підтверджується й радянськими звітами за серпень–вересень 1948 р. Серед ліквідованих провідників ОУН і УПА у згаданому документі вказаний також керівник оргреферентури Тлумацького надрайонного проводу ОУН, колишній курінний УПА Рудак Данило (“Чорний”)⁶⁴.

Відгуки стрільців його куреня свідчать про високі моральні якості командира та людяність у ставленні до підлеглих. Стрілець Степан Дем’янчук (“Запорожець”) (1921 р. н.) розповідав: “Рудак був чоловіком добрим, інколи навіть м’якосердим. Розумів людей, вмів прощати навіть такі проступки, за які розстрілювали. Шанував дуже своїх людей. І коли не був переконаний в силах ворогів, ніколи не йшов на марні втрати”. Командуванням УПА сотенний “Чорний” нагороджений Срібним Хрестом за бойові заслуги другого класу та Бронзовим Хрестом за бойові заслуги і хоробрість у боях⁶⁵.

Приклад бойового шляху куреня “Чорного” показує, як рядові воїни й командири Української повстанської армії вели напружену й кровопролитну боротьбу з ворогами за утвердження незалежної України. Водночас бойовий шлях цього підрозділу є свідченням того, що УПА володіла міцними й гнучкими організаційними структурами, які дозволили зберегти єдність і цілеспрямованість повстанського руху, підняти на високий рівень партизанську

тактику боротьби з ворогом (рейди, засідки, диверсії, розвідка) і тривалий час вести збройну боротьбу⁶⁶.

Військові дії куреня підтверджують і той факт, що найефективнішою формою народної боротьби була партизанська війна – бойові дії збройних сил повстанського руху. За нашими підрахунками, лише від січня 1945 до листопада 1946 року курінь “Чорного” провів 40 боїв різного масштабу з радянськими внутрішніми військами.

Нарешті, коли мова йде про партійність повстанців, то варто пам’ятати, що повстанська армія була не позапартійною, а надпартійною силою, об’єднувала у своїх ланках не тільки членів ОУН, які поділяли їхні погляди, а й простих селян, робітників, інтелігентів, які були далекі від партійних гасел, але хотіли вибороти незалежну українську державу й вільно в ній жити. На жаль, ОУН і УПА зазнали поразки, через несприятливі політичні та історичні умови, але їхні збройні змагання сприяли формуванню нових поколінь борців за українську справу⁶⁷.

Отже, здійснений аналіз історичного матеріалу дозволив реконструювати лише невеликий відтинок бойового шляху куреня “Смертоносці”, який у часовому вимірі охоплює липень – листопад 1945 р. і січень – серпень 1946 р., а в територіальному – Станіславщину й частину Тернопілля. Основою військової тактики загонів УПА в цей період залишалися бойові рейди окремими відділами по теренах, визначених командуванням. Такими теренами для куреня “Чорного” були нинішні Богородчанський, Галицький, Долинський, Надвірнянський, Рогатинський, Калуський, Тисменицький, Тлумацький та інші райони. Там, на місцях дислокації винищувальних батальйонів, повстанці чинили диверсійні й терористичні акти проти партійного й радянського активу, організували народні збори й мітинги для пропаганди серед населення державницьких ідей і підтримки повстанського руху. У збройні сутички повстанці намагалися не вступати через брак зброї, спорядження, ліків, харчів, а головне – через фізичне виснаження, тому більше оборонялися від облав і переслідувань з боку внутрішніх військ. Характерною рисою тактики відділів УПА було також прагнення за всяку ціну уникати збройних сутичок у межах населених пунктів, оскільки реальною була загроза займання селянських осель від розриву займистих зарядів.

Розглянутий документальний матеріал засвідчує достатню бойову активність повстанців навіть в умовах блокади населених пунктів краю радянськими гарнізонами. Адже умови життя стрільців УПА під час “великої та літньої блокад”, що мали місце навесні – влітку 1946 р., були особливо важкими. Тому мали місце як дезертирство й зрада з боку самих вояків, так і в середовищі підпілля ОУН.

Особливістю джерельної інформації про командира куреня “Чорного” є достатня фактографічна насиченість періоду його боротьби з каральними органами радянської влади у 1945–1946 рр. і, вочевидь, мізерна кількість фактів про його діяльність у підпіллі як провідника організаційної референтури Тлумацького надрайонного проводу ОУН у 1947–1948 рр.

Дослідження бойового шляху куреня могло б мати продовження в складанні реєстру особового складу цього підрозділу, упорядкуванні спогадів старшин і стрільців та альбому фотографій і документів, складанні карт і схем бойових походів цього повстанського відділу.

1. Фігурний Ю. Новітні джерела про боротьбу УПА за незалежність і державність України / Ю. Фігурний // Українознавство. – 2002. – Чис. 3. – С. 192.
2. Там само. – С. 193–194.
3. Содоль П. Українська повстанча армія : довідник / П. Содоль. – Нью-Йорк : Пролог, 1994. – 199 с.; його ж: Українська повстанча армія : довідник другий / П. Содоль. – Нью-Йорк : Пролог, 1995. – 294 с.
4. В’ятрович В. Сотенний “Бурлака”. Ч. 1 / В. В’ятрович. – Львів : Літопис, 2000. – 150 с.
5. Андрусак М. Командири відділів 21 (Коломийського) тактичного відтинку УПА “Туцельщина” / М. Андрусак. – Коломия : Вік, 2005. – 80 с.
6. Арсенич П. Діяльність УПА та збройного підпілля ОУН на Прикарпатті / П. Арсенич. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2007. – 216 с.
7. Коритко Р. Сотенний УПА [К. Петер] / Р. Коритко // Літопис Червоної Калини. – 1993. – № 7–9. – С. 51–54; Єгрешій О. Костянтин Петер : історичний портрет / О. Єгрешій // Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2011. – Ч. 18–19. – С. 208–214.

8. Когут М. Командир Різун : До 55-х роковин загибелі полковника УПА Василя Андруссяка – “Різуна” (11. 01. 1915 – 24. 02. 1946) / М. Когут. – Дрогобич : Відродження, 2001. – 38 с.
9. Салига Н. Курінний “Чорний” – зразок для виховання молоді / Н. Салига // Краєзнавець Прикарпаття. – 2007. – № 9. – С. 29–34; Салига Н. Спогади про курінного “Чорного” його ад’ютанта “Сороки” / Н. Салига // Краєзнавець Прикарпаття. – 2007. – № 10. – С. 33–37.
10. Михальчук П. Сотенний УПА “Вихор” / П. Михальчук // Народна воля. – 1994. – 4 черв.
11. Тимів І. Бойовий шлях сотні “Олега” / І. Тимів // Краєзнавець Прикарпаття. – 2011. – № 17. – С. 47–49; Сотенний УПА “Буревій” // Шлях Перемоги. – 2011. – 11 трав.
12. В’ятрович В. Сотенний “Бурлака”... – С. 3.
13. Державний архів Служби безпеки України (ДА СБ України), ф. 2, оп. 90, спр. 66, 596 арк.
14. Там само, арк. 103–108.
15. Там само, ф. 13, спр. 376, т. 62, арк. 176–193.
16. Там само, арк. 205–206.
17. Ковальчук В. Інформаційний потенціал хроніки загону УПА ім. Колодзінського : (Волинь і Полісся, 1943–1945 рр.) / В. Ковальчук // Наукові записки : зб. пр. молодих вчених та аспірантів. Т. 19, кн. 2, ч. 2 : Матеріали міжнародної наукової конференції “Джерела локальної історії: методи дослідження, проблеми інтерпретації, популяризація” (Київ, 29–30 вересня 2009 р.). – К. : Нац. академія наук України; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2009. – С. 105–106, 107–115. ДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 82, арк. 50.
18. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. : документи і матеріали / відп. ред. М. Кугутяк. – Івано-Франківськ : Лік, 2009. – Т. 2, кн. 2. – С. 252–255.
20. Хмара П. В огні повстання : УПА на відтинку Чорного лісу 1943–1945 / П. Хмара. – Гуцульщина. – 1949. – Ч. 1. – 260 с.
21. Стебельський С. Кризь сміх заліза : Зимою в бункері / С. Стебельський // Літопис УПА. – Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2000. – Т. 30. – С. 59–197, 373–484.
22. Літопис Української повстанської армії. Чорний ліс: видання команди Станиславівського тактичного відтинка УПА. Т. 3, кн. 1 : 1947–1948. – Торонто, 1978. – С. 200–203.
23. Салига Н. Спогади про курінного “Чорного” його ад’ютанта Сороки / Н. Салига // Краєзнавець Прикарпаття. – 2007. – № 10. – С. 33–37.
24. Літопис УПА : Нова серія. Т. 5 : Боротьба проти націоналістичного підпілля : інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. – К. ; Торонто, 2002. – Кн. 2 : 1946–1947 рр. – С. 190.
25. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті... Т. 2, кн. 2. – С. 471–474.
26. Фігурний Ю. Новітні джерела про боротьбу УПА за незалежність... – С. 193, 194, 195.
27. Там само. – С. 139.
28. Бутковський І. Організаційна структура УПА / І. Бутковський // Наш клич. – 1992. – № 1–2. – С. 3; Фігурний Ю. Борці за незалежність України : До 65-річчя від дня офіційного утворення Української повстанської армії (УПА) / Ю. Фігурний // Українознавство. – 2007. – № 4. – С. 140.
29. Фігурний Ю. Борці за незалежність... – С. 140; Салига Н. Курінний “Чорний” ... – С. 29.
30. Содоль П. Українська повстанча армія : довідник. – Нью-Йорк : Пролог, 1994. – С. 80; Салига Н. Курінний “Чорний”... – С. 30; Літопис Української повстанської армії. Чорний ліс: видання команди Станиславівського тактичного відтинка УПА, Т. 4, кн. 2 : 1948–1950. – Торонто, 1979. – С. 149–150; Український національно-визвольний рух на Прикарпатті... – Т. 2, кн. 2. – С. 378.
31. ДА СБ України, ф. 2, оп. 90, спр. 66, арк. 103.
32. Салига Н. Курінний “Чорний” ... – С. 31.
33. ДА СБ України, ф. 2, оп. 90, спр. 66, арк. 103.
34. Салига Н. Спогади про курінного “Чорного”... – С. 37.
35. Салига Н. Курінний “Чорний” ... – С. 31–32.
36. Там само. – С. 32.
37. Салига Н. Спогади про курінного “Чорного”... – С. 37.
38. Рудак Д. Бій у Кінчацькому лісі / Д. Рудак // Літопис Української повстанської армії. Чорний ліс: видання команди Станиславівського тактичного відтинка УПА. Т. 3, кн. 1 : 1947–1948. – С. 200–201; Салига Н. Спогади про курінного “Чорного”... – С. 36–37.
39. Салига Н. Спогади про курінного “Чорного”... – С. 37.
40. Салига Н. Курінний “Чорний”... – С. 31; Тимів І. Бортники і Тлумачина 1939–1959 рр. : дослідження, документи, матеріали / І. Тимів. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2011. – Т. 4. – С. 178–179. – (Серія “Села і міста Покуття”).
41. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті... – Т. 2, кн. 2. – С. 213, 216.

42. Український національно-визвольний рух... – Т. 2, кн. 2. – С. 524; ДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 62, арк. 177–178.
43. Літопис Української повстанської армії. Чорний ліс: видання команди Станіславівського тактичного відтинка УПА. – Т. 3, кн. 1 : 1947–1948. – С. 129–132.
44. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті... – Т. 2, кн. 2. – С. 524.
45. Там само. – С. 525.
46. Там само. – С. 529.
47. Там само. – С. 356, 530.
48. Там само. – С. 530.
49. Там само. – С. 532.
50. ДА СБ України, ф. 2, оп. 90, спр. 66, арк. 106.
51. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті – Т. 2, кн. 2. – С. 534–535.
52. Там само. – С. 12, 466, 537, 538.
53. Там само. – С. 540.
54. Там само. – С. 549.
55. ДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 62, арк. 205, спр. 376, т. 82, арк. 50; Український національно-визвольний рух на Прикарпатті... – Т. 2, кн. 2. – С. 441–442, 471, 542, 632.
56. ДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 62, арк. 205; Український національно-визвольний рух... – Т. 2, кн. 2. – С. 471–472, 477, 542.
57. ДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 62, арк. 189–190; 205 зв; Український національно-визвольний рух... – Т. 2, кн. 2. – С. 472–473, 542.
58. ДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 62, арк. 205–206; Український національно-визвольний рух... – Т. 2, кн. 2. – С. 473.
59. ДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 62, арк. 206; Український національно-визвольний рух... – Т. 2, кн. 2. – С. 474.
60. Український національно-визвольний рух... – Т. 2, кн. 2. – С. 475–477.
61. ДА СБ України, ф. 13, спр. 376, арк. 62–191, 193; Український національно-визвольний рух... – Т. 2, кн. 2. – С. 632; Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. : Документи і матеріали. – Івано-Франківськ, 2011. – Т. 2, кн. 3 : 1947–1957. – С. 26.
62. Салига Н. Спогади про курінного “Чорного”... – С. 37; ДА СБ України, ф. 2, оп. 90, спр. 66, арк. 108; Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. – Т. 2, кн. 3. – С. 26.
63. 1948-й : “Вісті з терену” // Нова Зоря. – 1993, 12 черв.
64. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. Т. 2, кн. 3. – С. 264.
65. Салига Н. Курінний “Чорний”... – С. 31; Літопис Української повстанської армії. Чорний ліс: видання команди Станіславівського тактичного відтинка УПА. Т. 3, кн. 1 : 1947–1948. – Торонто, 1978. – С. 37; Содоль П. Українська повстанча армія : довідник / П. Содоль. – Нью-Йорк : Пролог, 1994. – С. 80.
66. Фігурний Ю. Борці за незалежність... – С. 141–142.
67. Фігурний Ю. Новітні джерела про боротьбу УПА... – С. 193–194.

В статтє рассмотрены боевой путь куреня “Смертоносцы” в 1945–1946 гг., его структура, личный состав, направления боевых походов повстанцев, их отношение к местному населению. Обращено внимание на недостаточно изученные источники и свидетельства очевидцев событий о повстанческом командире Даниле Рудак. Изучены основные военные действия куреня на территории Прикарпаття и ответные меры советских специальных подразделений против повстанцев, указаны особенности партизанской военной тактики, выяснены потери личного состава повстанческого подразделения. Продолжительность борьбы доказывает боеспособность войсковых частей УПА.

Ключевые слова: отделение, поход, сотня, курень, бой, повстанцы, стычка.

In this article it is considered the battle way of kuren of “Those that carry death” in 1945–1946, its structure, personnel, directions of the insurgents’s battle hikes and their attitude toward a local inhabitants. This article pays attention to little known documentary sources and testimonies of eyewitnesses of events about an insurgent commander Danylo Rudak. It is reflected the basic military operations of kuren on the area of Prykarpattya and counteraction to the insurgents from the side of the soviet military special subdivisions. The features of partisan military tactics of insurgents are marked. The losses of insurgent department's personnel are found out. The tactical efficiency of military subdivisions of VIA is proved by the duration of fight.

Keywords: department, march, detachment, regiment, battle, insurgents, collision.

УДК 947.04 (Укр.)

Андрій РУККАС

**ПОРУЧИК ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ КУЗЬМІНСЬКИЙ (1910–1947):
КОНТРАКТНИЙ ОФІЦЕР ВІЙСЬКА ПОЛЬСЬКОГО І ЧЛЕН ОРГАНІЗАЦІЇ
УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ**

У статті на підставі нових, раніше не відомих документів із Центрального військового архіву Республіки Польща висвітлюється життєвий шлях і службова кар'єра поручика Олександра Олександровича Кузьмінського (1910–1947), одного з провідних діячів Організації українських націоналістів, який у 1930-х рр. був контрактним офіцером Війська Польського.

Ключові слова: Олександр Олександрович Кузьмінський, Армія УНР, Товариство “Пласт”, Організація українських націоналістів, Військо Польське, контрактний офіцер.

Міжвоєнна Польща активно сприяла діяльності на своїй території Державного центру Української Народної Республіки (УНР) в екзилі, лідери якого сподівалися в разі вибуху збройного конфлікту з Радянським Союзом за польської підтримки швидко відтворити сильну й боєздатну українську армію. Із цією метою кілька десятків українських старшин проходили службу за контрактом у збройних силах Другої Речі Посполитої, здобуваючи таким чином нові знання й досвід, які вони прагнули застосувати на практиці для майбутнього звільнення Наддніпрянської України. Одним з-поміж таких старшин був Олександр Олександрович Кузьмінський (1910–1947).

Контрактна служба старшин Армії УНР у Війську Польському міжвоєнного часу є важливим епізодом української військової історії, але вона досі не має належного висвітлення у вітчизняній історіографії. Про контрактних офіцерів, за винятком кількох відомих осіб (наприклад, П.Дяченка, Я.Гальчевського, О.Петлюри, П.Шандрука¹), годі шукати будь-яку інформацію. Це твердження сповна стосується й О.Кузьмінського. Короткі відомості й лаконічні згадки про нього знаходимо в спогадах деяких учасників національно-визвольного руху, мартиролозі пластового руху та ювілейному виданні, присвяченому Українській академічній гімназії у Львові, де він навчався. Тож, аби повернути із забуття ім'я справжнього українського патріота й військовика, автор прагне у своїй статті максимально детально висвітлити життєвий шлях О.Кузьмінського, приділивши при цьому особливу увагу його діяльності в ОУН та контрактній службі у Війську Польському.

Джерельну базу дослідження становлять неопубліковані документи військового міністерства Уряду УНР в екзилі, що нині зберігаються у фондах Центрального військового архіву Республіки Польща у Варшаві.

Нашу розповідь про Олександра Кузьмінського почнемо з його батька, Олександра Хомича Кузьмінського. Він народився 30 серпня 1884 р. у старовинній родині міщан міста Тульчин Подільської губернії (нині – Вінницької області), у якій “міцно тримались українські традиції”². Початкову освіту батько здобув у Тульчинській духовній школі, потім виховувався в Одеському кадетському корпусі. 1905 року вступив до Одеського піхотного юнкерського училища, яке успішно закінчив через три роки, вийшовши підпоручиком до 75-го піхотного Севастопольського полку. Цікаво зазначити, що в одній роті з ним служив І.Полтавець-Острияниця³, майбутній самопроголошений гетьман України й засновник Українського національного козацького товариства. 75-й полк дислокувався у м. Гайсин, неподалік від його рідного Тульчина, де 30 серпня 1910 р. у О.Х.Кузьмінського народився син, якого теж назвали Олександром, очевидно, на честь батька⁴ (для розрізнення двох Олександрів Кузьмінських надалі будемо використовувати їхні повні ініціали: О.Х. – для батька і О.О. – для сина).

Початок Першої світової війни застав поручика О.Х.Кузьмінського на посаді начальника зв'язку полку. Упродовж серпня – грудня 1914 р. він воював у Галичині та Карпатах, де був важко контужений поблизу словацького села Вірава, а після кількомісячного лікування на

початку 1915 р. знову повернувся до своєї частини. У жовтні 1916 р. О.Х.Кузьмінського, який уже мав чин капітана, за героїзм і мужність було відзначено високою бойовою нагородою – Золотою Георгіївською зброєю, яку прирівнювали до ордена св. Георгія і давали лише за конкретний і беззаперечний подвиг. У 1917 р. талановитого офіцера було направлено на навчання до Миколаївської академії Генерального штабу, однак через політичні події він устиг завершити тільки один курс.

Лютневу революцію капітан О.Х.Кузьмінський зустрів на фронті – його 64-та піхотна дивізія займала тоді бойові позиції на північ від міста Станіславова. Повалення самодержавства й демократичні зміни в країні стали потужним поштовхом для розгортання українського національного руху, у тому числі й в армійському середовищі. О.Х.Кузьмінський не стояв осторонь цих процесів. Разом з іншими свідомими українцями, зокрема поручиками М.Лорченком і П.Черненком, він у своєму з'єднанні спочатку створив українську раду, а потім цілком його українізував. Унаслідок зазначених подій українська 64-та дивізія, у якій капітан Кузьмінський зайняв посаду начальника штабу, перейшла в розпорядження Центральної Ради УНР. Відтоді вся подальша служба О.Х.Кузьмінського була пов'язана з українською армією: за гетьмана він – обер-старшина для доручень у штабі Сердюцької дивізії, за Директорії УНР – старшина в оперативному відділі штабу Дієвої Армії. У листопаді 1920 р. його призначено начальником розвідувального відділу Генерального штабу. Уже на інтернуванні в лютому 1921 р. О.Х.Кузьмінський, маючи ранг підполковника, очолив розвідувальний відділ Партизансько-повстанського штабу генерала Ю.Тютюнника, разом із яким займався підготовкою до славного, але трагічного Листопадового рейду (Другого зимового походу).

У той час, коли старшина О.Х.Кузьмінський був у боях і походах, його родина мешкала в Тульчині, де син Олександр, досягнувши дев'ятирічного віку, вступив на підготовчий клас державної гімназії. Однак через рік навчання перервалося, адже місто опинилося в епіцентрі бойових дій між українськими, білогвардійськими та радянськими військами. У 1921 р. дружина із сином нелегально перейшли радянсько-польський кордон і прибули до Львова, де на них уже чекав голова родини⁵. Почалося сповнене труднощів складне емігрантське життя. Особливо дошкуляла постійна нестача грошей. Аби прогудувати сім'ю, батькові, кадровому військовикові, довелося опанувати професію шевця. У 1924 р. він вступив на інженерний відділ Львівського політехнічного інституту, який закінчив 1930 р. і до початку Другої світової війни працював за новим фахом у землемірній конторі⁶.

Однак думки про “хліб насущний” не змогли відірвати О.Х.Кузьмінського від активної громадсько-політичної роботи. Він, досвідчений та авторитетний старшина, очолив Львівську уенерівську громаду, став головою міського осередку Українського Центрального комітету (УЦК)⁷, громадської організації, яка в міжвоєнній Польщі об'єднувала у своїх лавах українців – політичних емігрантів із Наддніпрянщини. Він підтримує постійний контакт із лідерами Державного центру УНР в екзилі, зокрема президентом А.Лівицьким та військовим міністром, генералом В.Сальським.

У 1922 р. син підполковника О.Х.Кузьмінського вступив до Львівської української академічної гімназії (офіційна назва в ті часи – Державна гімназія з руською мовою викладання), яку закінчив улітку 1931 р.⁸ Цей навчальний заклад був, по суті, справжньою кузницею кадрів української еліти. Тут зосереджувалися найкращі науково-педагогічні сили галицького українства, адже переважна більшість викладачів мала докторський ступінь або професорське звання. Безперечно, це позитивно впливало на якість навчання та загальний освітній рівень випускників. У роки, коли в гімназії вчився О.О.Кузьмінський, її очолювали відомі українські педагоги І.Кокоруз та М.Сабат. Окрасою викладацького колективу того часу були музикознавець Ф.Колесса, син великого українського поета І.Франка – учитель української, німецької та польської мов і фізичного виховання Т.Франко, організатор та засновник “Пласту”, учитель математики О.Тисовський, історик літератури М.Терашковець, фізик В.Кучер, математик І.Сітницький та багато-багато інших. Чимало випускників гімназії стали відомими діячами українського національно-визвольного руху, зокрема Р.Шухевич, З.Матла, В.Янів та ін.

У гімназії О.О.Кузьмінський віддавав перевагу природничим наукам, хоча, як згадують його друзі, мав хист і до літературної творчості, любив писати вірші та оповідання. Він також

активно займався спортом – був членом легкоатлетичної секції львівського клубу “Погоня”⁹. Однак найбільше його цікавила й захоплювала військова справа. У батька була велика бібліотека, тож юнак багато читав відповідної фахової літератури, мріючи стати офіцером. Загалом, у пам’яті колишніх однокласників О.О.Кузьмінський залишився “міцною, серйозною, інтелігентною людиною”¹⁰.

Гімназійне оточення, у якому юнак проводив більшу частину свого часу, впливало на формування в нього стійких національних світоглядних переконань, чіткого патріотичного спрямування життєвої позиції. У гімназії О.О.Кузьмінський вступив до молодіжної організації “Пласт”, у якій належав до 1-го юнацького куреня імені гетьмана П.Сагайдачного та 7-го юнацького куреня імені князя Льва I, користуючись псевдонімами “Горн” та “Єрн” (або “Єнер”)¹¹.

Наприкінці 1920-х рр. у стінах Львівської академічної гімназії виникла підпільна мережа нелегального Юнацтва Української військової організації (УВО) та Організації українських націоналістів (ОУН). У всіх класах діяли гуртки (“п’ятірки”), керівники яких утворювали шкільний провід. Члени нелегальних гімназійних гуртків читали заборонену революційну літературу, вивчали основні правила конспірації, активно займалися фізичною культурою та спортом, а також знайомилися з вогнепальною зброєю для ближнього бою – револьвером і пістолетом. Суто військовому навчанню вони, з об’єктивних причин, присвячували значно менше уваги. О.О.Кузьмінський очолював “п’ятірку” у своєму класі, а також був членом шкільного проводу.

Цікаві спогади про діяльність Юнацтва УВО–ОУН у Львівській академічній гімназії залишив однокласник О.О.Кузьмінського З.Матла. Він, зокрема, писав: “Організування підпільної клітини в нашому класі почалося ще в 1927 р., коли діяла тільки УВО, яка мала свої нелегальні гуртки по гімназіях. Вони поставали з ініціативи старших членів УВО й були під їхнім наглядом. В кожній класі вони підшукували учня, який міг би зайнятися організаціями і веденням гуртка, що утворився б із приєднаних товаришів. Звичайно робили то шляхом особистих, родинних або інших зв’язків, які існували між членами УВО та учнями гімназії. Ця метода була найпевніша, бо давала запоруку, що добір людей буде найкращий. Вербування починалося з того, що в класах поставали різні нелегальні самостійні гуртки, як, наприклад, шаховий, радіотехнічний чи інші. То була нагода до пізнання характеру, уміlostей, зацікавлень та політичних поглядів учнів. Намічених учнів поступово втягували в позагімназійне життя, що давало можливість гімназістам зустрічатися із старшими громадянами та старшими негімназійними членами УВО”¹². На жаль, невідомо, хто саме “втягнув” О.О.Кузьмінського в нелегальну роботу в Юнацтві УВО–ОУН. Можливо, це був хтось зі старшокласників, а може, знайомих його батька.

Той самий З.Матла згадував далі: “Кожного тижня відбувались сходи нашого підпільного гуртка, на яких члени діставали найновішу нелегальну літературу, серед якої найзамітнішою була “Сурма”... Тому що члени нашого гуртка були теж членами “Пласту”, доповнення з українознавства відбувалося на пластових сходинах. В “Пласті” ми проходили теж курс картографії, теренознавства, знакування, азбуки Морзе, азбуки хоруговками, впорядку й таборування. Під час прогульок, на пластових таборах... теоретичні вміlostі застосовувалися на практиці”¹³.

Члени гуртків Юнацтва УВО–ОУН Львівської академічної гімназії не обмежувалися лише підготовчою роботою. Вони брали участь у демонстраціях і мітингах із нагоди українських національних свят і знаменних подій періоду нещодавньої національно-визвольної боротьби, зокрема на честь 10-ї річниці Листопадового чину 1918 р., під час яких знайомилися з тактикою вуличних боїв, вступаючи в сутички з поліцією. “Гаряча” кров і юнацький запал штовхали молодих людей до активних вчинків і рішучих дій, на той час лише в стінах свого навчального закладу. За словами колишнього учня гімназії О.Питляра, “наші дії велися виключно на нашому власному шкільному терені. Першим завданням було вчити відваги, а далі – морально мобілізувати учнівський загал і перешкоджати офіційній полонофільській політиці. При нагоді державних святкувань у школі, ми систематично організовували спротив і саботаж. Найперше було кидати “смердючки”, які знищували всю святкову атмосферу “поранків” та

розганяли сірчаним запахом чи слізним газом зібраних учнів та професорів. Декілька разів ми організували зривання патріотичних декорацій – килимів, гірлянд і “орлів”... В 1930 р. ми організували бойкот святкування 3-го травня (польської конституції), розставивши хлопців у “стратегічних пунктах” навколо гімназії й проганяючи додому всіх “охотників” святкувати... Ми займалися також пропагандою, розкидаючи при різних нагодах революційні летючки. Їх особливо зручно було кидати з церковних “хорів” у церкві св. Юра чи в Преображенській церкві. Серйозніша була справа до терористичної акції у формі шкільних “боївків”, які не вбивали нікого, а карали здебільшого “мордобиттям” тих учнів, яких підозрювали в донощицтві, професорів-поляків і тих, яким закидали хунівство (зраду, продажність. – А.Р.)¹⁴. Зрозуміло, що керівник класного гуртка й член шкільного проводу Юнацтва УВО–ОУН О.О.Кузьмінський мав безпосередній стосунок до всіх згаданих вище акцій.

Після завершення гімназії О.О.Кузьмінський вирішив вступити до польської офіцерської школи. Це був нечуваний крок для тогочасних галицьких українців, які, добре пам’ятаючи про поразку у визвольних змаганнях 1918–1919 рр., ставилися до польської влади як до окупаційної. Українська молодь обирала для себе в основному вільні, мало пов’язані з державницькою діяльністю професії – адвокатів, інженерів, лікарів, не бажаючи таким чином працювати на Польщу, а тим більше – їй служити та захищати її. Однак у випадку з О.О.Кузьмінським справа виглядала дещо інакше, адже в нього, як у сина політичних біженців, не було польського громадянства. Він та його батьки формально були особами без громадянства, що мали так званий нансенівський паспорт*, а фактично – підданими УНР. Користуючись допомогою впливових польських владних кіл, еміграційний Уряд УНР активно готувався до майбутньої війни за відновлення своєї влади на Наддніпрянській Україні. Через це він конче потребував досвідчених військових кадрів. Тож вступ О.О.Кузьмінського до польської офіцерської школи був не тільки його свідомим вибором, а й наказом військового міністра Уряду УНР в екзилі генерала В.Сальського. В автобіографії, що подавалася разом з іншими вступними документами, юнак так обґрунтовував своє рішення стати військовим: “Оточення батька з дитячих років справило на мене великий вплив і з того часу я мріяв вступити до війська... Військом цікавився завжди й у міру можливостей читав військову літературу”¹⁵.

Завдяки старанням генерала В.Сальського 1 вересня 1931 р. О.О.Кузьмінський був прийнятий на Унітарний курс при польській Школі підхорунжих піхоти в місті Ружан. Разом із ним вступили ще двоє українських юнаків-емігрантів, зокрема син заступника голови львівського осередку УЦК, випускник філії Академічної гімназії В.Таранович¹⁶ і сирота, син розстріляного більшовиками члена житомирської міської думи, В.Химич, долею якого свого часу опікувалися генерали В.Зелінський, О.Удовиченко та сотник П.Бутакив¹⁷.

Унітарний курс був обов’язковим для всіх бажаючих вступити до Шкіл підхорунжих (окрім медико-санітарної), що готували кадрових офіцерів для Війська Польського. Він давав їм уніфіковану базову військову підготовку. Фактично його головною метою було перетворити цивільного юнака на справжнього вояка, а тому під час навчання акцент ставився передусім на практичні тренування та фізичне виховання¹⁸.

Про своє навчання на Унітарному курсі хлопці регулярно звітувалися генералу В.Сальському. Так, у середині лютого 1932 р. В.Таранович від імені всієї групи писав міністру: “Життя козака цікаве, але щойно тоді, коли здобуде середнє військовоє знання. А ми що? Щойно ставимо перші кроки на сій дорозі Марса. Гартує нас трьох школа і кожний з нас інакше відчуває її материнську руку. Знання наші з дня на день зростають. Мусимо підтвердити, що система навчання добра. Поступово від дрібничок переходимо до важливіших речей. Не можна сказати точно, як і коли ми присвоїли й присвоюємо потрібне знання і військовий спосіб думання. Начальство ставить до нас прихильно і, що мені особисто дуже подобається, не робить різниці між нами і своїми. Товаришам це не кидається в очі й вони не можуть нарікати

* “Нансенівський паспорт” – це посвідчення особи певного гатунку для осіб без громадянства – біженців і політичних емігрантів. Запроваджений Лігою Націй за ініціативи відомого полярного дослідника норвежця Ф.Нансена, який у 1920–1921 рр. був верховним комісаром цієї організації у справах біженців. Видавалися такі паспорти на підставі спеціальних Женевських домовленостей 1922 р.

на нас, що ми протеговані. Це дає нам можливість наблизитися до товаришів і жити з ними у згоді, що нам, чужинцям, дуже потрібно. Вправи й життя у школі мені і Кузьмінському не пошкодили. Виглядаємо добре. Один тільки Химич змарнів. А може, від того, що дуже вчиться”¹⁹. Уже наступного місяця, у березні 1932 р., підхорунжий В.Таранович радісно доповідав генералу В.Сальському: “Ми й не отямилися, як закінчили першу частину унітарного курсу – вишкіл поодинокого стрільця... У нас усе гаразд. Почуваємося добре і навіть Химич виглядає куди краще, як перед тим. Кожний день приносить нам усе більше військового знання, котре в майбутньому використаємо в діло під час боротьби з Москвою під рідним прапором УНР. Ця віра в недалеке, краще майбуття додає нам сил і ми легко переносимо всі труднощі вояцького життя. Справді, у вишкілі трапляються часами “темні місця”, але се, що признають і наші вчителі, потрібні роки і лише на їхнім досвіді можна буде будувати тривку систему виховання молоді армії Польщі. Для нас в майбутньому це буде мати велике значення, особливо, коли доведеться творити нове покоління українських старшин і козаків”²⁰.

Унітарний курс загальновійськової підготовки українські юнаки завершили всі втрюх, але надалі студії продовжили тільки двос: В.Таранович та О.О.Кузьмінський, яких направили здобувати фах до польської Школи підхорунжих артилерії в місті Торунь. Їхній же товариш В.Химич унаслідок погіршення здоров’я був змушений перервати свою науку.

Навчання в Школі підхорунжих артилерії тривало три роки. Приймали до неї за результатами вступних іспитів неодружених чоловіків віком до 22 років (для осіб з вищою освітою – до 26 років), громадян Польщі, які мали атестат зрілості, завершили Унітарний курс при Школі підхорунжих піхоти або одну зі Шкіл підхорунжих резерву й були визнані цілком здатними до військової служби. Навчання було платним. Однак українські юнаки йшли поза конкурсом, а тому іспитів не складали й на прохання генерала В.Сальського були звільнені від оплати.

У міжвоєнній Польщі торунська Школа була єдиним осередком підготовки кадрових офіцерів-артилеристів, через що вважалась елітарним навчальним закладом, який мав свої специфічні звичаї й традиції, невідомі тоді в цивільному, а подекуди й у військовому середовищі. Так, надзвичайно суворо дотримувались у її стінах кодексу честі. Наприклад, використання підручників, шпаргалок або ж будь-якої іншої сторонньої допомоги на іспитах було категорично заборонено й у разі викриття такого факту на винного чекав загальний осуд товариства. Тому під час письмових іспитів ніхто ніколи не контролював роботу підхорунжих. Можливості виправити погану оцінку в них існували завжди, а от повернути собі добре ім’я було вже неможливо. За найменше ошуканство чи брехню зі Школи виключали негайно та безповоротно, і “знеславлена” особа поверталася до цивільного життя. Особливими були й деякі елементи шкільної традиції, наприклад, “цукання” – своєрідний “полегшений” варіант сучасної дідівщини. “Цукання” мало індивідуальний або колективний характер. Згідно зі статутом навчального закладу кожний підхорунжий старшого курсу в рамках своєї батареї був начальником для всіх підхорунжих з молодших курсів. Він міг давати їм найнесподіваніші та найдивніші накази, яких не можна було ігнорувати. Їхнє спізніле або не дуже ретельне виконання призводило до нових, ще складніших завдань. “Цукання”, яке походило від корпорантських ритуалів, було невідоме, наприклад, у Школі підхорунжих піхоти. Також варто згадати про ще одну, більш приємну шкільну традицію польських артилеристів – так зване батьківство. Полягало воно в тому, що кожний підхорунжий 2-го курсу мав свого “батька” на 3-му. “Батько” оберігав “сина” від надмірного “цукання”, за потреби допомагав йому в навчанні й узагалі намагався опікуватися ним, як тільки міг і вмів²².

Такими були умови навчання в торунській Школі підхорунжих артилерії. Однак завершити її і стати артилеристом удалося тільки В.Тарановичу, оскільки його товариш О.О.Кузьмінський був змушений перейти до іншої військової школи. Як свідчать документи, після першого року навчання він отримав незадовільну підсумкову оцінку з фахової дисципліни, і офіцер-вихователь порадив йому перевестися до Школи підхорунжих кавалерії. За юнака намагався заступитися військовий міністр Уряду УНР в екзилі генерал В.Сальський, який у серпні 1933 р. просив поляків узяти до уваги велике бажання молоді людини стати артилеристом і

дозволити йому виправити оцінку восени або ж повторно пройти курс. Проте нічого не допомогло й О.О.Кузьмінського таки було переведено до кавалерійської школи.

Школа підхорунжих кавалерії знаходилася неподалік від Торуня, у місті Грудзйондзь, де розміщувалася в комплексі старих пруських казарм. Курс навчання тут тривав два роки. Кавалерія вважалася елітарним родом війська в польській армії, тому до Школи підхорунжих потрапляли переважно діти заможних батьків, здебільшого поміщиків і землевласників, які могли придбати кінську зброю та коня. Програму навчання було розроблено згідно зі статутами, що спиралися на досвід часів Першої світової війни. При цьому основну увагу приділяли верховій їзді, володінню холодною зброєю та бойовому навчання, передусім типовим для кавалерії діям: розвідці, забезпеченню маршів і стримуванню противника. Від підхорунжих вимагали швидкої орієнтації в будь-якій бойовій ситуації та прийняття правильного рішення. У польських умовах, за браком належної кількості бронетанкових і моторизованих частин, кавалерія мала бути найбільш рухливим і мобільним родом військ. Теоретичні заняття в аудиторіях поєднувалися із практикою під час польових виходів, участю в літніх маневрах та стажуванням у полках.

Школа мала свої особливі традиції. Так, щороку 3 листопада відбувалися кінні перегони до дня св. Губерта, покровителя мисливців, у яких брали участь офіцери, підхорунжі та запрошені гості. Один із підхорунжих сідав на вправного коня й чіпляв собі на плече лисячий хвіст. Його треба було наздогнати й зірвати того хвоста. Дорога була надзвичайно складною, адже йшла ярами й байраками, польовими й лісовими стежками, тому учасники мали добре триматися в сідлах. Після завершення змагання начальник Школи нагороджував коней кольоровими стрічками, а вершникам вручав пам'ятні подарунки. Потім усіх частували сніданком, на який завжди готувався бігос, особливо смачний після шалених перегонів. Ще однією традицією Школи був бал підхорунжих, що відбувався щороку 2 лютого в приміщеннях готелю “Королівський двір” у Грудзйондзі. Бал починався полонезом. Під час котильйону двоє підхорунжих, одягнутих в історичні мундири часів Варшавського Герцогства, заводили до залу нав'юченого кошиками з квітами коня. Тоді підхорунжі виходили на середину й роздавали квіти всім присутнім дамам, кожна з яких, дякуючи за милий подарунок, гладила коня й частувала його завчасно приготовленим для цього цукром і морквою. Нагородованого солодошами й сповненого нових вражень, коня виводили із зали (виходити він зазвичай не хотів). Потім бал продовжувався, тривав до ранку й завершувався виконанням останнього танцю – “білої мазурки”²⁴.

Знали в грудзйондзькій Школі підхорунжих і “цукання”, про яке вже йшлося вище. Тут найбільш лагідним його проявом вважалося, коли старшокурсник змушував підхорунжого з молодшого курсу вилізти на піч, сісти навприсядки й співати жартівливі куплети про різні кавалерійські полки, так звані “журавейки”, що прийшли до Війська Польського з російської імператорської армії.

У Грудзйондзі О.О.Кузьмінський учився значно краще. У 1935 р. він успішно закінчив Школу підхорунжих кавалерії, склавши понад півтора десятка випускних іспитів. Більшість таких дисциплін, як організація і тактика взаємодії з різними родами військ, воєнна історія, гіпология, дидактика тощо, склалися в шкільних класах, а от бойовий і стрілецький вишкіл, теренознавство та верхова їзда й володіння холодною зброєю склалися в польових умовах.

За результатами випускних випробувань начальник Школи полковник Б.Літевський написав підсумкову атестацію на О.О.Кузьмінського, у якій так оцінював його професійні та людські якості: “Фізична витривалість, уважність, дисциплінованість – дуже високі; енергійність, спритність, самостійність, швидкість орієнтації – досить високі; лояльність – висока; інтелектуальний рівень – достатній. Поводиться у товаристві гарно. Хороший командир і виконавець, дуже гарний інструктор. Загальна оцінка – досить добра”²⁶. Це були не лише слова, адже заслужити таку оцінку було не просто. Начальник Школи полковник Б.Літевський (якого підхорунжі між собою називали Литвою) був суворим, але справедливим командиром, який вимагав від своїх підлеглих цілковитої дисципліни²⁷.

Після закінчення навчання О.О.Кузьмінський, як політичний біженець і особа без громадянства, уклав з польським військовим міністерством спеціальний контракт щодо своєї по-

дальшої служби. Контракт був безстроковим. У ньому визначалися: військове звання; умови служби та оплати; терміни та види відпусток; матеріальне забезпечення в разі хвороби; матеріальне забезпечення родини в разі смерті, що сталася під час виконання службових обов'язків; право на позику в розмірі двох окладів на обмундирування та спорядження; умови розриву контракту²⁸. Фактично, за своїм правовим становищем О.О.Кузьмінський мало чим відрізнявся від кадрових офіцерів Війська Польського, за винятком деяких моментів. Так, він не складав присягу на вірність державі (її заміняв контракт); не мав доступу до військових таємниць, зокрема до мобілізаційних документів і планів; він був позбавлений пенсійного забезпечення за вислугою років; надання йому чергового військового звання залежало не від польського начальства, а від ініціативи власних уенерівських еміграційних керівників; підвищення до наступного звання відбувалося через укладання нового контракту; уся інформація про його службу мала закритий характер і не публікувалася в “Офіцерських щорічниках” чи в “Денниках персональних наказів”.

Уклавши контракт із військовим міністерством Другої Речі Посполитої, О.О.Кузьмінський одержав перше польське офіцерське звання підпоручика (паралельно еміграційний Уряд УНР присвоїв йому і перший український старшинський ранг хорунжого). 15 вересня 1935 р. для проходження подальшої служби його було скеровано до 16-го уланського Великопольського (з 1938 р. – імені генерала Г.Орлича-Дрешера) полку²⁹, що належав до складу окремої кавалерійської бригади “Бидгощ” (з 1937 р. – Поморської кавалерійської бригади). Полк дислокувався в місті Бидгощ, неподалік від Торуня й Грудзйондза, де О.О.Кузьмінському довелося робити свої перші кроки “дорогою Марса”. Ця військова частина була йому вже знайомою, адже саме в ній він проходив кількамісячне практичне стажування під час літніх маневрів напередодні випуску зі Школи підхорунжих. В одному зі своїх листів О.О.Кузьмінський писав батькові про те, що “полк добрий і не зла стоянка”³⁰.

Прибувши до місця служби, підпоручик О.О.Кузьмінський у жовтні 1935 р. був призначений командиром взводу в 4-му лінійному ескадроні. Майже через півтора року, у січні 1937 р., його було переведено на аналогічну посаду до кулеметного ескадрону, на який він залишався до оголошення мобілізації наприкінці серпня 1939 р.³¹

З перших днів свого перебування в полку О.О.Кузьмінський проявив себе як здібний і дисциплінований офіцер. У службовій атестації за 1937 р. 1-й заступник командира полку майор Ю.Маковецький так охарактеризував його основні риси характеру та професійні здібності: “Характер спокійний і врівноважений. Скромний, але солідний офіцер. Малоенергійний. З колегами спілкується легко. До товариства привичаєний досить добре. У ставленні до Польської держави лояльний. Постійно працює над собою та поглибленням військових знань. Як інструктор – терплячий, спокійний, рішучий, у своїх діях послідовний. Набув практичного досвіду у командуванні взводом, продемонструвавши хороші результати. На польових навчаннях показав велику самостійність і хорошу орієнтацією на місцевості. З нього буде хороший інструктор, завдяки його систематичній роботі над собою. Надається на командира взводу як у мирний, так і у воєнний час”³². Із заступником погоджувався командир полку підполковник Е.Хельдут-Тарнасевич, який, у свою чергу, писав про О.О.Кузьмінського так: “Скромний, лагідної вдачі. Повільний. Професійних здібностей не проявляє. Службу виконує добре й поступово набирається досвіду. Товариський і лояльний”³³. За сумлінну й бездоганну службу О.О.Кузьмінському в березні 1939 р. було надано чергове звання поручика, унаслідок чого польське військове міністерство уклало з ним новий безстроковий контракт.

Великі надії на молодого офіцера покладав військовий міністр Уряду УНР в екзилі генерал В.Сальський. У відродженій українській армії він планував використати О.О.Кузьмінського спочатку як командира окремого кінного дивізіону³⁴, а потім, завдяки його службовим досягненням і вродженим здібностям, збирався доручити йому більш відповідальну й складну посаду командира кінного полку³⁵. Тому для набуття теоретичних знань і практичного досвіду генерал В.Сальський намагався в 1939 р. влаштувати молодого офіцера на курс підготовки ескадронних командирів у Центрі вишколу кавалерії в Грудзйондзі, а наступного року збирався відправити його на дворічний курс навчання до польської Вищої Військової

Школи (аналог Академії Генерального штабу). Однак скорий початок Другої світової війни перешкодив реалізації цих планів.

Наприкінці серпня 1939 р. під час таємної мобілізації поручик О.О.Кузьмінський отримав призначення на посаду заступника командира запасного ескадрону³⁷. Цей підрозділ, який мав формувати маршові поповнення для полку, було переміщено подалі від німецького кордону в район міста Гарволін, де розміщувалися запасні ескадрони інших полків Поморської бригади. Однак польська армія швидко зазнала поразки, і поручик О.О.Кузьмінський потрапив у німецький полон (де, коли і за яких обставин, на жаль, невідомо; можливо, це сталося у двадцятих числах вересня на Люблінщині, куди відступили запасні підрозділи Поморської бригади).

Проте довго перебувати в неволі йому не довелося. Уже в січні 1940 р. він вийшов на свободу й переїхав до окупованого німцями Кракова, де активно включився в роботу військових курсів, що були організовані тут керівництвом ОУН (відомі також як Старшинська школа імені полковника Є.Коновальця). На навчання, яке було обов'язковим для кожного члена Організації, приходили люди з різним рівнем військової підготовки. Тому ті, хто ніколи не служив у війську, починали з азів (наприклад, С.Бандера), вояки-резервісти вчилися на підстаршин, підстаршини – у свою чергу, на старшин, а старшини – на генштабистів. Будучи кадровим офіцером, О.О.Кузьмінський викладав свій фах майбутнім воякам, підстаршинам і старшинам, але водночас і сам був слухачем на курсах для старшин Генерального штабу³⁸. Окрім нього, їх відвідували ще вісім осіб, у тому числі Р.Шухевич, О.Гасин, Д.Грицай, які в недалекому майбутньому стали відомими командирами УПА, а також його давній товариш і теж контрактний офіцер Війська Польського В.Таранович. За словами М.Климишина, “краківський курс штабових старшин поклав підвалини під організацію пізніших кадрів УПА, що переросло наші сподівання. Ми ж ходили на курси у вільний від праці час, два або три вечори на тиждень, а це все-таки дало великі наслідки. Правда, праця курсантів була дуже солідна, бо кожний з них докладав усіх зусиль, щоб якнайкраще виконати добровільно взяті на себе зобов'язання. Тому наше навчання, хоч у примітивних умовах і без відповідної літератури та фахових інструкторів, увінчалось успіхом. Багато найвищих старшин УПА були колись учасниками краківських вишколів”³⁹.

На початку німецько-радянської війни О.О.Кузьмінський переїжджає до містечка Великі Мости на Львівщині, де наприкінці червня 1941 р. провід ОУН організував підпільну старшинську школу, начальником якої став його товариш Д.Грицай. Навчальний заклад розміщувався в колишніх казармах, які за польських часів займала школа поліції, а за радянських – прикордонний загін. О.О.Кузьмінський викладав кільком сотням курсантів, котрих зібрали з усієї Галичини, низку фахових військових дисциплін. На підставі своїх лекцій він підготував підручники “Стрілець у полі” і “Військовий впоряд”. Саме в цей час із ним бачився заступник керівника північної похідної групи ОУН Л.Павлишин. На початку 1990-х рр. на підставі його спогадів В.Щеглюк написав політичний роман-хроніку “...Як роса на сонці”, у якому так оповів про цю коротку зустріч: “З якимсь дорученням я прийшов до Кузьмінського (Єнер, Горн), котрий закінчував укладати черговий підручник для війська. Він здавався мені приємною, щирою людиною, був хорошим теоретиком військової справи, що мені імпонувало. Ми з ним поділились міркуваннями щодо розстановки військових сил у світі, про можливі коаліції, якщо німець піде на Схід, пробували вгадати, коли ж почнеться очікувана і проклята всіма народами війна. Він сказав:

– Те, що має статися, висить над нами, як велика перестигла грушка. Чуть подує вітер, і... Не знаю, що буде – з нами всіма, з народами. Я, хоч і військовик, але боюсь крові, мук, страхіть, а найбільше – смерті.

– Хто того не боїться?!

Його аж перекривило – мабуть, уявив собі поле бою. Поділились ми з ним востаннє потаємними думками і розійшлись – а дороги наші в майбутньому не раз переплітатимуться”⁴⁰.

Після ліквідації старшинської школи у Великих Мостах О.О.Кузьмінський переїхав до Львова, де оселився в будинку № 12 на вулиці Жулинського (тепер вул. академіка Філатова). Під проводом усе згаданого Д.Грицай він працював у підпільному Крайовому військовому штабі ОУН, який займався викриттям тактичних планів німецького командування, створенням складів зброї та боеприпасів, підготовкою командних кадрів для майбутньої української армії. Однак активна діяльність військового штабу ОУН привернула увагу німецьких спецслужб, уна-

слідок чого в березні 1943 р. гестапо заарештувало Д.Гриця та О.О.Кузьмінського. Першого з них через деякий час визволила боївка УПА, яка напала на в'язницю, а другого – звільнили самі німці. Про цей важливий епізод розповів Л.Павлишин. Він згадував, що після арешту О.О.Кузьмінського “ніхто з близьких до нього оунівців навіть не рушився з місця, щоб замести сліди. Казали: “Це твердий чоловік. Він морально не зломиться, нікого не видасть”. Яка безпечність! Пам’ятаючи про давню розмову з цим м’якотілим, слабохарактерним теоретиком війни, я, на всяк випадок, поміняв квартиру. І, як виявилось, недаремно. Незабаром Кузьмінського уздріли по дорозі з тюрми в гестапо у товаристві цивільного типа. Обидва курили дорогі сигарети, мирно розмовляючи. Виглядав заарештований так, ніби не куштував тюремної юшки – гладко поголений, ситий. Після звільнення Кузьмінського з тюрми всі його сахалися, як заразного, як зрадника. Безсумнівно, Горн проявив малодушність. Це для нього не вперше. Оповідали, що на польсько-німецькому фронті цей офіцер артилерії утік з поля бою, покинувши солдатів і техніку напризволяще”⁴². Однак до цих свідчень треба ставитися з обережністю, оскільки їхній автор, Л.Павлишин, після арешту радянськими спецслужбами співпрацював з КДБ – у 1960-х рр. він виступав з публічними покайними заявами, нещадно критикуючи діяльність ОУН, і навіть написав антибандерівський нарис. Власне на підставі його спогадів, створених, безперечно, під контролем радянських “компетентних органів”, публіцист В.Щеглюк і написав у 1992 р. свій політичний роман-хроніку. Цілком можливо, що тут має місце свідоме перекручення фактів з метою очорнити О.О.Кузьмінського як одного з відомих діячів націоналістичного руху.

Однак, так чи інакше, після свого виходу на волю О.О.Кузьмінський, вочевидь, таки припиняє свою активну співпрацю з бандерівською фракцією ОУН. Він зголошується до добровольчої дивізії СС “Галичина”, де його призначили командиром батареї в дивізіоні важкої артилерії (нарешті збулася давня мрія стати артилеристом!), яким командував майор М.Палієнко, теж, до речі, колишній контрактний офіцер Війська Польського. У битві під Бродами в липні 1944 р. дивізіон було розбито, командир загинув, а О.О.Кузьмінський приєднався до одного із загонів УПА. Воюючи в лавах українських повстанців, у 1947 р. він загинув у Карпатах – разом із товаришами підірвав себе гранатою, аби не потрапити живим до рук ворога⁴³.

Батько набагато пережив сина. Восени 1939 р., щоб не потрапити в руки радянських спецслужб, О.Х.Кузьмінський утік зі Львова до Генерал-губернаторства – німецької окупаційної зони на польських землях, звідки переїхав до Відня (там під час бомбардування загинула його дружина). Після Другої світової війни він опинився в таборі для переміщених осіб в австрійському містечку Ляндек (Тіроль). Серед місцевих українців він проводив активну громадську роботу, заснувавши осередок Союзу українських ветеранів і створивши Товариство сприяння Українській національній раді – передпарламенту Державного центру УНР в екзилі. Його також було призначено головою Українського національно-державного союзу (УНДС) в Австрії. Ця організація була координаційним центром низки українських центристських і правих партій⁴⁴. У 1951 р. О.Х.Кузьмінський емігрував до Канади, де активно включився в роботу Союзу колишніх українських вояків, Союзу ветеранів українського резистансу, Українського відділу Канадського легіону, Товариства українських інженерів, Братства св. Володимира, став першим головою УНДС у Канаді⁴⁵. Уряд УНР в екзилі надав йому звання генерал-хорунжого. Помер він 27 квітня 1975 р. у Торонто і був похований на цвинтарі Йорк⁴⁶.

Таким чином, доля відміряла Олександрю Олександровичу Кузьмінському дуже короткий шлях. Його життя обірвалося на самому злегі, адже загинув він, не маючи й сорока років. Ще з юнацьких літ проявив себе як талановитий організатор та авторитетний керівник учнівського гуртка нелегального Юнацтва УВО–ОУН. Після успішного завершення Львівської академічної гімназії перед ним відкривалися широкі перспективи в цивільному житті, але він обрав не досить популярну тоді військову кар’єру. За наказом лідерів Уряду УНР в екзилі О.О.Кузьмінський надягнув мундир офіцера-кавалериста Війська Польського (хоча мріяв стати артилеристом), де наполегливо здобував необхідні теоретичні та практичні знання, які прагнув застосувати для відродження української армії. У вересні 1939 р. О.О.Кузьмінський узяв участь у війні проти Німеччини, потрапив у полон, а після звільнення продовжив боротьбу за незалежність України під знаменами ОУН. Якби не передчасна смерть, він, завдяки своїм талантам і

здібностям, безперечно, став би однією з провідних фігур у націоналістичному русі. Та, на жаль, доля розпорядилась інакше.

1. Руккас А. Генерал Петро Дяченко : вояк чотирьох армій / А. Руккас // Молода Нація. – 2000. – № 1. – С. 200–228; його ж. Яків Гальчевський – український офіцер у Війську Польському міжвоєнного періоду // Молода Нація. – 2000. – № 4. – С. 93–128; його ж. Олександр Васильович Петлюра: старшина Армії УНР на контрактній службі у Війську Польському (1928–1939 рр.) // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Вип. 34. Серія: Історичні науки, № 4. – Чернігів, 2006. – С. 123–128; Манзуренко В. Генерал-полковник Павло Шандрук та його нагороди / Віталій Манзуренко // Однострій. – 2004. – № 8. – С. 40–48.
2. Д-ко К. Генштабу полк. Олександр Кузьмінський (до 75-літнього ювілею) / К. Д-ко // Свобода. – 1959. – № 212. – С. 5.
3. Михайлівська-Цимбал Т. З військового гнізда (спогади) / Тетяна Михайлівська-Цимбал. – Буенос-Айрес, 1977. – С. 37.
4. Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), zespół “Sprzymierzona Armia Ukraińska” (SAU), sygn. arch. I.380.2.184.
5. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.184.
6. Д-ко К. Указ. праця. – С. 5.
7. Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939 / Emilian Wiszka. – Toruń, 2004. – S. 429.
8. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.184.
9. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.184; Матла З. Націоналістичне підпілля в академічній гімназії в 1929–1930 рр. / Зиновій Матла // Ювілейна книга Української академічної гімназії у Львові : На 100-річчя першого українського іспиту зрілості 1878–1978. – Філадельфія, Мюнхен, 1978. – С. 292.
10. Питляр О. Початки Юнацтва ОУН в Академічній гімназії (спомини) / Орест Питляр // Ювілейна книга Української академічної гімназії у Львові : На 100-річчя першого українського іспиту зрілості 1878–1978. – Філадельфія ; Мюнхен, 1978. – С. 306.
11. Матеріали до пластового мартирологу (пам’яті Івана Гавдици) / Т. Гривул, В. Мороз, В. Муравський, В. Окаринський. – Львів, 2003. – С. 58.
12. Матла З. Указ. праця. – С. 283–284.
13. Матла З. Указ. праця. – С. 293.
14. Питляр О. Указ. праця. – С. 307–308.
15. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.184.
16. Руккас А. Поручик Володимир Таранович (1911–1940) : життєвий шлях українського пластуна і польського офіцера / А. Руккас // Воєнна історія Середньої Наддніпрянщини : наук. зб. – К., 2012. – С. 343–440.
17. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.239.
18. Szkoła podchorążych piechoty. Księga pamiątkowa. Uzupełnienie. – Londyn, 1976. – S. 16, 20.
19. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.242, k. 331–332.
20. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.242, k. 328–329.
21. Błagowieszczanski I. Artyleria Wojska Polskiego w latach 1918–1939 / Igor Błagowieszczanski // Wojskowy Przegląd Historyczny. – 1974. – № 4. – S. 225.
22. Zbyszewski A. Odwroty / Andrzej Zbyszewski. – Warszawa, 1967. – S. 159.
23. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.184.
24. Iwanowski E. XVI promocja Szkoły podchorążych kawalerii / Eugeniusz Iwanowski // Przegląd kawalerii i broni pancernej. – T. XVII. – 1987. – № 126. – S. 36–37.
25. Iwanowski E. Op. cit. – S. 37–38.
26. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.242, k. 193.
27. Iwanowski E. Op. cit. – S. 32.
28. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.242, k. 453–454.
29. 50-lecie 16 pułku ułanów Wielkopolskich im. gen. dyw. Gustawa Orlicz-Dreszera (29.XII.1918 – 29.XII.1968). – Londyn, 1970. – S. 92.
30. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.53.
31. CAW, zespół “Biuro Personalne Ministerstwa Spraw Wojskowych”, sygn. arch. I.300.18.276. Rozkazy dzienne 16-go pułku ułanów № 210/35, № 15/37.
32. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.242, k. 98.
33. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.242, k. 98.
34. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.242, k. 39.
35. CAW, SAU, sygn. arch. I.380.2.242, k. 37.

36. САУ, SAU, sygn. arch. I.380.2.184.
37. Krasucki S. 16 pułk ułanów Wielkopolskich im. Gen. Gustawa Orlicz-Dreszera / Stanisław Krasucki. – Pruszków, 1992. – S. 40.
38. Климишин М. В поході до волі : спомини / Микола Климишин. – Детройт, 1987. – Т. I. – С. 249.
39. Климишин М. Указ. праця. – С. 250–251.
40. Щеглюк В. Р. “... Як роса на сонці” : політичний роман-хроніка, написаний на основі спогадів колишнього діяча ОУН–УПА Л. С. Павлишина / Василь Щеглюк. – Львів, 1992. – С. 50.
41. Україна у Другій світовій війні у документах : зб. німецьких архівних матеріалів (1942–1943) / [упоряд. В. М. Косик]. – Львів, 1999. – Т. 3. – С. 127.
42. Щеглюк В. Р. Указ. праця. – С. 93.
43. Д-ко. К. Указ. праця. – С. 5; Савчук Б. Український “Пласт” 1911–1939 / Борис Савчук. – Івано-Франківськ, 1996. – С. 195; Липовецький Л. Надя Ковальчук / Ларіон Липовецький // Дороговказ. – 1966. – № 10 (29). – С. 12–13.
44. Д-ко. К. Указ. праця. – С. 5.
45. 75-ліття полк. О. Кузьмінського // Свобода. – 1959. – № 177. – С. 3; Комунікат-вяснення Головної команди Союзу ветеранів українського резистансу для українського громадянства у вільному світі // Свобода. – 1967. – № 92. – С. 3.
46. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української народної республіки (1917–1921) / Ярослав Тинченко. – К., 2007. – Кн. 1. – С. 228.

В статье на основании новых, раньше неизвестных документов из Центрального архива Республики Польша рассматривается жизненный путь и служебная карьера поручика Александра Александровича Кузьминского (1910–1947) одного из ведущих деятелей Организации украинских националистов, который в 1930-х гг. был контрактным офицером Войска Польского.

Ключевые слова: Александр Александрович Кузьминский, Армия УНР, Общество “Пласт”, Организация украинских националистов, Войско Польское, контрактный офицер.

Basing on new, previously unknown documents from the Central Military Archive of the Republic of Poland the author in this article describe the life and military career of 1st Lieutenant Alexander Kuzminski (1910–1947). He was one of the prominent member of Organization of Ukrainian Nationalists. In the 1930s he also served as a contract officer in the Polish Army.

Keywords: Alexander Kuzminski, Army of Ukrainian People’s Republic, “Plast” society, Organization of Ukrainian Nationalists, Polish Army, contract officer.

УДК 94 (477.8)

Ігор АНТОНЮК, Лілія ЩЕРБІН

ВАСИЛЬ ШЕВЧУК (“КАДИЛО”) – КАПЕЛАН УПА

У статті на основі аналізу джерел та історіографії зроблено спробу узагальнення й оцінки діяльності о. Василя Шевчука – “Кадила” – капелана повстанської армії на Перемишльщині. Розглянуто основні етапи життя о. Шевчука, формування його світогляду, душпастирську та національно-культурну діяльність. Основну увагу звернено на капеланський період життя о. Василя Шевчука та його вклад у національно-визвольну боротьбу за українську державність. Автори доводять, що свідомий вибір життєвого шляху та відстоювання національних ідей о. Шевчуком і є гідним прикладом для національно свідомої молоді.

Ключові слова: о. Василь Шевчук, капеланство, Українська повстанська армія (УПА), Закерзоння.

40–60-ті рр. ХХ ст. вписані кров’ю українського народу на сторінки історії. Життя, служіння, мучеництво були поставлені на жертвний вівтар боротьби УПА за волю України. Хрест боротьби воїнам УПА допомагало нести і духовенство, яке з різних причин вступало до

лав визвольної армії, переважно на духовну службу. Неможливо виміряти їхні заслуги та самопожертву, можна тільки розглядати індивідуальні приклади посвяти себе, Богу й українському народу.

Яскравим прикладом священика у війську був усечесний отець Василь Шевчук, який упродовж 1944–1948 рр. служив капеланом у повстанській армії.

Уже зроблені перші кроки до вивчення життя й діяльності о. Шевчука. Однак в українській історіографії про нього написано ще дуже мало. В останні роки окремі аспекти його біографії досліджували Григорій Дем'ян¹, Роман Пастух², Степан Костик³, Микола Циб⁴, Оксана Сайко⁵, Михайло Шпак⁶ та Остап Нагірняк⁷. Але, незважаючи на ці публікації, окремі моменти з життя та діяльності о. Василя Шевчука потребують глибшого дослідження та аналізу. Так, маловідомо про дату вступу всечесного отця до лав УПА, перебіг його затримання на території Чехословаччини, перебування в Ряшівській в'язниці та самий суд над ним.

Основні джерела дослідження – це “Літописи Української Повстанської Армії”, де коротко згадується діяльність о. Шевчука у лавах повстанської армії з 19 січня до 13 квітня 1947 р.⁸. Великий масив інформації почерпнуто зі спогадів сучасників, що, безумовно, сприяло висвітленню “білих плям” у діяльності капелана. Однак більшість документів, що стосуються останніх років життя о. Василя, досі знаходиться в Польщі, Чехії і Словаччині, а значна частина сучасників проживає у США й Канаді, що не дає можливості для глибшого аналізу. Усвідомлюючи неможливість збору повнішої інформації, наше дослідження не претендує на вичерпну оцінку діяльності о. Василя Шевчука на посту капелана УПА.

Мета статті – спроба об'єктивного узагальнюючого аналізу і показу життя та діяльності капелана перемишльського куреня УПА о. Василя Шевчука.

Майбутній капелан, о. Василь Шевчук народився 12 серпня 1903 р. у м. Стрий⁹. Батько Василя, Іван Шевчук, походив із заможної сім'ї на Калушинні й працював судовим урядником. Мати Уршуля, з дому Яблуновських, народилася на Перемишльщині, у сім'ї церковного диригента. Подружжя Шевчуків за чверть століттям виростило шестеро дітей. У 1910 р. сім'я оселилась у м. Дрогобич¹⁰, де проживали на вулиці Сніжній (тепер П.Сагайдачного)¹¹.

12-літній Василь вступив у 1915 р. на навчання до державної гімназії в Дрогобичі. Закінчивши її через три роки, навчався в державній гімназії Перемишля, де 5 жовтня 1923 р. склав випускний іспит¹². Відчувши поклик служити Богу, Василь Шевчук вступив у духовну семінарію Перемишля. Безумовно, великий вплив на вибір життєвого шляху мала мати майбутнього священика, вихована сестрами-василіянками після трагічної загибелі свого батька¹³.

У семінарії юнак відзначався сумлінністю й працьовитістю і 1930 р. навесні закінчив Єпархіальну духовну семінарію. 30 березня того ж року Василь Шевчук був рукоположений (висвячений) перемишльським єпископом Йосафатом Коциловським. Першу Службу Божу молодий священик відправив 6 квітня 1930 р. у Дрогобичі¹⁴.

Після дрогобицької церкви святої Тройці о. Василь очолював парафії в с. Дорожів, Мединичі (Дрогобиччина), Грушатичі (Самбірщина), із 1932 р. у с. Смереківцях, Павлокомах та П'ятковій Руській (Перемишльщина). У парафіях о. Шевчук активно проводив громадську діяльність, а його проповіді були сповнені патріотизмом. Молодий священик закликав селян відвідувати хати-читальні, організував і керував хорами, був активним учасником товариства “Просвіта”¹⁵. Крім проповідей у церкві, о. Василь виступав на зборах і в хатах-читальнях. Зокрема, він головував на зборах Пожежно-руханкового товариства “Сокіл” 13 липня 1930 р. у Дорожеві, де після його промови в товариство записалося 24 особи¹⁶. Про патріотичність о. Василя Шевчука також свідчить намальований тризуб із написом “Борцям за волю України” на стіні церкви, де він відправляв Службу, який пізніше був знищений поляками.

На формування світогляду юного В.Шевчука, окрім родинного виховання та навчання в гімназії, вплинули події національно-визвольної боротьби початку ХХ ст.¹⁷. Неабиякий вплив на нього мали молодші брати Михайло та Ярослав, які були свідомими патріотами, ще зі студентських років входили до патріотично-націоналістичних організацій та ОУН¹⁸. Саме їх сприяння привело отця на дорогу капеланства в повстанській армії.

Першу спробу стати військовим капеланом о. Василь Шевчук зробив 1943 р. У квітні – жовтні 1943 р. під час формування дивізії СС “Галичина” було призначено 10 капеланів, хоча

вищі ієрархи греко-католицької церкви не підтримували це збройне формування, однак дали благословення¹⁹. Отець Василь хотів потрапити капеланом у дивізію, але з невідомих причин йому це не вдалось²⁰. Друга світова війна застала отця в Перемишльському повіті, де він був парохом у с. П'ятковій Руській на Закерзонні і, можливо, тому церковна адміністрація вбачала краще залишити його на місці, щоб він опікувався парафіянами у важкі часи.

Питання дати вступу в ряди повстанської армії о. Василя Шевчука є досить дискусійне й невирішене. Так, більшість дослідників, спираючись на 13-й том "Літопису УПА", вважає 1945 р. датою вступу в лави повстанської армії²¹. Ми погоджуємося з думкою Г.Дем'яна, що о. Василь пішов в УПА ще влітку 1944 р.²². Зокрема про зв'язок із підпіллям та прихід у ряди повстанців у 1944 р. свідчать у своїх спогадах В.Пастух – "Швейко"²³ та І.Кривуцький²⁴, які були повстанцями й учасниками подій. Цього разу не тільки національне покликання та служіння власному народу, але й загроза власному життю привела священика на повстанську стежку.

Після підписання 27 липня і 9 вересня 1944 р. договорів між Радянським Союзом і Польським комітетом національного визволення (PKWN) передбачався переділ території та переселення "добровільне" й "без примусу" населення. До таких акцій греко-католицьке духовенство поставилося негативно, оскільки очевидно була загроза зникнення уніатської церкви на цих "польських територіях". Щоб "ефективніше" проводити акції під егідою польських органів безпеки (UB), були проведені арешти, ув'язнення й терор стосовно "невигідних" священиків²⁵. Перший арешт відбувся 6 жовтня 1944 р.²⁶, а апогею дії польських органів досягли навесні 1945 р., коли було замордовано 24 греко-католицькі й православні священики²⁷ і "половина українського населення залишилась без душпастирів"²⁸.

І тому, саме вступивши до рядів повстанців, о. Василь ще у 1944 р. зміг уникнути терору з польського боку. За спогадами І.Кривуцького, о. Василь "змушений переховуватися від польської боївки із сусідньої Дилагови, а після переходу фронту – від енкаведистів і польської міліції"²⁹. Імовірно, о. Шевчук у серпні 1944 р. перебував у другому повстанському курені Михайла Гальо – "Коника", а далі до січня 1945 р. у сотні Петра Миколенка – "Байди" (Микола Савченко), яка відійшла із Закерзоння, але згодом знову повернулася³⁰.

Із 1945 р. о. Василь Шевчук духовно опікується сотнями "Громенка", "Бурлаки", "Крилуча" та "Ластівки" ТВ-26 "Лемко" ВО "Сян" частини оперативної групи УПА-Захід. Саме тут о. Василь Шевчук отримує прізвисько "Кадило", хоча в документах зустрічається і "Пластун"³¹.

Усечесний отець у сотнях відправляв польові Служби Божі, опікувався раненими, хоронив полеглих, сповідав і проголошував проповіді, освячував місця перебування, благословляв на боротьбу³². У проповідях-бесідах о. Василь прищеплював повстанцям християнські основи віри, повчав прощати ворогам своїм, "пояснював різницю в значенні Божої заповіді "Не убий" з кримінальним вбивством і konieczністю виконання військових обов'язків на службі Батьківщини"³³ і твердив, що "боротьба за волю – священна"³⁴.

У війську священик користувався високим авторитетом і повагою. Як згадують сучасники подій, о. Шевчук "мав великий моральний вплив як на бійців, так і на командирів"³⁵ і "його дуже любило військо, до всіх він ставився по-батьківськи, зі зрозумінням"³⁶.

У війську "о. Кадило" організував хор, до якого входили всі вояки сотні. Хор співав "Служби Божі, панахиди та народні пісні, які використовувались на концертах з нагоди роковин Т.Шевченка чи інших дат і національних свят". Разом з отцем у сотні "Громенка" дяком служив стрілець Олег із Лубної біля Динова, а паламарем – стрілець Грушка із с. Рудава біля Бірчі й Котова³⁷.

Не полишав і духовну діяльність о. Шевчук у селах. Здійснював "пасторські вилазки", щоб "у негоду відправити Службу Божу, панахиду, висповідати вірних, повінчати молодих, охрестити новонароджених. Його поява була справжнім святом для будь-якого села"³⁸. Останню Службу Божу о. Василь на селі відправив у районі сіл Лішава – Добрянка – Ляхова на Зелені свята 1947 р.³⁹.

Усечесний отець, крім душпастирської праці у повстанському війську, провадив і патріотично-освітницьку діяльність. Виголошуючи проповіді на церковні на національні свята,

о. Шевчук відмічав роль повстанців у боротьбі за визволення рідної землі, згадував полеглих героїв. Зокрема, на “Святі Зброї” отець, виголошуючи промову, говорив, що “коли на сторожі нашого народу будуть наші оборонці зі зброєю, народ буде жити вільно”, що “де наша зброя не допускає ворога, ми живемо українським життям” і “в теренах, пильнованих нашою повстанською армією, маємо свою церкву”⁴⁰. Як говорилося вище, виступав отець з нагоди роковин Т.Шевченка та річниці загибелі Є.Коновальця, у Дилигівському лісі говорив, що якби “усе населення України було таке віддане нашій справі..., то ми давно прогнали ворогів з України”⁴¹.

Хотілось би ще згадати про зовнішній вигляд усечесного отця, який зберігся в пам’яті сучасників подій. Так, І.Кривуцький згадує, що капелан “нічим не виділявся, хіба що був без зброї і, здається, носив окуляри”⁴². О.Цилюпа говорить, що отець, “як годиться військовому капелану, носив однострій, схожий на чехословацький, польову шапку-мазепинку та якусь зброю: часом – кавалерійський кріс, часом пістолет. Під уніформою не важко було розпізнати в нього богослужителя по ношеній завжди «кольоратці»”⁴³. На Богослужінні о. Василь мав навіть ризи⁴⁴ та носив із собою деякі літургійні предмети⁴⁵.

На літо 1946 р. почалася криза в середовищі повстанців. Через виселення українського населення була підірвана матеріальна допомога та посилювався тиск з боку польських військових частин. Становище погіршилося після ухвали операції “Вісла” у квітні 1947 р., коли Закерзоння було поділено на дві зони – R і S, організовано військові сили безпеки в чисельності 17 440 осіб, що у 7 раз перевищувала повстанців і почалася блокада території. Головне командування УПА УГВР передбачало такі дії і постановило відправити частину відділів, які, маневруючи, перейшли б на територію Західної Європи⁴⁶.

Наказ про відхід отримали сотні “Бурлаки”, “Крилача” і “Ластівки” 30 травня 1947 р. З них було сформовано один курінь, очолений В.Щигельським, – “Бурлака”, який лиш 22 червня зумів перейти кордон зі Словаччиною⁴⁷. 13 червня була відіслана сотня М.Дуди – “Громенка”, у якій і перебував о. Василь.

Рейд на Захід був доволі важкий. Поряд із сутичками із чеською армією і Збором Народної Безпечности (комуністичний каральний внутрішній орган), повстанці зазнали важких природних умов і постійно відчували голод. “Голод у рядах відділу почав сильно вдаватися взнаки”, – згадував М.Дуда – “Громенко”⁴⁸. Харчувались повстанці лиш ягодами, грибами та водою. Усі ці негоди переживав і душпастир, що зломило його здоров’я. І тому разом із групою фізично ослаблених вояків, яких залишив “Громенко” у с. Грубові, “остався також о. капелян «Кадило»”⁴⁹.

Виснаженість і хвороба змусили о. Шевчука залишити свою “паству”. “Виснажений фізично довгими переходами і боями... захворівши на легені, з високою температурою, він зовсім вибився із сил і, щоб не бути зайвим тягарем для сотні, постановив залишитися”, – згадував І.Кривуцький⁵⁰. Крім цього, всечесний отець був зломлений і морально. Особливо сильно вплинула на нього смерть чоловіка сестри – “Кармелюка”, після чого “він помітно змінився, мовби постарів”. А відхід від повстанчих лав сприймався, як “ніби з його відходом віддаляється... і Божа опіка”⁵¹.

У с. Грубові о. Шевчук “пішов до католицької церкви... мав повне довір’я до чеських католицьких священників”, – згадує Ю.Борець у листі до сестри отця Ірини⁵². Але 27 червня 1947 р. був заарештований словацькою поліцією. Досі не відомі дані про католицького священника, до якого попрямував отець, затримання та причину арешту. Відомо лише, що через три дні о. Шевчук покинув церкву і, прямуючи колією, був затриманий та ув’язнений у Гуменнівських казармах⁵³. 3 травня 1948 р. із 68 вояками та командиром УПА “Бурлаки” всечесний отець був переданий польським властям, які посадили його у в’язницю м. Ряшів (Жешув) у південно-східній частині Польщі. У в’язниці “о. Кадило” довелося пережити страшні знущання, як з боку польських агентів УБ, так і співкамерника Вайди. Часто агенти майже до смерті били священника, після чого заносили його до камери, оскільки він не міг самотійно йти. Коли приносили їжу в’язням, душпастир на колінах був змушений повзти, щоб поїсти. Агенти придумали ще одну забавку: змушували отця на спині возити його співкамерників. Але о. Василю довго не довелося зносити й терпіти ці муки⁵⁴.

8 червня 1948 р. капелану о. Василю Шевчуку Ряшівський польський окупаційний суд виніс смертний вирок. Досі не відомі обставини судового процесу, мотиви обвинувачення й сам вирок. Знаємо лиш, що проти о. Шевчука єдиним свідком виступив Ярослав Гамівка, який колись був у лавах повстанців, але перейшов на бік ворога. Слова капелана до уваги не брались.

Вирок було виконано 13 вересня 1948 р. у показовій формі. Усечесний отець, капелан УПА, поборник української державності був розстріляний. “о. Кадило – кара смерті” – про такий напис на бетонній стіні лазні Ряшівської в’язниці згадує Микола Телефенко в спогадах “На грані двох світів”⁵⁵. Досі не відоме місце спочинку о. Шевчука. Вважається, що він похований на місцевому цвинтарі з позначкою “Побітне”⁵⁶, де знайшли останнє пристановище багато синів українського народу.

Пам’ять про всечесного отця досі жива. На святкуванні 95-річчя з дня народження о. В.Шевчука на масових зібраннях у с. Грушатичі, Дорожеві та Мединичі його згадували хорощими словами⁵⁷. З ініціативи діаспорної групи, очоленої професором С.Костиком та І.Шевчук-Печерицею, сестрою капелана, були встановлені меморіальні таблиці в м. Стрий по вулиці Ф.Колесси, 51, на приміщеннях церков вищезгаданих селищ, виконаних скульптором М.Посікірою й архітектором М.Федиком⁵⁸. У 2012 р. знято документальний фільм “Отець Кадило”, присвячений сторінкам життя о. В.Шевчука. Як зауважує продюсер стрічки Т.Пастернак, для фільму було вперше використано кримінальну справу отця з Ряшівської в’язниці, завдяки сприянню Польського Інституту Пам’яті Народової, і спогади П.Потічного, професора університету Мак-Мастер у Гамільтоні (Канада), учасника подій⁵⁹.

Отож, безсумнівно, що життя і діяльність о. Василя Шевчука – “Кадила” – це неоціненний вклад у справу національно-визвольної боротьби. Своєю душпастирською діяльністю в рядах повстанської армії о. В.Шевчук підніс національно-моральний рівень серед повстанців і мирян, будучи для них духовною опорою. Його життєвий шлях є зразком служіння своєму народові, показовим для наслідування національно свідомою молоддю.

1. Дем’ян Г. Капелан перемиського куреня УПА Василь Шевчук – “Кадило” / Г. Дем’ян // Розстріляна і відроджена Церква : матеріали наук.-теор. конф. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 94–105; Дем’ян Г. Повстанський капелан Василь Шевчук – о. “Кадило” / Г. Дем’ян // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 8–14.
2. Пастух Р. Повстанський капелан воскресне в пам’ятнику / Р. Пастух // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 15–18.; Пастух Р. Полеглий на полі слави воскрес у пам’яті краян / Р. Пастух // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 52–57.; Пастух Р. Родина душпастиря / Р. Пастух // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 43–51.
3. Костик С. Отець Кадило – капелан Української Повстанської Армії / С. Костик // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 27–38.
4. Циб М. Отець Василь Шевчук – вірний душпастир і капелан УПА / М. Циб // Слово. – 2010. – Червень–серпень. – С. 22–25.
5. Сайко О. Отець Василь Шевчук – капелан УПА “Кадило” [Електронний ресурс] / О. Сайко. – Режим доступу : http://old.ugcc.org.ua/ukr/library/xx_st/shevchuk/.
6. Шпак М. Стежиця : До 500-річчя с. Стежиці. 1498–1998 / М. Шпак. – Самбір : Соляріс, 1999. – 420 с.
7. Нагірняк О. Повстанський капелан – отець “Кадило” / О. Нагірняк // Шлях перемоги. – 2003. – 13 серп. – С. 9.
8. Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто : Літопис УПА, 1986. – Т. 13. – С. 233; там само. – Т. 14. – С. 57, 94.
9. Пастух Р. Полеглий на полі слави воскрес у пам’яті краян / Р. Пастух // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 57.
10. Пастух Р. Родина душпастиря / Р. Пастух // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 43–44.
11. Пастух Р. Повстанський капелан воскресне в пам’ятнику / Р. Пастух // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 15.
12. Циб М. Отець Василь Шевчук – вірний душпастир і капелан УПА / М. Циб // Слово – 2010. – Червень–серпень. – С. 22.

13. Пастух Р. Родина душпастиря / Р. Пастух // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 44.
14. Дем’ян Г. Капелан перемиського куреня УПА Василь Шевчук – “Кадило” / Г. Дем’ян // Розстріляна і відроджена Церква : матеріали наук.-теор. конф. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 97.
15. Сайко О. Отець Василь Шевчук – капелан УПА “Кадило” [Електронний ресурс] / О. Сайко. – Режим доступу : http://old.ugcc.org.ua/ukr/library/xx_st/shevchuk/.
16. Сова А. Діяльність Дмитра Грицяя у дорожівській філії товариства “Просвіта” (30-ті рр. ХХ ст.) / А. Сова // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2010. – № 19. – С. 474.
17. Циб М. Отець Василь Шевчук – вірний душпастир і капелан УПА / М. Циб // Слово. – 2010. – Червень–серпень. – С. 22; Нагірняк О. Повстанський капелан – отець “Кадило” / О. Нагірняк // Шлях перемоги. – 2003. – 13 серп. – С. 9; Дем’ян Г. Капелан перемиського куреня УПА Василь Шевчук – “Кадило” / Г. Дем’ян // Розстріляна і відроджена Церква : матеріали наук.-теор. конф. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 97.
18. Пастух Р. Родина душпастиря / Р. Пастух // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 46, 48.
19. Пилипів І. До питання про греко-католицьких капеланів в Українській Повстанській Армії (1942–1946 рр.) / І. Пилипів, Р. Делятинський // Галичина : Всеукраїнський науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. Вип. 14 : До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича / відп. ред. О. В. Марушенко. – Івано-Франківськ : Плай, 2008. – С. 305; Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / Б. Боцюрків ; пер. з англ. Н. Кочан. – Львів, 2005. – С. 56.
20. Циб М. Отець Василь Шевчук – вірний душпастир і капелан УПА / М. Циб // Слово. – 2010. – Червень–серпень. – С. 23.
21. Костик С. Отець Кадило – капелан Української Повстанської Армії / С. Костик // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 33–34; Нагірняк О. Повстанський капелан – отець “Кадило” / О. Нагірняк // Шлях перемоги. – 2003. – 13 серп. – С. 9.
22. Дем’ян Г. Капелан перемиського куреня УПА Василь Шевчук – “Кадило” / Г. Дем’ян // Розстріляна і відроджена Церква : матеріали наук.-теор. конф. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 97.
23. Пастух Р. Із спогадів про капелана о. Кадила / Р. Пастух // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 19.
24. Кривуцький І. Отець Василь Шевчук (Спогади) / І. Кривуцький // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 39.
25. Поїздник І. Позиція греко-католицької церкви щодо виселення українців з Польщі в 1944–1946 рр. [Електронний ресурс] / І. Поїздник. – Режим доступу : <http://histans.com/JournALL/war/12/29.pdf>. – С. 313–314.
26. Там само. – С. 315.
27. Сайко О. Отець Василь Шевчук – капелан УПА “Кадило” [Електронний ресурс] / О. Сайко. – Режим доступу : http://old.ugcc.org.ua/ukr/library/xx_st/shevchuk/.
28. Кривуцький І. Отець Василь Шевчук (Спогади) / І. Кривуцький // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 39.
29. Там само.
30. Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943–49 : Довідник II / П. Содоль. – Нью-Йорк : Пролог, 1995. – С. 45, 66.
31. Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто : Літопис УПА, 1986. – Т. 13. – С. 14, 19, 29, 75, 121, 163, 233; Там само. – Т. 14. – С. 57, 59, 62–64, 78, 84, 87–88, 90, 94; Цилюпа О. Із спогадів про о. Кадила / О. Цилюпа // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 20; Пастух В. Із спогадів про капелана о. Кадила / В. Пастух // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 19; Кривуцький І. Отець Василь Шевчук (Спогади) / І. Кривуцький // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 40.
32. Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто : Літопис УПА, 1986. – Т. 13. – С. 14, 19, 29, 75, 121, 163, 233; Там само. – Т. 14. – С. 57, 59, 62–64, 78, 84, 87–88, 90, 94; Цилюпа О. Із спогадів про о. Кадила / О. Цилюпа // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 20–22.
33. Цилюпа О. Із спогадів про о. Кадила / О. Цилюпа // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 20–21.

34. Кривуцький І. Отець Василь Шевчук (Спогади) / І. Кривуцький // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 40.
35. Там само.
36. Цилюпа О. Из спогадів про о. Кадила / О. Цилюпа // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 20.
37. Там само. – С. 21; Пастух В. Из спогадів про капелана о. Кадила / В. Пастух // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 19.
38. Кривуцький І. Отець Василь Шевчук (Спогади) / І. Кривуцький // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 39.
39. Пастух В. Из спогадів про капелана о. Кадила / В. Пастух // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 19.
40. Борець Ю. З найкращими / Ю. Борець. – К. : Наук. думка, 1992. – 283 с.
41. Пастух Р. Повстанський капелан воскресне в пам’ятнику / Р. Пастух // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 17.
42. Кривуцький І. Отець Василь Шевчук (Спогади) / І. Кривуцький // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 40.
43. Цилюпа О. Из спогадів про о. Кадила / О. Цилюпа // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 21.
44. Йовик І. Нескорена армія / І. Йовик. – К., 1995. – С. 174.
45. Цилюпа О. Из спогадів про о. Кадила / О. Цилюпа // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 21.
46. Русначенко А. Народ збурений : Національно-визвольний рух в Україні й національні Рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках / А. Русначенко. – К. : Пульсари, 2002. – С. 198–202.
47. В’ятрович В. Володимир Щигельський – “Бурлака” / В. В’ятрович // Визвольний шлях. – 1999. – № 6. – С. 709.
48. Громенко М. У великому рейді / М. Громенко. – Мюнхен : До зброї, 1956. – С. 122.
49. Там само.
50. Кривуцький І. Отець Василь Шевчук (Спогади) / І. Кривуцький // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 40.
51. Цилюпа О. Из спогадів про о. Кадила / О. Цилюпа // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 22, 24.
52. Пастух Р. Повстанський капелан воскресне в пам’ятнику / Р. Пастух // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 18.
53. Цилюпа О. Из спогадів про о. Кадила / О. Цилюпа // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 24.
54. Костик С. Отець Кадило – капелан Української Повстанської Армії / С. Костик // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 35.
55. Кривуцький І. Отець Василь Шевчук (Спогади) / І. Кривуцький // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 41.
56. Костик С. Отець Кадило – капелан Української Повстанської Армії / С. Костик // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 41.
57. Дем’ян Г. Капелан перемиського куреня УПА Василь Шевчук – “Кадило” / Г. Дем’ян // Розстріляна і відроджена Церква : матеріали наук.-теор. конф. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 101.
58. Пастух Р. Полеглий на полі слави воскрес у пам’яті краян / Р. Пастух // Капелан УПА о. Василь Шевчук – “Кадило” / упоряд. Р. Пастух. – Дрогобич : Відродження, 1998. – С. 55–57.
59. Бабенчук Т. Документальний фільм про капелана УПА о. Василя Шевчука “Кадила” [Електронний ресурс] / Т. Бабенчук. – Режим доступу : http://www.ugcc.lviv.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=2848&Itemid=97.

В статтє на основе анализа источников и историографии предпринята попытка обобщения и оценки деятельности о. Василия Шевчука – “Кадила”, – капеллана повстанческой армии на Перемишльщине. Рассмотрены основные этапы жизни о. Шевчука, формирование его мировоззрения, пастырская и национально-культурная деятельность. Основное внимание акцентировано на капелланском периоде жизни о. Василия Шевчука и его вкладе в национально-освободительную борьбу за украинскую государственность. Сделан вывод о сознательном выборе жизненного пути и отстаивании национальных идей о. Шевчуком, что является достойным примером для национально сознательного молодого поколения.

Ключевые слова: о. Василий Шевчук, капелланство, Украинская повстанческая армия (УПА), Закерзонье.

In this article was made attempts to generalise and view the activity of fr. Vasyl Shevchuk – “Censer” as a chaplain of the Uprising Army of the Peremyshliany region based on the analysis of sources and historiography, the main periods of fr. Shevchuk’s life, formation of his outlook, pastorate, national and cultural activities was examined. In view of the problem under consideration, the main emphasis is placed on the Spiritual Council-editor during the life of fr. Vasyl Shevchuk’s and his contribution to the national liberation struggle of Ukrainian statehood. It is concluded that conscious life choices and defending national ideas about fr. Shevchuk’s is one of the bright examples to be emulated nationally conscious youth.

Keywords: fr. Vasyl Shevchuk, chaplaincy, Ukrainian Uprising Army, Zakerksonya.

УДК 94(477.86): 355.292.5

Степан ЛЕСІВ

ЗАХОДИ МДБ ЩОДО ЛІКВІДАЦІЇ ПІДПІЛЛЯ ОУН НА ТЕРЕНАХ КАЛУСЬКОЇ ОКРУГИ В 1951–1952 рр.

У статті узагальнено й поетапно висвітлено заходи Станіславського обласного УМДБ стосовно ліквідації цілісної структури підпілля ОУН Калуської округи та її провідної ланки зокрема. На основі неопублікованих архівних джерел проаналізовано матеріали агентурної справи “Розгром”, особливості вербування агентів із числа підпільників і створення легендарного Калуського окружного проводу ОУН.

Висвітлено діяльність легендарного Калуського окружного проводу ОУН з ліквідації теренової мережі ОУН Долинського, Жидачівського та Калуського надрайонних проводів ОУН. Ідентифіковано осіб керівної ланки підпілля ОУН Калуської округи включно до районних проводів, які були знищені або захоплені на провокативних зустрічах псевдопідпільниками (бойовиками агентурно-бойових груп) чи працівниками МДБ.

Ключові слова: Калуський окружний провід ОУН, агентурна справа “Розгром”, “Іван Гаврилович”, “Шум”, “Зелений”, Роман Стельмах.

Об’єктом дослідження нашої статті є діяльність підпілля ОУН Калуської округи та її кадровий потенціал у період активних дій Станіславського обласного управління МДБ зі знищення підпілля ОУН у 1951–1952 рр. У дослідженні подається опис найбільш удалих агентурних комбінацій із застосуванням колишніх підпільників для ліквідації цілісної структури підпілля ОУН на теренах Калушини. У хронологічному порядку поетапно висвітлені оперативні заходи працівників Станіславського обласного управління МДБ у період літа 1951 – осені 1952 р. зі знищення підпілля ОУН на Калушині.

Мета дослідження – з’ясування заходів Станіславського обласного управління МДБ із ліквідації підпільної мережі ОУН Калушини, характеристика кадрового потенціалу діючого підпілля ОУН Калуської округи в період літа 1951 – осені 1952 р., висвітлення об’єктивних обставин ліквідації підпілля Калуської округи ОУН у цілому. Комплексне дослідження цієї тематики наразі відсутнє. Частково вона висвітлена в працях сучасних істориків, зокрема Руслана Забілого¹, Василя Ільницького², Олександра Ішука, Наталії Ніколаєвої³, Ігоря Марчука⁴, краєзнавців Миколи Когута⁵, Михайла Бориса⁶.

Наше дослідження покликане з’ясувати особливості боротьби підпілля ОУН Калушини на даному етапі та об’єктивно висвітлити причини його ліквідації в цілому, спираючись на джерельну базу. З’ясування об’єктивних обставин знищення підпілля Калушини на завершальному етапі його боротьби дозволить виправдати імена підпільників, які безпідставно обвинувачені в співпраці з органами МДБ.

Усі заходи обласного та районних управлінь МДБ зі знищення підпілля ОУН як цілісної структури на Станіславщині протягом п'яти з половиною років (від літа 1944 до кінця 1950 року) бажаного результату не приносили. Незважаючи на дошкульні втрати практично в кожній ланці – від Крайового проводу ОУН до станиці – підпільна структура продовжувала діяти справно, як годинниковий механізм. Великий кадровий резерв ідейного членства дозволяв проводити швидкі заміни ліквідованих ланок, а структурна побудова підпілля вберігала від великих провалів.

Загибель Романа Шухевича-“Тура” – Провідника ОУН в Україні в березні 1950 р., ліквідація Карпатського крайового провідника ОУН Степана Слободяна-“Сфрема”, а також окружних провідників ОУН: Буковинського – Василя Савчака-“Сталя”, Коломийського – Григорія Легкого-“Бориса”, Станіславського* – Богдана Трача-“Дуная” наприкінці осені 1950 р. не принесли для МДБ такого успіху, як арешт Станіславського окружного референта пропаганди ОУН Михайла Козакевича-“Байдєнка”, який відбувся 10 лютого 1951 р. Про це детально описано в одному з розділів книги дослідника Д.Проданика “Шлях боротьби Василя Сенчака-«Ворона»” на підставі матеріалів ДА СБ України⁷.

Розробляючи Станіславську округу ОУН по лініях зв'язку із сусідніми районами, здійснювалися спроби проникнення в Калуську округу ОУН через арештованого на прокативній зустрічі провідника ОУН Перегінського району Івана Рученчина-“Шпака”, але цей успіх не закріпився через те, що на першій ж “акції” “Шпак” зі своїм охоронцем Ігорем Іванцівим-“Ігорем” утік з рук МДБ.

У цілому падіння підпільної мережі ОУН Калуської округи відбулося в кілька етапів. Розкриття умов та обставин цієї трагедії стало основною метою нашого дослідження.

Насамперед висвітливо структурну побудову підпілля ОУН Калуської округи.

На початку 1945 р. на території Станіславської області відбулася реорганізація структури ОУН, яка завершилася до кінця травня того ж року.

На базі Станіславського обласного проводу ОУН був створений Карпатський крайовий провід ОУН, дія якого розповсюдилася на Станіславську, Чернівецьку, Закарпатську й частково Дрогобицьку області⁸.

На території Станіславської області діяли Калуський, Коломийський і Станіславський окружні проводи (ОП) ОУН, що підпорядковувалися новоствореному Карпатському крайовому проводу (КП) ОУН. Окружні проводи у своєму підпорядкуванні мали надрайонні проводи (НП) ОУН, організовані на базі повітових проводів ОУН. Так, Калуський ОП ОУН мав у своєму підпорядкуванні три надрайонні проводи ОУН: Долинський, Жидачівський⁹ і Калуський.

До Долинського НП ОУН входили Болехівський, Вигодський, Долинський і Рожнітівський** районні проводи (РП) ОУН¹⁰.

До Жидачівського НП ОУН входили Жидачівський і Журавненський РП ОУН¹¹, а до Калуського НП ОУН – Войнилівський, Калуський і Перегінський РП ОУН¹².

Після змін, які відбулися 1948 року й були зумовлені станом підпілля ОУН в терені, деякі районні проводи ОУН були перепідпорядковані до інших надрайонів. Зокрема, Войнилівський РП ОУН відійшов у підпорядкування до Жидачівського НП ОУН, а Рожнітівський РП ОУН – до Калуського НП ОУН.

Районні проводи ОУН створювалися в кожному районі адміністративного поділу області з метою протиставити підпільну теренову мережу ОУН органам радянської влади¹³.

Станом на 1951 р. загальна кількість підпільників на території Калуського ОП ОУН за даними Станіславського УМДБ становила 188 осіб.

Для знищення підпілля Калуської округи ОУН розроблялись агентурні заходи, які були об'єднані в агентурну справу “Розгром”. Офіційно, за підписом майора Форманчука й погодженням із полковником А.Костенком видана постанова від 11 вересня 1951 р. про заве-

* У статті збережено географічні назви в тому вигляді, яким послуговувалися в підпіллі, зокрема Станіславська округа ОУН тощо.

** Сучасна назва смт. Рожнятів – районний центр в Івано-Франківській області.

дення агентурної справи “Розгром”, яку затвердив начальник Станіславського УМДБ полковник В.Шевченко з подальшою її реєстрацією в управлінні у відділі “А”¹⁴.

За період з липня 1951 р. до грудня 1952 р. ліквідовано 185 осіб, у т. ч. 109 – убито, 69 – захоплено живими, 7 – вийшли з повинною. З них членів крайового проводу – 3, членів окружного проводу – 3, керівників надрайонних і районних проводів – 12. Практично всі райони вказаної округи очищені від підпільної мережі ОУН, окрім Перегінського, де продовжувала діяти група в складі трьох осіб: Дмитра Мельника-“Тараса”, “Карого”, Зіновія Халусяка-“Чорноти”. Ця група підтримувала зв’язок із залишками підпілля на чолі з М.Твердохлібом-“Громом”.

З числа захоплених 14 осіб продовжували діяти як спецагенти та агенти, контролюючи зазначену територію¹⁵.

Підступне знищення підпільної мережі за посередництвом зради в Калуській окрузі ОУН проходило різними шляхами й у кілька етапів упродовж 1951–1952 рр. Хоча, беззаперечно, найбільшого й фактично основного удару по цілісній структурі підпілля завдала зрада Калуського надрайонного провідника ОУН Романа Стельмаха-“Шума”, “Зеленого”. На нашу думку, визначальним фактором, який спонукав його до зради присяги й фізичного знищення своїх недавніх побратимів по підпіллю, стала інформація про стан підпілля в Станіславській та суміжних округах. Її він отримав під час переслуховування Перегінського районного провідника ОУН Івана Рученчина-“Шпака”, який десять днів перебував у руках МДБ, але зумів утекти. Витяг із протоколу переслуховування “Шпака”, яке проводив “Шум”, містився в листі організаційного референта Карпатського КП ОУН Ярослава Косарчина-“Байрака” до провідника ОУН на західноукраїнських землях (ЗУЗ) Романа Кравчука-“Петра”. Цей лист разом з іншими документами захопили емгебисти в бункері під час ліквідації “Петра” в лісі біля с. Вишнів 21 грудня 1951 р. У ньому сказано таке: “...Большевикам вдалось розбити організацію на території Станіславської округи... З допомогою захоплених в Станіславщині большевики могли б перехопити зв’язок, крім Калущини, також в Коломийщину, в Рогатинщину і “вгору”... В Долинському районі большевики якимось чином захопили боевика (“Остапа”. – С.Л.) нр. пр-ка (надрайонного провідника “Прута” (“Черемоша”. – С.Л.). Він тепер ходить з більшовиками по селах і здає всіх людей, які чим небудь допомагали організації... Якщо рахуватися з можливістю, що большевики, з допомогою боевика захопили і нр. пр. Прута, то можна сподіватися, що він не піде на співпрацю з ворогом”¹⁶.

Беззаперечно, що остаточно прийняти рішення виконувати “юдину” роботу “Шума” підштовхнули листи з МДБ, які він отримав через агентурні можливості останніх. Інші шляхи знищення підпілля на цьому терені мали більш локальний характер і призвели до ліквідації суто окремих підпільних ланок, хоча завдали підпіллю також відчутних утрат.

Перший етап ліквідації підпільної мережі ОУН Калущини розпочався влітку 1951 р. На цьому етапі Станіславське обласне УМДБ двома шляхами спробувало проникнути до підпілля ОУН з метою ліквідації насамперед її провідної ланки. Інформацію про ці два шляхи знищення підпілля ОУН Калуської округи на цьому етапі підтверджує “Байрак” у своєму листі до “Петра”¹⁷.

Ці заходи мали певний успіх, але далеко не такий, на який розраховували емгебисти. Подамо детальніший опис подій, які відбулися на цьому етапі.

Станіславське обласне УМДБ володіло інформацією, що на території Вигодського й Перегінського районів діяла група працівника Центрального проводу (ЦП) ОУН, який утримував пункт зв’язку між Карпатським КП і ЦП ОУН, Степана Фрасуляка-“Хмеля”. Серед легальних зв’язків коменданта його охорони Івана Голембовського-“Клима” завербований агент “Дон”, лісник Правицького лісництва, який 24 червня 1951 р. повідомив емгебистів про те, що зустрічався з “Климом” і його охоронцями Іваном Дирівим-“Вуйком” та Іваном Гафінцем-“Голубом”. Агент “Дон” вивів 28 червня оперативно-чекістську групу в район, де мав призначену зустріч з бойовиками “Хмеля”. Реалізуючи дані агента, оперативно-чекістська група знищила підпільника “Вуйка”, а підпільника Федора Ковальчука-“Сороку” захопила живим. Під час допиту підпільника працівники МДБ отримали дані про місце перебування групи “Хмеля” та кур’єра Закордонних частин (ЗЧ) ОУН “Марка”.

За даними “Сороки” було проведено чекістсько-військову операцію зі знищення групи “Хмеля”. Унаслідок бою 1 липня 1951 р. загинув “Хміль”, його дружина Софія та кур’єр ЗЧ ОУН “Марко”¹⁸.

Колишнього охоронця “Хмеля” “Сороку”, який погодився на співпрацю із МДБ, було включено до складу агентурно-бойової групи (АБГ). Про його арешт підпілля ще не було відомо. Це дозволило його ефективно використати для пошуків референта СБ Калуського ОП ОУН Василя Кобилинця-“Сторожа”. Пошуки розпочалися із с. Рівня Перегінського району, де через легальних зв’язкових було викликано на зустріч охоронця “Сторожа” “Грозу”. 23 серпня 1951 р. “Гроза” на зустрічі арештовано. Через деякий час він дав згоду на співпрацю й був включений до АБГ. За його допомогою через кілька днів, 27 серпня, арештовано станичного ОУН с. Новиці Василя Мойсина-“Волиняка” та його охоронця Йосифа Гринцолина-“Ромка”. 5 вересня 1951 р. через легальних зв’язкових “Гроза” викликав на зустріч довірену особу “Сторожа” кущового провідника ОУН у Перегінському районі Федора Маруняка-“Комара”. Останній з підозрою поставився до псевдопідпільників і через неможливість захопити його живим був знищений на пункті зустрічі між сс. Топільське й Рівня. Наступними жертвами зради “Грози” стали охоронець “Сторожа” Леон Маршалко-“Колос” і кур’єр ЗЧ ОУН Йосип Кіт-“Осип”, “Денис” (скинутий з літака у травні 1951 р. на Дрогобиччині. – прим. С.Л.), яких знищено на пункті зустрічі між сс. Рівня й Сваричів¹⁹.

Окремим способом знищено керівний склад Долинського НП ОУН, а також Долинського й Вигодського РП ОУН. Так, зокрема, 12 серпня 1951 р. через агента МДБ “Стельмаха”, який застосував снодійний препарат “Нептун-47”, захоплено бойовика окружного провідника ОУН Дрогобиччини “Байрака” “Василя”, а коменданта охорони Петра Федуна-“Севера” Мирона Барду-“Чорноморця” вбито. На допитах “Василь” видав бункер, у якому перебували Долинський надрайонний провідник ОУН “Черемош” і Долинський районний провідник ОУН “Ярослав”. 18 серпня 1951 р. у бункері, який знаходився в лісі між селами Якубів і Слобідка Долинська, у результаті чекістсько-військової операції знищено “Черемоша”, його охоронців “Юрка” і Йосипа Понайду-“Веселого”, машиністку “Севера” Надію Якимович-“Оксану”, а ще одного охоронця “Остапа” захоплено живим²⁰.

Іншим, хоча й досить схожим, шляхом проходила ліквідація підпілля на Вигодщині. У лісовій ділянці Буркут Вигодського району 26 вересня 1951 р. оперативно-чекістською групою за допомогою агента “Ніколаєнко”, який всипав до їжі снодійний препарат “Нептун-47”, захоплено живими колишніми охоронцями “Хмеля”, а на той час члена Вигодського РП ОУН “Клима” та його боївкарів “Голуба” й Василя Дубського.

На допитах під тортурами “Клим” почав видавати учасників підпілля. На підставі даних, отриманих від нього, була спланована чекістсько-військова операція 1 жовтня 1951 р. у лісі на горі П’янула у Вигодському районі. АБГ разом із “Климом” підступно захопила Вигодського районного провідника ОУН Степана Тишківського-“Волиняка” та його охоронця “Шугая”. На допитах у МДБ вони погодилися на співпрацю й були включені до складу АБГ. За даними “Волиняка” розроблена чекістсько-військова операція з арешту кур’єра ЗЧ ОУН Петра Стиранки-“Максима” і підпільників, які перебували з ним. Усі вищеперелічені знаходились у недобудованому бункері “Волиняка” на горі П’янка. При підході до бункера АБГ була помічена підпільниками, які в той час знаходились на поверхні й, користуючися сутінками, змогли втекти²¹.

Підсумовуючи поданий матеріал, можна стверджувати: на першому етапі ліквідації підпілля ОУН Калуської округи найбільше втрат зазнало підпілля ОУН Долинського надрайону.

Наступний етап ліквідації підпільної мережі ОУН Калущини проходив з кінця жовтня 1951 року до середини січня 1952 року. Цей етап для Станіславського обласного УМДБ був надзвичайно успішний. За цей час відбулося вербування Калуського надрайонного провідника ОУН “Шума”, при цьому не розсекретивши його перед підпіллям, і майже повністю знищено керівний склад округи, що створило передумови для остаточної ліквідації підпільної мережі ОУН на цьому терені²².

Наприкінці жовтня 1951 р. агентами МДБ був установлений зв'язок із провідником Калуського НП ОУН "Шумом", який без особистої зустрічі з оперативними працівниками погодився на співпрацю й був завербований як спецагент МДБ (агент-внутрішник) під кличкою "Іван Гаврилович" (надалі "І.Г."). Для зв'язку з ним було встановлено ряд мертвих пунктів-сховків, через які він від МДБ отримував вказівки і в листах-відповідях повідомляв про місця, де переховуються підпільники, та іншу важливу інформацію²³. За завданням МДБ "І.Г." установив, що 30 листопада 1951 р., у момент проведення чекістсько-військової операції з ліквідації підпільників референтури пропаганди Калуського ОП ОУН Богдана Боцяна-Романа", провідників ОУН Ярослава Косарчина-"Байрака", Володимира Фрайта-"Вира" й керівника пункту лінії зв'язку ЦП ОУН, водночас господарчого референта Калуського ОП ОУН Олексія Дмитришака-"Ярослава" там не було. Вони перед цим вийшли з бункера й перебували в іншому місці²⁴.

7 грудня 1951 р. "Байрак" і "Вир", зустрівшись з "І.Г.", пішли, щоб переховуватися в його бункері в селі Сваричів Рожнятівського району, де знаходилися охоронці Калуського НП ОУН "Сокіл" і Василь Сондей-"Нестор", провідник кущового проводу ОУН Василь Гулянич-"Горбок" зі своїм охоронцем Миколою Сагайдаком-"Морозенком".

Отримавши ці дані, 13 грудня 1951 р. емдебисти провели чекістсько-військову операцію, у результаті якої в с. Сваричів у двох бункерах ліквідовані: організаційний референт Карпатського КП ОУН "Байрак", провідник Калуського ОП ОУН "Вир", провідник кущового проводу ОУН "Горбок" та перелічені раніше боївкари, усього 7 підпільників²⁵, один з яких, "Морозенко", пораним потрапив у полон. Під час цієї операції ледь не загинув спецагент "І.Г.". Урятувався тільки завдяки начальнику обласного УМДБ полковникові В.Шевченку, який особистим утручанням припинив вогонь чекістів, щоб "І.Г." зміг вискочити з бункера²⁶.

13 січня 1952 р. за даними "І.Г." була проведена чекістсько-військова операція, в результаті якої в бункері на обійсті жителя с. Новички Долинського району О.Олексина були вбиті: референт СБ Калуського ОП ОУН Василь Кобилиця-"Сторож", референт СБ Долинського НП ОУН Богдан Долішній-"Боян", охоронець "Сторожа" Іван Бунковський-"Богун", охоронець "Боян" Михайло Гошовський-"Максим"²⁷.

Окремою ланкою на даному етапі знищення провідного складу Калуської округи ОУН стала зрада колишніх кур'єрів лінії зв'язку ЦП ОУН "Кучера" й Івана Курноса-"Вітра" (на той час агенти "Гай" і "Гаврило"). За їхніми даними, було організовано чекістсько-військову операцію в Болохівському лісі 30 листопада 1951 р., під час якої викрили бункер референтури пропаганди Калуського ОП ОУН. На пропозицію здатися підпільники відповіли відмовою. Вони підпалили запаси керосину й у бункері пролунав потужний вибух, у результаті якого загинули: референт пропаганди Калуського ОП ОУН "Роман" ("Тарас", "Жук"), комендант його охорони Іван Федоришин-"Полтавець", охоронець "Михайло", машиністка "Ірка" і дружина провідника Калуського ОП ОУН "Вира" Олена Мочіус-"Зв'язкова"²⁸.

Ще одна ланка зради на цьому етапі відбулася в подібний спосіб. У листопаді 1951 р. через агента МДБ "Гайового", який застосував снодійний препарат "Нептун-47", було захоплено бойовиків референта пропаганди ЦП ОУН Петра Федуна-"Севера" "Бука" й "Остапа". На допитах у МДБ вони погодилися на співпрацю, отримавши агентурні клички "Юрко" й "Андрій", і були включені до АБГ. На основі інформації, отриманої від них, 14 листопада проведена чекістсько-військова операція в лісі біля с. Бряза (тепер с. Козаківка) Долинського району, де в бункері загинув охоронець "Севера" "Василь". За їхніми даними, а також іншої агентури, було встановлено, що кур'єр ЗЧ ОУН Петро Стиранка-"Максим" і керівник технічної ланки Калуського ОП ОУН "Величко", разом з іншими п'ятьма бойовиками, залишившись непідготовленими до зими, переховуються трьома групами в с. Кальна й Витвиця Долинського району. Агенти "Юрко" і "Андрій" спрямовані обласним УМДБ до с. Кальна, де встановили контакт з кур'єром ЗЧ ОУН "Максимом". На зустріч до агентів "Максим" прийшов з "Величком". Сприйняли їх без підозри, знаючи як боївкарів "Севера". Під приводом зустрічі з останнім "Максима" взялися супроводжувати до с. Росточки, а "Величка" відправили назад. За допомогою снодійного препарату "Нептун-47" "Максима" захопили живим.

Стосовно групи “Величка”, то, володіючи інформацією від спецагентів “Юрка” й “Андрія”, 11 січня була проведена чекістсько-військова операція в с. Кальна, в результаті якої знищено “Величка” та його групу. А саме: Параску Лугову-“Орису” – друкарку Калуського ОП ОУН, “Оксану” – машиністку Вигодського РП ОУН, кущового ОУН Петра Гладуна-“Сміхуна” й охоронців – Юрія Дяка-“Юрчика” та Лева Кравціва-“Карого”, а Матвія Дяківа-“Тараса” захоплено живим²⁹.

З ліквідацією основних керівників підпільних ланок ОУН на Калущині, склалися умови для створення легендарного Калуського ОП ОУН на чолі зі “І.Г.”. Це дозволило підпорядкувати впливу МДБ рештки оунівського підпілля, не допустити створення нових проводів у районах, очищених від підпільників, паралізувати діяльність підпілля, що залишилося, ліквідувати матеріально-технічну базу, а також виявити й перехопити канали зв’язку та ввести туди перевірену агентуру³⁰.

Із цією метою обласне УМДБ складало план спеціальних заходів, розроблений начальником обласного УМДБ полк. А.Костенком і його заступником полк. Шорубалком, погоджений заступником міністра ДБ УРСР полковником В.Шевченком і затверджений 13 березня 1952 р. міністром ДБ УРСР Ковальчуком. Цей план налічував 12 пунктів, першим з яких було власне створення Калуського ОП ОУН на чолі зі спецагентом “І.Г.”, надавши йому в ролі особистої охорони перевіреного спецагента “Отважного”, колишнього пропагандиста Яремчанщини “Явора”. Наступні пункти передбачали “активізацію роботи” псевдопідпілля ОУН Калуського надрайону, щоб аргументувати перед іншими провідниками правильність сфабрикованого в МДБ листа від знищеного “Байрака” про призначення “І.Г.” окружним провідником ОУН Калущини; спорудити бункер для постою біля с. Красне, облаштувати “мертві пункти” зв’язку в лісі біля сіл Красне, Зелений Яр і Кадобна; влаштувати агентів для зв’язку в установах (школа, магазин) с. Добровляни, Красне, Завій; якнайшвидше ліквідувати всіх авторитетних підпільників в окрузі; підготувати спеціальні підставні будинки на околиці Рожнятова, в Красному й Добровлянах, де можна буде арештовувати скерованих туди підпільників; розробити інструкцію для залишків підпілля, щоб скеровувати до спецагента “І.Г.” як окружного провідника, всіх кур’єрів з-за кордону з метою їх арешту; створити низові ланки легендарних проводів ОУН, зокрема Калуського надрайону й району; запобігти можливості розкриття зради “Шума” під час загибелі “Байрака” шляхом виселення зі Сваричева родин, які проживали біля будинку, де був облаштований бункер, а також сфабрикувати листа з тюрми від “Морозенка”, який був захоплений пораненим під час цієї операції. Для виконання цього плану в Станіславському обласному УМДБ створили спеціальну групу, яку очолили заступник начальника обласного УМДБ полковник Нечаєв і заст. нач. відділу 2-Н УМДБ полк. Беляченко. До групи ввійшли ще три офіцери й група спецагентів із числа колишніх підпільників: “Седов”, “Роман”, “Степан”, “Яр”, “Чорний”, “Горний”.

Крім цього надано групу солдатів, ВО МДБ і 2 автомашини³¹.

Третій етап охарактеризувався створенням і діяльністю “легендованого” Калуського ОП ОУН, який у своїй, т.зв. “юдиній” роботі не був виявлений перед підпіллям і допоміг швидко й остаточно зліквідувати низові ланки підпілля включно до надрайонів. Завершаючи цей етап, восени 1952 р., встановити контакт і захопити живим кур’єра ЗЧ ОУН Василя Охримовича, якого Василь Кук призначив провідником ОУН на Карпатський і Львівський край з метою створити з уцілілих залишків підпілля ОУН дієву мережу.

Окремо від вищеперелічених заходів з ліквідації підпілля ОУН, розроблених Станіславським обласним УМДБ, 22 квітня 1952 р. військово-чекістською групою МДБ був виявлений, а наступного дня захоплений у с. Новиця, провідник Калуського РП ОУН Ілля Василів-“Гамалія”³². Під час допитів чекісти отримали підтвердження наявної в них інформації, що колишні підпільники ОУН Михайло Теличак-“Ведмідь” і Василь Пілянський-“Хрущ” відсторонені від роботи й переховуються самостійно.

У результаті проведених оперативних розшуків встановлено, що мати “Ведмеда” – Теличак Євдокія 1949 року втекла з місця спецпоселення, а мати “Хруща” – Пілянська Марія 1947 року ухилилася від виселення й обидві знаходяться на нелегальному становищі³³.

Із цією метою були проведені заходи із затримання через родичів Є.Теличак і М.Пілянської. Їм запропонували вийти з повинною, що невдовзі вони й зробили. Матері пообіцяли працівникам УМДБ переконати своїх синів, щоб ті вийшли на зустріч із ними. 29 квітня 1952 р. під впливом родичів “Ведмідь” і “Хрущ” були виведені на таємну зустріч зі співробітниками УМДБ, де на місці завербовані як спецагенти під кличками “Северний” і “Южний” і залишені на нелегальному становищі з метою ліквідації членів Калуського РП ОУН Михайла Яціва-“Бояна” та Йосифа Косого-“Охочого”. У подальшому спецагентів приєднали до групи “І.Г.”.

11 травня 1952 р. “Северний” і “Южний” зустрілися в Кадобнянському лісі з “Бояном” та “Охочим”, де й ліквідували останніх.

Згодом, 23 травня, “Северний” і “Южний” через зв’язкову Катерину, що проживала в с. Кадобна, зв’язалися з референтом СБ Калуського НП ОУН Романом Мельником-“Аркасом” і його охоронцем Степаном Максим’яком-“Співаком”.

Оскільки “Аркас” прийняв агентів недовірливо, то вони змушені були залишитися з ним і виконувати його доручення. 10 червня, вибравши сприятливий момент, спецагенти ліквідували “Аркаса” та “Співака” в Кадобнянському лісі³⁴.

Після цього, 24 червня, був арештований референт СБ Калуського РП ОУН Микола Король-“Максим”, який ще в листопаді 1951 р. був затриманий співробітниками МДБ, але залишений на волі з метою ліквідації “Аркаса”, “Гамалії” та інших підпільників. Оскільки “Максим” не співпрацював з органами МДБ та не зробив жодної спроби видати побратимів по підпіллю, то після арешту й слідства був засуджений до смертної кари разом із “Гамалією” і розстріляний 12 грудня 1952 р. у Станіславі³⁵.

Діяльність легендарного Калуського ОП ОУН відбувалася так. Спецагенти “І.Г.” й “Отважний” захопили на провокативній квартирі в с. Цінева 12 травня 1952 р. кущового Перегінського району Ярослава Пулика-“Степового” разом з охоронцем Володимиром Мельниковичем-“Козарем”. Після відповідного опрацювання “Степовий” був завербований під кличкою “Зенко” і включений до групи “І.Г.”, а “Козара” арештували. З допомогою “Зенка” спецагенти “І.Г.” й “Отважний” 24 травня в лісі над с. Грабівка затримали охоронця, провідника Перегінського РП ОУН “Шпака” “Ігоря”, якого завербували під кличкою “Яків” і включили в групу “І.Г.”. За його даними було виявлено бункер “Шпака” (над р. Луквицею на околиці Грабівки), де його ця група знищила 27 травня 1952 р.³⁶

Протягом червня й липня група “І.Г.” створювала видимість активної роботи псевдопідпілля й проводила ліквідацію підпільників у Рожнятівському та Перегінському районах. 10 липня спецагенти “Южний”, “Северний” і “Зенко” викликали до себе на зустріч референта пропаганди Рожнятівського РП ОУН Дмитра Блекота-“Дуная” і референта СБ цього проводу Степана Гуляничя-“Стефка”, в розмові з яким, згідно з легендою МДБ, повідомили, що вони за завданням референта СБ Калуського НП ОУН “Аркаса” (на той час уже ліквідований) прибули з метою встановити організаційну лінію зв’язку підпілля ОУН у Рожнятівському й Перегінському районах³⁷.

З 14 на 15 липня цього ж року на пункті зустрічі в лісі біля с. Кадобна “І.Г.” відправив “Дуная” й “Стефка” для встановлення зв’язку з керівником Рожнятівського РП ОУН Юліаном Стурком-“Юрком”, призначивши їм зустріч 18 липня. У цей же час референта СБ Перегінського РП ОУН Василя Магалья-“Спартак” та його охоронця Якова Гаврилів-“Тараса” відіслав начебто на зустріч з “Аркасом”, яких по дорозі спецагенти “Южний” і “Зенко” ліквідували.

18 липня спецагенти “І.Г.”, “Отважний”, “Зенко” і “Яків” прийшли в ліс, що біля села Цінева, де зустрілися з референтом СБ Рожнятівського РП ОУН “Стефком” і його охоронцем Дмитром Скалівським-“Явором”, з яким спецагенти “І.Г.” і “Зенко” пішли на постій провідника Рожнятівського РП ОУН “Юрка”, а спецагентів “Отважного” та “Якова” повернули назад, запропонувавши їм у ніч на 23 липня прибути знову на цей пункт зустрічі.

20 липня цього ж року спецагенти “І.Г.” і “Зенко” в супроводі підпільників “Стефка” та “Явора” прибули на постій “Юрка” в лісі поблизу с. Нижній Струтин Рожнятівського району, де з ними знаходилися підпільники “Дунай”, Степан Бойко-“Дем’ян” та Іван Кузьмин-“Відважний”.

Знаходячись на пості “Юрка” дві доби, спецагент “І.Г.” провів інструктаж підпільникам, що там знаходилися, ознайомився зі станом підпілля ОУН цього району й передав

“Юркові” записки, виготовлені в МДБ почерком “Байрака” й “Аркаса”. В одній із них “Аркас” запропонував доставити до нього “Стефка”, як запідозреного у зв’язках з органами МДБ. У розмові “Юрко” повідомив спецагента “І.Г.”, що його охоронець “Дем’ян” погано поводить себе, не виконує наказів. “Юрко” попросив “І.Г.” забрати “Дем’яна” й перевести його на іншу територію. Спецагент “І.Г.” обумовив з “Юрком” і “Дунаєм” зустріч у ніч з 26 на 27 липня цього року, а сам зі спецагентом “Зенком”, підпільниками “Стефком” і “Дем’яном” у ніч з 22 на 23 липня пішов на пункт зустрічі, де його чекали спецагенти “Отважний” і “Яків”, з допомогою яких підпільники “Стефко” і “Дем’ян” були роззброєні й захоплені живими.

26 липня цього ж року, згідно з домовленостями про зустріч з “Юрком”, спецагенти “І.Г.”, “Отважний” і “Зенко” прибули на місце зустрічі в ліс біля села Цінева, де зустріли “Юрка”, а також “Дуная”, “Явора” і “Відважного”. “І.Г.” “Юрка” та “Явора” направив зі спецагентом “Зенком” на проміжний пункт зустрічі поблизу с. Тужилів, де їх чекали спецагенти “Яків” і “Северний”.

Із цього пункту “Юрко” і “Явір” у супроводі трьох спецагентів направилися в Кадобнянський ліс на місце легендарного постюю організаційного референта Карпатського КП ОУН “Байрака”, де знаходилися ще три спецагенти “Южний”, “Олесь” і “Гай”.

Не доходячи до цього місця “Юрко”, який шов у супроводі спецагента “Северного”, був схоплений спецагентами УМДБ, а інша група спецагентів, до якої входили “Зенко” і “Яків”, захопили “Явора”.

Наступного дня в лісі поблизу с. Цінева спецагенти “І.Г.” та “Отважний” зустріли керівника кушової ОУН Федора Лохманця-“Грома” та його охоронця Федора Піхманця-“Ігора”. Під приводом заготівлі продуктів і проведення розвідки “І.Г.” направив “Грома” й “Відважного” в село, домовившись про зустріч у 1-й годині ночі, а сам разом зі спецагентом “Отважним”, підпільниками “Дунаєм” та “Ігорем” пішов на постій у ліс поблизу с. Вербівка, де знаходилися спецагенти “Мороз” і “Богдан”. Там “Дунай” та “Ігор” були захоплені живими, а “Грім” і “Відважний” – ліквідовані 29 липня 1952 р. спецагентами “І.Г.”, “Южним”, “Северним”, “Зенком”, “Ковалем” і “Яковом” на пункті зустрічі³⁸.

Паралельно з діяльністю групи “І.Г.” зі знищення підпілля в Калуському надрайоні, обласне УМДБ розробляло заходи з ліквідації підпілля ОУН у Жидачівському (за іншими даними, у Журавненському) надрайоні. До цієї АБГ увійшли спецагенти “Гаврило” і “Гай”, які “добре” зарекомендували себе після вдалої акції зі знищення “Романа”. Події розгорталися так. Через зв’язкового Петра із с. Завадка Войнилівського району встановили зв’язок з референтом СБ Журавненського НП ОУН Омеляном Маликом-“Буревієм”, який у ніч з 5 на 6 травня погодився на зустріч в лісі біля с. Болохів Долинського району. На зустріч “Буревій” особисто не прийшов, бо пішов на зв’язок до господарчого референта Калуського ОП ОУН “Ярослава”, а прислав своїх бойовиків Івана Зубрицького-“Опришка” і Богдана Головачака-“Богдана”, яких у результаті застосування засобу “Нептун-47” захопили живими.

“Опришка” завербували як спецагента під кличкою “Михайло” і включили в групу разом із “Гаєм” та “Гаврилом”, а “Богдана” арештували.

Керівник Журавненського НП ОУН “Токар” (прим. колишній сотенний “Донський”) через зв’язкового Добровольського призначив зустріч спецагенту “Гаврилу” на 1 червня 1952 р. недалеко с. Верхня.

Спецагенти “Гаврило”, “Гай” і “Михайло” зустрілись у вказаному місці з “Токарем” та його охоронцями Володимиром Гандзюком-“Остапом” і Ільком Дудою, де захопили двох останніх живими, а “Токаря” ліквідували.

Вилучені документи свідчать, що “Токар” 1952 року щомісячно кожного 2, 14 і 28 числа в лісі на віддалі трьох кілометрів від с. Завадка зустрічався з “Ярославом”.

28 червня на зазначеному місці спецагенти “Гаврило”, “Гай” і “Михайло” зустрілися з “Ярославом” і його охоронцем Тимофієм Куциком-“Томком” і пояснили їм, що на пункт зустрічі спрямовані “Токарем”, який на зустріч до “Ярослава” прийде пізніше. Під час розмови спецагенти обеззброїли та захопили “Ярослава” й “Томка” живими³⁹.

“Гаврило”, “Гай” і “Михайло”, через легальні зв’язки “Буревія” в с. Тур’я Велика, викликали його на зустріч, на яку він прийшов разом з охоронцем Михайлом Коником-“Орлом”. За допомогою снадійного засобу “Нептун-47” підпільників захопили живими.

На допиті останні розказали, що вони в лісі на віддалі два з половиною кілометри від с. Тур’я Велика щомісяця кожного 10, 15 і 25 числа зустрічаються з референтом пропаганди Журавненського НП ОУН Михайлом Мартинцем-“Підковою” та його охоронцем Йосипом Сливчуком-“С”.

10 липня 1952 р. “Гаврило”, “Гай” і “Михайло” на даному пункті знайшли записку охоронця “Підкови” – підпільника “С” на адресу “Орла”, що уже знаходився на той час під слідством, у якій “С” просив “Орла” вийти до нього на зустріч у ніч з 15 на 16 червня 1952 року.

25 липня 1952 р. агенти “Гаврило”, “Гай” і “Михайло” прибули на пункт зв’язку, де зустріли “Підкову”, його охоронця “С” та Івана Скочинця-“Петра”. На зустрічі “Гаврило” заявив “Підкові”, що 3 серпня цього року вони повинні зустрітися з референтом СБ Журавненського НП ОУН “Буревієм”, а до цього планують залишитися на постої разом із “Підковою”.

Через відсутність у “Підкови” продуктів спецагент “Гаврило” запропонував “Підкові” сходити в село за ними. З ним пішли спецагент “Михайло” і підпільник “Петро”. Спецагент “Гай” залишився з “Підковою” й “С”.

Таким чином, “Петро” був захоплений і переданий опергрупі УМДБ. Його, після нетривалих допитів завербували й разом зі спецагентами “Гаврилом” і “Михайлом”, надавши їм продукти, направили на постій, де залишилася решта групи. Застосувавши “Нептун-47”, захопили живими “Підкову” і “С”⁴⁰.

Завершальною операцією даного етапу з ліквідації провідної ланки підпілля ОУН стало налагодження зв’язку з кур’єром ЗЧ ОУН Василем Охримовичем з метою його захоплення або ліквідації. 5 вересня 1952 р.ку на пункт зв’язку в лісі між с. Вишнів і Журавенка для зустрічі з кур’єром Охримовича Володимиром Кілярським-“Дем’яном” і передачі йому записки “І.Г.” були направлені спецагенти “Гай”, “Гаврило” й “Данило”, але “Дем’ян” на зустріч не вийшов. Під час подальшої переписки керівник кур’єрської групи Охримовича “Дем’ян” призначив зустріч групі наших спецагентів на чолі з “Гаврилом” на 27 вересня вказаного року.

Спецагенти “Гаврило”, “Гай” і “Данило” в зазначений час і на обумовленому місці зустрілися з “Дем’яном” і “Довбушем”. “Дем’ян” домовився про зустріч 6 жовтня 1952 р., на якій, можливо, буде присутній Охримович, також він передав лист Охримовича для “Шума”, у якому Охримович призначив його в. о. на місце ліквідованого керівника Калуського ОП ОУН “Вира”. “Дем’ян” попередив, щоб провідник (*прим.*, спецагент “І.Г.”) обов’язково 6 жовтня зазначеного року прибув на зустріч. Також було домовлено: якщо в цей день одна зі сторін не зможе прийти, то наступна зустріч відбудеться 10 жовтня.

Приблизно о 6-й годині ранку 6 жовтня 1952 р. на вказане місце зустрічі прибули керівник кур’єрської групи “Дем’ян” з охоронцем “Довбушем”, які поцікавилися, чи прибув на зустріч “Шум”, і люди, що прибули з-за кордону. На це спецагент “Гаврило” відповів, що “Шум” хворий, а люди з-за кордону тільки передали записку, оскільки також з невідомих причин не змогли прийти. Потім “Дем’ян” повідомив, що на світанку він разом з “Гаврилом” повинен відправитися до місцезнаходження провідника.

О 7 годині ранку “Дем’ян” і спецагент “Гаврило” пішли в напрямку с. Вишнів, де зустрілися з В.Охримовичем і його охоронцем “Петром”.

Після ознайомлення із записками від “Шума” й кур’єрів ЗЧ ОУН Охримович запропонував своєму охоронцю “Петру” йти на терени Калуського ОП ОУН, тобто до “Шума”, на базі якого переховуються кур’єри ЗЧ ОУН.

Охримович висловив жаль, що особисто не зможе піти в Калушину, бо має попередньо сплановані зустрічі: 8 жовтня із “Шуваром” із Рогатинського ОП ОУН і 12 жовтня з іншими важливими особами.

Охримович повідомив “Петра”, що через нього передасть записку “Шуму” й відразу почав її писати.

Спецагенти “Гаврило”, “Гай” і “Данило” вибрали момент, коли Охримович відправив

свого охоронця “Петра” по воду, й таким чином сили зрівнялися. Вони знищили “Дем’яна” та “Довбуша”, а спецагенти “Михайло” й “Отважний”, що прибули на допомогу, захопили Охримовича живим. “Петру” вдалося втекти, але досить швидко він був ліквідований оперативно-чекістською групою⁴¹.

Підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що початок 1950-х років був трагічним у діяльності підпілля ОУН на теренах Станіславщини й надзвичайно успішним у роботі Станіславського обласного УМДБ. У цей час було знищено цілісну структуру підпілля ОУН у межах Станіславської області. Натомість радянським органам безпеки вдалося сформувати агентурну систему псевдопідпільних структур ОУН. Перед даними агентурними структурами керівництво МДБ ставило такі завдання: виявлення та знищення груп підпільників, які діяли на даному терені; виявлення окремих осіб і навіть цілих родин, які співчували українському визвольному руху або готові були поповнити його ряди; дискредитація роботи підпілля ОУН перед місцевим населенням; розвиток агентурної гри із закордонними українськими націоналістичними організаціями; створення умов, які б убезпечили виникнення або відновлення діяльності підпільних націоналістичних організацій у майбутньому.

1. Забілий Р. Фрасуляк Степан. Ремесло повстанця / Р. Забілий. – Львів : Сполом, 2007. – 424 с.
2. Ільницький В. Володимир Фрайт – провідник Дрогобицького окружного проводу ОУН / В. Ільницький // Наукові записки Національного університету “Острозька академія” : Історичні науки. – Острог : Нац. ун-т “Острозька академія”, 2010. – Вип. 16. – С. 178–187.
3. Іщук О. Ярослав Богдан-“Всеволод-Рамзенко” / О. Іщук, Н. Ніколаєва. Літопис УПА. Серія “Події і люди”. Кн. 14. – Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2001. – 128 с.
4. Марчук І. Ліквідація радянськими карально-репресивними органами Карпатського крайового проводу ОУН (1945–1954) / І. Марчук // Український націоналізм: історія та ідеї : наук. зб. Вип. 1 / [ред. Олег Баган]. – Дрогобич : Посвіт, 2009. – С. 50–60.
5. Когут М. Повстанська доля Байрака / М. Когут. – Дрогобич : Відродження, 1999. – 48 с.; Когут М. Герої не вмирають... Кн. 2. – Калуш : Арттекс, 2002. – 72 с.
6. Борис М. Нескорена Долинщина. Літопис визвольних змагань. Мартирологи, біографії, спогади, документи, фотографії / М. Борис. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2002. – 700 с.
7. Проданик Д. Шлях боротьби Василя Сенчака-“Ворона” / Д. Проданик // Літопис УПА. Серія “Події і люди”. Кн. 15. – Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2001. – 128 с.
8. ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372. – Т. 56, арк. 12.
9. Ільницький В. Дрогобицька округа ОУН : структура і керівний склад (1945–1952 рр.). – Дрогобич, 2009, арк. 25–26.
10. Архів УСБУ в Івано-Франківській області, ф. 4, спр. 3308, арк. 13.
11. Звіти підпілля Калуської округи ОУН і її структурних підрозділів // Державний архів Служби безпеки України (ДА СБ України), ф. 13, спр. 376, т. 80, т. 81, т. 82.
12. Архів УСБУ в Івано-Франківській області, ф. 4, спр. 3375, арк. 82–83.
13. ДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 56, арк. 13–14.
14. Там само, арк. 170–171.
15. Там само, арк. 162–163.
16. Там само, т. 84, арк. 62–63.
17. Там само, арк. 56–57.
18. Там само, т. 56, арк. 164–165.
19. Там само, т. 77, арк. 335–336.
20. Там само, т. 56, арк. 168.
21. Там само, арк. 165.
22. Там само, т. 77, арк. 312.
23. Там само, арк. 269–299.
24. Там само, т. 56, арк. 169.
25. Там само, арк. 170.
26. Там само, арк. 431.
27. Там само, арк. 170.
28. Там само, арк. 169 // Там само, арк. 432.
29. Там само, арк. 167–168.
30. Там само, арк. 170.

31. Там само, т. 77, арк. 312–324.
32. Архів УСБУ в Івано-Франківській області, ф. 4, спр. 9824, т., арк. 18–19.
33. ДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 56, арк. 170.
34. Там само, арк. 170–171.
35. Архів УСБУ в Івано-Франківській області, ф. 4, спр. 9824, т. 2, арк. 379–382.
36. ДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 77, арк. 326, 342.
37. Там само, т. 56, арк. 174.
38. Там само, т. 77, арк. 348–350.
39. Там само, т. 56, арк. 172.
40. Там само, т. 77, арк. 346–347.
41. Там само, т. 56, арк. 177–180.

В статье обобщены и поэтично раскрыты мероприятия Станиславского областного УМГБ по ликвидации целостной структуры подполья ОУН Калушского округа и ее ведущего звена в частности. На основе неопубликованных архивных источников проанализированы материалы агентурной дела “Разгром”, особенности вербовки агентов из числа подпольщиков и создание легендарного Калушского окружного провода ОУН.

Раскрыта деятельность легендарного Калушского окружного провода ОУН относительно ликвидации ОУН Долынского, Жидачевского и Калушского надрайонных проводов ОУН. Идентифицированы лица руководящего состава подполья ОУН Калушской округи, включая районные проводы, которые были уничтожены или захвачены на провокационных встречах лжеподпольщиками (боевиками агентурно-боевых групп) или сотрудниками МГБ.

Ключевые слова: Калушский окружной провод ОУН, агентурное дело “Разгром”, “Иван Гаврилович”, “Шум”, “Зелёный”, Роман Стельмах.

Some actions of Stanislav region UMGB concerning the liquidation of continued structure of secret work OUN Kalush neighbourhood and its leading section specifically are generalized and poetically are headlined in the article.

On the base of unpublished archived sources the materials of secret service “Rozhrom” peculiarities of recruiting agents among the number of undergrounds and the creating of legendary Kalush district leadership OUN are analyse.

The action of legendary Kalush district leadership OUN of liquidation the net OUN of Dolyna, Zhydachiv and Kalush superdistrict leaderships OUN was headlined. Some persons of leading section underground work OUN Kalush district including to district leaderships were identified and they were destroyed or captured during provocation meetings by pseudo-underground members (by fighters of secret-fighting groups) or by workers MDB.

Keywords: Kalush district leadership OUN, secret service “Rozhrom”, “Ivan Havrylovych”, “Shum”, “Zelenyi”, Roman Stel'makh.

УДК 94(477.8) (092) “19”

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

ЖИТТЄВИЙ І БОЙОВИЙ ШЛЯХ ПЕТРА МЕЛЬНИКА – “ХМАРИ” (за матеріалами особистих зізнань та документів репресивно-каральних органів)

У статті на основі комплексу джерел досліджуються основні етапи життєвого та бойового шляху організаційного референта Станиславівського окружного проводу ОУН Петра Мельника. Особливо автор зупиняється на маловідомому аспекті – рейді Петра Мельника в Румунію. Висвітлюється також перебування “Хмари” на інших щаблях підпільної адміністрації.

Ключові слова: Петро Мельник, Станиславівська округа ОУН, Надвірнянський надрайон, УПА, підпілля, репресивно-каральні органи.

Сьогодні розвиток персоналістики й біографістики українського національно-визвольного руху знаходиться на низькому рівні. На жаль, залишаються незаслужено забутими десятки, сотні імен визначних діячів національно-визвольного руху. З-поміж багатьох провідних діячів українського визвольного руху 1940–1950-х рр. чільне місце посідає постать Петра Мельника. Важливість дослідження історії життєвого й підпільного шляху зумовлена необхідністю ґрунтовного висвітлення ролі Петра Мельника та осмислення його місця в національно-визвольному русі українського народу. Крім цього, потреба вивчення зазначеної проблеми зумовлена відсутністю спеціальних наукових студій, у яких повноцінно висвітлюється постать Петра Мельника. Водночас виявлені маловідомі архівні джерела дають можливість повніше висвітлити обставини його загибелі.

Перша згадка про Петра Мельника-“Хмару” із зазначенням посади (провідник Надвірнянського надрайонного проводу ОУН) була опублікована ще 1993 року у спецвипуску газети “Галичина”¹. Наступну інформацію про “Хмару” було подано в тому ж виданні. У ній, як на той час, було вміщено достатньо велику за обсягом біографічну довідку з даними про перебування Мельника на посаді керівника сотні та проведений успішний рейд у Румунію². Важлива інформація про перебування Петра Мельника на посаді керівника ТВ 21 “Туцувльщина” міститься в першому довіднику Петра Содоля³. У ще одній своїй праці автор уперше подає доповнену біографію “Хмари”⁴. Кроком уперед була праця місцевого краєзнавця Богдана Боди⁵. Її цінність полягає в тому, що автор зібрав спогади учасників та очевидців національно-визвольних змагань. Подальша робота Б.Боди над проблемою життєвого й бойового шляху “Хмари” вилилася в окрему працю⁶. Значно більше інформації, а крім того цілу серію фотографій, опублікував Михайло Андрусак⁷. Він також частково описав перебування П.Мельника в різних відділах УПА⁸. У книзі-фотоальбомі зі світлинами, які були збережені референтом пропаганди Косівського районного проводу ОУН 1947–1952 рр. В.Яким’юком-“Аскольдом”, міститься багато фотографій П.Мельника⁹. Окрему біографічну довідку на Петра Мельника склав Руслан Забілій¹⁰. Однак окремого цілісного дослідження, у якому всебічно висвітлювався б його внесок в український визвольний рух, наразі не зроблено. Залишаються не до кінця з’ясованими всі аспекти життєвого й бойового шляху Петра Мельника. Окрім цього, потреба звернутися до його особистості спричинена появою нових документів, які проливають світло на окремі аспекти його біографії.

Мета статті – на основі аналізу комплексу джерел висвітлити підпільну й повстанську діяльність Петра Мельника, а також з’ясувати обставини його загибелі (за матеріалами протоколів його допитів та документів репресивно-каральних органів). Здійснюючи боротьбу на різних щаблях підпільної адміністрації, Петро Мельник користувався псевдонімами “Хмара”, “Ручай”, “П-44”.

Народився Петро Васильович Мельник 10 жовтня 1910 р. у с. Камінне Надвірнянського району Івано-Франківської області. Закінчив 4 класи школи села Камінне (1919–1924). Матеріальна скрута відтермінувала подальше навчання, саме тому він змушений був протягом 1924–1926 рр. працювати в сільському господарстві свого батька Василя Петровича. Пізніше розпочав навчання на слюсаря автовідділу, після закінчення якого (у 1930 р.) працював помічником слюсаря автовідділу.

У жовтні 1931 р. був призваний на службу в польську армію, через це змушений був покинути роботу. Протягом 1931–1933 рр. як старший стрілець проходив службу в кавалерії польського війська¹¹. Після закінчення служби продовжив роботу слюсарем. У першій половині 1934 р. польська влада його, як українця, звільнила з роботи й він був змушений повернутися в рідне село й працювати на млині. Активна життєва позиція зумовили його прихід у “Пласт”. За інформацією місцевих краєзнавців, Петро Мельник під час навчання у Станіславській гімназії став членом ОУН¹². Проте у протоколі допиту він зазначав, що членом ОУН став улітку 1937 р., натомість про навчання в гімназії нічого не повідомляв. Петро Федун-“Полтава” у своїх записах згадував, що П.Мельник мав початкову освіту, але був “начитаним”¹³. Тобто інформація про навчання в гімназії не відповідає дійсності. Про обставини свого вступу до ОУН П.Мельник зізнавався в протоколі допиту: “Проживаючи у м. Станіслав, я займався спортом, в процесі ігор я познайомився із студентом Тарасом Іваницьким, який також захоплювався спортом, останній при близькому знайомстві зі мною почав пропонувати мені для читання націо-

налістичну літературу, яку я читав. Пізніше літом 1937 року Іваницький запропонував мені вступити в ОУН, на що я дав свою згоду, при цьому він присвоїв мені оунівське псевдо “Ручай”. В 1938 року Іваницький виїхав до м. Львів, про що я дізнався від студента Денчаківського Василя, останній повідомив, що замість Іваницького керує ОУН в м. Станіславі Твердохліб Микола, із яким я встановив зв’язок через Денчаківського”¹⁴.

У зв’язку із початком німецько-польської війни він був мобілізований до польської армії (1939). У вересні 1939 р. під Гданськом П.Мельник потрапляє в полон і до грудня 1940 р. змушений працювати на різноманітних підсобних роботах. Зимою 1940 р. був переведений у м. Довидень, де протягом трьох місяців навчався на курсах у підстаршинській школі (січень – березень 1941). У травні 1941 р. був створений легіон Дружин українських націоналістів (ДУН) “Роланд”, до якого після пройденого вишколу був зачислений на військову службу П.Мельник¹⁵. У жовтні 1941 р. “Хмару” було переведено у 201 батальйон охоронної поліції “Шуцманшафт” (жовтень 1941 – грудень 1942). Добрий вишкіл і фахова військова підготовка зумовили призначення П.Мельника на посаду унтерофіцера. Після закінчення терміну контракту батальйон, який налічував 650 солдатів і сержантів та 22 офіцери, був розброшений і протягом місяця (з 5 грудня 1942 р. до 14 січня 1943 р.) частинами перекидався до Львова. Через якийсь час після приїзду до Львова частину офіцерів було затримано СД, частина, серед яких був і Шухевич, перейшла на нелегальне становище і взяла участь у формуванні УПА. У січні 1943 р. Петро Мельник дезертирує й одразу вливається в підпільні структури. Декілька днів перебуває у Львові, а потім переїжджає у м. Станіслав. За його словами, там зв’язується із провідником Станіславівського обласного проводу ОУН Ярославом Мельником-“Робертом”, референтом того ж проводу Володимиром Лівим-“Митарем” і військовим референтом цього проводу “Дзвінчуком”. Свою практичну працю в ОУН розпочав у березні 1943 р. як охоронець військового референта Станіславівського обласного проводу ОУН Івана Белейовича-“Дзвінчука”¹⁶. На цій посаді виконував різноманітні завдання “Дзвінчука”: доставляв пошту, виїжджав із ним на місця діяльності проводів ОУН. Натомість заарештований І.Белейович у своїх зізнаннях зазначив, що коли в січні 1943 р. військовики з легіону почали повертатися додому, він втягував їх у роботу військової референтури. Зокрема, П.Мельника призначив військовим референтом Галицького повітового проводу¹⁷. Очевидно, що П.Мельник намагався приховати своє перебування на цій посаді й тим самим відмежуватися від акцій проти радянських партизан.

У подальшому П.Мельник у протоколі зазначав, що в червні 1943 р. І.Белейович з-поміж інших 17 членів ОУН направив його на Волинь. Проте під час переходу “Хмара” залишився в Бібречьких лісах Львівської області, де в той час формувалися відділи УНС. На вишколі в Бібречьких лісах у той же час перебувало близько 60 осіб, мешканців різних сіл Львівської області. Учасники протягом 10 днів проходили бойову підготовку, крім цього, провідник крайового проводу ОУН “Михайло” з кожним провів співбесіду. У зізнаннях П.Мельник говорить, що після десятихвилинної розмови “Михайло” призначив його сотенним УНС, дав указівку зібрати всіх учасників і перейти в Карпати, де потрібно було зв’язатися з провідником Калуського окружного проводу ОУН І.Лаврівим-“Нечаєм” та налагодити співпрацю¹⁸. Після цього через спеціальних кур’єрів “Хмара” із сотнею прибув на територію Вигодського району й на горі Чорна Сигла зв’язався з окружним провідником “Нечаєм”. Цей момент у біографії П.Мельника залишається не до кінця з’ясованим. Однозначно встановлено, що йдеться про сотню “Сіроманці”, водночас достовірно відомо, що першим її командиром був Андрій Тучапечь-“Верх”, який передав керівництво сотнею Дмитру Карпенку-“Яструбу”. Далі у своїх зізнаннях “Хмара” повідомляє, що 10 липня 1943 р. зайняв пост господарчого в цій сотні. Проте й ці свідчення не відповідають дійсності, оскільки пост інтенданта займав “Чубатий”. Очевидно, П.Мельник говорив неправду з метою приховати свою роботу на посаді військового референта повітового проводу, яка могла не лише призвести до суворішого покарання, але й потягнути за собою розконспірацію тих чи інших повстанських підрозділів, їхню участь у боротьбі з радянськими партизанами.

Подальша біографія дещо ясніша. Зокрема, як зазначає сам П.Мельник, у другій половині серпня 1943 р. провідник Станіславівського обласного проводу ОУН Ярослав Мельник-“Роберт” викликав його у м. Станіслав, на пункт зв’язку на вулиці Галицькій. Під час цієї

зустрічі “Роберт” призначив “Хмару” інструктором вишколу УНС (до його обов’язків входило навчання учасників вишколу військової справі).

Отримавши призначення, П.Мельник спільно зі спецкур’єром “Роберта” – “Олегом” пішов селами Галицького, Тисменицького й Тлумацького районів, де формували військові одиниці, зокрема рої, і відразу призначали з числа учасників ОУН ройових, потім з усім роєм проводили військовий вишкіл (акцент робився на вмінні володіти всіма видами зброї).

У вересні 1943 р. за наказом командира відділу УНС Івана Кобилиця-“Козака” всі учасники ОУН були об’єднані, після чого перейшли в гори Яблунівського р-ну. Наприкінці вересня 1943 р. П.Мельник захворів і був відправлений на лікування (перебував у селах Яблунівського й Ланчинського районів). У середині листопада 1943 р. після лікування “Хмара” прибув у с. Камінне Надвірнянського району, де зустрівся із сотенним В.Андрусюком-“Різуном”, який запропонував П.Мельнику йти до нього в сотню, яка формувалася. Однак, як зазначає сам П.Мельник, він відмовився, мотивуючи це тим, що мав інший наказ. На другий день до “Хмари” прибули провідник Надвірнянського повітового проводу ОУН “Крук”, військовий референт Станіславівського окружного проводу “Шрам”, які заарештували його та доправили в село Острів Галицького району. За словами П.Мельника, наприкінці листопада 1943 р. він був доставлений у вказаний населений пункт, де в той час перебували з крайового проводу ОУН В.Чижевський-“Демид”, “Клименко”, командир військової округи І.Бутковський-“Гуцул”, провідник Станіславівського обласного проводу ОУН Я.Мельник-“Роберт” і референт СБ цього ж проводу Володимир Лівий-“Митар”, який з “Демидом” почав вести слідство й звинуватив “Хмару” в п’янках і крадіжках коней, яких він нібито продавав і пропивав¹⁹. Наприкінці грудня 1943 р. суд виніс вирок – розстріл. Провідник Станіславівського обласного проводу ОУН Я.Мельник відстояв “Хмару”, його помилували, однак понизили до рядового, після чого направили до сотенного “Різуна”. Проте і цей момент із біографії залишається не повністю з’ясованим, оскільки заарештований В.Чав’як-“Чорнота” свідчить, що познайомився із “Хмарою” наприкінці 1943 р. у “Чорному лісі”, де останній у той час був заступником командира сотні “Різуна”²⁰. Зрозуміло, що П.Мельник максимально намагався приховати свою участь у бойових акціях і при керівництві сотні.

Далі П.Мельник зізнається, що рядовим стрільцем перебував до квітня 1944 р. Саме тоді в Чорний ліс до сотенного “Різуна” прибув Василь Сидор-“Шелест” із завданням формувати відділи УПА. За його наказом “Різуна” був призначений курінним, а П.Мельник – сотенним (квітень – червень 1944). Таким чином був сформований курінь УПА, який складався з трьох сотень: “Хмари”, “Благого”, “Черника”. Наприкінці червня 1944 р. за наказом “Гуцула” “Хмара” був знятий із посади сотенного, а замість нього призначили “Дуная”. Курінь “Різуна” пішов у рейд у Дрогобицьку область, П.Мельник залишився на місці дислокації штабу УПА в селі Грабівка Перегінського району Станіславської області. У липні 1944 р. до села Грабівка став пересуватися фронт, і всі учасники відділу перейшли в гори на територію Станіславського району, де в районі села Пороги в той час діяли сотенні “Іскра”, “Гамалія”, “Степ”, “Кривень”, “Блакитний”, “Шрам” і “Довбуш”, там П.Мельник зустрівся із командиром ВО Миколою Твердохлібом-“Громом”, який наказав йому сформувати сотню й очолити її. Таким чином, “Хмара” сформував й очолив сотню “Стріла” в курені “Скажені” ТВ 22 “Чорний ліс” (у ранзі булавного) (липень – грудень 1944). В особистих записках П.Федуна в характеристиці П.Мельника також зазначалося, що останній був чотовим, однак у протоколі допиту цього немає.

В особистих зізнаннях П.Мельника йшлося, що на початку вересня 1944 р. він зі своєю сотнею пішов у рейд через Ланчинський, Отинійський, Тлумацький, Тисменицький і Станіславський райони. 20 жовтня 1944 р. “Хмара” повернувся з рейду до Чорного лісу й затаборювався над річкою Луквичка²¹. Під час перебування в Чорному лісі П.Мельник через хворобу змушений був передати свою сотню “Явору”, який до цього був чотовим²². На початку грудня 1944 р. “Хмара” прийняв від “Явора” сотню й командував нею до кінця 1944 р. Саме в цей час у Чорному лісі почали формуватися курені УПА “Гамалія”, “Прута”, “Благого”, “Іскри”, “Довбуша”, а за наказом “Шелеста” П.Мельника було призначено курінним. У лютому 1945 р. командування Станіславівського ТВ 22 “Чорний ліс” провело реорганізацію. Сотню Володимира Чав’яка-“Чорноти” прилучили до куреня “Хмари”, а в грудні того ж року сотенний

“Чорнота” перебрав командування куренем²³. Самого П.Мельника перевели в Коломийський ТВ 21 “Гуцульщина”²⁴. Ці дані підтверджуються свідченнями заарештованого В.Чав’яка²⁵.

За хоробрість у боях Крайовий військовий штаб (КВШ) нагородив його Бронзовим Хрестом бойової заслуги. У квітня 1945 р. Головний військовий штаб (ГВШ) підвищив П.Мельника до ступеня хорунжого. Курінь під командуванням Хмари провів багато успішних боїв проти військ НКВС, здійснив декілька далеких рейдів, після чого “Хмара” отримав чергове звання поручника.

Протокол допиту П.Мельника є доволі суб’єктивним джерелом, оскільки заарештований намагався применшити свою участь у бойових акціях проти репресивно-каральних органів. Зокрема протокол допиту мовчить про одну з акцій 6 квітня 1945 р. у с. Петрилів, де відбувся бій зі спецвідділом, під час якого було поранено “Хмару”, й він залишився на лікуванні з двома стрільцями. Сотник “Чорнота” перебрав тимчасово керівництво куренем, натомість першу сотню очолив “Сапер”, другу – “Явір”, третю – “Вовк”²⁶.

Після загибелі “Козака” поручник П.Мельник у січні 1946 р. (за наказом “Шелеста”) був призначений командиром відтинку ТВ 21 “Гуцульщина”, у його підпорядкуванні було 4 сотні, якими командували сотенні “Білий”, “Юрко”, “Вихор” і “Спартан”. Незабаром головний військовий штаб підвищує командира відтинку до сотника з датою старшинства від 22 січня 1946 рр., нагороджує Срібним Хрестом бойової заслуги 1-ої кляси – за хоробрість та вміле командування в боях²⁷. У підпіллі збереглася низка звітів, підписаних П.Мельником як командиром ТВ 21 “Гуцульщина”²⁸.

Будучи командиром ТВ 21 “Гуцульщина” (грудень – травень 1948), П.Мельник водночас працював військовим референтом Коломийського окружного проводу ОУН. До його основних функцій як військового референта входило: а) вести реєстр військовозобов’язаного населення у своєму терені; б) підбирати необхідних фахівців, поповнювати добровольцями відділи; в) заготовляти й магазинувати зброю та амуніцію; г) забезпечувати продуктами харчування, одягом, медикаментами та ін. (у тісній співпраці з господарчим референтом); д) проводити навчання військових кадрів із членів і кандидатів ОУН; е) організовувати та керувати самооборонними кущовими відділами (СКВ); є) контролювати військовий бік діяльності боївків і відділів, які діяли при інших референтурах і осередках²⁹.

Проте навесні 1945 р. зі зміною тактики УПА (переходом до дій невеликими підвідділами) потреба в діяльності такого підрозділу значно зменшилася. Відповідно в наказі УПА-Захід № 12 від 28 квітня 1945 р. зазначено, що функції військових (організаційно-мобілізаційних) референтів перебирають на себе командири тактичних відтинків³⁰. З того часу через командира тактичного відтинку, який за посадою був зверхником для всіх членів ОУН підзвітного терену у військових справах, здійснювалася співпраця між ОУН і УПА³¹. У зв’язку з тим функції військової референтури Коломийського окружного проводу ОУН перебрала на себе команда ТВ “Гуцульщина”, командиром якої підпорядковувались окремі військові референти в надрайонах і районах (такі були відповідно до потреб терену). Згідно з наказом ГВШ УПА ч. 2/49 від 2.09.1949 р. команда ТВ “Гуцульщина” і “Маківка” припиняли своє існування у вересні 1949 р.³²

Серйозного розмаху набрав конфлікт у Коломийському окружному проводі ОУН між членом Коломийського окружного проводу ОУН Назарієм Данилюком-“Перебийносом”, командиром ТВ 21 “Гуцульщина” Петром Мельником-“Хмарою”, з одного боку, й референтом СБ цього ж проводу Ю.Матвійвим-“Недобитим” – з другого³³. У своїх листах “Хмара” і “Перебийніс” засуджували дії “Недобитого”, який хотів їх розстріляти через особисту сварку на ґрунті розбіжностей поглядів на діяльність організації. Перед цим “Перебийніс” і “Хмара” були відсторонені провідником Коломийського окружного проводу ОУН Григорієм Легким-“Борисом” від виконання обов’язків. “Перебийносу” довелося навіть переховуватися протягом року від СБ ОУН³⁴.

Після розформування ТВ 21 “Гуцульщина” “Хмара” останній відділ УПА розподіляв для поповнення теренової сітки. До липня 1950 р. П.Мельник ніякої посади не займав, правда, за цей час виконував окремі доручення провідника Коломийського окружного проводу ОУН Григорія Легкого-“Бориса”. Зокрема, у 1949 р. за його завданням ходив у рейд на територію Румунії³⁵. Так, протягом 17 червня – 27 липня 1949 р. чота підпільників ТВ 21 “Гуцульщина”

(на правах сотні) разом з П.Мельником здійснила пропагандивний рейд у Румунію, двічі пройшовши з боєм кордон і здійснивши похід за маршрутом (Жаб'є – г. Радісна – міста Бішев і Сігет) загальною протяжністю понад 300 км. Під час рейду в Румунію мітинги проводилися румунською мовою. Поширювалися й листівки, надруковані також румунською мовою³⁶.

У липні 1950 р. П.Мельника призначили провідником Надвірнянського надрайонного проводу ОУН. Перебуваючи на посаді, поряд з основними функціями, “Хмара” відповідав за переправлення націоналістичної літератури на схід, організацію пунктів зв'язку у східних областях України, зокрема в Херсонській і Київській³⁷. Улітку 1951 року П.Мельника призначають організаційним референтом Станіславівського окружного проводу ОУН (липень – серпень 1951)³⁸. Однак довго пропрацювати не довелося, оскільки в серпні він був захоплений агентурно-бойовою групою (АБГ).

13 серпня 1951 р. агентурно-бойова група через симпатика ОУН викликала на зустріч охоронців П.Мельника Василя Кузіва-“Чорноту” й Петра Белусяка-“Дорошенка”. Після короткої бесіди керівник (колишній підпільник) з'ясував, що 14 серпня вони повинні зустріти свого провідника “Хмару” у відповідному місці. Після цього охоронці, нічого не підозрюючи, були роззброєні АБГ і захоплені живими. 14 серпня 1951 р. на вказаний пункт зустрічі вдруге була викинута АБГ, яка, прийшовши раніше за П.Мельника, розташувалася для виконання поставленого завдання³⁹. “Хмара”, прибувши на пункт зустрічі, хоча й побачив знайомих колишніх керівників ОУН, спочатку насторожився й запитав, де знаходяться його охоронці “Чорнота” й “Дорошенко”, на що почув відповідь, що останні пішли в село. Відтак П.Мельник підійшов до агентів-бойовиків “Петра” й “Степа” (псевдо змінено), а підпільники Михайло Княгницький-“Заяц” (провідник Ланчинського районного проводу ОУН), Михайло Яковищак-“Грім” (референт СБ Ланчинського районного проводу ОУН), Микола Андрійчук-“Вихор” (провідник кущового проводу ОУН у Ланчинському районі), які прибули разом із “Хмарою”, залишилися біля інших агентів-бойовиків. Після короткої розмови “Хмару” захопили, а тих, хто прибув із ним, знищили⁴⁰. У захоплених і ліквідованих підпільників вилучили 5 автоматів, 1 гвинтівку, 6 пістолетів, 10 гранат, 510 бойових патронів і різну документацію⁴¹. Операцію організував і проводив заступник начальника УМДБ підполковник Костенко силами оперативної групи УМДБ у складі двох оперативних працівників, 7 агентів-бойовиків, раніше захопленого провідника Станіславівського надрайонного проводу ОУН, під прикриттям 10 солдатів військ МДБ⁴².

Після цього чекісти намагалися використовувати П.Мельника в ролі агента-бойовика. Проте, скориставшись нагодою, в ніч на 27 квітня 1952 р. шість полонених, колишніх підпільників, на чолі з П.Мельником-“Хмарою” втекли й перейшли на нелегальне становище⁴³.

Після повернення в підпілля “Хмара” та інші випустили “комунікати”, у яких вони намагалися попередити підпілля про методи роботи МДБ і розповісти про агентів, які працювали на спецоргани. Окрім цього, у комунікаті детально розповідалося про психологічні методи схилення захоплених до співпраці з керівними співробітниками УМВС та агентами-бойовиками, подальше використання агентів, видану ними інформацію про підпілля тощо⁴⁴.

Утеча заарештованих становила для спецорганів величезну загрозу, оскільки за період перебування, слідства ці повстанці вивчили методи роботи, пріоритетні завдання, плановані комбінації із захоплення й ліквідації збройних підпільників, крім цього, вони знали про співробітництво із чекістами значної кількості спецагентів⁴⁵. У зв'язку із цим група “Хмари” являла для спецорганів велику небезпеку, крім цього її існування ставило під загрозу ряд задумів зі створення легендарного оунівського підпілля.

Для цього 20 грудня 1952 р. було створено оперативно-чекістську групу з оперативних працівників Управління та районних відділів МДБ, перед якою було поставлене завдання ліквідації групи “Хмари” в найближчий час. У ході проведених заходів щодо розшуку вказаних підпільників чекісти через агентуру встановили, що вони після відходу на нелегальне становище стали переховуватися на території Ланчинського, Печеніжинського та Яремчанського районів Станіславської області, утворивши групу на чолі з “Хмарою”, і робили спроби до встановлення організаційного зв'язку з діючим підпіллям у Яблунівському, Косівському, Яремчанському й Надвірнянському районах⁴⁶. Передовсім чекісти вийшли на легальні зв'язки

втікачів з їхнього середовища, завербували агентів, що дозволило вийти на одного з утікачів, якого таємно затримали, перевербували (назвемо умовно “Тюльпан”) і, залишивши на нелегальному становищі, направили на встановлення місць переховування “Хмари” та інших учасників його групи⁴⁷.

Виконуючи завдання спецорганів, агент “Тюльпан” 15 квітня 1953 р. через свої легальні зв’язки зустрівся з “Хмарою”, “Залізником”, “Дубом” і призначив із ними наступну зустріч на останні числа квітня чи на початок травня 1953 р. Поряд із цим було завербовано ще декілька агентів із числа осіб, які легально проживали й допомагали групі П.Мельника та через них проводили пошук останнього. Результатом роботи чекістів стало отримання інформації про те, що зустріч групи “Хмари” з Л.Гринішаком-“Довбушем” повинна відбутися в лісовому масиві, який прилягав до села Лоева. З метою захоплення чи ліквідації учасників групи “Хмари” чекісти в ніч із 25 на 26 квітня 1953 р. у вказаному лісі заклали шість засідок. У ніч на 27 квітня на одну з них вийшли три підпільники. У результаті перестрілки П.Мельника було вбито, його брата “Залізника” – важко поранено і захоплено живим, а “Дубу” вдалося втекти. В убитих вилучили один автомат, один пістолет і 4 гранати⁴⁸. Після операції 19 чекістам на чолі із заступником начальника 4 відділу УМВС Станіславської області було видано грошову нагороду в розмірі місячного та півмісячного окладу й оголошено подяку⁴⁹.

Отже, Петро Мельник, отримавши життєвий, підпільний та бойовий досвід, зумів протягом тривалого часу успішно працювати на різних відповідальних постах підпілля, а в певний період навіть узяти на себе керівництво підпіллям ОУН Надвірнянщини. Особливі організаційні вміння й талант провідника “Хмара” проявив під час пропагандистського рейду на територію Румунії. Однак, на жаль, низка біографічних даних ще залишається не до кінця з’ясованою.

1. Такий довгий сумний мартиролог загиблих на території Івано-Франківської (Станіславської) області учасників ОУН-УПА // Рани. Спецвипуск “Галичина”. – 1993. – 15 січ. – С. 3.
2. Бода Б. Останній набій – для себе / Б. Бода // Рани. Спецвипуск “Галичина”. – 1994. – 3 листоп. – С. 4–5.
3. Содоль П. Українська повстанча армія. 1943–1949 : Довідник перший / Петро Содоль. – Нью-Йорк : [б. в.], 1994. – С. 181.
4. Содоль П. Українська повстанча армія. 1943–1949 : Довідник другий / Петро Содоль. – Нью-Йорк : [б. в.], 1995. – С. 61.
5. Бода Б. Сторінки національно-визвольних змагань / Б. Бода. – Львів : Престиж-Інформ, 1997. – 72 с.
6. Бода Б. Петро Мельник – командир “Гуцульщини” / Б. Бода. – Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2002. – 100 с.
7. Андрусак М. Брати грому / М. Андрусак. – Коломия : Вік, 2002. – С. 289; Андрусак М. Брати вогню / М. Андрусак. – Коломия : Вік, 2004. – С. 452.
8. Андрусак М. Командири відділів 21-го (Коломийського) тактичного відтинку УПА “Гуцульщина” : історико-біографічне дослідження / М. Андрусак. – Коломия : Вік, 2005. – С. 59–60.
9. Гуменюк В. Повстанські світліни зі сховку Володимира Яким’юка “Аскольда” / В. Гуменюк, С. Яким’юк. – Львів : ПП Сорока Т. Б., 2007. – 144 с.
10. Ремесло повстанця : Збірник праць підполковника УПА Степана Фрасуляка-“Хмеля” / ред. і упоряд. Р. Забілий. – Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2007. – 424 с.
11. Державний архів Служби безпеки України (ДА СБ України), ф. 2, оп. 108 (1954), спр. 2, т. 3, арк. 1.
12. Андрусак М. Командири відділів 21-го (Коломийського) тактичного відтинку УПА “Гуцульщина” : історико-біографічне дослідження / М. Андрусак. – Коломия : Вік, 2005. – С. 59.
13. ДА СБ України, ф. 13, спр. 398, т. 13, арк. 151.
14. Там само, ф. 2, оп. 108 (1954), спр. 2, т. 3, арк. 3.
15. Там само, арк. 2.
16. Там само, арк. 3.
17. Там само, ф. 5, спр. 67488, т. 1, арк. 122, 174.
18. Там само, ф. 2, оп. 108 (1954), спр. 2, т. 3, арк. 4.
19. Там само, арк. 5.
20. Там само, спр. 67488, т. 2, арк. 203 зв.
21. Літопис Української повстанської армії. Т. 19 : Група УПА “Говерля”. Кн. 2 : Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру / [упоряд. Петро Содоль]. – Торонто ; Львів : Літопис УПА, 1992. – С. 77.

22. ДА СБ України, ф. 2, оп. 108 (1954), спр. 2, т. 3, арк. 6.
23. Там само, ф. 5, спр. 67488, т. 2, арк. 69–69 зв.
24. Там само, арк. 45; Літопис Української повстанської армії. Т. 19 : Група УПА “Говерля”. Кн. 2 : Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру / [упоряд. Петро Содоль]. – Торонто ; Львів : Літопис УПА, 1992. – С. 100.
25. ДА СБ України, ф. 5, спр. 67488, т. 1, арк. 79.
26. Літопис Української повстанської армії. Т. 19 : Група УПА “Говерля”. Кн. 2. : Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру / [упоряд. Петро Содоль]. – Торонто ; Львів : Літопис УПА, 1992. – С. 132.
27. Андрусяк М. Брати грому / М. Андрусяк. – Коломия : Вік, 2002. – С. 291.
28. Літопис Української повстанської армії. Т. 18 : Група УПА “Говерля”. Кн. 1 : Документи, звіти та офіційні публікації / [упоряд. Петро Содоль]. – Торонто : Літопис УПА, 1990. – С. 117, 137–145.
29. ДА СБ України, ф. 13, спр. 372, т. 5, арк. 166–167.
30. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3836, оп. 1, спр. 70, арк. 2.
31. Мороз В. Вступ / В. Мороз // Літопис УПА. Нова серія. Т. 12 : Воєнна округа УПА “Буг” : документи і матеріали 1943–1952. – К. ; Торонто, 2009. – С. 19.
32. ДА СБ України, ф. 13, спр. 376, т. 60, арк. 271.
33. Там само, ф. 2-Н, оп. 58 (1953), спр. 12, арк. 180–182; оп. 59 (1953), спр. 6, т. 1, арк. 340.
34. Там само, оп. 59 (1953), спр. 6, т. 1, арк. 341.
35. Там само, ф. 2, оп. 108 (1954), спр. 2, т. 3, арк. 7.
36. Там само, ф. 2-Н, оп. 108 (1954), спр. 2, т. 1, арк. 286.
37. Там само, арк. 282.
38. Там само, оп. 98 (1954), спр. 1, т. 3, арк. 50, 199; спр. 13, т. 1, арк. 129, 162; оп. 110 (1954), спр. 2, т. 8, арк. 205, 209; оп. 93 (1954), спр. 1, арк. 414; оп. 59, спр. 6, т. 1, арк. 341.
39. Там само, спр. 13, т. 1, арк. 161.
40. Там само, арк. 162–163.
41. Там само, арк. 163.
42. Там само, оп. 108 (1954), спр. 2, т. 1, арк. 258–259.
43. Там само, оп. 99 (1954), спр. 14, т. 4, арк. 111–112; оп. 105 (1954), спр. 2, т. 3, арк. 65–67.
44. Веденєєв Д. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія / Дмитро Веденєєв, Геннадій Биструхін. – К. : К.І.С., 2007. – С. 98.
45. ДА СБ України, ф. 2-Н, оп. 99 (1954), спр. 14, т. 4, арк. 112.
46. Там само, арк. 113.
47. Там само, арк. 115.
48. Там само, арк. 118; оп. 105 (1954), спр. 2, т. 1, арк. 26.
49. Там само, арк. 124–126.

В статье на основе комплекса источников исследуются основные этапы жизненного и боевого пути организационного референта Станиславивского окружного провода ОУН Петра Мельника. Отдельно автор останавливается на малоизвестном аспекте – рейде Петра Мельника в Румынию. Освещается также пребывание “Хмары” на других ступенях подпольной администрации.

Ключевые слова: *Петр Мельник, Станиславивская округа ОУН, Надворнянский надрайон, УПА, подполье, репрессивно-карательные органы.*

On the basis of complex sources the main stages and fighting through the institutional referent Stanislaviv District OUN Peter Melnyk. Separately, the author focuses on a little-known aspect – Peter Melnyk raid in Romania. Highlights also stay “Clouds” on other levels of the underground administration.

Keywords: *Peter Miller, Stanislavow vicinity OUN, Nadvirna nadrayon, UPA, underground, repressive and punitive organs.*

УДК 94 (477.8)

Олег Мальярчук

ПРОТИСТОЯННЯ СЕЛЯНСТВА, ОУН, УПА НАСИЛЬНИЦЬКІЙ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА

На основі аналізу широкого кола джерел і літератури виокремлено етапи, методи й засоби колективізації сільського господарства, кадрову політику в аграрному секторі економіки, ідеологічне забезпечення, структурну перебудову господарського механізму, його ефективність, соціально-побутові умови життя селянства. Цей процес відбувався в умовах зламу традиційно усталеної в краї системі господарювання та зумовленого цим збройного протистояння підпілля ОУН, УПА й органів партійно-радянської влади. На реалізацію аграрної політики впливали особливості суспільно-політичного та соціально-економічного життя регіону двох повоєнних десятиліть.

Ключові слова: селянство, Організація українських націоналістів (ОУН), Українська повстанська армія (УПА), радянська влада, колгоспи.

Розбудова незалежної держави вимагає глибокого вивчення й критичного осмислення історичного досвіду суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку України. У ході поступу історії утверджуються цінності демократії, права й свободи особистості. Цілком закономірно, що в нових умовах стає актуальним об'єктивне дослідження всього історичного шляху українського народу й зокрема аграрної політики партійно-радянської влади в західно-українському селі.

Значне зацікавлення у висвітленні ряду аспектів історії України, у тому числі західно-українського регіону, викликають праці І.Андрухива і А.Француза¹, В.Барана^{2,3}, І.Біласа⁴, О.Мальярчука⁵, О.Рубльова і Ю.Черченка⁶, М.Сеньківа⁷, Б.Яроша⁸ та ін. У них на основі широкої джерельної бази проаналізовано хід радянської та десталінізацій, розкрито процеси соціально-економічного й національно-культурного розвитку краю.

Завдання партійних організацій та органів радянської влади в перші повоєнні роки полягало в тому, щоб продовжити й завершити розпочатий у 1939–1941 рр. процес соціалістичної перебудови західноукраїнського регіону. Ідеологічна та масово-агітаційна робота мала стати найважливішим засобом мобілізації західноукраїнського населення регіону на виконання господарсько-політичних планів Москви. При цьому бралися до уваги місцеві відмінності, особливості економічного укладу, ступінь “підготовленості” населення, національна строкатість тощо. Становище ускладнювалося нечисленністю прихильників комуністичної ідеології, гострою нестачею кадрів, запеклим опором розгалуженої мережі ОУН і відділів УПА, а також польської Армії Крайової (АК).

Складним і суперечливим був процес повернення до мирного життя й відбудови господарства західних областей України. Трирічна німецька окупація, завдані війною руйнування ще більше ускладнили політичну та економічну ситуацію в регіоні. За період німецького панування сільське господарство краю зазнало великих утрат. Значну частину населення було вивезено до Німеччини, багато сіл повністю спалено. У результаті затяжних боїв із лютого до жовтня 1944 р. чимало селянських господарств та посівів було знищено.

За роки війни в семи західних областях України значно скоротилася кількість селянських господарств. За нашими підрахунками, з 1941 р. до 1945 р. їх чисельність зменшилася на 163 224, у тому числі у Волинській області – із 177 791 до 153 712, у Ровенській – зі 194 263 до 174 126, Тернопільській – з 298 338 до 263 413, Львівській – із 181 495 до 155 184, Дрогобицькій – зі 169 197 до 150 557, Станіславській – з 235 969 до 214 091, Чернівецькій – із 174 001 до 156 750⁹. Значна частина населення змушена була проживати в землянках, а вжиті військовими заходи не забезпечували своєчасного розмінування посівних площ, що затримувало та унеможлиблювало збір урожаю селянами.

Ще точилися на території регіону бої Другої світової війни, а радянський режим видав ряд постанов: Раднаркому УРСР – № 675 “Про сіноздачу з урожаю 1944 р.” від 17 червня 1944 р.,

№ 695 “Про заготівлі м’яса, молока і вовни на 1944 р.” від 21 червня 1944 р.; Раднаркому СРСР – № 792 “Про порядок заготівлі картоплі і овочів з урожаю 1944 р.” від 30 червня 1944 р. У цих документах визначався порядок обов’язкового постачання державі сільськогосподарської продукції одноосібними селянськими господарствами. Згадані постанови не поширювалися на господарства колгоспників, робітників, службовців, непрацездатних через похилий вік. Одночасно з “ворогами народу” репресіям підлягали також ті, хто не виконував надмірних завдань щодо здачі державі сіна, молока, м’яса, вовни, картоплі, капусти, моркви, цибулі та інших сільгосппродуктів. Головний удар був спрямований проти заможної частини селянства, конфіскації продукції та сировини.

Одночасно з наданням селянам землі розпочалася робота, спрямована на обмеження заможних, так званих куркульських господарств. У них органи радянської влади вилучили 250 тис. га землі, які були передані бідняцьким господарствам. Позиція влади стосовно куркульства була однозначною й полягала в послідовному економічному обмеженні та подальшій ліквідації його “як класу”. Як бачимо, цю давню ленінську настанову партійні й радянські органи сповна застосовували в регіоні.

ВКП(б) вважала перехід до колективізації сільського господарства вирішальним кроком у справі побудови фундаменту соціалістичного суспільства як у цілому в СРСР, так і в досліджуваному нами регіоні. Постанови ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР “Про невідкладні заходи з відбудови господарства в районах, визволених від німецьких окупантів” (серпень 1943 р.), “Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей УРСР” (вересень 1944 р.), “Про заходи допомоги західним областям Української РСР у справі покращення масово-політичної і культурно-освітньої роботи” (грудень 1944 р.) та інші визначали основні завдання розвитку соціально-економічного й суспільно-політичного життя західних областей. Головну роль у здійсненні всіх важливих заходів із відбудови, розвитку й соціалістичної перебудови сільського господарства відіграли керовані з центру партійні організації. З метою зближення комуністичного керівництва з місцевим населенням у всіх західноукраїнських областях були проведені збори селян. Обкоми й райкоми КП(б)У з перших днів після визволення краю від німецьких окупантів, під прикриттям правоохоронних органів, розгорнули роботу з “підтримання ініціативи бідняцько-середняцьких господарств”, які начебто бажали об’єднатися в колгоспи.

Цілеспрямована робота партійних організацій і радянських органів перших повоєнних років не давала бажаних результатів. Так, у 1944 р. у Ровенській області був організований лише один колгосп – ім. Ватутіна Межирицького району. У Львівській області було організовано тільки 10 артільей, які об’єднували 358 бідняцько-середняцьких господарств. На кінець 1945 р. в області нараховувалося усього 12 колгоспів, до яких увійшло 392 господарства (651 працездатна особа). У 1945 р. звітували за результатами господарської діяльності всі 12 колгоспів Львівської області, до речі, звіти кілька разів перероблялися. Плани надою молока не були виконані, бо військові частини передали хворих трофейних корів. Тому 27 голів великої рогатої худоби, а також 35 коней було продано на ринку. Водночас 200 колгоспників, за національністю – поляки, на кінець року виїхали в Польщу. Ураховуючи об’єктивні умови краю, влада не ставила однозначно питання про негайне відновлення й створення нових колективних господарств. Станом на 20 квітня 1945 р. у цілому було відновлено та організовано всього 98 колгоспів і 108 ініціативних груп. Згідно з іншими архівними документами на 1 червня 1945 р. у західних областях УРСР нараховувалося 108 колгоспів та 157 ініціативних груп, які об’єднали близько 8 тисяч селянських господарств. Якщо у Станіславській області в 1945 р. організовано 4 колгоспи, то в наступному 1946 р. – 17 господарств. У Волинській області станом на 12 серпня 1945 р. налічувалося 12 колективних господарств. У Тернопільській області на 25 вересня 1945 р. нараховувалося 43 колгоспи, з яких 8 організовано цього ж року. У всіх колгоспах указаної області, як засвідчують архівні документи, трудова дисципліна була в незадовільному стані. Так, у колгоспі ім. Ворошилова Заліщицького району із 23 працездатних виходили на роботу лише 6 осіб, причому кращими вважалися ті працівники, які виробили від 30 до 40 трудоднів за рік. Безсистемне розміщення посівів, поганий обробіток землі та низька врожайність громадської колгоспної землі якнайкраще свідчили про “переваги” колективних господарств.

Урожайність озимої пшениці й жита в колгоспах Волинської області сягала всього 5 ц із га, ячменю, вівса, проса – 10 ц¹⁰.

Колективізація на селі розпочалася ще під час Другої світової війни. Вона одразу набрала примусового характеру й викликала спротив селянства, мережі підпілля ОУН і відділів УПА, що вилилося в значні жертви з обох боків та загальмувало її. Це змусило радянське керівництво відкласти суцільну колективізацію на перспективу й зайнятися підготовкою передумов. Аналізуючи процес колективізації, слід висловити деякі міркування, які, на нашу думку, заслуговують на увагу. Із самого початку закладався конфлікт між середняками й бідняками (яких називали “наймитами”, “хлопами”, “драбами”, “бідаками”, “старцями”). Селянин-бідняк, вступаючи в колгосп, отримував готові знаряддя праці, до яких часто ставився недбало, вважаючи їх не своїми. Разом із тим він брав однакову участь у розподілі доходів від господарської діяльності колгоспу. Селянин-середняк свого колишнього коня краще доглядав – “запарював січку”, знищував комах-паразитів, надавав більше часу на відпочинок. Право оцінки майна селянина, який вступав до колгоспу, надавалось оціночним комісіям, які вибиралися загальними зборами колгоспників. В одних випадках вони завищували вартість засобів виробництва, в інших – занижували, що не відображало дійсної вартості. Окремі колгоспники, не бажаючи безплатно позбутися нажитого важкою працею майна, перед вступом у колгоспи свідомо знищували або продавали свою робочу худобу й реманент.

Перші колективні господарства, як правило, організовувалися при районних центрах із числа колишніх колгоспників і представників сільського активу, які втекли із села під прикриття правоохоронних органів через переслідування з боку ОУН і УПА¹¹. Вояки УПА та члени ОУН переважно забороняли листоношам доставляти газети в села, намагаючись у такий спосіб протидіяти масовому засиллю “совітської” (“москальської”) літератури в західноукраїнському регіоні. Члени організації та населення розповсюджували повстанські листівки, листочки, брошури, газети, у яких неодноразово підкреслювалося, що “у своїх писаннях більшовики стараються перекручувати, фальсифікувати правду, ведуть брехливу пропаганду”¹². Провідники українського націоналістичного підпілля ставили завдання знищувати колгоспний урожай, зривати плани хлібозаготівель та будівництва колгоспів¹³. Як бачимо, населення західних областей України опинилося під перехресним вогнем із боку потужної радянської пропаганди та націоналістичної ідеології, яка мала досить сильні позиції.

Директиви підпілля з ідеологічних питань базувалися на програмних завданнях, схвалених третім надзвичайним Великим Збором ОУН, що відбувся 21–25 серпня 1943 р. “Організація Українських Націоналістів, – відзначалося збором, – бореться за Українську Самостійну Соборну Державу й за те, щоб кожна нація жила вільним життям у своїй власній самостійній державі... Проти посиленого шовіністичного курсу більшовицької політики, спрямованої на русифікацію місцевого населення”¹⁴. У галузі сільського господарства – “за знищення більшовицьких колгоспів, наділення селян землею без викупу, право вільної господарської діяльності”¹⁵. Пропагандистська діяльність ОУН, УПА гальмувала політвиховну роботу партійних і комсомольських організацій серед західноукраїнського населення.

Начальник Чернівецького обласного управління НКДБ І.Решетов, виступаючи 22 грудня 1945 р. на засіданні обкому партії, зі знанням дорученої справи розмірковував: “Дозвольте не бути голослівним. Це не таємниця, що все ж органи за цей період часу повбивали бандитів і ліквідували підпілля, але натомість створювалися все нові й нові. Ті, що зараз викриваються, були утворені півтора-два місяці тому. Це вже питання чисто ідеологічного порядку. Треба нашій парторганізації області ні на хвилину не забувати про важливість питання ідеологічної боротьби з націоналістичним підпіллям”¹⁶.

Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У відзначали, що за рік після видання постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У “Про організаційно-господарське зміцнення колгоспів західних областей УРСР” від 10 серпня 1945 р. радянськими, партійними та земельними органами цього регіону проведено значну роботу з організації колгоспів. Однак протягом року у Волинській області організовано лише 2 нові колгоспи, Дрогобицькій – 5, Ровенській – 7. У Волинській області з 15 колгоспів не було жодного, на прикладі якого можна було б показати переваги колективного господарювання над одноосібним, а колгосп “Червоний прикордонник” розпався через від-

сутність своєчасної допомоги в налагодженні трудової дисципліни. За цей же час у Дрогобицькій області розпалося 20 ініціативних груп зі створення колгоспів. Станом на 1 вересня 1946 р. кількість колгоспів у Львівській області становила 44. У них нараховувалося 1 496 селянських господарств і 2 595 працездатних людей. На 1 серпня цього ж року у Станіславській області діяв 21 колгосп¹⁷.

Партійні та радянські органи в перші повоєнні роки вдавалися до тактичних заходів із метою схилити на свій бік частину сільського населення, насамперед бідняків та середняків. Насаджуючи соціалістичні виробничі відносини, влада розраховувала насамперед на незаможне селянство. Через історичний розвиток західноукраїнських земель робітництво, як соціальна основа у здійсненні колективізації в СРСР, становило в краї незначну частину населення й не було впливовою силою. Пріоритетне значення надавалося сполучним ланкам між індивідуальними селянськими господарствами та колгоспами – супрягам і земельним громадам. Шляхом прямого адміністративного впливу на земельні громади держава отримала можливість поступово готувати селянство до знищення одноосібних господарств. Вагомим важелем впливу на селянство стало застосування старих перевірених методів – контролю з боку державних машинно-тракторних станцій.

З метою залякати західноукраїнське населення й позбавити підпілля ОУН, лави УПА підтримки, органи НКВС та НКДБ застосовували різні тактичні заходи. У кожному селі в районах розташування баз УПА бралися на облік по 2–3 так звані куркулі, які підозрювалися у зв'язках із повстанцями. Їхні прізвиська оголошували на загальних зборах селян, саме на них покладалася відповідальність за будь-який випадок “бандпроявів” у селі, за найменшу “провину” їх перших чекало виселення разом із сім'ями. Органи радянської влади продовжували активний пошук “ворогів”, заносючи не тільки цих заможних селян, але і їхніх родичів у спеціальні списки як членів сімей “ворогів народу”. Усі вони підлягали негайному вивезенню до Сибіру, Казахстану, Середньої Азії¹⁸. До заходів адміністративно-політичного тиску слід додати податкову політику, яка застосовувалася до сімей “активних учасників банд УПА” з метою змусити останніх “вийти з лісу”¹⁹.

Проте жодні попередження не могли стримати запеклий опір із боку теренової сітки ОУН та відділів УПА. Усе це, у свою чергу, призвело до масових депортацій західноукраїнського населення у віддалені райони СРСР, що відбувалися в кілька етапів. Уже на 1 червня 1945 р. із західних областей УРСР було виселено 9 615 сімей “бандитів і їх пособників” загальною кількістю 24 888 осіб. У 1947 р., із початком суцільної колективізації регіону, пройшла друга хвиля репресій і виселення в Сибір. Кульмінаційного моменту депортація сягнула восени 1947 р.: станом на 26 жовтня цього ж року було виселено (за винятком Закарпатської області) у віддалені райони СРСР 26 332 родини, або 77 791 особу²⁰.

Земля та майно, що залишалися після виселення господарів, переходили в розпорядження органів влади. Порядок їх використання регламентувала таємна постанова № ПБ – 148/14 с Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 15 жовтня 1947 р., яка зобов'язувала відповідні органи забезпечити належний облік та охорону майна, поступову передачу його в колгоспи чи державні установи. Нерідко, як засвідчують архівні джерела, радянські, партійні, господарські чиновники, працівники правоохоронних органів вилученим майном розпоряджались виключно у своїх корисливих інтересах. З нього створювалися так звані “чорні комори” і “людське добро розбазарювалося”.

Сталінська тоталітарна система доклала чимало зусиль, щоб розколоти західноукраїнське село й руками тих же місцевих жителів поборювати національно-визвольний рух. Із цією метою в селах створювалися так звані винищувальні загони (“яструбки”, “стрибки”) і групи сприяння їм із сільського активу. Непримиренність позицій вилилась у криваве протистояння в краї на багато років. Протягом 1944–1945 рр. винищувальними загонами та місцевим активом (резидентами, агентами, таємними інформаторами – у народі прозваними “сексотами”), як стверджувала радянська пропаганда, було ліквідовано 1 273 організаційні структури ОУН, УПА²¹. У звітах викликає здивування мізерна кількість зброї, вилученої у вбитих і арештованих. За віковим складом у винищувальних загонах переважала молодь, при цьому влада спиралася на сільських комсомольців, чисельність яких у регіоні 1946 р. складала лише 2% від

усієї молоді. За припущенням автора, українська сільська молодь у комсомольських рядах становила менше одного відсотка. На кінець 1946 р. у “стрибках” формально нараховувалося близько 50 тис. місцевих жителів (необхідно врахувати приписки, окозамилування), у тому числі й засланих оунівцями.

“Істребительні батальйони” зазвичай формувалися з молоді та людей, не придатних до служби в регулярній радянській армії. За національним складом, передовсім на Тернопільщині, вони були переважно польськими. Поляки розцінювали свій дещо новий статус “советських поліцаїв” як такий, що може бути корисним для захисту місцевого польського населення, а також для помсти УПА. Радянська влада хоча й була добре обізнана з “антисовєтськими” настроями поляків, вважала зручним і необхідним використати їх як тимчасових союзників у війні проти спільного ворога – українського національно-визвольного руху. Винищувальні загони в Тернопільській області на початку 1945 р. налічували більше чотирьох тисяч осіб: поляків, українців і росіян, з числа яких поляки становили 60%²².

Запровадження “соціалістичних перетворень” на селі загострило політичне протиборство в регіоні. Початок реалізації аграрної політики партії та уряду спричинив масові селянські виступи. У селі Нижня-Апша Тячівського округу Закарпатської області 4 серпня 1947 р. кілька сотень селян підняли стихійне повстання, в результаті якого був убитий голова сільради та місцевого колгоспу І.Черниченко. Аналізуючи цей та аналогічні інциденти, начальник управління Міністерства держбезпеки в Закарпатській області полковник О.Чернецький дійшов висновку, що такі дії були “засобом боротьби проти організації колгоспів і інших заходів радянської влади на селі”²³. Необхідно зауважити, що частина рядових комуністів підтримувала антиколгоспні настрої населення. Зокрема, в селі Копашне Хустського округу на зборах сільського активу місцеві комуністи заявили: “Організовувати колгоспи не потрібно, нас будуть звинувачувати в знущанні над народом”²⁴.

Наприкінці 1947 р. партійно-радянські органи, зломивши опір ОУН і УПА, опанували ситуацію в низинних районах і забезпечили підготовку передумов до безпосередньої колективізації села. Незважаючи на загрозу розкуркулення та депортації, примусова колективізація спричинила жорсткий опір селянства. Пройшло три роки після встановлення радянської влади в регіоні, а довоєнного рівня колективізації селянських господарств не було досягнуто. У 1948 р. розпочалася суцільна організація колгоспів, що проходила з масовими порушеннями Статуту сільськогосподарської артілі та принципу добровільності. Механізм її полягав в тому, що в “політично відсталих” селах організовували збори, на яких усіх жителів ставили перед фактом: “Або буде колгосп, або всіх виселять у Сибір”. Спеціальні загони, що склалися з направлених у село працівників, агітували селян за вступ до колгоспу й збирали заяви. Чисельний склад таких груп затверджувався райкомами партії й сягав кількох десятків, а іноді й 50–60 осіб. Ця робота тривала кілька днів, рідко – два-три тижні. Паралельно до колективізаційної акції залучалися правоохоронні органи та війська (“червонопагонники”), які оточували населений пункт і без дозволу влади нікого із села не випускали. У цей час обласні, районні партійні, радянські працівники, керівники промислових підприємств та установ проводили агітацію, яка полягала в тому, що в людей вимагали підписати здебільшого вже заготовлені заяви про вступ до колгоспу. Мешканців села, які відмовлялися підписувати заяви, змушували це зробити, застосовуючи поширений метод “кидання в пивницю” під охорону з тим, щоб людина “подумала”. Деякі селяни, щоб не підписувати заяви, говорили про свою неписьменність, однак від них вимагали лише “хрестика” в заздалегідь підготовленому бланку.

За архівними даними, темпи організації колгоспів у західних областях Української РСР характеризувалися такими показниками: січень 1945 р. – 38 колективних господарств, січень 1946 р. – 145, січень 1947 р. – 507, травень 1947 р. – 656, червень 1947 р. – 748, вересень 1947 р. – 988, 20 жовтня 1947 р. – 1 331²⁵.

Висвітлюючи хід колективізації західноукраїнського села, слід виокремити виконання постанови ЦК КП(б)У “Про посилення масово-політичної роботи, дальший розвиток колгоспного руху і ліквідацію залишків банд українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР” від 1 червня 1948 р. Згідно з даними обкомів КП(б)У, на 1 жовтня 1948 р. загальна кількість колгоспів становила вже 3 093 господарства, з них 1 142 було організовано протягом

чотирьох останніх місяців. Після прийняття названої постанови пришвидшилася колективізація сільського господарства у Волинській області. У той же час у ряді інших західних областей цей процес і надалі проходив украй незадовільно. У Львівській, Дрогобицькій, Станіславській, Тернопільській областях, незважаючи на всі зусилля партійно-державного апарату, не було досягнуто довоєнного рівня колективізації сільського господарства. Найбільше відставала Станіславська область: у Яремчанському, Вигодському, Перегінському, Болахівському районах не було організовано жодного колективного господарства. У Дрогобицькій області темпи колективізації різко знизилися: якщо в червні було створено 60 господарств, а в липні 76, то в серпні – 11, вересні – 8. У Стрийському, Сколівському, Славському, Нижанківському, Дрогобицькому, Самбірському й Судово-Вишнянському районах у колгоспах було об'єднано всього 2–3% селянських господарств, а в 11 районах області – від 4 до 11%²⁶. Така ситуація пояснювалася перш за все тим, що західноукраїнське селянство бойкотувало реанімацію колгоспної системи господарювання.

Найнижчий показник організації колгоспів та ініціативних груп припадав на Закарпатську область, де колективізація сільського господарства проводилась уперше. Станом на 1 серпня 1948 р. на Закарпатті було 53 колгоспи. З 14 округів області тільки в Берегівському були колективізовані всі 16 сіл, причому єдине село В. Береги – повністю. У восьми інших округах нараховувалося по одному-два колгоспних господарства, а у Велико-Березнянському взагалі не організовано жодного, діяли тільки дві ініціативні групи²⁷. Характеризуючи колективізацію загалом, слід наголосити на факті, що кількість створених артільей за вказаний проміжок часу в області збільшилася втричі.

Тотальна ліквідація західноукраїнського індивідуального селянського господарства викликала, у свою чергу, акції насильства проти окремих представників колгоспного, партійного й радянського активу, їхніх сімей з боку ОУН та УПА. Загроза покарання безпосередньо спрямовувалася проти працівників низових ланок. Так, у 1948 р. лише в Ровенській області було зафіксовано 85 “бандпроявів”, під час яких убито 12 голів колгоспів, 22 членів правління і бригадирів, 29 рядових колгоспників. В одному з документів, вилучених Гошанським райвідділом МДБ цієї ж області в районного провідника ОУН Кайдаша, місцевих жителів застерігали: “Всі ті, хто уже записався в колгоспи, повинні негайно покинути їх, а ті, які живуть індивідуально, не дивлячись ні на які більшовицькі репресії, повинні стояти на своєму – ні колгоспам... У випадку невиконання цього наказу, повстанська армія застосує каральні заходи проти тих, хто вступив у колгосп, і покарає їх карою смерті і ліквідацією майна, як ворогів українського народу”²⁸. Друга половина 1948 р. позначена переломом у ході суцільної колективізації села та активізацією діяльності підпілля ОУН та боївок УПА.

За допомогою примусу партійно-радянські органи в 1948–1949 рр. здійснили в західних областях УРСР масову колективізацію сільського господарства. Станом на 20 березня 1949 р. відсоток колективізації в західноукраїнському регіоні стосовно селянських господарств становив 53, орної землі – 60. У 1950 р. колективізація краю за кількістю селянських дворів становила 91% і за посівною площею – 95,6%, а через рік відповідно 95,2% і 99,2%²⁹. Відчуження від придатної до обробітки землі селянина-“західняка” гірських районів, на відміну від низинних, ще на кілька років відклало суцільне насадження колгоспного ладу.

У гірських, пригірських і поліських районах, на відміну від низинних, окрім пасивного спротиву селянства був наявний більш організований опір із боку підпілля ОУН та повстанців УПА. “У багатьох гірських селах повстанці досить вільно почувалися аж до п’ятдесятих років. Ходили вдень, особливо не криючись, квартирували у селах. У польових районах про таке вже й думати не сміли. Більшовики осіддали рівнинні райони міцно”³⁰. Домінуюча кількість колективних господарств функціонувала для звітності, а не для реального економічного виробництва, при цьому оплата праці в них була нижчою. Жителі цих регіонів, особливо горяни (гуцули), акцент робили на народні промисли і, як правило, нелегальний збут у курортних місцях та обласних центрах.

Аналіз архівних джерел свідчить про критичне становище селянства цього періоду та справжнє ставлення тоталітарного режиму до соціально-економічного життя регіону. Так, у середньому на трудодень колгоспникам Станіславської області у 1950 р. видано: грошей –

1,05 крб, зерна – 1,620 кг, соломи – 1 кг, картоплі – 0,550 кг, овочів – 0,035 кг, сіна – 0,100 кг. Зовсім не видавали колгоспникам на трудодень зерна 15 колгоспів і грошей – 210 колгоспів області. Аналогічною була ситуація в сусідніх областях краю. Що ж до оплати праці, нарахованої колгоспникам за трудодні, то лише в Закарпатській області станом на 1 жовтня 1952 р. заборгованість за попередні роки становила 4 млн крб. Як інформує доповідна записка Станіславського обкому партії за грудень 1954 р. у ЦК КП(б)У “Про стан господарської діяльності деяких гірських колгоспів Станіславської області і перспективи розвитку сільського господарства в місцях їх розташування”, протягом чотирьох років свого господарювання ряд колгоспів Перегінського, Рожнятівського, Надвірнянського, Долинського, Яремчанського районів так і не змогли забезпечити оплати колгоспного трудодня³¹.

До середини 50-х рр. ХХ ст. ОУН та УПА чинили опір насильницьким діям партійних і державних органів. “Більшовицькі гнобителі, – зазначалося в одному з документів підпілля, – засуджують колгоспників до багаторічного ув’язнення за кілька колосків, що їх вони відважуються зірвати, щоб рятуватися від голодної смерті, більшовицькі експлуататори цілком грабують колгоспників із продуктів їхньої праці, виплачуючи їм по 200 грамів хліба за трудодень, вони зіпхнули українське колгоспне селянство на дно нужди й страждань”³².

“Успіхи” в роботі вирішальною мірою залежали від діяльності органів держбезпеки, військових частин та подолання збройного опору з боку теренової сітки ОУН, куренів та сотень УПА. Ціною величезних зусиль і численних жертв партійні організації та органи державної влади на початку 50-х рр. ХХ ст. нав’язали західноукраїнському селу “соціалістичні перетворення”. Сталінський тоталітарний режим частково розправився з тими, хто чинив опір або був потенційним противником його політики в регіоні. “Особливо цікавила їх легальна сітка. Бо майже всіх офіційних підпільників енкаведисти знали: псевдо, прізвища, навіть світлини мали. Більшовицька агентура хліб даремно не їла. А ось легали, тобто люди, які працювали собі спокійно в державних установах, але були оунівцями, до їхніх рук майже не втрапляли. Чекістів неймовірно лютило, що поруч з офіційною сіткою ОУН ефективно діяла повсякчас неофіційна”³³.

Отже, є всі підстави вважати, що біди західноукраїнського повоєнного села були наслідком не тільки лихоліття війни. Підготовка передумов та насадження соціалістичної системи виробництва у сільському господарстві ще більше ускладнили ситуацію. Поряд із наділенням бідноти землею, наданням кредитів, організацією земельних громад влада вдалася до насильницьких господарських і політичних акцій, які унеможливлювали ведення індивідуального селянського господарства. Ці дії, спрямовані на обмеження землекористування, запровадження непосильних податків, торкнулись основної маси мешканців села, які були дрібними земельними власниками (“рільниками”, “газдами”). Різноманітні заходи проводилися із застосуванням брутальних, насильницьких дій, властивих командно-адміністративній системі. Радянська влада вирішувала невідкладні завдання своєї політики репресіями, депортаціями, погрозами, арештами, провокаціями проти населення. Західноукраїнське село чинило опір формуванню й зміцненню засад командно-адміністративної системи, впливовим фактором стала збройна боротьба підпілля ОУН і відділів УПА.

1. Андрухів І. О. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959) : суспільно-політичний та історико-правовий аналіз / І. О. Андрухів, А. Й. Француз. – Івано-Франківськ ; Рівне : Таля, 2001. – 336 с.
2. Баран В. К. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи / В. К. Баран. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1996. – 448 с.
3. Баран В. К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.) / В. К. Баран. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2003. – 670 с.
4. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : документи і матеріали : [у 2 кн.]. Кн. 2 / І. Г. Білас. – К. : Либідь – Військо України, 1994. – 688 с.
5. Малярчук О. М. Тоталітаризм проти західноукраїнського села / О. М. Малярчук. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – 228 с.

6. Рубльов О. С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20–60-ті рр. ХХ ст.) / О. С. Рубльов, Ю. А. Черченко. – К. : Наук. думка, 1994. – 350 с.
7. Сеньків М. В. Західноукраїнське село: насильницька колективізація 40 – поч. 50-х рр. ХХ ст. / М. В. Сеньків. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 292 с.
8. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30–50-ті рр. ХХ ст.: історико-політологічний аспект / Б. О. Ярош. – Луцьк : Надтир'я, 1995. – 176 с.
9. Малярчук О. М. Тоталітаризм проти... – С. 31.
10. Там само. – С. 36–37.
11. Державний архів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.), ф. П-400, оп. 3, спр. 250, арк. 17.
12. Літопис Української повстанської армії. Т. 8 : Українська Головна Визвольна Рада : Документи, офіційні публікації, матеріали. 1944–1945. Кн. 1. / за ред. П. Потічного, Є. Штендери. – Львів : Літопис, 1992. – С. 164.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 30, спр. 1780, арк. 1.
14. ОУН в світлі постанов Великих зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. : Збірка документів. – [Б. м.] : Вид. закордонних частин Організації українських націоналістів, 1955. – С. 107, 152.
15. Мірчук П. Українська повстанська армія. 1942–1952 : документи і матеріали / П. Мірчук. – Львів : Атлас, 1991. – С. 50.
16. Державний архів Чернівецької області (Держархів Чернівецької обл.), ф. П-1, оп. 2, спр. 19, арк. 28.
17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. Р-27, оп. 17, спр. 6554, арк. 19, 20, 21, 75, 81.
18. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 75, спр. 4, арк. 3.
19. Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. П-5001, оп. 2, спр. 23, арк. 74.
20. Білас І. Г. Репресивно-каральна система... – С. 545–546.
21. Чередниченко В. Анатомія зради : Український буржуазний націоналізм – знаряддя антирадянської політики імперіалізму / В. Чередниченко. – К. : Політвидав України, 1978. – С. 204.
22. Редліх Ш. Разом і нарізно в Бережанах / Ш. Редліх. – К. : Дух і літера, 2002. – С. 247.
23. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, спр. 931, арк. 12–13.
24. Державний архів Закарпатської області (Держархів Закарпатської обл.), ф. П-1, оп. 1, спр. 143, арк. 16.
25. ЦДАВО України, ф. Р-27, оп. 17, спр. 6578, арк. 91.
26. Держархів Львівської обл., ф. П-5001, оп. 9, спр. 192, арк. 25, 26.
27. ЦДАВО України, ф. Р-27, спр. 6633, арк. 61.
28. Держархів Рівненської обл., ф. П-400, оп. 3, спр. 250, арк. 23–24.
29. Сеньків М. В. Західноукраїнське село... – С. 146.
30. Андрусак М. Брати грому : художньо-документальна повість / М. Андрусак. – Коломия : Вік, 2001. – С. 478.
31. Малярчук О. М. Тоталітаризм проти... – С. 55–56.
32. Мірчук П. Українська повстанська армія... – С. 435.
33. Андрусак М. Брати грому... – С. 499.

На основе анализа широкого круга источников и литературы выделены этапы, методы и средства коллективизации сельского хозяйства, кадровая политика в аграрном секторе экономики, идеологическое обеспечение, структурная перестройка хозяйственного механизма, его эффективность, социально-бытовые условия жизни крестьянства. Этот процесс происходил в условиях излома традиционно устоявшейся в крае системы ведения хозяйства и predeterminedного этим вооруженного противостояния подполья ОУН, УПА и органов партийно-советской власти. На реализацию аграрной политики влияли особенности общественно-политической и социально-экономической жизни региона двух послевоенных десятилетий.

Ключевые слова: *крестьянство, Организация украинских националистов (ОУН), Украинская повстанческая армия (УПА), советская власть, колхозы.*

On the basis of a great variety of sources and literature, the thesis investigates stages, agricultural collectivization methods and means, personnel policy in the agricultural sector of economy, ideological work, managing system reconstruction, its efficiency, and social and living conditions of peasantry. The process took place under the circumstances of changes of traditional managing system that resulted in the armed conflict between nationalist underground activity of OUN (the Organization of Ukrainian Nationalists), UIA (the Ukrainian

Insurgent Army) and Communist Party and Soviet Power institutions. The implementation of agrarian policy was influenced by the factors of social and economic and political life of Western Ukraine in two postwar decades.

Keywords: *peasants, the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) and the Ukrainian Insurgent Army (UPA), the Soviet authorities, collective.*

УДК 94 (477) + 32

Наталія БУРАЧОК

НАЦІОНАЛЬНІ ІДЕЇ У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІЙ ТА НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МИКОЛИ ШЛЕМКЕВИЧА

У статті висвітлено національні ідеї, громадсько-політичну та наукову діяльність Миколи Шлемкевича. Проаналізовано його праці, ідеологію “творчого націоналізму” та внесок у розбудову української державності. Автор висвітлює його діяльність у ФНС та друкованих органах “Перемога”, “Українські вісті”, “Батьківщина”, “Наше слово”. Звернено увагу на конкретні політичні події в Західній Україні 30–40-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: *“творчий націоналізм”, М.Шлемкевич, Фронт національної єдності, ідеологія, державність, громадсько-політична діяльність.*

Постать М.Шлемкевича вирізняється серед українських громадсько-політичних і наукових діячів початку ХХ століття, які зробили вагомий внесок у розбудову української державності. Будучи багатогранною особистістю, він увійшов в історію як філософ, публіцист, промовець, редактор, видавець, політичний і громадський діяч, творець ідеології так званого “творчого націоналізму”. У своїх працях прагнув здійснення в суспільстві ідеалів Тараса Шевченка та Івана Франка про добро, правду й красу.

У наукових колах громадсько-політична діяльність М.Шлемкевича практично не досліджена. Основна увага науковців приділялася його науковій спадщині у вигляді філософських праць. Навіть персона автора часто залишалася поза увагою дослідників. Окремі аспекти його діяльності досліджували О.Кульчицький¹, В.Артюх², І.Витанович³, І.Козій⁴.

Метою статті є висвітлення національних ідей у громадсько-політичній та науковій діяльності М.Шлемкевича.

Народився Микола Шлемкевич 27 січня 1894 року в селі Пилява на Тернопільщині. З жовтня 1912 року він студіював філософію у Віденському університеті впродовж двох років. З початком Першої світової війни перервав свої студії та повернувся до Сновидова, а у квітні 1915 року під час відступу російської армії з Галичини російська влада насильно вивезла його за національні ідеї до Сибіру. З весні 1917 року, повернувшись до Києва, працював секретарем “Робітничої газети”, де почав свої перші журналістські кроки⁵.

У науковій спадщині М.Шлемкевича філософія часто переплітається з політикою. Його наукова діяльність не завжди стосувалася філософії. Так, 1918 року він переклав українською мовою книжку німецького соціал-демократа Карла Каутського “Диктатура пролетаріату”, і цей переклад був важливим протикомуністичним аргументом на з’їзді Української соціал-демократичної робітничої партії. У 1923 році М.Шлемкевич навчався на філософському факультеті Віденського університету, де 16 липня 1926 року захистив докторську дисертацію на тему німецької філософії на зламі ХІХ–ХХ ст. З 1926 року М.Шлемкевич починає писати на філософські теми в “Літературно-науковому віснику”, де стає відомим і популярним серед читачів своїми нарисами та есе на теми української духовності.

На початку 1930-х років М.Шлемкевич активізував свою діяльність у політичній організації Фронт національної єдності, де він став співзасновником і членом проводу. Виходець з УНДО, Д.Паліїв організував Фронт національної єдності (ФНС), де ідеологом був М.Шлемкевич. Офіційною датою його заснування вважався вихід 1 листопада 1933 р. ідеологічного

органу ФНС – журналу “Перемога”, на сторінках якого було опубліковано тези політичної програми ФНС. На початкових етапах свого існування ФНС обмежувався ідеологічно-пропагандистською діяльністю через свої газети й журнали: “Перемога”, “Українські вісті”, “Батьківщина”, “Наше слово”⁶.

М.Шлемкевич був головним редактором журналу “Перемога”, членом редколегії щоденника “Українські вісті” й тижневика “Батьківщина”, де часто друкував власні статті. Свої політичні погляди обґрунтував у статтях “Творчий націоналізм як філософія мілітанс” і “Проблема української інтелігенції (Інтелігенція і політика)”. 1933 року почав виходити друкований орган партії – двотижневик “Перемога” (1-го і 15-го числа кожного місяця, з 1 листопада 1934 р. виходить раз на місяць)⁷. ФНС мав у програмі організувати провідну верству з усіх станів і шарів української нації (згодом виникла назва “творчого націоналізму”)⁸. У журналі “Перемога” 1 березня 1935 р. М.Шлемкевич під псевдонімом М.Іванейко друкує статтю під назвою “Ідея й господарство”, де йдеться про творчий націоналізм⁹. Унаслідок жвавої організаційної роботи діяльність ФНС набрала значного розвитку. У листопаді 1934 р. почав виходити тижневик “Батьківщина”, а видавництво “Батьківщина” розгорнуло чималу видавничу діяльність; з листопада 1935 р. почав виходити щоденник “Українські вісті”¹⁰.

1934 року в НТШ побачив світ головний твір М.Шлемкевича “Філософія” – доповнена версія його дисертації. Згодом настає перерва в друці філософських творів, що не одержали належної оцінки. Змінюються напрями його творчості – тепер переважають газетні й журнальні публікації суспільно-політичного характеру. Роздуми автора повертаються в русло боротьби за українську суспільність і державність.

23 і 24 березня 1935 р. у Львові відбулася Перша крайова конференція ФНС, де М.Шлемкевич виступив з темою “Ідеологічні підстави творчого націоналізму”¹¹. А 1 квітня 1935 р. в ідеологічному журналі “Перемога”, де висвітлювалися події Першої крайової конференції, було опубліковано “Тези ФНС”. У цьому ж номері для читачів було опубліковано повідомлення: “Перемога” – це не масовий журнал. Її читачі ті, що їх об’єднує одна ціль: знайти правильні шляхи відбудови сили української нації¹²”. З 1936 р. “Перемога” виходила кожних три місяці, у середині кожного кварталу. Редактором цього журналу стає М.Іванейко (М.Шлемкевич)¹³. 20 вересня 1936 р. у Львові відбувся Перший конгрес ФНС¹⁴. На Конгресі виступили С.Герасимович, М.Шлемкевич, С.Волинець, Д.Паліїв. Для ФНС – це переломна подія, що означала перехід від ідеологічно-пропагандної підготовки – до організаційних утілень і виявів у зовнішньому світі¹⁵. Керівним органом ФНС була обрана на конгресі політична колегія, до якої увійшли: С.Герасимович (голова), Д.Паліїв (провідник ФНС), М.Шлемкевич, В.Кохан, Л.Савойка, С.Волинець (секретар), Ю.Крохмалюк, М.Дзьоба, І.Гладилевич¹⁶.

Фронтвики вважали себе легальним націоналістичним рухом. Тези ФНС 1933 р., матеріали конференції 1935 р. і конгресу 1936 р. склали основу творчого націоналізму. Проте чіткого державотворчого плану дій ФНС не мав. Вихідною засадою ідейно-політичної концепції творчого націоналізму була ідея особливої історичної місії української нації в слов’янському світі та Європі. Згідно з ФНС українська нація виступала як носій слов’янської та європейської культури й духу Божого народу. В ідеології творчого націоналізму центральне місце відводилося проблемі організації нації як запоруки відновлення української держави. У зв’язку із цим на конференції ФНС 1935 р., І конгресі 1936 р. було висунуто ідею загальної перебудови всього політичного устрою українського суспільства. Зважаючи на згубність міжпартійної “війни всіх проти всіх”, лідери ФНС вбачали своє завдання в тому, щоб “ліквідувати в українському світі всякий партійний поділ і анархію”¹⁷. Боротьба з партійництвом стала однією з головних засад діяльності фронтників.

Окреслена М.Шлемкевичем, Д.Паліївим, С.Волинцем у загальних рисах, державотворча концепція ФНС передбачала відновлення соборної української держави на всіх її етнографічних територіях. Реалізувати свою програму фронтвики планували, спираючись на зовнішні й внутрішні фактори. Зовнішньополітичною передумовою утворення української держави мав стати неминучий, на думку проводу ФНС, міжнародний військовий катаклізм, у ході якого СРСР потерпить поразку. Публіцисти ФНС вважали, що “більшовизм переминоюється поволі в якийсь

новітній московський націоналізм”, який став головним ворогом українства, а тому боротьба з ним оголошувалася головним завданням українського населення земель Західної України¹⁸.

Популярності ФНС сприяла тактика легальної опозиції, яку провадила організація щодо польської держави. Польська влада переслідувала ФНС, часто конфісковувала його видання й заарештовувала активних діячів організації (на початку 1939 р. був заарештований весь секретаріат); восени 1939 р. були заборонені “Перемога” й “Батьківщина”, органом ФНС впродовж місяця був “Хліборобський шлях”. Згодом видання “Батьківщина” було поновлено¹⁹.

Наприкінці 30-х років провідники ФНС сподівалися, що в боротьбі за відновлення державної незалежності та соборності України українство зможе розраховувати на сприяння чи навіть допомогу Німеччини, яка виступила тоді за перегляд Версальської системи договорів під гаслом права націй на самовизначення. Незважаючи на вирішальну й підступну роль Німеччини в окупації Угорщиною в березні 1939 р. Карпатської України, праворадикали не втрачали надій на відродження національної державності за сприяння Берліна, насамперед у ході неминучої війни Третього рейху з Радянським Союзом. Тому на певному етапі, зокрема в 30-х – на початку 40-х рр. в ідеології та політиці ФНС домінували засади інтегрального націоналізму²⁰.

Непримиренним було ставлення ФНС і до Польщі. Фронтвики різко засудили автономістську концепцію УНДО, виступили проти будь-яких угод з польським урядом. Боротьба з угодовством стала одним із факторів утворення ФНС. Упродовж другої половини 30-х рр. фронтвики здобули значний вплив серед українського суспільства. Цьому значною мірою сприяла організаційно-політична криза, у якій перебувала УНДО й ОУН. До ФНС примкнула частина членів УНДО, незадоволених політикою “нормалізації”, а також ОУН, гетьманців і навіть КПЗУ. У кінці 30-х рр. ФНС займала помітне місце в західноукраїнському політичному спектрі²¹.

Після окупації 1939 р. Німеччиною та СРСР Польщі, а 1941 р. – цілої української території, українська проблема, як і загалом польсько-українські відносини, ще більше ускладнилися. Фронтвики розуміли, що СРСР, Німеччина й польський еміграційний уряд у Лондоні нахабно підігрівали ці етнополітичні суперечності у власних геополітичних цілях. Тому через цілий ряд обставин українсько-польські та українсько-німецькі діалоги наприкінці війни все ж були приречені на різке загострення, в центрі якого опинились українські та польські збройні формування по різні боки фронту, а жертвами стали тисячі українців, поляків, євреїв, що мешкали на польсько-українському пограниччі²².

Після початку польсько-німецької війни частина провідних членів ФНС виїхала за кордон. Оскільки в умовах німецької окупації на території Генеральної Губернії не можна було проводити незалежну українську політику, Д.Паліїв припинив діяльність ФНС, а навесні 1941 р. цей орган припинив існувати. Членам ФНС доручено було включитися в працю громадської організації УЦК²³.

У період 1941–1944 рр. М.Шлемкевич співпрацював з Українським Центральним Комітетом, головою якого був Володимир Кубійович. 1943 року М.Шлемкевич став членом Політичної Ради при Президії УЦК. А після війни він перебував у Відні й згодом у Баварії в таборі “Орлик” біля Верхтесгадена. Перебуваючи в Німеччині, був співтворцем і заступником голови ради Українського Національного Державного Союзу й учасником реорганізації Державного Центру Української Народної Республіки та співтворцем Української Національної Ради. У цей період він також продовжував давню активність промовця, виголошуючи в різних осередках Німеччини доповіді на філософсько-світоглядні теми. Цю активність продовжував згодом у США. Свої промови виголошував завжди по пам’яті.

1949 року М.Шлемкевич прибув з родиною в США й осів у місті Елізабет у штаті Нью-Джерсі, згодом поселився в Крендорфі неподалік Нью-Йорка. Продовжував громадсько-публіцистичну діяльність. З квітня 1950 року став співзасновником Союзу Українських Національних Демократів, завданням якого була усвідомча робота й підтримка Державного Центру Української Народної Республіки в екзилі. М.Шлемкевич став ідеологом цієї організації. 1953 року він заснував журнал “Листи до Приятелів” (Нью-Йорк – Ньюарк), де був незмінним редактором і видавцем, автором статей і матеріалів. Зміст журналу складався з публіцистики, науки, літературознавства, мистецтвознавства, мемуаристики й частково політичної полеміки.

На сторінках “Листів до Приятелів” була найбільша кількість статей М.Шлемкевича на громадські, політичні та світоглядні теми.

На початку 1960-х рр. з допомогою Томи Лапичака М.Шлемкевич заснував Український Публіцистично-науковий інститут, завданням якого було стежити за неправильною інформацією про Україну в різних виданнях і спростовувати ці помилкові дані на наукових засадах. М.Шлемкевич вважав боротьбу за українську правду одним із провідних завдань української політичної еміграції й тому останні роки свого життя присвятив організації та розбудові того ж інституту, який видав низку українських й англомовних публікацій.

Пройшовши важку школу життя, Микола Шлемкевич залишався справжнім українцем, який, навіть будучи в еміграції, завжди писав, думав і переживав за Україну. У своїх працях він шукав нових шляхів для українського суспільства, для його морального зміцнення й державного оформлення.

1. Кульчицький О. Введення в проблематику сутності філософії / О. Кульчицький // М. Шлемкевич. Сутність філософії. – Париж ; Нью-Йорк ; Мюнхен, 1981. – 86 с.
2. Артюх В. Про деякі історіософські ідеї в філософській публіцистиці Миколи Шлемкевича: спроба екзистенціальної інтерпретації / В. Артюх // Філологічні трактати. – 2009. – № 3–4, т. 1. – С. 5–14.
3. Витанович І. Соціологічна спадщина Миколи Шлемкевича / І. Витанович // Листи до приятелів. – 1967. – Кн. 7–9. – С. 9–16.
4. Козій І. Проблема позитивізму в традиції українського філософського дискурсу в творчості М. Іванейка / І. Козій // Філософські обрії. – К. ; Полтава, 2007. – Вип. 17. – С. 69–80.
5. Кульчицький О. Введення в проблематику сутності філософії / О. Кульчицький // М. Шлемкевич. Сутність філософії. – Париж ; Нью-Йорк ; Мюнхен, 1981. – С. 3.
6. Електронний ресурс. – Режим доступу : http://www.archive.nbuv.gov.ua/portal/SocGum/Nikp/2008_14/Hodak.pdf.
7. Перемога: ідеологічний журнал ФНС. – Львів, 1933/34. – № 2, ч. 1–10. – С. 12.
8. Енциклопедія українознавства : у 10 т. / головред. В. Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1980. – Т. 9. – С. 3386.
9. Іванейко М. Ідея й господарство / Іванейко М. // Перемога: ідеологічний журнал ФНС. – Львів, 1935. – 1 берез. – С. 11.
10. Енциклопедія українознавства : у 10 т. / головред. В. Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1980. – Т. 9. – С. 3387.
11. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. 68, оп. 2, спр. 387, 3 арк.
12. Іванейко М. Ідеологічні підстави творчого націоналізму / Іванейко М. // Перемога: ідеологічний журнал ФНС. – Львів, 1935. – 1 квіт. – С. 2.
13. Іванейко М. Націоналізм як інтуїція будуччини / Іванейко М. // Перемога: ідеологічний журнал ФНС. – Львів, 1936. – Ч. 1. – С. 5.
14. Енциклопедія українознавства : у 10 т. / головред. В. Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1980. – Т. 9. – С. 3387.
15. Іванейко М. Конгрес ФНС / Іванейко М. // Перемога: ідеологічний журнал ФНС. – Львів, 1936. – Ч. 3. – С. 1.
16. Енциклопедія українознавства : у 10 т. / головред. В. Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1980. – Т. 9. – С. 3388.
17. Електронний ресурс. – Режим доступу : http://www.archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nikp/2008_14/Hodak.pdf.
18. Там само.
19. Енциклопедія українознавства : у 10 т. / головред. В. Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1980. – Т. 9. – С. 3388.
20. Там само. – С. 21.
21. Електронний ресурс. – Режим доступу : http://www.archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nikp/2008_14/Hodak.pdf.
22. Медвідь О. В. Військово-політична діяльність Дмитра Палієва : автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. іст. наук : 07.00.01 / О. В. Медвідь ; Нац. ун-т “Львівська політехніка”. – Львів, 2003. – 20 с.
23. Енциклопедія українознавства : у 10 т. / головред. В. Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1980. – Т. 9. – С. 3389.

В статье рассматриваются национальные идеи, общественно-политическая и научная деятельность Николая Шлемкевича. Проанализированы его научные работы, идеологию “творческого национализма” и вклад в развитие украинской государственности. Автор освещает его деятельность в ФНЕ и печатных органах “Победа”, “Украинские вести”, “Родина”, “Наше слово”. Обращено внимание на конкретные политические события в Западной Украине 30–40-х гг.

Ключевые слова: “творческий национализм”, М.Шлемкевич, Фронт национального единства, идеология, государственность, общественно-политическая деятельность.

The article highlights the national idea, socio-political and scientific activity of M.Shlemkevych. His work's, the ideology of “creative nationalism” and contribute to the development of Ukrainian statehood are analysed. The author describes his work in FNE and print organs “Peremoga”, “Ukrainian news”, “Batkivshchyna”, “Nashe slovo”. Attention is paid to specific political events in Western Ukraine 30's and 40's of the twentieth century.

Keywords: “creative nationalism”, M.Shlemkevych, the Front of National Unity, ideology, state, public and political activity.

УДК 94(477); 321.02

Валерій ОСТРОВСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ ЧИН ЗІНОВІЯ КРАСІВСЬКОГО

Стаття розглядає основні вияви суспільно-політичної діяльності представника українського націоналістичного руху: повстанця, дисидента, правозахисника, поборника легалізації Української греко-католицької церкви, політв'язня, політика, літератора Зіновія Красівського (1929–1991). Уперше узагальнені різновидові історичні джерела: архівні матеріали, свідчення очевидців, напрацювання науковців – реконструюють факти участі й окреслюють роль З.Красівського в історії українського націоналістичного чину.

Ключові слова: Зіновій Красівський, український націоналізм, українська націоналістична ідеологія, націоналістичний чин, Організація українських націоналістів, український національно-визвольний рух.

Українська націоналістична ідеологія зародилася наприкінці ХІХ ст. Її теоретичну основу склали праці М.Міхновського, а згодом Д.Донцова, який висунув й обґрунтував доктрину націоналістичного чину*. Після поразки Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. прихильники дієвого націоналізму сформували свої організаційні структури: УВО, СУНМ, ГУНМ. У 1929 р. праві націоналістичні партії об'єдналися постала найпотужніша політична сила – Організація українських націоналістів (ОУН). Після вбивства її засновника Є.Коновальця партія розкололася. Наймасовішим і найавторитетнішим серед українців виявився відламок ОУН(р)/ОУН(б), очолюваний С.Бандерою. У період Другої світової війни, виступаючи за відновлення незалежності України, “бандерівці” опинилися в епіцентрі воєнного протистояння антагоністичних сил Німеччини та СРСР. Зазнавши поразки в повоєнній національно-визвольній боротьбі, більша частина членів ОУН(б) та їхні симпатичні емігрували й продовжили практичну реалізацію своїх ідеологічних переконань за межами батьківщини. Натомість на території УРСР залишилися поодинокі продовжувачі українського націоналістичного чину, які розгорнули активну протидію радянському тоталітарному режимові. Серед них – уроженець Прикарпаття Зіновій Красівський.

Зіновій Михайлович Красівський (12.11.1929, с. Витвиця Долинського району Івано-Франківської області – 20.09.1991, м. Моршин Львівської області) – український політичний,

* Чин – заст. діяльність, дія, праця [Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і головред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2001. – С. 1601].

громадський та літературний діяч¹. Він – активіст ОУН, учасник борні Української повстанської армії (УПА) другої половини 1940-х рр., співзасновник Українського Національного Фронту (УНФ), активіст Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод (УГГ), співзасновник Української Гельсінської спілки (УГС) та Всеукраїнського політичного об'єднання “Державна самостійність України” (ДСУ), очільник Крайового Проводу ОУН в Україні, поборник легалізації Української греко-католицької церкви (УГКЦ)². Окрім того, З.Красівський – автор прозових і поетичних творів, серед яких історичний роман “Байда”, збірки поезій “Месник”, “Невольницькі плачі”, поема “Тріумф сатани”³, пам’яток епістолярного жанру та публіцистики; документів суспільно-політичного спрямування. Упродовж усього життя сповідував ідеологію українського чинного націоналізму.

Українські радянські, а пізніше й історики періоду незалежності не досліджували життєдіяльність З.Красівського. Тому сьогодні (за винятком окремих публікацій⁴) відсутні наукові праці, де містилися б об’єктивні характеристики націоналістичної діяльності цієї непересічної особистості. Біографією З.Красівського займалися історики М.Панчук, Ю.Зайцев, М.Дубас, Я.Дашкевич⁵. Але їх розвідки стосуються лише тих епізодів, що пов’язані з історією УНФ. Окремі факти із життя З.Красівського розкривали дослідники українського опозиційного руху В.Баран⁶, Ю.Данилюк, О.Бажан⁷, Г.Касьянов⁸, А.Русначенко⁹. У 2010 р. захищена дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук М.В.Якібчук “Творчість Зеновія Красівського та Ярослава Лесіва: дискурс національної ідентичності”¹⁰. Однак ця робота в силу галузевої спрямованості розглядає літературний аспект публіцистики З.Красівського.

Український націоналістичний світогляд З.Красівського формувався з дитячих років. Його становленню сприяли як внутрішні, так і зовнішні чинники. Серед перших – “походження і родинне оточення”, а серед других – “історичні умови освіти і самоосвіти, виховання і самовиховання, розвитку і саморозвитку”¹¹. Селянська родина Красівських належала до дрібної шляхти, але відрізнялася від інших родин лише тим, що отримала нобілітацію, тобто її представники вважались особисто вільними¹². Прародичі Зіновія з покоління в покоління берегли й відроджували українські традиції, мову, духовність і культуру. Вони брали участь у подіях “весни народів”¹³. Діда Павла неодноразово обирали війтом Витвиці, він активно розбудовував сільське життя в українському дусі. Батько Михайло воював у лавах австрійської армії під час Першої світової війни (можливо, в Українській Галицькій армії в період Західно-Української Народної Республіки), а в міжвоєнний період виконував обов’язки громадського писаря, а також – голови читальні “Просвіти”¹⁴. Тому культурні й духовні традиції родини Красівських: “безліч казок, переказів про опришків”, “врочисті Богослужіння”¹⁵ – найяскравіші враження дитинства З.Красівського. У підлітковому віці хлопцеві запам’ятались особливості розгортання українсько-польських взаємин доби міжвоєнної: “паціфікація”, читальня “Просвіти”, “полум’яний патріотизм старших <...> хлопців-односельчан”¹⁶. Як зазначив сучасний публіцист Д.Юсип, З.Красівський виростав “у релігійному середовищі, в атмосфері звичного сільського життя і побуту, велич якого коренилася на теологічному ґрунті, на християнській вірі у Божу силу”¹⁷. Сам же Зіновій свідчив: “...Ще з дитинства мене виховували як дома, так і в школі в націоналістичному дусі”¹⁸. У підсумку, надбання попередніх поколінь, події українського національного відродження ХІХ ст., державотворчих змагань українців Прикарпаття першої половини ХХ ст. справили вирішальний вплив на інтелектуальний та духовний розвиток дитячої й підліткової особистості З.Красівського.

Юнацькі світоглядні орієнтири Зіновія Красівського базувалися на ідеологічних постулатах революційного крила Організації українських націоналістів. Концептуальні рішення ІІІ Позачергового Великого Збору ОУН(б) від 25 серпня 1943 р. декларували основну політичну мету організації – здобуття Української Самостійної Соборної Держави¹⁹. Ця мета лягла в основу програмових засад УПА²⁰, у лавах якої з кінця 1944 р. розпочався шлях антирадянської боротьби братів З.Красівського. Першим в УПА пішов найстарший, Євстахій, який пізніше загинув у бою із солдатами Червоної армії²¹. Обов’язки повстанського зв’язкового виконував Ярослав Красівський, якого затримали радянські війська й засудили до двадцяти років перебування у виправно-трудових таборах (ВТТ)²². До повстанських месників примкнув Мирослав Красівський. Його також затримали, але він unikнув покарання, “легалізувався” і навіть працю-

вав учителем²³. Наслідуючи їх приклад, З.Красівський “з юнацьких років... належав до Організації українських націоналістів, не лише поділяв, але й активно пропагував ідеологію українського національного визволення”²⁴, а тому посилено долучився до збройного опору радянській системі²⁵. Документи не фіксують бойових дій З.Красівського у лавах УПА, але ідеологія ОУН і прагнення до чину стали домінуючими в його подальших суспільно-політичних виявах. Здобуття незалежності України – найважливіша мета майбутньої місії Зіновія Красівського.

Участь в УПА зумовила трагічність подальшої долі З.Красівського. Уривчасті роки шкільного навчання, поранення, спроби депортацій, утечі, арешти, тюрми, карання в Каргопольазі Архангельської області Російської РФСР, заслання в місто Караганда Казахської РСР, праця на лісопвалах, у шахті, інвалідність, перервані студії у Львівському державному університеті імені Івана Франка²⁶ не зломали його характер, не спотворили націоналістичних переконань. Навпаки, як згодом свідчив З.Красівський, “...антирадянські націоналістичні тенденції в моїх поглядах вкорінилися ще більше”²⁷. Продовжене навчання на філологічному факультеті Львівського університету, навіть попри його прорадянське спрямування, поглибило прагнення до продовження активної протидії радянській тоталітарній системі. Оскільки така протидія не могла виявлятися збройними методами, залишалося застосовувати можливості інтелекту. Тим паче, що для цього існували необхідні підстави. Опубліковані документи, твори публіцистики, літератури, листи Зіновія Красівського демонструють його глибокі знання з античної й слов’янської міфології, всесвітньої й української історії, зарубіжної й української літератури, філософії, теології, політології, економіки, інших наук чи сфер людського буття²⁸. З.Красівський захоплювався фотографією, попри володіння польською й російською, вивчав англійську та німецьку мови²⁹, “мав неабияке замилювання до малярства, графіки <...> сам різбив по дереву”³⁰. Таким чином, отримані у дитячі та юнацькі роки знання й життєвий досвід, сформовані на ідеології українського націоналізму світобачення визначали зміст усієї подальшої діяльності З.Красівського.

У жовтні 1964 р. Зіновій Красівський долучився до співзаснування підпільної антирадянської організації – УНФ. В історії Фронту виокремлюють три етапи: початковий (підготовчий), діяльнісний і завершальний, у кожному з них роль З.Красівського визначальна. На “початковому <...> З.Красівський підтримав ініціативу, стратегічні плани Д.Квечка (свого земляка. – В.О.) щодо створення націоналістичної підпільної організації. Він розробив її основний засадничий документ – “Тактику Українського Національного Фронту”, написав збірку віршів “Месник”, а також реалізував практичні вчинки щодо започаткування самвидавної справи УНФ. <...> Виступав співочільником двоособового Центрального Проводу УНФ, був автором окремих публікацій його друкованого органу – “Волі і Батьківщини”, координував дії Львівських груп загальної підпільної структури, здійснював зв’язок між її Львівською й Івано-Франківською гілками, проводив технічно-видавничу роботу та її забезпечення, а також виконував агітаційно-пропагандистські обов’язки й намагався вирішувати фінансові справи УНФ. На завершальному <...> етапі З.Красівський кваліфікувався як один із основних звинувачених, достойно представляв інтереси УНФ у ході слідства та судових процесів...”³¹. Тому, з огляду на зазначене, він, фактично, визначав ідеологічні домінанти УНФ й організовував та здійснював їх практичне втілення.

УНФ – найчисельніше та найактивніше антирадянське утворення, що діяло в УРСР упродовж 1964–1967 рр. Його методи спротиву, структура й ідеологія базувалися на концепціях ОУН(б)³². Саме націоналістичні бачення З.Красівського стали засадничими для УНФ. Зокрема, у “Тактиці...” і статтях “Хто вони?”, “Колонізатори і їх політика” Зіновій Красівський обгрунтував свої погляди на окремі проблеми українського державотворення: описував етапи історичного розвитку України в контексті розгортання національно-визвольної боротьби; розвінчував колоніальний статус УРСР у складі Радянського Союзу – правонаступника Російської імперії новітнього періоду; характеризував кризу радянського суспільно-політичного, соціально-економічного, духовного життя періоду хрущовської “відлиги”³³. Вирішити протиріччя між імперським СРСР і колоніальною УРСР, на думку З.Красівського, можливо лише за умови визволення “України з-під чужоземної кормиги і створенні самостійної держави”³⁴, адже “пора нам заманіфестувати перед світом свою волю, своє незламне бажання жити вільним життям у

своїй самостійній суверенній державі”³⁵. Навіть на допитах у справі УНФ він зізнавався: “Конкретною метою «Українського національного фронту» ставилося створення «Української самостійної держави»”³⁶.

Зіновій Красівський усвідомлював, що шлях до здобуття незалежності видається нелегким. Насамперед, передбачалося піднімати національну свідомість українців методами підпільної пропаганди: “Пробуджувати приспані настрої часів визвольних змагань, нагадувати старим і вчити молодих”³⁷, “обов’язково звернути пильну увагу на молодь”³⁸. У подальшому не відкидалися перспективи збройної боротьби: “Треба старатися, щоб кожний підпільник на своїй території зміг у вирішальну хвилину підняти до дій своє середовище”³⁹. Більше того, підпільником УНФ “міг бути тільки той, хто, зваживши всі за і проти, складе присягу і буде боротися за нашу справу до перемоги або до загибелі!”⁴⁰ Отож стратегічні теорії й тактичні практики УНФ, розроблені З.Красівським, по суті, повертали присутність ОУН(б) в УРСР після поразки національно-визвольних змагань повоєнного часу й демонстрували незнищенність ідеї здобуття державної незалежності України мирними, а за потреби – і революційними способами.

Історія УНФ завершилася 27 листопада 1967 р. У той день в Івано-Франківську відбулося виїзне засідання Верховного Суду УРСР. Ураховавши “визнання вини і розкаяння”, суд засудив і визначив міру покарання: “... Красівському Зіновію Михайловичу 12 (дванадцять) років позбавлення волі, з відбуттям перших 5 (п’ять) років у тюрмі, а решти 7 (сім) років у виправно-трудовай колонії суворого режиму, з конфіскацією всього особистого йому майна, з засланням на 5 (п’ять) років. <...> Зарахувати в строк відбуття <...> міри покарання <...> попереднє утримання під вартою <...> з 24 березня 1967 року”⁴¹. Це виявився другий за суворістю вирок у справі УНФ.

Зіновій Красівський відбував покарання в сумнозвісному Владимирському централі. Незважаючи на жорсткі тюремні умови, він не припиняв активних дій. Постійно займався самоосвітою та саморозвитком, координував і налагоджував міжособистісні взаємини опозиціонерів різних національностей, долучався до резонансних антирадянських акцій⁴². У централі З.Красівський написав збірку віршів “Невольницькі плачі”. З великими труднощами вона потрапила до читача⁴³ й назавжди увійшла в антологію української націоналістичної літератури.

Поезії “Невольницьких плачів” повною мірою виявляють життєву філософію З.Красівського, засвідчують його ставлення до української минувшини та дійсності. У більшості віршів (особливо “Молитва”, “Неопалима купина”, “Месія”)⁴⁴ переважає ідея визволення України. Чимало творів розкривають козацьку тематику, зокрема долі героїчних особистостей (“Байда”, “Маруся Богуславка”, “Наливайко”, “Сірко”, “Мазепа”, “Тонта”, “Сава Чалий”, “Кальнишевський”)⁴⁵. В інших поетичних рядках (“Камо грядеші?”, “Промінь”, “Спадок”, “Облава”, “Діброва”, “Повстанець упав”, “Сум”, “Думи”, “Прокляття”, “Глас вопіючий”, “Бандера”, “Макух”)⁴⁶ описуються події новітньої історії підрадянської України: підневільний статус УРСР у складі Радянського Союзу, визвольні змагання ОУН і УПА, героїка протистояння сталінському тоталітаризму в середині ХХ ст. Як зазначила М.Якібчук, “... основним ворогом і загрозою для української душі Зіновій Красівський вважав російську свідомість, модифіковану в тоталітарну радянську систему, рішуче критикував <...> тип українця-малороса, жертви й водночас пасивного виконавця імперської волі”⁴⁷. Не дивно, що римовані слова непохитного ратника боляче реагують на вияви зради своїх переконань представниками української інтелігенції, діячами опозиційного руху (“Монолог”, “Притча”, “Борзописцям”, “Юда”, “Іванові Драчові”, “Дмитрові Павличкові”)⁴⁸. Загалом критики відзначали надзвичайну енергетичну спрямованість “Невольницьких плачів”. “Плачі” З.Красівського – це, насправді, не сльози смирення, це – заклик до борні. Свого часу А.Сопільник, коштом якого у 1996 р. вийшло чергове перевидання “Невольницьких плачів”, надзвичайно влучно висловився про поезію З.Красівського: “Кожна літера його вірша – січовий стрілець, кожний рядок – шеренга незламних патріотів, а кожен вірш – загін месників, визволителів України”⁴⁹. Саме через збірку “Невольницькі плачі” та поему “Тріумф сатани” 5 січня 1972 р. проти владимирського в’язня відкрили чергову карну справу № 33 за ст. 70 ч. 2 КК РРФСР⁵⁰. За наслідками її провадження до Зіновія Красівського застосували методи радянської психіатрії.

Нові терміни покарання З.Красівському довелося відбувати в закладах для психічно хворих. З 1972 р. – у спецпсихлікарні міста Смоленськ Російської РФСР, з 1976 р. – у психлікарні загального типу міста Львів, а з 1977 р. – у психлікарні загального типу села Бережниця Стрийського району Львівської області⁵¹. Тим часом долею невільника заопікувалися радянські опозиціонери та закордонна громадськість. Здійснені ними акції ввели ім'я З.Красівського в коло “в'язнів сумління”, певним чином пом'якшили його становище⁵². 17 липня 1978 р. Зіновій вийшов на волю⁵³ й невдовзі продовжив націоналістичну діяльність.

1979 року Зіновій Красівський долучився до УГГ. Мотивуючи свій вступ до лав групи, він зазначав: “Існування Української Громадської Групи Сприяння Виконанню Гельсінських угод вважаю великою необхідністю <...>. Вважаю цей громадсько-політичний напрям правильним і вірю, що під його прапором, під його гаслами та в його рядах ми найоптимальніше зможемо реалізувати себе і наблизитися до інших ідеалів <...>. Сьогодні я менше як коли-небудь плекаю ілюзії щодо нашої перемоги чи подолання блудности наших темних сил. Не вірю, що ми здолаємо нашого Молоха, не вірю, що він не проковтне нас. Вірю в інше – в радість боротьби, в смисл поразки і йду з розпогодженим чолом”⁵⁴. Звичайно, УГГ не сповідувала націоналістичної ідеології, її толерантність не співвідносилася з радикальними поглядами З.Красівського. Але він уже не міг жити без спротиву системі: “Найгірше – пасивність, збайдужіння до патріотичного обов'язку, колаборація”⁵⁵. Основну свою роль в УГГ убачав у домаганні легалізації УГКЦ: “Я особливо зажурений станом Греко-Католицької Церкви на Україні. Цю справу я не полишу на самотік, я займуся нею зокрема і покажу цілому світові, що заборона її не тільки антиконституційна і антигуманна, а – злочинна”⁵⁶. Таким чином, З.Красівський став учасником правозахисного руху, але й тут окреслив свій пріоритет, що не суперечив переконанням націоналіста.

Участь Зіновія Красівського в УГГ не залишилася непоміченою радянськими органами держбезпеки. 12 березня 1980 р. його було арештовано й відправлено досиджувати термін покарання за вироком у справі УНФ у колонії суворого режиму ВС-389/36, що розташовувалася в селі Кучино Чусовського району Пермської області Російської РФСР. 17 листопада 1980 р. З.Красівського етапували в селище Луговської Ханті-Мансійського району Тюменської області Російської РФСР⁵⁷. Повернувшись із заслання в листопаді 1985 р., він знову долучився до антирадянського опору.

“Перебудовний” період створив нові умови для розгортання українського національно-визвольного руху. У серпні 1987 р. В.Чорновіл відновив випуск славнозвісного “Українського вісника”. Зіновій Красівський заходився допомагати друкувати й розповсюджувати журнал поміж однодумців та зацікавлених⁵⁸. Окрім того, намагався налагодити контакти із закордонними представниками ОУН(б)⁵⁹ і виступав за обстоювання прав політичних в'язнів, які поверталися з тюрем, ВТТ чи заслань. Коли в січні 1988 р. українські політв'язні зніщували утворення Комітету захисту політв'язнів⁶⁰, то в числі його семи активістів значився З.Красівський⁶¹. Комітет домагався “ліквідування таборів, тюрем, спецпсихлікарень, репресивного апарату; вилучення із кримінальних кодексів республік статей, що стосувались антирадянської агітації, пропаганди й наклепництва; налагодження тісного співробітництва національно-демократичних рухів у різних регіонах країни”⁶² (тут і далі – переклад з російської. – В.О.). Власне, саме в кінці 1987 р. – на початку 1988 р. планувалися та реалізовувалися підготовчі заходи щодо надання стихійним “національно-демократичним рухам” організаційних форм. Зрозуміло, що З.Красівський став завзятим учасником тієї підготовчої роботи.

У грудні 1987 р. колишні правозахисники оголосили про відновлення УГГ, котру згодом планували перетворити в першу легальну українську політичну партію – УГС. Ініціаторами її заснування стали В.Чорновіл, М.Горинь, Л.Лук'яненко і З.Красівський⁶³. Перед започаткуванням УГС, у березні 1988 р., співзасновники розробили й передали за кордон “Звернення до українців та світової громадськості”, у якому заявили про регенерацію правозахисного руху в УРСР і просили підтримки в подальшій діяльності⁶⁴. Улітку того ж року В.Чорновіл, брат Михайло й Богдан Горині та З.Красівський написали й ухвалили “Декларацію принципів УГС”⁶⁵, що проголошувала “здійснення незалежного економічного, соціального та культурного розвитку”⁶⁶ УРСР і “відродження української державності”⁶⁷. Тоді ж було сформовано керівні

органи УГС: Виконавчий Комітет (ВК) і Всеукраїнську Координаційну Раду (ВКР)⁶⁸, до складів яких увійшов З.Красівський із функціями одного з трьох секретарів Спілки⁶⁹. Друкованим органом утверджено часопис “Український вісник”⁷⁰. 7 липня 1988 р. під час мітингу у Львові В.Чорновіл оприлюднив “Декларацію...” й оголосив про утворення УГС⁷¹. Через місяць у місті Чернігів відбулася зустріч В.Чорновола, М.Гориня, З.Красівського з Л.Лук’яненком (голова УГС), де обговорювалися дії щодо розгортання регіональних структур⁷². На виконання чернігівських ухвал В.Чорновіл, брати Михайло й Богдан Горині, З.Красівський “їздили по областях до груп активістів у пошуках активних і сміливих людей для залучення до лав УГС”⁷³. Зокрема, З.Красівський займався налагодженням мережі в Тернопільській (філія УГС за його участі створена 14 січня 1989 р.⁷⁴) та Івано-Франківській (філія УГС за його ж співініціативи утворена 2 березня 1989 р.⁷⁵) областях. Невдовзі структури УГС охопили майже всю територію України.

Стратегічні засади УГС виявлялися в “Декларації принципів УГС” і “Статутних принципах УГС”. За даними таємних довідок КГБ керівники УГС “пропагували ідеї українського... націоналізму, закликали до відокремлення республіки «в самостійний господарський механізм», проведення «всеохопної українізації», звільнення осіб, які брали участь в бандерівському підпіллі”⁷⁶. Передбачалося “залучення до активної національної роботи духовенства”, “вимагання державного статусу для української мови”⁷⁷. Однак поміж керівників УГС сформувалися декілька ідеологічно протиборчих таборів. З.Красівський, сповідуючи націоналістичні переконання, обстоював праворадикальне спрямування організації. Можливо, за його впливу очільники УГС під прикриттям вивіски “планували розгорнути санкціоновану всеохопну практику націоналістичного характеру”⁷⁸. Проте, насправді, серед більшості спілчан переважали помірковані погляди й пасивність, зокрема щодо вирішення українського національного питання. Це спонукало З.Красівського вийти зі складу ВК і ВКР УГС, що відбулося десь у січні 1989 р.⁷⁹.

Покинувши УГС, Зіновій Красівський не припинив участі в організованих нею заходах чи ініціативах. Він і надалі вибудовував мережу Спілки, влаштовував зустрічі з однодумцями, виступав на мітингах та зустрічах із громадами чи колективами. Скажімо, 19 листопада 1989 р. виголосив промову під час перепоховання О.Тихого, Ю.Литвина та В.Стуса на Байковому кладовищі в місті Київ⁸⁰. Окрім того, розгорнув індивідуальну політичну діяльність.

1990 року, після довгих років переслідувань і заборон, Зіновій Красівський розпочав утілення своїх націоналістичних переконань у легальну дійсність. Так, “в січні 1990 р. <...> поїхав до Мюнхена, де зустрівся з майже усіма членами Проводу ОУН(б), і його обрали на посаду Крайового Провідника Організації в Україні”⁸¹. (І хоча родич З.Красівського М.Мелень указує інший час обрання – 1991 р.⁸², правдоподібношою видається дата, означена М.Зеленчуком. – В.О.) Повернувшись в Україну, З.Красівський узявся за відновлення оунівських структур, доклався до втілення задуму щодо зорганізування спочатку Братства вояків УПА Карпатського краю, а згодом – Всеукраїнського братства вояків УПА⁸³. Водночас виступив натхненником утворення нової політичної сили правого спрямування.

8 квітня 1990 р. у Львові за активної участі З.Красівського відбувся установчий збір Всеукраїнського політичного об’єднання “Державна самостійність України” (ДСУ)⁸⁴. На зборі Зіновій Михайлович виголосив пророчі слова: “Ми повинні намітити велику ідею, ту, з якою йшли наші брати й батьки вмирати. Ми повинні утвердити ту ідею. <...> Але доки ми не усвідомимо собі, що всі питання ми можемо вирішити тільки в Українській Самостійній Соборній Державі й доки та ідея не буде нами рухати – ми завжди кудись сповземо”⁸⁵. Головою Проводу ДСУ вибрали І.Кандибу⁸⁶, а З.Красівський долучився до розбудови партійних відтінків і налагодження видавничої справи. 22 лютого 1991 р. у місті Стрий Львівської області створено осередок ДСУ. Його керівником обрали З.Красівського⁸⁷, який одразу ж зініціював видання друкованого органу осередку – газети “Заграва”. Її перший номер побачив світ 20 квітня 1991 р.⁸⁸. Через деякий час З.Красівський заснував друкований орган ДСУ – політичний журнал “Українські проблеми”, перше число якого з’явилося, очевидно, у травні 1991 р.⁸⁹. А в червні журнал доповнився спеціальним часописом «Український політичний дайджест. Огляд преси. Додаток до журналу “Українські проблеми”»⁹⁰. Узагалі, ДСУ – це

єдина, окрім ОУН(б), політична партія, до якої належав Зіновій Красівський. Зрештою, це й не дивно, адже ДСУ, як і ОУН(б), сповідувала ідеологію чинного націоналізму.

Основна мета ДСУ передбачала “становлення Української Самостійної Соборної Держави”. Співзасновники об’єднання оголосили себе продовжувачами справи М.Міхновського, Д.Донцова, Є.Коновальця, С.Бандери, Р.Шухевича, Я.Стецька⁹¹. Сам же З.Красівський розглядав ДСУ як перехідну політсилу до відтворення колишньої ОУН в Україні.

За рік до проголошення незалежності України Зіновій Красівський розгорнув небачену за масштабами політичну й громадську активність, якою охопив передовсім територію Галичини, а конкретніше – Стрийщину, оскільки проживав у місті Моршин. Навіть побіжна хронологія дієвлявів З.Красівського упродовж 1990 – першої половини 1991 рр. надзвичайно насичена: 4 квітня 1990 р. – перебування на другому Великому надзвичайному зборі Української національної партії (УНП), м. Львів⁹²; 12 серпня 1990 р. – виголошення промови під час панаксиди на могилі воїнів УПА, с. Станків, Стрийський р-н, Львівська обл.⁹³; 6 жовтня 1990 р. – скликання першого збору воїнів УПА, м. Івано-Франківськ⁹⁴; 14 жовтня 1990 р. – виголошення промови під час відкриття музею С.Бандери, с. Воля-Задеревацька, Стрийський р-н, Львівська обл.⁹⁵; 25 листопада 1990 р. – виголошення промови під час висвячення могили воїнів УПА, с. Конюхів, Стрийський р-н, Львівська обл.⁹⁶; 25 листопада 1990 р. – відзначення дати народження, представлення своєї творчості, с. Витвиця, Долинський р-н, Івано-Франківська обл.⁹⁷; 9 квітня 1991 р. – виголошення промови під час мітингу-реквієму на могилі С.Охримовича, с. Завадів, Стрийський р-н, Львівська обл.⁹⁸; 21 квітня 1991 р. – перебування на першому (установчому) з’їзді Спілки українських політичних в’язнів, м. Львів⁹⁹; 12 травня 1991 р. – виголошення промови на конференції “Жінки у боротьбі за волю України”, м. Стрий, Львівська обл.¹⁰⁰; 7 липня 1991 р. – виголошення промови під час мітингу-реквієму з нагоди 84-ї річниці від дати народження О.Гасина, с. Конюхів, Стрийський р-н, Львівська обл.¹⁰¹ (дати взяті зі спогадів, тому потребуватимуть подальшого уточнення. – *В.О.*). У той же час Зіновій Красівський не полишив праці щодо відродження УГКЦ. Ще 1988 р. він перебував у складі делегації УГКЦ, яка мала зустріч із представниками Ватикану в Москві, “... майже цілодобово разом зі своїм тюремним другом о. Ярославом Лесівим <...> їздили по всій Галичині, піднімаючи людей до праці”¹⁰². Допомігав закладати “Гошівський жіночий монастир, що неподалік його родинного села Витвиця, давав гроші, опікувався його будівництвом, навіть будучи тяжко хворим”¹⁰³. Окрім вищесказаного, З.Красівський постійно й посильно клопотався проблемами побратимів. А ще – безперервно листувався, влаштовував зустрічі, настановляв, спонукав до подвижництва заради України.

Зіновій Красівський дочекався проголошення незалежності України. Здавалося б, мета, за яку він боровся все життя, урешті-решт здійснилася. Але не для З.Красівського. Він усвідомлював, що Акт проголошення незалежності України – то тільки декларація. Справжня незалежність можлива за умови важкої праці з розбудовування в політичній, економічній, духовній та культурній сферах. В одній зі своїх останніх публікацій З.Красівський закликав: “... Треба починати роботу спочатку. Очищатися самому, оздоровлювати свої сім’ї, виховувати дітей <...> Будемо надіятися, що <...> врешті-решт, ми здобудемо самостійну державу і заживемо в ній людьми”¹⁰⁴. А слова, мовлені ним 20 липня 1991 р. на творчому вечорі в місті Миколаїв Львівської області, є актуальними й понині: “Ми повинні кожний у собі відродитися, набрати в собі снаги і починати вже від сьогодні працювати на Самостійну Україну. Незалежно від того, чи ви будете цвях забивати, чи підлогу мити, чи що, але треба на неї працювати, а не про неї говорити. Бо ми стекли тими словесами, тою вербальністю, ми стікаємо й виходимо на світ Божий – порожні”¹⁰⁵. 20 вересня 1991 р. з надіями на світле майбутнє України З.Красівський відійшов у вічність.

Упродовж нетривалого життєвого шляху Зіновій Красівський ніколи не зраджував своїх переконань. Україна, її незалежність повсякчас залишалися для нього незмінними ідеалами й цінностями. Він ні на мить не припиняв національно-визвольної борні. На відміну від представників ОУН в еміграції, які могли діяти без огляду на переслідування й репресії з боку держави, український націоналістичний чин З.Красівського – то повсякденний подвиг, пов’язаний з ризиком для себе, сім’ї, родини та оточення. Незважаючи на гіркі особисті втрати, Зіновій

Красівський не зневірювався, як чимало інших, не опускав рук. Він до останнього подиху виконував першу й основну заповідь українського націоналіста: “Здобудеш Українську Державу або загинеш у боротьбі за неї”.

1. Реабілітовані історією : у 27 т., у 2 кн. Кн. 1 : Івано-Франківська область / упоряд., авт. передм. Л. Вардзарук. – Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2004. – С. 930; Encyclopedia of Ukraine. Vol. II : G–K / edited by Volodymyr Kubijovič. – University of Toronto Press, 1988. – P. 657–658.
2. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 5 : Кон-Кю. – 2008. – С. 296; Рух опору в Україні: 1960–1990 : енциклопедичний довідник / передм. Осипа Зінкевича, Олеся Обертаса. – К. : Смолоскип, 2010. – С. 350–352.
3. Українська літературна енциклопедія : у 5 т. / редкол.: І. О. Дзеверін (відп. ред.) [та ін.]. – К. : “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 1995. – Т. 3 : К–Н. – С. 48.
4. Островський В. Формування українського націоналістичного світогляду Зіновія Красівського / Валерій Островський // Мандрівець. – 2010. – № 2. – С. 38–45; Островський В. Роль Зіновія Красівського в діяльності Українського Національного Фронту / Валерій Островський // Галичина. – 2010. – № 17. – С. 191–201; Островський В. “Невольницькі” дієвиави Зіновія Красівського в мемуарних та усноісторичних інтерпретаціях / Валерій Островський // Мандрівець. – 2011. – № 3. – С. 29–39.
5. Зайцев Ю. Український національний фронт у русі опору 60-х років / Юрій Зайцев // Воля і Батьківщина. – 1995. – № 1. – С. 5–22; Зайцев Ю. Ідея і чин Українського національного фронту / Юрій Зайцев // Воля і Батьківщина. – 1997. – № 2. – С. 26–35; Зайцев Ю. Український Національний Фронт у боротьбі за волю України / Юрій Зайцев // Воля і Батьківщина. – 2007. – № 1–2. – С. 19–57; Український Національний Фронт : дослідження, документи, матеріали / упоряд. М. В. Дубас, Ю. Д. Зайцев. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 680 с.
6. Баран В. К. Україна після Сталіна : нарис історії 1953–1985 рр. / В. К. Баран. – Львів : Свобода, 1992. – 124 с.
7. Данилюк Ю. З. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.) / Ю. З. Данилюк, О. Г. Бажан. – К. : Рідний край, 2000. – 616 с.
8. Касьянов Г. Незгодні : Українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років / Георгій Касьянов. – К. : Либідь, 1995. – 224 с.
9. Русначенко А. М. Національно-визвольний рух в Україні : середина 1950-х – початок 1990-х років / Анатолій Русначенко. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – 720 с.
10. Якібчук М. В. Творчість Зеновія Красівського та Ярослава Лесіва: дискурс національної ідентичності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.01.01 “Українська література” / М. В. Якібчук – Львів, 2010. – 20 с.
11. Островський В. Формування українського націоналістичного світогляду Зіновія Красівського... – С. 39.
12. Нькоторыи села Галицкой Руси, изъ матеріяловъ собранныхъ Венед. М. Площинскимъ... // Литературный сборникъ издаваемый Галицко-рускою Матицею, 1870. – Львовъ : Въ книгопечатнѣ Ставропигійского Института, [1870]. – С. 68–70.
13. Островський В. Формування українського націоналістичного світогляду Зіновія Красівського... – С. 39.
14. Там само.
15. Красівський З. Невольницькі плачі / Зіновій Красівський. – Брюссель : Література і мистецтво, 1984. – С. 121.
16. Там само.
17. Юсип Д. Зіновій Красівський. Сторінками життя і творчості / Дмитро Юсип. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999. – С. 26.
18. Архів управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області (АУ СБУ Івано-Франківської обл.), спр. 7536П, т. 3, арк. 277–278.
19. Постанови III Великого Збору ОУН–Бандери // Україна в Другій світовій війні у документах : зб. німецьких архівних матеріалів (1942–1943). Т. 3 / упоряд. В. М. Косика. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; Львів. держ. ун-т ім. І. Франка ; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1999. – С. 268.
20. Програмові засади УПА // Сергійчук В. ОУН–УПА в роки війни : нові документи і матеріали / В. Сергійчук. – К. : Дніпро, 1996. – С. 313–316.
21. АУ СБУ Івано-Франківської обл., т. 3, арк. 27.
22. Там само.

23. Красівський З. Невольницькі плачі... – С. 122; Красівський З. Невольницькі плачі [Машинопис] / Зіновій Красівський // Експозиція музею ім. З. Красівського, с. Витвиця, Долинський район, Івано-Франківська область. – Стрий, 1990. – С. 129.
24. Мостепан Я. Зеновій Красівський (1929–1991) / Яків Мостепан // Визвольний шлях. – 2001. – Кн. 9. – С. 73.
25. Красівський З. Невольницькі плачі / Зіновій Красівський. – Брюссель : Література і мистецтво, 1984. – С. 122–123.
26. Островський В. Формування українського націоналістичного світогляду Зіновія Красівського... – С. 42–43.
27. АУ СБУ Івано-Франківської обл., т. 3, арк. 278.
28. Красівський З. Невольницькі плачі / Зіновій Красівський. – Брюссель : Література і мистецтво, 1984. – 144 с.; Перегук двох над безвістю : [Листування укр. політв'язня з членом Міжнар. Амністії] / упоряд. та прим.: Л. Маринович, М. Маринович. – Х. : ІНАРТ, 1995. – 153 с.; Красівський З. Владимирський централ / Зіновій Красівський // Українські проблеми. – 1991. – № 2. – С. 13–47.
29. Там само.
30. Заливаха О. Зіновій Красівський у моєму житті / Опанас Заливаха // Реабілітовані історією : у 27 т., у 2 кн. Кн. 1 : Івано-Франківська область / упоряд., авт. передм. Л. Вардзарук. – Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2004. – С. 271.
31. Островський В. Роль Зіновія Красівського в діяльності Українського Національного Фронту... – С. 197–178.
32. Панчук М. Від УВО–ОУН до УНФ : єдність і спадкоємність українського націоналістичного підпілля / Мирослав Панчук // Український Національний Фронт : дослідження, документи, матеріали / упоряд. М. В. Дубас, Ю. Д. Зайцев. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – С. 5–13.
33. АУ СБУ Івано-Франківської обл., т. 10, арк. 299–305.
34. Там само, арк. 301.
35. Там само, арк. 300.
36. АУ СБУ Івано-Франківської обл., т. 3, арк. 379.
37. АУ СБУ Івано-Франківської обл., т. 10, арк. 301.
38. Там само.
39. Там само, арк. 305.
40. Там само.
41. Вирок Верховного Суду УРСР у справі Д. Квечка, З. Красівського, Я. Лесіва, В. Кулінина і М. Дяка // Український Національний Фронт : дослідження, документи, матеріали / упоряд. М. В. Дубас, Ю. Д. Зайцев. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – С. 399.
42. Островський В. “Невольницькі” дієвіяви Зіновія Красівського в мемуарних та усноісторичних інтерпретаціях... – С. 38.
43. Там само. – С. 34.
44. Красівський З. Невольницькі плачі / Зіновій Красівський. – Брюссель : Література і мистецтво, 1984. – С. 11, 73, 92–93.
45. Там само. – С. 96–111.
46. Там само. – С. 52, 63, 68, 69, 71, 72, 77, 78, 83, 87, 112, 113.
47. Якібчук М. В. Творчість Зеновія Красівського та Ярослава Лесіва: дискурс національної ідентичності... – С. 5.
48. Красівський З. Невольницькі плачі / Зіновій Красівський. – Брюссель : Література і мистецтво, 1984. – С. 46, 56, 66, 115, 116, 117.
49. Коваль Р. “Ми вистояли!” 12 листопада Зеновію Красівському виповнилося би 80 років / Роман Коваль // Незборима нація. – 2009. – Чис. 11 (265). – Листопад. – С. 1.
50. Відкритий лист Голові КДБ при Раді Міністрів СРСР Ю. В. Андропову від гр. України Йосипа Терелі // Український правозахисний рух : документи й матеріали київської Української Громадської Групи Сприяння виконанню Гельсінських Угод / передм. А. Зваруна ; упоряд. О. Зінкевич. – Торонто ; Балтимор : Укр. вид-во “Смолоскип” ім. В. Симоненка, 1978. – С. 235–256.
51. Островський В. “Невольницькі” дієвіяви Зіновія Красівського в мемуарних та усноісторичних інтерпретаціях... – С. 35–36.
52. Там само.
53. Там само. – С. 36.
54. Заява Красівського Зіновія Михайловича (Львівська область, Стрийський район, с. Моршин, вул. Миру, 11, кв. 3) // Українська Гельсінська Група. 1978–1982 : документи і матеріали / упоряд. і

- зред. Осип Зінкевич. – Торонто ; Балтимор : Укр. вид-во “Смолокип” ім. В. Симоненка, 1983. – С. 350–351.
55. Там само. – С. 351.
56. Там само.
57. Островський В. “Невольницькі” дієвіяви Зіновія Красівського в мемуарних та усноісторичних інтерпретаціях... – С. 36–37.
58. Красівський З. М. [Текст] // Українська Гельсінська Спілка у спогадах і документах / упоряд. і головред. Олесь Шевченко. – К. : Ярославів Вал, 2012. – С. 598.
59. Там само.
60. Державний архів Служби безпеки України (ДА СБ України), ф. 16, оп. 14 (1990 р.), спр. 8, арк. 177–178.
61. Там само.
62. Там само.
63. Там само, арк. 228–229.
64. ДА СБ України, спр. 5, арк. 33–34.
65. Чернявська-Набока І. Потрібна нова УГС? / І. Чернявська-Набока // Українська Гельсінська Спілка у спогадах і документах / упоряд. і головред. Олесь Шевченко. – К. : Ярославів Вал, 2012. – С. 138.
66. ДА СБ України, спр. 8, арк. 176–177.
67. Там само.
68. Лук'яненко Л. До історії Української Гельсінської Спілки / Л. Лук'яненко // Українська Гельсінська Спілка у спогадах і документах / упоряд. і головред. Олесь Шевченко. – К. : Ярославів Вал, 2012. – С. 17.
69. Там само. – С. 17, 22; ДА СБ України, спр. 5, арк. 33.
70. Горбаль М. Попри все, ми йшли уперед / М. Горбаль // Українська Гельсінська Спілка у спогадах і документах / упоряд. і головред. Олесь Шевченко. – К. : Ярославів Вал, 2012. – С. 168.
71. Лук'яненко Л. До історії Української Гельсінської Спілки... – С. 17.
72. ДА СБ України, спр. 8, арк. 229–230.
73. Лук'яненко Л. До історії Української Гельсінської Спілки... – С. 17.
74. Горохівський Л. Діяльність УГС на Тернопільщині / Л. Горохівський // Українська Гельсінська Спілка у спогадах і документах / упоряд. і головред. Олесь Шевченко. – К. : Ярославів Вал, 2012. – С. 211.
75. Марусик П. Тернистим шляхом до рідного дому / П. Марусик // Українська Гельсінська Спілка у спогадах і документах / упоряд. і головред. Олесь Шевченко. – К. : Ярославів Вал, 2012. – С. 240, 250.
76. ДА СБ України, спр. 8, арк. 177.
77. Там само, арк. 228–232.
78. Там само, спр. 5, арк. 34.
79. Лук'яненко Л. До історії Української Гельсінської Спілки... – С. 30–31.
80. Там само. – С. 49–50.
81. Інтерв'ю із Зеленчуком М. Ю., 1924 р. нар., с. Зелена, Надвірнянський р-н, Івано-Франківська обл. Запис 06.03.2010, м. Івано-Франківськ, інтерв'юер Островський В. В. / В. В. Островський // Особистий архів В. В. Островського. Суспільно-політична діяльність Зіновія Красівського.
82. Інтерв'ю з Меленем М. О., 1929 р. нар., с. Фалиш, Стрийський р-н, Львівська обл. Запис 03.02.2000, м. Моршин, Львівська обл., інтерв'юер Овсієнко В. В. [Електронний ресурс] / В. В. Овсієнко // Харківська правозахисна група. Дисидентський рух в Україні. – Режим доступу : <http://archive.khpg.org/index.php?id=1131630150>.
83. Інтерв'ю із Зеленчуком М. Ю. ...
84. Політичні партії в Україні / редкол. М. М. Рябець (голова) [та ін.]. – К. : Центральна виборча комісія, 2001. – С. 43.
85. Красівський З. “Перекидаємо живий міст” [Виступ на Установчому Зборі Об'єднання “Державна Самостійність України” (ДСУ) 08.04.1990] / Зіновій Красівський // Визвольний шлях. – 1990. – Кн. 9. – С. 1069.
86. Рух опору в Україні : 1960–1990 : енциклопедичний довідник... – С. 281–282.
87. Мандрик М. Стрийщина: шлях до волі / Михайло Мандрик. – Стрий : Просвіта ; Щедрик, 1998. – С. 357.
88. Заграва. – 1991. – № 1. – 20 квіт. – 8 с.
89. Українські проблеми. Політичний журнал. – 1991. – Ч. 1. – 98 с.
90. Український політичний дайджест. Огляд преси. Додаток до журналу “Українські проблеми”. – 1991. – № 1. – Січень – червень. – 92 с.

91. Бойко О. Д. Україна в 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку : монографія / О. Д. Бойко. – К. : ІПІЕНД, 2002. – С. 174.
92. Магас М. Нам пора для України жити! Щоденник націоналіста про громадсько-політичне та культурно-духовне життя краю / Микола Магас // Хвилі Стрия : Сторінки з історії культури та національно-визвольного руху; Сучасне літ.-мист. життя. – Стрий : Щедрик, 1995. – С. 178.
93. Там само. – С. 180.
94. Там само. – С. 182.
95. Мандрик М. Стрийщина: шлях до волі... – С. 384–385.
96. Магас М. Нам пора для України жити! Щоденник націоналіста про громадсько-політичне та культурно-духовне життя краю... – С. 184.
97. Там само.
98. Там само.
99. Українські політичні в'язні і крах більшовицької імперії / упоряд. Іван Губка. – Львів : Українські технології, 2001. – С. 181.
100. Ханас З. Б. Нариси з історії жіночого руху Стрийщини / Зеновія Ханас. – Стрий : Укрпол, 2007. – С. 198.
101. Магас М. Нам пора для України жити! Щоденник націоналіста про громадсько-політичне та культурно-духовне життя краю... – С. 186.
102. Липовецький С. Він мав дух без кайданів / Святослав Липовецький // Шлях перемоги. – 2008. – № 48. – С. 7.
103. Інтерв'ю з Ковалем Р. М., 1959 р. нар., м. Горлівка, Донецька обл. Запис 18.02.2010, м. Київ, інтерв'юєр Островський В. В. / В. В. Островський // Особистий архів В. В. Островського. Суспільно-політична діяльність Зіновія Красівського.
104. Красівський З. Становище України в сучасному світі / З. Красівський // Українські проблеми. Політичний журнал. – 1991. – Ч. 1. – С. 14.
105. Красівський З. Виступ на творчому вечорі в м. Миколаєві Львівської області (20 липня 1991 р.) / З. Красівський // Жага і терпіння. Зеновій Красівський у долі українського народу / упоряд. Р. Коваль, В. Рог. – К. : Діокор, 2005. – С. 175.

Публикация рассматривает основные проявления общественно-политической деятельности представителя украинского националистического движения: повстанца, диссидента, правозащитника, борца за легализацию Украинской греко-католической церкви; политосужденного, политика и литератора Зиновия Красивского (1929–1991). Впервые систематизированные разнообразные исторические источники: архивные материалы, свидетельства очевидцев, исследования ученых реконструируют факты участия и оценивают вклад З.Красивского в историю украинского национализма.

Ключевые слова: *Зиновий Красивський, український націоналізм, українська націоналістическа ідеологія, націоналістическа діяльність, Організація українських націоналістів, українське національно-освободительне рухання.*

The article deals with the problem of investigation of the main manifestations of social and political activity of the representative of the Ukrainian nationalistic movement: insurgent, dissident, human rights activist, fighter for Ukrainian Greek Catholic church legalization, political prisoner; man of letters Zinovy Krasivskyi (1929–1991). For the first time the multispect historical sources were used such as archive documents, attestations of eyewitnesses, research groundworks that reconstruct the facts of Z.Krasivskyi participation and role in the history of the Ukrainian nationalistic rank (activity).

Keywords: *Zinovy Krasivskyi, Ukrainian nationalism, Ukrainian nationalistic ideology, nationalistic rank (activity), The Organisation of Ukrainian Nationalists, the Ukrainian national and liberation movement.*

УДК 94 (477.8)

Микола ПОСІВНИЧ

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ПЕТРА БАШУКА

На основі архівних документів і спогадів висвітлено діяльність Петра Башука в українському визвольному русі. Показано його роль у тогочасних суспільно-політичних процесах у Західній Україні та формування як провідного діяча ОУН в еміграції.

Ключові слова: Організація українських націоналістів, ідеологія, пропаганда, підготовка, бойові акції.

Роль окремої особистості в історії досі є однією з найбільш дискусійних проблем для вчених. Факти із життя багатьох історичних осіб є яскравим підтвердженням того, що воля й діяльність окремої людини здатні переломити хід історії. Це підтверджується як світовою, так і національною історією. Одним із найважливіших періодів в історії українського народу було минуле століття. Це був апогей розвитку визвольного руху, а на політичній арені з'явилися особистості, що своєю діяльністю змінювали передбачувані процеси.

Петро Башук, як і багато його ровесників, у дитинстві пережив війни й формування окупаційних режимів. Небажання терпіти це далі поставило його на шлях активної боротьби. Це мало визначну роль у формуванні його психіки й типу майбутнього революціонера. Життя у світі підпілля, який мав особливий клімат, сприяло формуванню специфічних характерів, волі й відваги.

Башук Петро – “Чок”, “Зборовський”, син Івана та Анни Бриль, народився 26 листопада 1911 р. у селі Пивовщина (нині частина с. Себечева Сокальського р-ну Львівської обл.). Навчався в Народній школі та в приватній гімназії отців Редemptористів у Львові, закінчив державну гімназію з українською мовою навчання в Перемишлі в 1933 р., де належав до тайного Пласту¹. Юного Башука так характеризує Іван Бриль: “Будучи від природи цікавим і допитливим хлопчиком, Петро рано навчився читати і писати, любив займатися спортом: зимою на лежачках та саморобних ковзанах, а літом – походи з рюкзаком на плечах. Там [в гімназії] налагоджує зв'язки з революційним підпіллям, стає членом ОУН і плекає в собі шляхетні прикмети українського націоналіста, формує й кристалізує свій націоналістичний світогляд”².

Башук стає членом ОУН у 1930 році. Після закінчення гімназії вступає до Лювєнського університету (Бельгія), але через заборону польських властей, за національною ознакою, не отримав документів і не зумів виїхати за кордон. Тому став студентом журналістики Варшавського університету (1933–1934 рр). Він належав до керівного ядра ОУН на Белзчині разом з Василем Макаром, Василем Царем, Андрієм Глушком, Михайлом Запісоцьким, Михайлом Погодою³.

За активну діяльність в ОУН та через убивство міністра внутрішніх справ Польщі Пєрацького Башук стає політв'язнем табору в Березі Картузькій (липень 1934 – березень 1935). Його заарештували в с. Себечів у середині червня 1934 р. з Василем Вавруком. Вони просиділи в белзькій тюрмі три тижні, де до них польські в'язничні сторожі катували й принижували їх гідність. 7 липня 1934 р. їх доправили до м. Сокаля, де в складі групи із 25 осіб провели демонстративно містом, щоб усі бачили закутих у кайдани, до товарного вагону, що вже був заповнений членами ОУН, яких відправляли в концтабір у Березу Картузьку⁴. Цей концтабір славився нелюдськими умовами життя в'язнів. Постійне знущання над арештованими, фізичне й моральне, стало системою й доведене було до тупого садизму. До концтабору вони прийшли закутими в кайдани 5 км. Одразу ж в'язні пройшли т. з. “ремонт” – їх починали жорстоко катувати, щоб призвичаїти до таких постійних умов. Башука та інших помістили в непристосовані камери, які були переповнені й вошиві. Кожен із них отримував власний номер, який мав носити великий на плечах, а малий – на лівому рамені. Наприклад, Дмитро Грицай (згодом генерал УПА) отримав № 44, а колега з групи Башука Володимир Макар – № 99. Звертатися й зголошуватися вони мали тільки за своїм номером, а в разі порушення були биті. В'язні що-

денно піддавалися т. з. “вишколу” – коли били всіх підряд, за будь-яке найменше відхилення від правил⁵.

В’язні концтабору мали працювати 10 год на день. Тобто праця була передбачена як одна з форм, поряд із побиттям, фізично-морального ламання. Кожного дня проводилася руханка, яка дуже виснажувала, а харчування було дуже погане. Праця в’язнів зводилася до осушування поліських боліт, будування доріг, корчування дерев, сільськогосподарських робіт, функціонування табору та інші. У таких нелюдських умовах в’язні створили самооборону, яку очолювали Р.Шухевич, В.Янів, Д.Грицай і М.Кравців. Політв’язні прагнули використати свій примусовий побут для підвищення знань. Кожен із них був то вчителем, то учнем, навчаючи себе й інших різних іноземних мов, основ математики, фізики, філософії тощо. У концтаборі перебували поляки, з якими був певний нейтралітет, а з комуністами відбувалися постійні сутички й бійки. Так, Башук мав двобій з одним із чільних комуністів Рахілем Блянком⁶.

Після такого “пекла” Башук ще активніше включається в національно-визвольний рух. У 1935–1936 рр. він – працівник видавництва “Дешева книжка” у Львові. Написав історичний нарис “Святослав Завойовник”, збирав матеріали на Горохівщині про історію УНАКОР (Український народний козацький рух), які вийшли у вигляді брошури, а також писав статті до місячника “Молодняк” і двотижневика “Самоосвітник”. Урядник філії Товариства “Рідна школа” в Белзі й Сокалі (1936–1937), організатор читалень Просвіт, кружків “Рідної школи” та ощадних кас Українського банку. Він постійно їздив у рамках тих заходів до Жовківського, Сокальського й Рава-Руського повітів, а також на Холмщину й Волинь. Посднуючи свою громадську роботу з підпільною діяльністю, організовував ламання т. зв. Сокальського кордону, який влаштувала польська влада, щоб унеможливити впливи з Галичини на решту українських земель у складі Польщі. Активно проводив виховні навчання з молоддю та спортивні змагання, мав надзвичайний організаційний хист, який присвятив визвольній справі, упродовж усього свого життя. Під цим прикриттям набирав нових членів і розвивав діяльність ОУН. У той же час він стає членом Окружного проводу Сокальщини на чолі з Василем Сидором. Після масових сутичок з поляками та комуністами у селах Варяжі (1936) і Сокалі (1937) стає одним із командирів повстансько-бойових груп “Вовки” (25 осіб) під керівництвом В.Сидора – “Шелеста” та Василя Макара – “Сіроманця”, які повністю переходили в підпілля й виконували рейди Волинню й Поліссям, виконуючи саботажні акції та замаху проти поліцаїв. Весною 1937 р. у с. Поториця В.Макар з Башуком провели першу групу до присяги в складі: Петра Канюки, Андрія Вовка, Пилипа Саїка, Миколи Свистуна, Н.Н.⁷

Перша акція бойових груп “Вовки” відбулася 12.08.1937 р. Через заборону українцям торгувати в Сокалі на базарі бойовики саботували торгівлю польським продавцям. Поліція та “Стшельци” почали здійснювати погроми щодо українців і масові арешти членів ОУН. Було заарештовано понад 100 осіб через зраду Дмитра Шклянки та піддано катуванням. Згодом активних погромників-поляків і зрадників було ліквідовано. Башука й інших обвинувачували за злочини державної зради та змови з іншими особами через організаційні зв’язки ОУН відокремити територію Західної України від польської держави шляхом збройного повстання⁸.

Петро Башук опиняється в польській тюрмі Бригідки у Львові на вул. Городоцькій (22.08.1937 – 16.08.1939), де стає членом Ради політичних в’язнів і учасником масового політичного голодування в 1938 р. За це був окремо ізольований у камері-одиначці на четвертому поверсі тюрми та ще шість разів покараний дисциплінарними стягненнями й заборонами⁹. Один із друзів по тюрмі, Ярослав Гайвас, так описував тодішню ситуацію: “Бригідки – це чималенька частина нашої історії на Західних Землях, це кузня характерів, своєрідна висока школа [університет] українського націоналізму... Власне ми, що частину своєї молодости проводили в тюрмах, як ніхто інший ненавиділи їх. Всі люди люблять і прагнуть свободи, але ніхто так гаряче не прагне її, не цінить так глибоко, як в’язень. Тюрма була для нас, молодих, тяжкою, ні, таки страшною карою, на яку ми наражувалися тільки тому, що наше прагнення кращого життя для народу було сильніше від усього іншого”¹⁰.

Тому не дивною була постійна думка Башука тікати з тюрми. Проблемою для провідних членів ОУН – чи можна було втікати з тюрми й залишити близько двох сотень своїх хлопців. Вирішено втекти не для того, щоб заховатися від ворога, а для того, щоб знову включитися у

визвольну боротьбу. Від себе, крім Петра Канюки, староста політичних в'язнів В.Сидор подав у кандидати на втечу члена очолюваного ним Обласного проводу П.Башука, а Я.Гайвас – члена Крайового проводу Василя Турковського¹¹.

Але щоденні проблеми та боротьба за права в обороні в'язнів вимагали уваги й сили, а до того проводилися вишколи з виховання членів ОУН, написання доповідей, святкові звернення з нагоди різних роковин. Тому втеча дещо відкладалася. Традицією Бригідок було якнайскоріше усувати відставання членів ОУН, що прибували до неї малограмотними. Такий новоприбулий потрапив у наполегливе опрацювання своїми друзями в камері. Головними предметами були українознавство та ідеологічно-політична проблематика. Членам ОУН давали основні навички в читанні мап, плануванні терену, в будівництві засобів для переходу рік, піротехніки тощо¹².

Активна діяльність членів ОУН доводила неспроможність польської поліції в Західній Україні тримати все під контролем, і вона постійно вдавалася до масових арештів і тортур, яких зазнавали всі, що сиділи в Бригідках. Так, після десятиденного допиту Дарія Цісик ні в чому не призналася, але Ірина О. і Богдана Світлик не витримали шести діб конвеєра й почали свідчити, як наслідок – нові арешти. Було очевидно, що на наступних катуваннях деякі арештовані можуть зламатися¹³.

Тому Ради політичних в'язнів (Турковський, Гладкий, Башук, Гайвас на чолі із Сидором) підготувала план і розіслала доручення: 1. Відмовитися від побачення з відвідувачами та на кожний виклик при цьому заявляти про катування. 2. Відмова від свідчень у судах і прокуратурі, подаючи попередню заяву. 3. У жодних справах не звертатися до адміністрації, чинити пасивний спротив і не виконувати її наказів. 4. Передавати на волю інформацію про цю акцію й написання листів з протестами в суд, прокуратуру, пресу. 5. Зазначені заходи були попереджувальними, а якщо поліція надалі катуватиме арештованих, перейти до інших засобів боротьби. Доручення закінчувалося попередженням про можливості провокацій з боку в'язничної адміністрації, також зверталась увага на потребу притримуватися плану й не робити ніяких індивідуальних дій. Наказ про початок зазначеної акції кілька сотень в'язнів одноставно прийняли¹⁴.

Уночі з 21 на 22 березня 1939 р. у Львові після конгресу Союзу українських студентських організацій під Польщею за наказом польської влади, переляканої ростом революційних настроїв серед української молоді, поліція арештувала понад сотню учасників. Потрапивши до тюрми, вони відразу діставали інформацію й доручення, що робити. І коли їх викликали на допит, слідчі судді наштовхувалися на мовчання. Це було перешкодою слідству поліції, а до того ж поширювалася інформація про тортури. Камери наповнювалися все новими політичними в'язнями: студентами, кооператорами, працівниками інших установ, найактивнішими громадянами. Старшини тюремної адміністрації запитували в'язнів про їх потреби, виявляючи при тому неабияку до них увагу. Але вимога була одна: припиніть катувати наших друзів і надайте людські умови ув'язнення. Одночасно з адміністрацією прокуратури й судді викликали в'язнів, показували їм папери про звільнення з тюрми, аби ті лише склали зізнання й підписали їх. Але відповідь була завжди одна: припиніть тортури й Провід політв'язнів акцію відкличе. Петро Башук написав 13 скарг на тюремний побут і незаконні дії адміністрації, які жодним чином не були виконані¹⁵.

У тюрмі, здавалося, в'язні порозсаджують стіни. У камерах було у два-три рази більше в'язнів, ніж за нормою. У камеру Канюки посадили злодія Тадеуша Стемпеня. Башук повідомив Провід, що Канюка переказує, що Стемпень зорієнтувався в розкладі ізолятора, побачив можливість утечі й запропонував це їм. У неділю 16 липня 1939 р. уранці в'язнів вивели на велике подвір'я перед шпиталем. Канюка й Стемпень у камері роззброїли сторожа Зелінського та звільнили Башука й Гайваса¹⁶.

Утеча набула значного резонансу у Львові та Польщі. Влада була збентежена цією неординарною подією – із Бригідок у міжвоєнний період ніхто з в'язнів не втік. Їм був даний наказ не попадатися живими в руки поліції. Облави показували, що поліція здогадується про перебування втікачів у районі Личакова у Львові¹⁷. Провід ОУН направив їх на Волинь, але через великі поліцейні облави вони ще раз повернулися до Львова, й тоді Крайовий Провідник

Володимир Лопатинський – “Папцьо” надав Башуку інструкції щодо діяльності на Поліссі. Наприкінці 1930-х рр. ОУН посилювала свою роботу на слабоопанованих теренах. Рівень національної свідомості місцевих українців був низький через відсутність громадського руху й установ, якісної освіти, колонізаційної політики поліського воеводи Януша Костека-Бернацького, потужний вплив комуністів тощо. Тому було створено Поліську округу ОУН, а місцеву мережу підсилено кадрами з Галичини та Волині. У серпні 1939 р. на Полісся прибули в допомогу Семену Левицькому – “Кліщу” та Андрію Мандзію – “Байді”: Петро Башук – “Чок” (його В.Тимчій призначив провідником ОУН на Поліссі), Василь Загакайло – “Білий” та Ховайло – “Ромашківський”. Їх діяльність збільшила впливи ОУН на північноукраїнських землях, що згодом стало однією з причин створення на цій території УПА¹⁸.

Упродовж серпня 1939 року під керівництвом П.Башука досліджено переходи на радянський бік, пункти переховування повстанців у Пінському, Дорогичинському, Столинському, Сарненському, Луинецькому повітах. Наближення війни докорінно змінювало плани їх діяльності. Оксана Пеленська – “Ріко” передала провід П.Башуку, а сама з Люб’язя поїхала до Львова за подальшими інструкціями. Башук з В.Війтюком – “Погонею”, С.Левицьким – “Кліщем”, А.Мандзієм – “Байдою”, В.Загакайлом – “Білим”, Ховайлом – “Ромашківським” через Янів повернулися на головну квартиру, що була на хуторі Кіндрата Адамського. Їх забезпечували стрільці Кость, Земляк, кур’ери Саша, Вова та Коля. Озброєння у них було слабе, а найбільшим із них була маленька бібліотека, друкарська машинка та циклостил. Башук з іншими членами ОУН ходили від села до села й готували людей до повстання. Третього вересня 1939 р. провідник ОУН на Поліссі П.Башук видав відозву та летючки. Розповсюджені по селах, вони надзвичайно вразили поліщуків, бо містили заклики не йти в польську армію, а вступати в ОУН. Ефект був надзвичайний, бо до них того ж вечора зголосилися перші добровольці¹⁹.

Через Земляка комуністи налагодили контакт з ОУН. Після довгих вагань Башук назначив їм зустріч у лісі біля с. Кленки. На цій зустрічі були присутні Башук, Земляк, Байда та Федір з Янова (другий секретар КПЗУ на Поліссі), Лопачук та Прокопович, а також представники партії з Дорогичинщини, Пінщини й Сарненщини. Вони зобов’язалися надати людей, не вести комуністичної пропаганди та дотримуватися військової дисципліни. Федір увійшов до складу повстанського проводу на Поліссі. Комуністам у випадку провалу повстання було гарантовано безпеку й на їх пропозицію відділ названо Поліським Лозовим Козацтвом. Вимогою Федора й товаришів було: надати старшин, зброю та забезпечення всіх керівниками, а також поділ терену відповідальності між присутніми. Зброєю мала забезпечити ОУН найближчим часом. Також було сформовано військовий штаб Лозового козацтва, до якого увійшли В.Війтюк – “Погоня”, В.Загакайло – “Білий”, Ховайло – “Ромашківський” та ін. Очолив повстанський відділ П.Башук²⁰. У звітах ОУН організаторами збройних виступів у Дорогичинському повіті названо “Вія” та “Орла”²¹.

Упродовж трьох днів було роззброєно військові станиці й постерунки поліції в околицях Скибич, Кліщів, Мотоля та інших сіл, захоплено значну кількість гвинтівок, один кулемет та багато набоїв. Збройні загони були створені також у Гутові, Дорогичині, Кленках, Окдимирі, Скибичах, Стрільній, Янові Поліському (тепер Іваново)²².

З початком Другої світової війни у вересні 1939 року в Лозове Козацтво просунулись ярі комуністи, що поверталися з польських тюрем і в рядах знизилася дисципліна. Лінія Пінськ – Дорогичин – Кобрин була переповнена втікачами із заходу Польщі. По містах було чимало війська. Починався голод. Відбувалися бої з різними відділами польської кінноти, що виїжджали грабувати села. Спроба пацифікації села закінчувалася суворим відсіччю військових відділів ОУН на чолі С.Левицьким – “Кліщем” та місцевого населення²³.

17 вересня 1939 р. Червона армія перейшла кордон Польщі для “возз’єднання” західних земель України. Поліське Лозове Козацтво опинилось у складній ситуації – насамперед через те, що в ньому було чимало симпатиків комуністичної ідеології. Деяких членів ОУН (П.Башук, В.Загакайло, С.Левицький, А.Мандзій, Ховайло) з наближенням радянських військ на нараді Проводу ОУН на Поліссі було вирішено відправити назад у Галичину. Перед відходом було змагатиновано значні запаси зброї та різні допоміжні матеріали. Ось як описував прощання з побратимами П.Башук: “Одні в польських шинелях, інші в поліських піджаках. Всі підпоясані.

Взуття добре – недавня здобич. Ніхто на голову не брав польської «рогатівки», навіть ті, що повернулися з польської армії. Стан: 218 людей – до звіту... Я почав робити перегляд. Їхні сірі піджаки, в якому був і я, нагадували мені сірі кабати моїх рідних сторін, а їхні великі очі, з яких виглядала трагедія нашої країни, гляділи прямо в мене і мовчки говорили...»²⁴.

Групу Башука між Кобрином і Жабінкою схопили поляки й хотіли розстріляти, і лише через наближення радянських військ не виконали вирок. Після прибуття до Бресту вони контактувалися з іншими членами ОУН і поїхали далі на дрезині. У Малориті їх затримали радянські солдати й мали розстріляти як шпигунів, але Башук переконав майора, що вони є комуністами, які сиділи в Березі Картузькій. У Ратно майор надав їм добру підводу й харчів на дорогу. З Ковеля їхня група попрямувала потягом до Львова, де зав'язали контакт зі структурами ОУН і включилися в її загальну діяльність. Команду Поліським Лозовим Козацтвом та провід ОУН на Поліссі перебрав поручник В.Війтюк – «Погоня». Під його керівництвом 22 вересня відділ Лозового козацтва зайняв м. Дорогичин, а наступного дня відступив під натиском загонів радянської армії й був саморозформований²⁵.

У 1939–1941 рр. Петро Башук виконував обов'язки повітового провідника ОУН Белзчини, був одним зі співробітників Крайового провідника ОУН Івана Климівка – «Легенди». Наприкінці 1939 р. він з'являється в с. Себечові на фірі, повній зброї, щоб допомогти умиритворювати польські збройні банди в навколишньому районі. У генерал-губернаторстві (на Закерзонні) організовує сільські кооперативи, Рідні школи, належить до Українського допомогового комітету (УДК), його організаційний референт. Брав участь у підготовці й проведенні для молоді вишкільних зборів у селах Турковичах та Ошові, а також навчався в підстаршинській школі в с. Варяж для 50 слухачів разом з Іваном Кравчуком, Петром Мигалем, Василем Дишкантом, Степаном Трохимчуком та іншими. Також у Белзі й Варяжі проводилися військові вишколи для 700 членів ОУН, яких поділили на сотні, чоти, рої на випадок початку війни. Найкращих було відібрано в курінь «Нагігаль». На початку 1941 р. конфінований німцями й вивезений до Кракова із заборорою повертатися в Україну. Підготовляв членів Похідних груп ОУН для підпільної діяльності в радянській Україні. З початком Другої світової війни нелегально прибуває до Львова, де від імені УДК керує перехідною станицею для радянських військовополонених на вул. Клепарівській. Займаючи цю посаду, він допомагає звільнитись або втекти багатьом українцям. Задля уникнення арешту переходить у Збройне підпілля ОУН і борецься проти німецьких окупантів²⁶.

На початку 1943 р. німецьке гестапо заарештувало Петра Башука й помістило у Львові у в'язниці на вул. Лонського, де його та дружину Наталку Леонтович катував відомий гестапівець-садист Вірзінг. Однолітня дочка Оксана залишилася без батьків під опікою родичів Романа й Анни Леонтовичів, директора та вчительки на Закерзонні. 1 жовтня 1943 р. відправлений як політв'язень, в окремому вагоні з групою 12 осіб чільних діячів ОУН (Зиновій Матла, Володимир Лобай) у концтабір Авшвіц (Освенцім), зокрема в Біркінау (жовтень 1943 – 18.11.1944). Після прибуття охорона концтабору їх добряче побила. Башуку вдруге було присвоєно концтабірний номер в Авшвіці – № 154625. Уся група потрапила в четвертий блок, де ними заопікувався Микола Климишин. Він із З.Матлою підготували список із 150 членів ОУН, яких удалося перевести в 11 блок і тим самим урятувати їм життя. Після звільнення перебував у Кракові, Відні, Празі, Братиславі. У 1945 р. переїхав до Мюнхена, а 1946 року – до Лювена (Бельгія), де був співорганізатором УДК і членом студентської організації. Делегат конгресу «Пакс Романа» в м. Касабланка (Іспанія), м. Фрібург (Швейцарія), де був вибраний делегатом на Світовий конгрес молоді в Празі у 1946 р. Причинився до того доктор Іван Леонтович, який керував переходами кур'єрів ОУН у Празі до 1952 р. Там він зустрівся з дружиною Наталією й дочкою Оксаною та нелегально їх переправив до Бельгії. Згодом поїхав до Мюнхена, де працював у Головній управі Ліги українських політичних в'язнів (ЛУПВ) і структурах Закордонних частин ОУН під проводом Степана Бандери.

1949 року переїхав до м. Вінніпега (Канада). Активно включився в громадсько-політичне життя діаспори, член Теренового Проводу ОУН(б) Канади. Виконував організаційні доручення Провідника С.Бандери та Голови Проводу ОУН Степана Ленкавського в 1950–1960 рр. у Південній Америці в місцях компактного проживання українців. Співзасновник кредитної спіл-

ки “Віра” в Канаді, член Головної управи Ліги Визволення України (з 1954 р. працював Організаційним референтом ЛВУ, створив понад 40 осередків у Канаді) і Братства українців-католиків (БУК), Екзекутиви й Президії Конгресу українців Канади (КУК), організатор Товариства української студіюючої молоді ім. М. Міхновського (ТУСМ) і Спілки української молоді (СУМ) у Канаді та член її Крайової Управи, а також в Аргентині, Бразилії, Парагваї. Голова комісії з побудови пам’ятника Т.Шевченкові у Вінніпезі, засновник Фондації Тараса Шевченка та член її Дирекції, член видавництва й редколегії “Гомону України” та його постійний кореспондент. Він став відомим публіцистом, писав літературні нариси, статті, есе, спогади, які друкувалися на сторінках діаспорних видань.

Петро Башук був виховником 4-го ступеня СУМ, організатором виховно-вишкільних таборів молоді, членом Верховної управи Братства св. Миколая, довготривалим управителем видавництва “Поступ”. Нагороджений Шевченківською медаллю та почесними грамотами Просвіти, ТУСМ в Аргентині, видавництва “Поступ”. У місті Буенос-Айрес (Аргентина) організував Комітет побудови на цвинтарі пам’ятника відомому бойовикові ОУН Григорію Мачейку – “Гонті”. 1985 року брав активну участь у Другому конгресі світової ліги українських політ’язнів німецьких концтаборів і тюрем, де увійшов до Головної управи²⁷.

Помер Петро Башук 29 травня 1995 у Вінніпезі (Канада) і похований на цвинтарі Святої Родини. Найвлучнішою характеристикою його життєвого шляху будуть слова відомого діяча ОУН, воєнка УПА Юрія Пашковського – “Юрія Борця”: “Скромний, працьовитий, висококультурний і чесний, відданий українській визвольній справі”.

1. Петруха Я. Себечів у розповідях та спогадах / Я. Петруха, І. Бриль. – Жовква, 2004. – С. 152.
2. Там само. – С. 153.
3. Макар В. Спомини та роздуми / В. Макар // Зібрання творів : у 4 т. / за ред. М. Кулика, Р. Кулика, П.-Й. Потічного. – Торонто ; К., 2001. – Т. 4. – С. 214.
4. Там само. – С. 13–22.
5. Там само. – С. 29–30.
6. Там само. – С. 42, 55, 80, 142, 112–118.
7. Мірчук П. Нарис історії ОУН / П. Мірчук ; за ред. Ленкавського С., Штикала Д., Чайковського Д. – Мюнхен ; Лондон ; Нью-Йорк, 1968. – С. 459; Макар В. Спомини та роздуми... – Т. 2. – С. 215.
8. Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. 255, оп. 1, спр. 2044, арк. 6–9; Макар В. Спомини та роздуми... – Т. 4. – С. 216–217.
9. Держархів Львівської обл., ф. 255, оп. 1, спр. 2044, арк. 1–2, 43.
10. Гайвас Я. Воля ціни не має / Я. Гайвас. – Торонто : Срібна сурма, 1970. – С. 68.
11. Там само. – С. 82–84.
12. Там само. – С. 89–90.
13. Там само. – С. 91–96.
14. Там само. – С. 98.
15. Держархів Львівської обл., ф. 255, оп. 1, спр. 2044, арк. 43; Гайвас Я. Воля ціни не має... – С. 99–102.
16. Чок-Зборовський Ю. [Башук П.] Спогади надбужанця про Лозове козацтво / Ю. Чок-Зборовський // Надбужанщина, Сокальщина, Белзчина, Радехівщина, Каміначчина, Холмщина і Підляшшя : історично-мемуарний збірник. – Нью-Йорк ; Торонто, 1994. – Т. 3. – С. 51–52; Гайвас Я. Воля ціни не має... – С. 115–118.
17. Гайвас Я. Воля ціни не має... – С. 126–127.
18. Чок-Зборовський Ю. [Башук П.] Спогади надбужанця про Лозове козацтво... – С. 52; Гайвас Я. Воля ціни не має... – С. 129.
19. Чок-Зборовський Ю. [Башук П.] Спогади надбужанця про Лозове козацтво... – С. 52–53.
20. Там само. – С. 54–57.
21. Архів ОУН у м. Київ, ф. 1, оп. 1, спр. 190. Інформація про події на західно-українських землях в серпні–вересні 1939 р., арк. 1–2; там само. Підсумкові звіги-таблиці ОУН (вересень 1939 р.).
22. Шпіцер В. Крайовий Провідник Володимир Тимчій – “Лопатинський” / В. Шпіцер, В. Мороз. – Львів, 2004. – С. 100; Чок-Зборовський Ю. [Башук П.] Спогади надбужанця про Лозове козацтво... – С. 56–59.
23. Чок-Зборовський Ю. [Башук П.] Спогади надбужанця про Лозове козацтво... – С. 59–60.
24. Там само. – С. 60.

25. Шпіцер В. Крайовий Провідник Володимир Тимчій – “Лопатинський” / В. Шпіцер, В. Мороз. – Львів, 2004. – С. 99; Чок-Зборовський Ю. [Башук П.] Спогади надбужанця про Лозове козацтво... – С. 61.
26. Макар В. Спомини та роздуми... – Т. 2. – С. 97–98; Петруха Я., Бриль І. Себечів у розповідях та спогадах... – С. 154.
27. Петро Башук – Чок (1911–1995) // Визвольний шлях. – 1995. – Кн. 7. – С. 890–891; Пришляк Я. Прощальне слово над могилою сл. п. Петра Башука / Я. Пришляк // Визвольний шлях. – 1995. – Кн. 8. – С. 1021–1022.

На основе архивных документов и воспоминаний освещена деятельность Петра Башука в украинском освободительном движении. Представлена его роль в тогдашних общественно-политических процессах в Западной Украине и формирование как ведущего деятеля ОУН в эмиграции.

Ключевые слова: Организация украинских националистов, идеология, пропаганда, подготовка, боевые акции.

Based on archival documents and memoirs, the article it is reflected to activity Peter Bashuk of the Ukrainian national liberation movement. It examines his role in the socio-political processes in Western Ukraine and his formation as a leading activist OUN in emigration.

Keywords: Organization of Ukrainian Nationalists, ideology, propaganda, preparation, battle campaigns.

УКРАЇНЬСЬКА ПОВСТАНЬСЬКА АРМІЯ В ДЖЕРЕЛАХ Й ІСТОРИОГРАФІЇ, КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТЮ ТА ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ

УДК 94 (477) “1920/1939”

Василь Футала

УКРАЇНЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ ХХ ст. У СУЧАСНОМУ ВІТЧИЗНЯНОМУ НАУКОВОМУ ПРОСТОРІ

Виокремлено три групи сучасних вітчизняних дослідників українського націоналізму міжвоєнної доби ХХ ст., представлено погляди авторів на світоглядні й політичні настанови ОУН, показано процес прирошування наукових історичних знань з історії виникнення та підпільно-революційної діяльності націоналістичних організацій, з'ясовано значення просопографічних студій для поглибленого вивчення руху українських націоналістів, спрогнозовано шляхи подальших наукових пошуків і дискусій.

Ключові слова: історіографія, історіографічне джерело, український націоналізм, Українська військова організація, Організація українських націоналістів, ідеологія, підпільно-революційна діяльність.

Український радикально-націоналістичний рух посів вагоме місце у вітчизняній історії першої половини ХХ ст., а його історична спадщина має неабиякий вплив на сучасний процес національної ідентифікації українців. Тому не дивно, що від 1991 р. цей суспільно-політичний феномен перебуває в центрі наукових зацікавлень істориків материкової України – йому присвячено десятки монографій, статей, розвідок авторів із різними світоглядними позиціями та науковими підходами. Нагромаджена за останні два десятиліття фахова література потребує адекватного історіографічного аналізу. Очевидним є те, що нині спостерігається великий дисбаланс між зростанням кількості публікацій з означеної проблематики та їх історіографічним осмисленням. Сучасний стан дослідження руху українських націоналістів у 1920–1930-х рр. лише частково знайшов відображення в працях С.Кульчицького, М.Мандрику, М.Посівнича¹ та деяких інших істориків. Тому мета статті – узагальнити історіографічні джерела, які містять знання про український націоналізм міжвоєнної доби ХХ ст., виявити ступінь вивчення проблеми, виділити малодосліджені й не з'ясовані питання.

На наш погляд, можна виділити три групи сучасних дослідників українського визвольного руху під керівництвом ОУН. До першої відносимо представників етнічно орієнтованого національного нарративу (Я.Дашкевич, В.Косик, А.Кентій, С.Квіт, О.Сич, О.Стасюк, В.В'ятрович, М.Мандрик, М.Посівнич та ін.), до другої – їхніх непримиренних опонентів, зазвичай тих, хто перебуває в полоні пропагандистських стереотипів комуністичної епохи (В.Іваненко, В.Якунін, О.Войцеховський (О.Поліщук), Г.Ткаченко, В.Поліщук та ін.; сюди зараховуємо й І.-П.Химку, на творчості якого сильно позначилися марксистські інтерпретації), а до третьої – науковців, які прагнуть дотримуватися відстороненої позиції (К.Бондаренко, Я.Грицак, Г.Касьянов, Ю.Киричук, О.Зайцев та ін.). Характерно, що праці представників останньої групи, хоч і написані здебільшого під впливом зарубіжних історичних шкіл, не позбавлені “україноцентризму” (тобто їхня “незаангажованість” є відносною, особливо, коли мова заходить про різні версії та варіації прочитання української минувшини). Натомість прихильники лівої ідеї відкидають цей науковий підхід, трактуючи його як принцип “націоналістичної партійності”².

Український націоналізм міжвоєнної доби ХХ ст. вивчається за декількома напрямками. Один із них – світоглядні й політичні настанови ОУН. У дусі традицій національної історіографії цей аспект проблеми проаналізувала М.Мандрик³. На її думку, український націоналізм не був радикально новою ідеологією й абсорбував у себе ідеологічні конструкції попередньої епохи, хоча його фундатори заперечували такий зв'язок. Це заперечення проявлялося в різкій критиці народницької, консервативної та демократичної доктрин. Крім того, український

націоналізм з'явився як результат складної взаємодії й взаємопроникнення західноєвропейської політичної традиції. Він виник і розвивався на тлі подібних загальноєвропейських і світових процесів, при цьому формуючи свою специфіку як чинник інтеграції та консолідації життя нації, що змагав до побудови української державності.

У цій самій системі наукових координат представили своє бачення світоглядних засад українського націоналізму Я.Дашкевич й А.Кентій⁴. О.Стасюк, простеживши еволюцію ідейно-політичних орієнтирів ОУН⁵, аргументовано довела, що трансформаційні процеси в ідеологічній сфері розпочалися ще задовго до знаменитого в цьому плані III Великого збору ОУН СД (серпень 1943 р.). Уперше серйозна дискусія про доцільність і можливі межі світоглядних і тактичних змін в Організації розгорнулася в націоналістичній пресі в другій половині 1930-х рр., коли, у зв'язку з наближенням Другої світової війни, ОУН постала перед проблемою конкретних державотворчих дій. Саме в цей час у середовищі її ідеологів зародилися ідеї й концепції, які в післявоєнній стратегії українського підпілля стали пріоритетними.

Поглиблене вивчення інтелектуальних джерел ОУН пов'язуємо з таким напрямом історичної евристики, як “донцовознавство”. Коло авторів, які цікавляться постаттю Д.Донцова, надзвичайно широке, воно охоплює представників різних соціогуманітарних наук: (Я.Дашкевич, І.Шліхта, О.Баган, В.Лісовий, Р.Безсмертний, С.Квіт, М.Чугуєнко, В.Кириленко та ін.). Характерно, що вони здебільшого трактують політичні погляди Д.Донцова з перспективи історії ідей, а ідеологію українського націоналізму – у широкій порівняльній площині, яка розглядає інші явища такого типу в масштабі тогочасної загальноєвропейської епохи. Серед цієї когорти вчених виділяється своїм доробком С.Квіт, який у своїй книзі основну увагу зосередив на діяльності Д.Донцова як редактора “ЛНВ” (1922–1932) і “Вістника” (1933–1939), на естетичних й ідеологічних засадах цього інтелектуального видання, на появі такого феномену української літератури, як “вістниківство”, а також на значенні спадщини Д.Донцова для сучасної України. На переконання дослідника, діяльність Д.Донцова “позитивно відбилася на широті й глобальності українського національного думання”. Особливу увагу звернуто на виховну роль донцовських писань. Відтак автор слушно резюмує: “Без орденського проводу, без націоналістичного резистансу з його ідеалізмом і послідовністю у відстоюванні українських національних інтересів неможливо собі уявити нашу історію ХХ ст.”⁶.

З аполітичних позицій ідеологію ОУН проаналізував Г.Касьянов. Згідно з його спостереженнями, перші програмні документи Організації були скоріше маніфестом, деклараціями, аніж докладно продуманою стратегічною програмою. Деталізація й з'ясування програмно-ідеологічних питань відбувалися на сторінках націоналістичних видань. Процес ідеологічного “дозрівання” тривав аж до кінця 1930-х рр. на фоні справжнього тріумфу тоталітарних режимів і рухів в Європі, неухильного погіршення українсько-польських відносин у Західній Україні й посилення тиску на українське суспільство, катастрофічних для українців подій на радянській Україні. Усе це не могло не позначитися на ідеології ОУН. Ідеологічні настанови набули більш радикальної тональності та спрямування. При цьому еміграційна частина діячів ОУН дедалі глибше поринала в ідею корпоративізму. Натомість ідейні шукання “крайовиків” були менш систематизованими та явно несли на собі відбиток донцовського націоналізму. Разом із тим Г.Касьянов зауважив, що між донцовським “чинним націоналізмом” і т. зв. “організованим націоналізмом” ОУН існували досить серйозні розбіжності передовсім у тому, що “організований націоналізм” з усіма його крайнощами пропонував певну конструктивну політичну програму й риси систематизованого світогляду, політичної доктрини, а “чинний націоналізм” Д.Донцова був насамперед зразком тотальної критики, нігілізму, йому бракувало елементів конструктивної програми⁷.

Один із ключових теоретико-методологічних аспектів націоналізму ОУН – ідентифікація Організації. Представники етнодержавницького нарративу не погоджуються із запозиченою з англомовної літератури дефініцією “інтегральний націоналізм” на означення ідеології й політики ОУН. Наприклад, С.Квіт зауважив, що визначення “український націоналізм” уже само по собі заперечує доцільність застосування іншої термінології⁸. Натомість дослідники, зорієнтовані на західні концептуальні конструкції, легко сприйняли поняття “інтегральний націоналізм”. Це характерно для досліджень Г.Касьянова, Я.Грицака, К.Бондаренка, С.Тарана, Ю.Ки-

ричука, до певної міри А.Кентія та ін. Значення слова “інтегральний” для них є цілком зрозумілим: такий, що поєднує частини у цілість, тобто вирізняється цілісним підходом до дійсності, свого роду універсальний. Хоча ці автори й відзначають вплив фашистських ідей на ідеологію й практику українського націоналізму, але не схильні його ототожнювати з націонал-соціалізмом і фашизмом.

Здавалося б, що теоретичні розробки репрезентантів постмодерністської парадигми, особливо Г.Касьянова, вичерпали питання про ідеологічні засади ОУН. Однак О.Зайцев, який успішно дебютував у цій проблематиці в середині 1990-х рр., своїми найновішими публікаціями розвивав ці уявлення. На основі великого пласта первинних джерел, праць українських і зарубіжних авторів учений набагато ширше, ніж його попередники, показав загальноєвропейський суспільно-політичний контекст, у якому відбувався процес становлення та розвитку українського націоналізму, кинув свіжий погляд на “чинний націоналізм” Д.Донцова як нову ідеологію, усебічно розглянув вплив фашизму на принципи, організаційні засади й політичний стиль ОУН, уніс новизну в питання про місце Організації в типології націоналістичних рухів Європи міжвоєнного двадцятиліття⁹. На його думку, рухи на зразок ОУН, хорватської “Усташі”, Внутрішньої македонської революційної організації та ін. були особливими різновидами “інтегрального націоналізму” бездержавних націй, що мав революційний характер і ставив за головну мету здобуття власної держави. Навівши паралелі на конкретні організаційні взірці національно-визвольних рухів, автор дійшов висновку, що український націоналізм найбільше був споріднений з націоналізмом хорватським і запропонував термін “ушташизм” на означення ідеології та політичної поведінки ОУН¹⁰. Гадаємо, що в царині інтелектуальної історії такий зразок постановки проблеми та її розв’язання вартий уваги. Однак важко погодитися з іншим, надто претензійним, висновком: “Незалежна Держава Хорватія 1941–1945 рр. – добра модель того, якою могла б бути Українська Держава під егідою Третього Райху, якби вона була створена”¹¹. По-перше, дослідник чомусь забув, що історія не знає умовного способу. По-друге, не врахував той очевидний факт, що союз ОУН і Німеччини був ситуативним. Українські націоналісти не ставили собі за мету добитися протекторату Третього рейху на кшталт урядів Хорватії чи Словаччини. Проголошення Акта створення Української Держави 30 червня 1941 р. відбулося без згоди німецьких властей і було демонстрацією самостійницької політики українського визвольного руху.

У стилі офіційного радянського історієписання представили своє бачення ідеології й політичної програми ОУН відомі дніпропетровські історики В.Іваненко та В.Якунін. Їхня монографія “ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології”, що є своєрідною полемічною відповіддю на “Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА”¹², всуціль просякнута духом критицизму. Автори намагаються переконати читача, що ідеологія ОУН зароджувалася як різновид українського фашизму й зняряддя майбутньої тоталітарної держави на кшталт націонал-соціалістичної гітлерівської Німеччини¹³.

За останні півтора десятка років відбулося суттєве прирощування знань з історії виникнення та діяльності націоналістичних організацій. Насамперед слід відзначити археографічні дослідження А.Кентія, написані в рамках проекту робочої групи з вивчення проблематики ОУН і УПА при Інституті історії України НАНУ. В одній із книг учений торкнувся питання про створення УВО, її структуру та мережу, детальніше охарактеризував основні напрями діяльності Організації, у т. ч. зв’язки з урядом ЗУНР і співпрацю з німецькою розвідкою, створив позитивний образ Є.Коновальця. Автор уперше серед українських істориків звернув увагу на той факт, що сама назва УВО з’явилася після 1924 р., тобто після розриву зв’язків частини військовиків – прибічників Є.Коновальця із середовищем Є.Петрушевича, що призвело до організаційної кризи та до виключення з Військової організації прорадянськи налаштованих членів¹⁴.

Праця А.Кентія стимулювала творчі пошуки молодшої генерації істориків. Різні аспекти підпільно-революційної діяльності УВО (участь у бойкоті перепису населення Східної Галичини в 1921 р. і виборів до польського парламенту 1922 р., експропріаційних та диверсійних акціях, робота в українському молодіжному середовищі тощо) на новій джерельній базі висвітлювали І.Гаврилів, В.Штокало, Р.Забілий, Б.Галайко, О.Дарованець та ін.

Новими дослідженнями й інтерпретаціями поповнилася історія ОУН. Пріоритет у цій ділянці наукової роботи також належить архівісту А.Кентю. Його монографія 1998 р., яка побудована в основному на матеріалах т.зв. “Українського празького архіву”, суттєво доповнила набуток істориків української діаспори. Учений детальніше розглянув організаційну структуру націоналістичної організації, вніс деякі корективи щодо персонального складу Крайової екзекутиви ОУН, охарактеризував стосунки націоналістів з українськими легальними партіями й емігрантськими центрами, торкнувся питання причин конфлікту “крайовиків” із закордонним Проводом. Висвітлюючи зовнішньополітичні орієнтири руху українських націоналістів, учений зауважив, що в тогочасній міжнародній ситуації орієнтація ОУН на III Райх була вимушеним кроком¹⁵. Цей правильний висновок А.Кентя дисонує з тезою авторів підручника з новітньої історії України для студентів історичних факультетів: “Німецькі націоналісти були для українських націоналістів справжнім взірцем. Особливо симпатизували оунівці націонал-соціалістам”¹⁶.

Праці І.Гаврилів, О.Дарованця, М.Посівнича, Я.Цецика, В.Ходака, Ю.Юрика поглиблюють наявні знання про різні напрями революційної діяльності ОУН і репресивні акції польської влади проти українського визвольного руху. У полі зору дослідників перебувають історія створення та функціонування мілітарних (парамілітарних) структур націоналістичної організації, форми й методи військової підготовки її членів. Зокрема, М.Посівнич довів, що в процесі реалізації власної воєнної доктрини ОУН підготувала значну частину західноукраїнського суспільства до збройної боротьби за незалежність України під час і після Другої світової війни¹⁷. Багатою на фактичний матеріал є стаття О.Стасюк, у якій показані місце й роль націоналістичних часописів та підпільних видань у формуванні національної свідомості західних українців¹⁸.

Історики порушили також деякі інші малодосліджені або й зовсім не вивчені представниками української діаспори питання, як-от: принципи та шляхи реалізації зовнішньої політики ОУН¹⁹, її контакти з Усташською хорватською революційною організацією²⁰, ставлення до національних меншин²¹, релігія та церква в теорії й практиці українського націоналізму²².

І.Дерев'яний започаткував ґрунтовне вивчення питання щодо проникнення в ОУН радянської агентури²³. Основними джерелами його наукової розвідки стали документи, що зберігаються у фондах “Архіву ОУН” у Києві. До них належить листування Є.Коновальця з Я.Барановським і П.Судоплатовим протягом 1936–1937 рр., а також спогади членів ПУНу (Д.Андрієвського, Я.Барановського, Р.Сушка, О.Сеника та ін.) про події 1933–1938 рр., пов’язані з роботою агентів радянської розвідки В.Хом’яка та П.Судоплатова. І.Дерев’яний виділив три етапи в проведенні операції зі знищення Є.Коновальця. Загибель лідера ОУН, як слушно зауважив дослідник, обезголовила націоналістичний рух і прискорила розкол у його рядах. Але вона також підштовхнула до формування нової структурної одиниці в ОУН – Служби безпеки.

Ця проблема знайшла дальший розвиток у монографії В.Косика, у якій досліджуються методи боротьби радянських спецслужб з українським націоналізмом у 1933–1943 рр.²⁴. На думку автора, однією з причин приспінного вбивства Є.Коновальця було його рішення скликати Збір ОУН за участю представників з України. Збір мав, між іншим, упорядкувати внутрішньоорганізаційні питання, зокрема, розв’язати проблему персонального складу ПУН та усунути непорозуміння між “Закордоном” і “Краєм”. Це, безумовно, суперечило планам “Центру” у Москві, метою якого було не лише послаблення, а взагалі знищення українського націоналістичного руху²⁵.

В останні роки виокремився новий напрям у дослідженні українського націоналістичного руху – вивчення історії його спеціальних підрозділів. Одним із засновників цього напрямку є Д.Веденєєв. Його численні праці побудовані на багатому фактичному матеріалі, насамперед архівних джерел, включаючи фонди Держархіву Служби безпеки України. Помітним історіографічним фактом стала монографія Д.Веденєєва та Г.Биструхіна, у якій розглядається розвідувальна, контррозвідувальна та бойова діяльність націоналістичних організацій²⁶. Звернувши значну увагу на контакти УВО й ОУН зі спеціальними підрозділами іноземних держав, найперше Німеччини, автори слушно зауважили: “Головною метою співробітництва слід вва-

жати бажання, за умов нестачі власних сил, залучити військово-політичні, оперативні та матеріальні можливості держав-противників основних ворогів націоналістичного руху для досягнення стратегічної мети ОУН – відновлення незалежності України²⁷. У праці Д.Веденєєва й О.Лисенка показано історичне підґрунтя проницької орієнтації українських самостійницьких сил. Крім того, автори акцентували увагу на такій складовій тактики ОУН, як намагання диверсифікувати контакти із зарубіжними державами та їх спецслужбами²⁸.

У контексті цієї проблеми треба розглядати науковий доробок О.Кучерука. В одній із статей історик показує процес зародження й функціонування розвідки УВО²⁹. У діяльності розвідувальної референтури він виділив три періоди: початковий (1920–1922), період Осипа Думіна (1922–1926) і період Рико Ярого (1926–1929). На думку автора, найпліднішим був другий період.

Інший напрям наукових досліджень, який динамічно розвивається, – створення біографічних нарисів про відомих діячів націоналістичного руху. Великим кроком на цьому шляху стали дві Всеукраїнські наукові конференції, що відбулись у Прикарпатському національному університеті ім. В.Стефаника й присвячені 100-річчю від дня народження Р.Шухевича та С.Бандери. У наукових збірниках, опублікованих за підсумками роботи конференцій, містяться змістовні статті про різні аспекти суспільно-політичного життя західноукраїнців у 20–30-х рр. ХХ ст. Важливі штрихи до історичного портрета Р.Шухевича внесли розвідки М.Литвина, О.Лисенка, Ю.Шаповала, І.Гаврилів, М.Посівнича, О.Маруценка та Н.Надурак³⁰. Концептуально-методологічні засади українського визвольного руху першої половини ХХ ст. і місце в ньому С.Бандери розкривають статті О.Удода, О.Реєнта та О.Лисенка³¹. Соціальні умови, середовище, фактори, які вплинули на формування світогляду, становлення особистості керівника ОУН(р) розглядають І.Андрухів і В.Марчук, А.Сова, М.Посівнич³². Крім того, два останні автори присвятили цьому питанню ґрунтовніші дослідження³³.

Удалу спробу розвіяти міфи радянської тоталітарної історіографії про український самостійницький рух і С.Бандеру зробив Р.Частій. Його книга написана в легкій для сприйняття й засвоєння пересічними російськомовними громадянами формі. Для автора С.Бандера – “видатна людина, завдяки своїй фанатичній вірі, за яку віддав своє життя, завдяки своїй мужності і силі волі, організаційним здібностям, енергії та іншим якостям, принесеним на вівтар незалежної України”³⁴.

Добрим підґрунтям для створення науково виваженої біографії Р.Шухевича можна вважати дисертаційне дослідження М.Вахули. Застосування методу психологічного аналізу дало змогу авторові ствердити, що Р.Шухевич був своєрідним і самотнім типом борця-підпільника, який поєднував у собі як загальні ідеї ОУН, так і залишався особистістю, здатною мислити незалежно від партійних канонів та ідеології; саме ця риса виділяє його з ряду вищого керівного складу українського визвольного руху³⁵.

Дослідники почали звертати увагу на вивчення передумов формування характеру та світогляду керівників визвольного руху, зокрема, впливу родинного оточення на становлення особистості. Значний резонанс у наукових колах України та серед широкого читачького загалу викликали праці П.Арсенича, Г.Бурнашова, Б.Яневича³⁶ та відомого дрогобицького журналіста й краєзнавця Р.Пастуха³⁷.

На науковому рівні сьогодні вивчають діяльність М.Капустянського, С.Ленкавського, Р.Ярого, О.Ольжича, В.Тимчія-Лопатинського, М.Лебеда, Р.Сушка, П.Федуна, К.Зарицької³⁸. Дочекалася спроба історико-правового дослідження судового процесу О.Басараб і “басарабівців”. Першим на цю дорогу ступив І.Гловацький³⁹. Автор показав, що О.Басараб стала символом українських революціонерів у боротьбі з польською владою, на її мужності й твердості характеру виховувалися нові покоління українців. Співробітники Центру досліджень визвольного руху у Львові О.Дарованець, В.Мороз і В.Муравський провели велику археографічну роботу з метою створення біографічного довідника про учасників націоналістичного руху 1920–1930-х рр. У додатку до третього видання книги П.Мірчука “Нарис історії ОУН” дослідники вмістили понад тисячу біографічних довідок⁴⁰. До цієї справи долучився Г.Дем’ян публікацією “Матеріали до Енциклопедії «ОУН і УПА»”⁴¹.

В останні два-три роки у контексті офіційної політики історичної пам'яті в Україні активізувалося обговорення питань, які прямо чи опосередковано пов'язані з ідеологічними та програмними засадами ОУН. Ідеться про гострі суперечки з приводу героїзації чи засудження С.Бандери, визнання чи невизнання спадщини ОУН та УПА. Поштовхом до дискусії стала епістолярна полеміка З.Когута й І.-П.Химки. Перший автор доводить, що рух українських націоналістів був рухом національно-визвольним, а відтак його не слід ототожнювати з фашизмом⁴². Натомість другий автор безапеляційно стверджує, що ОУН була типово фашистською, злочинною організацією, а тому українцям не варто приймати її спадщину за основу своєї ідентичності⁴³. Відомий київський історик Ю.Шаповал доволі обґрунтовано й у коректній формі вказав “своєму приятелеві професору Химці” на його обмежену уяву про український самостійницький рух. Свою ключову думку, яка спрямована проти концепції І.-П.Химки, автор висловив так: “[...] Полеміка про Бандеру та його спадщину – це не полеміка про те, чи був він злочинцем і ксенофобом, а про те, чи бути Україні державою. Вже тому Бандеру та його спадщину не викинути на те, що комуністична пропаганда називала «смітником історії»”⁴⁴.

Помірковані позиції щодо лідера ОУН(р) займають В.Расевич, О.Мотиль, Я.Грицак, А.Портнов⁴⁵ та інші історики й публіцисти. Вони вважають, що С.Бандера, попри його радикалізм, є символом антиколоніальної боротьби. Натомість для В.В'ятровича (і не тільки для нього) С.Бандера – не лише символ, а й національний герой. Така оцінка є наслідком не стільки політичних уподобань історика, скільки ґрунтовного знання предмета дослідження. Останнє дозволило йому спростувати численні стереотипи про історичного персонажа, причому як старі (Бандера – терорист, зрадник, колаборант), так і нові (деструктивний політик і розкольник, авторитарний лідер тощо)⁴⁶.

Підбиваючи підсумок аналізу історіографічних джерел, можемо констатувати, що зусиллями сучасних українських дослідників зруйновано створений радянською тоталітарною історіографією негативний стереотип УВО й ОУН. Історики ввели до наукового обігу чимало не відомих раніше історичних фактів, поглибивши тим самим дослідження пропагандистської, бойової та зовнішньополітичної діяльності націоналістичних організацій. Історична наука володіє значно більшою інформацією про провідників національно-визвольного руху міжвоєнної доби ХХ ст. У вивченні українського радикально-націоналістичного руху провідні позиції посідає національний канон історієписання.

Водночас існують проблеми, які потребують подальших наукових пошуків. Зокрема, історикам слід продовжувати вивчення підпільно-революційної діяльності націоналістичних організацій, зовнішньої політики Проводу українських націоналістів, остаточно розв'язати питання про празьку частину архіву ОУН. Сьогодні немає наукових біографій Є.Конювальця, С.Бандери, Р.Шухевича. Будемо сподіватися, що в найближчий час побачимо нове, комплексне дослідження про рух українських націоналістів у міжвоєнне двадцятиліття. Передбачаємо, що ідеологічні й політичні основи діяльності ОУН (зокрема, такі аспекти, як стосунки Організації з військовими структурами Третього рейху, її ставлення до поляків та євреїв, історична спадщина ОУН) і надалі залишатимуться предметом гострої полеміки в українському академічному середовищі. Причому акцент дискусій буде зміщуватися з фактологічного на теоретико-методологічний рівень.

1. Кульчицький С. Полеміка в українському суспільстві стосовно ОУН та УПА / Станіслав Кульчицький // Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів / голова редкол. Я. Ісаєвич ; упоряд. і відп. ред. Ю. Сливка (Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність, 11 / Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України). – Львів, 2004. – С. 14–26; Мандрик М. Український націоналізм: становлення в міжвоєнну добу / Марія Мандрик ; [передм. В. Вериги]. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. – С. 57–62; Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН в 1929–1939 роках / Микола Посівнич. – Львів : Вид. фірма “Афіша”, 2010. – С. 13–18.
2. Див.: Іваненко В. В. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології : монографія / Валентин Васильович Іваненко, Віктор Кузьмович Якунін. – Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2006. – С. 8, 149.
3. Мандрик М. Назв. праця. – С. 213–326.

4. Дашкевич Я. Нація та націоналізм: теоретичні проблеми та історіографічні висновки / Ярослав Дашкевич // Україна в минулому / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Львівське відділення; редкол.: Я. Дашкевич [та ін.]. – К.; Львів, 1996. – Вип. 9. – С. 177–185; Кентій А. В. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.) / А. В. Кентій. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 1998. – С. 3–17.
5. Стасюк О. Еволюція ідейно-політичних орієнтирів ОУН / Олександра Стасюк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 11: Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів / голова редколегії Я. Ісаєвич, упоряд. і відп. ред. Ю. Сливка. – Львів, 2004. – С. 56–77.
6. Квіт С. М. Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет: монографія / Сергій Миронович Квіт. – К.: РВЦ “Київський університет”, 2000. – С. 231.
7. Касьянов Г. До питання про ідеологію Організації українських націоналістів (ОУН): аналітичний огляд / Георгій Касьянов. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2003. – С. 11–20.
8. Квіт С. Націоналізм і релігія [Електронний ресурс] / Сергій Квіт. – Режим доступу: <http://kvit.ukma.kiev.ua/2011/12/націоналізм-і-релігія/>.
9. Зайцев О. Націоналізм як релігія: приклад Дмитра Донцова та ОУН (1920–1930-ті роки) / Олександр Зайцев // Наукові записки Українського Католицького Університету. – Львів, 2010. – Ч. 2: Серія “Історія”. – Вип. 1. – С. 163–189; його ж. “Інтегральний націоналізм” як теоретична модель для дослідження українського націоналістичного руху // Український визвольний рух. – Львів, 2011. – Зб. 15. – С. 5–25; його ж. ОУН і авторитарно-націоналістичні рухи міжвоєнної Європи // Укр. іст. журн. – 2012. – № 1. – С. 89–101; його ж. Український націоналізм та італійський фашизм (1922–1939) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uamoderna.com/md/98-zaitsev>.
10. Його ж. ОУН і авторитарно-націоналістичні рухи міжвоєнної Європи. – С. 100–101.
11. Там само. – С. 100.
12. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – 2-ге стер. вид. – К.: Наук. думка, 2005. – 53 с.
13. Іваненко В. В., Якунін В. К. Назв. праця. – С. 107.
14. Кентій А. В. Українська військова організація (УВО) в 1920–1928 рр.: короткий нарис / А. В. Кентій. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 1998. – С. 14.
15. Кентій А. В. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.) / А. В. Кентій. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 1998. – С. 74–76.
16. Новітня історія України (1900–2000): підручник / [А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусєв, В. М. Литвин та ін.]. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К.: Вища школа, 2002. – С. 302.
17. Посівнич М. Назв. праця. – С. 272.
18. Стасюк О. Видавнича діяльність ОУН міжвоєнного періоду / Олександра Стасюк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича; голова редкол. Я. Ісаєвич. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 377–386.
19. В'ятрович В. Основні принципи зовнішньої політики ОУН / Володимир В'ятрович // Український визвольний рух. – Львів: Вид-во “Коло”, 2004. – Зб. 3. – С. 16–29; Посівнич М. Деякі аспекти діяльності Організації Українських Націоналістів на Далекому Сході / Микола Посівнич // Український визвольний рух. – Львів: Вид-во “Мс”, 2005. – Зб. 5. – С. 97–117.
20. Ковальчук В. Історія Організації українських націоналістів та Усташської хорватської революційної організації: спроба порівняльного аналізу / Володимир Ковальчук // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2009. – № 15–16. – С. 104–110.
21. В'ятрович В. Ставлення ОУН до євреїв: формування позиції на тлі катастрофи / Володимир В'ятрович. – Львів: Вид-во “Мс”, 2006. – 144 с.; Деревінський В. Польське питання в етнонаціональній концепції ОУН / Василь Деревінський // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2008. – Зб. 12. – С. 163–180.
22. Лисенко О. Є. Релігійне питання у теорії та практиці українського націоналізму в першій половині ХХ ст. / О. Є. Лисенко // Укр. іст. журн. – 2000. – № 6. – С. 29–50; Єгрешій О. Український клерикалізм та націоналізм у міжвоєнні роки: ідейні розходження, взаємовпливи, пошуки компромісу / Олег Єгрешій, Михайло Москалюк // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2009. – № 15–16. – С. 225–229; Зайцев О. Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки) / Олександр Зайцев, Олег Баган, Василь Стефанів; [за заг. ред. О. Зайцева]. – Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2011. – 384 с.

23. Дерев'яний І. Проникнення та діяльність в ОУН агента ОГПУ-НКВД Павла Судоплатова / Ігор Дерев'яний // Український визвольний рух. – Львів : Центр дослідж. визвольного руху, 2006. – Зб. 8. – С. 102–117.
24. Косик В. Спецоперації НКВД-КГБ проти ОУН: боротьба Москви проти українського націоналізму 1933–1943. Дослідження методів боротьби / Володимир Косик. – Львів : Галицька вид. спілка, 2009. – 160 с.
25. Там само. – С. 87.
26. Веденєєв Д. В. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945 / Дмитро Валерійович Веденєєв, Геннадій Степанович Биструхін. – К. : Генеза, 2006. – 408 с.
27. Там само. – С. 352.
28. Веденєєв Д. В. Організація українських націоналістів і зарубіжні спецслужби (1920–1950-ті рр.) / Д. В. Веденєєв, О. Є. Лисенко // Укр. іст. журн. – 2009. – № 3. – С. 132–146.
29. Кучерук О. Розвідка Української військової організації та Осип Думін / Олександр Кучерук // Пам'ять століть. – 2001. – № 4. – С. 117–128.
30. Литвин М. Громадсько-політична й державотворча діяльність Романа Шухевича / Микола Литвин // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2008. – № 14. – С. 20–24; Лисенко О. Військова діяльність Романа Шухевича / Олександр Лисенко // Там само. – С. 25–30; Шаповал Ю. Роман Шухевич і політика пам'яті в сучасній Україні / Юрій Шаповал // Там само. – С. 30–35; Гаврилів І. Український націоналіст: бойовий шлях Романа Шухевича / Ігор Гаврилів // Там само. – С. 181–189; Посівнич М. Діяльність Романа Шухевича в бойовій референтурі УВО-ОУН (1923–1938 рр.) / Микола Посівнич // Там само. – С. 189–196; Марущенко О. Роман Шухевич в українському національно-визвольному русі (1929–1940) / Олександр Марущенко, Наталія Надурак // Там само. – С. 196–202.
31. Удод О. Постать Степана Бандери у контексті офіційної політики пам'яті: джерелознавчі та історіографічні проблеми / Олександр Удод // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2009. – № 15–16. – С. 21–26; Реєнт О. Бентежний дух: ескізи до портрета С. Бандери / Олександр Реєнт // Там само. – С. 17–21.
32. Андрухів І. Початок активної політичної діяльності та перший арешт Степана Бандери (за матеріалами кримінальної справи) / Ігор Андрухів, Василь Марчук // Там само. – С. 579–586; Сова А. Діяльність Степана Бандери в організації “Пласт” / Андрій Сова // Там само. – С. 260–265; Посівнич М. Діяльність Степана Бандери в Крайовій екікутиві ОУН (1930–1934 рр.) / Микола Посівнич // Там само. – С. 303–309.
33. Роман Шухевич – пластун. Юнацькі та молоді роки Головного Командира Української Повстанської Армії / [упоряд. А. Сова]. – К. ; Львів ; Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. – 168 с.; Посівнич М. Степан Бандера – життя, присвячене свободі / Микола Посівнич. – Торонто ; Львів : Вид-во “Літопис УПА”, 2008. – 112 с. – (Серія “Події і люди”; кн. 3).
34. Частий Р. В. Степан Бандера: мифы, легенды, действительность / Руслан Викторович Частий. – Х. : Фолио, 2007. – С. 379.
35. Вахула М. Є. Роман Шухевич – військовий і політичний діяч : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / М. Є. Вахула. – Львів, 2010. – 20 с.
36. Арсенич П. Рід Шухевичів / Петро Арсенич. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2005. – 264 с.; Арсенич П. Степан Бандера та його родина / Петро Арсенич, Геннадій Бурнашов, Богдан Яневич. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – 368 с.
37. Пастух Р. Родинний архів Степана Бандери / Роман Пастух. – Дрогобич : Коло, 2008. – 152 с.
38. Ковальчук М. Генерал Микола Капустянський (1881–1969) / Михайло Ковальчук. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. – 128 с.; Сич О. Степан Ленкавський: життєвий шлях на тлі історії ОУН / Олександр Сич. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1999. – 160 с.; Кучерук О. Рико Ярій – загадка ОУН / Олександр Кучерук. – Львів : ЛА “Піраміда”, 2005. – 212 с.; Іванишин П. Олег Ольжич – герольд нескореного покоління / Петро Іванишин. – Дрогобич : Відродження, 1996. – 220 с.; Шпіцер В. Крайовий провідник Володимир Тимчій-Лопатинський / Василь Шпіцер, Володимир Мороз. – Львів : Афіша, 2004. – 256 с.; Панченко О. Микола Лебедь. Життя. Діяльність. Державно-правові погляди / Олександр Панченко. – Лохвиця ; Кобеляки, 2001. – 218 с.; Овод Х. Полковник Роман Сушко (1894–1944) : На вшанування його пам'яті / Христина Овод. – Торонто : [б. в.], 2006. – 305 с.; Романюк М. Петро Федун – “Полтава” – провідний ідеолог ОУН та УПА / Михайло Романюк. – Львів ; Торонто : Вид-во “Літопис УПА”, 2009. – 128 с.; Онишко Л. Катерина Зарицька: молитва до сина / Леся Онишко. – Львів : Світ, 2002. – 176 с.
39. Гловацький І. Ю. Політичний судовий процес Ольги Басараб та “басарабівців”. Історико-правове дослідження : монографія / Іван Юхимович Гловацький. – Львів : ЛЮІ, 2004. – 208 с.

40. Дарованець О. Націоналістичний рух 1920–1930-х років (матеріали до біографічного довідника) / Олександр Дарованець, Володимир Мороз, Володимир Муравський // Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. – 3-тє вид., допов. / відп. ред. В. Мороз. – К. : Укр. вид-во, 2007. – С. 611–856.
41. Дем'ян Г. Матеріали до Енциклопедії “ОУН і УПА” / Григорій Дем'ян // Визвольний шлях. – 2002. – Кн. 9. – С. 55–61; Кн. 10. – С. 34–37, 40–52.
42. Когут З. Український націоналізм / Зенон Когут // Страсті за Бандерою: статті та есеї / [упоряд.: Т. С. Амар та ін.] – К. : Грані-Т, 2010. – С. 145.
43. Химка І.-П. Українське минуле й українське майбутнє / Іван-Павло Химка // Там само. – С. 217; Зенон Когут – Іван Химка. Українці та Бандера: розбіжні погляди // Критика. – 2010. – Ч. 3–4. – С. 11.
44. Шаповал Ю. Про визнання і знання / Юрій Шаповал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://krytyka.com/cms/front_content.php?idart=202.
45. Расевич В. Постаць у “чорно-білих” кольорах / Василь Расевич // Страсті за Бандерою... – С. 110–120; Мотиль О. Україна, Європа і Бандера / Олександр Мотиль // Там само. – С. 175–194; Грицак Я. Клопоти з пам'яттю / Ярослав Грицак // Там само. – С. 346–357; Портнов А. Контекстуалізація Степана Бандери / Андрій Портнов // Там само. – С. 388–393.
46. В'ятрович В. Бандера: старі та нові міфи / Володимир В'ятрович // Там само. – С. 50–64.

Выделены три группы современных отечественных исследователей украинского национализма межвоенного периода XX в., представлены взгляды авторов на мировоззренческие и политические установки ОУН, показан процесс приращения научных исторических знаний по истории возникновения и подпольно-революционной деятельности националистических организаций, выяснено значение просопографических разработок для углубленного изучения движения украинских националистов, спрогнозированы пути дальнейших научных поисков и дискуссий.

Ключевые слова: историография, историографический источник, украинский национализм, Украинская войсковая организация, Организация украинских националистов, идеология, подпольно-революционная деятельность.

Singled out three groups of modern of national researchers Ukrainian nationalism interwar period of XX century, are presented the views of the authors on the ideological and political directions OUN, shows the process of accretion of scientific historical knowledge of the history of and underground revolutionary activities of nationalist organizations, found out meaning biographical studies for drilling study Ukrainian nationalist movement, predicted ways to further scientific research and debate.

Keywords: historiography, historiographical source, Ukrainian nationalism, the Ukrainian Military Organization, the Organization of Ukrainian Nationalists, ideology, underground-revolutionary activities.

УДК 930.1: 94(477)

Олександр МАРУЩЕНКО, Наталія НАДУРАК

СТАНОВЛЕННЯ ОУН У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

У статті аналізуються тенденції, особливості та рівень дослідження сучасною українською історіографією процесу становлення Організації українських націоналістів. Автори визначають складні, дискусійні та найменш досліджені питання процесу формування українського націоналістичного руху й творення ОУН, роблять висновок, що в сучасній національній історіографії ґрунтовно висвітлено процес формування ідеології українського націоналізму, натомість менше уваги приділено вивченню його організаційного оформлення в ОУН. У дослідженні відзначено нагальну потребу глибокого аналізу й порівняння процесу становлення українського націоналістичного руху та інших європейських націоналістичних рухів, їх взаємозумовленість.

Ключові слова: сучасна українська історіографія, Українська військова організація, Організація українських націоналістів, український націоналістичний рух, український націоналізм.

Від початку 1990-х рр. українські історики та суспільство по-новому відкрили для себе чимало проблем національної історії, зокрема, значне зацікавлення викликало вивчення національно-визвольної боротьби Організації українських націоналістів (ОУН), що знаменувало новий етап в її дослідженні сучасною українською історіографією. Активне вивчення проблеми за роки незалежності сприяло залученню до наукового обігу сотень не відомих раніше документів, виданню чималої кількості загальних і монографічних праць, дисертаційних досліджень, статей. Важливим аспектом історії ОУН є хід формування організації, а внаслідок нинішнього різкого зростання кількості публікацій з проблеми, актуальним є історіографічний огляд й осмислення праць сучасних науковців. Перші вагомі дослідження процесу становлення ОУН належать українським зарубіжним авторам¹. Ці праці стали базою для вивчення націоналістичного руху нинішніми істориками, однак вони є досить суб'єктивними та політизованими творами. Водночас у сучасній національній історіографії піднятої нами проблеми спостерігається позитивний процес активного критичного переосмислення концепцій українських зарубіжних авторів. Особливості, тенденції та рівень дослідження сучасною українською історіографією історії ОУН, процесу її становлення у своїх розвідках висвітлили В.Футала, Н.Храбатин, С.Віднянський². Однак досі відсутнє комплексне дослідження, яке б відобразило особливості сьогоднішньої української історіографії становлення ОУН.

Початок 1990-х рр. характерний активізацією інтересу до питань виникнення та діяльності українського націоналістичного руху. Для цього етапу дослідження історії ОУН властиві романтизація боротьби, посилення в працях на спогади, роботи українських зарубіжних авторів, що не сприяло об'єктивному висвітленню проблеми. Багато брошур мали публіцистичний характер, повторювали позиції українських зарубіжних дослідників³.

Однією з особливостей сучасного історіографічного етапу дослідження проблеми є публікація великих серій збірників документів з історії національно-визвольного руху 1920–1930-х рр. Уже в другій половині 1990-х рр. з'явилися збірки матеріалів, що безпосередньо торкаються проблем формування українського націоналістичного руху, створення ОУН, її ідеології й програми⁴. У першому томі видання “Документів і матеріалів з історії Організації українських націоналістів” розміщено документи з історії ОУН у 1927–1930 рр., що розкривають процес злиття розрізнених організацій і гуртків націоналістичного напрямку в єдину ОУН, зокрема, документи про підготовку й проведення Першого Конгресу та поширення організаційної мережі ОУН⁵.

Надзвичайно важливим виданням є збірка “Євген Коновалець. «Я б'ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки...»: Невідомі документи Організації українських націоналістів. Рік 1930”, що містить критичні роздуми та оцінку першого року діяльності ОУН, висловлені Є.Коновальцем у листуванні з товаришами по організації⁶. Листування дає можливість усвідомити, як непросто розвивався український націоналістичний рух. У передмові до видання А.Кентій і В.Лозицький проаналізували обставини й організаційні моменти творення ОУН, охарактеризували постать Є.Коновальця, його роль як політичного лідера⁷.

Проблемі ідеологічного й організаційного оформлення українського націоналізму присвячений збірник “Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: Документи і матеріали”⁸. У передмові до видання та інших своїх статтях В.Муравський розглянув обставини формування нової політичної організації з націоналістичною ідеологією, висвітлив склад її засновників та учасників Першого Конгресу, звернув увагу на такі малодосліджені питання історії ОУН, як бачення державного устрою майбутньої Української держави, зміст соціально-економічної складової програми ОУН, поєднання легальних і нелегальних методів діяльності, ставлення Конгресу до Проводу українських націоналістів (ПУН) як координуючого органу⁹.

Із середини 1990-х рр. можна говорити про початок нового етапу в дослідженні історії ОУН, українська історіографія поступово звільняється від впливу праць українських зарубіжних авторів. Згуртування “груп крайнього націоналізму” в ОУН та її протистояння легальним партіям висвітлив М.Швагуляк¹⁰. Історик О.Зайцев прослідкував розмежування в 1923–1933 рр. націоналізму й національної демократії та виникнення “чинного українського націоналізму” у відповідь на історичний виклик, а початок оформлення націоналістичної течії історик відніс до часу заснування редакційного Д.Донцовим тижневика “Заграда” (березень-квітень

1923 р.)¹¹. Вагомою у вивченні генези й тенденцій розвитку організованого націоналістичного руху в середовищі міжвоєнної української еміграції стала монографія В.Троцинського, де розглянуто створення та діяльність Групи української національної молоді (ГУНМ) і Легії українських націоналістів (ЛУН), їх внесок у формування націоналістичної ідеології, шлях до інтеграції націоналістичних груп, роль у проведенні Першого Конгресу й творенні ОУН¹². Визначаючи передумови творення ОУН, Я.Грицак відмітив, що 1928 р. став водорозділом у розвитку українського політичного життя, адже участь головних українських партій у виборах до польського сейму й сенату призвела до розколу та гострої боротьби між прихильниками еволюційної й революційної, легальної та нелегальної тактик. Відмежувавшись від “угодовців”, Українська військова організація (УВО) прагнула створити нову масову організацію, яка могла б вести одночасно і легальну, і нелегальну роботу¹³. На переконання М.Кугутяка, утворення ОУН було реакцією на трагічне становище українського народу кінця 1920-х – початку 1930-х рр.¹⁴. Історію створення ОУН висвітлили у своїх статтях І.Гаврилишин і С.Кічий¹⁵. Місце та роль УВО в утворенні ОУН дослідив В.Пірович, який відзначив, що саме рішення Ради Амбасадорів 1923 р. щодо статусу Галичини та внутрішня ідейно-політична й кадрова криза в середині 1920-х рр. в УВО привели до її переоформлення в політичну організацію і формування ОУН¹⁶.

У кінці 1990-х рр. – на початку 2000 р. з’являються перші наукові роботи комплексного характеру з ґрунтовним висвітленням проблеми. Саме до таких слід віднести праці А.Кентія, І.Федика, Ю.Киричука, Г.Касьянова, О.Кучерука, М.Мандрик, П.Брицького та інших¹⁷, для яких властивими є ґрунтовна джерельна основа, прагнення до об’єктивного й неупередженого дослідження різноманітних аспектів історії ОУН, зокрема, її становлення. Значну увагу розкриттю проблеми утворення ОУН приділив А.Кентій, який прагнув довести, що український націоналізм мав історичне загальноєвропейське коріння, був природним наслідком поразки перших визвольних змагань українського народу у ХХ ст., а також розчарування пересічного громадянства в соціалістичній і ліберально-консервативній концепціях розвитку української державності. Аналізуючи передумови, обставини та причини творення ОУН, історик відзначив, що саме усвідомлення УВО того, що її замкнутість, зорієнтованість на диверсійно-розвідувальну діяльність не дозволяють їй домогтися політичного впливу на українське населення Західної України, змусили її шукати “ідеологічної підбудови”, якою спочатку мав стати “Літературно-науковий вісник” із 1922 р., а з 1923 р. – Українська Партія Національної Роботи з пресовим органом “Заграда”. На думку А.Кентія, кризова ситуація в УВО на середину 1920-х рр., потреба розширення масштабів й урізноманітнення форм і методів боротьби, активізації національно-визвольного руху диктували необхідність створення нової політичної організації, більш рішучої в засобах і діях¹⁸. Підкресливши ключову роль ідей Д.Донцова у формуванні поглядів галицької молоді на злам 1920–1930-х рр., активний вплив на неї прикладів успіху фашистів і націонал-соціалістів у своїх країнах, А.Кентій ствердив, що поява в політичному житті українства радикального напрямку політичної думки й чину, яким виступив організований націоналізм, була об’єктивно неминуча, а з появою таких молодіжних націоналістичних організацій, як ГУНМ, ЛУН, Союз української націоналістичної молоді (СУНМ), відчувалася потреба в об’єднанні, що, як вважав історик, було вимогою часу. УВО, відчуючи потребу реорганізації та слідкуючи за новоствореними молодіжними націоналістичними організаціями, ініціювала об’єднання організацій в ОУН. Як зазначив автор, “трансформація УВО в ОУН була своєчасним кроком, який дозволив уникнути кризи у радикальному відламі українського визвольного руху, зберегти кращі традиції і здобутки УВО в боротьбі за українську державність, зробити їх надбанням нового, більш чисельного загону борців за самостійну Україну, які згуртувалися у лавах ОУН”¹⁹.

Аналізуючи історію творення ОУН, І.Федик довів, що заснування ОУН було історично закономірним феноменом, а політичні умови, що склалися в Західній Україні, сприяли виникненню націоналістичних організацій²⁰. Історик описав діяльність українських молодіжних націоналістичних організацій і процес формування ідеології українського націоналізму. Автор заявив, що вже після 1925 р. в УВО розпочався період ідеологічної монолітності та зародження націоналістичної ідеології. Об’єднавчим фактором для українських націоналістичних організа-

цій, як підсумував І.Федик, стали ідеологічна спорідненість і мета, а також політичне становище Західної України та політика польської влади. Знаменним для ОУН історик назвав 1932 р., адже саме в той час завершилося становлення організації, її остаточне злиття з УВО, а також укомплектування Крайової Екзекутиви ОУН представниками молодшої генерації, світогляд якої формувалася в умовах політичних реалій 1920-х рр.

Оцінюючи політичну ситуацію, у якій опинилося західне українство в 1920–1930-х рр., Ю.Киричук вважав закономірним, що за таких умов український національний рух не міг не радикалізуватися. Адже невір'я в досягнення легальними політичними засобами державної незалежності України, утрата сподівань на традиційні цінності демократії спонукали насамперед молоде покоління західних українців шукати нових шляхів національно-визвольної боротьби, творити радикальне націоналістичне підпілля²¹. Автор відзначив, що український націоналізм не був механічним пересадженням на український ґрунт чужих зразків, а виріс на власному корені. ОУН була породженням складної міжвоєнної епохи, коли в багатьох країнах світу виникали правототалітарні рухи й партії.

У своїх дослідженнях Г.Касьянов довів, що виникнення та розвиток українського націоналізму, у тому числі й ОУН як його політичної форми, був виявом загальносвітових тенденцій²². Дослідник вважав, що публікація в 1926 р. книги Д.Донцова “Націоналізм” і дискусії довкола неї в українській публіцистиці, вихід праць ідеологів ОУН, зокрема Ю.Вассяяна, М.Сціборського, у 1920–1930-х рр. привели до ідентифікації “українського націоналізму” з відповідним політичним рухом та ідеологією (у цьому випадку – ОУН)²³. Автор узагальнив та ґрунтовно висвітлив передумови, причини та характер виникнення радикально-націоналістичного руху, серед яких: реакція на поразку Української революції 1917–1921 рр.; обструктивна політика держав щодо українського населення; розчарування частини політично активного українського суспільства в принципах демократії; моральний і політичний занепад українських політичних партій в еміграції; наявність суспільних груп, здатних на самоорганізацію під радикально-націоналістичними гаслами (студентство й українські офіцери); зростання впливів тоталітарних, праворадикальних рухів в Європі на фоні незадоволення політикою західних демократій, для яких українське питання було маргінальним; ідеологічна еволюція окремих особистостей, що мали вплив на суспільну свідомість і наявність власної традиції радикально-націоналістичного мислення. Історик також відзначив, що політичний клімат держав, де виникали осередки українського радикально-націоналістичного руху, давав можливості для його більш-менш сталого розвитку²⁴.

Процес творення ОУН висвітлив у своїй монографії О.Кучерук²⁵. Першим етапом організації українського націоналістичного руху автор назвав утворення ГУНМ у 1921 р. і ЛУН у 1925 р., а наступним – їх об'єднання в липні 1927 р. у Союз організацій українських націоналістів. Важливими кроками в реалізації об'єднавчого процесу історик вважав проведення конференцій українських націоналістів у листопаді 1927 р. та у квітні 1928 р., адже саме на них було узгоджено чимало дискусійних питань, що стосувалися характеру майбутньої націоналістичної організації.

На особливості ідеологічного й організаційного розвитку українського націоналізму звернула увагу М.Мандрик. Авторка проаналізувала роль націоналістичних центрів у консолідації української еміграції протягом 1920–1930 рр. з метою продовження визвольної боротьби²⁶. На думку дослідниці, унаслідок публіцистично-політичної діяльності Д.Донцова, а також провідних ідеологів українського націоналізму Д.Андрієвського, О.Зибачинського, Є.Онацького, О.Бойдуника, Ю.Вассяяна, Д.Квітковського, М.Сціборського, М.Ніцкевича, у 1920–1930-х рр. відбулася свідомо ідентифікація “українського націоналізму” з ОУН. М.Мандрик визначила основні етапи становлення націоналістичного руху й об'єднання розрізнених центрів в єдину політичну течію й підкреслила, що саме на еміграційні осередки було покладено завдання здійснювати всю кропітку й довготривалу підготовку до створення ОУН²⁷. Авторка підсумувала, що відокремлення націоналістичної течії від еміграційного загалу було спричинене розрізненістю, перенесенням за кордон політичних міжусобиць, небажанням української еміграції згуртуватися навколо ідеї державної самостійності. Аналізуючи ідейні витoki українського націоналізму, історик підкреслила, що він став результатом складної

взаємодії та взаємопроникнення західноєвропейських ідеалістично-волюнтаристичних і еталітаристських концепцій, а також української політичної традиції²⁸. Отож, дослідивши складний і довготривалий процес становлення ідеології українського націоналізму протягом 1920–1930 рр., М.Мандрик чітко виокремила кілька етапів, які потрібно розглядати синхронно з організаційним оформленням руху – від груп, “гуртів” до стрункої й територіально розгалуженої політичної організації, завершуючи її розколом: по-перше, визнання самостійної соборної України як єдиного політичного ідеалу спочатку в еміграційних ГУНМ, ЛУН, пізніше – галицьких СУНМ, Група української державницької молоді (ГУДМ); по-друге, накреслення основних ідейних засад націоналістичного світогляду на сторінках суто націоналістичних часописів “Національна Думка”, “Державна Нація” та одночасна участь у консолідації національних сил в еміграції; по-третє, розробка філософсько-теоретичного обґрунтування ідеології націоналізму в працях Ю.Вассіяна, Д.Андрієвського, Є.Онацького, М.Сціборського та інших, опублікованих у “Розбудові Нації”, і трансформування її в систему базових засад руху; по-четверте, налагодження розгалуженої системи пропаганди з метою поширення націоналізму в різних регіонах світу – за висловом Д.Донцова, “підготовлення революції в умах, щоб пізніше перетворилася в революцію чину”²⁹. Дослідниця відзначила, що український націоналізм виник і розвивався на тлі подібних загальноєвропейських та світових процесів, при цьому формуючи свою специфіку як інтегративний і консолідувальний чинник у житті нації, що прагнув побудови української державності.

У своїй монографії серед іншого О.Богуславський дослідив появу ГУНМ і ЛУН у 1920-х рр., проаналізував їх ідеологічно-партійні концепції³⁰. Автор розглянув твори В.Мартинця й Д.Донцова, публікації в “Національній Думці”, “Літературно-Науковому Віснику” про характер, програму й ідеологію майбутньої ОУН, прослідкував підготовку та обставини творення нової організації. Дослідник підкреслив, що виникнення українського націоналістичного руху в 1920-х рр. не було явищем випадковим, адже саме поразка національно-визвольних змагань, окупація України й репресивні заходи проти українського народу з боку польського та сталінського тоталітарних режимів викликали агресивну реакцію з боку найрадикальнішої частини української молоді. До цього додалася нищівна критика політики тогочасних українських політичних лідерів і взагалі ліберально-демократичних та соціалістичних політичних груп, які пропагували відповідні моделі суспільного устрою. На ці суспільні настрої активно впливали повідомлення про кризу демократичних інститутів у міжвоєнній Європі та швидкий розвиток і прихід до влади тоталітарних ідеологій, які виступали як яскраве протиставлення демократії. О.Богуславський ствердив, що український “інтегральний” націоналізм був своєрідним символом своєї епохи, коли західні демократії знаходилися в стані глибокої кризи, а на зміну їм розвивалися нові суспільно-політичні рухи³¹.

З кінця 1990-х рр. з’явилося чимало статей та дисертаційних досліджень, присвячених огляду різних проблем виникнення українського націоналізму. Поява молодіжних націоналістичних організацій і діяльність ОУН у Центрально-Східній Європі, чинники утвердження націоналістичної ідеології в студентському русі та внесок академічної еміграційної молоді у формування теорії українського націоналізму розглянуто в дисертаціях К.Івашенко й О.Дудніка³². Формування націоналістичного політичного напрямку, а також головні чинники, що спонукали до його появи висвітлив І.Дробот³³. Привертають увагу праці сучасного дослідника В.В’ятровича, який початком процесу становлення ідеології майбутньої ОУН назвав першу половину 1920-х рр., коли сам термін “український націоналізм” почав входити в науковий і суспільно-політичний дискурс українців³⁴. Автор виокремив три етапи в розвитку ідеології ОУН: 1920-ті рр. – період становлення націоналістичного світогляду; 1929–1940-ві рр. – утвердження на базі цього світогляду ідеології ОУН; 1940–1950-ті рр. – завершальний період формування програми українського визвольного руху. Створення ОУН, на думку В.В’ятровича, було відповіддю на вимоги часу й на цьому ж етапі відбулася професіоналізація ідеологів ОУН. Еволюцію ідейно-політичних орієнтирів ОУН дослідила О.Стасюк³⁵. Аналізуючи формування ідейних засад ОУН, В.Деревінський відзначив, що ідеологія українського націоналізму й сам націоналістичний рух були безпосередньо детерміновані тогочасними подіями межової доби, адже у світі посилювалися тоталітарні ідеології, загарбницькі плани, тривала підготовка до

чергової світової війни, тож під впливом цього актуалізувалась ідея мобілізації поневоленої й розділеної української нації до реваншу³⁶. Роль Д. Андрієвського в процесі підготовки Першого Конгресу й етапи його здійснення розглянув О. Кучерук, описавши міжособистісні відносини членів ПУН, їх внесок у розбудову майбутньої організації³⁷. Історик подав у своїй статті розроблену М. Сціборським схему майбутньої націоналістичної організації. А. Русначенко, установлюючи місце та роль ОУН в українській історії ХХ ст., відмітив, що “поява ОУН означала зародження нового напрямку українського національно-визвольного руху” і наголосив на її “вседержавному” характері³⁸.

Варто сказати, що на сучасному етапі дослідження проблеми є чимало політизованих видань, які продовжують українську зарубіжну або радянську історіографічну традицію та характеризуються відвертим підпорядкуванням політичним й ідейним потребам, свідомим запереченням, замовчуванням або перекирчуванням доведених фактів, однобокостю та тенденційністю у висвітленні³⁹. Так, у виданнях, що є продовженням радянського бачення проблеми, існування ОУН пояснюється тим, що її “взяла на утримання” гітлерівська Німеччина⁴⁰.

Довкола подій національно-визвольної боротьби 1920–1950-х рр. і досі не вщухають наукові дискусії та політичні суперечки, тож для успішного дослідження проблеми становлення ОУН ученим потрібно дистанціюватися від політичних баталій сьогодення, звернувши особливу увагу на вивчення джерельних матеріалів, особливо тих, що містяться в закордонних архівах. Безперечним позитивом є те, що сучасні дослідники активно намагаються дослідити всю сукупність історичних обставин і процес виникнення й організаційного оформлення українського націоналістичного руху. Варто зауважити, що в сучасній національній історіографії ґрунтовно висвітлено процес формування ідеології українського націоналізму, натомість менше уваги приділено вивченню його організаційного оформлення в ОУН. Досить добре розкрито сучасними українськими істориками процес консолідації молодіжних українських націоналістичних організацій в ОУН, формування програми ОУН і роль націоналістичних еміграційних організацій у проведенні Першого Конгресу. Однак досить побіжно дослідниками проаналізовано процес виникнення перших українських націоналістичних організацій, зокрема закордонних. Потребує глибшого вивчення надзвичайно важливе питання ролі й участі УВО у створенні ОУН. Актуальним залишається дослідження процесу творення відділів ОУН на еміграції. Істориками об’єктивно розглянуто передумови, обставини та причини творення ОУН. Так, аналізуючи питання загальноісторичного контексту, передумов виникнення українського націоналізму, у сучасній українській історіографії підсумовано, що український націоналістичний рух виник і розвивався на тлі подібних загальноєвропейських та світових процесів, при цьому формуючи свою специфіку. Проте важливою є нагальна потреба глибокого аналізу й порівняння процесу становлення українського націоналістичного руху й інших європейських націоналістичних рухів, їх взаємозумовленість. Із кожним роком з’являється все більше досліджень, присвячених видатним постатям ОУН, які брали безпосередню участь у творенні організації, однак висвітлення їх ролі в цьому процесі потребує ґрунтовнішого, базованого на широкій джерельній основі аналізу. Вимагає детального вивчення, з кропітким опрацюванням архівних фондів і подальшим виданням збірників матеріалів, творча спадщина провідних лідерів ОУН, визначення їх ролі в організаційному оформленні руху, творенні його політичної програми. Підсумовуючи, варто зауважити необхідність появи комплексного дослідження, присвяченого вивченню всіх аспектів процесу становлення ОУН.

1. Надурак Н. М. Українська зарубіжна історіографія про діяльність УВО-ОУН (1920–1941 рр.) / Н. М. Надурак // Гілея (науковий вісник) : зб. наук. праць. – К., 2008. – Вип. 15. – С. 126–132; Марушенко О. Висвітлення діяльності УВО-ОУН (1920–1941 рр.) в українській зарубіжній та радянській історіографіях : порівняльний аналіз / О. Марушенко, Н. Надурак // Галичина. – Івано-Франківськ, 2009. – № 15–16. – С. 572–579; Надурак Н. Становлення ОУН в українських зарубіжних дослідженнях : історіографічний огляд / Н. Надурак // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – Вип. 46 / [за ред. Р. Сіромського]. – С. 273–287.
2. Фугала В. Становлення Організації українських націоналістів (ОУН): здобутки і проблеми дослідження / Василь Фугала // Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. – Дрогобич, 2003. – Вип. 11. – С. 116–126; Фугала В. Підпільно-революційна

- діяльність УВО та ОУН протягом 1920–1930-х років у працях сучасних українських істориків / Василь Футала // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2007. – Вип. 2. – С. 204–210; Храбатин Н. Українська й польська історіографія діяльності ОУН у міжвоєнний період / Наталія Храбатин // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис: “100 років від дня народження Романа Шухевича” / [головред. М. Кугутяк]. – Івано-Франківськ, 2008. – Ч. 14. – С. 497–502; Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Польщі: основні проблеми і напрямки наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці / С. В. Віднянський // Український історичний журнал. – 2003. – № 2. – С. 39–55.
3. Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм / В. Іванишин. – Дрогобич : Вид. фірма “Відродження”, 1992. – 179 с.; Соловей Ф. Є. На коліна не стали. (Про початкові етапи творення Організації Українських Націоналістів) / Ф. Є. Соловей. – Львів : Каменяр, 1994. – 98 с.; Чайківський В. ОУН-УПА на чолі визвольної боротьби (20–50-ті роки) / Володимир Чайківський. – Тернопіль : РВВ Терноп. Крайової Ради НРУ, 1992. – 24 с.; Червак Б. Український націоналізм : дослідження, інтерпретації, портрети / Богдан Червак. – Дрогобич : Вид. фірма “Відродження”, 1996. – 40 с.
  4. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали : довідник : у 2 ч. / [упоряд.: І. О. Кресіна, В. Ф. Панібудьласка ; за ред. В. Ф. Панібудьласки]. – К. : Вища школа, 1997. – Ч. 2. – 704 с.; Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9 т. – К. : Дніпро, 2001. – Т. 7 : 20-ті – 40-ві рр. ХХ ст. / [упоряд., прим. Т. Гунчака, Р. Сольчаника]. – 440 с.
  5. Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів / [редкол.: В. Верига та ін.]. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2005. – Т. 1 : 1927–1930 / [упоряд. Ю. Черченко, О. Кучерук]. – 480 с.
  6. Коновалець Є. “Я б’ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки...”: Невідомі документи Організації Українських Націоналістів. Рік 1930. (Листування Голови Проводу ОУН Є. Коновальця і секретаря ПРУН В. Мартинця) / Євген Коновалець ; [передм.: А. Кентій, В. Лозицький]. – К. : Темпора, 2003. – 272 с.
  7. Там само. – С. 3–25.
  8. Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: документи і матеріали / [упоряд. В. Муравський]. – Львів : ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2006. – 420 с.
  9. Там само. – С. 11–13; Муравський В. Засновники Організації Українських Націоналістів / Володимир Муравський // Розбудова держави. – 2004. – № 1–3. – С. 2–15; Муравський В. Учасники Конгресу Українських Націоналістів 1929 року / Володимир Муравський // Визвольний Шлях. – 2004. – № 2. – С. 75–86.
  10. Швагуляк М. Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси: проблема політичної консолідації українського національного руху Галичини 1919–1939 рр. / Михайло Швагуляк // II Міжнародний конгрес україністів, (Львів, 22–28 серп. 1993 р.): доповіді і повідомлення. Історія : у 2 ч. / [упорядкув. Я. Ісаєвича, Я. Грицака]. – Львів : Міжнар. асоц. україністів, АН України, 1994. – Ч. 2. – С. 92–98.
  11. Зайцев О. Націоналізм і національна демократія в Західній Україні у 1920–30-х роках / О. Зайцев // II Міжнародний конгрес україністів, (Львів, 22–28 серпня 1993 р.): доповіді і повідомлення. Історія : у 2 ч. / [упорядкув. Я. Ісаєвича, Я. Грицака]. – Львів : Міжнар. асоц. україністів, АН України, 1994. – Ч. 2. – С. 85–90.
  12. Трощинський В. П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В. П. Трощинський. – К. : ІНТЕЛ, 1994. – С. 188–233.
  13. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. / Я. Й. Грицак. – К. : Генеза, 2000. – С. 198.
  14. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.) / Микола Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – С. 173.
  15. Гаврилів І. О. До історії створення ОУН / І. О. Гаврилів // Львівська політехніка. Вісник: Держава та армія. – Львів, 1999. – № 377. – С. 137–144; Кічий С. Організаційне оформлення українського націоналістичного руху у 1920-х рр. / С. Кічий // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – 1999. – Вип. 4. – С. 21–26.
  16. Пірович В. Місце та роль УВО в утворенні Організації Українських Націоналістів / Віталій Пірович // 1939 рік в історичній долі України і українців : матеріали Міжнар. наук. конф., (Львів, 23–24 верес. 1999 р.). – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2001. – С. 74–76.
  17. Кентій А. В. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.) / А. В. Кентій. – К. : Ін-т іст. України НАНУ, 1998. – 201 с.; Федик І. УНДО, ОУН: ставлення до Польщі / Іван Федик. – Львів : ВКП “ВМС”, 1998. – 80 с.; Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика / Юрій Киричук. – Львів : Добра справа, 2003. – 464 с.; Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму : монографія / Георгій Володимирович Касьянов. – К. :

- Либідь, 1999. – 352 с.; Касьянов Г. В. До питання про ідеологію Організації Українських Націоналістів (ОУН): аналітичний огляд / Г. В. Касьянов. – К. : НАН України, Ін-т іст. України, 2003. – 63 с.; Кучерук О. Рико Ярій – загадка ОУН / Олександр Кучерук. – Львів : Піраміда, 2005. – 212 с.; Мандрик М. Український націоналізм: становлення в міжвоєнну добу / Марія Мандрик. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. – 392 с.; Брицький П. П. Організація Українських Націоналістів та Українська Повстанська Армія: історія і сучасність / П. П. Брицький. – Чернівці : Рута, 2002. – 47 с.; Васюта І. К. Політична історія Західної України (1918–1939) / І. К. Васюта. – Львів : Каменяр, 2006. – 335 с.; Фіров П. Т. Історія ОУН-УПА : події, факти, документи, коментарі : лекції / П. Т. Фіров. – Севастополь : Вид-во Сев. НТУ, 2002. – 192 с.
18. Кентій А. Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956: історико-архівні нариси / Анатолій Кентій. – К., 2005. – Т. 1 : Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів. 1920–1942. – С. 63.
  19. Там само. – С. 70.
  20. Федик І. УНДО, ОУН: ставлення до Польщі... – С. 33–60.
  21. Киричук Ю. Український національний рух... – С. 13–19.
  22. Касьянов Г. В. Ідеологія ОУН: історико-ретроспективний аналіз (ревізія ідеології) / Г. В. Касьянов // Український історичний журнал. – 2004. – № 2. – С. 80.
  23. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму... – С. 302–327.
  24. Касьянов Г. В. До питання про ідеологію Організації Українських Націоналістів (ОУН)... – С. 12.
  25. Кучерук О. Рико Ярій – загадка ОУН / Олександр Кучерук. – Львів : Піраміда, 2005. – С. 64–67.
  26. Мандрик М. Український націоналізм: становлення в міжвоєнну добу / Марія Мандрик. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. – 392 с.
  27. Там само. – С. 87–210.
  28. Там само. – С. 211–255.
  29. Там само. – С. 326.
  30. Богуславський О. В. Преса міжвоєнної української еміграції і боротьба за незалежність України : історичний шлях, досвід, дискусії : монографія / О. В. Богуславський. – Запоріжжя : Просвіта, 2008. – С. 335–356.
  31. Там само. – С. 395–396.
  32. Іващенко К. В. Українські емігрантські політичні партії в І Чехословацькій республіці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / К. В. Іващенко. – Донецьк, 1999. – 19 с.; Дуднік О. Я. Український студентський рух в еміграції (Центрально-Східна Європа, 20-ті роки ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / О. Я. Дуднік. – К., 2003. – 20 с.
  33. Дробот І. І. Державно-соборницька ідея в практиці українських суспільно-політичних сил еміграції та на західноукраїнських землях (1920–30-ті рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / І. І. Дробот. – К., 2002. – 39 с.
  34. В'ятрович В. До проблеми формування ідейно-програмових засад українського визвольного руху 1920-х – 1950-х рр. / Володимир В'ятрович // Український визвольний рух : зб. 9 / Центр дослідж. визвольного руху, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2007. – С. 125–137; В'ятрович В. До питання концепції українського визвольного руху у ХХ столітті / Володимир В'ятрович // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис: «100 років від дня народження Романа Шухевича» / [голов. ред. М. Кугутяк]. – Івано-Франківськ, 2008. – Ч. 14. – С. 35–40.
  35. Стасюк О. Еволюція ідейно-політичних орієнтирів ОУН / Олександра Стасюк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2004. – № 11 : Українська Повстанська Армія у боротьбі проти тоталітарних режимів / [голова редкол. Я. Ісаєвич, упоряд. і відп. ред. Ю. Сливка]. – С. 56–77.
  36. Деревінський В. Деякі аспекти ідейних засад ОУН 1920–1930-х рр. / Василь Деревінський // Український визвольний рух : зб. 6. – Львів : Вид-во «Мс», 2006. – С. 83–94.
  37. Кучерук О. Дмитро Андрієвський і процес підготовки Першого Конгресу Українських Націоналістів 1929 р. / Олександр Кучерук // Український визвольний рух : зб. 8 / Центр дослідж. визвольного руху, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2006. – С. 76–101.
  38. Русначенко А. Організація Українських Націоналістів в українській історії ХХ століття / Анатолій Русначенко // Український визвольний рух : зб. 3 : До 75-ліття ОУН. – Львів : Вид-во «Коло», 2004. – С. 5–10.
  39. Дужий П. Степан Бандера – символ нації: ескізний нарис про життя і діяльність Провідника ОУН : у 2 ч. / Петро Дужий. – Львів : Галицька видавнича спілка, 1997. – Ч. 2. – 382 с.; Дужий П.

- Степан Бандера – символ нації: ескізний нарис про життя і діяльність Провідника ОУН : у 2 ч. / Петро Дужий. – Львів : Галицька видавнича спілка, 1996. – Ч. 1. – 190 с.; Сватко Я. Життя на грані двох світів. (Про історію ОУН від заснування і до Помаранчевої революції) / Ярослав Сватко. – [2-ге вид.]. – Львів : Галицька видавнича спілка, 2006. – 48 с.; Войцеховский А. А. Без срока давности : коллективная монография / А. А. Войцеховский ; [под ред. Г. С. Ткаченко и др.]. – Х. : Фактор, 2001. – 423 с.; Войцеховский А. А. ОУН-УПА – от национальной идеи к сотрудничеству с фашизмом / Войцеховский А. А., Ткаченко Г. С., Шульга И. В. – К., 2001. – 32 с.
- ⁴⁰. Войцеховский А. А. Украинский фашизм (теория и практика украинского интегрального национализма в документах и фактах) : монография / А. А. Войцеховский, Г. С. Ткаченко. – К. : Солюкс, 2004. – 178 с.

В статье анализируются тенденции, особенности и уровень исследования современной украинской историографией процесса становления Организации украинских националистов. Авторы определяют сложные, дискуссионные и наименее исследованные вопросы процесса оформления украинского националистического движения и создания ОУН, а также делают вывод, что в современной украинской историографии глубоко раскрыт процесс формирования идеологии украинского национализма, однако меньше внимания уделено изучению его организационного оформления в ОУН. В работе отмечено особую потребность в глубоком анализе и сравнении процесса становления украинского националистического движения и других европейских националистических движений, их взаимообусловленность.

Ключевые слова: современная украинская историография, Украинская военная организация, Организация украинских националистов, украинское националистическое движение, украинский национализм.

The main tendencies, features and the investigation level of formation process of the Organization of Ukrainian Nationalists in the modern Ukrainian historiography are analyzed in the article. The authors determine the most complicated, debatable and the least investigated issues of the process of formation of the Ukrainian nationalist movement and the creation of the OUN. She makes conclusion, that formation process of the ideology of Ukrainian nationalism is profoundly elucidated in modern Ukrainian historiography, but little attention is dedicated to the OUN's creation. An urgent necessity of deep analysis and comparison of the formation process of Ukrainian nationalist movement and European nationalist movements is noted in the study.

Keywords: modern Ukrainian historiography, Ukrainian Military Organization, Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian nationalist movement, Ukrainian nationalism.

УДК 94 (438+477)

Петро ГАВА

ДІЯЛЬНІСТЬ УВО Й ОУН МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ: СУЧАСНА ПОЛЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

Проаналізовано праці польських істориків, опубліковані після 1989 р., у яких порушується проблема діяльності Української Військової Організації (УВО) і Організації українських націоналістів (ОУН). Здійснено спробу виокремити історіографічні напрями, а також окреслити ключові моменти минулого, навколо яких розгортаються дискусії. Визначено причини появи й механізми утворення різних дослідницьких інтерпретацій. Акцентовується увага на з'ясуванні головних науково-теоретичних підходів до вивчення діяльності УВО й ОУН.

Ключові слова: сучасна польська історіографія, історіографічний напрям, націоналістичний рух, саботажна акція, пацифікація.

Проблема, винесена в назву нашої статті, сьогодні актуалізується рядом факторів, поміж яких варто назвати нагромадження історіографічних джерел, що виникли в результаті активної співпраці польських й українських істориків, а також потребу підведення підсумків

досягнень сучасної польської історичної науки в баченні українського націоналістичного руху в міжвоєнній Польщі.

Досліджувана проблема частково знайшла відображення в наукових роботах як українських, так і польських істориків. Серед них слід назвати публікації В.Футали, В.Стефаніва, Н.Храбатин, В.Менджецького, Е.Коко, Р.Тожецького, Т.Стриска, Т.Стегнера¹. Але їх розвідки характеризуються ширшими хронологічними й проблемними рамками, тому низка питань, що заслуговують належного висвітлення, залишилася поза дослідницьким полем згаданих авторів.

На нашу думку, важливим питанням залишається необхідність виокремлення серед усього масиву досліджень певних історіографічних течій, а також з'ясування всіх труднощів, що виникають під час проведення такого поділу, й оцінка можливості окресленого підходу взагалі. Попередньо потрібно наголосити, що подібного роду робота вже була проведена Г.Мотикую щодо праць, опублікованих після 1989 р., у яких досліджувалася проблема українсько-польських стосунків періоду 1939–1948 років². Дослідник виділив чотири історіографічні напрями, а саме: ревізіоністи, традиціоналісти, історики українського походження й позанауковий напрям. Тому у своїй роботі ми будемо відштовхуватися від цієї класифікації й термінології. Проте вважаємо, що, виходячи зі специфіки теми, доречним буде поділ на два напрями – ревізіоністи й традиціоналісти.

Оскільки науковці українського походження не становлять великої групи серед дослідників зазначеної проблеми, а за змістом своїх робіт виявляють більше спільних рис із польськими науковцями, ніж між собою, то вважаємо за правильне не виділяти їх в окрему групу. Наприклад, праці Р.Висоцького можна віднести до першого напрямку, а роботи В.Поліщука, якщо не зараховувати його до позанаукового напрямку, думаємо, треба віднести до групи традиціоналістів.

Окремо слід згадати роботи авторів позанаукового напрямку. Їх праці не є об'єктом нашого дослідження, адже в цих публікаціях найчастіше не дотримано критеріїв науковості, тому припускаємо, що шлях розвитку польської історіографії йде повз, а не крізь їх творчі здобутки.

У зазначеному випадку критерієм формування двох течій, окрім концептуальних розбіжностей, часто виступає вимога дотримання академічної строгості в підході до проблеми, підтвердження своїх припущень джерельними даними, критичний підхід до джерел. Саме такі риси притаманні працям представників першого напрямку – Р.Висоцького, В.Желенського, Т.Ольшанського, Т.Стриска, Р.Тожецького, А.Хойновського.

Позицію традиціоналістів влучно передає заклик Л.Кулінської писати історію в ім'я історичної правди та власного національного інтересу³. До цього напрямку також можна зарахувати Б.Гротта, К.Ладу, суперечливою видається кваліфікація розвідок Г.Мазура, А.Земби, А.Кшака, Д.Гібас-Кшак і В.Поліщука, оскільки останній більше тяжіє до позанаукового напрямку.

Однією з проблем розходжень між обома напрямками є спроба порівняння УВО й ОУН з італійським фашизмом та німецьким нацизмом чи з румунським, хорватським і словацьким націоналістичним рухом. Традиціоналісти підтримують позицію В.Поліщука й наголошують на фашистському характері названих українських організацій. Наприклад, Б.Гротт прирівнює УВО й ОУН до італійського фашизму, беручи за критерій подібність ставлення до релігії, а також припускає можливість порівняння з нацизмом, ураховуючи кількість жертв серед поляків та євреїв у період Другої світової війни⁴. Для авторів цієї групи властивим є спосіб представлення міжвоєнного періоду ОУН крізь призму українсько-польського конфлікту в часи Другої світової війни. Така думка чітко простежується в працях К.Лади⁵ й Л.Кулінської⁶, а також у дослідників пізнішого періоду – В.Філяра, В. й Е.Семашків. На думку Г.Мотики, така позиція є вигідна, бо втрачають вагу всі закиди щодо помилкової політики польських довоєнних урядів⁷.

На брак доказів зрівняння українських націоналістів з фашистами з боку ревізіоністів одним з перших звернув увагу В.Желенський спершу в статті, опублікованій в “Зошитах історичних” (1973), а пізніше у виданій 1995 р. монографії. Автор вважає, що УВО й ОУН, на початку свого існування, не прийняла від нацизму ані засад вождівства, ані расизму. Але

ознаки фашизму мали проявитися пізніше в часі Другої світової війни в бандерівській фракції⁸. Подібної позиції дотримуються А.Хойновський і Т.Стрик, котрі так само, як свого часу І.Лисяк-Рудницький⁹, вважають за доречніше порівняти український націоналістичний рух з подібними до нього румунським і хорватським, між якими існували спільні риси в культурно-історичному підґрунті¹⁰ й мала місце однакова соціальна база¹¹. Раніше таку порівняльну картину, але більш широку й загальну, представив Р.Тожецький, опираючись на документи Другого Відділу й Міністерства внутрішніх справ¹². Проте автори сходяться на тому, що основна відмінність між цими рухами й українським варіантом полягала в бездержавному становищі українців.

Якщо порівняти виділені нами два напрями, перше, що вирізняється, – це відмінний підхід до конструювання порівняльних моделей. Коли ревізіоністи дотримуються хронологічної й логічної послідовності у своїх дослідженнях, то традиціоналісти ламають причинно-наслідкову лінію і явища міжвоєнного періоду пояснюють “вигідними” подіями воєнного часу. Другий момент, що розділяє ці напрями, полягає в тому, що перші під час порівняння за критерій беруть до уваги ідеологічний складник рухів і кінцеву мету, а другі зосереджуються на методах ведення боротьби, якими обґрунтовують “справжню” сутність ОУН і безапеляційно зараховують її до фашистських рухів.

Проблема порівнюваності УВО й ОУН з іншими подібними тогочасними європейськими рухами лежить швидше в ідеологічній площині, що є темою окремого дослідження. Більше хотілося б сконцентруватися на баченні сучасною польською історіографією практичної діяльності українських націоналістів у міжвоєнній Польщі.

Знаковими роботами для обох напрямів є праці Р.Висоцького¹³ й Л.Кулінської¹⁴. Вони до певної міри засвідчують концептуальні розходження між даними течіями, але водночас було б необережним судження про репрезентативність цих дослідників для кожної з груп, оскільки в окремих конкретних випадках спостерігаються поодинокі оригінальні припущення. Наприклад, сьогодні винятковою видається позиція Т.Ольшанського в справі замаху 25 вересня 1921 р. у Львові, у результаті якого було поранено львівського воєводу Казимира Грабовського. Він підтримує свідчення виконавця замаху Степана Федака на користь того, що мішенню був сам воєвода, хоча більшість дослідників говорить про замах на Юзефа Пілсудського. Повертаючись до праці Л.Кулінської, потрібно сказати, що бачення авторки початкового періоду діяльності УВО, особливо подій 1922 р., можна звести до таких тез: методи, які використовували українські націоналісти, у двадцятих роках були чимось винятковим в Європі; без зовнішньої допомоги акції не набрали б такого розмаху; незважаючи на хорошу організацію, виступ закінчився безуспішно, оскільки проводився силами інтелігенції й не одержав підтримки серед сільського населення¹⁵. Наведені тези Л.Кулінської знаходять своє дзеркально-протилежне відображення в працях ревізіоністів. Приміром, Т.Ольшанський пише, що УВО часто користалася з прикладів ірландських рухів. Свою незалежність Ірландія виборолася більшою мірою завдяки терористичній діяльності, яку вільна британська преса популяризувала в тогочасній Європі¹⁶. Так само тезу про добру організацію виступу заперечує Р.Висоцький¹⁷.

Складнішим є питання співпраці УВО зі спецслужбами інших держав. Якщо йдеться про початок 1920-х рр., то найбільш разючим є твердження однієї групи істориків про співпрацю з радянською стороною. Цю позицію активно відстоює Л.Кулінська. Проте для дослідниці доказом такої співпраці є факт хронологічного збігу виступів УВО зі зростанням терористичних і саботажних актів, інспірованих радянською стороною¹⁸. Не ставлячи собі за мету спростувати чи підтвердити таке припущення, вважаємо за потрібне звернути увагу на той факт, що авторка не подає конкретних прикладів скоординованої співпраці, а також на брак доказів джерельного походження, які би свідчили на користь цієї версії. Тому, якщо не заперечувати таке припущення, то принаймні можемо сприймати його як неаргументоване. У цьому питанні переконливішими могли б видаватися слова Г.Мазура, але складність викликає ідентифікація вживаного автором словосполучення “ірредентистичні організації”: найвірогідніше, йдеться про Українську Військову Організацію, оскільки далі в тексті використовується її аббревіатура. Отож Г.Мазур пише, що натрапив на документ, у якому згадується про угоду з більшовиками, але, як зізнається сам автор, цей документ не підписаний і не має дати створення, хоча, за його

припущенням, міг з'явитися в 1922 р.¹⁹. Дослідник посилається й на таке досить суперечливе джерело, як документ, надрукований під назвою “Правда про Українську Військову Організацію” (в оригіналі “Die Wahrheit über die ukrainische Organisation”) у журналі “Zeszyty Historyczne”, 1974, № 30. Саме в цьому документі знаходимо інформацію про те, що УВО щомісяця отримувала від більшовиків від 500 до 600 доларів²⁰. Проте ідентифікація цього документа близька до попереднього прикладу. Ідеться про те, що в оригіналі над назвою документа вручну, важким до прочитання почерком, дописано: “Матеріал проти Коновальця від його попереднього співробітника Думіна переказаний панові Бандрівському”²¹. З огляду на роль, яку відіграв Осип Думін після 1925 р. у стосунках з Є.Коновальцем²², важко сумніватися в правдивості цього напису, але існує теж думка про причетність до появи цього документа Р.Ярого²³.

У згаданій справі А.Кшак і Д.Гібас-Кшак пишуть про розмови, що велися між керівниками УВО й офіцерами високого рангу розвідки Радянської Росії (пізніше – СРСР) і діячами комуністичної партії²⁴, але про те, чи були вони результативними, ніяких відомостей не подають. Можливість укладання такого договору категорично відкидають ревізіоністи. Однак, наприклад, Т.Ольшанський припускає, що радянська розвідка, а також польська й чеська, мала в цій організації своїх агентів²⁵. Більше цю тезу розвиває Р.Висоцький. На його думку, більшовики намагалися використати діяльність УВО, тому проникали до її бойових структур, а також послуговувалися посередниками з оточення Диктатора ЗУНР, агітували керівництво УВО, намовляючи колишніх співтоваришів, котрі перейшли на радянський бік. Але, як вважає Р.Висоцький, незважаючи на безуспішність таких намірів, провокативна діяльність не пройшла без сліду й призвела до внутрішньоорганізаційного конфлікту²⁶.

Питання відображення в польській історіографії взаємин націоналістичного руху з радянською стороною при ближчому ознайомленні із самим предметом досліджень виглядає ще більш заплутаним. З одного боку, на заваді стоїть суб'єктивний фактор, а саме – розмите чи, радше, спрощене розуміння деякими авторами поняття “українські націоналісти”. Як приклад можна навести статтю вже згадуваних дослідників А.Кшак і Д.Гібас-Кшак під назвою “Działania dywersyjne ukraińskich nacjonalistów i przeciwdziałanie kontrwywiadu wojskowego II Rzeczypospolitej w latach 1921–1939”. Автори присвятили їй в основному проблемі диверсійної й розвідувальної діяльності структур, створення яких ініціювали та підтримували радянські спецслужби, хоча в кінці статті коротко охарактеризовано діяльність УВО й ОУН. Тому не зовсім зрозуміло, кого стосуються висновки авторів про те, що діяльність українських угруповань й організацій, без огляду на їх політичну орієнтацію, приносила користь тільки двом сусідам Речі Посполитої – Німеччині й СРСР, а українці насправді були використовувані урядами та спецслужбами тих двох держав для їх партикулярних цілей у рамках багатосторонньої закордонної політики²⁷. На нашу думку, якщо не брати до уваги частину тексту статті, присвячену УВО й ОУН, що становить близько 10% усього обсягу, то більш логічною видавалась би назва, узятя з монографії А.Кшака “Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej przeciwko radzieckim służbom specjalnym 1921–1939”²⁸. Так само не до кінця зрозуміло, кого має на увазі Л.Кулінська, пишучи, що серед диверсантів, котрі надходили із-за східного кордону, багато було націоналістів²⁹. Тезу про використовуваність націоналістичного руху третіми силами відкидає Р.Висоцький. На його думку, УВО не проводила розвідувальних операцій протягом усього періоду свого існування, а співпраця з розвідувальними службами інших держав мала на меті отримання допомоги, необхідної для діяльності організації. Також дослідник пише, що надмірний наголос польської влади на співпраці з німецькою розвідкою створив атмосферу, яка змусила керівництво УВО занедбати діяльність такого роду³⁰.

З іншого боку, проблемність породжують об'єктивні чинники, а саме – суперечливість джерельної бази. Показовим прикладом є відображення в дослідженнях польських науковців проблеми виникнення партизанського загону С.Мельничука й П.Шеремети. Р.Тожецький пише, що цей загін був створений за ініціативою УВО й склався з 50-ти бойовиків, які проводили акції в повному складі або ділилися на менші групи³¹. Така версія збігається з даними П.Мірчука³², працею якого (мається на увазі видання 1968 р.), напевно, користувався автор. Проте Г.Мотика припускає, що створення загону могло бути інспіроване комуністами, і нараховував він тільки 12 осіб³³. Таке число взяте з праці С.Ріпецького “Українське січове стрілецьтво (ви-

звольна ідея і збройний чин)”. Такі ж дані подає Л.Кулінська, посилаючись на розвіддані Другого Відділу Головного Штабу (Oddział II Sztabu Głównego WP)³⁴. Не відходячи від теми, слід згадати, що й у сучасній колективній пам’яті (під цим визначенням розуміємо історичну пам’ять – як наші знання про минуле, так і соціальну пам’ять прожитого нами досвіду³⁵) існує згадка про “червону дванадцятку”, під якою розуміється загін Шеремети й Мельничука, який вислали більшовики з метою посилення дестабілізаційних процесів у Польщі, і складався він з 50 чоловік³⁶.

Говорячи про можливу співпрацю з радянською стороною, більшість дослідників сходиться на тому, що такі припущення можна використовувати, але тільки до 1925 р. Власне, після розколу в УВО й відокремлення ЗУНРО (Західно-Українська Народна-Револуційна Організація) проявився чіткий антикомуністичний й антирадянський курс³⁷. Хоча Л.Кулінська вважає, що бойовики УВО й пізніше продовжували співпрацювати з більшовиками³⁸.

Дослідження ОУН у Польщі привертає сьогодні все більше уваги вчених, але створення синтетичних узагальнюючих праць іноді не враховує здобутки найновіших досліджень, тому й досі в публікаціях можна зустріти “присутність” Е.Пруса. Це породжує не тільки продовження його концептуального вектора, а й копіювання помилкових емпіричних даних³⁹. Однак і в професійному академічному середовищі існують розбіжності щодо окремих питань. Напевно, найбільш обговорюваною й суперечливою є проблема саботажної акції ОУН або так званого “другого виступу” УВО. Розбіжності стосуються такого кола питань: хто був ініціатором виступів і проти кого вони були спрямовані; чи існував зв’язок з посиленням польсько-німецької конфронтації; результати саботажної акції й проведення операції умиротворення (“пацифікації”).

Традиціоналісти наголошують на скоординованості дій з німецькою стороною⁴⁰. Та навіть більше, на думку Л.Кулінської, кожного разу, коли доходило до міжнародних напружень, УВО й ОУН, укриваючись під захисною парасолькою Німеччини, були ефективно нею використовувані, аби шкодити Польщі⁴¹. Хоча сам конфлікт авторка намагається звести до соціально-економічного рівня, у чому вбачає інспірацію лівих сил “на чолі з соціалізмом і комунізмом”, але вважає, що напади були скеровані в першу чергу проти корінної людності польської національності⁴². Також А.Земба й Г.Мазур одностайні в тому, що акція мала плановий характер і намітив її сам Є.Коновалець⁴³. На противагу їм Р.Висоцький твердить, що “частинний виступ” розпочато та зінційовано молодими кадрами Юнацтва ОУН і він не мав нічого спільного з тогочасним напруженням на міжнародній арені, а саме – німецькою антипольською пропагандою⁴⁴. Драматичнішою виглядає ситуація в справі “пацифікації”, оскільки в новіших дослідженнях простежується тенденція до перегляду попередніх висновків. Це стосується насамперед термінології. Наприклад, Г.Мазур пропонує відмовитися від терміна “пацифікація”, бо ним після Другої світової війни називали німецькі акції в селах, пов’язані з масовими екзекуціями. Натомість автор пропонує визначення “політична репресивна акція”. Серед досліджень, присвячених “пацифікації”, на окреме місце могла би претендувати нова праця А.Земби, тому що автор закидає всім дослідникам, які писали із цього приводу, залежність від ОУНівської історіографії, яка проявляється у використанні фактів, інтерпретаціях, узагальненнях, виборі мови наративу. На думку історика, уживання самої назви саботажної акції “частинний виступ” є проявом міфологізації, використовуваної в пресі ОУН⁴⁵. Хоча при детальному ознайомленні оригінальність автора в представленні цих подій видається сумнівною. Так, його висновок, що сама “пацифікація” скеровувалася проти політичної опозиції⁴⁶, раніше був запропонований А.Хойновським⁴⁷.

Подана характеристика сучасної польської історіографії діяльності УВО й ОУН міжвоєнного періоду дозволяє зробити такий підсумок. У хронологічному плані польські дослідники більше уваги приділяють періоду 1920-х – початку 1930-х рр. Якраз у цей час відбулися події, які сьогодні є джерелом суперечливих висновків. Другою особливістю хронологічного плану є намагання деяких авторів змалювати міжвоєнний період діяльності УВО й ОУН крізь призму подій, що мали місце під час Другої світової війни.

У тематичному відношенні найбільш дискусійними залишаються дві проблеми: зовнішній фактор (контакти з іншими державами, проведення розвідувальної діяльності тощо) і мето-

ди ведення боротьби. Саме ці два моменти використовуються дослідниками для пошуку аналогій з тогочасними правими рухами в Європі. Наостанок потрібно звернути увагу, що низка розбіжностей в історичних працях виникає не тільки із суб'єктивних причин, а є наслідком об'єктивних факторів, серед яких на першому місці стоять обмеженість і суперечливість джерельної бази.

1. Фугала В. Польська історіографія українського праворадикального руху міжвоєнної доби / В. Фугала // Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – 2009. – № 15. – С. 566–572; Стефанів В. Українсько-польські відносини у міжвоєнний період: інтегральний український та польський націоналізм, міжконфесійна ситуація у висвітленні польської та української історіографії / В. Стефанів // Польські студії : зб. наук. статей / [упоряд.: О. Бетлій та ін.]. – К. : Дух і літера, 2008. – № 20. – С. 119–144; Храбатин Н. Українська й польська історіографія діяльності ОУН у міжвоєнний період / Н. Храбатин // Галичина. Науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – 2008. – Вип. 14. – С. 497–502; Mędrzecki W. Druga Rzeczpospolita w historiografii polskiej po 1989 roku / W. Mędrzecki // Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku / pod red. P. Kosiewskiego, G. Motyki; Forum Europy Środkowo-Wschodniej, Fundacja im. Stefana Batorego. – Kraków : Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 2000. – S. 11–20; Koko E. Polska historiografia po 1989 roku o relacjach polsko-ukraińskich w latach 1918–1939 / E. Koko // Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku / pod red. P. Kosiewskiego, G. Motyki; Forum Europy Środkowo-Wschodniej, Fundacja im. Stefana Batorego. – Kraków : Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 2000. – S. 132–145; Torzecki R. Na temat historiografii stosunków polsko-ukraińskich w latach 1918–1956 / R. Torzecki // Dzieje najnowsze. – 1998. – № 3. – S. 103–111; Stryjek T. Stosunki Polsko-Ukraińskie XX wieku we współczesnej historiografii polskiej / T. Stryjek // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – 2000. – T. 10. – S. 253–267; Stegner T. Stosunki polsko-ukraińskie w badaniach historyków w Polsce w latach 1980–2000 / T. Stegner // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – 2010. – T. XI–XII. – S. 13–23.
2. Motyka G. Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1939–1948 w polskiej historiografii po roku 1989 / G. Motyka // Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku / pod red. P. Kosiewskiego, G. Motyki; Forum Europy Środkowo-Wschodniej, Fundacja im. Stefana Batorego. – Kraków : Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, 2000. – S. 166–178.
3. Kulińska L. O zrozumienie i przyjaźń, czyli które z wątków z naszej najnowszej historii trzeba zweryfikować, by stosunki między polskim i ukraińskim narodem wróciły do normalności / L. Kulińska // Materiały i studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich / pod red. B. Grotta. – Kraków, 2008. – S. 141.
4. Grott B. Nacjonalizm Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów jako faszizm / B. Grott // Różne oblicza nacjonalizmów : polityka-religia-etos. – Kraków : Zakład Wydawniczy “Nomos”, 2010. – S. 266–267.
5. Łada K. Ukraina dla Ukraińców! / K. Łada // Partacz Cz., Łada K. Polska wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych w czasie II wojny światowej. – Toruń : CEE Centrum Edukacji Europejskiej, 2003. – S. 93–94.
6. Kulińska L. Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922–1939 / L. Kulińska. – Kraków : Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, Księgarnia Akademicka, 2009. – S. 54–55.
7. Motyka G. Postawy wobec konfliktu polsko-ukraińskiego w latach 1939–1953 w zależności od przynależności etnicznej, państwowej i religijnej / G. Motyka // Tygiel narodów: stosunki społeczne i etniczne na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej 1939–1953: praca zbiorowa / pod red. K. Jasiewicza. – Warszawa ; Londyn : Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza Rytm; Polonia Aid Foundation Trust, 2002. – S. 323.
8. Żeleński W. Zabójstwo ministra Pierackiego / W. Żeleński // Zeszyty Historyczne. – 1973. – № 25. – S. 82.
9. Лисяк-Рудницький І. Націоналізм / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. – К., 1994. – Т. 2. – С. 251–252.
10. Stryjek T. Europejskość Dmytra Doncowa, czyli o cechach szczególnych ideologii ukraińskiego nacjonalizmu / T. Stryjek // Antypolska akcja OUN–UPA 1943–1944. Fakty i Interpretacje ; red. naukowa G. Motyka, D. Libionka. – Warszawa, 2002. – S. 25.
11. Chojnowski A. Ukraina / A. Chojnowski. – Warszawa : Trio, 1997. – S. 118.
12. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929 / R. Torzecki. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 1989. – S. 265–266.

13. Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939 : geneza, struktura, program, ideologia / R. Wysocki. – Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003. – 433 s.
14. Kulińska L. Op. cit. – S. 743.
15. Ibid. – S. 148, 182–183.
16. Olszański T. Historia Ukrainy XX w. / T. Olszański. – Warszawa : Oficyna Wydawnicza, 1994. – S. 140.
17. Wysocki R. Op. cit. – S. 47.
18. Kulińska L. Op. cit. – S. 148, 303.
19. Mazur G. Życie polityczne polskiego Lwowa 1918–1939 / G. Mazur. – Kraków, 2007. – S. 118.
20. Dumin O. Prawda o Ukraińskiej Organizacji Wojskowej / O. Dumin // Zeszyty Historyczne. – 1974. – № 30. – S. 108.
21. Ibid. – S. 103.
22. Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні / В. Косик. – Париж ; Нью-Йорк ; Львів, 1993. – С. 46.
23. Кучерук О. Розвідка Української Військової Організації та Осип Думін / О. Кучерук // Пам'ять століть. – 2001. – № 4. – С. 127.
24. Krzak A. Działania dywersyjne ukraińskich nacjonalistów i przeciwdziałanie kontrwywiadu wojskowego II Rzeczypospolitej w latach 1921–1939 / A. Krzak, D. Gibas-Krzak // Stosunki polsko-ukraińskie. Historia i pamięć / pod red. J. Marszałek-Kawa, Z. Karpus. – Toruń, 2008. – S. 210.
25. Olszański T. Op. cit. – S. 140.
26. Wysocki R. Op. cit. – S. 49.
27. Krzak A. Op. cit. – S. 217.
28. Krzak A. Kontrwywiad wojskowy II Rzeczypospolitej przeciwko radzieckim służbom specjalnym 1921–1939 / A. Krzak. – Toruń : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2007. – S. 383.
29. Kulińska L. Op. cit. – S. 303.
30. Wysocki R. Op. cit. – S. 52.
31. Torzecki R. Op. cit. – S. 62–63.
32. Мірчук П. Нариси історії ОУН 1920–1939 / П. Мірчук. – 3-є вид., допов. – К. : Укр. вид. спілка, 2007. – С. 29–30.
33. Motyka G. Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii / G. Motyka. – Warszawa, 2006. – S. 37–38.
34. Kulińska L. Op. cit. – S. 309.
35. Скульчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / С. Скульчик. – К. : Критика, 2008. – С. 27.
36. Мокрій Ю. В роки II Речі Посполитої / Ю. Мокрій // Підволочиськ : короткий ілюстрований історичний нарис [Електронний варіант] / Мокрій Ю. – Режим доступу : <http://pidvolochysk.info/rich-rospolyta-2.html>.
37. Wysocki R. Komuniści versus nacjonałiści. Konfrontacja i walka o wpływ pomiędzy Komunistyczną Partią Zachodniej Ukrainy a Organizacją Ukraińskich Nacjonalistów w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1929–1938 / R. Wysocki // Rocznik Chełmski. – 2007. – T. 11. – S. 177–198; Torzecki R. Op. cit. – S. 260; Mazur G. Op. cit. – S. 124.
38. Kulińska L. Op. cit. – S. 193.
39. Grünberg K. Trudne sąsiedztwo. Stosunki polsko-ukraińskie w X–XX wieku / K. Grünberg, B. Sprengel. – Warszawa, 2005. – S. 419.
40. Zięba A. Lobbying dla Ukrainy w Europie międzywojennej. Ukraińskie Biuro Prasowe w Londynie oraz jego konkurenci polityczni (do roku 1932) / A. Zięba. – Kraków : Księgarnia Akademicka, 2010. – S. 368.
41. Kulińska L. Działalność terrorystyczna ukraińskich organizacji nacjonalistycznych w Polsce w okresie międzywojennym / L. Kulińska // Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej. – 2010. – № 7–8 (116–117). – S. 51.
42. Kulińska L. Op. cit. – S. 60–61.
43. Zięba A. Op. cit. – S. 368; Zięba A. Ukraińcy w Kanadzie wobec Polaków i Polski (1914–1939) / A. Zięba. – Kraków, 1998. – S. 302; Mazur G. Problem pacyfikacji Małopolski Wschodniej w 1930 r. / G. Mazur // Zeszyty Historyczne. – 2001. – № 135. – S. 4.
44. Wysocki R. Op. cit. – S. 129.
45. Zięba A. Op. cit. – S. 661.
46. Zięba A. Op. cit. – S. 380.
47. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939 / A. Chojnowski. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk, 1979. – S. 159.

Проанализированы работы польских историков, опубликованные после 1989 года и затрагивающие проблему деятельности Украинской Военной Организации (УВО) и Организации украинских националистов (ОУН). Предпринята попытка выделить историографические направления, а также определить ключевые моменты прошлого, вокруг которых разворачиваются дискуссии. Определены причины появления и механизмы образования разных исследовательских интерпретаций. Акцентируется внимание на выяснении главных научно-теоретических подходов к изучению деятельности УВО и ОУН.

Ключевые слова: современная польская историография, историографическое направление, националистическое движение, саботажная акция, пацификация.

The works of the Polish historians published after 1989, where the problem of the Ukrainian Military Organization (UVO) and the Organization of the Ukrainian Nationalists (OUN) is touched, are analyzed. An attempt to distinguish the historiography course and also to outline key points of the past, around which the debates unfolds, was made. The causes and mechanisms of genesis different research interpretations was defined. It was emphasized the necessity to explore key research approaches to the study of UVO–OUN activity.

Keywords: contemporary Polish historiography, historiography course, nationalist movement, sabotage action, pacification.

УДК 94(477)

Роман ПУЙДА

ІСТОРИОГРАФІЯ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УНДО

У статті йдеться про діяльність Української парламентської репрезентації в польському сеймі й сенаті, проаналізовано історіографію проблеми. Подано характеристику політичних партій Західної України міжвоєнного періоду, простежено діяльність УПР.

Ключові слова: Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), парламент, депутат, праці, учені, політика, діяльність.

Праця українських депутатів і сенаторів у вищому законодавчому органі Польщі в міжвоєнний період ХХ ст. привертала увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних істориків, передусім польських. Однак сьогодні немає синтетичного дослідження, яке б відтворювало цілісну картину парламентської діяльності УНДО у 1935–1939 рр. Автори здебільшого обмежуються загальними твердженнями або ж торкаються окремих маловідомих аспектів проблеми.

Праці, присвячені історії парламентаризму на західноукраїнських землях у другій половині 1930-х рр., за часом їх появи можна поділити на декілька груп: 1) наукові, науково-популярні та публіцистичні розвідки міжвоєнного періоду; 2) дослідження радянських і діаспорних учених; 3) роботи, які побачили світ у роки незалежності України. Незважаючи на доволі значний історичний проміжок, у роки радянської влади проблема практично не вивчалася, а науковці діаспори зосередили свою увагу, передусім, на проблемі розгортання національно-визвольного руху в краї у 20–40-х рр. ХХ ст., боротьбі з німецьким окупаційним режимом.

Першими парламентську працю українських депутатів у вищому законодавчому органі Польщі спробували охарактеризувати відомі українські громадсько-політичні діячі. Крізь призму власного бачення та особисті позиції члени УНДО та їхні опоненти показали особливості виборчих кампаній у Східній Галичині, розповіли про перепони польської влади, визначили пріоритетні проблеми УПР у 1928–1939 рр.

Окремою сторінкою у вивченні парламентської діяльності українських депутатів і сенаторів у 1928–1930-х рр. стали роботи представників конформістських політичних сил. Серед численних розвідок виділимо праці одного з лідерів УХО Г.Хомишина “Українська проблема”¹ та ідеолога польсько-українського порозуміння С.Лося. Зокрема, останній у працях “За кон-

структивну політику на Червоній Русі”², “Міжнародне становище Польщі та галицькі українці”³, проаналізувавши боротьбу УПР і проурядової більшості в парламенті Польщі, закликав обидві сторони до діалогу, зважаючи на наростаючі міжнародні загрози.

У середині 1930-х рр. П.Феденко опублікував одну з перших синтетичних праць, присвячених суспільно-політичним процесам на західноукраїнських землях у першій третині ХХ ст. У дослідженні “Український громадський рух у ХХ ст.”⁴ автор акцентував увагу на діяльності українських політичних партій, передусім УНДО. Водночас дослідник епізодично охарактеризував парламентську діяльність українських послів і сенаторів, розглянув процес підготовки скликання Всеукраїнського національного конгресу.

У дослідженнях Д.Левицького “Важкий білянс кількох місяців... Промова голови Українського клубу посла д-ра Дмитра Левицького на пленарному засіданні сойму дня 6 листопада 1934 р.”⁵, В.Целевича “Нарід, нація, держава”⁶ фрагментарно описано вимоги українців у національно-культурній і політичній сферах у 1928–1934 рр., які лунали з трибуни парламенту Польщі. Здобутки української націонал-демократії й УПР у другій половині 1920 – середині 1930-х рр. яскраво ілюструє пропагандистська праця “Як повстало і розвивалося УНДО. З нагоди 10-ліття існування”⁷.

У 1936 р. накладом видавничої спілки “Діло” побачила світ брошура “За нормалізацію польсько-українських відносин: Промова голови Української Парламентської Репрезентації посла Василя Мудрого, виголошена на пленарному засіданні сейму дня 6 грудня 1935 р. в дискусії над державним бюджетом прелімінарем на 1936/1937 р.”⁸. Зважаючи на численні критичні виступи в українській і польській пресі, спричинені політикою нормалізації, у праці голова УПР обґрунтовує необхідність продовження задекларованого курсу, боротьби за національно-територіальну автономію українських земель у складі Польщі. Водночас З.Пеленський проаналізував автономічну декларацію УНДО, ухвалену 7 травня 1938 р., охарактеризував реакцію польського політикуму та стратегію УПР після появи документа⁹.

Парламентська діяльність УНДО фрагментарно описана в працях тогочасних радянських і польських науковців. Радянські вчені, громадські діячі, які емігрували із Західної України до УСРР (А.Красін¹⁰ та ін.), виходячи з марксистсько-ленінської методології розкритикували “запроданську українську буржуазну партію” (УНДО) за “обдурювання широких верств трудящих” і “соціальну демагогію”.

Не менш критичними, проте значно об’єктивнішими та фаховішими, видалися дослідження польських учених. Зважаючи на українсько-польське протистояння у вищому законодавчому органі Другої Речі Посполитої, А.Бохенський¹¹, С.Лось¹², М.Фелінський¹³ та інші дещо упереджено й емоційно охарактеризували стратегію й тактику УНДО в парламенті Польщі, захист УПР національних і соціальних прав українського народу. Учені одержували значну підтримку відділу національностей Міністерства внутрішніх справ Польщі, а також співпрацювали з тодішніми провідними науковими інституціями, які досліджували міжнаціональні відносини, передусім Інститутом дослідження національних справ і Східним інститутом.

Отже, у міжвоєнний період ХХ ст. опубліковано велику кількість літератури партійно-політичної проблематики. Значна її частина присвячена міжпартійним зв’язкам, діяльності окремих партій, зокрема й УНДО. Низка досліджень стисло розкриває особливості парламентської праці депутатів і сенаторів УНДО в угодових акціях 1928–1939 рр. Водночас зауважимо, що праці не позбавлені суб’єктивізму та чітко виражених ідеологічних симпатій.

Цензура та заборони висвітлення окремих проблем історії України суттєво обмежували можливості радянських науковців, які характеризували парламентську діяльність УНДО. Критика “українського буржуазного націоналізму” і реакційної політики польського уряду в міжвоєнний період, класові протиріччя стали провідною темою тодішніх істориків. У такій ситуації парламентська діяльність УНДО в кращому разі замовчувалася, у гіршому – фальсифікувалася.

Домінування комуністичної ідеології яскраво помітне в працях П.Йова¹⁴, М.Герасименка¹⁵ і В.Маланчука¹⁶. Дослідники передусім намагалися показати переваги “соціалістичного будівництва” в Радянській Україні в порівнянні з політикою польського владного режиму в міжвоєнній Польщі, засудили угодовську стратегію й тактику партії, що переважала в другій

половині 1930-х рр., вважали націонал-демократів “оплотом українського буржуазного націоналізму”. Праці дослідників стали зразком для їх наступників, адже сформували загальноприйнятну методологію висвітлення партійно-політичного й парламентського життя Західної України в міжвоєнний період ХХ ст.

Справді, у другій половині 1960–1970-х рр. риторика попередників продовжили М.Зільберман¹⁷, О.Швидак¹⁸. В окреслених дослідженнях попри концепцію “братерської допомоги великого російського народу” і вирішальної ролі Великої жовтневої соціалістичної революції знаходимо фрагментарну інформацію про діяльність “запроданських партій” Західної України в міжвоєнний період. У працях Є.Галушка¹⁹, Ю.Сливки²⁰ охарактеризовано місце комуністичного руху в суспільному житті міжвоєнної Західної України. Дослідники засудили політику УНДО, скеровану на “придушення революційної боротьби трудящих Західної України проти окупаційного режиму Польщі”. З неприхованою радістю вчені констатували відсутність позитивних зрушень у польсько-українських відносинах після переходу в середині 1930-х рр. до політики нормалізації, безперспективність парламентської праці УПР у 1935–1939 рр., зважаючи на ігнорування проурядовою більшістю українських вимог, що в результаті призвело до провалу задекларованого в 1935 р. курсу УНДО.

Значну наукову цікавість у контексті досліджуваної проблеми становлять праці С.Макарчука²¹ й І.Васюти²². Останній із класово-партійних позицій проаналізував історію виникнення та організаційно-парламентську діяльність УНДО. Тавруючи націонал-демократію за прислужництво буржуазним режимам, І.Васюта все ж визнав, що УНДО – провідна політична сила Західної України, яка впродовж 1920–1930-х рр. зберігала чималий вплив на українське населення Східної Галичини, що виразно засвідчили виборчі кампанії до парламенту Польщі 1928 та 1930 рр. Певні оцінки та висновки автора, що стосуються парламентської праці депутатів і сенаторів УНДО в 1935–1939 рр., актуальні навіть для сучасної історичної науки. Зокрема, дослідник розкритикував провід партії за прагнення до співробітництва з урядом Польщі через зміну вимоги “незалежної України” на “територіальну автономію у межах Польщі”.

Окремі аспекти парламентської праці УНДО в другій половині 30-х рр. ХХ ст. стали предметом дослідження еміграційних істориків. У публікації С.Витвицького та С.Барана “Українські землі під Польщею”²³ подано характеристику політичних партій Західної України міжвоєнного періоду, простежено діяльність УПР у польському парламенті. У роботах О.Субтельного²⁴, І.Кедрина²⁵, публікаціях Т.Гунчака²⁶, збірнику статей, присвячених Є.Коновальцю²⁷, епізодично висвітлено як парламентську діяльність окремих українських депутатів і сенаторів, так й основні напрями праці УПР загалом.

Зокрема Т.Гунчак у монографії “Україна: перша половина ХХ ст.: нариси політичної історії” присвятив обмаль уваги діяльності політичних партій Західної України в другій половині 1930-х рр., акцентуючи здебільшого на діяльності ОУН і судових процесах членів ОУН, яких захищали провідні адвокати – члени УПР й УНДО. Він навів слова українського депутата В.Загайкевича, який виступив адвокатом українців на цьому судовому процесі: “Якщо спитаємо, що спонукало підсудних до того, що вони завернули з вигідної дороги животіння й пішли на шлях, на якому видніють сірі мури тюрем і примари смерті, коли спитаємо їх про те, то почуємо відповідь, яка, неначе ясний промінь, кидає гарне світло на підсудних. Ця відповідь не звучить інакше, як тільки – любов до батьківщини. Це велика стихія національної ідеї, що огорнула мозок і серце...”.

Серед перелічених еміграційних наукових розвідок на особливу увагу заслуговує збірник “Євген Коновалець та його доба”. Незважаючи на те, що парламентські баталії у вищому законодавчому органі Польщі не були пріоритетним напрямом досліджень українських діаспорних науковців, у розвідках Д.Андрієвського²⁸, Є.Онацького²⁹, З.Пеленського³⁰ приділено чимало уваги зв’язкам УПР із націоналістичним підпіллям, спільній міжнародній праці, покликаний актуалізувати українське питання на міжнародній арені.

Післявоєнна польська історіографія зазнала відчутного ідеологічного впливу радянської суспільно-політичної думки. Із цих причин дослідження проблем, пов’язаних з організаційно-ідеологічним ставленням, формами та напрямками праці українських політичних партій, передусім УНДО, відійшли на другий план, оскільки це суперечило панівним ідеологемам. Домі-

нувальна тематика тогочасних праць – вивчення соціалістичного та комуністичного руху, боротьба трудящих “проти соціального поневолення” тощо. У цьому руслі окремі аспекти досліджуваної теми порушували Р.Вапінський³¹, М.Сліва³², А.Хойновський³³.

У докторській дисертації М.Кугутяка³⁴ і кандидатських дисертаціях О.Кондратюка³⁵, О.Гаврилів³⁶, що побачили світ упродовж 1990-х рр., у контексті досліджуваних проблем значну частину матеріалу присвячено суспільно-політичним процесам на західноукраїнських землях упродовж 1935–1939 рр.

1. “Українська проблема”. Написав для духовної і світської інтелігенції українського народу Г. Хомишин. – [Б. м.], 1932. – 184 с.
2. Лось С. За конструктивну політику на Червоній Русі / С. Лось. – Львів, 1933. – 84 с.
3. Лось С. Міжнародне становище Польщі та галицькі українці / С. Лось. – Львів, 1932. – 72 с.
4. Феденко П. Український громадський рух у ХХ ст. / Панас Феденко. – Подєбради : Укр. техн.-госп. Ін-т позаочного навчання, 1934. – 170 с.
5. Левицький Д. Важкий білянс кількох місяців... Промова голови Українського клубу посла д-ра Дмитра Левицького на пленарному засіданні сойму дня 6 листопада 1934 р. / Дмитро Левицький. – Львів : Діло, 1934. – 30 с.
6. Целевич В. Нарід, нація, держава / Володимир Целевич. – Львів, 1934. – 111 с.
7. Як повстало і розвивалося УНДО. З нагоди 10-ліття існування. – Львів, 1936. – 29 с.
8. Мудрий В. За нормалізацію польсько-українських відносин : промова голови Української Парламентської Репрезентації посла Василя Мудрого, виголошена на пленарному засіданні сейму дня 6 грудня 1935 р. в дискусії над державним бюджетом прелімінарем на 1936/1937 р. / Василь Мудрий. – Львів : Накл. Вид. Спілки “Діло”, 1936. – 16 с.
9. Pełenski Z. Polityka UNDO w świetle autonomicznej deklaracji Centralnego Komitetu UNDO z dnia 7 maja 1938 r. / Pełenski Zenon. – Lwów : Nasze słowo, 1938. – 112 s.; Зимний Я. Запроданці польського фашизму (“УНДО-інтервенти”) / Ярослав Зимний. – Х., 1933. – 68 с.
10. Красін А. Відтята кордонами. Нариси про Західню Україну / А. Красін. – Х., 1930. – 72 с.
11. Boheński A. Problem polsko-ukraiński w Ziemi Czerwonej / Aleksander Boheński, Stanisław Łos, Włodzimierz Bączkowski. – Warszawa, 1938. – 126 s.
12. Łoś S. Ukraińcy na łamach “Biuletynu polsko-ukraińskiego” / Stanisław Łos // Biuletyn polsko-ukraiński. – 1933. – № 24. – S. 4–6.
13. Feliński M. Ukraińcy w Polsce Odrodzonej / Michał Feliński. – Warszawa, 1931. – 448 s.
14. Йова П. Боротьба трудящих Західної України за возз’єднання з Радянською Україною / П. Йова. – Львів : Книжково-журнальне вид-во, 1954. – 113 с.
15. Герасименко М. Боротьба трудящих Західної України за возз’єднання з Радянською Україною (1921–1939 рр.) / М. П. Герасименко, Б. К. Дудикевич. – К. : Держполітвидав УРСР, 1960. – 224 с.
16. Маланчук В. Історія однієї зради / В. Ю. Маланчук. – Львів : Книжково-журнальне вид-во, 1958. – 70 с.
17. Зільберман М. Революційна боротьба трудящих Західної України / М. Й. Зільберман. – Львів : Університетвидав, 1968. – 197 с.
18. Швидак О. М. Інтернаціональна єдність трудящих Західної України (1918–1939 рр.) / О. М. Швидак. – К. : Наук. думка, 1972. – 227 с.
19. Галушко Є. Нариси історії ідеологічної та організаційної діяльності КПЗУ в 1918–1928 рр. / Є. М. Галушко. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1965. – 265 с.
20. Сливка Ю. Сторінки історії КПЗУ / Юрій Сливка. – Львів : Каменярь, 1989. – 93 с.
21. Макарчук С. Етносоціальне розвитие и національные отношения на западноукраинских землях / С. А. Макарчук. – Львов, 1983. – 255 с.
22. Васюта І. Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр. / І. К. Васюта. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1971. – 222 с.
23. Баран С. Українські землі під Польщею / Степан Баран, Степан Витвицький // Енциклопедія українознавства. – Мюнхен ; Нью-Йорк, 1949. – Т. 1. – С. 563.
24. Субтельний О. Україна. Історія / Орест Субтельний ; пер. з англ. Ю. І. Шевчук ; вступ. ст. С. В. Кульчицького. – К. : Либідь, 1991. – 512 с. : іл.
25. Кедрин І. У межах зацікавлення / Іван Кедрин ; Наук. т-во ім. Шевченка. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : [б. в.], 1986. – 523 с. – (Бібліотека українознавства ; т. 53).
26. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття : нариси політичної історії / Тарас Гунчак. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.
27. Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – 1019 с.

28. Андрієвський Д. Обставини 30-их років і Провід Українських Націоналістів / Дмитро Андрієвський // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 653–662.
29. Онацький Є. Євген Коновалець і ПУН перед проблемою розбудови ОУН в Україні / Євген Онацький // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 712–716.
30. Пеленський З. Між двома конечностями / Зенон Пеленський // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 502–524.
31. Wapiński R. Świadomość polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej / Roman Wapiński. – Łódź, 1989. – 617 s.
32. Śliwa M. Kwestia narodowościowa w publicystyce i programach socjalistów polskich w okresie Drygiej Rzeczypospolitej / Michał Śliwa // Dzieje Najnowsze. – 1983. – № 1–2. – S. 107–128.
33. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939 / Andrzej Chojnowski. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk, 1979. – 262 s.
34. Кугутяк М. Національно-політичний рух у Галичині в 1890–1939 роках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук : спец. 07.00.05 “Етнологія” / М. Кугутяк. – К., 1996. – 47 с.
35. Кондратюк О. Аграрне питання в програмах та діяльності українських політичних партій Західної України 1919–1939 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / О. Кондратюк. – Львів, 1997. – 26 с.
36. Гаврилів І. Діяльність українських політичних партій та організацій Західної України в умовах польського окупаційного режиму (1921–1939 рр.): військово-політичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 20.02.22 “Військова історія” / І. Гаврилів. – Львів, 1996. – 24 с.

В статтє идєт рєчє о дєятєльності Української парламентської рєпрєзєнтациї в польском сєйме и сенате, проанализирована историография проблемы. Подана характеристика политических партий Западной Украины межвоенного периода, прослежена деятельность УПР.

Ключевые слова: Украинское национально-демократическое объединение (УНДО), парламент, депутат, труды, ученые, политика, деятельность.

The article deals with activity of Ukrainian representation in Polish Seim and Senate, historiography of problem is analysed. The description of West Ukraine's political parties in interwar period was given, the activity of UPR was analyzed.

Keywords: Ukrainian national and democratic community, parliament, deputy, labours, scholar, policy, action.

УДК 930.2 (430) + 94 (477)

Ольга МОРОЗОВА

ПРОБЛЕМА ОУН Й УПА В ПОЛЬСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті авторка показує позицію польських й українських учених відносно українських націоналістів, звертає увагу на протилежне бачення науковцями певних гострих моментів спільної минувшини. Висловлюється сподівання про вироблення єдиного справедливого об'єктивного погляду на актуальні проблеми українсько-польських відносин.

Ключові слова: історіографія, українсько-польські відносини, ОУН й УПА.

Події часів Другої світової війни завжди викликали й будуть викликати особливу цікавість громадськості. На жаль, з плином часу, у результаті різних об'єктивних і суб'єктивних причин, воєнна тематика обросла різноманітними кривдами й домислами¹.

Певний загальний пересічний поляків, коли йдеться про українсько-польські відносини того періоду, змальовує образ українця-бульбівця, українця-бандерівця, який чинив різницю на Волині². Однак учені-історики вже давно почали відходити від такої позиції. Польські науковці ведуть активний діалог з українськими колегами з метою вироблення спільної позиції щодо гострих моментів минувшини.

Після 1989 р. відбулася переоцінка поглядів на основні питання історії України, переосмислення існуючих схем і теорій на базі використання нових джерел і фактів. Вітчизняні дослідники, оцінюючи діяльність українських націоналістів, намагаються відійти від стереотипів радянської доби. Однак і донині у свідомості людей продовжують існувати штампи стосовно гострих моментів спільного українсько-польського минулого.

У Польщі вийшла низка монографічних досліджень, присвячених польсько-німецьким, польсько-українським, польсько-єврейським і польсько-російським стосункам. Серед істориків розгорілася розлога дискусія після публікації у 2000 році праці польського еміграційного соціолога й історика Яна Томаша Гросса “*Sąsiedzi. Historia zagłady żydowskiego miasteczka*”, що збурила громадську думку в Польщі. До суспільної свідомості почала доходити гірка правда, що поляки були не тільки жертвами Другої світової війни й найчастіше невольними свідками Голокосту, але також, час від часу, як стверджував Я.Т.Гросс, його активними учасниками³.

Тадеуш Анджей Ольшанський, аналізуючи у своїх роботах ситуацію, що склалася на теренах повоєнної Польщі, зазначив, що українців фактично було позбавлено всіх прав: закривалися українські школи, влада не допускала відновлення культурного й господарського життя. У Польщі просто не мало бути українців. Разом із тим дослідник відмітив, що до певної міри процес переселення до УРСР гальмувався небажанням населення покидати рідні домівки, акціями силової протидії з боку УПА та співчуттям до знедолених частини місцевого польського населення⁴.

Сьогодні українсько-польський діалог з історичних проблем має два рівні: науковий і публічний (публіцистичний). На жаль, ці рівні рідко перетинаються, хоч однаковою мірою формують суспільну свідомість. Окрім політиків, указаною темою зацікавилися професійні історики, журналісти.

Т.А.Ольшанський у своїй праці “*Konflikt polsko-ukrainski 1943–1947*” називає події 1943–1947 рр. одними з контрверсійних моментів нашої спільної минувшини. Ці криваві зіткнення між поляками й українцями в публіцистиці сусідньої держави отримали назву “польсько-української війни”⁵. До речі, А.Л.Сова визначає підвалини проблем, що породили поглиблення польсько-українського протистояння й переселенські процеси в подіях 1939 року⁶.

Отже, праці польських істориків в основному поділяються на категорію робіт усталеного погляду на український націоналістичний рух, у яких українсько-польські відносини періоду середини ХХ століття зводяться до відносин ОУН й УПА з Армією Крайовою і характеризуються злочинними українських націоналістичних організацій у напрямі “геноциду” польського населення східних “кресів” (Г.Мазур, В.Філяр, В. і Є.Семашки, Е.Прус, А.Корман, В.Поліщук, Ж. і В.Станські та інші), і робіт більш об’єктивного погляду на проблему, заснованих на документальних джерелах (праці Г.Мотики, Т.Ольшанського, Р.Внука, Р.Тожецького та інших), де діяльність ОУН й УПА пов’язана з бажанням звільнити українські етнічні землі від поляків.

Ненаукові праці Е.Пруса, А.Кормана, В.Поліщука (учений українського походження) написані переважно зі спогадів очевидців подій, які автори використовують для доказів злочинної діяльності українців.

Колишній діяч Армії Крайової професор В.Філяр зазначає, що Волинська трагедія була результатом антипольської агітації ОУН ще до війни, а антипольську акцію українців 1943 р. пов’язує з прямим наказом Д.Клячківського про знищення польського населення. На думку І.Мищака, такими “заявами про «геноцид польського населення» на Волині та діяльність УПА на Закерзонні польські дослідники намагаються приглушити резонанс, який набув розголосу в зв’язку з незаконними діями польської влади під час проведення акції «Вісла»”⁷. В.Філяр указує й на роль німецького чинника, що сприяв розгортанню українсько-польського конфлікту: “Україна стала тереном грабіжницької економічної експлуатації для потреб воєнної економіки та джерелом дешевої робочої сили для промисловості та сільського господарства Третього Рейху. В умовах окупаційної системи тиск і терор стосувався не лише поляків, але й українців. Єдине, що німецький окупант залишив в українських руках, це достатньо широкий простір для боротьби з поляками. У своїй міжнаціональній політиці на Волині німці використовували постійно зростаюче протистояння між поляками й українцями. З цією метою

розпалювали ворожнечу й антагонізми, щоб згодом, застосовуючи принцип *divide et impera*, викликати конфлікти між поляками і українцями, і таким чином, нейтралізувати визвольну боротьбу обох народів. Фашистські окупанти вважали українців особливо придатними для того, щоб вони стали противагою для поляків⁸. Цю тезу підтверджує й український учений Юрій Сорока⁹.

Автори, що більш об'єктивно дивляться на проблему, в основному визначають причиною конфлікту між українцями й поляками в середині ХХ століття дискримінаційну політику щодо українців II Речі Посполитої, зокрема її соціальну складову, боротьбу українських селян із польськими колоністами за землю. Таку позицію підтримують відомі польські історики Т.Ольшанський, Г.Мотика та ін.¹⁰.

Р.Тожецький установив, що причиною українсько-польського конфлікту є спільна тверда позиція обох сторін у відстоюванні своїх національних прав, акцентував увагу на бажанні українців звільнити від поляків українські етнічні землі. У той самий час автор звинувачує УПА в небажанні припинити конфлікт¹¹.

У своїй роботі Г.Мотика та Р.Внук також наполягали на справедливості дій української сторони в напрямі звільнення власних територій від польського елемента¹².

Окрему категорію становлять праці польських учених українського походження – Євгена Місила, Романа Дрозда, М.Сивіцького, що написані в основному на документальному матеріалі, спогадах учасників конфлікту, подають дії українських націоналістів як “самозахист”, реакцію на дискримінаційну політику польського уряду щодо українців.

Українці сформулювали своє, протилежне бачення Волинської трагедії як акції відповіді на свавілля АК та інших польських воєнізованих формувань¹³. Ґрунтовні монографії з новими поглядами й підходами до вивчення українсько-польського протистояння ХХ ст. створили І.Льюшин¹⁴, В.Сергійчук¹⁵, М.Кучерепа¹⁶ та ін. Разом із В.Косиком, Я.Царуком й О.Денишуком автори вважають волинську різанину відплатою за антиукраїнську політику польського уряду впродовж століть.

Львівські дослідники Л.Зашкільняк і М.Крикун також підтримують думку про законне право українців на самовизначення й пов'язують Волинську трагедію із загостренням взаємних претензій української й польської сторони на фоні посилення німецького терору та репресій на українських землях. Вони зазначають, що “українська сторона ... вважала зрадою упустити новий історичний шанс відновлення Української державності, а відбудову Польщі в кордонах 1939 р. трактувала як «нову польську окупацію»”. Українські націоналісти вважали землі Волині та Східної Галичини своєрідним “П'ємонт”, з якого почнеться створення незалежної України. Отже, проблема вилилась у “кривавий міжетнічний конфлікт, який розпочався навесні 1943 р. на Волині на ґрунті взаємних звинувачень у ворожості та пособництві окупантам. Не вбачаючи у поляках союзників, а лише ворогів, ОУН-Б восени 1943 р. вирішила за допомогою УПА «очистити» терен майбутньої Української держави від поляків і під загрозою фізичної розправи витіснити їх за Буг і Сян. “В обстановці взаємного поборювання такі заклики стали запальною речовиною, що спричинила взаємне винищення цивільних мешканців, часто на побутовому ґрунті, жертвами якого на Волині та у Східній Галичині стали близько 75 тис. поляків і 35 тис. українців”¹⁷.

В.Сергійчук, підкреслюючи автохтонність українців на Волині, теж визнає антипольську акцію цілком вмотивованою¹⁸. Однією з причин українсько-польського протистояння вважає провокації поляків щодо українців перед німцями, а саме антинімецькі дії поляків під виглядом українських націоналістів, антиукраїнську політику поляків стосовно українців після проголошення ними відновлення Української держави в 1941 році. У своїх роботах автор навів багато фактів про жахливі втрати українців поляками на Холмщині, що, за його даними, відбулися в 1942 році, напередодні Волинської трагедії, хоча деякі польські вчені вказують, що події на Холмщині сталися після Волині в 1943 році¹⁹. Загалом українські історики доводять, що дискримінаційна політика уряду II Речі Посполитої щодо українського населення у 20–30-х рр. ХХ століття була чи не головним чинником, який згодом вилився в криваву трагедію.

Отже, поляки, які здебільшого є представниками репатріантів із Західної України, називають Волинську трагедію геноцидом проти населення Польщі, усю вину за тогочасні події

покладають на українців. Представники ж української сторони вважають волинську різанину відплатою за антиукраїнську політику польського уряду протягом століть. Хоча є сьогодні й представники обох сторін, які закликають до визнання подій на Волині як спільної трагедії й покладають вину за заподіяне на обидві сторони (Р.Тожецький, Г.Мотика, Р.Внук, Р.Дрозд, Є.Місило, Л.Зашкільняк, В.Крикун та ін.).

Аналізуючи причини й наслідки польсько-українського протистояння в роки Другої світової війни, Т.А.Ольшанський висловив думку, що джерелом стереотипів є ідеалізація власного народу та його позиції стосовно німецьких окупантів. Період окупації поданий як час “святого єднання народу” і спільної боротьби із загарбником, з якої випадали лиш окремі зрадники. Той стереотип, підтримуваний пропагандистською літературою всіх політичних орієнтацій, навіть не допускав думки про те, що під час окупації існувало нормальне життя, проявом якого було, між іншим, те, що бандити грабували, а вбивці – убивали, не допускаються до свідомості загалу розміри співпраці з окупантами ані розміри морального спустошення, яке несла із собою війна. Той ключовий стереотип відіграв важливу роль у приховуванні основних підвалів останнього польсько-українського конфлікту²⁰.

У свою чергу, здійснюючи аналіз польсько-українського конфлікту, Г.Мотика зосередив увагу на десятках тисяч убитих цивільних громадян, у тому числі жінок, дітей і старих; тисячах спалених сіл та містечок; понад півтора мільйона виселених людей, примушених до залишення рідних місць і доробку всього свого життя. Під тим переліком приховується вражаючий образ історії, спадок, який дістався українцям і полякам²¹. Розвідка польського науковця фактично є першою книгою, адресованою в тому числі пересічному читачеві, де автор намагався відтворити комплексну картину польсько-українських стосунків у 1943–1947 роках. На підставі зібраного матеріалу він показав перебіг кривавого конфлікту між поляками й українцями. Обрані крайні хронологічні рамки торкаються двох часто згадуваних з одного й другого боку подій – Волинської трагедії та операції “Вісла”. Ці болісні випробування глибоко врзалися в суспільну свідомість двох народів. Г.Мотика описує не тільки криваві події воєнних і перших повоєнних років, а й змальовує весь спектр непростих міжвоєнних і повоєнних польсько-українських взаємин. Він визнає право українців пам’ятати про тих, хто боровся за свободу своєї Батьківщини, але пропонує замислитися над тим, чи всі методи, що використовувалися в боротьбі за незалежність, виправдані.

Цікавим видається дослідження Г.Мотикою української еміграційної історіографії стосовно польсько-українських відносин у ХХ столітті. Зокрема, він зауважив, що загалом на суспільну свідомість поляків й українців тисне історична пам’ять про конфлікт 1943–1947 років. П.Р.Магочій оцінив конфлікт як, з одного боку, напади УПА на польські села, а з іншого боку, – відділів самооборони й згодом АК на українські села²². Виходячи із цього, польський дослідник зробив висновок: “Так чи інакше видно, що як українські, так і польські збройні формування брали участь у різанині, яка стала апогеєм ненависті поміж двома народами”²³.

Знаний польський історик Богдан Гальчак, дослідник історії лемків, теж торкається у своїх роботах проблеми УПА. Учений акцентував увагу на впливах українського націоналістичного руху на території Лемківщини. Аналіз літератури та джерел привів Б.Гальчака до таких висновків: “Можна ствердити, що постава лемківського населення по відношенню до УПА еволюціонувала. У 1945 р. українське підпілля мало впливи тільки у східній Лемківщині. У 1946 р. зросли симпатії до УПА також у західній частині регіону. Це, безсумнівно, мало зв’язок з посиленням у той час акції примусових переселень до СРСР. Постава лемків по відношенню до українських партизанів була також залежна від локальних командирів УПА. “Хрін” і “Смирний” добре розуміли специфіку лемківського населення і могли її прихилити до себе”.

Б.Гальчак наголосив на доволі слабкій підтримці УПА на Лемківщині, адже “національна свідомість цього населення допіру формувалася. Однак навіть для національно свідомих лемків рішення про підтримку підпілля було трудним. Вони здавали собі справу, наскільки мало правдоподібним є те, аби висунута далеко на захід Лемківщина увійшла до складу української держави. Із загальноукраїнської перспективи постава лемків не була, однак, винятковою. З УПА ідентифікувалася тільки частина української нації. ОУН не мала більш поважних впливів на Східній Україні. Значно більше українців служило в Червоній Армії, ніж в УПА”²⁴.

Відносинам представників польського руху Опору з ОУН й УПА присвятили свої монографії В.Філяр²⁵, Є.Місило, Волинській трагедії – В. та Е.Семашки²⁶, українсько-польському конфлікту 1943–1947 рр. у цілому – Т.Ольшанський²⁷.

Таким чином, проблема ОУН й УПА є доволі актуальною темою сьогодні, що широко представлена як в українській, так і в польській історіографії. Незважаючи на те, що існують зовсім різні позиції щодо українських націоналістів, стереотипні уявлення глибоко вкорінились у свідомості людей, приємним є намагання науковців знайти єдину об'єктивно виважену позицію із зазначеного питання. Головним результатом діяльності українських і польських учених на цьому етапі повинно стати не лише спільне розуміння трагедії, що поєднала долі обох держав, а й вироблення міцного справедливого підґрунтя для подальшого розвитку відносин України й Польщі.

1. Biuszkowski J. Stereotypy a tożsamość narodowa / J. Biuszkowski. – Warszawa, 2005. – 212 s.; Руда О. До джерел міфологізації українсько-польських відносин / О. Руда // Історичні міфи і стереотипи та міжнаціональні відносини в сучасній Україні: формування, стан, трансформації / за ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2009. – С. 332; Сінкевич Є. Г. Козацький і Ягеллонський міфи в польській та українській історіографії / Є. Г. Сінкевич // Наукові праці. Наук.-метод. журн. / МДГУ ім. П. Могили. – Миколаїв, 2008. – Вип. 83. – Т. 96 : Історія. – С. 240–242; Трухан М. Негативний стереотип українця в польській післявоєнній літературі / М. Трухан. – Мюнхен; Львів, 1992. – 218 с.
2. Filar W. “Burza” na Wołyniu / W. Filar. – Warszawa, 1997; Semaszko W. Ludobójstwo, dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945 / W. Semaszko, E. Semaszko. – Warszawa, 2000. – Т. 1, 2.
3. Stobiecki R. W poszukiwaniu nowej koncepcji dziejów narodowych (historiografia polska na przełomie XX i XXI stulecia) / R. Stobiecki // Ейдос. – 2008. – № 3. – С. 101.
4. Olszański T. A. Historia Ukrainy w XX wieku / T. A. Olszański. – Warszawa : Oficyna Wydawnicza Volumen, 1993; Olszański T. A. Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947 / T. A. Olszański. – Warszawa : Wyd-wo literackie, 2011. – 524 s.
5. Olszański T. A. Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947 / T. A. Olszański. – Warszawa : Wyd-wo literackie, 2011. – 524 s.
6. Sowa A. L. Stosunki Polsko-Ukraińskie 1939–1947 / A. L. Sowa. – Krakow : Tow-wo sympatykow Historii, 1998.
7. Мищак І. Українська і польська історіографія про Волинську трагедію 1943 р. [Електронний варіант] / І. Мищак. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/idvu/2008_18/27.pdf (дата звернення 26.03.2013).
8. Філяр В. Розвиток українського самостійницького руху на Волині у 1939–1944 рр. Виникнення УПА [Електронний варіант] / В. Філяр. – Режим доступу : <http://www.ukrhistory.narod.ru/filar-1.htm> (дата звернення 26.03.2013).
9. Сорока Ю. Польсько-українське протистояння на Волині у 1943 р. / Ю. Сорока // Краєзнавство. – 2011. – № 2. – С. 301–305.
10. Zeszyty Historyczne. – 1989. – Z. 90. – S. 159–199; Гжегож М. Антипольська акція ОУН-УПА / М. Гжегож // Ї. – 2003. – Чис. 28. – С. 36.
11. Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej / R. Torzecki. – Warszawa : Wyd-wo naukowe PWN, 1993. – 349 s.
12. Motyka G. Pany i resuny. Współpraca AK-WiN I UPA w latach 1945–1947 / G. Motyka, R. Wnuk. – Warszawa, 1997; Див.: Motyka G. Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943–1948 / G. Motyka. – Warszawa : Wolumen, 1999. – 552 s.
13. Гайдай О. Хто пожав “Бурю?” / О. Гайдай, Б. Хаварівський, В. Ханас. – Тернопіль, 1996. – 132 с.
14. Льюшин І. ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світлі польських документів) / І. Льюшин. – К., 2000; його ж. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні. – К., 2001.
15. Сергійчук В. Депортація поляків з України: невідомі документи про переселення більшовицькою владою польського населення з УРСР в Польщу в 1944–1946 рр. / В. Сергійчук. – К., 1999.
16. Україна – Польща: важкі питання : матеріали II–IV міжнар. семінарів істориків [“Українсько-польські відносини під час Другої світової війни”] / відп. ред. М. Кучерепа. – Варшава, 1998–1999. – Т. 1–4.
17. Зашкільняк Л. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. – 752 с.

18. Сергійчук В. Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни / В. Сергійчук ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Центр українознав. – К. : Укр. вид. спілка, 2003. – С. 71.
19. Сергійчук В. І. Поляки на Волині у роки Другої світової війни : документи з українських архівів і польські публікації / В. І. Сергійчук. – К. : Укр. вид. спілка, 2003. – 576 с.
20. Olszański T. A. Konflikt polsko-ukraini 1943–1947 / T. A. Olszański. – Warszawa : Wyd-wo literackie, 2011.
21. Motyka G. Od rzezi wołyńskiej do akcji Wisła. Konflikt polsko-ukraini 1943–1947 / G. Motyka. – Warszawa : Wyd-wo literackie, 2011.
22. Magocsi P. R. A history of Ukraine / P. R. Magocsi. – Toronto ; Buffalo ; London, 1996. – P. 634–636.
23. Motyka G. Polsko-ukraini skie stosunki w XX wieku w ocenie ukraińskiej historiografii emigracyjnej / G. Motyka // Warszawski Zeszyty Ukrainoznawczy. – 2008. – Т. 25–26. – S. 131.
24. Кучерепа М. М. Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.) / М. М. Кучерепа. – Луцьк, 2001 (у співавторстві); Волинь у Другій світовій війні : зб. наук. і публіц. ст., присвяч. 60-річчю визволення Волин. обл. від фашист. загарбників / голов. ред. і упоряд. М. М. Кучерепа. – Луцьк, 2004; Кучерепа М. М. Волинь 1939–1941 рр. : навч. посіб. / М. М. Кучерепа. – Луцьк, 2005 (у співавторстві); Волинь пам'ятає. Відлуння на Волині Голодомору 1932–1933 років у радянській Україні / авт.-упоряд. М. М. Кучерепа, В. В. Ткачук ; за заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк, 2008.
25. Filar W. “Burza” na Wołyniu / W. Filar. – Warszawa, 1997.
26. Semaszko W., Ludobójstwo, dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945 / W. Semaszko, E. Semaszko. – Warszawa, 2000. – Т. 1, 2.
27. Olszański T. A. Konflikt polsko-ukraini 1943–1947 / T. A. Olszański. – Warszawa : Wyd-wo literackie, 2011. – S. 4.

В статтє автор показує позицію польських и українських учених касательно українських націоналістів, обрацає внимание на противоположные мнения ученых относительно острых моментов общего прошлого. Выражается надежда формирования общего справедливого взгляда на актуальные проблемы украинско-польских отношений.

Ключевые слова: историография, украинско-польские отношения, ОУН и УПА.

In the article the author shows the position of Polish and Ukrainian scientists as for Ukrainian nationalists, put his attention on the opposite vision of scientists about the sharp moments of the common past. There is a hope as for making the common just look on the actual problems of the Ukrainian-Polish relations.

Keywords: historiography, Ukrainian-Polish relations, OUN, UPA.

УДК 930.2: 94(477.83/.86) “1941/1944”

Галина СТЕФАНЮК, Роман САВІЦЬКИЙ

СХІДНОГАЛИЦЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ 1941–1944 рр. У ВІТЧИЗНЯНИХ ДЖЕРЕЛАХ

У статті проаналізовано вітчизняні джерела, що показують історію східногалицького суспільства в 1941–1944 рр. Зроблено класифікацію джерел. Розглядається значення для наукових досліджень архівних документів і збірників опублікованих матеріалів. Охарактеризовано воєнну періодику й спогади учасників та очевидців подій 1941–1944 рр.

Ключові слова: джерела, архівні документи, нацистська окупація, східногалицьке суспільство, національно-визвольний рух.

Максимальне наближення до осмислення історичної дійсності можливе тільки завдяки залученню до наукового обігу якнайширшого кола документальних матеріалів. Для сучасної української історіографії це питання має особливу вагу (зважаючи на неоднозначну радянську

традицію історіописання, яка, попри всі позитиви, “грішила” вибірковістю використовуваних джерел). Документальна база ключових аспектів національної історії є актуалізованою, оскільки десятиліттями приховувані або незапитані величезні масиви першорядних джерел сьогодні розсекречені. Розширення джерельної бази, використання нових фактів дають можливість об’єктивно висвітлити історичний процес, а також проблему місця й ролі східногалицького соціуму в національно-визвольному русі 1941–1944 рр.

Джерелами до вивчення проблеми східногалицького соціуму в роки Другої світової війни є, насамперед, архівні документи, матеріали, опубліковані в збірниках документів, тогочасна преса, спогади та мемуари українських громадсько-політичних діячів, свідчення очевидців і кінофотофонодокументи.

Велике значення для дослідження проблематики мають архівні документи. Східногалицьке населення в роки німецької окупації перебувало в складі створеного в серпні 1941 р. на території Львівської, Дрогобицької, Станіславської й Тернопільської областей дистрикту Галичина, який входив до польського Генерального Губернаторства. Відповідно, у документах “окупаційних фондів” відображені специфічні особливості цієї зони нацистської окупації. Варто відмітити, що відсутність у фондах архівних установ документів, які б висвітлювали всі сфери життєдіяльності суспільства, пояснюється тим, що в архіви потрапило далеко не все, а тільки те, що вдалося зібрати по “гарячих” слідах, оскільки перед відступом окупантів чимало документів було знищено. У зв’язку із цим, існує нагальна потреба інтенсивного залучення до наукового обігу письмових та усних спогадів, щоденників, фотоматеріалів.

Суттєву допомогу під час вивчення проблеми дослідження надали документи, які знаходяться в ЦДАВО України. Різноманітні за своїм характером та інформативністю історичні джерела, що становлять найбільшу наукову цікавість, знаходяться у фондах 3833 “Крайовий провід Організації Українських Націоналістів на західноукраїнських землях”¹, 3959 “Український центральний комітет”² і 4329 “Генерал-губернатор округу Галичина”³.

Не вдаючись до конкретного опису кожної справи, наведемо їх загальну характеристику. Так, вагомою часткою комплексу джерел з досліджуваної теми є документи фонду 4329 ЦДАВО України⁴, що датуються 1940–1944 рр., а саме розпорядження та обіжники генерал-губернатора Галичини про організацію суспільно-громадського життя в краї.

Особливу цінність мають документи фонду 3833 “Крайовий провід Організації Українських Націоналістів на західноукраїнських землях”⁵. Радянські історики, перебуваючи під впливом догматичної ідеології, не могли припустити думку про висвітлення соціальної політики та культурно-освітньої діяльності ОУН, а зарубіжні науковці не піднімали цю тему через брак документів. Опрацьовані джерела з історії організації дають розуміння основних завдань діяльності українського націоналізму. У документах викладено мету, зміст і структурні компоненти системи національного навчання та виховання. Документи фонду репрезентують звернення, резолюції нарад представників українських націоналістів до українського народу, звернення митрополита Шептицького, огляди суспільно-політичного, господарського та культурного життя українського населення на західноукраїнських землях тощо.

Об’єктивному вивченню проблеми сприяли документи, які розкривають роботу ОУН з молоддю. На юнацтво поклалися важливі завдання в роботі з учнями шкіл і в позаурочний час, праці в культурно-освітніх товариствах.

Значну частку джерел складають матеріали опису 2 фонду 3833, що допомогли роз’яснити самоосвітній рух, ініційований ОУН, який керівництво організації розглядало як альтернативу навчанню шкільної молоді в національній школі в умовах війни, а також боротьбу з неграмотністю. Аналіз часопису “Самоосвітник” допоміг проаналізувати висвітлені у ньому навчальні дисципліни, ознайомитися із започаткованими редакцією часопису новими мистецькими рубриками, співробітництвом із суміжними освітніми організаціями, українськими видавництвами⁶.

Для цілісного вивчення досліджуваної проблеми неабияке значення мають документи фонду 3959 “Український центральний комітет”. В описі 1 вказаного фонду є дані про структуру УЦК і роботу його відділів, зокрема, шкільного, культурної праці та суспільної опіки, стенограми нарад і конференцій, бюлетень “Вісник УЦК”⁷.

Глибоке вивчення та опрацювання різноманітного за своїм походженням спектра джерел, що містяться у фондах ЦДАВО України, дали можливість аналізувати та зіставляти досліджувані нами проблеми з матеріалами іншого характеру.

Серед матеріалів Державного архіву Івано-Франківської області окуповану територію представляють документи нечисленних фондів місцевих органів окупаційної адміністрації – повітових комісаріатів (2 фонди) і місцевого самоврядування (2 фонди окружних староств, 2 – міських та 2 – волосних управи)⁸. Незважаючи на фрагментарність, у них знаходимо інформацію про повсякдення українців Галичини та їхню роль у національно-визвольному русі. Доповнюють указану інформацію матеріали колекції документів періоду Другої світової війни (Ф. Р-2179)⁹, у якій зібрано накази, протоколи допитів свідків про розстріл громадян у катівнях Станіславського гестапо, копії листів, фотографії.

Привертають увагу документи Львівського окружного¹⁰ та Львівського міського староств¹¹, серед яких містяться циркуляри, розпорядження губернаторства, староства з різних питань реалізації окупаційної політики, у яких наводяться й численні факти про умови повсякденного життя галичан у добу нацистської окупації. Так, наприклад, за документами фонду можна встановити, що закупівлю товарів першої необхідності селяни могли здійснювати лише за спеціальними талонами, що підтверджували виконання ними норм постачання сільськогосподарських продуктів для господарських установ дистрикту Галичина. Документи фондів, зокрема звіти й листування, відображають організацію допомоги населенню, військовополоненим, організацію дитячих садків, колоній. У справах фонду наявні статистичні відомості про склад населення (за результатами проведеного нацистською владою перепису в 1942 р.), документи стосовно підтвердження належності осіб до фольксдойче, списки особового складу сільських, міських управ, староства.

Щодо опублікованих джерел, то, аналізуючи матеріали, які публікувалися в СРСР, слід зазначити, що вони досить односторонньо відображають події на західноукраїнських землях у роки Другої світової війни й становище галицького суспільства зокрема. Так, переважне місце в цих збірниках займають документи, які стосуються радянського підпілля в роки війни на західноукраїнських землях, а також матеріали боротьби загонів НКВС з українським визвольним рухом. Однак вони мають певну інформаційну цінність.

Науково значущими є збірники опублікованих документів “Львівщина у Великій Вітчизняній війні (1941–1945). Збірник документів і матеріалів”¹² і “Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів”¹³. Проте в збірниках документів (із зрозумілих політичних мотивів) не подається інформація про злочини радянської адміністрації, яка покидала захоплені німецькими військами землі. Натомість будь-яка активність конкретно взятої людини на окупованій території (звісно, якщо це не була боротьба з нацистами) сприймалася радянською історичною наукою як зрада.

Окремі проблеми нашого дослідження знайшли відображення в збірнику документів і матеріалів “Культурне життя в Україні. Західні землі”¹⁴, підготовленому науковцями Інституту українознавства імені І. Крип'якевича у Львові. Серед інших видань такого характеру його виокремлює високий професійний рівень археографічного опрацювання. Джерельною основою збірника є документи фондів, які зберігаються в обласних державних архівах західних областей України, у ЦДАВО України, ЦДАГО України, Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України. Певне відображення в збірнику знайшли матеріали періодичної преси – статті, повідомлення, кореспонденції. Це документальне дослідження, підготовлене з позиції багатовимірності історичного процесу, задовольняє природне прагнення читача самому розібратися в подіях, якими відзначається суспільно-політичне та культурно-освітнє життя в західноукраїнському регіоні¹⁵.

Багато джерел, які стосуються досліджуваної проблеми, знайшли своє відображення в збірниках документів і спогадах, опублікованих після одержання Україною незалежності. Упродовж останнього десятиліття спостерігається інтенсивне археографічне опрацювання та оприлюднення документів новітньої історії України.

Зі здобуттям незалежності в Україні з'являється велика кількість хрестоматій і збірників документів. З-поміж них варто виокремити книгу “Архіви окупації: 1941–1944”¹⁶, у якій вмі-

щено огляд фондів архівів України, подано збірку статей про Другу світову війну, а також у ній міститься багато світлин того часу. У виданні під упорядкуванням Н.Маковської вперше поєднано огляди джерел, реєстри фондів, фотодокументи, дослідження, які актуалізують маловідомий широкому загалові масив документальних свідчень періоду нацистської окупації України в роки Другої світової війни. Загалом при огляді хрестоматійних збірників не важко помітити, що в них ідеться про військові дії, політичну ситуацію, але доволі вузько аналізується повсякденне життя.

Велику археографічну роботу провів також колектив авторів “Літопису УПА. Нова серія”¹⁷. Це багатотомне видання було підготовлене Національною академією наук спільно з Головним архівним управлінням при Кабінеті Міністрів України й Інститутом української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського. Документи, уміщені в цьому серійному виданні, розкривають широкий спектр проблем діяльності українського підпілля, політичну й ідеологічну боротьбу з нацизмом і комунізмом.

Загалом “Літопис УПА. Нова серія”, незважаючи на широку репрезентативність опублікованих документів, слабо розкриває особливості окупаційної політики нацистів у Галичині, а більше показує боротьбу українського підпілля з гітлерівським і сталінським режимами.

Іншою важливою групою історичних джерел є періодика воєнного часу. Серед них найбільшу цікавість для нас становлять масові щоденні газети “Краківські вісті”, “Львівські вісті”, “Українське слово”, “Станиславівське слово”, “Українська дійсність”, “Український голос”, “Стрийські вісті”, “Рогатинське слово”, “Калуський голос”, “Чортківська думка”. Вони існували, на відміну від інших видань, досить тривалий час, по суті, весь досліджуваний період, виходили регулярно й найповніше відтворювали панораму українського життя в краї.

У ряді публікацій газети “Українське слово” до читачів, зокрема, доносилися укази та розпорядження окупаційної влади. Скажімо, після приєднання галицьких земель до Генерального Губернаторства газета опублікувала “Розпорядження про адміністрацію Галичини”, у якому зазначалося, що урядовою мовою в дистрикті Галичина є німецька мова. “Допускаються мови українська і польська. Розпорядження та інші законодавчі акти будуть оголошуватися німецькою, українською і польською мовами”¹⁸. Щоб полегшити вивчення німецької мови, газета з 15 лютого до 13 березня 1942 р. під рубрикою “Самоучка німецької мови” надрукувала дванадцять лекцій-уроків.

В одному з номерів вищеназваної газети описується жорстокість органів НКВС, які при відступі на схід у 1941 р. катували та розстрілювали в’язнів. Крім того, газета публікувала спогоди про тортури людей, які дивом залишилися живими¹⁹.

Після припинення виходу “Українського слова” не без допомоги окупаційної адміністрації на зміну їй почала виходити газета “Станиславівське слово”, яка друкувала матеріали національно-патріотичного спрямування. У важкій політичній ситуації газета намагалася порушувати суспільно-громадські та національно-виховні аспекти української національної еліти, друкуючи низку статей про роль і завдання інтелігенції в суспільному житті. Зокрема, у статті “Завдання української інтелігенції” вказувалося: “Бути рідній масі вчителем, виховником і опікуном – це головні обов’язки української інтелігенції... Українська інтелігенція мусить жити не тільки в гущі національних зацікавлень, а в гущі потреб і болей маси”²⁰.

На сторінках газети “Станиславівське слово” висвітлювалася як політична ситуація в Галичині, так і різноманітні аспекти господарського, культурного, освітнього, релігійного життя. Газета привертала увагу до проблеми формування державницького, правового мислення, закликала дотримуватися порядку, дисципліни, зберігати майно, викривала випадки грабування державних установ, колгоспів.

Зрозуміло, що, з огляду на німецьку цензуру, періодика не завжди могла претендувати на об’єктивність. Так, легальній пресі заборонялося писати про політичні процеси, німецькі каральні акції, важкі побутові умови населення та інші труднощі воєнного часу. Ураховуючи цю обставину, потрібно критично підходити до повідомлень преси, зіставляючи їх з даними інших джерел. Важливо зазначити, що доступ до цих видань тривалий час для вітчизняних дослідників був закритий. Тільки недавно науковці отримали змогу користуватися ними.

Певне місце серед джерельних матеріалів дослідження займають спогади безпосередніх учасників подій Другої світової війни, з яких можна почерпнути інформацію про повсякдення мешканців Галичини в період нацистської окупації. Вони мають здебільшого мемуарний характер. Зокрема, у цьому контексті варто згадати працю Р.Крохмалюка **“Заграв на Сході: спогади й документи з праці у військовій управі “Галичина” в 1943–1945 роках”**²¹.

Цінною є книга К.Паньківського **“Роки німецької окупації”**²², адже це – спогади безпосереднього учасника суспільно-політичних процесів у Галичині в 1941–1944 рр. У своїх свідченнях автор показує плани А.Гітлера щодо України, трактування Галичини та галицьких українців німцями, відносини ОУН і Німеччини, описує діяльність Українського Крайового Комітету, який очолював саме він. Автор розповідає у своїх спогадах про встановлення окупаційної влади, про органи німецької влади, адміністративний поділ окупованих земель, культурно-освітнє становище України в період окупації, соціально-економічний та суспільно-політичний розвиток. Отже, з його спогадів дізнаємося про те, що роки німецької окупації були дуже важкі для західноукраїнського населення, яке, однак, зуміло протистояти ворогові й утримати на висоті особисту гідність і національну честь²³.

Голова Українського центрального комітету В.Кубійович у своїх спогадах підкреслює, що, “всупереч суворому контролю зі сторони німецьких спецслужб, провід УЦК, використовуючи будь-які можливості, поступово охопив своїм впливом всі ланки суспільного, господарського і культурного життя Галичини після її приєднання до Генерального Губернаторства. Просвітницька, культурна, господарська, допоміжна діяльність УЦК дала важливі наслідки. В Генеральному Губернаторстві діяла система освіти, працювали культурні, кооперативні, господарські структури, українське видавництво, виходила газета “Краківські вісті”²⁴.

Важливу роль відіграє ще одне джерело – усна історична інформація. Але вона набуває цінності тільки в разі її фіксації та детального наукового аналізу. “Усна історія” є особливо важливою для висвітлення проблеми функціонування соціуму Галичини в період нацистської окупації, оскільки частина з учасників тих подій сьогодні живі й мають бажання ділитися своїми спогадами. Наприклад, Величко Лев Мирославович згадує: “Я хоч був малий, але війну добре пам’ятаю, бо в 1940 р. померла моя мама. У 1941 р. наступали на наші землі німці. Москалі, що прийшли два роки перед тим, швидко тікали. Але коли тікали, то повбивали грамотних людей: голову сільради, директора столової, студентів. Німцям не вистачало робочої сили і вони зразу почали відправляти людей до Німеччини на роботу. Грузили в товарняки і везли звідси.

Управління в Більшівцях було в руках гміни. Керував гміною бургомістр Олекса Головатий. Тоже була наша міліція – український постерунок. Начальником міліції був Фігурка Василь, а його жінка робила секретаркою при гміні (їх обох, казали, вбили німці, коли відступали; а тіла знайшли на Широкому полі). Німці обсадили дорогу до Кінашева з двох боків яблунями з файними зимовими яблуками. Трохи тих яблуньок лишилось і до наших днів, але більшість уже посохли.

В тім самім 1943 р. був у нас Ковпак. Він переходив через Сівку і йшов далі в гори. Ковпак йшов великим загonom і німці в Більшівцях його не чіпали. Солдати приходили вночі, розбили німецький склад з продовольством, поміняли в людей своїх ослаблених коней на здорових і пішли далі. А битву з німцями мали аж під Дністром, на сівецькому мості.

Наші хлопці з УПА спочатку не воювали з німцями, але в 1944 р. коло слобідського цвинтаря якраз на самому повороті вбили кількох гестапівців. Німці вирішили помститись, але зробили то дуже хитро. Люди чекали помсти і поховались по сусідніх селах, але німці нічого не робили. За кілька днів люди повернулись додому і тоді німці почали акцію. Всіх поляків зігнали в костьол, а українців – до церкви. Хто ховався і не хотів йти – того вбивали.

Я йшов разом з бабусею і по дорозі вона мені закривала очі своєю чорною хусткою, аби я не бачив, як мордують людей. Церкву повністю забили людьми і вже почали мінувати, аби підірвати разом з нами. Але, як ми потім довідались, якийсь священник подзвонив у Бережани (а там було щось вроді райцентру) і попросив, щоб помилували жінок і дітей. Всіх чоловіків, в тім числі і мого тата, забрали до Станіслава на допити, а решту відпустили. Багато людей тоді

нізащо загинули... Німці, коли відступали перед радянською армією, то підірвали вокзал і колію. Але людям нічого не казали і всі дуже боялись, бо думали, що буде друга акція”²⁵.

Методологічні поради та специфіку усної історії проаналізувала дослідниця Л.Задорожна в статті “Діти війни”: спогади як джерело знань”²⁶. За матеріалами “усної історії” вивчав повсякденне життя сільського населення України під час Другої світової війни й О.Боряк. У вступі до своєї статті, яка присвячена вищезазначеній тематиці, він зазначав: “Моїми респондентами стали селяни. Усі вони – люди похилого віку, їм від 75 до 87 років. Страшна війна прийшла до них (і через них), коли вони були ще дітьми (або підлітками), мали 7, 10, 12, 15 років. Що можна було побачити, що можна було зрозуміти, що можна було запам’ятати? Записані від учасників тих подій інтерв’ю, ... переконали мене: “образ війни” для них не є загальним (або колективним), як на сторінках підручника з історії. Він у кожному випадку є особистим переживанням, а отже, має «індивідуальне» обличчя – стереотипи, певна міфологізація війни (як наслідок ідеологічної пропаганди, коли пам’ять просіювалася крізь “решет” кимось визначених штампів) тут простежується мінімально. Таке відтворення особистого (й переважно трагічного) досвіду минулих років робить ці свідчення унікальними. Особливо чітко відхід від “нормованої” пам’яті простежується там, де люди починають згадувати про повсякденне, тобто день за днем, життя під час окупації. Зібраний матеріал для мене – це підтвердження доволі простої істини: історія взагалі, як і життєва історія індивідуума є складною і багатогранною, і зрозуміти її можна лише володіючи інформацією про всі її сторони”²⁷.

Велике значення матеріали “усної історії” мають для краєзнавчих студій. Саме вони якнайкраще висвітлюють особливості щоденного життя населення Галичини в контексті національно-визвольної боротьби 1941–1944 рр. Унікальність особистих спогадів про події воєнного часу полягає в тому, що вони особливо рельєфно закарбувалися в пам’яті тих категорій громадян, на долю яких випали найважчі випробування. Інтерпретуючи спогади очевидців подій, доходимо висновку, що “усна історія”, заснована на пам’яті, є вагомим ресурсом вивчення соціальної історії 1941–1944 рр.

Специфіку введення в історичну науку кінофотофонодокументів розкрив В.В.Бездрабко в статті “Історія вивчення кінофотофонодокумента в Україні”²⁸. У цій праці показано основні віхи в становленні методології нової галузі історичного дослідження – кінофотофонознавства.

Найбільша кількість джерел, яка стосується проблеми функціонування соціуму Галичини в період нацистської окупації, знаходиться в Центральному державному кінофотофоноархіві України імені Г.С.Пшеничного, а також обласних архівах Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей. Велика частина фотографій цього періоду вже опрацьована й опублікована. При цьому дуже часто світлини видаються не як окреме історичне джерело, а як ілюстрація та пояснення до текстового матеріалу. Така специфіка притаманна й для радянського періоду, і для сучасності²⁹.

У 2006 році студія “Телекон” на замовлення телерадіокомпанії “1+1” створила серію документальних фільмів під загальною назвою “Собор на крові”. У них на основі відеоматеріалів Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г.С.Пшеничного проаналізовано державницькі прагнення українського народу. Зокрема, серії 7–10 розкривають політичну ситуацію на українських землях у період радянсько-німецької війни. Хоч автори стрічки, очевидно, не ставили собі за мету показати повсякдення мешканців Галичини в період нацистської окупації, але саме тогочасне відео якнайкраще розкриває це завдання.

Зіставлення спогадів з документами того періоду дозволило повніше розкрити ті аспекти теми, які були краще відомі їхнім авторам, але не були зафіксовані в документах. Якщо уважно простудіювати наукові публікації фахівців з історії війни й зіставити їх із споминами тих, хто пережив страхіття окупації, то можна дійти висновку, що наукові публікації не завжди дають повноцінну й різнобарвну картину окупаційної доби. Ось чому наголосимо, що ця проблематика ще потребує копіткого й неупередженого дослідження. Тож поки залишилися учасники й свідки тих подій, особливо важливо зібрати їхні спогади й зберегти як повноцінне джерело з історії України часів війни. Потрібні, як зазначалося вище, і змістовно нові збірники документів та матеріалів, які всебічно розкривали б історію українського суспільства в регіональному вимірі.

Отже, історія східногалицького соціуму в період нацистської окупації має доволі широку джерельну базу та є багатовимірною й складною. Вона об'єднує архівні документи, матеріали, опубліковані в збірниках документів, тогочасну пресу, спогади, свідчення очевидців і кінофотофонодокументи. Усвідомлення дослідниками відповідальності перед суспільством і наступними поколіннями в цьому сенсі є лише одним з кроків до реалізації неосяжного евристичного потенціалу корпусу джерел, яким представлені події цього часу. Другим кроком має стати їхня кваліфікована інтерпретація.

Позитивним, на нашу думку, є те, що нині в розпорядженні науковців знаходиться чимало архівних документів, з яких знято дію грифа “таємно” чи “цілком таємно”, опубліковано тематичні археографічні колекції, що об'єктивно відображають становище українців у досліджуваній період.

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3833 Крайовий провід Організації Українських Націоналістів на західноукраїнських землях, 145 справ.
2. ЦДАВО України, ф. 3959 Український центральний комітет, 516 справ.
3. Там само, ф. 4329 Генерал-губернатор округу Галичина, 19 справ.
4. Там само.
5. Там само, ф. 3833.
6. Там само.
7. Там само, ф. 3959.
8. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. Р-36 Станіславське окружне староство, м. Станіслав дистрикту Галичина. 48 справ.
9. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р-2179 Колекція документів періоду Другої світової війни, 12 справ.
10. Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.), ф. Р-24 Львівське окружне староство губернаторства дистрикту Галичина, м. Львів, 1190 справ.
11. Держархів Львівської обл., ф. Р-37, Львівське міське староство губернаторства дистрикту Галичина, м. Львів, 1667 справ.
12. Львівщина у Великій Вітчизняній війні (1941–1945) : зб. док. і матеріалів. – Львів : Каменяр, 1968. – 253 с.
13. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні : зб. док. і матеріалів. – К. : Держполітвидав УРСР, 1963. – 423 с.
14. Культурне життя в Україні. Західні землі : документи і матеріали. – К. : Наук. думка, 1995. – Т. 1 : 1939–1953. – 748 с.
15. Там само. – С. 155.
16. Архіви окупації: 1941–1944 / упоряд. Н. Маковська. – К. : КМ Академія, 2006. – 872 с.
17. Літопис УПА. “Нова серія”. – К. ; Торонто, 1995–2007. – Т. 1–10.
18. Звірства НКВС у Надвірній // Українське слово. – 1941. – 29 лип.
19. Там само.
20. Більшість населення проти комунізму // Станіславівське слово. – 1944. – 2 січ.
21. Крохмалюк Р. Заграв на Сході: спогади й документи з праці у військовій управі “Галичина” в 1943–1945 роках / Р. Крохмалюк. – Торонто ; Нью-Йорк, 1978. – 352 с.
22. Паньківський К. Роки німецької окупації / К. Паньківський. – Нью-Йорк ; Торонто : Ключі, 1965. – 479 с.
23. Там само. – С. 445.
24. Кубійович В. Мемуари. Роздуми. Вибрані твори / В. Кубійович. – Париж ; Львів, 2000. – Т. II. – С. 238.
25. Спогади жителя смт Білшівці (Галицький район, Івано-Франківська область) Величка Лева Мирославовича, 1937 р. н., про події Другої світової війни.
26. Задорожна Л. В. “Діти війни”: спогади як джерело знань / Л. В. Задорожна // Історія в школі. – 2006. – № 5. – С. 26–30.
27. Боряк О. І. Повсякденне життя сільського населення України в період окупації під час Другої світової війни (за матеріалами “усної історії”) / О. І. Боряк // Архіви України. – 2005. – № 1–3. – С. 450–469.
28. Бездрабко В. В. З історії вивчення кінофотофонодокумента в Україні / В. В. Бездрабко // Вісник Прикарпатського університету : науковий збірник. Історія. – 2009. – Вип. 15. – С. 97–104.

- ²⁹. Зупинені миттєвості: фотодокументи Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного // Архіви окупації: 1941–1944 / упоряд. Н. Маковська. – К. : КМ Академія, 2006. – С. 631–674.

В статье проанализированы отечественные источники, которые показывают восточногалицкое общество в 1941–1944 гг. Сделано классификацию источников. Рассматривается значение в научных исследованиях архивных документов и сборников опубликованных материалов. Дана характеристика периодики военного времени, воспоминаний участников и очевидцев событий 1941–1944 гг.

Ключевые слова: *источники, архивные документы, нацистская оккупация, восточногалицкое общество, национально-освободительное движение.*

The paper explores the domestic sources covering East Galician society of 1941–1944. Made classification of sources. Significance for the research of archival document and collections of published material. Characterized periodicals of war and the memories of participants and eyewitnesses of the events of 1941–1944.

Keywords: *sources, archival documents, Nazi occupation, East Galician society, national-liberation movement.*

УДК 930.1: 94 (477.83/.86)

Ірина ГАЛАЙЧУК

УКРАЇНСЬКИЙ САМОСТІЙНИЦЬКИЙ РУХ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧЕННЯ СУЧАСНИХ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДНИКІВ

У статті проаналізовані праці сучасних українських істориків, у яких з'ясовано місце й роль самостійницького руху в роки Другої світової війни. Указується на позицію науковців щодо актуальності дослідження. Зазначено, що проблема діяльності ОУН та УПА сьогодні викликає велику наукову й суспільну цікавість. Критичне осмислення діяльності ОУН потрібне, щоб усунути політичні й ідеологічні штампи щодо оцінки самостійницького руху та його місця в політичній історії України середини ХХ ст.

Ключові слова: *Українська держава, Організація українських націоналістів, суспільство, Друга світова війна, історіографія.*

Пріоритетним завданням сучасної української історичної науки є створення оновленої концепції історії й історіографії Другої світової війни, розкриття ролі й місця у війні України й українців. Здобуття Україною державної незалежності створило сприятливі умови для започаткування об'єктивного наукового дослідження та висвітлення історії України періоду Другої світової війни, рішучого подолання нашарувань і стереотипів, які були характерними й домінуючими в історіографії попередніх років.

Формування концептуального бачення українського самостійницького руху є актуальною проблемою для українського соціокультурного простору загалом і вітчизняних науковців зокрема. Це зумовлюється тим, що вітчизняна історіографія з кінця минулого століття перебуває на шляху глобальних трансформацій, які проявляються в переорієнтації на вивчення націоналістичного руху, появи нових методологічних і методичних прийомів, дослідницьких парадигм.

Метою нашого дослідження є висвітлення стану наукової розробки вітчизняними істориками самостійницького руху в роки Другої світової війни.

Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. розпочата перебудова сприяла значному зрушенню в переосмисленні подій Другої світової війни. Головною передумовою початку нового, незаангажованого, позбавленого кон'юнктурних спекуляцій етапу в дослідженні самостійницького руху стала “архівна революція” 90-х рр. ХХ ст. Це явище дозволило історичній

науці вийти на якісно новий рівень формування нової історіографії цієї комплексної й багатоаспектної проблеми, яка має для українського суспільства особливе наукове значення.

Важлива роль у цих процесах належить працям М.Ковалю. Характеризуючи наукові публікації дослідника, відмітимо, що йому вдалося зробити успішну спробу об'єктивного визначення діяльності ОУН та УПА. Відмітною рисою праці М.Ковалю “Другий фронт Великої Вітчизняної війни: (Рух Опору на Україні 1941–1944)”¹, у якій автор концентрував увагу на двофронтівій стратегії боротьби, є ідеалізація діяльності ОУН й УПА. У його пізніше опублікованих дослідженнях, а саме – “Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.)”² та “ОУН–УПА: між Третім рейхом і сталінським тоталітаризмом”³ прослідковуються критичний аналіз та об'єктивна оцінка самостійницького руху, що набагато підвищує наукову цінність його публікацій.

Із середини 1990-х рр. можна говорити про початок нового етапу в дослідженні історії ОУН й УПА. Він відзначається зосередженням досліджень із цієї проблематики переважно в наукових колах. Починають застосовуватися критичні підходи до вивчення самостійницького руху, що були практично відсутні в першій половині 1990-х рр. Українська історіографія історії ОУН та УПА поступово звільняється від впливу діаспори. З'являються перші власне наукові роботи, зокрема, А.Кентія, І.Льюшина та інших істориків.

Чималим здобутком української історіографії є, як уже зазначалося, праці, підготовлені А.Кентієм⁴. Роблячи перші спроби провести комплексне дослідження діяльності ОУН та УПА, автор упродовж 1998–1999 рр. опублікував низку монографій, присвячених процесам становлення й розгортання організаційної діяльності ОУН, формування та збройної боротьби УПА. На основі широкої джерельної бази дослідник установив мотивацію створення ОУН, її політичну доктрину, причини трансформації політичних поглядів керівного складу організації, а також нові концепції у визвольному русі наприкінці Другої світової війни.

Одним з перших вітчизняних дослідників, що вивчали програмні положення самостійницького руху крізь призму змін у політичній доктрині ОУН, є В.Кучер⁵. Визначаючи об'єктивні й суб'єктивні причини трансформації ідеології націоналізму в бік демократизації, автор намагався проаналізувати їхній вплив на тактику УПА. У цьому контексті вдалими є твердження В.Іваненка та В.Якуніна, які підкреслюють: “Програмні документи ОУН переконливо доводять, що українські націоналісти свято вірили в таку мету, як самостійна соборна Держава Україна, і то не була тільки гра в самостійність”⁶. Із цього приводу І.Патриляк відмічає, що УПА вела боротьбу з рейхом “самовіддано, масштабно і безкомпромісно”, що “нацисти з 1942 р. саме в українських націоналістах бачили найбільшу загрозу своєму пануванню в краї. УПА зробила максимум, що в такій ситуації могла зробити партизанська армія”⁷. Сучасна історіографія також розвінчує міф про “німецьке походження УПА”.

Монографія І.Льюшина “Українська повстанська армія: протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.)”⁸ присвячена аналізу причин і відтворенню перебігу збройної боротьби між УПА й АК. Її цінність полягає в тому, що автор залучив до наукового обігу значну кількість ранише не відомих документів, які зберігаються в українських і польських архівах.

Демократизація суспільного життя та поступове розсекречення архівних спецфондів актуалізували процес вивчення проблеми самостійницького руху в контексті національно-визвольних змагань середини ХХ ст. З метою підготовки історичної довідки про діяльність ОУН та УПА у вересні 1997 р. в Інституті історії України НАН України при Урядовій комісії було створено робочу групу з вивчення діяльності ОУН й УПА, до складу якої входили авторитетні фахівці з провідних академічних, архівних установ, вищих навчальних закладів. Результатом їхньої роботи стала узагальнююча праця авторського колективу “Проблема ОУН–УПА. Попередня історична довідка”⁹, опублікована у 2000 р. За результатами вивчення проблеми ОУН–УПА у 2005 р. було видано підсумковий документ, що містив фахові висновки робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА¹⁰, а також колективну монографію “Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси”¹¹.

Свідченням підвищеної уваги до історії самостійницького руху в період Другої світової війни, якою характеризується пострадянський період у вітчизняній історіографії, є те, що

відсутність політичного тиску сприяє появі досліджень, підготовлених на нових методологічних підходах. За підрахунками О.Лисенка й О.Марущенко¹², як указано в їхньому бібліографічному покажчику публікацій, які стосуються діяльності ОУН та УПА, лише протягом п'яти років (1998–2002) з'явилося понад 1 400 публікацій із цієї теми.

Дослідженню історії ОУН й УПА, що спричиняє значний суспільний резонанс і контрверсійні тлумачення, сприяють, як підкреслює О.Марущенко¹³, уведення до наукового обігу великої кількості нових архівних та історіографічних джерел, публікація документальних видань, великих серій збірників документів і матеріалів про УПА, мемуарних і монографічних праць, численних наукових статей з проблеми, проведення міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференцій. Науковець вдало стверджує, що “це прискорить переведенню дослідження історії й діяльності ОУН й УПА з площини емоційно-конфронтаційної, ідеологічної та політичної в раціональну, правову, наукову й академічну, а також звільнить їх від численних пропагандистських міфів і нашарувань, поширених у радянській, польській історіографіях, серед прихильників і апологетів бандерівської й мельниківської теорій виникнення УПА; сприятиме створенню реалістичної та об'єктивної історії ОУН та УПА, яка спиратиметься саме на наукові підвалини, що є одним з першочергових завдань вітчизняної науки”¹⁴.

Грунтовно в сучасній історіографії проблема взаємовідносин УПА з іншими представниками українського руху Опору висвітлена в працях історика Ю.Киричука¹⁵. На нинішньому етапі його досліджень вивчення окресленого питання набуває більш академічного характеру. Цьому сприяє звільнення теми від ідеологічних обмежень, властивих, насамперед, радянській історіографії. Важливість вивчення цього питання полягає в тому, що воно дозволяє показати статус УПА в роки Другої світової війни.

Яскраво вираженою новизною відзначається узагальнююча праця Д.Веденєєва й Г.Биструхіна¹⁶, у якій на основі широкого кола маловідомих документів ОУН й УПА, радянських і польських спецслужб, партійних матеріалів проаналізовано український національно-визвольний, повстанський рух у світлі норм міжнародного права. Автори підсумовують, що безперечним і вкрай важливим для правової оцінки самостійницького руху є те, що формування УПА й озброєне підпілля ОУН виступали із чітко окресленою політичною метою відновлення суверенітету й територіальної цілісності України.

Досліджуючи історію УПА, С.Демидов¹⁷ підкреслює, що історіографію цієї проблематики подано як безперервний процес вивчення, який відображає обставини й зміни, що відбувалися в другій половині ХХ ст. у країнах Східної та Центральної Європи. Оскільки масштаби й значення діяльності УПА виходили за межі українських земель, вона стала предметом уваги декількох історіографій – радянської, української діаспорної, польської. Автор зауважує, що після падіння СРСР інтерес до історіографії УПА зріс, перетворивши її на предмет гарячих історичних дискусій в українській, російській, польській, білоруській та західній (північноамериканській і західноєвропейській) історіографіях.

Заслугове на увагу монографія Г.Касьянова “Теорії нації та націоналізму”¹⁸, опублікована в 1999 р. Досліджуючи традиційні й сучасні теорії нації і націоналізму, історик висвітлює їхню генезу, а також культурні, соціальні, політичні й ідеологічні передумови їх появи. У роботі він аналізує доробок західних науковців з указаної проблематики й узагальнює найсучасніші теоретичні напрацювання вітчизняних дослідників. Автор намагається довести тезу про багатогранність поняття нація та спростовує твердження радянської історіографії про тотожність українського націоналізму й фашизму.

Подібній проблематиці присвячена наукова розвідка В.В'ятровича “До проблеми формування ідейно-програмових засад українського визвольного руху 1920–1950-х рр.”¹⁹. У ній він загалом підтримує висновки, сформульовані Г.Касьяновим, але критикує його за вузькість досліджуваної проблеми й доводить, що початок становлення ідеології ОУН слід відносити до першої половини 1920-х рр.

У контексті аналізованої проблематики цікавим є науковий доробок Г.Стародубець²⁰, у якому авторка показує роль і місце ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (1941–1943 рр.), сконцентрувала увагу на змінах у політичній доктрині ОУН, епізодично згадала про діяльність Т.Боровця.

В останні два десятиріччя вітчизняні науковці, звільнившись від ідеологічного тиску, досягли помітних результатів у розкритті різноманітних аспектів “українського питання”, у тому числі й самостійницького руху. Використовуючи сприятливі можливості доступу до закритих раніше архівних фондів, дослідники І.Андрухів, А.Француз і П.Кам’янський розглядають політичне, соціально-економічне, культурне та релігійне становище Станіславщини (Івано-Франківщини) у період становлення радянської влади, а також німецької окупації. У роботах І.Андрухіва та П.Кам’янського “Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кін. 30–50-х рр. ХХ ст. Історико-правовий аналіз”²¹, а також І.Андрухіва й А.Француза “Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959)”²² проаналізовано збройний опір ОУН–УПА радянській владі та форми й методи його придушення, а також відносини ОУН з німецьким окупаційним режимом у справі відновлення самостійності Української держави.

Нині розроблено багато “білих плям” з історії ОУН й УПА. У сучасних працях розкриваються масштаби самостійницького руху в Україні, рівень підтримки його населенням. Зокрема, науковці підкреслюють, що характерною рисою УПА була державотворча діяльність у ході визвольних змагань. У сьогочасній українській історіографії діяльність українського національного підпілля ґрунтовно висвітлено в багатотомному виданні “Український визвольний рух”²³, підготовленому до друку Центром досліджень визвольного руху й Інститутом українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України. Історики дослідили програмні положення й документи українських націоналістів через призму трансформацій та еволюції поглядів на них чільних діячів ОУН й УПА. У їхніх працях зіставляється вплив зовнішньо- і внутрішньополітичних об’єктивних і суб’єктивних чинників на вектори діяльності цих структур, простежуються напрями зміни українського націоналізму від авторитарних і тоталітарних концепцій до демократичних програмних засад.

Значний вклад в історіографію проблеми зробив відомий український науковець І.Білас, який у своїх дослідженнях “Реалії і парадокси (ретроспективний суспільно-політичний аналіз долі України в Другій світовій війні)”²⁴ і “Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз”²⁵ проаналізував утворення та діяльність УПА, її боротьбу з окупантами, міжнаціональні відносини в Галичині в період окупації 1941–1944 рр. Автор також звертає увагу на проблему колаборантства й доводить право українського народу на самовизначення, на власну самостійну державу, яку виборювали провідники самостійницького руху в західноукраїнських землях і політично, і власною збройною боротьбою в роки Другої світової війни.

Одними із цікавих досліджень, які побачили світ за останні роки, є праці львівського дослідника С.Якіма “Західноукраїнські землі під фашистською окупацією”²⁶. Вивчаючи в основному військові дії періоду Другої світової війни на західноукраїнських землях, автор також аналізує національно-визвольну боротьбу ОУН–УПА.

Дослідниця Г.Стефанюк у статтях “Відносини українського національного руху з німецькими чинниками в період Другої світової війни”²⁷ і “Політичні акції ОУН напередодні німецько-радянської війни”²⁸ проаналізувала місце України в планах нацистської Німеччини, висвітлила позицію патріотичних сил щодо українсько-німецьких відносин і боротьбу ОУН за Українську незалежну державу. Показано, що історія українсько-німецьких взаємин 1941–1944 рр. – історія планової, нещадної боротьби, жорстокого знищення українського населення німецькими окупантами, з одного боку, і безкомпромісної революційно-збройної боротьби українського народу проти німецьких окупантів, з іншого. Авторка на основі архівних матеріалів доводить, що “факти свідчать про те, що німецький нацизм не підтримував прагнення ОУН створити Українську незалежну державу”²⁹.

До питань антинімецької боротьби українського та польського національних рухів Опору на території Галичини звертались у своїх дослідженнях А.Боляновський³⁰ та А.Русначенко³¹. Українську повстанську армію розглядають як форму військової самоорганізації українського народу, його збройну силу для опору як радянському, так і німецькому тоталітарним режимам з метою національного визволення й установлення незалежності України.

Вивчаючи рух Опору в Галичині в 1941–1944 рр., В.Старка наголошує, що “рух Опору в його пасивних та активних формах, який чинило населення Галичини, був обумовлений німець-

кою окупаційною політикою. Позбавлення місцевого населення політичних і громадянських прав, проведення політики “поділяй і володарюй” стосовно українців і поляків, тотальне винищення єврейської громади, масове примусове вивезення людей на роботи до Німеччини в поєднанні з економічним висиском створили основу для розгортання Руху Опору³². При цьому автор виокремлює три гілки руху Опору, однією з яких був український самостійницький.

Аналізуючи й узагальнюючи цю величезну дослідницьку роботу, яка була проведена після здобуття Україною незалежності, можна зробити висновки, що історики ввели в науковий обіг багатющій фактичний матеріал, що висвітлює самостійницький рух у роки війни. Спростовано міфи, що були створені радянською історіографією. Дослідники переконливо довели, що не можна характеризувати український націоналізм як “ворога українського народу”, що радянська історіографія неправомірно відкидала національно-визвольні мотиви в боротьбі ОУН–УПА.

Розширення джерельної бази робіт за рахунок оприлюднення фондів колишніх закритих архівосховищ, можливості працювати з документами, що зберігаються поза межами України, сприяли тому, що наукова цінність досліджень вітчизняних істориків постійно зростає завдяки якісно новому рівню підготовки матеріалів, їхнього об’єктивного аналізу, відсутності політичного тиску. З’явилися нові методологічні підходи у вивченні дискусійних питань, що дало поштовх формуванню так званої модерної історіографії.

1. Коваль М. Другий фронт Великої Вітчизняної війни: (Рух Опору на Україні 1941–1944) / М. Коваль // Армія України. – 1995. – 4 квіт.
2. Коваль М. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр. / М. Коваль. – К. : Альтернативи, 1999. – 336 с.
3. Коваль М. ОУН–УПА: між Третім рейхом і сталінським тоталітаризмом / М. Коваль // Український історичний журнал. – 2000. – № 3. – С. 3–21.
4. Кентій А. Нариси історії Організації українських націоналістів в 1942–1943 рр. / А. Кентій. – К., 1999. – 201 с.; Кентій А. Українська Повстанська Армія 1942–1943 рр. / А. Кентій. – К., 1999. – 285 с.
5. Кучер В. ОУН–УПА в боротьбі за незалежну Україну / В. Кучер. – К. : Б-ка українця, 1997. – 104 с.
6. Іваненко В. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології / В. Іваненко, В. Якунін. – Дніпропетровськ, 2006. – С. 149.
7. Патриляк І. До питання про внесок ОУН та УПА у боротьбі проти нацистських окупантів на території України / І. Патриляк // Український історичний журнал. – 2004. – № 5. – С. 93.
8. Ільющин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні / І. Ільющин. – К. : Ін-т іст. України НАН України, 2000. – 288 с.
9. Проблема ОУН–УПА. Попередня історична довідка / відп. ред. С. Кульчицький. – К. : Ін-т іст. України НАН України, 2000. – 129 с.
10. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – К., 2005. – 71 с.
11. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : історичні нариси. – К., 2005. – 495 с.
12. Лисенко О. Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія : бібліографічний покажчик / О. Лисенко, О. Марущенко. – К., 2002. – 198 с.
13. Марущенко О. Основні тенденції сучасної вітчизняної історіографії Другої світової війни / О. Марущенко // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. : у 2 кн. – К. : Наук. думка, 2011. – Кн. I. – С. 83–162.
14. Там само. – С. 112.
15. Киричук Ю. Історіографія Української повстанської армії / Ю. Киричук // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск до 60-річчя УПА. – Дрогобич, 2002. – С. 90–99.
16. Веденєєв Д. “Повстанська розвідка діє точно й відважно...”. Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки / Д. Веденєєв, Г. Биструхін. – К., 2006. – 568 с.
17. Демидов С. Проблеми історії УПА у висвітленні українських істориків / С. Демидов // Наукові записки національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Острог, 2004. – Вип. 4. – С. 173–182.
18. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму / Г. Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.

19. В'ятрович В. До проблеми формування ідейно-програмових засад українського визвольного руху 1920-х–1950-х рр. / В. В'ятрович // Український визвольний рух : наук. зб. – Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, Центр дослідів визвольного руху, 2007. – Зб. 9. – С. 61–82.
20. Стародубець Г. ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (1941–1943 рр.) / Г. Стародубець. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. – 144 с.
21. Андрухів І. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кін. 30–50-х рр. ХХ ст. Історико-правовий аналіз / І. Андрухів, П. Кам'янський. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2005. – 364 с.
22. Андрухів І. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959) / І. Андрухів, А. Француз. – Рівне ; Івано-Франківськ, 2001. – 335 с.
23. Український визвольний рух : наук. зб. – Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, Центр дослідів визвольного руху, 2006. – Зб. 8. – 320 с.
24. Білас І. Реалії і парадокси (ретроспективний суспільно-політичний аналіз долі України в Другій світової війні) / І. Білас // ХХ століття. Історія, економіка, політика, ідеологія. – Кн. 3 : Україна у Другій світової війні. – К. : Асоціація істориків "Істина", 1997. – С. 206–233.
25. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр.: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у 2 кн. / І. Білас. – К. : Либідь, 1994. – Кн 1. – 432 с.
26. Яким С. Західноукраїнські землі під фашистською окупацією / С. Яким // Держава та армія. Вісник національного університету "Львівська політехніка". – № 451. – Львів : Вид-во НУ "Львівська політехніка", 2002. – С. 51–57.
27. Стефанюк Г. Відносини українського національного руху з німецькими чинниками в період Другої світової війни / Г. Стефанюк // Схід : аналітично-інформаційний журнал. – 2007. – № 6. – С. 61–65.
28. Стефанюк Г. Політичні акції ОУН на початку радянсько-німецької війни / Г. Стефанюк // Україна між минулим і майбутнім : матеріали Всеукр. наук. конф. – К. : Вид-во нац. Акад. внутр. справ України, 2002. – С. 232–235.
29. Стефанюк Г. Відносини українського національного руху з німецькими чинниками в період Другої світової війни / Г. Стефанюк // Схід : аналітично-інформаційний журнал. – 2007. – № 6. – С. 62.
30. Боляновський А. Німецька окупаційна адміністрація і національний рух опору України у 1941–1944 роках / А. Боляновський // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1999. – Т. 238 : Праці Історично-філософської секції. – С. 379–381.
31. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках / А. Русначенко. – К., 2002. – 519 с.
32. Старка В. Взаємодія української та польської течій антинацистського руху опору на території західних областей України (дистрикт Галичина) в роки Другої світової війни / В. Старка // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / за заг. ред. М. М. Алексієвця. – Тернопіль : ТДПУ, 2004. – Вип. 1. – С. 134–140.

В статтє проанализированы работы современных украинских историков, в которых показано место и роль самостоятельного движения в годы Второй мировой войны. Указывается позиция современных историков относительно актуальности исследования. Обозначено, что проблема деятельности ОУН и УПА сегодня вызывает большой научный и общественный интерес. Критическое осмысление деятельности ОУН нужно, чтобы устранить политические и идеологические штампы по поводу оценки самостоятельного движения и его места в политической истории Украины середины ХХ вв.

Ключевые слова: Украинское государство, Организация украинских националистов, общество, Вторая мировая война, историография.

The article analyzes the works of modern Ukrainian historians, which shows the place and role of independent movement during the Second World War. Specifies the position of modern historians regarding the relevance of the study. It is noted that the problem of the OUN and UPA today is of great scientific and public interest. Critical understanding of the OUN necessary to eliminate political and ideological stamp on the assessment of independent movement and its place in the history of politics Ukraine mid-20 th century.

Keywords: Ukrainian State Organization of Ukrainian Nationalists, society, the Second World War, historiography.

УДК 94(477.81)

Сергій ІВАНОВ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ РІВНЕНЩИНИ В РОКИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕГАЛЬНОЇ ПРЕСИ)

Опираючись на матеріали, уміщені на сторінках української легальної преси, автор спробував проаналізувати суспільно-політичне життя Рівненщини в роки німецької окупації.

Ключові слова: суспільно-політичне життя, німецька окупація, українська легальна преса.

Україномовна легальна періодика, яка видавалася в роки німецької окупації на території Рівненської області, зберегла велику кількість інформації про економічне, суспільне та культурне життя населення. Указана проблематика частково знайшла своє висвітлення в працях Й.Пацули, О.Панасенка, К.Курилишина, В.Шайкан, Б.Чернякова. Позитивно оцінюючи доробок зазначених дослідників, варто назвати недостатнє висвітлення обраної теми в науковій літературі. Проаналізувавши чималий масив пресових видань 1941–1944 рр., автор спробував відтворити картину суспільно-політичного життя Рівненщини окупаційного періоду.

Функціонування та змістове наповнення преси регламентувалися вимогами німецької влади. Особливості пресовидавничого процесу на території рейхскомісаріату “Україна” визначалися розпорядженням від 20 листопада 1941 р., згідно з яким рейхскомісаром Еріхом Кохом не лише було “заряджено” дозволи на видання часописів і регламентовано інформацію, а й установлено “кари” за недотримання всіх приписів цієї постанови.

Незважаючи на жорсткі вимоги німецької цензури щодо змісту преси, суть яких зводилася до висвітлення подій на фронтах у вигідному для окупаційної адміністрації ракурсі та заборони торкатися теми майбутнього України, інформаційний масив багатьох видань містив факти проявів суспільного життя українців. Ідеться, зокрема, про структуру й роботу органів влади, законодавче регламентування життя населення, промислове виробництво, сільське господарство, освіту та виховання, релігію, військовополонених, вивіз українців на роботу до Німеччини, допомогіві акції, культурне життя¹.

Закони, постанови, розпорядження, оголошення, які визначали життя населення, зводилися до двох основних постулатів – абсолютного послууху й жорстокого покарання. Для застосування методу примусу не потрібно було опиратися на якусь офіційну регламентацію, оскільки закони воєнного часу виправдовували будь-яке насильство. Подібним чином можна охарактеризувати і її ставлення до євреїв. У цьому випадку легальна преса виконувала роль незаперечного пропагандиста, який обґрунтовував право Третього рейху на знищення цілого народу, а розміщена на її сторінках регламентаційна документація щодо євреїв повинна була утверджувати тезу про їх меншовартість.

Що стосується військовополонених, то цензура забороняла торкатися більшості аспектів цієї проблеми. Проте в українській пресі подавалася інформація про заходи легальних українських інституцій, що організовувалися для полегшення їхнього становища. Якщо вести мову про трудову політику, яка проводилася німецькою владою, у її основу, незважаючи на анонсовану добровільність, був покладений примус, що підтверджується відповідними публікаціями в пресі. На сторінках часописів зазначеного періоду зачіпалася й антирадянська проблематика, що було обов’язковим елементом змістового наповнення тогочасної легальної преси.

Прихід німецьких військ в Україну певною частиною її жителів розглядався як “визволення” від більшовицького режиму. Дехто навіть пов’язував із цим фактом надії на відродження української державності. Окупанти на перших порах цю ілюзію підтримували². На українських землях, що стали складовою рейхскомісаріату “Україна”, святкували проголошення самостійності. Українська преса відреагувала на це низкою публікацій. Так, на сторінках костопільської газети “Самостійність” було наголошено, що 8 липня 1941 р. у Костополі після

молебня відбувся мітинг, який відкрив представник окружного проводу ОУН Гриць Рибак. Подібні заходи мали місце в усіх районних центрах і багатьох селах Костопільської округи³.

Усе це відбувалося в липні–серпні, тобто вже після того, як німці відкинули Акт проголошення української державності від 30 червня 1941 р., що свідчило про відсутність точних вказівок стосовно поводження з місцевим населенням⁴.

Найпершу увагу преса приділяла молоді. У вересневому випуску газети “Волинь” зазначалося, що “потрібно виховати дітей, міцних, як краще, свідомих синів українського народу [...] плекати в наших дітях любов до рідного слова... пісні... рідних звичаїв, до рідної історії і природи”⁵. Згадувалося, що “приємне явище відбувається в наших селах... Населення після большевицького гнету що раз жвавіше береться до відбудови національного життя”⁶.

У багатьох населених пунктах Рівненщини протягом осені 1941 р. проводились урочистості щодо освячення символічних могил на честь полеглих героїв, які віддали своє життя за Батьківщину. Зокрема, така подія відбулася 7 вересня 1941 р. у с. Кустин Олександрійського району. На ній були присутні кілька тисяч осіб цього та сусідніх сіл. На урочистостях побував голова Української Ради Довір’я на Волині Степан Скрипник⁷.

Після радянських реалій українці вірили, що ситуація зміниться на краще, хай і з допомогою німців. Однак їхні сподівання не виправдалися. Незважаючи на це, українська легальна преса знаходила можливість нагадувати про власні ідеали⁸.

За посередництвом преси населення сповіщали про закони, постанови, розпорядження, нормативно-правові акти, які видавали німецькою окупаційною адміністрацією. Повсякденне життя людей жорстко регламентувалося: вони зобов’язувалися виконувати розпорядження влади й поліції, заборонялися будь-які збори й мітинги, від 8 год вечора до 5 год ранку встановлювалася комендантська година. Рівненський гебітскомісар Вернер Беер видав розпорядження, згідно з яким усі особи повинні були мати при собі перепустки при денному русі до 20.00 у всіх місцевостях, які знаходилися на відстані 15 км від Рівного. За невиконання наказу передбачалася вища міра покарання⁹. Розпорядженням № 16 костопільського гебітскомісара Ленерта перебування сільського населення на вулицях обмежувалося 19 год, а міського – 20 год вечора. Нічний час тривав до 6 год ранку. Виняток становили лікарі, аптекарі, акушерки, яким видавали спеціальні дозволи для перебування на вулицях у нічний час¹⁰. Розпорядженням від 10 квітня 1942 р. початок поліційної години переносився на 21.00¹¹.

За насильство, грабежі, непідкорення владі оголошувалася смертна кара. Рейхскомісар Еріх Кох видав наказ, згідно з яким “карою смерті буде покараний кожний, хто підтримує членів банд, саботажників, злочинців та втікачів-полонених, або дає їм харчі чи іншу допомогу. Майно винуватого буде конфісковане”. Та сама кара очікувала на того, хто вчасно не доповів про зазначені випадки владі. За допомогою в запобіганні випадкам непокори німецькій адміністрації встановлювалися винагорода в розмірі 1 000 крб, право першим придбати харчові продукти або отримання чи збільшення присадибної ділянки¹². З пересторогою щодо порушення вищезгаданих заборон звернувся до населення Костопільської округи виконуючий обов’язки гебітскомісара Гінтер, який наголошував, що недотримання зазначених вимог буде каратися “тяжкою в’язницею, а в тяжких випадках – смертю”¹³.

Цивільному населенню заборонялося зберігати зброю та боєприпаси, підтримувати зв’язок з радянською стороною за допомогою телефону й радіо, фотографувати площі. Так, з урядового оголошення дубенського гебітскомісара Брокса можна дізнатися про обов’язкову конфіскацію в населення фотоапаратів. За недотримання вимоги передбачалося покарання¹⁴.

Унаслідок швидкого просування лінії фронту на схід, у тилу було залишено велику кількість зброї, боєприпасів, амуніції. Періодичні видання часто містили заклики до місцевого населення збирати й здавати військове майно, обіцяючи за це гроші й товари. За невиконання передбачався розстріл¹⁵. Подібні вимоги стосувалися зброї, яка перебувала в приватному користуванні¹⁶.

Окрім смертної кари, влада активно застосовувала принцип колективної відповідальності. Так, за спробу втечі арештантів, убивство ними німецького урядника й вартового були розстріляні всі в’язні рівненської в’язниці¹⁷. За вбивство двох високопоставлених чиновників

рейхскомісаріату було проведено “відповідні заходи проти більшої кількості в’язнів, які належать до обтяжених кіл”¹⁸.

Нормативна база, що регламентувала процес прописки, дозволяла контролювати, а головне – обмежувати зміну місця проживання. Для цього в містах і селах створювалися спеціальні “мельдункові” уряди. Особи, які захотіли змінити місце проживання, повинні були негайно повідомляти ці структури. Без відповідного дозволу вони не могли залишити округу, у якій проживали, і навіть не мали права скористатися залізницею¹⁹.

Для контролю за робочою силою була введена обов’язкова реєстрація всього працездатного населення за посередництвом уряду праці. Ухилення від неї тягнуло за собою смертний вирок. Першого березня 1942 р. Еріх Кох видав розпорядження, яким обмежував можливість зміни місця роботи²⁰.

Двадцять четвертого грудня 1942 р. була створена Українська служба праці, яка мала організовувати “суспільно або державно-політичні вартісні роботи”. Вона потребувала молодих людей у віці 18–25 років. Відповідно до здібностей ця установа готувала “провідників нижчої і середньої ланки”²¹. Загалом молоді українці мали відпрацювати один рік на громадських роботах²².

Україна привертала увагу Берліна великою кількістю дешевої робочої сили. Уже в перші місяці війни Німеччина відчула гостру нестачу робітників. Улітку 1941 р. почали з’являтися перші заклики до української молоді про виїзд туди на роботу. У пресі публікувалися спеціальні відозви, плакати, заклики, які показували “райське життя іноземних робітників”²³. Як приклад можна навести один із таких закликів: “Українці! Зголошуйтеся на працю в Німеччині. Пізнайте Німеччину та її методи праці. Ви повернетеся багаті досвідом і своїм трудом здобудете передове місце серед інших!”²⁴.

У “Костопільських вістях” від 29 березня 1942 р. наголошувалося, що “з Костополя вже відійшов перший поїзд з добровольцями. Відтепер будуть регулярно їхати потяги щодня”. Крім того, зазначалися дати й умови реєстрації для бажаючих виїхати на роботу до Німеччини²⁵.

“Голос Сарненщини” повідомляв, що 24 червня 1942 р. зі станції Сарни виїхав ще один ешелон, який віз молодь до Німеччини²⁶. Сім’ям остарбайтерів влада обіцяла видати грошові компенсації²⁷.

Шістнадцятого травня 1943 р. була опублікована постанова, яка запроваджувала дворічний трудовий обов’язок для молоді 1922–1925 рр. народження²⁸. Після закриття шкіл наприкінці 1941 р. усі вчителі й учні були зобов’язані звернутися до уряду праці щодо подальшого працевлаштування²⁹.

Робоча сила підлягала жорсткому контролю. Через часопис “Волинь” рівненський гебітскомісар В.Беєр попереджав населення, щоб воно тримало “стало при собі персональні вказки та робітничі картки”. На тих, хто не мав цих документів, чекало суворе покарання³⁰.

Безробітні підлягали обов’язковій реєстрації. Розпорядженням гебітскомісара всі чоловіки Рівненської округи віком 14–65 рр., які не мали посвідки про працю, були зобов’язані реєструватися в уряді праці з подальшим використанням на найнеобхідніших господарських роботах. Крім того, реєстраційний контроль проходили селяни та ремісники-приватники³¹.

У рейхскомісаріаті “Україна” умови праці та її оплата регламентувалися низкою постанов. Для визначення розміру зарплатні встановлювалося 6 трудових груп для робітників і 5 – для службовців. Євреї та жінки отримували 80% від установленого розміру. Виходити за визначені межі оплати праці заборонялося. На порушників очікувало суворе покарання. Фольксдойче, окрім зарплатні, отримували 50% надбавки³².

Щодо цін на товари й послуги, то спочатку вони зберігалися на попередньому рівні. Пізніше було встановлено їх максимальний розмір, а основні продукти харчування почали розподіляти за картковою системою³³. Так, згідно з розпорядженням Рівненського гебітскомісара В.Беєра, було визначено максимальні ціни на харчі, завищення яких тягнуло за собою суворе покарання. Крім того, встановлювалися граничні ціни на харчування в їдальнях й окремі послуги (прання, прасування, дрібний ремонт одягу та взуття)³⁴. Зокрема, 29 травня 1942 р. рейхскомісар видав розпорядження про оплату послуг кравців, згідно з яким кравецькі майстерні поділялися на дві групи. До першої належали ті, які мали право навчати учнів. Представники

другої такого права не мали. Відповідно відрізнялася й вартість послуг, перевищувати яку заборонялося³⁵.

Часто основні продукти харчування не можна було реалізовувати, оскільки вони йшли для забезпечення потреб армії й тилу. Головним джерелом їхнього отримання для українських сімей, що проживали в містах, були базари. Упорядкування базарної торгівлі давало можливість владі контролювати розподіл сільськогосподарської продукції. Вона визначала дні торгів і перелік продуктів, які дозволялося продавати³⁶.

У Рівному базарним днем був четвер. Перед кожними торгами вивішувалися ціни, які мали бути суворо дотримані. Продавець вивішував табличку, на якій указував свої паспортні дані та місце проживання. Недотримання поставлених вимог каралося штрафом 1 000 крб, арештом або конфіскацією товару. Покаранню підлягали і продавець, і покупець³⁷. Селяни, які влаштовували торги в невстановлений день і не мали посвідки, підлягали арешту, а їхній товар і транспорт конфісковували³⁸. Заборона торгувати на базарах окремими сільськогосподарськими продуктами, особливо зерновими, мала своїм наслідком широку кампанію щодо заборони самогоноваріння, розгорнута в рейхскомісаріті "Україна". До 15 червня 1942 р. рекомендувалося здати всі "винокурні апарати" і "ручні млини". За непослух передбачалася смертна кара³⁹.

Нацисти намагалися максимально використати ресурси української землі й людей, які на ній працювали. Збереженість урожаю мали забезпечити постанови про його охорону. Члени громадських господарств і хліборобських спілок повинні були забезпечувати громадську охорону жнив. У газеті "Волинь" зазначалося: "Кожний бере на себе відповідальність за безпеку народного добра". Невиконання зобов'язань передбачало суворе покарання (смертну кару або конфіскацію майна)⁴⁰. До жнив залучалися не лише селяни, а й мешканці міст і школярі. У разі потреби вони могли працювати й уночі.

Усі коні та інші тяглові тварини, які перебували в приватній власності, під страхом конфіскації використовувалися в сільськогосподарських роботах⁴¹. Окрім того, селяни зобов'язувалися здавати продовольчі контингенти для забезпечення потреб району⁴². Норму здачі контингентів потрібно було виконати до кінця господарського року⁴³. Для підвищення обсягів заготівель установлювалися премії за їхнє своєчасне виконання. Так, у "Вістях для українських селян" від 1 січня 1943 р. зазначалося, що той, хто здає двох свиней, має право одну зарізати для власних потреб. За кожную здану свиню надавалася премія у вигляді 1 кг цукру, 1 кг солі, 0,5 горілки, 10 коробок сірників⁴⁴.

Під час заготівель використовувалася пунктова система. Так, 1 л горілки прирівнювався до 100 пунктів, пачка махорки – 10, 1 цигарка – 1, 1 кг солі – 30, 1 кг цукру – 100. У середньому 25 пунктів відповідали 10 карбованцям⁴⁵.

За невиконання поставок передбачалася конфіскація всього наявного насіння й худоби, ув'язнення або смертна кара. Відповідне розпорядження рейхскомісара було опубліковано в газеті "Костопільські вісті" 24 травня 1942 р.⁴⁶

В умовах війни важливим завданням окупаційної адміністрації був ремонт доріг, залізничних колій і мостів. У місцевій пресі постійно з'являлися відповідні розпорядження. До ремонту доріг активно залучалося місцеве населення⁴⁷. З метою збереження шляхів селяни повинні були відпрацювати 8 днів на ремонтних роботах чи побудові нових шляхів. Їхні підводи мобілізувалися на цей самий термін. Відповідний наказ видав костопільський гебітскомісар Ленерт: "Всі посідачі фурманок є зобов'язані відбути безплатну 8-денну службу з кінями (шарварок)". За його невиконання передбачався штраф у розмірі не менш як 100 крб.⁴⁸

Місцевому населенню заборонялося ходити залізничними коліями, особливо вночі. За наближення до колії ближче ніж на 300 метрів передбачався розстріл⁴⁹. Для використання залізничних шляхів у господарських потребах необхідно було отримати дозвіл коменданта військових постів⁵⁰.

Велосипед розглядався окупаційною адміністрацією як один з основних засобів пересування. Тому кожен власник мав отримати дозвіл на його використання. В іншому разі велосипед підлягав конфіскації⁵¹.

Бажаючи обмежити зв'язок населення із зовнішнім світом, окупанти проводили конфіскації радіоприймачів. Ці накази не стосувалися німців. Саме через радіоприймачі, які їм належали, кожної неділі з 10 год 15 хв до 10 год 30 хв здійснювалися трансляції передач для родичів остарбайтерів, у яких зачитувалися їхні листи⁵².

Значна увага приділялася дотриманню санітарно-гігієнічних норм. Для запобігання епідемічним хворобам у містах відкривалися санітарні пункти. Про всі випадки захворювань потрібно було повідомляти відповідну санітарну службу. Рівненський гебітскомісар В.Беер підкреслював: “Незголошення епідемічно-хворого буде каратися по закону військового часу і буде уважатися за саботажну акцію”⁵³. Через пресу влада закликала знищувати бродячих собак, оскільки вважала їх носіями інфекційних хвороб. Домашніх тварин населення зобов'язувалося реєструвати, прививати від сказу, тримати лише на прив'язі. Крім того, за собак сплачувався спеціальний податок⁵⁴.

Жорстко нормувалася оплата комунальних послуг. Населення повинно було платити за воду та встановлювати лічильники⁵⁵. Найбільша ж увага приділялася користуватися електрикою, яке жорстко регламентувалося. Німецька влада обмежила допустиму потужність електричних ламп, а також заборонила користуватися електрикою від 16 до 24 години. За порушення цих вимог передбачалася конфіскація електроприладів або штраф у розмірі 1 000 крб.⁵⁶

Законодавчі обмеження стосувалися й культурного життя. Згідно з розпорядженням гебітскомісара В.Беера, населенню м. Рівне дозволялося відвідувати міський театр лише раз на тиждень, при цьому початок поліційної години переносився на 23 годину⁵⁷.

З бібліотек вилучалася й ліквідовувалася радянська література. Реквізиціям підлягали також книги зі шкільних бібліотек, за винятком підручників з фізики, алгебри, геометрії, тригонометрії й хімії. Генеральний комісар Волині та Поділля за браком навчальних посібників рекомендував учням початкових шкіл користуватися часописами “Українська дитина” (Костопіль), “Орленя” (Рівне), “Малий школяр” (Шепетівка)⁵⁸.

Не обійшла увагою українська преса і єврейське питання. На сторінках газети “Волинь” були розміщені розпорядження, згідно з якими євреї зобов'язувалися носити спеціальні розпізнавальні знаки⁵⁹. Для них установлювалася окрема комендантська година – від 19 год вечора до 6 год 30 хв ранку⁶⁰. Їм було заборонено обслуговувати на пошті⁶¹. П'ятнадцятого жовтня 1941 р. рівненський гебітскомісар наказав “жидам” не залишати місце свого перебування⁶². Після цього розпочався процес створення гето. Порядки на території гето регламентувалися наказами гебітскомісарів. Побутовими справами, харчовим забезпеченням і дотриманням санітарно-гігієнічних норм опікувались єврейські комітети. Чоловікам наказували підстригатися й голити бороди. Євреям заборонили виходити за межі гето, а представникам інших національностей – заходити на його територію. При цьому покаранню підлягали обидві сторони. Виняток становили лікарські кабінети. Також євреям не дозволялося тримати котів і собак⁶³.

Через пресу окупаційна влада нав'язувала населенню свій погляд на роль євреїв в історії. Постійно наголошувалося, що звільнення українських земель від “московсько-жидовської влади” воно зобов'язане “німецькому вояку”⁶⁴.

На окупованій території під керівництвом обласних, районних і сільських управ функціонували лікарні, ясла, садки, дитбудинки, будинки для інвалідів, українські комітети самопомоги, жіноча служба. Вони надавали значну допомогу місцевому населенню, рятуючи його від голоду, холоду й хвороб, оскільки гітлерівці байдуже ставилися до потреб ворожої їм країни. Усі ці заходи стосувалися не лише цивільного населення, а й військовополонених⁶⁵.

Військовополоненими опікувалися Червоний Хрест і місцеві допомогові комітети. Про їхню діяльність повідомляли періодичні видання, закликаючи жителів не бути байдужими й долучитися до гуманітарної акції, від якої залежало полегшення долі полонених і бідняків⁶⁶. Допомогова активність українського населення зростала напередодні та під час Різдвяних і Великодніх свят⁶⁷.

Отже, німецька влада використовувала пресу для нормативно-організаційного інформування населення. Офіційна документація була обов'язковою на шпальтах часописів й оперативно публікувалася відразу після затвердження. Ознакою цього змістового комплексу було його

розміщення на останній сторінці періодичних видань. Незважаючи на це, суспільно-політичне життя населення в період окупації знайшло в пресі доволі широке висвітлення.

1. Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.) / К. Курилишин. – Львів, 2010. – С. 7.
2. Панасенко О. Рівненщина: сторінки минулого / О. Панасенко. – Рівне, 2001. – С. 238.
3. Самостійність. – 1941. – № 1.
4. Курилишин К. Указ. праця. – С. 45.
5. Волинь. – 1941. – 14 верес. – С. 3–4.
6. Там само. – 5 верес. – С. 4.
7. Там само. – 14 верес. – С. 4.
8. Курилишин К. Указ. праця. – С. 49.
9. Волинь. – 1941. – 19 жовт. – С. 4.
10. Костопільські вісті. – 1941. – 28 груд. – С. 1.
11. Волинь. – 1942. – 12 квіт. – С. 4.
12. Там само. – 9 лип. – С. 1.
13. Костопільські вісті. – 1942. – 3 трав. – С. 4.
14. Волинь. – 1943. – 24 черв. – С. 4.
15. Костопільські вісті. – 1942. – 10 черв. – С. 4.
16. Голос Сарненщини. – 1942. – 17 трав. – С. 4.
17. Волинь. – 1943. – 18 берез. – С. 4.
18. Там само. – 24 жовт. – С. 2.
19. Костопільські вісті. – 1943. – 28 серп. – С. 4.
20. Там само. – 1942. – 5 квіт. – С. 4.
21. Волинь. – 1942. – 24 груд. – С. 4.
22. Костопільські вісті. – 1942. – 20 груд. – С. 4.
23. Пацула Й. Волинь – мій біль, моя надія / Й. Пацула. – Рівне : Азалія, 2005. – С. 115–116.
24. Волинь. – 1942. – 21 трав. – С. 2.
25. Костопільські вісті. – 1941. – 29 груд. – С. 1.
26. Голос Сарненщини. – 1942. – 28 черв. – С. 4.
27. Костопільські вісті. – 1941. – 3 жовт. – С. 4; там само. – 1942. – 31 трав. – С. 1; там само. – 1943. – 5 верес. – С. 1.
28. Голос Сарненщини. – 1943. – 16 трав. – С. 3.
29. Костопільські вісті. – 1941. – 23 листоп. – С. 1.
30. Волинь. – 1942. – 19 квіт. – С. 4.
31. Там само. – 1943. – 19 груд. – С. 4.
32. Там само. – 1941. – 25 груд. – С. 4.
33. Панасенко О. Указ. праця. – С. 240.
34. Курилишин К. Указ. праця. – С. 67.
35. Волинь. – 1942. – 9 лип. – С. 4.
36. Курилишин К. Указ. праця. – С. 67.
37. Волинь. – 1941. – 16 листоп. – С. 4.
38. Костопільські вісті. – 1941. – 26 жовт. – С. 2.
39. Там само. – 1942. – 31 трав. – С. 1.
40. Волинь. – 1943. – 24 черв. – С. 4.
41. Там само. – 4 лип. – С. 1.
42. Вісті для українських селян. – 1942. – 21 черв.
43. Волинь. – 1943. – 1 лип. – С. 4.
44. Вісті для українських селян. – 1943. – 1 січ.
45. Волинь. – 1943. – 17 черв. – С. 4.
46. Костопільські вісті. – 1942. – 24 трав. – С. 4.
47. Волинь. – 1943. – 24 січня. – С. 4.
48. Костопільські вісті. – 1941. – 16 листоп. – С. 4.
49. Голос Сарненщини. – 1943. – 30 трав. – С. 4; Костопільські вісті. – 1943. – 21 берез. – С. 4.
50. Голос Сарненщини. – 1943. – 30 трав. – С. 4.
51. Волинь. – 1942. – 26 квіт. – С. 4.
52. Там само. – 1943. – 18 лип. – С. 4.
53. Там само. – 1942. – 5 берез. – С. 4.

54. Там само. – 1941. – 30 жовт. – С. 4.
55. Там само. – 1942. – 15 лют. – С. 4.
56. Там само. – 25 січня. – С. 4.
57. Там само. – 23 квіт. – С. 4.
58. Костопільські вісті. – 1942. – 19 лип. – С. 2.
59. Волинь. – 1941. – 21 верес. – С. 4.
60. Там само. – 19 жовт. – С. 4.
61. Там само. – 8 жовт. – С. 2.
62. Там само. – 19 жовт. – С. 4.
63. Там само. – 26 жовт. – С. 4.
64. Там само. – 1942. – 29 січ. – С. 1.
65. Шайкан В. Соціально-політичні та економічні причини виникнення колабораціонізму на теренах рейхскомісаріату “Україна” та військової зони в роки Другої світової війни / Валентина Шайкан, Валерій Шайкан. – Кривий Ріг : Мінерал, 2004. – С. 113.
66. Волинь. – 1942. – 1 лют. – С. 2; Волинь. – 1942. – 8 лют. – С. 3.
67. Волинь. – 1942. – 15 лют. – С. 3.

Опираючись на матеріали, помещенные на страницах украинской легальной прессы, автор попытался проанализировать общественно-политическую жизнь Ровенщины в годы немецкой оккупации.

Ключевые слова: общественно-политическая жизнь, немецкая оккупация, украинская легальная пресса.

Based on the material contained in the pages of Ukrainian legal press, author tried to analyze the socio-political life of Rivne region during the German occupation.

Keywords: socio-political life, the German occupation, Ukrainian legal press.

УДК 329.14: 316.652.3

Лариса КОБУТА

СТАТТЯ В.ЛЕВИНСЬКОГО “БУДЬМО УКРАЇНЦЯМИ!” ЯК ВІДГУК НА НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНУ БОРОТЬБУ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена поглядам українського громадського діяча й публіциста В.Левинського щодо перспектив національно-державного визволення українців в умовах Другої світової війни. Проаналізовано зміну його теоретичних підходів стосовно проблеми національної єдності й солідарності, потреби розвитку національного патріотизму як фундаменту свободи нації.

Ключові слова: В.Левинський, національне визволення, нація, патріотизм, свобода, солідарність.

Володимир Левинський був відомим теоретиком і політичним діячем українського соціал-демократичного руху в Галичині початку ХХ століття. У 1920–1930-х роках з-під його пера вийшло чимало наукових і публіцистичних праць, присвячених питанням теорії й практики розвитку українського соціалістичного та національного руху, перспективи національного визволення українців. Будучи переконаним соціалістом, він постійно декларував потребу національно-державного самовизначення українського народу, у теоретичних формах намагаючись поєднати ідеї соціалістичного й національного визволення. Ці питання для нього в перспективах розвитку України були рівнозначними та взаємозалежними.

Відправним пунктом його позиції було переконання, що панування одного народу (нації) над іншим не дає можливості справедливо вирішити соціальні питання, а соціальна справедливість можлива за умови ліквідації стану національної неволі. Тому чітко означу-

валася необхідність одночасної боротьби українців за своє соціальне й національне визволення, оскільки "...без здійснення національної ідеї, без визволення поневолених народів не може бути мови про повне здійснення соціалізму"¹.

У 1930-х роках В.Левинський гостро полемізував із проповідником українського інтегрального націоналізму Д.Донцовим, відстоюючи ідею внутрішньої єдності народу й виступаючи проти розколу українського суспільства на національній чи ідеологічній основі. Його обурювала безкомпромісність позиції Д.Донцова до політичних опонентів, пропагування ним гасел громадянської війни ("вносити роздор в рідну хату")².

Водночас власна ліва орієнтація в 1930-ті роки була суттєво відкоригована В.Левинським під впливом результатів більшовицької практики в підрадянській Україні, наслідком якої стали численні людські втрати українського народу від Голодомору 1932–1933 рр., політичних репресій української інтелігенції та свідомого українства в епоху Великого терору, нівеляція українського світогляду як базової основи нації в підрадянській Україні. Зрештою, з приходом на західноукраїнські землі радянського режиму сам діяч заледве не став жертвою більшовицького репресивного Молоху, дивом уникнувши репресій у 1939–1941 роках. У 1940 р. йому із чималими труднощами вдалося втриматися на посаді старшого бібліотекаря в тогочасній Львівській науковій бібліотеці республіканської Академії наук, отримавши при цьому відмову офіційних радянських органів у праві оформити трудову пенсію³. У залік його життєвого шляху комуністична влада не зарахувала ні соціалістичну орієнтацію діяча, ні багатолітню пропаганду соціалістичних ідей (у тому числі й марксизму) на західноукраїнських землях, ні його критичну позицію стосовно пропагованого Д.Донцовим інтегрального націоналізму.

Разом з тим після початку німецько-радянської війни В.Левинський не міг не відгукнутися на чергову спробу українства здобути національно-державне визнання. Боротьба представників націоналістичного підпілля за українську державність спонукала В.Левинського до теоретичного узагальнення тогочасного стану українського суспільства. У час німецької окупації Львова В.Левинський продовжив наукове опрацювання творчої спадщини видатних українських мислителів І.Франка, М.Драгоманова, М.Грушевського, німецького філософа Й.Фіхте. Осмислення ідей національного самовизначення останнього в рукописній праці "Німецький патріотизм у філософії Фіхте"⁴ значною мірою вплинуло на корекцію підходів В.Левинського щодо оцінки тогочасного історичного моменту, місця й завдань українців у роки війни.

Послуговуючись підходами німецького мислителя, В.Левинський писав з приводу стану фактичної бездержавності українського народу та потреби боротьби за власну державу: "Свобода і самостійність народу тоді порушені, коли хто насильством перериває хід розвитку, а він сам попадає в ярмо другої держави. Життя народу, прищеплене до життя другого народу, є вбите, знищене та счеркнуте з історії. Тут має місце справедлива війна. Ця війна не панівних династій (родин), а всього народу. Бо свобода всіх і кожного зокрема zagrożена. Бо без неї немає ні для нікого життя, хіба для тих, що вважають себе нікчемами. Тим обов'язком кожного, у власному своєму інтересі, і без заступництва є: боротьба за свободу на життя і смерть, не має миру без повної перемоги, себто без повного забезпечення перед повним напруженням свободи"⁵.

Таким чином, В.Левинський усвідомлено відгукувався на першочергове завдання, що стояло перед українцями – здобуття національної свободи в межах свободи усього народу. А для цього, на його переконання, потрібно було уникати внутрішнього поділу та протистояння. Показовою в цьому плані стала його рукописна публіцистична праця "Будьмо українцями!"⁶, написана в березні-квітні 1942 р., у якій автор намагався екстраполювати погляди українських мислителів на сучасну йому дійсність. У статті він відзначав актуальність застережень І.Франка щодо "розпанашеної у нас класової і партійної боротьби і гризні", підкреслюючи, що в умовах національної неволі увесь народ опиняється в становищі поневоленого: "Боротьба за національне існування й визволення силою залізного суспільного закону висувається на перший план, а боротьба поодиноких суспільних груп серед нього сходить і мусить сходити на другий план, та ніколи не може паралізувати першої"⁷.

За В.Левинським, національна єдність у спільній боротьбі повинна вичавити із суспільного організму прояви рабської покори й психології, прищеплені багатокітким підневільним станом. "Перед чужим паном стоїть наш раб навшпінках, улесливо підлабузнюється йому, до

землі схиляє свій хребет та служить йому не за страх, а за совість. Але супроти свого слабшого брата, має він кулак та показує йому свої гострі зуби”, – писав автор, відзначаючи ці негативні риси⁸. При цьому підкреслював, що про подібні прояви під’яремної психіки добре знали та вдало користалися з неї у своїх інтересах поневолювачі українців – польський і московсько-більшовицький окупаційні режими. Тож протиставити цьому негативізму слід національну солідарність та єдність, яка б відкидала внутрішнє суперництво чи боротьбу, виходила за рамки вузькопартійних чи ідеологічних інтересів і постулатів⁹.

На переконання В.Левинського, яке до певної міри слід вважати відповідною до тогочасних суспільних настроїв частини західноукраїнського суспільства публічно висловлюваною політичною кон’юнктурою, національне звільнення тісно пов’язувалося з позитивним результатом боротьби нацистської Німеччини з названим зовнішнім ворогом – сталінським комуністичним режимом. Хвалебна оцінка на адресу “фюрера німецької нації Адольфа Гітлера та німецької армії”, завдяки яким українці “позбулись кайдан польської та московсько-більшовицької неволі”, поєднувалася В.Левинським із результатами німецького приходу щодо місцевого українського політикуму – нібито припиненням партійних і класових міжусобиць та протистоянь. Як альтернативу внутрішньому роздору автор декларував ідею національного духу: “Є тільки українці, які не знають інших інтересів понад національні, є тільки люди української нації, є тільки українські брати і сестри”. Від них, на думку автора, війна, що тривала, вимагала “великих жертв, великого самозречення та великих терпінь. Але, здолавши подібні випробування, українці мали прийти до “кращої нашої майбутності”¹⁰.

Загалом попри конформістські щодо окупаційної влади звороти в статті В.Левинський намагався актуалізувати постулати національної єдності, відмови від вузькопартійних, вузькоідеологічних підходів стосовно перспектив українства в умовах військового лихоліття. Переоцінка ним на схилі життя власних політичних цінностей мала не тільки кон’юнктурну, а й певну світоглядну основу, що ґрунтувалася на базовій парадигмі національного пріоритету.

1. Левинський В. Національна ідея. Звідки вона взялася і до чого змагає / В. Левинський, К. Коберський. – 2-ге вид. – Львів, 1937. – С. 22.
2. Левинський В. Ідеолог фашизму. Замітки до ідеології Д. Донцова / В. Левинський. – Львів, 1936. – С. 29.
3. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛ України), ф. 387, оп. 1, спр. 2, арк. 12.
4. ЦДАЛ України, спр. 4, арк. 1–100.
5. Там само, арк. 95–96.
6. Там само, спр. 6, арк. 380–387.
7. Там само, арк. 382.
8. Там само, арк. 382–383.
9. Там само, арк. 383.
10. Там само, арк. 385.

Статья посвящена взглядам украинского общественного деятеля и публициста В.Левинского на перспективу национально-государственного освобождения украинцев в условиях Второй мировой войны. Проанализированы изменения его теоретических подходов относительно проблемы национального единства и солидарности, необходимости повышения чувства патриотизма как фундамента свободы нации.

Ключевые слова: В.Левинский, национальное освобождение, нация, патриотизм, свобода, солидарность.

The article is devoted to the analysis of the ideas of the public man and publicist V. Levynsky concerning the perspectives of the national-state liberation of the Ukrainians during the World War II. It analyses the changes in the theoretical approaches to the problem of the national unity and solidarity, the needs of the development of the national patriotism as the base of the nation's freedom.

Keywords: V. Levynsky, national liberation, nation, patriotism, freedom, solidarity.

УДК 94:355.292.5 (477.86)

Тамара ГАЛИЦЬКА-ДІДУХ, Оксана ЯЦКІВ

СПОГАДИ ПРО СОТЕННОГО УПА АНДРІЯ МАРІЙЧИНА
“ТЮТЮННИКА”

У статті на основі свідчень очевидців показано діяльність сотні “Вітрогонів”, що входила до 23-го (Калуського) територіального відтинку “Магура”, у контексті особливостей розвитку українського національно-визвольного руху на Прикарпатті в період Другої світової війни, досліджено форми й методи боротьби повстанців за створення самостійної Української держави, а також з’ясовано долю її командира – сотника Андрія Марійчина “Тютюнника”.

Ключові слова: Українська повстанська армія (УПА), Організація українських націоналістів (ОУН), націоналістичне підпілля, національно-визвольний рух, тактичний відтинок.

Друга світова війна (1939–1945) була періодом випробувань для українського національно-визвольного руху. ОУН еволюціонувала від сподівання на встановлення рівноправного союзу з Німеччиною до двофронтової боротьби та масових нацистських арештів. Шукаючи власний шлях боротьби за незалежність України¹, збройні відділи українських націоналістів із дрібних боївок ОУН зросли до великих з’єднань, які на зламі 1942–1943 рр. були реорганізовані за зразком регулярних армій і стали важливим політичним чинником в українській історії як у період війни, так і в повоєнне десятиліття. В останні роки в пресі та науковій літературі було опубліковано чимало спогадів учасників ОУН й УПА. Це пов’язано із загальним зацікавленням українського суспільства маловідомими сторінками нашої історії, зокрема, боротьбою ОУН та УПА за створення самостійної Української держави.

Публікація спогадів учасників підпілля розпочалася в українській діаспорі. Більшість відомих учасників ОУН та УПА, які опинилися в еміграції, хотіли, щоб їх участь в українському національно-визвольному русі не була забута. Тому вони готували до друку власні спогади, а іноді й наукові праці про український національно-визвольний рух. Ще до розпаду СРСР були видані автобіографії, спогади та роздуми відомих учасників ОУН: С.Бандери², Є.Стахів³, М.Климишина⁴, Л.Шанковського⁵ та інших.

Після здобуття Україною незалежності в 1991 р. історична наука зробила значний крок уперед щодо вивчення українського національно-визвольного руху. Уперше з’явилася можливість опублікувати документи українського підпілля, які десятками років зберігалися в закритих архівах. Окрім публікації раніше засекречених радянських документів, друкувались і спогади підпільників ОУН, зокрема, Р.Петренка⁶, В.Порендовського⁷, В.Левковича⁸, Я.Гриця⁹, В.Кука¹⁰ та інших.

Хоча останнім часом діяльність ОУН й УПА висвітлювалася в значній кількості наукових публікацій і в пресі, однак навіть досі все ще відчувається брак документів, які пролили б світло на найважливіші сторінки історії українського національно-визвольного руху. Це пов’язано з тим, що більшість учасників ОУН й УПА загинули або померли, чимало документів підпілля не збереглося, а деякі з них ще досі не оприлюднені. Зважаючи на викладене, актуальним є продовжувати публікацію досі не відомих спогадів про учасників ОУН, серед них і сотенного Андрія Марійчина “Тютюнника”. Вважаємо, що публікація спогадів про сотенного допоможе дослідникам у вивченні підпільного життя й діяльності сотні. Сьогодні залишилося небагато свідчень очевидців (учасників тих подій), які стали безпосереднім першоджерелом для вивчення й висвітлення діяльності сотні “Тютюнника”¹¹.

Національно-визвольний рух на території Західної України значно активізувався, починаючи з 1944 р., із відновленням радянської влади на цих теренах. Протягом 1944–1945 рр. ОУН й УПА провели 6,6 тис. акцій, яким радянські органи безпеки протиставили 39 773 каральні акції¹². Саме з 1 березня 1944 р. у рамках групи УПА-Захід створено п’ять військових округів (далі – ВО). На теренах Львівської області сформовано п’ять ВО “Буг”; на терені Тернопільщини та Дністра – три ВО “Лисоня”; на терені Станіславщини (а саме – Гуцульщина,

Буковина) – чотири ВО “Говерла”; на терені Стрийщини, Дрогобиччини, Самбірщини й Турчанщини – п’ять ВО “Маківка”¹³.

Одночасно було призначено командирів ВО й начальників штабів. Треба відмітити, що 4 ВО “Говерла” отримав юрисдикцію над усіма відділами УПА, що були розташовані на терені Станіславської області. Згідно з планом Генерального штабу (далі – ГШ) УПА, кожний ВО був поділений на тактичний відтинок (далі – ТВ). 4 ВО “Говерла” – воєнна округа Української повстанської армії, № 4 (Гуцульщина й Буковина), частина оперативної групи УПА-Захід. У першій половині 1944 р. командиром округи був Іван Бутковський “Гуцул”. Після його переходу на Захід у ролі керівника місії УПА за кордоном командиром округи став Микола Твердохліб – майор “Грім”¹⁴.

4 ВО “Говерла” ділився на такі тактичні відтинки: Станіславський ТВ “Чорний ліс” (командири Василь Андрусак “Грегін”, “Різун”, “Прут”, “Дунай”), який базувався на межі Станіславського й Калуського районів; Коломийський ТВ “Гуцульщина” (командири “Степовий”, “Козак”, “Хмара”), який займав територію Карпат і частково Прикарпаття; ТВ “Дністер” (командири “Черник”, “Чорний”) обіймав Придністров’я. Крім цих ТВ, у 4 ВО “Говерла” входили: Буковинський ТВ 20; Калуський ТВ 23 “Магура” (командири “Байрак”, “Дзвінчук”, “Зміюка”); Закарпатський ТВ 25¹⁵.

До складу кожного тактичного відтинка входили курені. Курінь УПА мав три-чотири бойові сотні та потрібні технічні частини¹⁶. До складу Калуського ТВ 23 “Магура” входило чотири курені на чолі з “Ромком”, “Журавлем”, “Літуном” і “Баєм”. За своєю будовою кожний курінь поділявся на сотні. До куренів ТВ 23 “Магура” входили такі сотні: у курінь “Ромка” входило три сотні чисельністю 400 стрільців, які діяли на теренах Волинського, Болехівського районів; у курінь “Журавля” входили три сотні чисельністю 350 стрільців, які знаходилися до 1947 р. у Перегінському й Калуському районах; курінь “Літуна” складався з трьох сотень чисельністю 400 стрільців, які перебували на теренах Долинського, Болехівського районів; у курінь “Бєя” входили дві сотні чисельністю 250 стрільців, які до 1946 р. діяли у Войнилівському та Долинському районах. До відтинку “Магура” входила також окремо сотня “Середнього” чисельністю 150 стрільців і діяла у Войнилівському районі¹⁷.

Дотично взаємопов’язана з темою діяльність куренів “Ромка” та “Яструба”, які на початку 1945 р. були розбиті й надалі стали основою для створення нових сотень “Гонти”, “Крука”, “Грабенка” і “Тютюнника”. Саме в ряди куреня “Ромка” влився Марійчин Андрій, той самий “Тютюнник”, який став у майбутньому бунчужним. Відомо, що 1945 р. під час сутички НКВС і КДБ у с. Селище загинув сотенний “Ромко”, а потім “Лісовий”, тоді бунчужний “Тютюнник” прийняв керівництво сотнею у свої руки.

Марійчин Андрій Ількович – “Тютюнник” народився 12 грудня 1914 р. у с. Мошківці Калуського району Івано-Франківської області. У 30-х рр. відомий як громадський діяч при читальні “Просвіта”. Починаючи з 1934 р., активізував свою військову діяльність, а саме – протягом 1934–1936 рр. служив у польській армії. З 1941–1942 рр. – член юнацької підпільної організації “Доріст” міста Калуш. Одночасно працював майстром у Калуській ремісничій школі й очолював підпільну ланку учнів-юнаків торговельної школи. Був активним членом ОУН(б). У ряди УПА вступив у 1943 р., якраз тоді увійшов до сотні “Заграва”, де став бунчужним. Проходив бойовий вишкіл у старшинській школі (далі – СШ) “Олені” у ранзі старшого булавного¹⁸. У січні 1945 р. сформував й очолив відділ 82 “Вітрогони” 23-го (Калуського) територіального відтинка “Магура”¹⁹. Кулеметник сотні “Тютюнника” Іванків Василь Петрович (1927 року народження) згадує: “...Що 1944 року, коли йому було 17 літ, пішов до «Ромкової» сотні, в той час ройовим у «Ромка» був «Тютюнник» (мав біля себе 12 хлопців). Коли «Ромко» став ранений, а «Лісовий» впав – сотню перебрав «Тютюнник», заснувавши нову сотню «Вітрогони»”²⁰.

П’ятого січня 1945 р. бунчужному “Тютюннику” було доручено організувати відділ “Вітрогони”, історія цього загону короткотривала, але досить насичена подіями. За місяць “Тютюнник” зібрав з Галицького району сімдесят новобранців-повстанців і перейшов на нове місце. За наказом провідника “Нечая” він доповнив відділ новобранцями із сіл Болехів і Завадка. Починаючи з лютого 1945 р., сотня “Вітрогони” значно активізувала свою діяльність²¹. Іванків Василь Петрович споминає: “Восени 1945 р. сотня розмістилась у с. Довпотові Ка-

луського району. Станичний села був провокатором, організував для всіх повстанців вечерю, а сам про все доніс ворогові. Але місцева сітка ОУН діяла блискавично. Від дівчини-зв'язкової сотник "Тютюнник" довідався про намір ворога. "Тютюнник" швидко підняв всіх бійців, і тої ж миті, вночі, ми помандрували за десятки кілометрів, голодні, виснажені, щоб загубити свій слід перед ворогом. У с. Селищі поранений у бою інтенднт сотенного Білан Михайло Онуфрійович ("Старий"), щоб не здатись живим у руки ворога, розірвав себе гранатою..."²².

За період своєї діяльності сотня "Тютюнника" брала участь у спільній акції із сотнями "Середнього" і "Літуна" на районний центр Войнилів. У наскоці загинуло десять більшовиків, унаслідок чого було здобуто медикаменти й шкіру. Важливий бій сотні "Вітрогонів" з прикордонниками в с. Липовиця відбувся 23 лютого 1945 р., у ході якого вбито старшину (лейтенанта) і п'ять рядових прикордонників. За селом повстанці зробили засідку, у якій загинуло двадцять більшовиків, натомість сотня втрат не зазнала.

Другого квітня 1945 р. "Вітрогони" вирушили в рейд. Стан сотні погіршився через захворювання на тиф, зменшився склад на 50% – були й смертні випадки. До травня "Тютюнник" вишколював новобранців.

Третього травня 1945 р. повстанцями забрано зі спиртзаводу в с. Довпотів 400 л спирту, динаміт і дві пари коней з возами. Тридцять першого травня 1945 р. два рої чоти під командою ройового "Кулі" зробили засідку біля присілка Вигода Галицького району, але засідку було вистежено. У результаті дев'ять убитих з двох роїв і чотири поранених, утрати енкаведистів – десять загиблих.

Другого вересня 1945 р. близько 21 год 30 хв загін НКВС напав на рій повстанців, що нараховував дванадцять хлопців і квартирував у с. Діброва (Войнилівський район). У ході бою загинуло близько чотирьох повстанців²³.

Другого листопада підвідділ під команду "Крука" на шляху Войнилів – Сівка здійснив напад на п'ять возів з енкаведистами, що етапували із Сівки арештованих повстанців і місцевих селян. Під час обстрілу ворога втекли всі арештовані, крім жінки й дівчини, яких більшовики забрали із собою.

Про сотню "Ромка" згадує Василь Іванків: "Зібрав сотенний "Ромко" куш, почали копати бункери, "Ромко" наказав розпустити пізніше сотню, бо прийшли більшовики, казав, що поб'ють, а ми були без зброї". У пам'яті Іванківа Василя залишилася пісня про сотенного "Ромка":

*Сходили повстанці в сотню "Ромка"
Зійшли Карпати землі за Дністром
Скрізь слава про Ромка всім лунала
І дух свободи зброї зірвала
В Тростинецькій бою Ромко впав,
А в Тимерівцях Лісовий впав
Ранений булавний він не виступав
Герой гранатов голову зірвав²⁴*

Багато дівчат з нашого села стали зв'язковими, деякі з них дожили до цих днів, зокрема, це: Іванків Марія та Марійчин Розалія "Галка" – провідниця сітки ОУН. У свою чергу Марійчин Розалія (1927 року народження) згадує: "Під час коляди 1945 року у с. Сівка колядники зібрались у хаті підрайонної "Галки" (тобто у мене), коли зненацька наскочили енкаведисти. Всіх було арештовано, а Рудого Петра (1923 року народження) стрільця УНС вбито. З нього зняли взуття, прив'язали дротом до саней і галопом промчали через усе село. Знівечене тіло скинули якраз саме перед його рідною хатою на загальний огляд. Вранці тіло забрали. Де поховано невідомо"²⁵.

Також "Галка" споминає: "Навпроти моєї хати на роздоріжжі стояв штаб більшовиків, тоді мені, як члену ОУН, довірили піти в штаб і сказати головному, що наші хлопці хочуть з ним зустрітися. Я довго не могла заговорити, але якось він мене спитав, що я так часто ходжу до них в штаб. Пізніше вони зустрілися, але я не знаю, хто саме зустрівся з ним. Саме в цей час наші хлопці переходили в Чорний ліс, вивісивши білий прапор і перейшли, тоді на другий день штаб вибрався".

“Була вечеря в мене в хаті, хлопці повечерявши, пішли в ліс, нас було семеро дівчат, одна втекла, решту нас заарештували. Завезли у Войнилів в костел. Сиділи ми там два тижні, як саме в той час йшла “червона мітла”, УПА переходила в Чорний ліс. Я була наймолодшою серед усіх дівчат, але били мене нелюди найжорстокіше...”²⁶.

Марійчин Розалія – племінниця сотника “Тютюнника”, розповіла, як “Тютюнник” перебував в них удома: “На горбі більшовики ламали лід, була весна, прийшов наказ розпустити підрозділи. “Тютюнник” розпустив сотню – хлопці розходилися по домівках, зголошувалися. Сам “Тютюнник” попросився в моєї мами (його тети) в нас переночувати одну ніч, бо криївку затопило весняними водами, які підійшли²⁷. І пішов зі зброєю на горище. А в нас жила ще медсестра, була вона з Східної України і до неї приходив червоний партизан. Одного вечора, коли партизан йшов вже від неї, то став в нас на воротах, а саме в той час йшла боївка з Войнилова. Партизан до них крикнув “Кто такие?”, вони його вбили в нас на містку. На місце пригоди зразу ж прибув гарнізон, прийшли до хати і сказали тікати, бо будуть її мінувати. А в цей час на горищі був “Тютюнник” без свого мундира. Почали бити ракети, сестра побігла до нього і вивела його в поле попід стріху в напрямку на Діброву і Довжку. Він йшов, міцно тримаючи зброю біля тіла і через необережність вистрілив, що зразу ж привернуло увагу більшовиків, які почали активно стріляти в темряву, в напрямку поля. Хата наша загорілася, ще кинули гранату, ми були в середині, почали тікати. Ми сховалися, а більшовики кинули гранату в сусідню хату, стінка обвалилася і господар загинув. Згодом партизани допомогли нам відбудувати хату, її побудували майстри з села безплатно. Так ми тоді і врятувалися...”²⁸.

Двадцять шостого грудня 1945 р. старшого булавного “Тютюнника” було звільнено від командування відділом “Вітрогони”. Команду над рештою відділу перебрав булавний “Морозенко”, а старший булавний “Тютюнник” відійшов на організаційну теренову працю. Окрім бойових операцій, одним із завдань сотні “Вітрогони” була охорона цивільного населення перед арештуванням²⁹.

Із завершенням Другої світової війни радянський уряд мобілізував усі ресурси для знищення збройного спротиву режиму. У 1946 р. почалися більшовицькі акції, спрямовані на цілковитий розгром повстанської армії. Провід ОУН вирішив вивести частину військ за кордон. Нелегко було й бійцям “Тютюнника”, який проводив сотню до Перевалу. Появилася зневіра, тому “Тютюнник” часто підбадьорював стрільців словами: “Той, хто взявся вибороти вічно, падати духом не має права. Боротьба без жертв, на жаль, неможлива. Ми виборемо, обов’язково виборемо волю”³⁰.

Велика увага радянським урядом приділялася пошуку й ліквідації керівників підпілля, деморалізації рядових вояків публічними стратами й проголошенням амністій³¹. Двадцять восьмого лютого 1946 р. загинув, застрелившись з пістолета, командир відділу “Вітрогони” булавний “Морозенко”. Більшовики викрили його криївку за допомогою провокатора в с. Станкова, булавний “Морозенко” лікувався в цій криївці.

Сестра сотенного “Тютюнника” Тимків Анна Ільківна згадувала: “...Зламала Андрія тяжка недуга. Ноги зовсім відмовили. Був прикутий до ліжка, через те змушений розпустити сотню. Його, тяжко хворого, по зв’язках доставлено в рідне село. Поволі одужував та готувався до нової роботи. Була рання весна – 1946 р. Тишу сколихнули постріли. Села Дорогів і Колодів опинились у більшовицькій облаві. Яром, поміж кущами, тікає сотник “Тютюнник”. Андрія замітив енкаведист. Пролунав постріл. Влучно прицілившись енкаведист влучив і “Тютюнник” загинув. Досі ніхто не знає, де його могила”³². Таким чином, 13 квітня 1946 р. загинув у сутичці в с. Дорогів (Галицький район) колишній сотенний “Вітрогонів” старший булавний “Тютюнник”, відбиваючись до останнього набою. На місці загибелі сотенного стоїть пам’ятний хрест³³.

За спогадами Марійчин Розалії, відважна й освічена молодь із села в 1940–1950 рр. ХХ ст. йшла в підпілля й брала участь у національно-визвольній боротьбі ОУН та УПА, де й загинула³⁴. Трагічно склалася доля побратимів Андрія Марійчина. Зокрема, Білан Василь Онуфрійович загинув у Сівці під час облави енкаведистів у 1946 р.; Білан Петро Михайлович – стрілець УНС, загинув під час облави в с. Суботів 1945 р.; Боечко Андрій “Чорний” – стрілець сотні “Тютюнника”, загинув у липні під час облави НКВС у 1946 р.; Боечко Петро Іванович “Явір” – стрілець сотні “Ромка”, загинув під час бою в с. Старий Угринів у 1946 р.; Лис Михайло Матві-

йович – стрілець боївки “Корнія”, загинув під час облави енкаведистів у 1946 р.; Марійчин Михайло Максимович “Байда” – ройовий сотника “Ромка”, загинув у 1945 р.; Рудий Петро Михайлович – стрілець УНС, загинув під час “кривавої коляди” 1945 р.; Тягур Іван Григорович – стрілець сотні “Тютюнника”, загинув у 1945 р.; Федюшко Йосиф Матвійович – стрілець сотні “Ромка”, загинув у 1946 р.; Білан Михайло Онуфрійович – інтендант УПА сотенного “Тютюнника”, загинув у 1945 р.; Марійчин Григорій Ількович “Чайка” – ройовий сотні “Тютюнника”, загинув у 1948 р.; Стефанишин Матвій Федорович “Крук” – чотовий сотні “Тютюнника”, загинув під час бою в 1946 р.; Стефанишин Петро Федорович “Чорнота” – чотовий сотні “Тютюнника”, загинув у 1946 р.

Багато й тих, які були засуджені за участь у національно-визвольних змаганнях ОУН та УПА. Зокрема, це: Боднар Василь Миколайович “Чорнота” – стрілець сотні “Тютюнника”, засуджений на 15 років ВПА; Боечко Андрій Іванович “Шугай” – стрілець сотні “Тютюнника”, засуджений на 5 років ВТР; Грицак Василь Федорович “Ворон” – стрілець сотні “Тютюнника” і “Ромка”, засуджений на 10 років ВТР; Марійчин Василь “Дуб” – стрілець сотні “Тютюнника”, засуджений на 10 років ВТР; Міськів Михайло Євстахович “Береза” – стрілець сотні “Тютюнника”, засуджений на 10 років ВТР та інші³⁵.

Саме завдяки унікальним відомостям і спогадам очевидців (учасників тих подій), які залишилися живими, можна побачити, що недовготривала діяльність загону залучила великий масив молоді регіону, що пояснюється активною роботою мережі оунівського підпілля з крайовими, окружними, надрайонними, районними проводами, станичними організаціями. Цьому залученню сприяла пропагандистська діяльність серед молоді, яка, незважаючи на переслідування, торттури, смерть, не відступала, а боролася й гинула по-геройськи. Таким чином, діяльність сотні “Вітрогонів” під керівництвом “Тютюнника” стала однією зі складових національно-визвольного руху 40–50-х рр. ХХ ст., що відіграло важливу роль у розвитку повстанського підпілля в Калуському районі.

1. Альманах Станіславської землі. Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславщини. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен, 1975. – Ч. 1. – 960 с.
2. Бандера С. Мої життєписні дані / С. Бандера // Воля і Батьківщина. – 1999. – Чис. 1 (14/30). – С. 5–15; Державність. – 1992. – № 1 (4). – С. 47–52.
3. Стахів Є. ОУН у боротьбі з німецькими нацистами на Наддніпрянщині (Програмові зміни в ОУН) : спогади / Є. Стахів // Сучасність. – 1986. – Ч. 5.– С. 86–94; Ч. 6. – С. 100–105.
4. Климишин М. Роттердам і Житомир – діло тої самої руки: Про вбивства Є. Коновальця, О. Сеніка, М. Сціборського / М. Климишин // Визвольний шлях. – 1987. – Кн. 2. – С. 54–157; Климишин М. Степан Ленкавський – його роля у визвольній боротьбі / М. Климишин // Визвольний шлях. – 1978. – Кн. 4. – С. 407–415; Климишин М. Степан Ленкавський: (У десяту річницю його смерті) / М. Климишин // Визвольний шлях. – 1987. – Кн. 2. – С. 1193–1207; Климишин М. Українська нація в поході до волі / М. Климишин // Визвольний шлях. – 1981. – Кн. 7. – С. 793–798.
5. Шанковський Л. Похідні групи ОУН. Причинки до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941–1943 рр. / Л. Шанковський. – Мюнхен : Вид-во “Український самостійник”, 1958. – 369 с.
6. Петренко Р. За Україну, за її волю : спогади / Р. Петренко // Літопис УПА. – Львів ; Торонто, 1997. – 279 с.
7. Порендовський В. В кігтях Степлагу. (Менгір 1949–1954) / В. Порендовський. – Львів, 2004. – 272 с.
8. Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини та Любачівщини // Літопис УПА. Бібліотека. – Львів ; Торонто, 2003. – Т. 3. – 448 с.
9. Грицай Я. А рани не гоїлися : спомини / Я. Грицай, П. Грицай // Літопис УПА. Бібліотека. – Львів ; Торонто, 2001. – 332 с.
10. Кук В. Генерал Роман Шухевич – Головний Командир Української Повстанської Армії (УПА) / В. Кук. – К. : Б-ка українця, 1997. – 110 с.; Кук В. Степан Бандера (1909–1999 рр.) / В. Кук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1999. – 48 с.
11. Матеріали наукової конференції “Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія (історія, уроки, сучасність)”. – Стрий : УВІС, 1993. – 128 с.

12. Патриляк І. “Встань і борись Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.) : монографія / І. Патриляк. – Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2012. – С. 497.
13. Томин Ю. Організаційна структура Української повстанської армії / Ю.Томин, В. Кройтор // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2008. – № 14. – С. 282–290.
14. УПА. Історія нескорених / В. В'ятрович, Р. Грицьків, І. Дерев'яний [та ін.]. – Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2007. – 281 с.
15. Томин Ю. Організаційна структура Української повстанської армії / Ю.Томин, В. Кройтор // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2008. – № 14. – С. 282–290.
16. Сергійчук В. Український здвиг 1939–1955 [Текст] / В. Сергійчук. – К. : Укр. Вид. спілка, 2005. – Т. 3 : Прикарпаття. – 840 с.
17. Ремесло повстанця : зб. праць підполковника УПА Степана Фрасуляка – “Хмеля” / ред. і упоряд. Р. Забілий. – Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2007. – 424 с.
18. Дюк П. Перша старшинська і підстаршинська юнацька школа УПА / П. Дюк // Визвольний шлях. – 1987. – № 11. – С. 1278–1287.
19. Содоль П. Українська повстанча армія, 1943–1949 : довідник / П.Содоль. – Нью-Йорк, 1994. – 199 с.
20. Спогади Іванківа Василя Петровича (1927 року народження), уродженець с. Сівки-Войнилівської Калуського району Івано-Франківської області. Навчався в семирічній школі с. Сівка-Войнилівська. Провідник районного проводу ОУН. У 17 років вступив до “Ромкової” сотні. У 19 років став кулеметником сотні “Вітрогонів”.
21. Літопис УПА. Боротьба проти УПА і національного підпілля директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959 рр. – Торонто ; К. : Літопис УПА, 2001. – Т. 3. – 647 с.
22. Спогади Іванківа Василя Петровича (1927 року народження), уродженець с. Сівка-Войнилівська Калуського району Івано-Франківської області. Навчався в семирічній школі с. Сівка-Войнилівська. Провідник районного проводу ОУН. У 17 років вступив до “Ромкової” сотні. У 19 років став кулеметником сотні “Вітрогонів”.
23. Там само.
24. Там само.
25. Спогади Марійчин Розалії Іванівни “Галки” (1927 року народження), уродженка с. Сівка-Войнилівська Калуського району Івано-Франківської області. Провідник районного проводу ОУН. Навчалась у Калуській і Станіславській торговельних школах (1941–1944). Член юнацької сітки ОУН, закінчила середню школу в с. Сівка-Войнилівська. У 1949 р. виїхала із села.
26. Там само.
27. Там само.
28. Там само.
29. Там само.
30. Літопис УПА. Боротьба проти УПА і національного підпілля : директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959 рр. – Торонто ; К. : Літопис УПА, 2001. – Т. 3. – 647 с.
31. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 3 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959 рр. – Торонто ; К. : Літопис УПА, 2001. – С. 218–220.
32. Спогади Тимків Анни Ільківни (Марійчин) “Зенки” (1921 року народження). Народилася в с. Мошківці Калуського району Івано-Франківської області. Закінчила середню школу в с. Сівка-Войнилівська. Провідник районного проводу юнацтва ОУН Калуського району.
33. Режим доступу : <http://www.report.if.ua/lyudyna/lyudyna/rozstrilyanyy-vertep>.
34. Спогади Марійчин Розалії Іванівни “Галки” (1927 року народження), уродженка с. Сівка-Войнилівська Калуського району Івано-Франківської області. Провідник районного проводу ОУН. Навчалась у Калуській і Станіславській торговельних школах (1941–1944). Член юнацької сітки ОУН, закінчила середню школу в с. Сівка-Войнилівська. У 1949 р. виїхала із села.
35. Михаськів М. Історичний нарис сіл Сівки-Войнилівської і Мошковець / М. Михаськів. – Львів : Ліга – Прес, 2007. – 158 с.

В статтє на основании свідетельств очевидцев освещается деятельность сотни “Ветрогонов”, входившей в состав 23-го Калусского территориального отрезка “Магура”, в контексте особенностей развития украинского национально-освободительного движения на Прикарпатье в период Второй мировой войны, исследованы формы и методы борьбы повстанцев за создание

самостоятельного Украинского государства, а также отражена судьба ее командира – сотника Андрея Марийчина (“Тютюнника”).

Ключевые слова: Украинская повстанческая армия (УПА), Организация украинских националистов (ОУН), националистическое подполье, национально-освободительное движение, тактический отдел.

In the article on the basis of eyewitness testimony hundreds (sotnya) “Vitrohoniv” which was part of the 23-rd Kalush territorial section “Magura” in the context of the peculiarities of the Ukrainian national-liberation movement on Precarpathia during the World War II is highlighted in the article. The forms and methods of the fight for creation of the independent Ukrainian state on the basis of the eyewitness testimonies are investigated as well as the life of its leader – (sotennyu) centesimal Andriy Maryychyn “Tutyunnyk”.

Keywords: Ukrainian Rebellng Army (UPA), Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), nationalist’s underground, national-liberation movement, tactical section.

УДК 94(100): 930.1

Євгеній САМБОРСЬКИЙ, Юрій ТОМИН

АРМІЯ КРАЙОВА В ЗАХІДНІЙ БІЛОРУСІ (1944–1946 рр.): ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті здійснено спробу історіографічного аналізу діяльності Армії Крайової в Західній Білорусі. Основну увагу автор присвятив здобуткам сучасних білоруських і польських науковців та окреслив коло недостатньо вивчених питань.

Ключові слова: Армія Крайова, Західна Білорусь, польське підпілля, постаківські збройні формування, історіографія.

До кінця 80-х рр. ХХ століття історія польських збройних формувань і підпілля на теренах Західної Білорусі не була предметом дослідження білоруських та зарубіжних дослідників. Сприятливі умови для вивчення цієї тематики з’явилися лише на початку 90-х рр., після розпаду Радянського Союзу. У той час науковці отримали змогу працювати над багатьма раніше недоступними архівними документами та матеріалами, що, безперечно, сприяло актуалізації низки проблем періоду Другої світової війни. Власне, проблематика, пов’язана з діяльністю Армії Крайової (АК) і численних постаківських збройних формувань¹ у Західній Білорусі, є актуальною й донині викликає в науковців значний резонанс. За останнє двадцятиріччя з’явилася велика кількість збірників опублікованих документів, наукових статей і монографій, що зумовлює потребу здійснення певних підсумків кропіткої праці багатьох дослідників.

Метою статті є відображення ключових аспектів діяльності Армії Крайової та постаківських збройних формувань у Західній Білорусі в сучасній історіографії.

Однією з ключових проблем, що знайшла найбільш широке відображення на сторінках багатьох наукових публікацій, є проблема діяльності Армії Крайової та її ліквідації радянськими карально-репресивними органами. Вона висвітлена в працях передусім білоруських і польських істориків – В.Барабаша², І.Валахановіча³, В.Єрмоловича⁴, М.Жарські⁵, І.Креня⁶, К.Краєвські⁷, Т.Лабушевські⁸, М.Ней-Крвавіча⁹, Н.Рибак¹⁰, Я.Сямашки¹¹, Ч.Холуба¹² та ін.

Зокрема, В.Єрмолович і С.Жумар у спільній праці “Огнем и мечом: Хроника польского националистического подполья в Белоруссии (1939–1953 гг.)” виділили головний фактор, який зумовив гостроту польсько-радянського протистояння в Західній Білорусі. Цим чинником вони вважають прагнення польського еміграційного уряду, які були нерівнозначними з його реальними політичними, економічними й військовими можливостями¹³. Характеризуючи перебіг польсько-радянської боротьби, дослідники підкреслили об’єктивне зниження бойових можливостей АК унаслідок переселенської акції 1944–1946 рр.¹⁴ Також у своїй праці науковці вперше

в білоруській історіографії ввели до наукового обігу термін “постаківське збройне підпілля”. До цієї категорії вони віднесли всі польські організації, що постали після розпуску Армії Крайової¹⁵.

Інший білоруський учений І.Валахановіч зауважив, що ставлення радянської влади до польського підпілля було дзеркальним відображенням його ставлення до польського еміграційного уряду¹⁶. При цьому, як стверджує дослідник, успіхи радянської дипломатії в другій половині 1944 р. – на початку 1945 р. у справі вирішення “польського питання” забезпечили радянським органам держбезпеки та внутрішніх сил свободу дій у справі ліквідації польських збройних загонів¹⁷.

І.Валахановіч також визначив періодизацію діяльності польського антирадянського підпілля та виокремив дві фази його боротьби¹⁸. Власне, перша фаза тривала до розпуску АК і мала антинімецьку спрямованість, друга – це фаза антирадянської боротьби¹⁹. З нашої точки зору, про антирадянські чи антинімецькі змагання польських загонів можна вести мову тільки в загальних рисах. За певних конкретних обставин і ступенем “зручності” ті чи інші польські формування могли тимчасово перебувати на боці як німецьких військ, так і радянської партизанки.

Періодизацію діяльності польських збройних формувань і підпілля запропонував і відомий польський дослідник К.Краєвські, який наголосив на її довготривалості на Гродненщині та Новогрудщині. Стосовно цих регіонів К.Краєвські виділив кілька етапів боротьби: 1) липень 1944 р. – грудень 1945 р., закінчення якого пов’язане з плановою евакуацією учасників АК з території “кресів”; 2) 1946 р. – 1948/1949 рр. – характеризується створенням локальних постаківських структур і їх ліквідацією органами МДБ; 3) 1948/1949 рр. – 1952/1953 рр. – діяльність невеликих збройних груп²⁰. Разом з тим він наголосив на тій обставині, що польські збройні формування діяли в контакт із центральними осередками тільки до кінця 1945 р.²¹ Цієї думки також дотримується Х.Піскунович, який водночас підкреслив значну ослабленість аківських загонів²².

Я.Сямашка, розмірковуючи над проблемою довготривалості боротьби АК, дійшов висновку, що причини цього опору полягають у численних кривдах, які завдала радянська влада місцевому населенню після 1939 р. У той самий час антирадянському спротиву сприяло післявоєнне напруження на міжнародній арені²³. Я.Сямашка дав негативну оцінку польському еміграційному уряду, який, на його думку, використовував польський і білоруський патріотизм для досягнення своєї вузькоєгоїстичної мети²⁴. Водночас історик підкреслює особливий, так би мовити, польсько-білоруський варіант АК на західнобілоруських землях. Цю тезу Я.Сямашка обґрунтовує великою кількістю білорусів, що перебували в Армії Крайовій²⁵. Деякі із запропонованих автором тверджень видаються доволі дискусійними.

У контексті дослідження проблеми діяльності Армії Крайової досить цінною є колективна праця “Польское подполье на территории западных областей Белоруси (1939–1945 гг.)”²⁶. У цьому дослідженні чимала увага приділена формам і методам боротьби радянських каральних органів з АК. Значну роль у цій боротьбі дослідники відводять налагодженню агентурної мережі. У монографії частково знайшла відображення така малодосліджена в Білорусі тема, як залучення польського населення до співпраці (участь у винищувальних батальйонах, групах сприяння, агентурній роботі)²⁷.

Доволі дискусійним у польській, а особливо в білоруській, історіографії є питання репресивної діяльності аківських і постаківських загонів щодо цивільного населення. Із цього приводу З.Борадин стверджує, що в роки війни відділи радянської партизанки значно більше були “інфіковані” бандитизмом, ніж загони АК²⁸. Дослідник зробив висновок, що “з польського боку репресії мали захисний характер, про що найкраще свідчить принаймні вдвічі менша кількість розстріляних АК”²⁹. На наш погляд, польські збройні загони справді здійснювали репресії й грабунки меншою мірою, і лише згодом, після втрати зв’язку з керуючими центрами, їхня діяльність поступово почала набирати рис бандитизму (приблизно з 1946 р.).

Окремі аспекти боротьби радянських каральних органів проти Армії Крайової та інших польських збройних формувань знайшли відображення в працях деяких російських дослідників. Зокрема, М.Вовк велику увагу приділив територіально-адміністративному поділу АК, а

також здійсненню операції “Буря”. Він вважає, що ця операція стала “апофеозом бойової діяльності АК на території СРСР і Польщі”³⁰. Водночас польський науковець М.Ней-Крвавич справедливо відзначив, що саме реалізація плану “Буря” на території “кресів” (особливо на Волині й у боротьбі за Вільно та Львів) була головним моментом у діяльності АК. Також дослідник стверджує, що, у зв’язку з міжнародними постановами, змінити перебіг боротьби “Буря” не могла³¹.

Російський дослідник П.Аптекар зобразив перебіг ліквідації органами НКВС загонів Армії Крайової та польського підпілля на теренах Західної Білорусі, Західної України й Польщі в 1944–1946 рр. На думку вченого, саме роззброєння й арешти командного складу загонів АК улітку 1944 р. неабияк підсилили прагнення польських вояків до підпільної діяльності з метою вчинення опору радянській владі³².

Проблемами ліквідації Армії Крайової також займався О.Гур’янов, який значну увагу приділив питанню інтернування учасників польського підпілля. Дослідник зауважив, що протягом 1944–1945 рр. інтернування було найбільш масовим видом радянських репресій щодо учасників Армії Крайової. На основі архівних матеріалів він охарактеризував мережу таборів з найбільшою кількістю інтернованих поляків і здійснив низку важливих підрахунків³³.

У контексті цієї наукової розвідки варто виокремити доволі цікаві й інформативно наповнені статті В.Барабаша й Н.Рибак, які зобразили діяльність та ліквідацію польського підпілля на прикладі Гродненщини. Зокрема, В.Барабаш відзначив, що для ліквідації аківських формувань органи НКВС активно діяли під виглядом німецьких, власівських або ж українських чи литовських загонів³⁴. Він також дійшов висновку, що радянська влада в першу чергу мала на меті ліквідацію соціальної бази польського підпілля, для чого здійснювалися такі акції: 1) масові депортації поляків на Схід; 2) примусовий набір на роботу вглиб СРСР; 3) мобілізація до Червоної армії; 4) переселення до Польщі³⁵. Водночас Н.Рибак підкреслила, що основними методами антирадянської боротьби аківських і постаківських загонів були здійснення терору щодо представників радянської влади, антирадянська агітація, саботаж та диверсії³⁶. Рубіжною датою в справі ліквідації постаківських загонів, на думку дослідниці, був 1948 р.³⁷

Н.Рибак торкнулася й проблеми участі польської молоді в антирадянських організаціях, у тому числі й Армії Крайовій. Як вважає дослідниця, причинами, що штовхали молодь як до активного, так і пасивного опору, були русифікація, антицерковна політика та соціально-економічні заходи радянської влади³⁸. При цьому збройна боротьба, яку вели польські загони, що склалися з молоді, головним чином зводилася до терактів, спрямованих проти працівників міліції, місцевого партійного активу й членів їхніх сімей³⁹. Запропонована Н.Рибак тематика поки що не знайшла поглибленого висвітлення в наукових працях сучасних дослідників.

Не менш цікавою й водночас ще не достатньо дослідженою в сучасній історіографії є проблема впливу Армії Крайової та постаківських збройних формувань на переселенську акцію 1944–1946 рр. На наш погляд, найбільш об’ємно ця тематика висвітлена в праці А.Вялікого “На раздарожжы. Беларусы і палякі ў час перасялення (1944–1946)”⁴⁰. Зокрема, на основі залучення великої кількості архівних матеріалів А.Вялікі виокремив два етапи діяльності Армії Крайової: 1) жовтень 1944 р. – лютий 1945 р., який характеризувався спрямуванням зусиль АК на зрив переселенської акції; 2) лютий 1945 р. – 1946 р. – намагання аківських і постаківських загонів підштовхнути польське населення до реєстрації та виїзду з БРСР до Польщі⁴¹. На думку дослідника, така кардинальна зміна тактики польського підпілля стосовно переселення поляків була викликана рішеннями Ялтинської конференції про встановлення польсько-радянського кордону⁴².

Суттєвим доповненням до численних наукових праць є також збірники опублікованих документів, які значною мірою сприяють поглибленню дослідження вказаної проблематики. Зокрема, заслуговують на увагу видані в Польщі “NKWD o polskim podziemiu 1944–1948. Konspiracja polska na Nowogródzczyźnie i Grodziszczyźnie”⁴³ зі вступною статтею Т.Стшембоша та “Nowogródski Okręg АК w dokumentach”⁴⁴ (за опрацюванням К.Краєвського). Ці роботи містять чимало важливих документів з діяльності АК і постаківських формувань у Західній Білорусі.

Поряд із зазначеними виданнями вагоме місце в дослідженні як Армії Крайової, так і “кресів всходніх” у цілому, посідає збірник “Europa nie prowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej”⁴⁵. У ньому вміщені цікаві аналітичні статті провідних сучасних польських і білоруських учених – К.Краєвського, Т.Лабушевського, З.Борадіна, а також чимала кількість спогадів мешканців Західної Білорусі.

Підсумовуючи цей короткий огляд наукової літератури, варто відмітити вагомий внесок сучасних дослідників у вивчення діяльності Армії Крайової на теренах Західної Білорусі. Найбільшу увагу науковці приділили питанням організаційної структури АК та її бойової діяльності, формам і методам боротьби радянських карально-репресивних органів з польським підпіллям, передумовам, перебігу й наслідкам операції “Буря”, інтернуванню учасників АК і т. д. При цьому прослідковується полярність оцінок польських і білоруських істориків, яка проявляється в схильності перших до певної ідеалізації АК. Разом з тим чимало проблем цієї тематики залишаються ще не достатньо дослідженими, інколи мають суто фрагментарний характер. Сюди слід віднести: вплив Армії Крайової на перебіг переселенської акції 1944–1946 рр. у західних областях БРСР, участь польської молоді в підпіллі й збройних формуваннях, діяльність поставківських формувань в окремих регіонах Західної Білорусі. Незважаючи на це, здійснений дослідниками обсяг наукової роботи є значним і, безумовно, сприятиме поглибленню дослідження цієї тематики.

1. Термін “поставківські збройні формування” уперше був запропонований білоруськими дослідниками В. Ермоловичем і С. Жумаром у монографії “Огнем и мечом: Хроника польского националистического подполья в Белоруссии (1939–1953 гг.)”.
2. Барабаш В. В. НКВД и польское подполье: борьба на Гродненщине во второй половине 1944 – первой половине 1945 г. / Виталий Васильевич Барабаш // Культура, наука, образование в современном мире : материалы IV Междунар. науч. конф., (Гродно, 15–17 мая 2009 г.). – Гродно : ГГАУ, 2009. – С. 95–101.
3. Валаханович И. А. Антисоветское подполье на территории Беларуси в 1944–1953 гг. / Игорь Александрович Валаханович. – Минск : БГУ, 2002. – 146 с.
4. Ермолович В. И. Огнем и мечом: Хроника польского националистического подполья в Белоруссии (1939–1953 гг.) / Виктор Иванович Ермолович, Сергей Владимирович Жумарь. – Минск : БелНИЦДААД, 1994. – 112 с.
5. Жарські М. Ліквідацыя акаўскіх і постакаўскіх фарміраванняў на тэрыторыі Заходняй Беларусі: асноўныя пытанні праблемы / М. Жарскі, Н. Рыбак // Этнасацыяльныя і культурныя працэсы ў заходнім рэгіёне Беларусі: гісторыя і сучаснасць : матэрыялы рэспублік. навук. канф., (Гродна, 5–6 снежня 1997 г.) / пад рэд. І. П. Креня. – Гродна : ГрДУ, 1998. – С. 154–158.
6. Крень І. П. Аб даследаванні дзейнасці Арміі Краёвай на Беларусі ў гады Другай сусветнай вайны : зыходныя пазіцыі, падыходы, мэты / Іван Платонавіч Крень // Армія Краёва на тэрыторыі Заходняй Беларусі (чэрвень 1941 – ліпень 1944 гг.) : тэзісы IV навук. канф. беларускіх і польскіх гісторыкаў, (Гродна, 6–7 кастрычніка 1994 г.). – Гродна : Беларускі навукова-даследчы цэнтр дакумэнтазнаўства, археаграфіі і архіўнай справы, 1994. – С. 11–17.
7. Krajewski K. Działalność Obwodu AK Szczuczyn – Lida (nr 49/67) w latach 1945–1949 / Kazimierz Krajewski // Europa nie prowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999 / pod red. K. Jasiewicha. – Warszawa ; Londyn : Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza RYTM, Polonia Aid Foundation Trust, 1999. – S. 790–805; Krajewski K. Partyzantka poakowska na kresach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w latach 1946–1953 / Kazimierz Krajewski // Ostatni Leśni / pod red. T. Łabuszewskiego. – Warszawa : Instytut Pamięci Narodowej, 2003. – S. 109–119.
8. Łabuszewski T. Poakowskie oddziały partyzanckie w byłym Inspektoracie Grodzieńskim AK – AKO – WiN 1945–1950 / Tomasz Łabuszewski // Europa nie prowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999 / pod red. K. Jasiewicha. – Warszawa ; Londyn : Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza RYTM, Polonia Aid Foundation Trust, 1999. – S. 806–824.
9. Ney-Krwawicz M. Armia Krajowa. Siły zbrojne Polskiego Państwa Podziemnego / Marek Ney-Krwawicz. – Warszawa : Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej, Oficyna Wydawnicza RYTM, 2009. – 289 s.; Ney-Krwawicz M. Ziemi wschodnie Rzeczypospolitej Polskiej w koncepcjach walki Armii Krajowej. Zarys problemu / Marek Ney-Krwawicz // Europa nie prowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej

- Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999 / pod red. K. Jasiewicha. – Warszawa ; Londyn : Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza RYTM, Polonia Aid Foundation Trust, 1999. – S. 638–645.
10. Рыбак Н. Агитационно-пропагандистская деятельность польского подполья на территории западных областей БССР в послевоенное время / Наталья Рыбак // Шлях да ўзаемнасці : матэрыялы XV міжнар. навук. канф., (Гродна, 13–14 лістапада 2008 г.) / рэдкал.: І. Крэнь, С. Мусіенка, І. Папоў, Я. Роўба. – Гродна : ГрГУ, 2009. – С. 70–74; Рыбак Н. Участие молодежи в антисоветских организациях и группах в послевоенное время / Наталья Рыбак // Культура, наука, образование в современном мире : материалы IV Междунар. науч. конф., (Гродно, 15–17 мая 2009 г.) / редкол. Л. Л. Мельникова [и др.]. – Гродно : ГГАУ, 2009. – С. 159–165.
  11. Сямашка Я. Армія Краёва на Беларусі / Яўген Іванавіч Сямашка. – Мінск : Беларускае выдавецкае Таварыства “Хата”, 1994. – 416 с.
  12. Hołub C. Okręg Poleski ZWZ-AK w latach 1939–1944. Zarys dziejów / Czesław Hołub. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1991. – 356 s.
  13. Ермолович В. И. Огнем и мечом... – С. 103.
  14. Там само. – С. 86.
  15. Там само. – С. 64.
  16. Валаханович И. А. Антисоветское подполье... – С. 68.
  17. Там само.
  18. Там само. – С. 69, 91–92.
  19. Там само. – С. 69.
  20. Krajewski K. Partyzantka poakowska... – S. 110.
  21. Ibid. – S. 111.
  22. Piskunowicz H. Zwalczenie przez NKWD i NKGB polskiego podziemia na kresach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej / Henryk Piskunowicz // Wojna domowa czy nowa okupacja? Polska po roku 1944 / pod red. A. Ajnenkiela. – Warszawa : Oficyna Wydawnicza RYTM, 2001. – S. 81, 84.
  23. Сямашка Я. Армія Краёва... – С. 225.
  24. Там само. – С. 139.
  25. Там само. – С. 131.
  26. Польское подполье на территории западных областей Белоруси (1939–1945 гг.) / [С. А. Ситкевич, С. А. Сильванович, В. В. Барабаш, Н. А. Рыбак]. – Гродно : ГГАУ, 2004. – 345 с.
  27. Там само. – С. 316–323.
  28. Boradyn Z. Partyzantka sowiecka a Armia Krajowa na Nowogródczyźnie 1941–1944 / Zygmunt Boradyn // Europa nie prowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999 / pod red. K. Jasiewicha. – Warszawa ; Londyn : Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza RYTM, Polonia Aid Foundation Trust, 1999. – S. 729–730.
  29. Ibid. – S. 739.
  30. Вовк М. Армія Крайова на території СРСР во время Второй мировой войны [Електронний ресурс] / М. Вовк // Знання. Розуміння. Уміння. – 2005. – № 2. – С. 195–201. – Режим доступу : http://www.zpujournal.ru/zpu/2005_2/Vovk/28.pdf.
  31. Ney-Krwawicz M. Ziemi wschodnie Rzeczypospolitej... – S. 645.
  32. Аптекарь П. Внутренние войска НКВД против польского подполья (По документам Российского государственного военного архива) [Електронний ресурс] / Павел Аптекарь // Репрессии против поляков и польских граждан / сост. А. Э. Гурьянов ; НИПЦ “Мемориал”. – М. : Звенья, 1997. – 256 с. – Режим доступу : http://www.memo.ru/about/biblio/Book_46.htm.
  33. Гурьянов А. Интернирование – один из видов советских репрессий против поляков и польских граждан [Електронний ресурс] / Александр Гурьянов // Репрессии против поляков и польских граждан / сост. А. Э. Гурьянов ; НИПЦ “Мемориал”. – М. : Звенья, 1997. – 256 с. – Режим доступу : http://www.memo.ru/about/biblio/Book_46.htm.
  34. Барабаш В. В. НКВД и польское подполье... – С. 98.
  35. Там само. – С. 99.
  36. Рыбак Н. Структурная организация и деятельность польского подполья на территории Гродненской области в 1944–1948 гг. / Наталья Рыбак // 60-летие образования Гродненской области : материалы междунар. науч. конф., (Гродно, 3–4 марта 2004 г.) / отв. ред. В. А. Белозорович. – Гродно : ГрГУ, 2004. – С. 335.
  37. Там само. – С. 341.
  38. Рыбак Н. Участие молодежи... – С. 164.

39. Там само.
40. Вялікі А. На раздарожжы. Беларусы і палякі ў час перасялення (1944–1946) / Анатоль Федаравіч Вялікі. – Мінск : БДПУ, 2005. – 319 с.
41. Там само. – С. 109–110.
42. Там само. – С. 110.
43. NKWD o polskim podziemiu 1944–1948. Konspiracja polska na Nowogródczyźnie i Grodzienszczyźnie / red. nauk. T. Strzembosz. – Warszawa : Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 1997. – 404 s.
44. Nowogródski Okręg AK w dokumentach / wybrał i opracował K. Krajewski. – Warszawa : Instytut Pamięci Narodowej, Oficyna Wydawnicza RYTM, 2009. – 578 s.
45. Europa nie prowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999 / pod red. K. Jasiewicha. – Warszawa ; Londyn : Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza RYTM, Polonia Aid Foundation Trust, 1999. – 1495 s.

В статті предпринята попытка историографического анализа деятельности Армии Крайовой в Западной Беларуси. Основное внимание автор посвятил достижениям современных белорусских и польских ученых и очертил круг недостаточно изученных вопросов.

Ключевые слова: Армия Крайова, Западная Беларусь, польское подполье, постаковские вооруженные формирования, историография.

The author of the article attempts to make a historiographical analysis of Armia Krajowa in Western Belarus. The main attention is devoted to achievements of contemporary Belarusian and Polish scientists and a circle of insufficiently studied issues is outlined.

Keywords: Armia Krajowa, Western Belarus, Polish underground postakivski militias, historiography.

УДК 930.25:94(477.86)

Назарій РОЗЛУЦЬКИЙ

ФОНД СТАНІСЛАВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У В ДАІФО ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНЦІВ У 1944–1960-х рр. НА ТЕРИТОРІЇ СТАНІСЛАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття висвітлює особливості архіву Станіславського обкому КП(б)У з точки зору його інформативності щодо подій визвольної боротьби українців на території Станіславської області у 1944–1960-х роках ХХ ст. У ній характеризується специфіка розміщення документів про боротьбу радянської влади з націоналістичним підпіллям у фондах архіву. Також аналізуються загальні особливості цих документів.

Ключові слова: Станіславська область, визвольна боротьба, партархів, обком КП(б)У, фонд, опис, документ, справа.

Український визвольний рух 1944–1960 рр. як один із найважливіших етапів української історії ХХ ст. висвітлюється на сторінках багатьох монографій, дисертацій, наукових та науково-популярних статей у газетах і журналах, завзято обговорюється на різноманітних інтернет-форумах. Проте комплексне вивчення всіх його аспектів пов'язане, у першу чергу, з документальним підтвердженням. Звичайно, кожен документ є продуктом своєї епохи й тієї організації, у якій він був складений, тобто він не може бути повністю об'єктивним і безпристрасним, знаходячись на стику об'єктивного й суб'єктивного. Але саме на базі вивчення документів як основного джерела інформації складаються наші знання та уявлення про той чи інший період історії. Власне цим і зумовлена актуальність статті. Необхідність вивчення всіх документів про діяльність націоналістичного підпілля ОУН і збройних загонів УПА, про боротьбу німецького та радянського режимів проти цих структур, зумовила нас до написання цієї

статті. І фонд Станіславського обкому КП(б) з ДАІФО нами взятий для розгляду, тому що: 1) у ньому міститься чимало документів про боротьбу радянських каральних органів проти українського визвольного руху; 2) комплексної праці про нього в контексті українсько-радянського протистояння ще ніхто не писав.

Однак остання теза не означає, що документи Станіславського партархіву є “terra incognita” для історичної науки. Чимало його матеріалів опрацьовано різними дослідниками у монографіях, статтях або збірниках документів. Активно займався вивченням документів Станіславського обкому КП(б)У дослідник І.О. Андрухів, який разом з А.Й. Французом видав монографію “Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959 рр.)” і ряд інших праць¹. У збірнику документів Володимира Сергійчука “Десять буремних літ: Західноукраїнські землі в 1944–1953 рр.” також можна знайти документи архіву Станіславського обкому². Нещодавно й учені-історики Прикарпатського національного університету видали збірник документів “Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті”, де в трьох книгах 2-го тому було опубліковано десятки документів партархіву³. Тобто робота над вивченням документів Станіславського обкому КП(б)У триває, і ми сподіваємося, що публікація нашої статті зробить свій внесок у цю справу.

Станіславський партархів є окремим фондом у Державному архіві Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.). Його справи мають свою окрему нумерацію: у назві фонду спочатку ставиться буква “П”, що вказує на те, що це фонд партархіву, а потім іде номер фонду (наприклад: П-1, П-2, П-3 і т. п.). Загалом, фондів партархівів більше тисячі, однак інформація про боротьбу з ОУН й УПА міститься, в основному, у перших сорока фондах, оскільки це фонди безпосередньо обкому, міськкомів і райкомів області. Тобто вся інформація про події суспільно-політичного життя області надходила саме сюди й власне тут можна ознайомитися з рішеннями вищого партійного керівництва області та районів, які дуже часто стосувалися саме боротьби з повстанським рухом. Решта фондів – це документи первинних партійних організацій у селах, на фабриках, заводах, в управлінських структурах та інших установах радянської влади. Документи, що торкаються боротьби з повстанським рухом, знаходяться в описах № 1 відповідних фондів, тому надалі ми, щоб уникнути тавтології, будемо відразу після фонду зазначати номер справи, бо описи у фондах однакові.

Характер документів у цих фондах найрізноманітніший. Обласне, міське та районне партійне керівництво отримувало й надсилало звіти, зведення, довідки, політінформації, доповіді та доповідні записки про сутички з повстанцями, про їхні дії й акції, про місця перебування повстанців і структуру їхніх підпільних організацій, про підсумки боротьби з повстанцями за конкретний період часу тощо. Також керівництво проводило партійні збори, засідання бюро обкому й райкомів КП(б)У, обласні партконференції, на яких приймалися різноманітні рішення щодо боротьби з визвольним рухом, які заносились у протоколи. На цих засіданнях, зборах, конференціях велися стенограми, записи виступів окремих промовців, що дозволяє прослідкувати їхні думки стосовно боротьби з повстанцями. Партійним начальникам різного рівня на підпис подавалися також плани боротьби з повстанцями, тому їх теж можна зустріти на сторінках архівних справ. Досить часто трапляються списки повстанців і підпільників або ж списки власних кадрів, які брали участь у боротьбі з підпіллям (особового складу райвідділень НКВС, НКДБ, МВС, МДБ, бійців винищувальних батальйонів чи груп охорони порядку). І, звичайно ж, тут є накази, постанови, інструкції різних партійних керівників щодо боротьби з повстанським рухом. Більшість цих документів, особливо у фондах райкомів, зібрано у т. зв. “особливих папках” – справах, у яких збиралися документи про дії повстанців і підпільників протягом року й боротьбу з ними. Така “особлива папка” протягом року зберігалася в секретаря райкому, після чого передавалася в обласний партійний архів. Однак не в усіх фондах райкомів є “особливі папки”, тому ми припускаємо, що деякі з них були згодом вилучені через невідомі нам причини.

Серед особливостей складання партійних документів впадають в очі такі: 1) несистематизованість документів про боротьбу з повстанським рухом. Тобто немає систематичних звітів чи донесень із районів, хоч обком і вищі інстанції неодноразово давали вказівки щодо порядку й форми звітності. Залишається лише гадати про те, що, можливо, деякі звіти були зго-

дом вилучені з фондів партархіву або взагалі в нього не потрапляли. Крім того, кількість і тип інформації в кожному районі різний. В одних фондах райкомів інформації про дії повстанців досить багато, в інших її мало або ж вона відсутня взагалі. Зазвичай якраз у тих фондах, де немає “особливих папок”, інформації про визвольний рух дуже мало; 2) непорядкованість документів, які склалися у перші роки радянської влади (1944–1945). Чи то за браком часу, чи то за відсутністю зразків, шаблонів, проте документи цих років не відображають картини протистояння визвольного руху й радянського режиму на Прикарпатті, вони подають лише фрагментарні дані із цього протистояння. Більш-менш повну картину боротьби з націоналістичним рухом відображають документи 1946–1949 рр., а після цього знову йдуть фрагментарні дані, хоча практично в усіх районах області боротьба тривала до 1951–1952 рр., а в окремих – і до кінця 50-х рр. Крім того, на початку становлення радянської влади дуже багато документів було написано вручну через відсутність друкарських машинок. З плином часу ця тенденція змінювалася: так, якщо в 1944 р. від руки було написано більш ніж половину документів, то до початку 50-х рр. майже всі документи є надрукованими. Також трапляється дуже багато документів 1944 і 1945 рр., які складені на зворотах різноманітних німецьких та польських бланків або на шматках паперу; 3) тенденційність і заангажованість радянських документів щодо українського визвольного руху, що проявляється в таких виразах, як “українсько-німецькі націоналісти”, “бандити”, “куркульські недобитки”, “мерзотники”, “фашистські прихвосні”, “знахабнілі банди” та ін.; 4) російськомовність документів. Незважаючи на те, що обласне, міське та районне партійне керівництво працювало серед населення майже повністю україномовного, а також на обов’язковість вживання української мови на території УРСР, між собою воно користувалося, за поодинокими винятками, російською мовою, якою складено більше 90% документів про боротьбу з визвольним рухом на території Станіславщини; 5) великий відсоток неграмотності в складанні документів. Дуже часто в офіційних паперах, підписаних секретарями райкомів, а то й обкому, трапляються елементарні граматичні та лінгвістичні помилки. Дві останні речі, хоча й не мають прямого стосунку до вивчення історії протистояння радянського режиму й визвольного руху, проте є досить промовистими для характеристики радянського керівництва в нашій області загалом та окремих його представників зокрема.

Найбільше документів про боротьбу з визвольним рухом зібрано у фонді П-1 партархіву. Це фонд Станіславського обкому КП(б)У. Його документи визначають позицію обласного партійного керівництва щодо боротьби з визвольним рухом. У численних стенограмах засідань, зборів, конференцій партійного керівництва (справи № 162, 259, 393, 395, 711, 893 та ін.) відображаються пошуки шляхів для ефективної боротьби з підпіллям. На цих заходах виступали з конкретними вказівками секретарі обкому, начальники обласних управлінь НКВС та НКДБ (з квітня 1946 р. останні структури перейменувалися на МВС та МДБ відповідно), військові комісари, командир 38-ї армії, яка дислокувалася на території області, також надавали слово керівникам районних структур. В одній із таких нарад, що відбулася 24 грудня 1945 р., узяв участь заступник наркома Внутрішніх Справ УРСР Т.Строкач, який порадив керівництву області ширше застосовувати метод приманок для боротьби з повстанцями⁴. Перед виборами до Верховної Ради СРСР 10 лютого 1946 р. відбулась обласна нарада секретарів райкомів, голів райвиконкомів, начальників райвідділів НКВС і НКДБ та командирів військових з’єднань, на якій основна увага приділялася питанням нейтралізації націоналістичного підпілля напередодні й під час проведення виборів. Матеріали її можна знайти в справі № 393. Схожа нарада, але вже з питання підбиття підсумків виборів, відбулася 16 лютого 1946 р., її матеріали містяться в справі № 395. На II обласній партконференції, що відбулася 28 лютого – 1 березня 1948 р., перший секретар ОК КП(б)У М.В.Слонь оприлюднив цифри, які характеризували гостроту протистояння. Він сказав, що в 1944 р. на території області було виявлено 247 організацій ОУН і 70 “банд” УПА чисельністю майже 25 тис. “бандитів”. До кінця року вони вчинили 743 “бандпрояви”, у яких загинуло 2 758 чол.⁵ За період з 1944 до кінця 1947 рр. радянськими спецслужбами провели 32 387 операцій, у яких ліквідували 417 загонів УПА і 491 організацію ОУН, убили 20 524 особи, арештували 12 560 чол., вивезли 5 072 сім’ї повстанців. За цей час повстанці вчинили 2 002 “бандпрояви”, знищивши 3 114 чол. партійно-радянського активу⁶. В

останню цифру не увійшли солдати армії та Внутрішніх Військ НКВС, а також люди, які не були радянськими активістами.

Окрім того, у фонді П-1 зібрано чимало звітної документації з райкомів, у якій боротьба з визвольним рухом займає помітне місце. Це в таких справах, як № 216 (довідка військового відділу про хід мобілізації в області в 1944 р.); № 260 (доповідні записки про боротьбу комсомольців із повстанцями в 1945 р.); № 291, 292 (політінформації в обком про щомісячну роботу в різних районах області в 1945 р.); № 294 (звіти про роботу райкомів за 1945 р., де вказано також і про боротьбу з повстанцями); № 300 (кадрові звіти райкомів, у яких ідеться й про кадрові втрати, завдані повстанцями в 1945 р.); № 415, 416, 417 (ті ж самі кадрові звіти, але вже з 1946 р., сюди додається ще певна фрагментарна інформація про вбитих повстанців на території району); № 420, 421 (інформації про підготовку й проведення виборів до ВР СРСР, де згадується й про боротьбу з підпільниками); № 450 (звіти про політмасову роботу в районах, де трапляються фрагментарні дані про сутички з повстанцями); № 583 (звіти райкомів про підготовку й проведення виборів до Верховної Ради УРСР 9 лютого 1947 р.), № 584, 585 (доповіді й звіти райкомів з кадрових питань у 1947 р.). Фрагментарні відомості про повстансько-радянське протистояння в 1948 р. містяться у справах № 823, 824, 827, 853.

Звітна документація секретарів обкому також наповнена даними про боротьбу з визвольним рухом. Обов'язком першого секретаря обкому було складення щорічного звіту про роботу його структури та всі події в області. Однак у фонді є тільки два річні звіти секретаря обкому – за 1946 і 1948 рр. (справи № 414 і 823 відповідно). У звіті за 1946 р. М.В.Слонь каже, що протягом року в області повністю розгромлено 96 “бандгруп” і 184 оунівські організації, при цьому вбито й знешкоджено 10 038 “бандитів”⁷. Наприкінці року в області існувало 278 винищувальних батальйонів і 5 590 бійців у них⁸, а агентурна мережа налічувала 3 581 агента⁹. У звіті за 1948 р. М.В.Слонь пише про ліквідацію 86 загонів УПА й організацій ОУН протягом року та знешкодження 2 374 “бандитів і посібників”. З них 902 – вбито, 1 450 – арештовано, 22 – легалізовано¹⁰. Там ідеться й про розпуск винищувальних батальйонів при окремих організаціях (райвідділах МДБ) і створення груп суспільної охорони порядку при колгоспах, заводах та інших стратегічних об'єктах. До кінця року було створено 353 таких групи, у яких перебувало 4 786 осіб¹¹. Окрім того, звітна документація обкому, де згадується про боротьбу з націоналістами, міститься в справах № 404 і 574 (про 1946 і 1947 рр. відповідно).

У справах № 301 і 302 є списки обласного й районного начальства таких структур, як НКВС, НКДБ, військовий комісаріат, тобто тих, які безпосередньо брали участь у боротьбі з повстанським рухом. У цих справах є дані за 1945–1946 рр.

Дуже цікавою є справа № 589. У ній зібрано відомості про втрати обласного радянсько-партійного активу від рук українських націоналістів протягом 1944–1947 рр. Ці повідомлення структуровано за роками й районами області, що дозволяє зробити певні зіставлення та порівняння. А втрати кандидатів або членів ВКП(б) перелічені поіменно в кожному районі. Загалом, не враховуючи солдат армії і внутрішніх військ, а також простих людей, ці втрати складають 3 114 осіб, з них 313 пораненими, решту вбитими. Щодо років утрати виглядають так (включно з пораненими): 1944 р. – 708; 1945 р. – 1 088; 1946 р. – 795; 1947 р. – 523 особи¹².

Відомості про боротьбу з повстанцями або про налагодження співпраці між різними радянськими установами з питань тієї ж боротьби містяться також в офіційному листуванні. Такі листи можна знайти в справах № 781 та 791.

У фондах Станіславського (П-2) і Коломийського (П-18) міськкомів даних про боротьбу з визвольним рухом небагато. Щодо фонду П-2, то вони є в справах № 20 (стенограма II міської партконференції МК КП(б)У 08.02.1945) і № 70 (інформації в міськком про дії націоналістів і боротьбу з ними). Зокрема, у виступі заступника начальника ОУ НКДБ Павленка на конференції зазначено, що місто Станіслав оунівці розбили на 5 округів, за кожен з яких відповідав досвідчений підпільник, і що міська організація ОУН складається, в основному, з людей, які проживають легально й працюють у радянських установах¹³. Стосовно фонду П-18, то в ньому можна знайти фрагментарні дані в справі № 34 (довідки завідувачому відділом пропаганди й агітації міськкому в 1945 р.).

Фонди з П-3 по П-17 і з П-19 по П-39 охоплюють документи райкомів області в алфавітному порядку: починаючи з Богородчанського й закінчуючи Яремчанським. Характер документів у них схожий до вищеперелічених: стенограми зборів райкому й засідань Бюро райкому, звіти, довідки, доповідні записки, інформації, повідомлення начальників райвідділів НКВС і НКДБ першому секретареві райкому (документи “особливих папок”), аналогічні звіти, довідки інформації секретаря райкому перед обкомом (теж, переважно, в “особливих папках”), плани операцій проти підпільників і повстанців, списки учасників визвольного руху, списки власних кадрів НКВС, НКДБ, стрибків тощо. Кількість та інформативність документів про боротьбу з повстанським рухом у різних районах неоднакова. Найбільше справ і документів є в Богородчанському (фонд П-3), Галицькому (фонд П-10), Городенківському (фонд П-12), Косівському (фонд П-21), Кутському (фонд П-22), Лисецькому (фонд П-24), Надвірнянському (фонд П-25), Обертинському (фонд П-26), Отинійському (фонд П-27), Рожнятівському (фонд П-31), Солотвинському (фонд П-33), Тисменицькому (фонд П-36), Яблунівському (фонд П-38) райкомах. Майже немає інформації або ж вона повністю відсутня в таких райкомах, як Бурштинський (фонд П-7), Долинський (фонд П-13), Жовтневий (фонд П-15), Печеніжинський (фонд П-29), Станіславський (фонд П-34), Яремчанський (фонд П-39). Можливо, відповідні документи із цих фондів були вилучені, можливо, вони ніколи й не існували.

Таким чином, Станіславський партархів є для нас цінним джерелом інформації про визвольний рух на Прикарпатті в 1944–1950-х рр. У майже 300 справах містяться тисячі документів про взаємну боротьбу підпільних українських структур і радянського окупаційного режиму. Хоча в більшості з них дані про цю боротьбу є фрагментарними, проте окремі документи й навіть цілі справи присвячено цьому протистоянню як найнагальнішій проблемі партійного керівництва області (і, взагалі, областей Західної України). Практично жодні збори, засідання, конференції обкому, міськкомів і райкомів у Станіславській області не обходилися, щоб не зачіпати питання боротьби з визвольним рухом, багато таких зборів і засідань були спеціально присвячені цьому. По партійній лінії від нижчих до вищих ланок керівництва відбувалася звітність про “успіхи і недоліки” цієї боротьби. Між різними ланками партійного й управлінського апарату велося листування, у якому згадувалось і про учасників визвольного руху. Часто публікувалися списки цих людей. Вівся облік і власних кадрів – радянських службовців, основним завданням яких була, власне, боротьба проти цього руху. Тобто документи партархіву містять у собі великий масив інформації про радянсько-українське протистояння в нашій області й тому є цінними для дослідників, які вивчають зазначену тему. Звичайно, до них варто ставитися критично, оскільки кожен документ є відбитком своєї епохи, а також витвором людини чи організації, яка його складала, і через те вже наперед не позбавлений суб’єктивності. Та й для радянської системи загалом були характерні риси тенденційності, окузамилювання та перекручення, що ми бачимо навіть в ідеологічно-претензійному тоні цих документів, тому кожні конкретні дані, узяті з них, потрібно зіставляти й перевіряти з іншими джерелами. Проте повністю ігнорувати їх неможливо, бо вони доповнюють наші знання й уявлення про цю сторінку української історії. Наше дослідження не є вичерпне й завершене, його можна назвати лише вступом до детального та скрупульозного вивчення архіву Станіславського обкому як джерела інформації про визвольний рух на Прикарпатті. Однак сподіваємося, що спроба представити партархів як цікавий об’єкт для історичних досліджень спонукає науковців-істориків працювати самостійно з його документами й робити власні висновки.

1. Андрухів І. О. Станіславщина: двадцять буремних літ 1939 – 1959) : суспільно-політичний та історико-правовий аналіз / І. О. Андрухів, А. Й. Француз. – Рівне ; Івано-Франківськ, 2001. – 335 с.
2. Сергійчук В. І. Десять буремних літ: Західноукраїнські землі в 1944–1953 рр. : нові док. і матеріали / В. І. Сергійчук. – К. : Дніпро, 1998. – 941 с.
3. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті: документи і матеріали : у 3 т. / за ред. Кугутяка М. В. – Івано-Франківськ : КПФ “ЛПК”.
4. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. П-1, оп. 1, спр. 259, арк. 56.
5. Там само, спр. 711, арк. 48.
6. Там само, арк. 6.

7. Там само, ф. П-1, оп. 1, спр. 414, арк. 81.
8. Там само.
9. Там само, арк. 89.
10. Там само, ф. П-1, оп. 1, спр. 823, арк. 76.
11. Там само, арк. 78.
12. Там само, спр. 589, арк. 3.
13. Там само, ф. П-2, оп. 1, спр. 20, арк. 99–100.

Статья освещает особенности архива Станиславского обкома КП(б)У с точки зрения его информативности в вопросах событий освободительной борьбы украинцев на территории Станиславской области в 1944–1960 гг. Она характеризует специфику размещения документов о борьбе советской власти с националистическим подпольем в фондах архива. Также анализируются общие особенности этих документов.

Ключевые слова: Станиславская область, освободительная борьба, партархив, обком КП(б)У, фонд, опись, документ, дело.

The article characterize features of archive of Stanislaw obkom KP(b)U from the point of few of his informing in relation to the events of liberation fight of Ukrainians on the territory of Stanislaw region in 1944–1960 years. It characterize specificity of ordering of the documents about fight of soviet power against nationalist underground in the archive funds. The character of these documents and its general features are analyzed.

Keywords: Stanislaw region, liberation fight, Partarchive, obkom KP(b)U, fund, anagraph, document, file.

УДК 94: 061. 233 (447.85/.87)

Петро СІРЕДЖУК

ПОВСТАНСЬКІ АКЦІЇ, ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ, ЧЕКІСТІВ З ЛІКВІДАЦІЇ РУХУ ОПОРУ НА ТЕРИТОРІЇ ГАЛИЦЬКОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ У ЗВЕДЕННЯХ РАЙОННИХ ТА ОБЛАСНОГО ВОЄННИХ КОМІСАРІАТІВ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1940-х – 1950-ті РОКИ)

Уперше в українській історіографії в науковий обіг вводяться розсекречені матеріали Жаб'євського (Ф. Р. 752), Надвірнянського (Ф. 768), Яблунівського (Ф. Р. 770), районних і Станіславського (Ф. 753) обласного військових комісаріатів, які розповідають про успішні акції українських повстанців проти радянського тоталітарного режиму сталінської доби. Ці документи також свідчать і про заходи у відповідь супроти повстанців радянських правоохоронних органів: міліції, держбезпеки, внутрішніх військ і поступову ліквідацію ними руху Опору на теренах Галицької Гуцульщини.

Ключові слова: повстанці, чекісти, дільничний інспектор, стрибки – бійці винищувальних загонів, районний воєнкомат, обласний воєнкомат.

Зведення райвійськкоматів Прикарпаття як історичне джерело дослідження повстанського руху на територіях Галицької Гуцульщини, а також Прикарпаття в цілому досі ще ніким у науковий обіг не залучалися. Пояснення банально просте: зовсім недавно їх розсекретили, а тому вони не були доступними для широкого загалу науковців і краєзнавців.

Мета розвідки – проінформувати вчених, краєзнавців, громадськість про наявність важливих відомостей до історії повстанського руху в населених пунктах регіону, а також про боротьбу з ним з боку міліції та чекістів, внутрішніх військ, прикордонників. Звісно, ці документи, які відклались у фондах № 753 (Станіславський обласний військовий комісаріат), № 770 (Яблунівський районний військовий комісаріат) та інших, є тенденційними, адже складені з

ідеологічних постулатів радянської доби, як правило, росіянами. Для них це не національно-визвольний рух гуцулів, а звичайний побутовий бандитизм, а тому до них необхідно підходити з критичної точки зору. Звісно, що з наявних матеріалів ми використали лише децицію – тільки окремі факти з декількох справ тільки для інформування, а повне їхнє опрацювання лягає на плечі тих науковців і краєзнавців, які будуть торувати прокладену нами дорогу.

Практичне значення тематичної статті полягає в тому, що масив невідомих матеріалів нового виду першоджерела дозволить дослідникам більш достовірно відобразити національно-визвольний рух українців у післявоєнний часі радянської доби на західноукраїнських землях. Наявний фактичний матеріал також можна успішно використовувати в краєзнавчих дослідженнях, а також при написанні історичних нарисів населених пунктів Галицької Гуцульщини та в узагальнюючих працях із цієї проблематики.

Отже, дещо з хроніки подій того часу:

1944 р.

5 жовтня в Соколівці Косівського району повстанці забрали списки призовників і з ними відійшли в ліси, а в Шешорах напали на кур'єра, який віз списки призовників до Косова і забрали їх у нього.

10 жовтня 1944 р. із Косова до Заболотова на призовний пункт на чолі з лейтенантом Григорієм Медведєвим та трьома бійцями винищувального загону було направлено 35 призовників. По дорозі на межі Вербівця і Рожнова вони були обстріляні і оточені повстанцями та забрані до лісу, щоправда, ранений в ліву руку офіцер зумів утекти і був направлений у госпіталь у Станіслав¹.

У Космачі Яблунівського району 6 жовтня 1944 р. о 5 годині ранку загін повстанців з 100 осіб напав на команду прикордонників НКВС з 16 осіб, який охороняв склад прикордонного загону. Бій між обома сторонами тривав до 10. 30 години ранку, тобто до тих пір, поки не підійшло їм підкріплення. В результаті бою загинуло двоє прикордонників, а чотирьох поранено. Цього ж дня повстанці поранили і старшого лейтенанта прикордонників. Ранених було відправлено на лікування в госпіталь у Коломию².

За листопад – грудень у Кутському районі повстанці спалили 15 будинків, два мости, знищили 26 осіб польського й 3 – українського походження³.

1945 р.

2 січня. У с. Кобаки Кутського району повстанці знищили культармійця Фінчука, одного селянина і двох жіночок. Цього дня на дорозі Косів – Кути підірвалася машина з людьми на закладеній міні.

10 січня. Косів. Начальник Косівського районного воєнного комісаріату капітан Закіров доносив обласному комісару в Станіславі, що Радянською Армією Косівський район звільнено у вересні 1944 р., але досі там радянська влада встановлена тільки в чотирьох населених пунктах: Вербівцю, Косові, Старому Косові й Смодному. Решта десять сільських рад знаходяться під повним контролем бандерівців, а тому в них працівники районного військового комісаріату не можуть проводити ніякої роботи з обліку й призову військовозобов'язаних⁴.

Того дня о дев'ятій годині ранку на дорозі Косів – Рожнів Кутського району група повстанців чисельністю близько 30 осіб напала на поштовий віз Косівської райконтори зв'язку, який направляли до Заболотова, і відкрила по ньому неприцільну стрільбу. Підвода з поштою зуміла прорватися до Рожнова неушкодженою, проте вбито працівника спецзв'язку. У вбитого забрано 18 таємних пакетів. Повстанці відійшли в ліс кобацького напрямку⁵.

19 січня. На території Кутського району повстанці пошкодили сім-вісім кілометрів телефонного зв'язку. Винних радянські правоохоронні органи не знайшли⁶.

З 30 січня до 25 березня 1945 р. органами міліції Яблунівського району арештовано сімох повстанців: чотирьох рядових, станичного в Стопчатові, зв'язківця з Верхнього Березова й господарника з Текучі, а також склад, у якому зберігалася чотири друкарських машинки, два телефонних апарати, чотири гвинтівки, п'ять гранат, 250 патронів, носильні речі.

Начальник державної безпеки Яблунівського району Огорелишев слабо займався розкриттям оунівського підпілля. За період його роботи було заарештовано трьох станичних і 20 рядових бандитів-повстанців, виявлено дев'ять складів з провіантом і зброєю, у яких збе-

рігалося 165 центнерів зерна, один міномет, два станкових кулемети, 25 гвинтівок, а також виселено 51 родину. У військових операціях проти УПА вбито 152 бандитів-повстанців. Працівники районного комітету державної безпеки пограбували в Яблунові двох літніх людей, а самих знищили⁷.

8 лютого. Під час виконання бойового завдання з ліквідації підрозділу 200 повстанців, якими командував якийсь “Дон”, засланий чекістами з області для оперативних цілей, у селі Кривоброди тодішнього Коломийського району були поранені п’ять осіб: у ногу – начальник 2-го відділу Коломийського районного воєнкомату лейтенант Печников Костянтин Олексійович, боєць загону прикриття Ленгуш Едуард В’ячеславович і троє інших. У цьому бою з радянського боку в ліквідації повстанського підрозділу взяло участь 120 осіб, у тому числі: 25 осіб партійного активу, 12 військових військового комісаріату, 25 працівників міліції та 60 бійців прикордонного полку НКДБ СРСР. З “переможної” реляції встановлено, що повстанці понесли втрати вбитими 60, а в полон взято двоє осіб. З трофеїв переможцям дісталось 38 гвинтівок, один міномет, семеро коней, кавалерійське сідло. Радянськими військовиками тоді ще знищено склад боєприпасів: 26 ящиків мін і штаб, у котрому живцем згоріла дівчина, яка чинила відчайдушний вогневий опір⁸.

2 березня. З Яремчанського районного військового комісаріату втекло четверо повстанців: В.В.Гринюк, Ю.В.Гринюк, Гуцуляк й Унучок, які сюди прийшли з повинною. Вони в Микуличині того ж району вчинили терористичний акт: забили в сільраді родину з п’яти осіб, спалили будинки комсомольців Бойко і Макарина⁹.

1 червня. Воєнком Надвірнянського району гвардії майор Раданюк доповідав облвоєнкомові: “Населення с. Зелена вороже відноситься до радянської влади: не ходить на збори, ніяких податків не признає і їх не платить. Із цього села походять ватажки бандерівців «Довбуш» і «Іскра». Родини сільських активістів забрано до лісу»¹⁰.

5 вересня. О 10 год вечора в с. Хімчин Кутського району повстанський підрозділ чисельністю 15–20 осіб напав на групу самооборони села. У результаті бою загинув голова сільської ради. Цього дня в Кобаках повстанці поранили секретаря Кутського райкому комсомолу й секретаря сільської ради¹¹.

18 вересня. У Черганівці Косівського району повстанці знищили майора прикордонних військ¹².

23 вересня. У Смодна Косівського району повстанці ліквідували місцевого жителя, який займався ковальством¹³.

25 вересня. Повстанці в Прокураві Косівського району зібрали місцевих селян на збори, на яких закликали гуцулів боротися проти радянської влади та вступати в їхні ряди, а в с. Хімчин пограбували молокозбиральний пункт¹⁴.

29 вересня. У Лючі Яблунівського району повстанці спалили дві хати: бійця винищувального загону та секретаря комсомольської організації Цикотського Василя Івановича¹⁵.

30 вересня. Уночі повстанці в с. Текуча Яблунівського району спалили хати бійців винищувального загону комсомольців Семенюка Івана Васильовича, Симчича Іллі, працівника районної газети Мосюка Дмитра, інструкторів райкому комсомолу Габорака Миколи Івановича, Габорака Василя Олексійовича, Голдищука Василя Олексійовича, Макійчука Петра Юровича, а в Акришорі чотирьох бійців винищувального загону: Бойчука Михайла Васильовича, Запісяка Івана Юровича, Запісяка Миколи Олексійовича та Рижуча Василя Миколайовича, які були комсомольцями¹⁶.

4 жовтня. Уночі повстанці в селі Текуча Яблунівського району спалили хату Петра Поповича¹⁷.

7 жовтня. У Прокураві Косівського району повстанці знищили шістьох працівників сільради, а в райцентрі Косові – кандидата в члени партії директора райпромкомбінату Босчка¹⁸.

11 жовтня. Повстанці в с. Хімчин спалили найкращу в Косівському районі семирічну школу. Тієї ночі в с. Старий Косів повстанці вбили допризовника Робенюка, який працював поштарем і був комсомольцем вузла зв’язку¹⁹.

16 жовтня. У селі Великий Рожан Кутського району повстанці замінували дорогу, на міні підірвалася машина 19 стрілецького батальйону: семеро бійців отримали важку контузію²⁰.

29 жовтня. У селі Великий Рожан Кутського району повстанці замінували дорогу, на міні підірвалася машина 33 прикордонного загону, яка з прикордонниками поверталася до Кут: троє бійців отримали важкі поранення, а п'ятеро бійців – контузію. Машина згоріла²¹.

7 листопада. У Снідавці Косівського району повстанці провели збори селян, на яких здійснювали антирадянську пропаганду²².

У ніч на **9 листопада** 1945 р. між Яблуновом і Коломиєю було пошкоджено телефонний зв'язок. За термінологією документа “банда” зрізала 12 телефонних стовпів. З **12 на 13 листопада** 1945 р. вона повторно пошкодила телефонний зв'язок. Того дня в с. Великий Рожан Кутського району пограбовано сільську раду, а голову сільради вбито²³.

12 листопада. У Пістині Косівського району повстанці вбили п'ятьох бійців і капітана, які їхали до Косова на автомобілі²⁴.

1 грудня. Повстанці боївки СБ УПА із Заріччя Яремчанського району брали участь у підпалі лісозаводу в Делятині, який від червоного півня зазнав великих збитків²⁵.

15 грудня. У Надвірній повстанцям удалося знешкодити комсорга місцевого лісозаводу Григораша²⁶.

18 грудня. Уночі повстанський підрозділ з 15–20 осіб, одягнутий у червоноармійську форму, озброєний кулеметами й автоматами, напав у селі Татарів Яремчанського району на магазин, а також пограбував лісопромкомбінат: забрали горілку, 300 метрів тканини, чоботи, роздягнули директора підприємства²⁷.

31 грудня. На трасі Надвірна – Станіслав повстанці зробили засаду й обстріляли машину з радянським активом: убито працівника продовольчого торгу²⁸.

1946 р.

5 січня. У Микуличині Яремчанського району повстанці повісили комсомольця Василя Дмитровича Додорова²⁹.

11–18 січня. З повинною до влади прийшло 24 колишніх повстанців³⁰.

18 січня. У Білих Ославах Яремчанського району в бою з радянськими правоохоронними органами загинуло шестеро повстанців.

26 січня. У селах Кутського району для ліквідації повстанського руху радянським і партійним керівництвом розставлено військові гарнізони. Ця акція проти повстанців була не вельми вдалою, бо вони й надалі успішно вели боротьбу проти існуючого сталінського тоталітарного режиму. Зокрема, у с. Малий Рожан згаданого району повстанці з вогнепальної зброї обстріляли місцеву сільську раду з метою зриву виборів до Верховної Ради СРСР³¹.

30 січня. Повстанці в с. Середній Березів Яблунівського району зірвали міст³².

28 березня. У с. Білі Ослави Делятинського району чекістам удалося виявити й підірвати чотири повстанських бункери зі зброєю та радіопередавачем³³.

19 квітня. У с. Луг Яремчанського району боївка “Вовка” забрала із собою одного й ліквідувала сімох бійців винищувального загону – стрибків³⁴.

22 квітня. У с. Вербовець Косівського району повстанці поширили листівки антирадянського змісту, а також збирали кошти у фонд УПА³⁵.

30 квітня. Уночі в с. Вербовець на Косівщині повстанці знищили дільничного інспектора міліції й бійця винищувального загону, а інші порозбігалися³⁶.

4 травня. Повстанці в Дорі Яремчанського району ліквідували бійця винищувального загону – стрибка. Цього дня вони зробили невдалий напад на будинок бійців винищувального загону в Річці Косівського району³⁷.

7 травня. У ніч на 8 травня в с. Космач Яблунівського району повстанці пограбували сільський магазин, з якого забрали товарів на шість тисяч радянських карбованців, а також напали на станицю бійців винищувального загону. Самих стрибків розігнали, а одного з них повісили. Їхню трофейну зброю – два кулемети й 19 гвинтівок – забрали із собою. Тієї ж ночі в селі Середній Березів того ж Яблунівського району повстанці пошкодили телеграфну лінію і вбили місцевого жителя³⁸.

12 травня. У сусідньому з Дорою селі Ямна Яремчанського району повстанці знищили дільничного міліціонера³⁹.

13 травня. Оперативники – чекісти зуміли викрити бункер повстанців з іноземною зброєю та боєприпасами в Микуличині Яремчанського району⁴⁰.

14 травня. На дорозі, що веде з Косова до Пістиня, повстанці зробили засідку й поранили другого секретаря Косівського райкому партії Головка Андрія Яковича та голову Пістинської сільської ради Бейсюка Андрія Петровича⁴¹.

19 травня. У ніч на 20 травня в Хімчині Кутського району повстанці взяли із собою в ліс сімох стрибків, а дільничного інспектора міліції вбили. Нічні гості забрали всю документацію сільського органу самоврядування – сільради⁴².

23 травня. За даними обласного військового комісаріату встановлено, що боївка СБ УПА “Левка” вбила директора Делятинського лісокомбінату М.Одливаного⁴³.

26 травня. Повстанський підрозділ СБ УПА “Левка” у Чорних Ославах Яремчанського району вчинив напад на обійстя бійця винищувального загону Мельничука і вбив його матір та сестру, а в с. Луг того ж району ліквідував жителя села М.Турченяка⁴⁴.

29 травня. Боївка, яку очолював “Кордуб”, у с. Верхній Ясенів Косівського району вчинила напад на заставу та вбила п’ятьох і поранила шістьох радянських прикордонників. Тут доречно зазначити, що краєзнавці М.Андрусак, а також М.Гушул “Кордуба” вважають агентом МДБ УРСР⁴⁵.

30 травня. Одягнуті у форму прикордонників повстанці в Черганівці Косівського району вбили дільничного інспектора міліції Є.С.Слюсаря та п’ятьох бійців – стрибків винищувального загону А.І.Боєчка, Ю.І.Крицкалюка, В.А.Мицкана, Н. В.Мицкана і Н.Н.Ринтина⁴⁶.

2 червня. Повстанці в селі Люча Яблунівського району знищили двох бійців провладного винищувального загону, по-місцевому гуцулами охрещеного стрибками та їх командира.

3 червня. У с. Яворів Косівського району повстанці пошкодили телефонний зв’язок, а в сільській раді знищили всю документацію та пограбували магазин сільпо. У сусідньому селі Річка того дня добре озброєний повстанський загін напав на адміністративний будинок стрибків і спалив його, а в с. Брустори повстанці спалили клуб і зруйнували кіноустановку⁴⁷.

4 червня. У районному центрі смт. Жаб’є серед білого дня повстанці вбили голову райвиконкому. Того дня боївки “Левка” і “Лева” здійснили напад на військовий гарнізон у селі Заріччя Яремчанського району⁴⁸.

8 червня. У с. Рафайлів (нині – с. Бистриця) Надвірнянського району повстанці з місцевого молокоприймального пункту забрали всю молочну продукцію.

20 червня. “Стариш” учинив напад на Ворохту Яремчанського району: вбито комсомолку Гуменюк⁴⁹.

21 червня. У с. Рафайлів на Надвірнянщині повстанці спалили лісозавод – по-місцевому тартак. Того ж дня в с. Вербовець поблизу Косова вони вбили жителя села Василя Івановича Робенюка та його дружину⁵⁰.

25 червня. У с. Дора Яремчанського району повстанці спалили лісосклад, на якому згоріло 120 кубічних метрів лісової деревини для новобудов радянської держави⁵¹.

30 червня. У селах Косівського району та самому Косові розвішано 50 національних прапорів з нагоди чергової річниці проголошення Акта відродження української державності у Львові⁵².

3 липня. Повстанці в Білих Ославах Яремчанського району вбили голову сільської ради Гуменюка, а в сусідніх Чорних Ославах поранили дільничного інспектора міліції та двох бійців винищувального загону⁵³.

10 липня. У с. Космач Яблунівського району з влаштованої засідки на дорозі Яблунів – Космач повстанцям удалося прицільним вогнем убити лейтенанта міліції, а інших – поранити⁵⁴.

2 серпня. У Лючі Яблунівського району повстанці поранили двох районних уповноважених із заготівлі хліба для радянської держави⁵⁵.

11 серпня. У с. Шибене Жаб’євського району повстанці вбили двох офіцерів прикордонників. Зброю й одяг убитих забрали із собою⁵⁶.

25 серпня. Повстанці забрали із собою в ліс мешканця с. Микитинці Косівського району Підлетейчука Іллю Тихоновича⁵⁷.

28 серпня. Одягнені у військову форму офіцерів Радянської Армії повстанці вбили члена ВЛКСМ кіномеханіка Івана Кучеренка та його помічника Михайла Левицького в Микитинцях Косівського району⁵⁸.

29 серпня. У селі Яворів Косівського району повстанці вбили комсомольця-призовника Шкрібляка Федора Юровича⁵⁹.

1947 р.

2 березня. На північній окраїні міста Косів оперативний уповноважений РВ МВС Іванченко виявив в одному з будинків трьох повстанців. При вході в будинок йому назустріч вийшли двоє у формі солдат внутрішніх військ Радянської Армії та один у цивільному. На вимогу пред'явити документи один з них з пістолета вистрілив у Іванченка й легко поранив. Скориставшись замішанням уповноваженого міліції, незнайомці кинули в дім гранату й утекли. Будинок від вибуху гранати згорів, працівник міліції нових ушкоджень не зазнав⁶⁰.

23 березня. Серед білого дня повстанці в с. Ільці Жаб'євського району знищили бійця винищувального загону та водія районного відділу МДБ УРСР⁶¹.

25 березня. Горішній Іспас. Тут о 16 год дня повстанці повісили двох активістів села та в бою знищили двох солдатів органів МВС УРСР. Повстанцям удалося відійти без утрат⁶².

26 березня. У Гуцулівці Коломийського району о 18 год повстанці автоматним вогнем обстріляли двох працівників міліції: один з них Томенчук загинув, а другого важко поранили⁶³.

3 квітня. У Березові Яблунівського району повстанці вбили другого секретаря райкому партії, забрали із собою в ліс живим начальника паспортного відділення і працівника райвно. Повстанці відійшли в ліс без будь-яких утрат. Того ж дня в Іспасі Коломийського району повстанці знищили молодшого лейтенанта міліції М.Гаврилюка та двох бійців: рядових міліції Гадайчука та Кушнірчука⁶⁴.

18 квітня. На дорозі Пістинь – Косів за кілометр від центру села повстанці із засади обстріляли голову сільської ради Солтасюка. У ході бою останній загинув. Повстанці без утрат відійшли в ліс, а бійця винищувального загону поранили⁶⁵.

3 червня в приміщенні сільської ради с. Шипіт Косівського району проходили збори селян. На варті стояло п'ять бійців винищувального батальйону. Повстанці вийшли з лісу й непоміченими підійшли до стрибків: трьох розстріляли впритул – Івана Петровича Сорохана, Василя Петровича Мочернюка та Василя Івановича Юр'яка, а двох роззброїли. З трофеїв здобули один автомат і чотири гвинтівки⁶⁶.

13 червня. О 3-й годині вночі восьмеро повстанців, одягнених у військову форму Радянської Армії, у с. Вербовець Косівського району зняли сплячого вартівника – бійця винищувального загону й зайшли в приміщення будинку, де розміщався винищувальний загін. Там з піраміди забрали зброю й потім розбудили сплячих і впритул розстріляли командира винищувального загону Василя Олексійовича Бойчука, бійця Івана Федоровича Микитюка. За опір повстанці теж упритул розстріляли бійця Василя Юровича Пасайлюка, а із собою забрали в ліс В.Н.Лаюка, який спав на посту. З трофеїв забрали три автомати та вісім гвинтівок винищувального загону⁶⁷.

14 серпня. О 20 год 30 хв група повстанців у с. Зелена Надвірнянського району обстріляла сільських активістів: педагогів місцевої школи – комсомольців: двох місцевих і двох присланих зі східних областей України. Вони вбили двох учителів, а директора школи взяли із собою до лісу. Інструктор райкому комсомолу, який мав зброю, зумів утекти⁶⁸.

1948 р.

У ніч на **2-го лютого** невеликий загін повстанців з 18 осіб у с. Яблунця Яремчанського району зломив двері сільради і забрав сейф, де зберігалася цінна документація, в тому числі іменний список військовозобов'язаних⁶⁹.

13 березня в с. Горішній Іспас Коломийського району повстанці в час демонстрації кінофільму “Син полку” знищили кіноустановку, електродвигун та прокатну кінокартину, а самого кіномеханіка набили. Загальні збитки державі склали 20 000 радянських карбованців⁷⁰.

10 травня о 5 год дня на межі сіл Ворохта і Татарів Яремчанського району із-за кущів був обстріляний директор Ворохтянського ліспромкомбінату Кузнецов, який отримав сім кульових поранень і був знайдений на дорозі мертвим без документів і обмундирування⁷¹.

У ніч на **16 травня** в селі Заріччя Надвірнянського району біля своїх хат повстанцями повішено чотирьох осіб: лісника Стельмашука і його дружину, обліковця лісзаводу Бакая, робітника-стаханівця Делятинського ліспромкомбінату Василя Абрам'юка⁷².

17 травня в с. Микуличин Яремчанського району повстанці в ліс забрали місцевого коваля. Повстанців каральні органи не затримали⁷³.

25 травня. У с. Космач Яблунівського району повстанці повісили фінансового агента Реведжука. Того дня вони у цьому районі розвісили національні прапори в селах Лючки, Нижній Березів і Середній Березів. У згаданих селах серед місцевого населення велася активна пропаганда, що скоро почнеться війна Сполучених Штатів Америки з Радянським Союзом⁷⁴.

3 червня о 23 год ночі двома вистрілами з пістолета повстанцями через вікно була вбита в Яремчі секретар райкому комсомолу Єлизавета Гнатюк⁷⁵.

8 липня. Виконуючий обов'язки начальника Яблунівського воєнкомату гвардії старший лейтенант Захаров зазначив, що після розформування сотні "Білого" повстанці створили бойові групи з 4–5 осіб, котрі в даний час діють "із-за вугла" і посилено залякують населення, пропагують серед нього тезу, що в скорім часі почнеться війна з Америкою.

10 липня о 14 год дня в Микуличині Яремчанського району солдатами військ МДБ УРСР убито чотирьох повстанців: командира боївки "Шугая", його брата та ще двох бойових побратимів. У числі трофеїв вилучено один угорський кулемет з повним бойовим комплектом, два радянських автомати і дві німецьких гвинтівки⁷⁶.

У ніч на 11 липня в с. Пнів Надвірнянського району повстанцями було повішено двох жінок за те, що подали заяви до вступу в місцевий колгосп⁷⁷.

11 липня о 13 год 30 хв у Жаб'ю четверо повстанців у формі прикордонників у хаті Кікінчука Юрія Андрійовича з вогнепальної зброї розстріляли голову колгоспу Василя Івановича Ллюка (1911 р. н.), доярку Параску Миколаївну Ллюк (1922 р. н.), тяжко поранили бригадира Василя Васильовича Чуперчука, тяжке поранення в живіт отримав колгоспник Онуфрій Кузьмич Гаучак (1896 р. н.), а також тяжко поранено колгоспника Миколу Пилиповича Галамасюка (1894 р. н.)⁷⁸.

Уночі **16 липня** в Уторопах повстанці вбили комсомольця, директора неповної середньої школи с. Космач Яблунівського району Василя Івановича Чукура 1928 р. н. У вирокі відмічалось, що останній був убитий за те, що виховував дітей у комуністичному дусі, а також за створення піонерських організацій серед учнів⁷⁹.

21 липня на межі Ворохти і Татарова Яремчанського району повстанці в кількості 15 осіб затримали машину Ворохтянського ліспромкомбінату із заготівельником Дягтером, який віз до Делятина на місцевий маслозавод кілька бочок масла, зібраного від місцевого населення в рахунок держпоставок, котрих забрали разом із собою та заготівельника, а водія з людьми відпустили⁸⁰.

24 липня в смт. Яблунів повстанці вчинили невдалий замах на життя воєнкома Яблунівського районного військового комісаріату майора Олексія Івановича Рябикіна, а також відкрили вогонь по будинку, де мешкав капітан Парубець. Жертв не було⁸¹.

28 серпня. У селі Космач Яблунівського району о 16 год повстанці вчинили напад на солдат військового гарнізону, які їхали на возі з Яблунова до села. У результаті нападу поранено солдата та двох коней. Повстанці втрат не зазнали⁸².

28 серпня. Уночі повстанці здійснили невдалий напад на Яблунівський районний відділ МДБ УРСР, а також на табір німецьких військовополонених у Лючі, який знаходився за два кілометри від районного центру⁸³.

29 серпня. В Яблуніві невідомі поширили листівки ОУН й УПА⁸⁴.

3 грудня. У ніч на 4 грудня в с. Середній Березів Яблунівського району органи МДБ УРСР зробили засаду на повстанців. На вимогу чекістів вийти з дому ті відмовилися. Тоді з дозволу начальника районного відділу МДБ УРСР дім підпалили. Після цього повстанці вийшли й були спіймані чекістами та доставлені в районний відділ МДБ УРСР в Яблуніві. Під

час перестрілки один повстанець отримав важкі поранення в ділянку живота й по дорозі помер. У повстанців при собі була зброя: пістолети системи “ТТ” та автомати. Уцілілий повстанець назвав себе “Кривоніс” і командиром повстанської сотні. Чекісти в ході бою втрат не зазнали⁸⁵.

1949 р.

8 січня. О 2 год уночі при підході до рідного дому в Кривополі Жаб’євського району із засади, влаштованої районним відділом МДБ УРСР, убито помічника чотового (пом. Командира взводу) Пігуляка Василя Михайловича, який мав псевдо “Скорий”. Про його прихід чекісти були проінформовані місцевими секретними агентами – сексотами⁸⁶.

3 квітня. Уночі на горі Кострич у с. Жаб’ю при виході з бункера солдатами МДБ УРСР були вбиті повстанці Іван Васильович Палійчук (1910 р. н.) уродженець села Берестечко (до 1946 р. Ферескуля) на кличку “Дух”, Марія Петрівна Конищук (1925 р. н.) із Жаб’єго, повстанська кличка “Славка”, Параска Миколаївна Боднарук (1899 р. н.) з Кривополя, псевдо “Сме-река”, а її сина Дмитра (1924 р. н.) чекісти взяли живим⁸⁷.

4 квітня. О 2 год ночі група повстанців, одягнутих у військову форму, у с. Пістинь Косівського району підпалила подвір’я колгоспу “1-ше Травня”. У результаті пожежі згоріло семеро коней, дві корови, десять овець, а із собою повстанці забрали п’ять корів, з яких дві знайдено на території Яблунівського району⁸⁸.

У ніч з **7 на 8 червня** вистрілом з автомата через вікно у власній квартирі в Косові був убитий комуніст Онуфрій Дмитрович Павлик⁸⁹.

23 червня в с. Соколівка Косівського району в результаті прочісування групою косівського гарнізону вбито трьох повстанців, у яких вилучено військовий і партійний квитки убитого 8 червня офіцера запасу Онуфрія Дмитровича Павлика, два пістолети “ТТ”, один револьвер, автомат, гвинтівку, мисливську рушницю та друкарську машинку. Цього ж дня в результаті прочісування села Старий Косів об 11 год вечора спецпідрозділом НКВС було спіймано двох повстанців і одну зв’язкову, в яких вилучено два автомати та малокаліберний пістолет⁹⁰.

У ніч з **27 на 28 липня** 1949 р. у с. Пасічна на Надвірнянщині повстанці знищили голову сільської ради Корнейчука Олександра Олексійовича та його дружину, яка працювала завідуючою бібліотеки хати-читальні. На призовний пункт із села не явилось 27 липня четверо призовників, хоча їм було вручено повістки п’ятьма днями раніше⁹¹.

5 серпня о 18 год дня на вулиці коло сільради і правління колгоспу села Пнів на Надвірнянщині з автоматичної зброї важко поранено голову Надвірнянського райвиконкому Федорченка та смертельно поранено голову колгоспу Федяка, в якого повстанці забрали пістолет марки “ТТ”⁹².

У ніч з **8 на 9 серпня** о пів на першу ночі повстанці в Стопчатові Яблунівського району смертельно поранили працівника МДБ УРСР молодшого лейтенанта Івана Васильовича Тархталова та сержанта місцевого гарнізону військ МДБ УРСР Миколу Олексійовича Асьонова. Від тяжких поранень, не сумісних із життям, обидва померли в гарнізонному госпіталі військ МДБ СРСР у Коломиї. Похорон убитих відбувся 10 серпня 1949 р. на районному кладовищі смт. Яблунів⁹³.

У ніч з **15 на 16 серпня** в с. Вербовець Косівського району повстанці ліквідували двох осіб: Марію Миколаївну Григорчук (1931 р. н.) та Івана Миколайовича Худака (1919 р. н.), а в с. Хімчин убито двох місцевих жителів, а троє пропали безвісті⁹⁵.

30 вересня. Повстанці на Верховинщині у с. Яблунія з місцевого колгоспу забрали в лісі 150 голів великої рогатої худоби й отару овець, частина яких виявлена в лісах, а інша зникла безслідно⁹⁶.

13 жовтня в Жаб’юму повстанці вбили двох колишніх працівників районного відділу МДБ УРСР⁹⁷.

1950 р.

Група повстанців з 15 осіб на початку **травня** 1950 р. у с. Голови обікрала і спалила магазин і з групою самооборони колгоспу вела бій у с. Перехресне. Темною ночі в ліс забрано голову сільської ради с. Ясенів і секретаря по дорозі в райцентр.

4 травня 1950 р. на дорозі Жаб’є – Буркут повстанці відібрали гроші в сумі вісім тисяч гривень у бухгалтера Жаб’євської сплавідальниці⁹⁸.

16 липня 1950 р. о 20 год 30 хв у Черганівці Косівського району в сільському клубі повстанцями з вогнепальної зброї вбито дільничного міліціонера Козлана. Того дня о 18 год 30 хв у с. Річка того ж району смертельно поранено дільничного міліціонера Шмадюка і мешканку села⁹⁹.

29 серпня 1950 р. о 12 год дня в трьох кілометрах від Косова повстанцями кулеметним вогнем обстріляно військовослужбовців в/ч 3240: Комаров і Юзов, яких знищено¹⁰⁰.

1 серпня 1950 р. у с. Черемозна Верховинського району семеро повстанців напали на родину бійця групи самозахисту Савчука і побили матір і батька до втрати свідомості¹⁰¹.

30 серпня 1950 р. о пів на 10 год ранку в Яблунові підліток з револьвера в 300 метрах від воєнкомату вистрілами з револьвера поранив працівника районної молочарні Антона Басараба¹⁰².

Уночі **31 серпня** на **1 вересня** 1950 р. восьмеро повстанців у Космачі на Яблунівщині пограбували сільський магазин. Розшуком державного майна і винуватців займався старший оперуповноважений Іван Григорович Куликовський. Йому вдалося затримати двох нападників та розшукати взяті з магазину товари. Повстанці не залишилися в боргу: 5 вересня 1950 р. на дорозі між Великим Ключевом і Мишином троє повстанців о 19.30 вечора, коли той повертався на машині з Станіслава до Яблунова, був убитий вистрілом з пістолета. Затримати винуватців каральним органам не вдалося. Відплатну акцію вдало здійснив космачанин Боб'як¹⁰³.

1 вересня 1950 р. о 16.30 на межі сіл Рожнів Кутського і Тростянець Заболотівського районів шестеро повстанців обстріляли з ручного кулемета машину обласного управління МДБ УРСР. У результаті обстрілу наповал убито водія легковика, чотирьох солдат, а офіцера і двох солдат поранено. Уцілілий солдат убив одного повстанця, а інші відійшли в ліс.

Наступного дня в результаті каральної акції органами МДБ УРСР у селі Рожнів Кутського району вбито двох повстанців, у тому числі кущового провідника "Сагайдачного", а одну повстанку затримано чекістами¹⁰⁴.

21 жовтня 1950 р. підрозділом військ МДБ УРСР між селами Середній Березів і Лючки Яблунівського району була проведена чекістська операція, в ході якої знищено дванадцять повстанців, у тому числі трьох з обласного і дев'ятьох районного проводів ОУН. Утрати чекістів становили троє солдат¹⁰⁵.

1951 р.

15 травня. О 2 год уночі семеро повстанців в Уторопах Яблунівського району потрапили в засаду бійців стрілецької роти внутрішніх військ МДБ УРСР, якими командував капітан Євсєєв Михайло Никифорович. У ході короткочасного бою з боку чекістів загинув капітан М.Н.Євсєєв, а повстанці втратили побратима¹⁰⁶.

10 липня. О 23 год семеро озброєних повстанців у міській лікарні м. Надвірна знищили двох солдат внутрішніх військ МДБ УРСР і забрали із собою соратницю, яку місяць тому чекісти спіймали в бункері. Повстанці безперешкодно втекли без утрат¹⁰⁷.

1952 р.

24 травня. Уночі, як доповідав військовий комісар Яблунівського району майор Затока облвоєнком, у селі Люча "українсько-німецькі націоналісти" холодною зброєю вбили "активного представника радянської влади" голову сільської ради Ткачука Дмитра Миколайовича¹⁰⁸.

1956 р.

14 травня. О 23 год 15 хв, як зазначав у рапорті яблунівський військовий комісар майор Затока, "українськими націоналістами в селі Уторопи Яблунівського району був тяжко поранений в ногу уповноважений по державному займу, працівник РВ МВС УРСР Бондаренко Григорій Микитович, 1908 року народження". Потерпілому надали медичну допомогу, і він перебував на лікуванні в Яблунівській районній лікарні. Силами районної й обласної міліції проводилися оперативні пошуки. Результати пошуку – не відомі¹⁰⁹.

1 червня. О 2 год уночі уповноважений Яблунівського РВ МВС УРСР Захаров у півтора кілометри від Яблунова мав сутичку з трьома невідомими. Один з них з пістолета системи "ТТ" вистрілив у міліціонера і тяжко поранив його в руку. Захаров у відповідь відкрив вогонь, у результаті якого вбито одного з них. При вбитому виявлено пістолет системи "ТТ" з

пістолетними й гвинтівковими патронами. Двом іншим удалося втекли, але 2 червня були затримані на території Печеніжинського району¹¹⁰.

2 червня. О 3 год уночі шестеро невідомих у с. Баня Березів Яблунівського району відкрили з іноземної зброї вогонь, пограбували сільмаг на суму 26 000 карбованців і з пограбованим подалися в гори¹¹¹.

Узагальнивши вищенаведений джерельний матеріал, можна констатувати:

1. Зведення райвійськкоматів про повстанські акції, боротьбу з ними міліції, чекістів є новим видом першоджерел до вивчення минулого історії населених пунктів Галицької Гуцульщини радянської доби.

2. Ці документи суттєво доповнюють попередні види оригінальних документів з повстанської проблематики й допоможуть краєзнавцям і науковцям якнайповніше висвітлити картину визвольних змагань як в окремо взятому населеному пункті, так і в цілому в краю. Звісно, до трактування цих документів треба підходити виважено, з позицій досягнень сьогоднішньої української історичної науки.

3. Вищенаведені приклади засвідчують, що повстанці в 1945 і 1946 рр. вдавалися до партизанських методів боротьби з відновленим на теренах Галицької Гуцульщини радянським режимом: ліквідовували державних і партійних керівників, активістів з місцевого населення. Вони також учиняли напади на військові гарнізони, райвідділи чекістів і на винищувальні загони аж до кінця 1948 р. і тримали їх у постійному страху. У цій нерівній боротьбі були людські втрати з обох боків. Разом з тим радянській державі повстанці своїми акціями нанесли великої шкоди на лісопильних заводах, в адміністративних будинках, пошкоджували телефонний і телеграфний зв'язок, а також знищували документацію місцевих органів самоуправління, яка назавжди втрачена для нинішніх дослідників. Тепер вони не можуть повною мірою правдиво відтворити історичні процеси, які протікали на території гуцульського регіону у той період.

4. Численні приклади звитяжної боротьби гуцулів проти ненависного їм радянського тоталітарного режиму засвідчують, що в літопис національно-визвольного руху українців у післявоєнний час вони вписали нові золоті сторінки доблесті. Їхня героїчна боротьба не пропала марно. У вдячних потомків буде жити довгі віки їхня жертвність, віддана на вівтар волі й свободи.

5. Матеріали вищезгаданих фондів науковці й краєзнавці можуть використати під час написання окремих нарисів до історії міст і сіл Галицької Гуцульщини, а також узагальнюючих праць із цієї проблематики. У цілому – це безцінний новий вид першоджерел для дослідження регіональної історії радянської доби.

1. Державний архів Івано-Франківської області (Держархів Івано-Франківської обл.), ф. Р. 752. (Жаб'євський районний військовий комісаріат), оп. 1, спр. 6, арк. 106.

2. Держархів Івано-Франківської обл., спр. 6, арк. 111.

3. Там само, ф. Р. 753 (Станіславський обласний військовий комісаріат), оп. 1, спр. 63, арк. 64.

4. Там само, арк. 62.

5. Там само.

6. Там само, арк. 65.

7. Там само, ф. Рп. 1, оп. 1, спр. 300, арк. 167зв.

8. Там само, ф. Р. 753, оп. 1, спр. 53, арк. 25, 27–29, 31–33.

9. Там само, арк. 96.

10. Там само.

11. Там само, спр. 65, арк. 94.

12. Там само, арк. 20.

13. Там само.

14. Там само.

15. Там само, арк. 4.

16. Там само, арк. 4, 22, 26, 26зв.

17. Там само, арк. 22.

18. Там само, арк. 20.

19. Там само, арк. 35.

20. Там само, арк. 64.

21. Там само.
22. Там само, арк. 79.
23. Там само, арк. 65, 79.
24. Там само, спр. 72, арк. 79.
25. Там само, арк. 31.
26. Там само, арк. 35.
27. Там само, спр. 65, арк. 110.
28. Там само, спр. 72, арк. 35.
29. Там само, арк. 35.
30. Там само, арк. 30.
31. Там само, арк. 65.
32. Там само, арк. 35.
33. Там само, арк. 80.
34. Там само, арк. 103.
35. Там само, арк. 99.
36. Там само.
37. Там само, арк. 108, 118.
38. Там само, арк. 109.
39. Там само, арк. 118.
40. Там само.
41. Там само, арк. 109.
42. Там само, арк. 114.
43. Там само, арк. 143.
44. Там само.
45. Там само, ф. Р. 753, спр. 72, арк. 115; Андрусяк М. Брати вогню / М. Андрусяк. – Коломия : Вік, 2004. – с. 765; Гушул М. Рожнів і Рожнівчани. Історико-мемуарний нарис п'яти поколінь / М. Гушул. – К. : Косів; Рожнів, 2010. – с. 153.
46. Держархів Івано-Франківської обл., ф. Р. 753, спр. 72, арк. 128.
47. Там само, арк. 126.
48. Там само, арк. 135, 143.
49. Там само, арк. 143.
50. Там само, арк. 131, 132.
51. Там само, арк. 143, 158.
52. Там само, арк. 153.
53. Там само, арк. 162.
54. Там само, арк. 174.
55. Там само, арк. 208.
56. Там само, арк. 250.
57. Там само.
58. Там само, арк. 193.
59. Там само, арк. 250.
60. Там само, спр. 76, арк. 19, 20.
61. Там само, арк. 35.
62. Там само, арк. 30.
63. Там само, арк. 37.
64. Там само, арк. 42, 44.
65. Там само, арк. 54, 60.
66. Там само, арк. 83.
67. Там само, арк. 91.
68. Там само, ф. Р. 768 (Надвірнянський районний військовий комісаріат), оп. 1, спр. 12, арк. 3.
69. Там само, ф. Р. 753, оп. 1, спр. 83, арк. 5.
70. Там само, арк. 6.
71. Там само, арк. 15.
72. Там само, арк. 15.
73. Там само, арк. 15.
74. Там само, ф. Р. 770 (Яблунівський районний військовий комісаріат), оп. 1, спр. 4, арк. 6.
75. Там само, ф. Р. 753, оп. 1, спр. 83, арк. 31.
76. Там само, арк. 61, 63.

77. Там само, арк. 31.
78. Там само, ф. Р. 752, оп. 1, спр. 6, арк. 4.
79. Там само, ф. Р. 753, оп. 1, спр. 83, арк. 73, 75; ф. Р. 770, оп. 1, спр. 4, арк. 9.
80. Там само, ф. Р. 753, оп. 1, спр. 83, арк. 83.
81. Там само, арк. 77, 78.
82. Там само. – ф. 770, оп. 1, спр. 4, арк. 17.
83. Там само.
84. Там само.
85. Там само, арк. 25.
86. Там само, ф. Р. 752, оп. 1, спр. 8, арк. 1.
87. Там само, ф. Р. 753, оп. 1, спр. 91, арк. 56.
88. Там само, арк. 53.
89. Там само, арк. 83.
90. Там само, арк. 99.
91. Там само, арк. 113.
92. Там само, арк. 115.
93. Там само, арк. 114.
94. Там само, арк. 114.
95. Там само, арк. 120.
96. Там само, спр. 83, арк. 135.
97. Там само, спр. 91, арк. 135.
98. Там само, спр. 95, арк. 25.
99. Там само, арк. 37.
100. Там само, арк. 48.
101. Там само, арк. 39.
102. Там само, арк. 46.
103. Там само, арк. 50.
104. Там само, арк. 57.
105. Там само, арк. 69.
106. Там само, спр. 103, арк. 8.
107. Там само, арк. 12, спр. 112, арк. 10.
108. Там само, спр. 112, арк. 11.
109. Там само, спр. 136, арк. 1.
110. Там само, арк. 2.
111. Там само, арк. 3, 4.

Впервые в украинской историографии в научный оборот вводятся рассекреченные материалы районных и областного военкоматов, которые рассказывают об успешных акциях украинских повстанцев против советского сталинского тоталитарного режима. Эти документы также свидетельствуют об ответных мерах советских государственных правоохранительных органов: милиции, госбезопасности, внутренних войск против повстанцев.

Ключевые слова: повстанцы, чекисты, участковый инспектор, бойцы истребительных отрядов – стрибки, районный военкомат, областной военкомат.

Declassified records of Zhabye (Soviet Fund 752), Nadvirna (Fund 768), Yabluniv (Soviet Fund 770), Yaremche (Soviet Fund 785) district and Stanislav (Fund 753) oblast military commissariats that tell about successful actions of Ukrainian rebels against Soviet totalitarian regime of the epoch of Stalin's ruling are put into scientific circulation in the Ukrainian historiography for the first time. These documents also confirm the measures taken in response against the rebels of the Soviet law enforcing bodies: police, national security, internal-security troops and their gradual suppression of the resistance movement on the territory of Galician Gutsul land.

Keywords: rebels, Chekists, district inspector, jump-fighters of mopping-up detachment, district military commissariat, oblast military commissariat.

УДК 930.1:94(477.8)+37.014

Василь ЖУПНИК

**ВИСВІТЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
(МІЛІЦІЇ) НА ТЕРИТОРІЇ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР У 1944–1953 рр.
В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ**

Стаття присвячена дослідженню особливостей вивчення діяльності радянських органів внутрішніх справ на території західних областей УРСР у 1944–1953 роках, як у радянській, так і сучасній вітчизняній історіографії. Головним завданням автора є спроба оцінити та проаналізувати основні історіографічні підходи до вивчення цієї тематики й визначити ступінь її наукової розробки. Також одним із пріоритетів дослідження є намагання визначити, через призму аналітичних висновків авторів різних історіографічних спрямувань, участь органів внутрішніх справ у політико-правових та соціальних процесах, що проходили на території західних областей УРСР у вищезазначений період.

Ключові слова: радянська історіографія, радянський, комуністичний режим, історіографічний аналіз, заангажованість, культ, некомпетентність, надмірна заідеалізованість, органи внутрішніх справ, міліція, радянська історіографія, сучасна історіографія.

Із цілого ряду технологій, які радянська влада застосовувала для здійснення політичного керівництва та впокорення західноукраїнського населення, було детально розроблено й випробувано механізм масового примусового виселення як форму завоювання, утримання й використання державної влади з метою реалізації низки цілей і завдань. Депортаційну політику комуністичний режим розглядав як систему заходів, змістом яких було вислання осіб, визнаних політично й соціально небезпечними, з місць постійного проживання у віддалену місцевість і примусове поселення в новому місці з обмеженням свободи пересування. Одними з невід'ємних інструментів такого механізму були силові структури та міліція, які в репресивній системі відігравали чи не найважливішу роль.

Об'єктивне вивчення історії організації та діяльності органів внутрішніх справ було ускладнене для науковців з огляду на особливий правовий статус і місце, яке вони займали в механізмі радянської держави, переважно каральний характер їхньої професійної діяльності, максимально утаємниченої від суспільного контролю. Досі мають місце засекречення документів, що стосуються різних питань їхньої організації, діяльності та правового забезпечення. Зрештою, закритість і обмеженість джерел, особливо архівних спецфондів, численні фальсифікації, масові регулярні вилучення та знищення цінних архівних документів і матеріалів були цілеспрямованою політикою та політичною кон'юнктурою, властивою для всього періоду існування радянського (авторитарного, тоталітарного) режиму.

Особливість публікацій із цієї проблеми в радянську добу полягає в тому, що, по-перше, вони здебільшого приурочувалися до певних подій, пов'язаних з роковинами міліції та компартії як "керівної і спрямовуючої сили"; по-друге, всі вони базувалися на марксистсько-ленінській методології; по-третє, мають однобокий "позитивний" характер, хоча й дають уявлення про основні напрями діяльності силових структур; по-четверте, майже не висвітлюють причини репресій, а якщо й торкаються цієї проблеми, то лише як "боротьби з кримінальними та антирадянськими злочинними елементами".

Оскільки масові репресії 1930–1950-х рр. торкнулися й органів НКВС і міліції, то до XX з'їзду КПРС (1956 р.), на якому було засуджено "культ особи" Сталіна, ця тема була під забороною. Перші публікації з'явилися в 1957–1958 рр. у журналі "Радянська міліція", авторами яких були А.Акопян, Н.Піндюріна¹, С.Біленко, В.Суров² та інші. Тематика дослідження була приурочена до 40-річчя створення органів міліції, а статті мали головним чином публіцистичний характер. У них у загальних рисах давалася історія становлення органів міліції та їхня діяльність.

Аналогічна низка праць з'являється на початку 1960-х рр. з нагоди 45-річчя міліції, серед авторів яких можна відзначити А.Рогожина^{3,4}, В.Прокопенка, В.Романова⁵, М.Кіссіца⁶,

М.Паніна⁷ та ін. Їх відмінність від публікацій кінця 1950-х рр. у тому, що діяльність міліції розглядається значно ширше як за проблематикою (історична, правова, організаційно-кадрова, освітньо-виховна, адміністративна), так і за хронологією.

Першою працею з історії міліції України наукового характеру вважається колективна монографія викладачів Вищої школи Міністерства охорони громадського порядку (МВС перейменовано на МОГП у 1958 р.) “Із історії міліції Радянської України” під загальною редакцією доктора юридичних наук, професора, полковника міліції П.Михайленка, що побачила світ російською мовою в 1965 р. Написана на замовлення колеги МОГП, вона, за словами міністра, генерал-майора І.Головченка, була “першою спробою висвітлити героїчні сторінки міліції Радянської України” від часу її виникнення і до першої половини 1960-х рр. Автори праці у формі історичних нарисів особливу увагу звертали на героїзм працівників міліції в боротьбі зі злочинністю на всіх етапах розвитку держави. Відповідно, крім прикладного, вона мала й виховне значення, оскільки, за словами міністра, “працівники міліції, особливо молоді, повинні берегти й розвивати героїчні традиції радянської міліції, знати і любити її славу історію”⁸.

За словами авторів роботи, в основу періодизації історії міліції лягла періодизація, застосована в “Курсі історії КПРС”, підручнику “Історія Комуністичної партії Радянського Союзу” та в “Нарисах історії Комуністичної партії України”. Закладений у ній структурно-ідеологічний каркас фактично і став відправною точкою та “дороговказом” для подальшого дослідження історії міліції УРСР. Він був підсилений працями, що побачили світ з нагоди відзначення її 60 та 70-річних ювілеїв. Зокрема, в 1977 р. вийшло двотомне видання “Історія радянської міліції” за редакцією тодішнього міністра внутрішніх справ М.Щолокова, в якому було сформовано офіційну концепцію історії органів внутрішніх справ на всесоюзному рівні⁹. Незважаючи на використання значного фактологічного матеріалу, робота виконана у пафосній формі, показує велич і непогіршеність МВС. У такому ж ракурсі виконана й робота “Радянська міліція: історія і сучасність” (1987 р.), присвячена 70-річчю її створення¹⁰.

У 1970–1980-х рр. з’явилася й низка монографічних і дисертаційних праць, присвячених діяльності міліції в умовах різних часових вимірів. Особливість цих дисертаційних праць полягає в тому, що, по-перше, окремі аспекти діяльності міліції та органів НКВС розглядаються з точки зору юридичної, а не історичної науки. По-друге, їм теж притаманна надмірна ідеологізація та пафосність. Зокрема, різновекторна діяльність органів міліції напередодні та в роки Великої Вітчизняної війни знайшла відображення в дослідженнях В.Костіна¹¹, В.Гусака¹², С.Маслова¹³, А.Тимченка¹⁴, І.Біласа¹⁵ та ін. Автори порушують питання перебудови роботи органів міліції в умовах воєнного часу, їхню роль у забезпеченні правопорядку, участь у боротьбі з гітлерівськими окупантами, відбудовчих процесах, ролі КПРС як “натхненника і організатора” перемоги над фашизмом тощо. Водночас у цих дослідженнях не знайшла достатнього висвітлення діяльність органів міліції на території західних областей УРСР.

Чимало праць було присвячено керівній ролі компартії в діяльності міліції. Це, зокрема, дослідження В.Золотрубова¹⁶, М.Тимофєєва¹⁷, Л.Павленка¹⁸ та ін. Як наголошує доктор юридичних наук А.Шевченко, слід постійно мати на увазі одну обставину концептуального характеру: усі документи, які надходили в правоохоронні органи з партійних органів (постанови ЦК, резолюції, інструкції, матеріали пленумів, конференцій, з’їздів, відомчих партійних нарад тощо), були обов’язковими для виконання. Конституційно закріплена авангардна роль партії в суспільстві давала підстави партійним інституціям на всіх рівнях втручатися у справи міліції і скеровувати її діяльність у “правильне” русло. Така жорстка прив’язка останніх до політичного курсу ставила партію у виняткове становище, що, зрештою, і спричиняло системні порушення “соціалістичної законності” та масштабні репресії і в міліцейському середовищі¹⁹.

Значно менше досліджень присвячено ролі Рад депутатів трудящих в організаційному керівництві органами міліції, а також питанню їх адміністративної діяльності. Із цих проблем слід відзначити монографії А.Пантелєєва²⁰, А.Альохіна²¹, А.Клюшніченка²², Р.Мулукаєва²³, Л.Околовича²⁴, О.Серьогіна²⁵, В.Резвих²⁶, А.Тимченка²⁷, а також окремі збірники²⁸.

З нагоди ювілею міліції України в 1989 р. було проведено першу науково-практичну конференцію, матеріали якої ввійшли до збірника “Міліції Радянської України – 70 років”, які за змістом не дуже відрізнялися від загальноприйнятої на той час методології²⁹. Треба підкрес-

лити, що відзначення ювілеїв на всесоюзному й республіканському рівнях започаткувало написання і перших праць з історії міліції окремих регіонів України³⁰.

Таким чином, розпочате наприкінці 1950-х рр. дослідження з історії органів міліції до кінця 1980-х рр. нагромадило значний масив монографічної літератури, колективних праць, наукових статей і дисертаційних досліджень, характерною особливістю яких є їхня надмірна ідеологічна заангажованість, що було властивим для наукових досліджень радянської доби. Але, незважаючи на це, вони містять значний фактологічний матеріал, що дає можливість простежити етапи розвитку, форми й методи діяльності органів міліції на різних етапах – від часу виникнення і до розпаду СРСР. Водночас у наукових дослідженнях радянської доби дуже обмежено представлена історія міліції на регіональному рівні, у тому числі й в окремих західних областях.

Із проголошенням державної самостійності України та демократизацією всіх сфер життя почався новий етап у дослідженні історії міліції. Стало можливим відкинути ідеологічні надбудови, а також отримати доступ до значного масиву раніше не доступного архівного матеріалу. Відповідно сучасна вітчизняна історіографія з історії міліції відзначається новими концептуальними підходами й використанням маловідомих і невідомих документів, що дає змогу висвітлювати як історію міліції в цілому, так й окремі її аспекти об'єктивно й ґрунтовно. Ще одна особливість цього етапу полягає в тому, що з'явилася низка праць, присвячена діяльності міліції на регіональному та обласних рівнях, автори яких відступають від концептуальних принципів загальнотеоретичного характеру й базуються на конкретно-фактологічному матеріалі, не оминаючи при цьому раніше заборонені теми. Серед них слід відмітити напрацювання І.Біласа³¹, П.Гарчева³², М.Войцехівського³³, О.Олійника³⁴, М.Поліковського³⁵, а також низку колективних праць^{36, 37} і збірників документів³⁸.

Зокрема, у двотомній роботі доктора історичних наук І.Біласа “Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр.: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз” вперше у вітчизняній науковій літературі було детально висвітлено механізм функціонування репресивно-каральної системи в Україні як головного знаряддя більшовицького режиму в боротьбі з національно-визвольним рухом³⁹. Показано роль органів міліції в цих процесах на території західних областей, у тому числі наводяться факти їх участі в репресивних акціях. Водночас треба зазначити, що монографія 1994 р. різко контрастує з кандидатською дисертацією 1984 р., у якій органи міліції показано як одну з головних правоохоронних структур “у боротьбі з бандами українських буржуазних націоналістів, залишками експлуататорських класів, що були соціальною базою оунівського бандитизму”.

Життєдіяльність органів внутрішніх справ прослідковується і в колективній монографії “Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси”⁴⁰, у якій, зокрема в ІХ–Х розділах, висвітлюється тоталітарний терор у західних областях УРСР у 1939–1941 та другій половині 1940-х рр. У цій фундаментальній праці вперше рельєфно проступають нові методологічні орієнтири, які дозволили поєднати історіософську й історико-правову інтерпретацію складних неоднозначних явищ та феномену насильства. Автори вперше застосовують термін “державний терор” щодо радянської системи, яка позбавляла права на життя за національними, соціальними, релігійними та політичними ознаками всіх тих, хто не сприймав її політику й запропоновану форму суспільного співіснування. Відповідно вони мали право на свій захист у різних формах, у тому числі й на збройний опір. Такий методологічний підхід дає змогу по-новому подивитися і на роль силових структур, у тому числі й органів міліції, у забезпеченні функціонування радянської влади на теренах України, а особливо в західних областях. Проте слід відмітити, що в монографії зазначені проблеми, які були на території західних областей, висвітлюються лише епізодично.

Серед видань останнього десятиліття ХХ ст., у яких відображено суспільно-політичні події, пов'язані з придушенням національно-визвольного руху в західних областях і безпосередньою участю у цьому процесі органів внутрішніх справ, актуальним буде вказати праці І.Андрухіві й А.Француза⁴¹, В.Веденєєва⁴², А.Кентія⁴³, В.Сергійчука⁴⁴, Б.Яроша⁴⁵, а також матеріали конференцій⁴⁶.

Останнім часом спостерігається тенденція до зацікавлення процесом організаційно-правового становлення міліцейських органів і в окремих областях України. Зокрема, з'явилося ряд збірників статей, спогадів, документів, художньо-документальних оповідей, історичних матеріалів і нарисів, які розкривають діяльність окремих служб міліції досліджуваного періоду на теренах Закарпаття⁴⁷, Буковини⁴⁸, Волині⁴⁹, Івано-Франківщини⁵⁰. Першою спробою в дослідженні діяльності органів міліції на території окремо взятих західних областей є робота В.Ковалика з діяльності органів міліції на території Станіславщини в 1939–1946 рр., де прослідковуються формування, структура та напрями діяльності радянських каральних органів на прикладі однієї області⁵¹.

Таким чином, підбиваючи підсумок, потрібно зазначити, що діяльність радянських органів внутрішніх справ, зокрема в 1944–1953 рр. на території УРСР, усе ще малодосліджена в сучасній історико-правовій науці. Наявні дослідження щодо правового забезпечення, організації та діяльності органів внутрішніх справ у вказаний період і в загальнодержавному вимірі, і в регіональних аспектах не відтворюють повної картини, не дають змоги об'єктивно оцінити діяльність органів внутрішніх справ на цьому важливому етапі історичного розвитку.

Зокрема, аналізуючи радянську історіографію, присвячену цій проблемі, слід зауважити, що в час утвердження і панування в СРСР тоталітарного режиму сталінського зразка – над цією тематикою майже не працювали. Адже питання, пов'язані з діяльністю органів НКВС–МВС, належали до цілком таємної, забороненої для вивчення науковцями й громадськістю сфери; суворо обмежувався доступ учених до архівних матеріалів та іншої відомчої закритої інформації. За таких умов об'єктивно висвітлювати історію правоохоронних органів, зокрема органів внутрішніх справ, міліції, було не тільки неможливо, а й небезпечно.

Теперішня українська історіографія характеризується справжнім поживленням інтересу до вивчення історико-правових аспектів діяльності органів внутрішніх справ, вирізняється принципово іншим, сучасним рівнем історико-правових досліджень, можливістю використання різноманітних методів і методик, нових концептуальних підходів до вивчення цієї складної, неоднозначної проблематики та знаходиться на якісно новому етапі комплексного й виваженого вивчення зазначеної тематики.

Проте як головний висновок потрібно відмітити той факт, що основним завданням новітньої історіографії під час аналізу та дослідження радянської спадщини є спроба сповна вивчити, пояснити мотиви й причини тих чи інших догм і тенденцій, які вважали, та й дотепер дехто вважає, єдино правильними й провідними.

1. Акопян А. В период восстановления народного хозяйства (1921–1925 гг.) / А. Акопян, Н. Пиндюрина // Советская милиция. – 1957. – № 9. – С. 51–53.
2. Биленко С. В годы индустриализации и коллективизации сельского хозяйства (1926–1934 гг.) / С. Биленко, В. Суров // Советская милиция. – 1958. – № 3. – С. 65–68.
3. Рогожин А. И. Рабоче-крестьянская советская милиция УССР в период военной интервенции и гражданской войны / А. Рогожин. – Х., 1964. – 32 с.
4. Рогожин А. И. 45 лет советской милиции (МООП УССР, КВШ МВД СССР) / А. Рогожин. – К., 1962. – 46 с.
5. Прокопенко В. Советская милиция (1917–1920 гг.) / В. Прокопенко., В. Романов. – М., 1965. – 65 с.
6. Киссис М. Основные этапы истории советской милиции / М. Киссис. – М., 1965. – 30 с.
7. Панін М. Славний шлях (Про діяльність міліції по охороні громадського порядку) / М. Панін. – К., 1965. – 41 с.
8. Из истории милиции Советской Украины / [Александров Ю. В., Воронин Б. А., Гельфанд И. А. и др.] ; под ред. П. Михайленко. – К. : Київ. ф-ка набору, 1965. – С. IV–V. – 400 с.
9. История советской милиции : в 2 т. / под ред. Н. А. Щелокова. – М. : Акад. МВД СРСР, 1977. – Т 2. – 233 с.
10. Советская милиция: история и современность (1917–1987 гг.). – М. : Юрид. л-ра, 1987. – 336 с.
11. Костин В. Борьба с хищениями социалистического имущества и спекуляцией в годы Великой Отечественной войны : учебное пособие / В. Костин. – Горький, 1982. – 87 с.
12. Гусак В. А. Борьба с преступностью в СССР накануне и в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теория и история права и государства” / В. А. Гусак. – М., 1991. – 24 с.

13. Маслов С. А. Руководство Коммунистической партии деятельностью советской милиции в период Великой Отечественной войны (на материалах УССР) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.01 "История Украины" / С. А. Маслов. – Донецк, 1975. – 24 с.
14. Тимченко А. П. Милиция Советской Украины на защите народного достоинства, охране общественного порядка и в борьбе с преступностью в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.) / А. Тимченко. – К., 1987. – 38 с.
15. Билас И. Г. Органы милиции западных областей Украинской ССР 1939–1945 гг. (Возникновение, структура, деятельность) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.01 "История Украины" / И. Г. Билас. – М., 1984. – 22 с.
16. Золотрубов В. А. Партийное руководство деятельностью органов внутренних дел в борьбе с преступностью (1961–1967 гг.) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.01 "История Украины" / В. А. Золотрубов. – Воронеж, 1974. – 22 с.
17. Тимофеев Н. И. Коммунистическая партия – организатор и руководитель идейно-политического воспитания работников милиции в период восстановления народного хозяйства (1921–1925 гг.) / Н. Тимофеев // Научные труды. Киевская высшая школа МВД СССР. – 1977. – Вып. 10. – С. 28–31.
18. Павленко Л. Партийное руководство восстановлением и укреплением органов охраны социалистического правопорядка на освобожденной территории Советской Украины в годы Великой Отечественной войны (1943–1945 гг.) / Л. Павленко. – К. : Політвидав, 1988. – 48 с.
19. Шевченко А. Організаційно-правові аспекти становлення та адміністративної діяльності спеціальних підрозділів НКВС України на транспорті у кінці 20-х – середині 40-х рр. ХХ ст. / А. Шевченко. – К. : Нац. акад. наук України, Ін-т іст. України, 2005. – 472 с.
20. Пантелеев А. Роль советов в руководстве милицией в первые годы советской власти / А. Пантелеев // Сборник научных работ слушателей. – М. : Высш. школа МВД СССР, 1958. – № 3. – С. 3–30.
21. Алехин А. Административная ответственность за правонарушения на транспорте / Алехин А. – М., 1967. – 185 с.
22. Ключниченко А. Организация административно-юрисдикционной деятельности органов внутренних дел в свете законодательства Союза ССР и союзных республик об административных правонарушениях : учебное пособие / А. Ключниченко. – К. : Политиздат, 1983. – 56 с.
23. Мулукаев Р. С. Организационно-правовые основы становления советской милиции (1917–1920 гг.) / Р. Мулукаев. – М., 1975. – 107 с.
24. Околович Л. Я. Административно-правовые вопросы деятельности милиции по охране общественного порядка на железнодорожном транспорте : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 "Административное право" / Л. Я. Околович. – Иркутск, 1972. – 18 с.
25. Серегин А. В. Советский общественный порядок и административно-правовые средства его укрепления : учебное пособие / А. Серегин. – М., 1975. – 194 с.
26. Резвых В. Административно-правовая охрана социалистической собственности / В. Резвых. – М., 1975. – 168 с.
27. Тимченко А. Органы внутренних дел как система управления / А. Тимченко. – М., 1972. – 30 с.
28. Общетеоретические проблемы административно-правового обеспечения общественного порядка : сб. науч. трудов / [редкол.: В. Ф. Захаров и др.]. – К., 1976. – 154 с.
29. Милиции Советской Украины – 70 лет : материалы науч.-практ. конф., 8–10 февраля 1989 г. – К., 1989. – 116 с.
30. Вместе с народом. Страницы истории Киевской милиции / ред. А. Яковлева. – К. : Политиздат, 1990. – 160 с.
31. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр.: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у 2 кн. Кн. 1 / І. Білас. – К. : Либідь – Військо України, 1994. – 432 с.
32. Гарчев П. История органов внутренних дел Украины и зарубежных стран / П. Гарчев. – Симферополь, 1999. – 212 с.
33. Войцехівський М. М. Правові основи організації та діяльності органів міліції України у повоєнний період (1946–1953 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / М. М. Войцехівський. – Х., 2001. – 16 с.
34. Олійник О. І. Народний комісаріат внутрішніх справ України (1917–1941 рр.) : структура, функції, діяльність : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / О. І. Олійник. – Х., 2000. – 19 с.
35. Поліковський М. Ф. Міліція західних областей України в 1945–1950 рр. (політико-правовий аналіз діяльності) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / М. Ф. Поліковський. – Х., 1995. – 22 с.

36. Кравченко Ю. Міліція України / Ю. Кравченко. – К., 1999. – 432 с.
37. Міліція України : історичний нарис, портрети, події : наук.-попул. вид. / [Смирнов Ю. О., Михайленко П. П., Святоцький О. Д., Онуфрієв А. І.] ; за ред. Ю. О. Смирнова. – К., 2002. – 798 с.
38. Михайленко П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. Т. 2 : 1926–1945 рр. / П. Михайленко, Я. Кондратьєв. – К. : Генеза, 1997. – 412 с.
39. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр. : суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у 2 кн. Кн. 2 / І. Білас. – К. : Либідь – Військо України, 1994. – 688 с.
40. Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст. Історичні нариси / [Архіерейський Д. В., Бажан О. Г., Бикова Т. В. та ін.] ; відп. ред. В. А. Смолій. – К. : Наук. думка, 2002. – 952 с.
41. Андрухів І. Станіславщина: двадцять буремних літ: 1939–1959. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз / І. Андрухів, А. Француз. – Івано-Франківськ ; Рівне : ДФ “Талія”, 2002. – 334 с.
42. Веденєєв Д. “Бункерна війна” в Західній Україні у 1940–1950-х роках / Д. Веденєєв // Сторінки воєнної історії України. – 2003. – Вип. 7. – Ч. II. – С. 77–88.
43. Кентій А. Нарис діяльності ОУН в 1946–1956 рр. / А. Кентій. – К. : Ін-т історії України НАНУ, 1999. – 107 с.
44. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. : нові документи і матеріали / В. Сергійчук. – К. : Дніпро, 1998. – 941 с.
45. Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30–50-ті роки ХХ ст. (історико-політологічний аспект) / Б. Ярош. – Луцьк : Надстир’я, 1995. – 176 с.
46. Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія (історія, уроки, сучасність) // Матеріали наукової конференції, 16–17 січ. 1993 р., Івано-Франківськ. – Стрий : ТОВ “УВІС”, 1993. – 124 с.
47. Біографія мужності : міліція Дніпропетровщини : історія і сучасність / [Мілованов В., Бабиш Л., Барсуков Л. та ін.]. – Донецьк : УКО УМА – прес, 1999. – 184 с.
48. Бронтерок П. І серце болить... : художньо-документальні оповіді, історичні матеріали, нариси / І. Бронтерок. – Ужгород : Закарпаття, 1997. – 324 с.
49. Нарис історії органів внутрішніх справ Волині [голов. ред. В. А. Ходирев] / Управління МВС України у Волинській області. – Луцьк : Надстир’я, 2000. – 44 с.
50. Француз А. Гвардія міліції. Книга пам’яті : художньо-документальний збірник / А. Француз. – Рівне : ДФ “Талія”, 1999. – 143 с.
51. Ковалик В. В. Діяльність органів міліції Станіславської області в 1939–1946 роках. Історико-правовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / В. В. Ковалик ; Ужгородський національний університет. – Ужгород, 2008. – 20 с.

Статья посвящена исследованию особенностей изучения деятельности советских органов внутренних дел на территории западных областей УССР в 1944–1953 годах как в советской, так и современной отечественной историографии. Главной задачей автора является попытка оценить и проанализировать основные историографические подходы к изучению данной тематики и определить степень ее научной разработки. Также одним из приоритетов исследования является попытка определить сквозь призму аналитических выводов авторов различных историографических направлений, участие органов внутренних дел в политико-правовых и социальных процессах, проходивших на территории западных областей УССР в вышеупомянутый период.

Ключевые слова: советизация, советский, коммунистический режим, историографический анализ, заангажированность, культ, некомпетентность, чрезмерная заидеализированность, органы внутренних дел, милиция, советская историография, современная историография.

To research study features of the Soviet police in the western regions of the USSR in the years 1944–1953, both in Soviet and modern national historiography. The main objective of the paper is an attempt to evaluate and analyze the main historiographical approaches to the study of this subject and determine its scientific development.

Keywords: sovietization, soviet, communist regime, historiographical analysis, zaanhazhoovanist, cult, incompetence, excessive zaidealizovanist, police, soviet historiography, modern historiography.

УДК 94 (477.8):355.292.5

Степан БОРЧУК, Андрій ГУМЕНЯК

УНІФОРМА ВОЯКІВ УПА

У статті досліджується уніформа, яку використовували представники УПА в роки Другої світової війни. Значну увагу приділено джерелам забезпечення військового одягом партизанських формувань УПА. Охарактеризовано основні риси військового одягу вермахту та Червоної армії, що застосовувалися на території Галичини. Проаналізовано спроби встановлення власних знаків розрізнення та проектів, що регулювали зміни у військовому одязі. Відзначено відображення застосування військового одягу окупаційних держав крізь призму спогадів радянських партизанів і представників ОУН. Указано факт традиційності елементів української уніформи першої половини ХХ ст. Зроблено висновок про невідповідність звань УПА званням сучасних Збройних сил України.

Ключові слова: уніформа, військовий одяг, УПА, мундир, знаки розрізнення.

Як відомо, у кожній армії, що репрезентує власну державу, присутній хоча б один із таких елементів: уніформа, знаки розрізнення звань і родів військ, а також самі звання. УПА була військовим формуванням, яке утворилося в умовах радянсько-німецької війни та відсутності Української держави. Однак навіть у таких умовах вона зберігала традиції української уніформи ще від часів Б.Хмельницького.

У працях 40–90-х рр. ХХ ст. проблема військового одягу та знаків розрізнення вояків УПА майже не розглядалася. У діаспорних писемних джерелах відображено факти використання головних уборів, характерних для військових формувань 1914–1921 рр. В українській зарубіжній історіографії виокремлено лише спогади й згадки про використання знаків розрізнення звань українських військових формувань. Проблема військового одягу окупаційних армій розглянуто в працях К.Бішопа¹ та С.Дроб'язка². Сучасна українська та зарубіжна історіографія українського націоналістичного підпілля розглядає проблему наявності елементів знаків розрізнення.

Мета статті – проаналізувати зразки військового одягу та знаків розрізнення, що застосовувалися в УПА, а також їхніх проектів.

Загальне керівництво над УПА здійснювали ОУН та офіційно еміграційний уряд УНР на чолі з А.Лівицьким. Їхнім завданням було постачання солдатів уніформою в умовах німецького окупаційного режиму. Із цієї причини виготовлення військового одягу УПА відбувалося таємно, тому не вдавалося забезпечити всі її структурні одиниці, через що не існувало єдиної військової форми для всіх вояків. Тому вона являла собою комплекти уніформ вермахту, Червоної армії, цивільного вбрання та поєднання їх із деталями українських військових форм 1914–1921 рр., що свідчило про збереження традиційності³.

Одним із джерел забезпечення військовим одягом УПА було обмундирування ворожих солдатів, яке здобувало в боях чи покинутих ворожих складах. Зокрема, 29 серпня 1943 р. у бою біля села Крупець на Дубенщині вдалося захопити 98 пар німецьких чобіт, 73 пари штанів, 74 мундири та понад 1 000 військових шапок⁴.

Іншим джерелом забезпечення одягом вояків УПА, яке найчастіше й називають нині її ветерани, було самостійне пошиття. Він виготовлявся в підпільних сільських майстернях. Найпоширенішим матеріалом для виготовлення мундирів було полотно. Підтвердження наявності загальноновстановленої уніформи знаходимо в донесеннях радянських партизанів⁵. В одному з них говориться, що “у с. Берестя (Сарненщина) націоналісти збирають полотно, ремені, сумки і мають загальну, встановлену для націоналістів, форму із полотна”⁶.

У період німецької окупації деякі зразки ввозилися з Німеччини, але вони були призначені не для вояків УПА, а для українських батальйонів “Нахтігаль” і “Роланд”, які перебували в складі вермахту⁷. Прикладом використання уніформи військово-силових структур може слугувати командир рою в Боринському районі на Львівщині “Довбуш”, який носив есесівську уніформу й перейшов до УПА з дивізії СС “Галичина”⁸.

Військові формування УПА носили такі складові форми вермахту. Основою був односторонній вовняний польовий кітель відтінку feldgrau, на якому розміщувалися чотири кишені та темно-зелений (згодом темно-сірий) закритий комір, у поєднанні з прямими однотонними штанами з підтяжками. Верхнім літнім одягом була сіра польова куртка зразка 1936 р., що мала відкритий комір, яку носили німецькі танкісти. Із червня 1944 р. використовувалася вкорочена куртка. Зимовим верхнім одягом була двобортна шинель відтінку feldgrau із відкидним коміром темно-сірого кольору. Через необхідність маскуванню застосовувалися камуфляжні блузи-анораки та плащ-намети, на яких були розміщені петлі для кріплення гілок. Під час боїв використовувалися німецькі каски зразків 1936, 1939 та 1942 років⁹.

Як і будь-яка партизанська армія, УПА використовувала безліч цивільних зразків взуття до постолів включно. Статутні ж одиниці були представлені коричневими маршовими черевиками для рядових і високими шнурованими й нешнурованими офіцерськими чорними чоботами з кованою підошвою. Позитивним фактом є надійність такого взуття, однак узимку ноги в ньому замерзали. У гірській місцевості вояки носили єгерські німецькі чоботи, які на носку мали сталеві виступи у вигляді колючок. Таке взуття було ідеальним для переміщення по нерівній поверхні. Чоботи індивідуального пошиття мали шкіряну підошву¹⁰.

За даними Ю.Довгана, нижнім одягом була кольорова або біла спідня сорочка й кальсони. Ця білизна, за особистим свідченням покійного М.Зеленчука, використовувалася до початку 1950-х рр. На ноги одягали кальсони та онучі¹¹.

Повний комплект польової уніформи Червоної армії, згідно з наказами 27 жовтня 1936 р. і 22 травня 1940 р., виглядав так. Головним елементом була гімнастерка кольору хакі. Клапан нагрудної кишені офіцера був складної форми з виступом у вигляді букви “V”. У солдатів він мав прямокутну форму. Другим головним елементом уніформи було галіфе. Солдатська деталь цього одягу мала підсилюючі нашивання ромбічної форми на колінах. Взуттям офіцерів були високі чоботи, а солдатів – черевики з обмотками або шкіряні кирзові чоботи. У бою солдати Червоної армії одягали пілотики з нашитою на них п’ятикутною зіркою, офіцери – кашкети¹². Знаки розрізнення окупаційних армій в основному не запозичували для запобігання нещасним випадкам під час бойових дій.

На території Галичини до приходу радянських військ більшість представників УПА носили мундири німецького зразка. Підтвердженням цього є спогади стрільця Івана Дмитрика: “Разом із курінним Реном стояв молодий старшина. Вбраний в німецьку уніформу і шапку петлюрівку з жовтим шнурочком, він виглядав дуже добре”¹³.

Військовий одяг Червоної армії з’явився лише з приходом її на територію Галичини. На Долинщині зафіксовано його використання в ході її окупації радянськими військами. У спогадах, датованих 11 вересня 1944 р., ідеться про те, що: “на другий день, коли зійшло сонце, п’ять стрільців у советських уніформах їдуть на м-ські поля”¹⁴.

Незважаючи на випадки використання повних комплектів радянської та німецької військової форми, більшість вояків УПА не носили їх з огляду на указ Головної Команди 1943 р. про заборону їхнього застосування. Виняток стосувався лише крайових командирів загонів на ворожих територіях, боївок Служби Безпеки ОУН і розвідників. Однак через прихід Червоної армії окремі структурні одиниці УПА продовжували одягати повні комплекти ворожих уніформ¹⁵. Улітку 1945 р. факт появи повстанського загону в радянських мундирах біля села Бая-Березів на Косівщині змусив залишити цей населений пункт командира відтинка “Гуцульщина”, проте пізніше виявилось, що це був загін УПА¹⁶.

На західноукраїнських землях були присутні факти використання деталей одягу українських військових формувань 1914–1921 рр. Із зазначеного вище уривка зі спогадів Івана Дмитрика можна зробити висновок про використання жовтого шнура УГА на петлюрівці¹⁷.

Кокарди УПА були саморобними й виготовлялися з доступних матеріалів: гілз патронів, дерева тощо. Вони вирізнялися великим розмаїттям, а їхній вигляд залежав від майстра, який їх виготовляв. Вояки деяких відділів мали на шапках однакові відзнаки, зроблені одним виробником. Зокрема, у курені Хмари УПА-“Захід” вони мали вигляд фігурного блакитного щита із жовтим тризубом¹⁸.

Із перших днів існування УПА використовувалися пряжки з українським гербом. Вони вироблялися за індивідуальною технікою вояків із різноманітного матеріалу: гарматних гільз, крил літака або шляхом переробки іноземних зразків, зокрема, заміни гітлерівської та радянської символіки тризубами¹⁹.

Офіційно оформлення УПА відбулося в лютому 1943 р. Документальним підтвердженням цього є наказ відділу УПА “Погром”, виданий у грудні 1943 р., який стосувався санітарно-гігієнічних вимог щодо військової форми. Для збереження одягу в чистоті вояки повинні були щотижня його прати й кожен день перевіряти на наявність вошей. Обов’язком санітарів була періодична дезінфекція вбрання. Регламентувався суворий контроль догляду за одягом: “Ройовий два рази в тиждень має переглянути одяг козаків. Чотові раз на тиждень, а санітари щоденно доглядають козаків, аби вони дотримувались санітарних приписів”²⁰. Згідно з наказом від 12 жовтня 1943 р. по загону УПА “Котловина”, усім бійцям заборонялося носити портупей – пояси, що одягалися через праве плече: “Забороняю козакам і підстаршинам, і старшинам частин “Котловини” ношення опасок через плече, як недоцільне”²¹.

Виданням проектів знаків розрізнення займалася ОУН для створення армії, завданням якої було здобуття незалежності Української держави. Уже в лютому 1940 р. референт пропагандивного відділу С.Ленкавський запропонував зразки зубчаток (елемент уніформи на комірці кітеля), які використовувалися в УГА²². Однак він був реалізований лише в уніформі української допоміжної поліції, представники якої носили червоні зубчатки на комірці. В УПА-“Захід” застосовувався їхній аналог із трьома зубцями, який нашивався на чорну підкладку, що, очевидно, символізувало чорно-червоний прапор ОУН²³.

У квітні 1941 р. було розроблено Інструкцію референтури пропаганди ОУН(Б), відповідно до якої на лівому рукаві трофейної радянської уніформи або цивільного одягу мала бути розміщена жовто-синя пов’язка шириною 10–15 см. Згідно з указаним документом, передбачалося носіння радянських головних уборів. Однак його не було завершено через окупацію військами вермахту українських земель, у результаті чого запровадження єдиної форми відкладалося. Очевидно, цей проект збігався з уніформою, яку носив Т.Боровець-Бульба. На пов’язці розміщувалося зображення тризуба, який носили на лівому рукаві гімнастерки представники офіцерських та генеральських звань Армії УНР²⁴.

Унаслідок оформлення УПА, постало питання встановлення єдиної системи звань і функційних відзнак²⁵. Наказом 18 грудня 1943 р. їх було визначено для всіх загонів УПА. 27 січня 1943 р. наказом ч. 3/44 на Волині та Поліссі було введено функційні відзнаки у вигляді шевронів, які нашивалися на комір і рукава нижче від ліктя: 1) 1 червона прямокутна нашивка (ройовий); 2) 2 нашивки (чотовий); 3) 3 нашивки (сотенний); 4) 1 шеврон (курінний); 5) 2 шеврони (командир загону); 6) 3 червоні шеврони (командир воєнної округи (групи)); 7) червоний тризуб над шевроном (крайовий командир УПА); 8) срібний тризуб із дубовим листком (головний командир УПА)²⁶. Варто підкреслити, що на своїх портретах Р.Шухевич зображений у мундирі з тризубами золотистого кольору. Ці відзнаки було скасовано в 1944 р. через утрати серед представників вищого військового командування²⁷.

Не можна з точністю стверджувати про існування проекту єдиної форми та знаків розрізнення звань в УПА. П.Аббот стверджує, що його справді запланували, але не реалізували²⁸. Д. Веденєєв вважає, що він був розроблений на межі 1943–1944 рр. для УПА-“Північ”. Восени 1944 р. Головна команда УПА видала розпорядження про уніфікацію форми бійців і зняття знаків розрізнення ворожих армій²⁹.

В основу покрою обмундирування був покладений німецький зразок. Передбачалося ввести полотняну блузу захисного кольору, схожу на німецький польовий кітель зразка 1942 р. із чорними манжетами на рукавах, і штани з підтяжками та зав’язками знизу штанин. Головним убором мала бути сіра або біла пілотка з круглою кокардою Галицької армії, на якій мало розміщуватися зображення тризуба³⁰.

Проектом передбачено два види знаків розрізнення звань – погони та петлиці. Перші вказували тільки на категорію: рядові та підстаршини – чотирикутні клапани чорного кольору, старшини – аналогічні, проте з обшивкою у вигляді білої стрічки, генерали – блакитний щиток із гаптованими золотою ниткою тризубом і вінком. Чорні погони з гострим кінцем присті-

балися до мундира за допомогою хлястика та гудзика, обтягнутого білою тканиною. Звання мало відрізнятися кількістю восьмипроменевих білих зірок, вишитих білою ниткою³¹. Стрільці на погонах не мали жодних відзнак. Відзнаками старших стрільців, ройових і чотових передбачалися білі шеврони (відповідно від 1 до 3). Погони бунчужних та підхорунжих обшивалися білою стрічкою на краях; на погонах поручників, сотників і майорів – від 1 до 3 білих стрічок відповідно, розміщених упоперек; у майорів, підполковників та полковників – переплетення двох шевронів; у генерал-хорунжих, генерал-майорів і генерал-полковників – зигзаг³².

На Волині та Галичині назви звань не завжди збігалися. Найнижчим званням у волинсько-поліських формуваннях УПА було козак, а на Галичині – стрілець. Вище командування УПА, яке належало до ОУН(Б), використовувало військові ступені УГА та функційні відзнаки одночасно: Роман Шухевич поєднував посаду Головного командира й військове звання генерал-хорунжого.

Судячи з датування указу осінню 1944 р., він мав розповсюджуватися і на УНРА, яку очолював Т.Боровець-Бульба. Дата могла збігатися з її підпорядкуванням ОУН(Б) 1 листопада 1944 р. Однак керівник УНРА не підпорядкувався ОУН(Б) через завершення окупації всіх українських земель Радянським Союзом 28 жовтня 1944 р.: “Опинившись під новою советською окупацією, наша підземна армія була автоматично позбавлена усіх тих міражних перспектив відновлення української державности, що їх пропагувала партія Лебеда і Бандери”³³. Проте ні про указ, ні про проект уніформи та знаків розрізнення Т.Боровець-Бульба не згадує.

Проект указу С.Музичук датує 1943–1944 рр. Д. Веденєєв вважає, що його захопили в одному з боїв на початку 1944 р. радянські війська. Очевидно, що ним був саме указ Головного командира УПА Р.Шухевича 18 грудня 1943 р. про функційні відзнаки. Описані вище червоні шеврони нашивалися на рукави військового одягу в Червоній армії до початку 1943 року³⁴. Їх наявність на мундирах УПА є однією з причин безпідставного звинувачення в переодяганні представників українського націоналістичного підпілля в працівників НКВС.

Отже, уніформа вояків УПА, незважаючи на наявність єдиного проекту, на практиці не мала спільного для всіх військових формувань зразка через неможливість налагодження її масового виробництва в умовах німецької окупації та встановлення радянської влади, а також спільного підпорядкування. Але сам факт присутності української символіки, знаків розрізнення, наявності національних головних уборів свідчить про існування армії в умовах відсутності держави. Нам залишається тільки шкодувати, що традиції звань УПА як військової структури не втілилися в сучасних Збройних силах України. Принаймні поки що.

1. Бишоп К. Немецкая пехота Второй мировой войны / Крис Бишоп ; [пер. с англ. С. Дробязко]. – М. : Эксмо, 2009. – 192 с.
2. Дробязко С. Вторая мировая война 1939–1945. Пехота вермахта. Военно-историческая серия “СОЛДАТЪ” / С. Дробязко, А. Карашук. – М. : Изд-во “Астрель”, 2000. – 62 с.
3. Гриневич В. Історія українського війська (1917–1995) / В. Гриневич, Б. Гриневич, Б. Якимович ; [упоряд. Я. Дашкевич]. – Львів : Світ, 1996. – 840 с.
4. Музичук С. М. Українські військові формування ХХ століття : організація, уніформа, символіка. Українська Повстанча Армія / С. Музичук, І. Марчук. – Рівне : Б-ка журналу “Однострій”, 2006. – 56 с.
5. Там само. – С. 24.
6. Доповідна записка Українського Штабу партизанського руху про діяльність українських націоналістів на окупованій території України. 7 січня 1943 р. // Сергійчук В. ОУН і УПА в роки війни: нові документи і матеріали. – К. : Дніпро, 1996. – 496 с.
7. Музичук С. Батальони “Nachtigall” и “Rolland” (Дружини Украинских Националистов). 1941–1942 / С. Музичук // Однострій. – Рівне, 2000. – № 3. – С. 25–33.
8. Манзуренко В. Фотоархів УПА: Бошелковская находка / В. Манзуренко // Однострій. – Рівне, 2000. – № 3. – С. 34–38.
9. Молот войны. Полная энциклопедия немецкой армии 1933–1945 гг. / под ред. Д. А. Тараса ; пер. с англ. А. В. Жабцева. – Минск : Харвест, 2010. – 400 с.
10. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / [відп. ред. та упоряд. В. В’ятрович та ін.] – 3-є вид. – Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2011. – 352 с.

11. Довган Ю. Л. Форма, спорядження та амуніція УПА / Ю. Довган // Воєнна історія Галичини і Закарпаття. Науковий збірник : матеріали Всеукр. наук. військ.-іст. конф. (Львів, 15 квіт. 2010 р.). – К., 2010. – С. 450–454.
12. Липатов П. Униформа Красной Армии. Знаки различия, обмундирование, снаряжение сухопутных войск Красной Армии и войск НКВД 1936–1945 гг. / П. Липатов // Техника – Молодежи. – 2001.
13. Дмитрик І. У лісах Лемківщини : спомини вояка УПА / І. Дмитрик. – 3-є вид. – К. : Сучасність, 1982. – 303 с.
14. УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу 1942–1950 рр. – Ч. 1. – Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1957.
15. Музичук С. М. Указ. праця. – С. 25.
16. Ткаченко С. Повстанческая армия: тактика борьбы / С. Ткаченко. – Минск : Харвест, 2000. – 527 с.
17. Музичук С. М. Указ. праця. – С. 37.
18. Там само. – С. 51.
19. Манзуренко В. Ремінні пряжки УПА / В. Манзуренко // Однострій. – Рівне, 2001. – № 6. – С. 28–29.
20. Наказ ч. 7 [грудень 1943 р.] // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2 : Волинь і Полісся: УПА та запілля (1943–1944). Документи і матеріали / [упоряд. О. Вовк, І. Павленко]. – К. ; Торонто : Ін-т укр. археографії та джерелознав. ім. М. С. Грушевського НАН України, 1999. – С. 575–577.
21. Наказ ч. 5 від 12 жовтня 1943 р. // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2 : Волинь і Полісся: УПА та запілля (1943–1944). Документи і матеріали / [упоряд. О. Вовк, І. Павленко]. – К. ; Торонто: Ін-т укр. археографії та джерелознав. ім. М. С. Грушевського НАН України, 1999. – С. 558–561.
22. Музичук С. М. Указ. праця. – С. 20.
23. Там само. – С. 49.
24. Там само. – С. 21.
25. Наказ головного військового штабу УПА про організаційну структуру Українських збройних сил 18 грудня 1943 р. // Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / відп. ред. М. Кугутяк. – Івано-Франківськ : КПФ “ЛІК”, 2009. – Т. 2. – Кн. 1 : 1939–1945. – 600 с.
26. Хмель С. Ф. Українська партизанка (з крайових матеріалів) / С. Хмель. – Лондон : Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1959. – 274 с.
27. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / [відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович та ін.]. – 3-є вид. – Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2011. – 352 с.
28. Аббот П. Українська Повстанська Армія, 1941–1955 рр. / П. Аббот, Є. Пінак // Українські армії 1914–1955. – Оксфорд : Osprey publishing, 2004.
29. Веденєєв Д. Форма УПА: невідомий проект / Д. Веденєєв // Однострій. – 2000. – № 4. – С. 15–16.
30. Чмир М. Галицька Армія 1918–1920 / М. Чмир, Є. Пінак, С. Музичук. – Рівне : Олег Зень, 2008. – 79 с.
31. Веденєєв Д. Указ. праця. – С. 15.
32. Там само. – С. 16.
33. Бульба-Боровець Т. Армія без держави: слава і трагедія українського повстанського руху. Спогади / Т. Бульба-Боровець. – Вінніпег : Ін-т Дослідів Волині ч. 45 Накладом Товариства “Волинь”, 1981. – 327 с.
34. Шалито А. Униформа Красной Армии 1918–1945 / А. Шалито, И. Савченков. – М. : Восточный горизонт, 2001.

В статье исследуется униформа, которую использовали представители УПА в годы Второй мировой войны. Значительное внимание уделено источникам обеспечения военной одеждой партизанских формирований УПА. Охарактеризованы основные черты военной одежды вермахта и Красной армии, которая применялась на территории Галиции. Проанализированы попытки установления собственных знаков различия и проекты, регулирующих изменения в военной одежде. Отмечено отражение применения военной одежды оккупационных держав сквозь призму воспоминаний советских партизан и представителей ОУН. Указан факт традиционности элементов униформ украинских военных формирований первой половины ХХ в. Сделан вывод о несоответствии званий УПА званиям современных Вооруженных сил Украины.

Ключевые слова: униформа, военная одежда, УПА, мундир, знаки различия.

The article examines the uniforms, which were used by representatives of the UPA during the Second World War. Special attention is paid to the sources of UPA partisan units military clothing. The basic features of Wehrmacht and the Army of USSR military garment in Galicia are characterized. The attempts of establishing the UPA insignia and projects which are governing military clothes' changes are analysed. The reflection of

using the military clothing occupying powers in the light of memories of Soviet partisans and OUN members noted. The fact of Ukrainian War Forces' uniform traditionalism of the first half of the twentieth century was showed. The conclusion of non-conformity titles UPA rank modern Armed Forces of Ukraine was made.

Keywords: uniform, military garment, UPA, uniform, insignia.

УДК 792 (477.83/.86) “1941/1944”

Віра ПРОКОП'ЯК

ПОЛІТИКА НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ ЩОДО УКРАЇНСЬКИХ ПРОФЕСІЙНИХ ТЕАТРІВ У ГАЛИЧИНІ (1941–1944 рр.)

У статті окреслюється політика німецької окупаційної влади щодо українських професійних театрів у Галичині (1941–1944 рр.), досліджуються шляхи взаємодії українських громадських організацій з німецькою адміністрацією для збереження та діяльності національних театральних осередків.

Ключові слова: дистрикт Галичина, окупація, національно-культурне життя, театральний процес, галицький театр.

Дослідження діяльності українського театру в Галичині періоду німецької окупації є важливою складовою ланкою історії вітчизняного театрознавства. Позаяк театр на окупованих німцями українських землях за своєю суттю був провідником ідей самостійності України, у театрознавчих розвідках радянського періоду винятково з політичних мотивів тематика його функціонування на західноукраїнських землях була табуована більшовицькою владою. Нині доступ до багатьох засекречених джерел і літератури дає змогу по-новому подивитися на вже відомі епізоди війни.

Відновлення державної незалежності України створило умови для відтворення правдивої картини трагічних подій Другої світової війни, які залишили глибокий слід у долі українського народу. На жаль, більш ніж за двадцять років державної незалежності України з'явилися лише окремі публікації, присвячені політиці німецької влади щодо українських професійних театрів у Галичині. Окремі аспекти цієї проблеми розглядалися в дисертаційному дослідженні В.Гайдабури “Сценічне мистецтво в Україні періоду німецько-фашистської окупації (1941–1944 року)”¹, у наукових розробках Н.Антонюк, Л.Ванюги, А.Грицана, О.Луцького.

Проте аналіз цих та інших публікацій свідчить, що дослідження особливостей розгортання театральної діяльності на теренах Галичини означеного періоду вивчено недостатньо, що й зумовило актуальність зазначеної проблеми.

Метою статті є розкриття сутності політики німецької окупаційної влади щодо професійних театрів Галичини в 1941–1944 рр.

Відповідно до поставленої мети плануємо вирішити такі завдання: проаналізувати фактори впливу німецької влади на процес діяльності українських театрів Галичини, простежити шляхи, які долав театр в умовах “нового німецького порядку”.

З початком німецько-радянської війни значна частина українських земель, у тому числі Західна Україна, опинилися під владою німецьких окупантів. Окремі вчені-історики висловлюють думку, що українське населення, серед якого й галичани, потерпаючи від масових більшовицьких репресій, убачало в Німеччині союзника у війні проти Москви. Однак, як засвідчує історія, гітлерівців не турбувало розширення політичних можливостей українців. Навпаки, їх справжньою метою було розчленування території України, що згодом підтвердилося на практиці. Анулювавши прийнятий 30 червня 1941 року у Львові Акт проголошення Української держави, уже в серпні того року вони розділили Україну на окремі адміністративні одиниці:

Рейхкомісаріат Україна, Трансністрія та дистрикт Галичина^{*}, що була приєднана до складу Генерального Губернаторства Польщі. Поза сумнівом, такі дії окупантів спрямовувалися на придушення волевиявлення українського народу та припинення процесу державотворення на завойованих землях.

Галичина, з огляду на її історико-географічне становище, розглядалася німцями не як окупована територія, а регіон, безпосередньо підпорядкований Третьому рейху, у майбутньому – його складова частина. Саме це визначало дещо відмінне, лояльніше ставлення німецької адміністрації до культурного життя, зокрема, до діяльності українських галицьких театрів на території дистрикту в порівнянні з іншими частинами України. Наприклад, якщо в Києві 1941 р. спроби відродження двох театрів закінчувались їх закриттям – театру імені Миколи Садовського після генеральної репетиції вистави “Гетьман Дорошенко” за драмою Л.Старицької-Черняхівської, театру імені Ганни Затиркевич-Карпинської після прем’єри “Про що Тирса шелестіла” С.Черкасенка, то у Львові працював оперний театр, очолюваний В.Блавацьким².

Війна покликала національно-патріотичні сили Галичини до пошуків різноманітних форм культурної співпраці з окупаційною владою з метою відродження української державності. Перебуваючи в умовах, що склалися з настанням окупації, українські театри Галичини шукали нових шляхів розвитку, позаяк галичани вважали сценічне мистецтво могутнім засобом, яке підтримувало в краї національно-культурне життя. Натомість нова адміністративна влада, розглядаючи театр винятково як джерело розваг для німецьких вояків, була зацікавлена в забезпеченні цих установ відповідними кадрами. Для відбору фахового персоналу для театрів у багатьох містах Галичини в листопаді – грудні 1941 р. при філіях Крайового інституту народної творчості (КІНТ) створювалися спеціальні комісії.

Таким чином, уводячи “новий порядок”, німці всіляко намагалися взяти під жорсткий контроль роботу професійних театрів Галичини. Для втілення цих задумів було підготовлено й реалізовано низку заходів.

По-перше, відділ пропаганди губернатора дистрикту, що наглядав за діяльністю галицьких театрів, поділив їх на дві категорії. До першої належав Львівський оперний театр, який призначався для обслуговування німецького війська, фінансувався окупаційною владою, тобто цілковито підпорядковувався німецькій адміністрації. Водночас його керівництво залишалось українським (директор театру – колишній адміністратор театру імені Лесі Українки А.Петренко, заступники – В.Блавацький, П.Сорока), влада ж практично не втручалась у творчі справи колективу. До другої категорії належали Станіславівський окружний театр імені Івана Франка, Коломийський окружний український театр імені Івана Котляревського, Український Підкарпатський театр імені Івана Франка, Український драматичний театр імені Івана Франка в Тернополі. Вони підпорядковувались окружним староствам або міським управам, а згодом стали структурами УЦК^{**}.

По-друге, Генерал-Губернаторство дистрикту видало урядове оголошення, де зазначалося, що всі “працюючі в Генеральнім Губернаторстві /.../ актори, співаки, танцюристи, режисери, артисти /.../ мусять мати в цілі вільного виконання мистецького звання спеціальний дозвіл Відділу Пропаганди”³. Тих, хто ігнорував вимоги німецької адміністрації, позбавляли дозволу на мистецьку діяльність.

^{*} Дистрикт Галичина із центром у Львові був утворений 1 серпня 1941 року. Сюди входили: Львівська, Дрогобицька, Станіславівська й Тернопільська (за винятком її північних районів) області. Центром дистрикту було обрано Львів. Нова адміністративна одиниця ділилася на окружні староства (крайсгауптманшафти) і виділені міста (крайсфрайштадти). Очолював дистрикт Галичина губернатор, округи – повітові або міські старости, а комісаріати – комісари.

^{**} Український центральний комітет (УЦК) – суспільно-громадська установа 1939–1945 рр. для українців у Генеральній Губернії (ГГ), визнана німецькою владою і нею контрольована. На чолі УЦК стояв В.Кубійович. До діяльності УЦК входили майже всі ділянки українського життя в ГГ. Він також репрезентував українців перед німецькою владою.

По-третє, уряд Генерал-Губернаторства на початку вересня 1943 року надав виключне право посередництва між театрами й митцями (акторами, артистами хору та балету) товариству “Künstlervermittlung”^{*} у Кракові. Згідно із цим документом, театральним установам заборонялося укладати угоди без погодження з товариством⁴.

Нарешті, окупаційна влада призначала в кожному театрі свого наглядача, втручалася в підбір трупі, з допомогою цензури впливала на формування репертуару. Крім того, жодна прем'єра не відбувалася без участі представників німецької адміністрації.

Проте, коли надії на розвиток театральної справи були по суті примарними, усупереч заборонам окупаційної влади українські театри Галичини, використовуючи роками набутий досвід роботи в умовах польського та радянського режимів, з настанням “нового німецького порядку” не відступилися від свого істинного покликання – піднесення національної самосвідомості народу, збереження мови й культури української нації. У цьому контексті відомий учений-мистецтвознавець Валерій Гайдабура справедливо зазначав, що в обставинах, “коли моральні сили людей не можуть вільно виливатись в явища політичних, соціальних, з особливою силою спалахує мистецтво”. Він “скривавлену, пограбовану Україну” у роки Другої світової війни називає “неоглядним простором для театру”, який утверджувався “як реальна сила збереження нації”⁵.

В атмосфері руйнування громадських інститутів, відсутності вітчизняного кінематографа, закриття музеїв, бібліотек театр як художньо-естетичний, виховний заклад перебирає на себе панівну роль і характеризується поліфункціональністю. Тому, виходячи з нагальних вимог часу, що диктувалися умовами окупації, після нетривалої реорганізації українські театри Галичини відновили свою діяльність.

Зокрема, у 1941–1944 рр. чималого розмаху набуло театральне життя у Львові. Так, 1 липня 1941 року був заснований синтетичний театр “Український театр міста Львова”, який складався із чотирьох відділів: драми, опери, оперети й балету. У серпні того ж року, після приєднання Галичини до Генерального Губернаторства, за вимогою німецької влади назву театру було змінено на більш нейтральну – “Львівський Оперний Театр” (ЛОТ). Саме тут мали нагоду об'єднати свої зусилля українські актори колишнього театру імені Лесі Українки й Театру опери та балету. Незабаром, 19 липня 1941 року, театр показав глядачам оперу “Запорожець за Дунаєм” (режисер Й.Стадник), згодом були поставлені “Маруся Богуславка”, “Наталка Полтавка” та інші. Вистави проходили впродовж цілого дня із 14.00 до 21.00 для українців, німців та їхніх союзників. Попри воєнні події протягом 1941–1944 рр. у театрі були поставлені 18 опер і оперет, 5 балетів, 24 драми й комедії, численні театралізовані дійства, балетні вечори, організовувалися виїзні акції тощо.

Зважаючи на той факт, що “Український театр міста Львова” щотижня показував вистави “тільки для німців”, в акторів залишався вільним від роботи лише один день. Тому було вирішено, що саме в ці дні його замінятиме “Клюбовий театр”^{**}, який до того часу існував як Літературно-мистецький клуб. У виставах новоствореного театру брали участь актори міського театру, що не були зайняті у своєму репертуарі. Мистецьким керівником “Українського театру міста Львова” і “Клюбового театру” став Володимир Блавацький.

Користаючись запитами окупаційної влади щодо забезпечення розважального репертуару театрів, наприкінці 1942 р. у Львові українцям вдалося організувати Український театр малих форм – театр-ревю під назвою “Веселий Львів”^{***}, який мав чітко виражену жанрову стрункість і національний прояв. Широка репертуарна програма складалася з коротких скетчів, пісень легкого жанру, які мали власний стиль з елементами справжнього українського гумору.

Про українські професійні театри в округах, які існували виключно за підтримки УЦК та його місцевих комітетів, німецька влада не дбала. Відсутність фінансування (брак акторсь-

* Художнє агентство (нім.).

** “Клюбовий театр” (інша назва – “Клюбова сценка”) – перший український театр малих форм, який діяв у Львові впродовж 1942–1944.

*** “Веселий Львів” – український театр-ревю, що діяв у Львові 1942–1944. Заснували 07.12.1942 З.Тарнавський та В.Шашарівський.

кого складу, важке матеріальне становище, брак харчів для акторів і пального для виїзду на гастролі, нестача театральних реквізиту) згубно позначалася на творчому процесі провінційних театральних осередків, часто обмежувала вибір п'єс для репертуару.

На тлі таких несприятливих політичних, соціальних і фінансових умов 1941 року реорганізуються та приступають до роботи Коломийський окружний український театр імені Івана Котляревського, Український драматичний театр імені Івана Франка в Тернополі, Станіславівський окружний український театр імені Івана Франка. Брак матеріальних засобів привів до об'єднання діючих із 1941 року театрів у Дрогобичі, Стрию, Самборі в постійно існуючий Український Підкарпатський театр імені Івана Франка.

За повідомленням часопису “Станіславівське слово” 13 липня 1941 року свою діяльність відновив окружний театр у Коломиї. Першою його “інавгураційною виставою” стала опера “Наталка Полтавка” за п'єсою І.Котляревського. На прем'єру прибув коломийський окружний староста Фолькман, у супроводі представників цивільної влади й німецьких збройних сил, яких привітав голова Окружної Управи А.Княжинський. Як зазначав часопис, це був “перший крок в знайомленні німецького громадянства з мистецьким життям нашого народу”⁶.

Театральний сезон оновленого Українського театру в Станіславові розпочався 24 жовтня 1942 р. прем'єрою “Степовий гість” за п'єсою Бориса Грінченка. Тижневик “Станіславівське слово” відзначав високий художній рівень вистав оновленої театральної трупи, прагнення дирекції театру до популяризації української історичної та побутової драми, а також творів для української молоді⁷. Про активну просвітницьку діяльність Станіславівського театру схвально писав щоденник “Львівські вісті” 28 листопада 1941 р.: “Театр працює для мас, несе в маси національну свідомість, одним словом, грає дуже велику роль у вихованні українського громадянства”⁸.

На пожвавлення театрального процесу в Галичині, розширення репертуару місцевих театрів та істотне піднесення їхнього мистецького рівня вплинув приїзд 1943 р. до Галичини великої групи акторів, режисерів, театральних художників із центральних і східних земель України. Зокрема, трупи Львівського театру поповнили артисти київських і харківських театрів⁹, частина колективу Дніпропетровського оперного театру влилася до трупи Українського драматичного театру імені Івана Франка в Тернополі. У Станіславівському окружному театрі, окрім місцевих акторів, працювали приїжджі митці з Наддніпрянщини.

Так, керівний склад Коломийського окружного театру імені І.Котляревського склали представники багатьох регіонів України – директор Іван Когутич з-під Станіслава, головний режисер Петро Миронів з Херсонщини, головний диригент Євген Цісик з Коломиї, диригент і головний хормейстер Юрій Плевако з Харкова, головний художник Данило Нарбут з Києва, балетмейстер Ярослав Чуперчук з Коломиї, концертмейстер – київська піаністка Антоніна Манько. В акторській трупі Коломийського театру в роки війни працювали корифеї української оперної сцени, співак-баритон, актор Григорій Манько, колишній актор театру М.Садовського Олекса Левицький, соліст Харківської опери Віктор Ходський, київський тенор Григорій Шведченко, випускниці Київської консерваторії Ірина Приходько й Тамара Толстая та багато інших. Зібравши таку потужну й високопрофесійну театральну трупу, Іван Когутич зумів її втримати, незважаючи на воєнні обставини¹⁰.

Новий поштовх для піднесення творчості українських театрів Галичини в складних умовах посилення окупаційного тиску дала Крайова конференція в справі українських професійних театрів, скликана з ініціативи підвідділу для справ мистецтв УЦК 1 березня 1943 р. Конференція виробила організаційні засади щодо узгодження діяльності театрів відповідно до “нового німецького порядку”. Учасники конференції одностайно ухвалили рішення стосовно централізації українських професійних театрів Галичини, створення відділу культурної праці при УЦК, а також підвідділу професійного мистецтва. Для запобігання випадковості репертуару учасники конференції висловили побажання створити при підвідділі професійного мистецтва репертуарну комісію. Крім того, з метою подальшої розбудови українського театального мистецтва вони доручили підвідділу професійного мистецтва провести заходи для підвищення кваліфікацій усіх режисерів й акторів¹¹.

Роботу театрів ускладнювала запроваджена німецькою владою комендантська година, за якою місцевим жителям (за винятком осіб німецького походження) заборонялося перебувати в місті після 21.00. Із цієї причини значна частина галичан не мала можливості переглянути українські театральні вистави або залишати театр, не дочекавшись закриття завіси¹².

Умови жорстокої цензури й постійного нагляду за діяльністю українських театрів не могли стати на заваді латентного висміювання в сценічних творах галицьких акторів політики нової влади. Задля такої мети театри використовували насаджений німцями розважальний характер репертуару. Наприклад, сміливим можна вважати експеримент Коломийського окружного театру, який утілював драматичну поему С.Черкасенка “Казка старого млина” (режисер – П.Миронів). Негативний герой твору Вагнер, за національністю німець, що грабує Україну, зневажає її поетичну душу, прагне знищити її красу.

Водночас прихильно сприймалися німецькою владою постановки з відвертою антирадянською спрямованістю. П’єса “Тріумф прокурора Дальського” К.Гупала з успіхом йшла на сценах кількох театрів Галичини: Українського драматичного театру імені Івана Франка в Тернополі, драматичної секції Львівського Оперного Театру, Коломийського окружного українського театру імені Івана Котляревського. Зокрема, за постановку вистави, “яка в своїй концепції представляла ясну і повну вражінь боротьби проти большевизму” окружний староста нагородив колектив Коломийського театру листом і грошовою винагородою¹³. Слід зауважити, що випадки заборони постановок німецькою владою були поодинокими, вони траплялися лише тоді, коли у виставах відверто звучав мотив непокори українців іноземним окупантам.

З настанням 1943 р. у Галичині посилюється протистояння між німецькою владою й українським націоналістичним рухом (ОУН). З метою залякування населення, окупанти афішували прізвища розстріляних і застерігали проти спроб чинити німецькій владі опір. Найбільший злочин нацисти вчинили на території Станіславщини під час показу вистави Ярослава Барнича “Шаріка” в Окружному українському театрі імені Івана Франка 14 листопада 1943 р. Під час третьої дії вистави гестапо заарештувало 140 глядачів, з яких 27 заручників після катування і короткого показового суду в залі театру 17 листопада звинуватили у “співпраці” і “зв’язках” з ОУН та інших “державних злочинах” і розстріляли під стіною єврейської синагоги¹⁴. Законно, що після побаченого й пережитого українці довго не наважувалися відвідувати міський театр.

З настанням 1944 року на теренах Галичини за умов надзвичайного стану, який супроводжувався масовими облавами, прилюдними розстрілами, примусовим вивезенням населення на каторжні роботи до Німеччини, тут помітно знижується активність театру. Наприклад, у середині липня 1944 року розпочалася евакуація Підкарпатського театру в Дрогобичі, який своєю трирічною діяльністю твердо закріпився на сторінках історії українського театру¹⁵.

Таким чином, зі вступом на територію Галичини німецьких військ для українського галицького театру розпочався новий період випробувань, заборон та обмежень. Окупаційна влада всіляко намагалася підпорядкувати українські театри на службу рейху, перетворюючи творчість митців на розважальне мистецтво для німецьких вояків. Діяльність театральних колективів проходила під постійним контролем існуючої влади, що негативно позначалося на підборі репертуару та професійних кадрів.

На протигагу окупаційній політиці влади театральні діячі Галичини всяко намагалися піднести театр на високий щабель професійного розвитку, спрямовуючи свою духовну енергію на контакт із власним народом, допомагаючи йому зберегти свої національні мистецькі традиції, несли зі сцени ідеї патріотизму й віри в перемогу над ворогом.

¹. Гайдабура В. М. Сценічне мистецтво в Україні періоду німецько-фашистської окупації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра мистецтвознав. : спец. 17.00.01 “Теорія та історія культури” / В. М. Гайдабура. – К., 1999. – 35 с.

². Попович М. Нарис історії української культури / М. Попович. – К. : Артк, 2001. – 727 с.

³. Оголошення у справі культурних працівників Генеральної Губернії // Львівські вісті. – 1943. – 15 серп.

⁴. Реорганізація посередництва артистів в Генерал-Губернаторстві // Львівські вісті. – 1943. – 14 листоп.

5. Гайдабура В. М. Театр між Гітлером і Сталінім: Україна. 1941–1944. Долі митців / Валерій Миколайович Гайдабура. – К. : Факт, 2004. – 320 с.
6. Воля Покуття. – 1941. – 28 верес.
7. Український театр у Станіславі // Станіславівське слово. – 1942. – 8 листоп.
8. Газетна інформація про Український театр в Станіславі // Культурне життя в Україні. Західні землі: документи і матеріали : у 2 т. – Т. I : 1939–1953 / [упоряд. Т. Галайчак та ін.]. – К. : Наук. думка, 1995. – 747 с.
9. Нога О. Хроніки міста театрів від “Шекспіра”: театральне життя Львова 1920–1944 років / О. Нога. – Львів : Укр. технології, 2006. – 263 с.
10. Кочержук М. В. На згадку в цьому світі по Когутякові [Електронний ресурс] / М. В. Кочержук. – Режим доступу : <http://museumkolomyia.se-ua.net/page3>.
11. Перша конференція у справах професійних театрів // Львівські вісті. – 1943. – 3 берез.; Резолюції I-ої загальної краєвої конференції українських професійних театрів // Львівські вісті. – 1943. – 4 берез.
12. Тільки до 21 години! // Львівські вісті. – 1943. – 11 груд.
13. Винагородження українського окружного театру в Коломиї // Станіславівське слово. – 1943. – 7 лют.
14. Полек В. Майданами та вулицями Івано-Франківська : історико-культурний путівник / Володимир Полек. – Львів : Світло і тінь, 1994. – 89 с.
15. Наш театр. Книга діячів українського театального мистецтва. 1915–1975 / редкол. О. Лисяк, Г. Лужницький (голов. ред.) [та ін.]. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : Об'єднання мистців Української сцени (ОМУС), 1975. – Т. I. – 847 с.

В статтє анализуєтьсє політика немецкой оккупаційной власті относительно українських професійних театрів в Галиції (1941–1944 гг.), исследуютьсє пути взаємодєєвствєє українських общественних організацій с немецкой администрацией для сохранения и деятельности національных театральних ячеек.

Ключевые слова: *дистрикт Галиція, оккупація, національно-культурная жизнь, театральний процес, галичський театр.*

In the article politics of German of occupation power is outlined in relation to the Ukrainian professional theatres in Galicia (1941–1944), the ways of cooperation of Ukrainian public organizations are investigated with German administration for maintenance and activity of national theatrical cells.

Keywords: *district Galicia, occupation, national and cultural life, theatrical process, Galicia theatre.*

УДК 94 (477.83/.86): 78

Володимир КОБИЛЯНСЬКИЙ

МУЗИКА В ЖИТТІ УКРАЇНСЬКИХ ПОВСТАНЦІВ НА ПРИКАРПАТТІ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1940-х – ПОЧАТОК 1950-х рр.)

У статті розглядаєтьсє роль музики в житті українських повстанців на Прикарпатті протягом середини 1940-х – початку 1950-х років. Особливу увагу звернуто на значення музичного виконавства в національно-визвольній боротьбі українського народу.

Ключові слова: *повстанці, національний фактор, виконавське мистецтво.*

Національно-визвольна боротьба середини 40-х – першої половини 50-х років ХХ ст. була апогеєм усього українського національного руху вітчизняної історії новітньої доби. У ній, залежно від регіону, узяла участь значна частина українського суспільства. Вона була складовою частиною багатовікової перманентної боротьби українського народу проти своїх численних поневолювачів. Відповідним чином вона мала також і творче відображення. Ця боротьба привела до започаткування популяризації масової народної творчості, що виявилася найбільш повно в пісенному репертуарі. У середині минулого століття українську культуру збагатив унікальний і своєрідний повстанський фольклор, який виник на базі вже сформованих

традицій, що засвідчують високий культурно-інтелектуальний рівень усього національного руху. Він ліг в основу сучасного музичного життя України, і нині не втратив своєї популярності, а слова пісень залишаються актуальними й у XXI столітті.

Музика в житті прикарпатських повстанців мала велике значення. Основну роль у ній відводили пісням, які ставали потужним пластом національної культури. Вони виконували важливу функцію продовжувача пісенних традицій минулих поколінь, були втіленням духу волелюбності українського народу, концентрацією ідеалів боротьби української нації проти своїх поневолювачів. Повстанська музика безпосередньо була пов'язана з характерним явищем української національно-визвольної боротьби, що опиралася на ідеологію націоналізму та протиставлення їй уявного чи конкретного образу ворога в особі німецького нацизму й сталінського тоталітаризму. При цьому варто звернути увагу на те, що вістря національно-визвольної боротьби, як засоби музичного мистецтва й повстанської творчості, були звернені не проти конкретної національності, а проти репресивного партійно-державного режиму.

Історія виникнення, розвитку та значення повстанських пісень донині ще не набула належного та скрупульозного аналізу, залишаючись досі без необхідної державної підтримки, а в “них ми маємо осмислену й оспівану українським народом, надзвичайно важливу в його минувшині, хоча порівняно й не таку вже довготривалу за часом, як для історії, епоху глибокого усвідомлення необхідності об'єднання всіх пошматованих між завойовниками етнографічних земель і створення незалежної держави”¹. Відсутність системних, фундаментальних досліджень музичної творчості повстанців УПА створює умови для суб'єктивного висвітлення історичних подій, їх перекрученої редуплікації та упередженого ставлення до самого повстанського руху як частини безперервної національно-визвольної боротьби українського народу.

Музичне життя українських повстанців Галичини середини минулого століття, певним чином, перебувало в полі зору вітчизняних дослідників й отримало деяке висвітлення в науковій літературі впродовж останніх років, однак ця проблема все ж залишається маловивченою та неналежно описаною в українській історичній науці. Основна джерельна база української повстанської музики досі перебуває, з огляду на різні об'єктивні обставини, за межами України. Окрім того, до цього часу ще не створені досконалі критерії антології повстанської музики.

Найбільш ґрунтовним дослідженням музичного життя українських повстанців є монографія Г.Дем'яна “Українські повстанські пісні 1940–2000-х рр. (історико-фольклористичне дослідження)”². У ній на основі альтернативного наукового розгляду жанрового тематичного пласта узагальнено творчий доробок у сфері усної народної творчості. Автор звертає увагу на те, що повстанські пісні поширювалися і розмножувалися навіть з нотами³. Певний вклад у вивчення музичної творчості українських повстанців внесла О.Соломаха-Кузьменко, яка досліджувала фольклорні аспекти стрілецьких пісень. Недостатньо вивченою залишається повстанська творчість між 1940–1945-ми роками, окрім, хіба що досліджень З.Лавришина, який в українській діаспорі зібрав пісні тих років, а також пісенної творчості пізнішого періоду. Це знайшло своє відображення в “Літопису Української Повстанської Армії” під назвою “Пісні УПА”⁴.

Останнім часом опубліковано чимало раніше маловідомих пісень і музичних творів повстанців УПА, однак вони обмежені недостатньою увагою щодо їх загального визначення. При цьому варто зауважити, що вивчення історії музики в багатоаспектному суспільному середовищі українського народу значною мірою сприятиме нарощуванню культурного обсягу в цілому по Україні. Сучасний прикарпатський регіон – в досліджуваній період – Станіславська область посідали із цього погляду особливе місце, оскільки перебували в епіцентрі українського національно-визвольного руху середини минулого століття.

Донині немає часу немає науково обґрунтованої класифікації повстанської музики середини ХХ ст. Дослідники звертають увагу на те, що в основному це були гімни й марші та пісні різного жанру. Серед них виділяють патріотичні, історичні, світоглядні, про кохання, побутові, жартівливі, розважливі, колядки. Підпільний характер діяльності УПА в польових умовах мінімізував вокально-інструментальне й оркестрове виконавство. Серед повстанців було немало талановитих особистостей, але найпопулярнішим жанром виконавства був сольний спів.

Траплялося, що вояки УПА створювали вокальні колективи й у деяких селах давали концерти акапельного співу, у яких брали участь їхні солісти-аматори. Особливо часто це відбувалося в 1944–1945 рр. Концерти присвячувалися видатним датам в історії України, а окремі номери – бойовим друзям і соратникам, батькам і коханим. Як правило, виконувалися українські народні пісні, пісні січових стрільців, камерно-вокальні твори українських композиторів. Майже постійно виконавців підтримували глядачі й поступово учасниками концерту ставали всі присутні⁵. Це вказувало на велику популярність як самого жанру, так і виконавців.

Командування УПА велику увагу приділяло ідеологічному забезпеченню національно-визвольного руху в цілому. Культурницький фактор і засоби мистецтва вважалися його важливою складовою частиною, при цьому музика й пісні були одним із найважливіших елементів, квінтесенцією духовності, особливого стану душі, що спонукало до певної конкретної дії в ім'я свободи й незалежності української нації.

Представники – інтелектуали – підпільники завжди пам'ятали значення народно-пісенної творчості для виховання молоді. Уже в 1940 р. оунівці та їх соратники записували пісенний фольклор визвольної боротьби, розмножували на друкарських машинках, ротаторах і поширювали їх⁶.

Більшість пісенних повстанських творів ще донині не надруковані або є важкодоступними для читачів. Вищезгадуваний сучасний український дослідник музичної творчості повстанців УПА Г.Дем'ян вважає, що “повстанська пісня виконувала не лише звичні для побуту українців функції. Вона стала однією з високоефективних і непереможних форм боротьби проти колоніального поневолення, завжди підтримувала моральний дух учасників руху та їх симпатиків, сприяла консолідації всіх патріотичних сил”⁷.

Повстанська періодика широко популяризувала пісенну творчість, актуалізуючи її важливу роль як у тогочасному житті, так і в майбутньому. На сторінках своїх часописів редакційні органи зверталися “зберігати славні сторінки музичної співочої історії нашого народу”⁸. Тому робота над фіксацією українського повстанського фольклору особливо інтенсивно розгорнулася в Галичині⁹. Надаючи важливого значення музичній і пісенній творчості й виконавському хисту, командування УПА дбало, щоб тексти віршів і пісень досягали душі кожного повстанця.

Вагому роль у пропаганді національної музики серед повстанців відіграв виховно-вишкільний журнал ОУН “Гомін волі”, який видавав Провід 2-го району ОУН. У відозві “Нових борців Україні!!!” наголошувалося, що “ідея організації вимагає, щоб кожен член віддав їй весь запал, весь ентузіазм”¹⁰. Він виходив двічі на місяць, був законспірованим і поширювався серед молодіжної частини прикарпатських повстанців. Не випадково в наказі № 6 районний провідник призначав редактором др. Смертного та звертав особливу увагу на те, що “його стороження особисто забезпечуватимуть провідники станиць”¹¹. За зберігання, поширювання чи виконання повстанських пісень радянська окупаційна влада кидала до тюрем та таборів навіть підлітків на десять – двадцять п'ять років¹².

Характерно, що Провід УПА наголошував на пісенній творчості, що закликала прикарпатську молодь до активних, наступальних дій. А в піснях просто й доступно, ефективно, образно й емоційно викладалися головні програмові ідеї ОУН, УПА, до того ж, у “неперевершеній народній інтерпретації, які швидко разом із музично-естетичною красою сприймалися всіма суспільними прошарками українців”¹³. Тому в першому номері журналу від 14 жовтня 1943 р. було опубліковано вірш В.Еллінського “Тобі, Україно, і перший мій подих, і подих останній тобі”:

“Чи дальше плакати лиш нам,
Чи сльозами заміняти діло,
Чи боячись, що ніч страшна
Ввіп'ятись нам мечами в тіло
Та йти вперед, не повертати,
Чи впасти нам, але повстати...”¹⁴

Слова цього вірша закликали до боротьби за свободу й незалежність небайдужих до долі українського народу. У журналі особлива увага зверталася на потребу розвитку серед

повстанців національної жанрової музики й пісенної творчості. Здебільшого авторів багатьох пісень не можна встановити через підпільний характер боротьби, тому ці пісні вважаються народними. Із середини 1940-х рр. вони блискавично поширювалися на весь регіон. Широкомасштабне розповсюдження і зростаюча популярність повстанських пісень викликали гостру реакцію радянського режиму (влади). Так, учня Станіславського музичного училища Пилипа Шищука із села Сідлище Коломийського району засудили на сім років ув'язнення за те, що він збирав і записував повстанські пісні¹⁵.

Радянське керівництво у своїх інструкціях для місцевих кадрів Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС), як і ОУН й УПА, також наголошувало на необхідності посилення ідейно-політичної, виховної роботи бійців НКВС. Із цією метою воно вимагало засвоювати прикарпатські звичаї і традиції, вивчати пісні, “виховувати людину з твердим характером”¹⁶. Тобто радянсько-партійне керівництво надавало особливо велике значення ідеологічному забезпеченню процесу уніфікації, який був розгорнутий наприкінці 1940-х – у першій половині 1950-х рр. у Західній Україні.

Очевидна непопулярність серед галичан радянської жанрової тематики викликала серйозне занепокоєння комуністичного режиму, який наголошував, що радянська музична продукція в Галичині, тиражована театрами, кіноклубами, “грає виключно для більшовиків”¹⁷. Фактично радянська влада в Прикарпатті констатувала байдужість місцевих мешканців до штучно нав'язуваних їм чужих культурних цінностей, а тому вимагала від радянсько-партійного керівництва на місцях активніше впливати на свідомість прикарпатців.

Із цією метою державний апарат у першу чергу вирішив звернути особливо пильну увагу на дітей. Тому в рамках навчальних програм, через музичне виконавство, їм пропонували пісні на основі комуністичної ідеології. Зрозуміло, що референтура ОУН й УПА активно цьому протидіяла. У своїх зверненнях і листах до директорів шкіл і вчителів музики вона, натомість, пропонувала “відкинути всілякі пісні про Сталіна рідного”, про “Москву мою”, про “широку страну родною” та інші¹⁸. Таким чином, пісенне музичне виконавство стало полем жорсткого ідеологічного протистояння.

Демонстративним фактором ідеологічної боротьби в культурно-мистецькому середовищі за національні переконання галичан були свідчення представників радянських державних органів. Так, у рапорті уповноважених керівників районного відділу Міністерства внутрішніх справ та Міністерства державної безпеки по Кутському району щодо проведення операції з виселення сімей, учасників українського національно-визвольного руху від 31 жовтня 1947 р., під грифом “Совершенно секретно” з літерою “А” (що, напевне, означало ступінь особливо підвищеної до факту уваги) на адресу уповноваженого МДБ СРСР по Станіславській області керівники місцевих силовиків утаємниченим тоном доповідали своєму начальству, що “имели место факты, когда выселяемые из села Старые Куты, при погрузке ночью на автомашины, демонстративно пытались петь националистическую песню, произнося слова ... “Прощай, нянько Украина, забирають у Московщину”¹⁹. Цілком очевидно, що автори цього рапорту надавали надзвичайно важливого значення факту виконання “націоналістичних” пісень.” Це переконливо підтверджує біблейський вислів, що спершу таки було “Слово життя”²⁰.

Вокально-виконавське мистецтво повстанців Прикарпаття мало й колективні форми, у краї була розвинена хорова культура. У репертуарі повстанців було чимало пісень різноманітного жанру, у тому числі народних. Однак найбільшою популярністю користувалися повстанські пісні, які вони самі створили, що закликали до боротьби за незалежну, вільну Україну. У цих піснях розкривалися всі акорди душі українського народу, який у надзвичайно тяжких обставинах вів боротьбу за свободу й кров'ю писав сторінки пам'яті своєї історії.

Абсолютна більшість пісень, які виконували повстанці в різних обставинах, створювалася в період особливого піднесення морально-патріотичного духу людських ідеалів воюючої України. Г.Дем'ян наголошує, що “повстанські пісні виконувалися і сприймалися майже з молитовним пієтетом українцями різних вікових і суспільних груп”²¹.

Повстанські пісні виконувалися:

1) між самими повстанцями, які зі зброєю в руках боролися за волю й незалежність рідної землі;

2) їх радо співали мільйони українців, які жили легально, особливо молодь;

3) повстанська пісня підтримувала незалежність духу наших в'язнів і засланців, допомагала їм терпіти найжорстокіші знущання окупантів і карально-кримінальної системи, пережити невимовну тугу за Батьківщиною, передчасно втраченими рідними, марнованою молодістю і знищеними ворогами здоров'ям, вселяла в кожного впевненість, що рано чи пізно справедливість переможе і їхні муки не пропадуть даремно;

4) четвертим середовищем, у якому жила й живе повстанська пісня, стали ті покоління, які народилися і виховалися вже після закінчення етапу відкритої національно-визвольної боротьби 1940–1960 рр.²² Вони зароджувалися в душах повстанців у хвилини терпіння і болю, у підпільних осередках і на полі бою, у хвилини печалі й розпуки.

Нижче автор пропонує розглянути сегмент окремих повстанських пісень, які були вилучені на початку 50-х років ХХ століття радянськими каральними органами на території сучасної Івано-Франківської області та до недавнього часу зберігалися серед секретних архівних матеріалів. Нині триває наполегливий пошук авторів цих пісень.

Патріотичні мотиви яскраво притаманні словам пісні “Націоналісти”²³ (див. додаток 1). Москва й Варшава в художніх творах того часу, а також у свідомості галицького суспільства традиційно асоціювалися з віковичним ярмом, у якому перебував український народ протягом багатьох віків. У цьому контексті під висловом “знищимо” образно кличуть “молодих орлят” ліквідувати національний гніт в українських землях. Ця пісня, поширена серед повстанців, мала характерні стрілецькі мотиви, що засвідчує тяглість українського національного руху.

Стрілецькі й націоналістичні пісні 1920–1942-го рр. минулого століття були становими: “Ці два різножанрові тематичні пласти українського пісенного фольклору також належать до тієї духовно-історичної основи, на якій виникала, розвивалась і збагачувалася творчість, пов'язана з національно-визвольною боротьбою ОУН і УПА в 1940–1960-х рр.”²⁴ Український повстанський фольклор органічно ввібрав у себе, освоїв і розвинув усе найкраще з народно-поетичної творчості попередніх епох. Повстанська музика, одухотворена пісенним словом, виявилася для окупаційних режимів усіх часів нездоланною зброєю, яка стала непереможною та привела наприкінці ХХ ст. до незалежності.

Яскравою історією здобуття і втрати української державності в різну добу, заклик до рішучої боротьби за незалежність та її вільний розвиток просякнуті слова історичного епосу в пісні “Нас питають, якого ми роду”²⁵ (див. додаток 2).

Частина повстанських пісень була створена на основі козацьких. Учасники визвольної боротьби вважали себе кровними нащадками запорожців, ще більше перейняли повстанці кращі військово-державницькі традиції Українських січових стрільців, навіть однострої. У цій пісні особлива увага звернена до забутої козацької столиці Чигирин, яка асоціюється з епохою національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького. В історії визвольних змагань українці самоорганізувалися, створили єдину націю та добилися значних успіхів у процесі державотворення. Батурин асоціюється з утраченими українськими надіями на незалежність в умовах орієнтації на європейські держави за гетьмана Івана Мазепи. Образ “пограбованої хати” відповідає історичній долі України.

Особливістю повстанських маршів є те, що їх склали не лише поети-професіонали, а часто й аматори²⁶. Найпопулярнішим серед маршів був марш “Сіроманців”. Сотні й курені УПА формувалися, як правило, на місцевості, де вони й діяли. Тому маршові пісні поширювалися між людьми й виконувалися в колі друзів та однодумців. Для повстанців УПА аксіомою була необхідність єднання всіх українців задля національної держави, оскільки вони тривалий час перебували в складі різних держав, що й відбилося на їх ментальності. Тому до єдності українців Сходу й Заходу, задля утворення Української Соборної Держави заклик лунали слова пісні “Із гір Карпат несеться гомін волі”²⁷ (див. додаток 3).

Ця пісня присвячена подвигам куреня “Сіроманців”, яким командував уродженець Наддніпрянщини “Яструб”, колишній майор Червоної армії. Цей курінь діяв по всьому периметру Чорного лісу на Прикарпатті й своїми активними діями наводив жах на загоны НКВС. Його командир відзначався особливою хоробрістю та винахідливістю в боях з противником. Неодноразово його бійці отримували перемоги над ворогами в здавалося би безнадійному становищі.

За це командир куреня 30 травня 1944 р. першим серед старшин УПА був нагороджений найвищим Орденом Хоробрості – Золотим Хрестом Бойової Заслуги Першого Класу. Дослідники повстанської музики переконані, що не було такого куреня УПА, який би не мав свого маршу чи бодай улюбленої похідної пісні²⁸.

Характерною рисою майже всіх повстанських пісень було глибоке почуття патріотизму, любові до своєї Вітчизни й ненависті до її поневолювачів, хоча вони добре усвідомлювали, з якою величезною силою їм довелось зійтися в смертельному герці. Диктатор СРСР Й.Сталін наказав знищити УПА ще в 1945 році. Для цього лише в Галичині були задіяні не менше 200 тисяч радянських військ²⁹.

У найбільш улюбленій повстанській пісні “Комарик”³⁰ (див. додаток 4) простежується алегоричне порівняння бійця УПА з образом невеличкого комарика. В експресивній пісенній лексиці виокремлено слово – етнонім із негативною верифікацією “москаль”. Воно передає зневагу, іронію, ненависть, оскільки асоціюється з образом ворога-загарбника. Слово “москаль” історично набуло негативного відтінку в західноукраїнських землях. Повстанці ж асоціюються з “комариком”, який чинить відчайдушний опір явно переважаючому його ворогу.

Безмежною любов’ю до рідної країни, до батьківської оселі просякнуті слова тужливої, як і доля самої України, пісні “Люба матусю”³¹ (див. додаток 5). У цій пісні декілька разів вживається лексема слово “кати”, що порівнюється з репресивною більшовицькою системою стосовно українського народу. Ця пісня присвячена членові Городенківського районного проводу ОУН керівнику жіночої мережі на кличку “Люба”, яка була захоплена в с. Котиківка Городенківського району в результаті чекістсько-військової операції 31 жовтня 1947 р. Після багаторазових допитів і побоїв “Люба” загинула, але не видала ворогам жодного зі своїх бойових товаришів.

Якоюсь мірою перегукується з вищевказаною піснею й пісня “Останній привіт тобі, мила”³², у якій лунає віра та впевненість у те, що зерна звитяги й рішучої боротьби за свободу й незалежність рідної України не загинуть, а лише із часом дадуть свої рясні плоди (див. додаток 6). Слова цієї пісні належать заарештованим у вересні-жовтні 1947 р. Яблунівським народним відділом НДБ Станіславської області молодим юнакам – мешканцям сіл Стопчатів, Ковалівка, Уторопи й Мишино, які були звинувачені як учасники “запасної молодіжної сотні УПА”, і були переведені до Станіславської обласної в’язниці. Дослідник пісенної творчості Д.Боровий зробив записи пісень “Останній поклін тобі, мила”, “Цього року сумні свята”.

У ліричній партизанській пісні “Партизанська коліскова”³³ звучить переконаність у тому, що боротьбу повстанці ведуть заради своїх дітей, тобто в ім’я світлого прийдешнього (див. додаток 7). Майже всі повстанці були глибоко впевнені у кінцевій перемозі національного руху й здобутті незалежності України.

Румунські дослідники історичних процесів у Східній Європі свідчать, що в цій сусідній державі 1945 р. “відкрито діяли бюро по набору в УПА”³⁴. Вони пишуть, що особливо популярною в повстанському середовищі була пісня “Сумні свята”³⁵, присвячена подіям 1938 р., коли в Роттердамі від рук агентури НКВС загинув курівник ОУН Євген Коновалець. Слова цієї пісні звернені до образу Тараса Шевченка, душі української нації та до вождя української національно-визвольної революції середини XVII століття – Богдана Хмельницького (див. додаток 8).

Зважаючи на те, що повстанці діяли в нелегальних умовах, вони дуже рідко вдавалися до святкувань з музикою і танцями, оскільки вимушені були дотримуватися суворох правил конспірації, а тому навіть на їхніх весіллях не було музики й шлюб відбувався в обмеженому колі побратимів. Повстанцям доводилося перебувати на межі людських фізичних і моральних ресурсів. Однак, незважаючи на складні польові умови, постійний підвищений рівень бойової готовності, негоду, голод, холод, вони жили звичайним буденним життям, у якому було місце гумору, дотепним жартам. Пісні про кохання виконувалися в періоди безпеки, коли не існувало явних загроз. Яскравим прикладом любовної лірики є пісня “Тужно грала чудова скрипка”³⁶ (див. додаток 9).

Для вояків УПА пісні були свого роду сигналами, через зміст слів яких передавалася необхідна інформація своїм побратимам, що знаходилися поблизу. Кінцеву мету всього пов-

станського руху чітко окреслюють проникливі слова маршової пісні “Що за військо іде?..”³⁷ (див. додаток 10).

Тужлива пісня “Засинає Чорний ліс...”³⁸, текст якої звернений до Провідника ОУН Степана Бандери, була дуже популярною серед повстанців наприкінці 1940-х – на початку 1950-х, у період апогею національно-визвольного руху, коли ім’я Бандери стало позивним усього національного руху (див. додаток 11).

Пісень, повністю чи частково присвячених Провідникові ОУН С.Бандері, досить багато. У них він подається як колоритна історична особа, найавторитетніший суспільно-політичний лідер, ідейний натхненник всенародної боротьби за самостійну державу.

Далеко за межами Галичини на тисячі кілометрів розійшлася слава про невмирущі подвиги сотні “Вовків”. Духом невичерпної волі пройняті слова пісні “Сотня вовків”³⁹, присвячені її подвигам (див. додаток 12). Ця сотня входила до складу ВО-3 “Лисоня” і діяла на межі Тернопільщини й Прикарпаття. Нею командував Петро Хамчук (“Бистрий”), уродженець Тернопільщини. У 1947 р. він героїчно загинув на батьківщині й був урочисто перепохований уже після здобуття Україною незалежності.

Розгортанню визвольного руху в Закарпатті присвячені слова пісні “Вже весна воскресла”⁴⁰ (див. додаток 13). Спершу цим рейдам передувала пропагандистська підготовка, яка розпочалася за наказом командування УПА восени 1944 р. Однак інтенсивно проникати в Закарпаття з Галичини повстанці розпочали з весни 1945 р. Їм довелося вести кровопролитні та виснажливі бої із загонами НКВС.

Між повстанськими піснями поряд зі справжніми перлинами народно-поетичної творчості трапляється немало й недосконалих пісень⁴¹. Склалося так, що пісенну й музичну складові частини повстанської пісенності іноді творили звичайні селяни, робітники та кращі представники українського вчительства, духовенства й медицини⁴². Проте переважна більшість дослідників повстанської творчості вважають, що, незважаючи на це, “такої масової пошани до своїх збройних сил не мала жодна українська армія”⁴³.

Звичайно, що повстанці виконували пісні не лише під час каральних або виселяючих акцій радянської влади, а й при кожній зручній для цього можливості – на місцях постою в рідних селах і лісах, під час бою, у безвихідному становищі, перебуваючи в стані між життям і смертю. В їх піснях проявлялися почуття відданості ідеалам свободи, любові до рідної Батьківщини, сили незламного бойового духу, коли обставини заставляли не приховувати своїх поривів душі, бути самими собою: “Правила вчать нас, що середовище (обставини) не можуть порушити правдивого «Я»”⁴⁴.

Очевидці стверджують, що емоційна складова повстанських пісень значно вища в порівнянні з аналогічними піснями періоду Визвольних змагань 1918–1921 рр. У їх змісті вкладено більше ідей мужності, відваги, героїзму, віри в кінцеву перемогу української незалежності⁴⁵.

Повстанська пісня більше, ніж твори інших жанрів, увібрала в себе й образно викристалізувала найкращі національні традиції українців. Цей неоціненний скарб пройшов найважчі випробування. Тисячі його творців, носіїв і популяризаторів десятиріччями страждали в тюрмах і таборах, гинули, але духовно залишалися незламними. Такого переслідування “не зазнав жоден інший жанрово-тематичний пласт української патріотичної пісенності”⁴⁶.

Повстанські пісні та їх неповторна музична резистанція увібрали в себе найкращі національні та культурні світоглядні елементи й витворили цілу низку унікальних мистецьких образів героїки борців УПА. Фактично в цих піснях вимальовувалися майбутні обриси вільної, незалежної, Соборної, від Карпат до Донбасу, Української Держави, за яку боролися прикарпатські повстанці впродовж повоєнного десятиліття.

1. Дем’ян Г. Українські повстанські пісні 1940–2000-х років (історико-фольклористичне дослідження) / Г. Дем’ян. – Львів ; К. : Галицька Видавнича Спілка, К. : Українська Видавнича Спілка, 2003. – С. 5.

2. Там само.

3. Там само. – С. 233.

4. Пісні УПА. – Торонто ; Львів : Вид-во Літопис УПА, 1946–1947. – 554 с.

5. Галузевий Державний архів Служби безпеки України (ГДА СБ України), ф. 13 (колекція друкованих видань), оп. 6, спр. 376 (у 88 т.), т. 27, арк. 476.
6. Дем'ян Г. Назв. праця. – С. 233.
7. Там само. – С. 4.
8. ГДАСБ України, ф. 13 (колекція друкованих видань), оп. 6, спр. 376 (у 88 т.), т. 27, арк. 474.
9. Дем'ян Г. Назв. праця. – С. 18.
10. ГДАСБ України, ф. 13 (колекція друкованих видань), оп. 6, спр. 376 (у 88 т.), т. 27, арк. 475.
11. Там само, арк. 474.
12. Дем'ян Г. Назв. праця. – С. 464.
13. Там само. – С. 467.
14. ГДАСБ України, ф. 13 (колекція друкованих видань), оп. 6, спр. 376 (у 88 т.), т. 27, арк. 474.
15. Дем'ян Г. Назв. праця. – С. 20.
16. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті : документи і матеріали. – Івано-Франківськ, 2010. – Т. 2, кн. 2. – С. 261.
17. Там само. – С. 163.
18. Там само. – С. 136.
19. Там само. – Кн. 3. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 131.
20. Библия. – М., 1988. – С. 1494.
21. Дем'ян Г. Назв. праця. – С. 451–452.
22. Там само. – С. 452.
23. ГДАСБ України, ф. 13, оп. 6, спр. 376, т. 12, арк. 486.
24. Дем'ян Г. Назв. праця. – С. 170.
25. ГДАСБ України, ф. 13, оп. 6, спр. 376, т. 12, арк. 488.
26. Дем'ян Г. Назв. праця. – С. 258.
27. ГДАСБ України, ф. 13, оп. 6, спр. 376, т. 12, арк. 491.
28. Дем'ян Г. Назв. праця. – С. 454.
29. Там само. – С. 107.
30. ГДАСБ України, ф. 13, оп. 6, спр. 376, т. 12, арк. 492.
31. Там само, арк. 494.
32. Там само, арк. 497.
33. Там само, арк. 498.
34. Magazin istoric. – București, 1991. – Iunie. – P. 32.
35. ГДАСБ України, ф. 13, оп. 6, спр. 376, т. 12, арк. 499.
36. Там само, арк. 451.
37. Там само, арк. 453.
38. Там само, арк. 455.
39. Там само, арк. 457.
40. Там само, арк. 458.
41. Дем'ян Г. Назв. праця. – С. 266.
42. Там само.
43. Там само.
44. ГДАСБ України, ф. 13, оп. 6, спр. 376, т. 12, арк. 478.
45. Борці за волю України. Співанки з нотами. – Львів : Меморіал, 1992. – С. 15.
46. Дем'ян Г. Назв. праця. – С. 469.

В этой статье рассматривается роль музыки в жизни украинских повстанцев на Прикарпатье на протяжении середины 1940-х – начала 1950-х годов. Особенное внимание обращено на значение музыкального исполнительства в национально-освободительной борьбе украинского народа.

Ключевые слова: повстанцы, национальный фактор, исполнительское искусство.

In this topic role of music in the life of Ukrainian Insurgent Army during mid 40s – early 50s is considered. Much attention is paid to the circumstance, place and importance of musical performance in the national environment of Ukrainian society of those times.

Keywords: rebels (insurgents), national factor, performing art.

“Націоналісти”

Чуєш, сурми грають,
Юнаків скликають,
У ряди вставляють –
Буде бій кривавий, гей!

Приспів:

Націоналісти, раз-два!
Молоді орлята,
Хлопці, хлопці-соколята.
Не сумуй, родинно,
Не тужи, дівчино.
Кличе Україна –
Наша Батьківщина, гей!

Україна-мати
Кличе нас повстати,
Одноставно встати,
В бою погуляти, гей!
Не зганьбимо роду
Нашого народу,
Хоч в вогонь, хоч в воду
Підем за свободу, гей!
За нашу державу,
За честь і за славу
Знищимо криваву
Москву і Варшаву, гей!

“Нас питають, якого ми роду”

“Нас питають, якого ми роду
І для кого торуєм шляхи
Та ж то ми на вратах Царгороду
Залишили залізні щити.
Та ж то наша долоня шершава
Так стискала залізо меча,
Що дрижала зухвала Варшава
І султан мимоволі мовчав.
Ми вводили в Москву Сигізмунда,
Під Полтаву варязькою рать,
Ми карали Росію за Суздаль,
За Базар ми ще будем карать.
Нас далеко у світі всі знали,
Пам’ятали полеглих ми кров
Ми загарбників люто карали
І карати устанемо знов.
Ми не скажемо: Досить вже, досить,
Не почуєте наших плачів.
Ще будуть наші пальці тримати
Ці насичені кров’ю мечі.
І стоїть пограбована хата,
Та в руїнах лежить Батури...
Плаче, тужить знедолена мати
І забутий всіма Чигирин.
Переможемо, знищимо ката,
А не вийдемо в безвісти чужин!
Ми йдемо своїм визвольним шляхом,
Нас єднає великий наш чин.
Стане степ українцеві братом
І повстане новий Батурин.

Додаток 3

“Із гір Карпат несеться гомін волі”

Із гір Карпат несеться гомін волі,
 Із гір Карпат несеться волі зов,
 Там синьо-жовті лопотять прапори,
 Там вже заграла українська кров.
 Там борами мандрують сіроманці,
 На плечах кріс, граната у руках, –
 Це України вірнії повстанці
 Виконують провідника наказ.
 Бандера шлях до волі нам покаже,
 З його наказу ми йдемо у бій,
 Ми розіб'єм, розгромим кодро враже,
 Запалимо визвольний буревій.
 Гей, рідний брате заходу і сходу,
 Єднайсь в один ударний моноліт,
 Ми Україні вибором свободу,
 Загарбницький повалимо ми світ.
 Батьківщино, о люба наша мати,
 Ми знищимо ката, волю принесем,
 І заgrimлять могутнії гармати,
 Вітаючи тебе з воскресним днем.

Додаток 4

“Комарик”

“Ой, що ж то за шум учинився?
 Що Комарик до повстанців зголосився.
 Зголосився Комар до повстанців.
 Щоб кусати москалів-голодранців.
 Щоб кусати москалів, ще й німоту.
 Щоб не було на Україні голоти.
 Примістився Комар на дубочку.
 Закріпив скоростріл на листочку.
 Та зірвалася на раз шура-бура.
 Вона того Комарика з дуба здула.
 І упав наш Комар на помості.
 Поламав москалям ребра й кості.
 Поховали москалів не по-людськи,
 Видно руки, видно ноги, видно пупці.
 Поховали москаля як собаку,
 Видно руки, видно ноги, видно сраку.
 Поховали москаля край дороги,
 Видно руки, видно ноги, видно роги.
 Поховали москаля у куфайці,
 Видно руки, видно ноги, видно пальці.

Додаток 5

“Люба матусю”

Люба матусю, моя єдина,
 До тебе лину як ніч так день,
 Я тебе бачу в своїй уяві
 І голос чую твоїх пісень.
 Як ти співала, люба матусю,
 Все пригортала м'я до грудей,
 Не одну нічку ти недоспала,
 Я сон зганяла з твоїх очей.
 Як я згадаю ті дні на волі –
 Буйную косу чесала ти,
 Тепер у тюрмі зранку до ночі
 Буйную косу чешуть кати.

А моє тіло, сине та пухле,
З ранку до ночі нагайка рве.
Не плач, матусю, моя єдина,
Бо твоя доня вже тут умре.
І у віночку м'я не зобачиш,
Дружби до шлюбу не поведуть.
Кати прокляті мене домучать,
В яму без трумни м'я покладуть.
А ти могили мої не знайдеш,
Вінку з барвінку не покладеш
Не плач, матусю, моя єдина,
Бо свої доні вже не знайдеш.
Не плач, матусю, моя єдина,
Бо я вмираю за нарід свій.
І за нікого я не призналась,
Хоч вимагав це проклятий змії.

Додаток 6

“Останній привіт тобі, мила”

Останній привіт тобі, мила,
З-за ґрат, з-за решітки я шлю,
Бо завтра-позавтра, дівчино моя,
Ти знаєш, на що я тут жду.
Розвіялись мрії-кохання,
Хоч може, хоч може, не всі.
Чи тямиш слова ці останні,
Вкраїно, – життя лиш тобі!
Ти підеш в далекі табори,
Хоч важко там буде тобі,
Та щезнуть дні горя, не долі –
Ти вернешся знов до сім'ї.
А я тут з друзями останусь
На сторожі рідних гробів
І духом вітатиму волю,
Що прийде на вістрях мечів.
А як же народ відсвяткує
Всенародне свято весни,
Тоді, моя мила, молитвою
Про душу мою спом'яни.
Прохання ще маю до тебе:
Як мати моя ще жива,
То скажеш, дівчино, від мене
Ще тії останні слова.
“Я, мамо, під кнутами ката
Своєї душі не зламав,
Як стали судити прокляті,
Пощади, життя не благав.
Спокійно я ждав тої хвилі,
Коли на розстріл поведуть.
Ах, мамо, це все для України,
Не тям мені, біль цей забудь!”

Додаток 7

“Партизанська колискова”

За вікном метелиця, сріблястий туман,
Стежка полем стелиться в ліс до партизан.
Чуєш, крики півнячі, спи, моя мала,
Батько твій опівночі прийде до села.
Стежкою неблизькою прийде він на мить,
Мовчки над колискою сяде відпочить.

Яром і долиною чути волі клич,
 Процвітала калиною партизанська ніч.
 За вікном метелиця, сріблястий туман,
 Стежка полем стелиться в ліс до партизан.
 Стежка полем стелиться в ліс до партизан,
 Зоряна хурделиця, сріблястий туман.

Додаток 8

“Сумні свята”

Сего року сумні свята –
 Коновальця кров пролята.
 Встань, Хмельницький, встань, Богдане,
 Повставайте всі гетьмани!
 А ви, хлопці молодії,
 Куйте кулі сталевії.
 Куйте кулі, накувайте,
 Україні волю дайте!
 Встань, Тарасе, пробудися!
 На свій нарід подивися!
 Як він важко тут бідує
 І по тюрмах голодує.
 Встань, Тарасе, встань, Богдане,
 Повставайте всі гетьмани!
 Най воскресне тая слава,
 Що в степу шістсот літ спала.
 Нехай лютий ворог знає:
 Україна воскресає!

Додаток 9

“Тужно грала чудовая скрипка”

Тужно грала чудовая скрипка,
 Сумно звуки в далечинь неслись,
 Бідне серце у грудях боліло,
 Тільки сльози котилися вниз.
 Розлучалась закохана пара,
 Бо на неї прийшла вже пора
 “Будь здорова, дівчино кохана,
 У повстанці відходжу вже я”.
 І гукнула далеко гармата,
 А на стійці із крісом стрілець
 Згадав вечір чудовий, дівчину,
 Й тії сльози, що лилися вниз.

Додаток 10

“Що за військо іде?..”

Що за військо іде? Що за пісня гуде?
 Що за прапор на вітрі лопоче?
 То повстанці орли по-під гаєм ішли,
 То їх пісня за серце лоскоче.
 Не кидають квіток під їх кований крок,
 Не сплітають віночків дівчата,
 Бо їх батько – то ліс, а їх мати – то ніч,
 Україна уся – то їх хата.
 Подивіться на них, на “Орлів” молодих,
 На їх вітром обпалені лица
 Усміхаються нам, та страшні ворогам,
 А в очах їх відвага іскриться.
 Десь далеко рідня дожидає щодня,
 І чекає дівчина русява
 Нам дорожчий той дім, що потрібен усім –
 Українська Соборна Держава.

Додаток 11

“Засинає Чорний ліс...”

Засинає Чорний ліс, сонечко вже сіло,
 Тихо-тихо навкруги, спить Україна мила.
 Не щєбече соловей у вишневім гаю,
 Там дівчина край води сльози утирає.
 А дівчиноньку оту, Україну-мати,
 Нема кому боронить, кому захищати.
 Ой, Степане, батьку наш, веди нас до бою
 За Україну рідную підем за тобою.
 Україну ми спасем і вона засяє
 В жовтім відблиску шабель і блакитнім сяйві.
 Тільки сивий, старий дід стиха щось шепоче:
 Як поборем москалів, жити ся захоче!

Додаток 12

“Сотня вовків”

Шануймося, хлопці, бо ми того варті,
 Шлях нас не трафить, коли ми разом!” –
 Так скрикнув нам сотник і першим відправив
 Пекельний дарунок, відкривши вогонь.
 Приспів:
 А скоростріл щєбече, не змовкає,
 Гранати рвуть, шматують на куски,
 Сьогодні бій останній приймає
 Криваве свято сотня “Вовків”.
 Нас обложили, мов на полюванні
 Зігнали псів, проставили кордон,
 Але ще жоден “вовк” так просто не спочив,
 Якщо він зуби кров’ю ворога не змив.
 Але ще жоден “вовк” так просто не сконав,
 Якщо він смаку крові не пізнав.

Додаток 13

“Вже весна воскресла”

Вже весна воскресла, трави зеленіють,
 Там у Закарпатті могили чорніють. (2)
 Чорніють могили, військом висипані,
 Там лежать герої, що за волю впали. (2)
 Що впали за волю, не було ріжниць
 Жінки брали коси, мужчини рушниці. (2)
 Молоді дівчата рани завивали,
 Молодих героїв в шпиталь відправляли. (2)
 Не одна жертва на Україні стала
 Слава Україні! І Героям слава! (2)

*Олег ЄГРЕШІЙ***ЦІННЕ ЕПІСТОЛЯРНЕ ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ**

XXI століття, без сумніву, – доба прагматизму. Історична наука, на наш погляд, покликана знаходитись у руслі тенденцій цієї пори, відповідати на запити часу, давати відповіді на насущні питання, що постають перед нинішнім суспільством. Зауважимо, що історія повсякденності, як окремий напрям у науці, є максимально наближеною до вирішення цих проблем, адже безпосереднім предметом її дослідження постає якраз конкретна людина в широкому її пізнавальному вимірі. З її неповторним внутрішнім світом, зовнішнім середовищем (соціаль-

ним антуражем), побутом, ціннісними характеристиками, зацікавленнями, контактами з іншими людьми, виживанням в умовах різних історичних часових відтинків.

Одразу ж постає резонне питання – способи вивчення повсякденності, різновид історичних першоджерел, які характеризують людину. Очевидно, насамперед маються на увазі періодичні видання, а також, поза всяким сумнівом, епістолярій. Адже періодика (за уважного її прочитання) дає можливість збагнути простір людського буття через уміщення статей з побутової тематики, реклами, світу торгівлі, мистецтва, політики, соціально-економічних відносин, релігії. Аналіз усього вищезазначеного дає можливість вивчати ментальність доби, дати випуклу різносторонню характеристику історичної людини.

Особливий вид першоджерел – епістолярій. Адже йдеться про “рукотворні” джерела, а не про “плід газетної верстки”. Епістолярій дає змогу “побачити досі не побачене”, адже почерк, авторські акценти, підкреслення, окремі скорочення, “архаїка висловлювань”, дубляж слів, виставлення лапок, авторські виправлення, вживання латинізмів, запозичення термінів з інших наук часом говорять про автора, його внутрішній світ глибше, аніж, власне, сам зміст листів, його тематичне навантаження.

Науковець із Луганська Г.Корольова, аналізуючи методологічні принципи дослідження повсякденного життя українського селянства, часто вживає термін “антропологізм”, який передбачає поворот у бік вивчення “мікрорівневих” об’єктів. Якщо класична наука оперує закономірностями, що знаходяться поза межами суб’єктивного сприйняття, відзначає Г.Корольова, то історія повсякденності спрямована на реконструкцію ролі особи, ґрунтується на індивідуальному досвіді й практиці. Основними векторами фундаментальної переорієнтації став перехід від структурних побудов до взаємозв’язків, від точних схем до життєвих ситуацій, від колективних норм до індивідуальних стратегій. В основі кожної мікроісторії перебуває конкретна ситуація з усіма зв’язками й діалектичними суперечностями, які її формують, що свідчить про міждисциплінарний характер означеної теми¹. На думку Г.Корольової, пошук альтернативних джерел стає необхідністю, адже офіційні архівні документи в багатьох випадках мало можуть допомогти в дослідженні мікропроцесів.

Відома українська дослідниця історії повсякденності вінничанка Ольга Коляструк відзначає репрезентативність першоджерел цього історичного напрямку. Такі першоджерела, на її думку, мають “спонтанний” характер, довільне формулювання, виразно суб’єктивне забарвлення й створені на розсуд автора. Еґо-документи (щоденники, листи, нотатки для пам’яті) створені суголосно настрою автора, відповідно до його оптики бачення подій. Міра узагальнень, припустимих екстраполяцій на підставі цих свідчень має ґрунтуватися не тільки на чисельно представницькому масиві, а й на зваженості контекстного співвідношення приватного й суспільного, одиничного й множинного².

За приватними спостереженнями й зауваженнями, як вважає О.Коляструк, не тільки індивідуально-персоналізований зріз часу, а й відбиток громадського смаку в широкому розумінні. Головне й другорядне поміняні місцями, чого в офіційних документах не допускається: “Нерідко у мимохідь кинутих висловах чи фразах можна вловити найточнішу оцінку досліджуваного, коли неочікувана фіксація випадковості віддзеркалює закономірність, а підкреслена виключність відтісняє типовість явища. Погляд пересічної людини, людини “із натовпу”, “із середовища” вихоплює із життя такі факти, які з офіційних позицій не помічаються, а тому не беруться до уваги при аналізі”³.

У листах натрапляємо на свідчення особисте, “зсередини”, найменш підвладне кон’юнктурі й диктатові ситуації, вільне від цензури. Жоден офіційний документ, з якою б акуратністю й старанністю він не складався, не відтворить справжніх переживань, настроїв, оригінальних оцінок, сумнівів чи вагань. Саме в конфіденційних документах люди фіксують свої рішення, незгоду, а іноді й потаємні гадки. У листах “проговорюється” епоха, її специфіка⁴.

Пропонований лист – маленька частинка епістолярної спадщини родини підпільного греко-католицького священика Антіна Сірецького. Листування дивом збереглося з далеких

1950-х і розповідає нащадкам про побут сім'ї священника за складних суспільно-політичних умов радянського тоталітаризму. Його родину було депортовано на Далекий Схід, у Хабаровський край, де впродовж чотирнадцяти років їм доводилося приймати виклики суворой доби.

Лист-прохання парафіян с. Молодятин, де в міжвоєнний період правив А.Сірецький, до генерального прокурора СРСР – яскраве свідчення ставлення вірян до священнослужителя, який ретельно виконував свої обов'язки, залишивши довгу пам'ять про себе й позитивні відгуки.

З метою точної регенерації (відтворення) листа ми залишаємо його автентіку, включно з авторськими “українізмами”, скороченнями, філологічними похибками та ін. Шкода, але нам не вдалося з'ясувати справжнього автора листа. Гіпотетично йдеться про родичів священника, які залишилися на Прикарпатті й від імені парафіян намагалися “замовити слово” про свого колишнього пастиря, якого, до речі, звинувачували за співпрацю з Організацією українських націоналістів.

Лист

**парафіян села Молодятин Печеніжинського району Станіславської області
Генеральному прокурору СРСР про сприяння у звільненні пароха, звинуваченого
радянськими спецслужбами у співпраці з ОУН**

Генеральному прокурору
СССР г. Москва
От парафіян с. Молодятин
р-н Печенежин – обл. Стан.

Заявление

Нам стало известно, что родственники нашего бывшего священника С.А.М. (Сірецький Антон Маркелович. – *О.Є.*) (проживающего сейчас с семьей на спецпоселении в Хабаровском крае, пос. Джонка, Нанайского р-на), направляя в феврале месяце текущего года жалобы для их освобождения у Верх. Совет СССР и Верх. Суд СССР, обратились в обл. суд и обл. прокуратуру Станисл. обл. с просьбой указать им вину и приговор указанных людей. Но им ответили, что там не имеется никаких документов, касающихся С.А.М. и его семьи. Жалобы так и направлено в Москву без указания вины и приговора, а до конца июня месяца они оставались без ответа. Только тогда родственники С.А.М. получили извещение от... заместителя прок. по спецделам Станисл. обл., что указанные жалобы (им ли?..) отброшены, так как С.А.М. ... сотрудничал с “ОУН” и в своем хозяйстве держал наемную силу...

Это извещение мы считаем самым грубым нарушением справедливости и садистической насмешкой с совсем невинно страдающих людей! Мы, как никто другой, хорошо знаем честную жизнь нашего бывшего священника С.А.М. Он никогда не был врагом людей, ни вредителем. У него не было другого занятия, только Церковь, связанная с ней работа и семья. Тяжело больной старик (1881 г. рожд.) никогда не имел никаких связей с ОУН. Мы с ним жили все время, смотрели на его жизнь. Указанное наказание это кричащая ошибка!!

Наемную силу в довоенное время у нас люди держали через каждый пятый дом. Это разрешено было законом. Это и сейчас ведь разрешено законом, так как до тех пор у нас держат наемную силу православные батюшки и государственные служащие и рабочие в селах и городах, колхозники и даже работники МВД, суда и прокуратуры. Нужно сказать, что во время войны и повоенное время С.А.М. вообще не держал наемной силы, так как не было на это средств. Эту функцию выполняла его дочь, С.М.А. (Сірецька Марія Антонівна. – *О.Є.*). Безплатной рабочей силы С.А.М. не использовал никогда. К Вашему сведению подаем еще, что при депортации С.А.М. (в марте мес. 1950 г.) разрешено взять с собой только ручную кладь, все

прочее имущество, корову, продукты, мебель и другие вещи домашнего обихода конфисковано...

Во время, когда наше Сов. Государство, стоя на вершине своего могущества, великодушно прощает своим гражданам и самые большие грехи, даже с судприговором на 10–15–20 и 25 лет, мы обращаемся к Вам с просьбой: станьте в защиту сов. закона, не дайте дальше страдать совсем невинным людям! Ведь советский закон – это не личные симпатии или антипатии, или даже личные расчеты пока неизвестных нам темных сил, подлинных вредителей государства!

Мы обращаемся к Вам не только как бывшие парафияне С.А.М, но даже, и это в первую очередь, как свидетели хорошо знающие жизнь С.А.М. и его семьи, жены С.С.В. (Сірецька Софія Володимирівна. – О.Є.), дочери М.А. и сына Л.А. (Сірецький Любомир. – О.Є.).

с. Молодятин, дня 21 IX 1956 г.

1. Корольова Г. І. Методологічні принципи дослідження повсякденного життя українського селянства у 1960–1980-х рр. / Г. Корольова // Матеріали всеукраїнської наукової конференції [“Людина в структурах повсякдення в історії України”], Луганськ, 26 листоп. 2009 р. – Луганськ, 2009. – С. 39.
2. Коляструк О. А. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності / О. Коляструк // Український історичний журнал. – 2008. – № 2. – С. 145.
3. Там само. – С. 146.
4. Там само. – С. 151.

УДК 94 (477) + 321.02

Богдан ПАСКА

ІДЕЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ В ЕСЕЇСТИЦІ ДИСИДЕНТА ВАЛЕНТИНА МОРОЗА

У статті висвітлюється націоналістичний аспект ідеології публіцистичних творів другої половини 60-х рр. ХХ ст. українського дисидента Валентина Мороза. Його ідеї були своєрідним продовженням розвитку теорії українського інтегрального націоналізму в умовах існування радянського тоталітарного режиму. Націологічні теорії В.Мороза є примордіалістськими за своєю суттю та мають багато спільного з парадигмами Д.Донцова, Ф.Ніцше й Л.Гумільова. Досліджено формування націоналістичних поглядів В.Мороза, їх характер, роль і значимість у середовищі дисидентського руху.

Ключові слова: В.Мороз, український націоналізм, дисидентський рух, “Репортаж із заповідника імені Берії”.

Український націоналізм як ідеологічна доктрина остаточно сформувався й поширився у 20–30-х рр. ХХ ст. в еміграційних колах як реакція на поразку національно-визвольних змагань українського народу 1914–1921 рр. і розчарування в ліберальних та соціалістичних ідеалах. Серед його ідеологів уваги заслуговують Д.Донцов, М.Сціборський, Ю.Вассіян, Д.Андрієвський та ін. Саме міжвоєнний період і період визвольної боротьби УПА стали часом розквіту українського націоналізму та найбільшого його поширення в народних масах. Це було викликано, у першу чергу, сприятливою міжнародною ситуацією, насамперед поширенням націоналістичних правоавторитарних режимів у більшості країн Центрально-Східної Європи. Основним тереном поширення націоналізму були західноукраїнські землі, які перебували в складі Польщі, Румунії та Чехословаччини. У другій половині ХХ ст. ситуація змінилася: усі землі сучасної України опинилися під радянським пануванням, що унеможливило легальне існування будь-яких ідеологічних течій, відмінних від офіційної, у тому числі й українського націо-

налізму. Однак у рамках опозиційного дисидентського руху й самвидаву (50–80-ті рр. ХХ ст.) традицію поширення українського націоналізму продовжила їх радикальна течія.

Найвідомішим представником інтегрального націоналізму в середовищі українського дисидентства був Валентин Якович Мороз (нар. 1936 р.), уродженець Волині (с. Холонів). Становлення його націоналістичного світогляду розпочалося ще в дитячі роки в умовах широкого розгортання національно-визвольної боротьби Української повстанської армії на західноукраїнських землях. Уже зі студентських років Мороз отримав репутацію “націоналіста” через “незручні” питання, які він ставив викладачам¹. Історик за фахом, він протягом 1963–1965 рр. займався викладацькою діяльністю в Луцькому й Івано-Франківському педінститутах і підпільно організовував збори інакодумців². Свідчення прихильності В.Мороза до ідей націоналізму можна знайти в ранній науковій спадщині, зокрема, у тезах доповідей на науково-теоретичних конференціях в Івано-Франківському педінституті в 1964–1965 рр. У цих тезах подекуди поряд із термінами “інтернаціоналізм”, “класова солідарність трудящих” зустрічаються словосполучення “національне визволення”, “соціальне та національне гноблення” тощо³.

В.Мороз на початку 60-х рр. ХХ ст. зібрав значну кількість заборонених дорадянських видань, серед яких були твори Д.Донцова та “Літопис Червоної Калини”. Значний вплив на світогляд В.Мороза справила брошура головного теоретика українського інтегрального націоналізму Д.Донцова “Поетка українського Рісорджименто”, присвячена націоналістичним ідеям у поезії Лесі Українки. Цей вплив став чи не вирішальним у формуванні поглядів дисидента, про що свідчать його подальша творчість і спогади дружини Раїси Мороз. У своїй книзі “Проти вітру” вона зазначає: “...Валентин захопився Донцовим, і це мало далекосяжні наслідки...”⁴. І справді, в есеїстиці В.Мороза чітко прослідковується вплив інтегрального націоналізму донцовського зразка.

Основні націоналістичні ідеї В.Мороза викладені в його знаменитих есеях, написаних під час першого ув’язнення (1965–1969 рр.) і в короткий період перебування дисидента на волі (1969–1970 рр.). Есеї “Репортаж із заповідника імені Берії”, “Серед снігів”, “Хроніка опору” та “Мойсей і Датан” справили значний вплив на українських інакодумців та вважаються одним із найбільших досягнень українського самвидаву. Зокрема, твори автора впорядковували й видавали в самвидаві І.Гель, члени Українського національно-визвольного фронту в Самборі З.Попадюк і Я.Микитко⁵. Високо оцінювали спадщину Мороза В.Чорновіл, Н.Строката-Караванська та ін.

Погляди В.Мороза надзвичайно близькі до трактувань Д.Донцова, хоч дисидент був лише фрагментарно знайомий із творчою спадщиною останнього. В одній із лекцій, прочитаних В.Морозом в еміграційний період його діяльності (80-ті рр. ХХ ст.), дисидент зауважив, що опрацював твір Д.Донцова “Два патріотизми” уже після написання своїх есеїв: “...Я зі здивуванням побачив, що не тільки загальну ідею, але навіть аргументацію я повністю повторив, хоч не знав про цю працю”⁶. Фактично В.Мороз був продовжувачем інтегрально-націоналістичної традиції оунівського зразка в реаліях радянської України другої половини ХХ ст.

Можна провести чітку межу між першим есеєм Мороза “Репортаж...”, написаному ще в ув’язненні, і наступними трьома (“Серед снігів”, “Хроніка опору” та “Мойсей і Датан”), які побачили світ у самвидаві в період між двома ув’язненнями дисидента (1970 р.). “Репортаж...” за своєю формою був відкритим листом до депутатів ВР УРСР, його стиль політв’язень ще намагався втиснути в рамки загальноприйнятих у радянському суспільстві правил. А останні три есеї були настільки радикальними, що стали справжнім викликом тоталітарній системі. Саме тут націоналістичні позиції Мороза проявилися особливо яскраво, аж до відстоювання терміна “націоналізм”⁷.

У “Репортажі із заповідника імені Берії” В.Мороз робить значний акцент на тезі про цінність кожної індивідуальної людської свідомості, творчої діяльності кожного індивіда в житті суспільства. Історію дисидент бачив як суцільний прогрес, пов’язаний саме з розвитком творчої особистості. Зважаючи на закон діалектичного заперечення, прогресивний рух у суспільстві можливий лише як відхід від існуючих порядків. У традиціях радянського режиму сталінської та постсталінської доби, який сприяв консервативним тенденціям і закріпленню існуючих порядків, Мороз бачив тенденції до гальмування, припинення прогресу. Оскільки

причини всіх суспільних змін публіцист убачав у неповторності людського індивіда, лише так автор пояснював і розумів репресії та заходи радянського режиму, спрямовані на стандартизацію особистості, формування типу “людини-гвинтика”. Дисидент обґрунтовував необхідність інакодумства в будь-якому суспільстві, адже “коли людина стає інакомислячою, вона не руйнує суспільну норму, а навпаки – робить її повнокровнішою”⁸. Ці висновки В.Мороза переkliкаються з однією з ключових тез українського націоналізму 20–30-х рр. ХХ ст. про те, що головну роль у формуванні нації відіграє творча людина. Один із порвідних ідеологів українського націоналізму цього періоду Ю.Вассіян писав, що весь смисл національного існування полягає не в ліквідації індивідуального начала, а в “гармонії найбільшого числа творчих волю”⁹.

Цікаво, що в “Репортажі...” В.Мороз не критикує глибинні основи радянської тоталітарної системи, обмежуючись поясненням більшості проблем радянського суспільства пережитками сталінських часів. В антилюдських злочинах радянської системи дисидент звинувачує репресивний апарат, кадри якого були сформовані в сталінську епоху. Він закликає владу позбутися подібних пережитків, які дискредитують її в очах міжнародної спільноти¹⁰.

У наступному есеї “Хроніка опору” В.Мороз акцентує свою увагу на важливості культурної складової для нормального функціонування нації. Публіцист вважає, що “високі культурні досягнення можливі тільки при неперервності традицій”, які є запорукою збереження культурних і духовних основ суспільства. Він усвідомлює національну ідентичність феноменом психологічним, пов’язаним з інстинктом самозбереження нації, який є головною підвалиною опору проти денационалізаторських зусиль окупантів. Як приклад такого збереження традицій і духовності Мороз наводить народні звичаї гуцульського села Космач на Прикарпатті: “І от повернувся космачанин з Сибіру. Повернувся гуцулом. Пройшовши усі дев’ять кругів пекла, він не став люмпеном без традицій. Він співає ті ж самі співанки, малює ті ж самі писанки, він не забув жодного весільного обряду...”¹¹

Дуже важливим моментом, на якому акцентує свою увагу публіцист, є досить значна роль релігійного фактора в національних процесах. В есеї наголошується на важливості церкви в процесах збереження традиційних цінностей у суспільстві, у тому числі й національних. Дисидент відзначає виняткову роль греко-католицької церкви в процесах формування української нації на західноукраїнських землях, українсько-польському розмежуванні, указує на особливу роль священників у селах Галичини. В.Мороз ставить знак рівності між церквою і нацією, церквою й духовністю, вважаючи націю вищим проявом людської духовності¹².

Автор вважав сучасне йому українське суспільство радянського зразка продуктом цілеспрямованої асиміляції з боку режиму, який фактично стояв на позиціях великоросійського шовінізму. На його думку, асиміляція у ХХ ст. є процесом, пов’язаним із руйнуванням традиційних суспільних структур, “це тонка хімічна реакція, в результаті якої з нації видаляють отой цемент, скріплюючий елемент, завдяки якому вона тримається в купі як нація”¹³. Таким елементом у першу чергу є культурна сфера. Мороз ставив в один ряд явища зневаги до освіти в російському суспільстві (“напівосвіта”) і нівелювання культурних особливостей різних народів в американському “плавильному котлі”, які сприяють процесам денационалізації. Також публіцист піддає різкій критиці та вважає марними намагання радянського режиму штучно створювати культурні елементи й намагатися запровадити їх у широкий побут (зокрема, щедрівки з елементами радянської ідеології).

Памфлет “Мойсей і Датан” є відповіддю на статтю білоруської поетеси Є.Лось “Безсила лють осліплює. Відповідь радіобрехунам із Мюнхена” у “Літературній газеті” (№ 36, 1969 р.). В.Мороз відкрито доводить нелогічність і наукову неспроможність радянських ідеологічних кліше “дружба народів”, “національна гордість радянського патріота”, “радянський народ”. Автор різко засуджує феномен почуття національної вторинності неросійських народів СРСР і насадження комплексу їх національної неповноцінності перед росіянами, викриваючи великоросійську шовіністичну політику радянської влади. Автор робить особливий наголос на понятті національної окремішності, яке вважає основним фактором повнокровного існування будь-якої нації. Дисидент пише: “... якщо у білоруса розвивається почуття білоруської окремішності..., тоді білоруський національний патріотизм... стане патріотизмом обласним, а на звільнене місце втиснеться російський національний патріотизм”¹⁴.

В.Мороз наголошує на первинності забезпечення національних, культурних та духовних потреб нації перед її економічним багатством і добробутом, вступаючи в різку полеміку з марксистською матеріалістичною філософією. Водночас чітко проявляється його крайня примордіалістична позиція щодо питання походження та існування націй. Автор вважав, що стан пасивності українців і білорусів щодо захисту своїх національних прав був досягнутий унаслідок цілеспрямованої русифікаторської політики, яка тривала довгі століття, періодичного знищення національної еліти, заборони вільного функціонування національної мови. У результаті в українському та білоруському суспільствах було усунуто “інстинкт національного самозбереження” перед русифікаторством. А в радянському тоталітарному суспільстві, завдяки масовим репресіям і застосуванню терору, було сформовано ефективний механізм поширення серед білорусів та українців почуття національної вторинності перед панівною російською культурою¹⁵.

У цьому есеї В.Мороз різко виступив проти радянської тези доби застою про “злиття націй” і формування єдиного радянського народу. Він вважав позитивним явищем існування численного різноманіття націй у світі, стверджуючи домінуючу роль нації в пізнанні людиною істини: “Істина – національна. Тобто вона одна для всіх, але з мільйоном граней. І до кожної нації повернута однією, неповторною гранню. Місія нації – знайти свою грань, ту грань, яку ніхто, крім неї, не знайде, і цим збагатити людство”. Також дисидент наголошував на пріоритетності національного розуміння загальнолюдських цінностей, які, на його думку, є менш вартисними, ніж національні¹⁶.

Стаття Валентина Мороза “Серед снігів” є реакцією на покаяльну заяву одного з найпомітніших українських дисидентів Івана Дзюби, автора відомої праці “Інтернаціоналізм чи русифікація?” Засуджуючи цей учинок Дзюби, Мороз робить особливий акцент на понятті “одержимість”. Це поняття в трактуванні Мороза набуває ознак фанатизму та посиленої емоційності у ставленні до “істини” та є обов’язковою рисою характеру прогресивних національних лідерів, здатних на самопожертву заради ідеї. Як писав автор, одержимість – “це не художність. І не науковість. І навіть не публіцистичність. Одержимість – це зовсім окрема субстанція, необхідний порядок з іншими компонент для повноцінного духовного життя... Можна мати великі духовні скарби – але їх просто не помітять, коли не візьметься за них одержима людина і не розтопить їх в горнилі своєї одержимості”¹⁷.

Поняття “одержимості” має схожі аналоги в теорії надлюдини Ф.Ніцше та концепції пасіонарності Л.Гумільова. Зокрема, як вважає дослідник Знаменський, “...в сверхчеловеке Ницше созерцал благородное влечение могучего творческого духа, в котором все высшие свойства человеческой природы получают полное развитие,... созерцал красоту существа, всегда готового раздать всякому дары своего безмерно богатого духа”¹⁸. За теорією Гумільова, у формуванні етносів визначальну роль відіграють особи, наділені пасіонарністю: “Деяния, продиктованные пассионарностью, легко отличимы от обыденных поступков, совершаемых вследствие наличия общечеловеческого инстинкта самосохранения... Для пассионариев же характерно посвящение себя той или иной цели, преследуемой иной раз на протяжении всей жизни”¹⁹. Схожості з твердженням В.Мороза про “одержимість” важко не помітити.

За Морозом, основною місією “одержимих людей” є подача яскравого власного прикладу боротьби за національну ідею та пробудження національних почуттів в інших людей. Публіцист заявляє, що звичайної любові до Батьківщини мало, потрібна активна боротьба за національні ідеали. Тому покаяння Дзюби, який, на думку Мороза, володів почуттям одержимості та зміг стати лідером українського шістдесятництва, піддається в цьому есеї різкій критиці²⁰.

Отже, у націоналістичній концепції Валентина Мороза можна виділити ряд ключових тверджень:

- “нація – це синтез усього духовного, чим володіє людина”, вона є абсолютною необхідністю; крізь її призму відбувається встановлення людських цінностей;
- середовищем формування нації є культура, яка одночасно є полем боротьби проти асиміляцій;

– обстоювання чистоти національного ідеалу та відмова від будь-якого прагматичного пристосування до існуючих умов при відсутності шовінізму, закликів до агресії та національного вивищення;

– культ сильної, героїчної, здатної на самопожертву, “одержимої” особистості, яка підноситься над буденними справами та є відповідальною за буття нації.

Націоналістичні ідеї В.Мороза були значною загрозою для монополії радянського режиму в ідеологічній сфері. Критика політики уряду СРСР у національній сфері та певна реанімація ідей українського націоналізму стали небезпечними для тоталітарного режиму. Свідченням цього стало кримінальне переслідування дисидента. На початку 1968 р., коли В.Мороз відбував свій перший термін, йому пред’явили звинувачення за статтею 62 КК УРСР (ч. 2) за написання “Репортажу...” Для максимального обмеження його контактів із зовнішнім світом інакодумця було фактично ізольовано в київському слідчому ізоляторі. Щоправда, у березні 1969 р. слідство у справі “Репортажу...” було припинене через відсутність доказів²¹.

Після відносно недовгого перебування на волі 1 червня 1969 р. В.Мороза було вдруге заарештовано. Через кілька днів йому було пред’явлено звинувачення за статтею 62, ч. 2 КК УРСР “за агітацію або пропаганду, проваджену з метою підриву чи ослаблення радянської влади”, що передбачала покарання у вигляді ув’язнення терміном від 3 до 10 років у колонії особливого режиму. Автору інкримінували авторство есеїв “Хроніка опору”, “Серед снігів”, “Мойсей і Датан” та гуморески “Я бачив Магомета”, які кваліфікувались як антирадянські. Також КДБ скасував власну постанову про закриття справи про звинувачення Мороза в написанні “Репортажу із заповідника імені Берії” (квітень 1969 р.). У ході закритого судового процесу в Івано-Франківську 17–18 листопада 1970 р. В.Мороза було визнано винним у написанні й розповсюдженні антирадянських творів (есеї “Репортаж із заповідника імені Берії”, “Серед снігів”, “Хроніка опору”, “Мойсей і Датан”) та засуджено за частиною 2 статті 62 КК УРСР до 6 років спецтюрми, 3 років таборів суворого режиму і 5 років заслання²². Таке покарання навіть в умовах радянського режиму доби “застою” було надзвичайно суворим.

Публіцистика та ідеї В.Мороза, попри досить значну роль в антитоталітарному русі, викликали неоднозначну реакцію серед інакодумців, більшість з яких скептично ставилися до інтегрального націоналізму в усіх його проявах. Попри публіцистичний талант автора й очевидний український патріотизм читачів відштовхували його надмірна фанатичність, менторство та суб’єктивність оцінок. Натомість ідеї дисидента були з ентузіазмом сприйняті в середовищі української еміграції, де впродовж довгого часу В.Мороза вважали лідером українського дисидентства.

Інтелектуальна та публіцистична діяльність В.Мороза в 60-х рр. ХХ ст. відіграла значну роль у розвитку ідеї українського націоналізму та патріотизму, ставши чи не єдиним помітним спалахом інтегрального націоналізму в середовищі українського дисидентського руху.

1. Мороз Р. Проти вітру. Спогади дружини українського політ’язня / Р. Мороз. – Львів : Свічадо, 2005. – С. 48.

2. Там само. – С. 49–51.

3. Мороз В. Луцький процес 1934 р. / В. Мороз // Тези доповідей науково-теоретичної конференції кафедр інституту, присвяченій воз’єднанню західноукраїнських земель в єдиній Українській радянській державі 27–28 груд. 1964 р. / Івано-Франків. держ. пед. ін-т. – Івано-Франківськ, 1964. – С. 16–19; Мороз В. Солідарність українських і польських трудящих в боротьбі з фашизмом в Іспанії (1936–1939 рр.) / В. Мороз // Тези доповідей звітної науково-теоретичної конференції кафедр інституту, 26–27 черв. 1965 р. / Івано-Франків. держ. пед. ін-т. – Івано-Франківськ, 1965. – С. 19–21.

4. Мороз Р. Проти вітру. Спогади дружини українського політ’язня / Р. Мороз. – Львів : Свічадо, 2005. – С. 48–53.

5. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х – початок 1990-х років / А. Русначенко. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – С. 178, 198.

6. Мороз В. Лекції з історії України / В. Мороз. – Торонто : Anabasis Magazine, 1982. – С. 18.

7. Обертас О. Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-ті – початок 1970-х років) / О. Обертас. – К. : Смолоскип, 2010. – С. 136.

8. Бумеранг. Твори Валентина Мороза. – Балтимор : Смолоскип, 1998. – С. 36.

9. Юлиан Вассиан : история, историософия, историческая память [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http:// www. century/ postun.com/ culture-art-hystory/](http://www.century/postun.com/culture-art-hystory/).
10. Бумеранг. Твори Валентина Мороза. – Балтимор : Смолоскип, 1998. – С. 66–69.
11. Там само. – С. 103–106.
12. Там само. – С. 107–110.
13. Там само. – С. 115.
14. Мороз В. Мойсей і Датан / В. Мороз. – Торонто ; Балтимор : Смолоскип, 1978. – С. 17.
15. Там само. – С. 31–32.
16. Там само. – С. 40.
17. Бумеранг. Твори Валентина Мороза. – Балтимор : Смолоскип, 1998. – С. 74.
18. Знаменский С. П. “Сверхчеловек” Ницше [Электронный ресурс] / С. П. Знаменский. – Режим доступа : [http :// www.nietzsche.ru/look/century/ znamenensky/](http://www.nietzsche.ru/look/century/znamenensky/).
19. Гумилев Л. Этногенез и биосфера Земли [Электронный ресурс] / Л. Гумилев. – Режим доступа : [http :// www. gumilevica.kulichki.nrt/EBE/ index.html/](http://www.gumilevica.kulichki.nrt/EBE/index.html/).
20. Бумеранг. Твори Валентина Мороза. – Балтимор : Смолоскип, 1998. – С. 71–97.
21. Мороз Р. Проти вітру. Спогади дружини українського політв'язня / Р. Мороз. – Львів : Свічадо, 2005. – С. 89–91.
22. Рапп І. Мороз Валентин Якович [Електронний ресурс] / І. Рапп. – Режим доступу : [http:// www. archive.khpg.org/index.php ?id=1113917542](http://www.archive.khpg.org/index.php?id=1113917542).

В статтє освещается националистический аспект идеологии публицистических сочинений второй половины 60-х гг. XX в. украинского диссидента Валентина Мороза. Его идеи были своеобразным продолжением развития теории украинского интегрального национализма в условиях советского тоталитарного режима. Нациологические теории В.Мороза являются примордиалистскими в своей сущности и имеют много общего с парадигмами Д.Донцова, Ф. Ницше и Л. Гумилева. Исследовано формирование националистических взглядов В.Мороза, их характер, роль и значимость в среде диссидентского движения.

Ключевые слова: В.Мороз, украинский национализм, диссидентское движение, “Репортаж из заповедника имени Берии”.

The article deals with the nationalist aspect of the ideology of the Ukrainian dissident Valentyn Moroz publicist works of the second half of the 60-ies of the XX century. His ideas were a kind of continuation of the development of the Ukrainian integral nationalism theory in the conditions of the Soviet totalitarianism. The nation-logical theories of V.Moroz are essentially the prymordialistic and have many similarities with the paradigms of D.Dontsov, F.Nietzsche and L.Gumilyev. Formation of the nationalist views of V.Moroz, their nature, role and importance among the dissident movement are investigated.

Keywords: V.Moroz, Ukrainian nationalism, the dissident movement, “Report from the Reserve named after Beriya”.

УДК 94(477.86): 355.11

Володимир ФЕДОРАК

УПА В ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ПАМ'ЯТКАХ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ

У статті розкриваються історичні передумови та процес організації мережі музейно-туристичних комплексів, створених для формування національної системи краєзнавчих маршрутів з метою широкого висвітлення трагічної історії націоналістичного руху Опору репрезентованої діяльністю УПА на Прикарпатті.

Ключові слова: ОУН й УПА, національно-визвольна боротьба, історико-меморіальний комплекс, туристичні маршрути.

Характерною рисою сучасної Івано-Франківщини є спроба відтворити свій культурний поступ в історико-культурних пам'ятках особливо переломних моментів історії, свідченням чого є активна музеєфікація та розробка туристичних маршрутів у нашому краї пов'язаних із визвольним рухом середини минулого століття.

Проблема історичної ролі ОУН (Організація українських націоналістів) і її дітища – УПА (Українська повстанська армія), подекуди спотворена до невпізнання, перебуває в центрі жорстокої полеміки між різними політичними силами сучасної України, свідомо перетворюється в джерело напруги та дестабілізації в суспільстві. Як правило, про ці структури говорять або з неприхованим пафосом, або з неприхованою ненавистю. Через таку контраверсійність оцінок і є актуальним наше дослідження.

Вагомий внесок в аналіз історико-культурної спадщини періоду визвольних змагань на Прикарпатті зробили такі науковці, як С.Кузик [3], М.Кугутяк [5] та інші.

Мета дослідження полягає в комплексному історико-культурному вивченні спадщини періоду визвольних змагань середини ХХ ст. на Прикарпатті.

Відповідно до мети, ставимо перед собою розв'язання таких завдань:

- проаналізувати експозиційне наповнення музеїв, присвячених лідерам ОУНівського підпілля на Прикарпатті;
- з'ясувати можливість залучення історико-культурних складових до туристично-екскурсійної діяльності на Івано-Франківщині.

Збереження та класифікація історико-культурної спадщини на Прикарпатті періоду визвольних змагань ОУН й УПА в роки Другої світової війни є важливими передусім для збереження історичної пам'яті, адже в цей період, без перебільшення можна стверджувати, було сформовано підґрунтя нинішньої незалежності.

Треба сказати, що населення Прикарпаття з початком війни опинилося “між двох вогнів”, як слушно зазначає український дослідник М.Кугутяк. ОУН була єдиною організацією, яка чинила збройний опір як політиці радянзації, так і нацистським загарбникам. Із цього випливає складність історичних оцінок її діяльності й важливість збереження матеріальних артефактів, пов'язаних з її історією [5, с.310].

Майже дванадцятирічна історія УПА (1942–1954) залишила багатий документальний слід у вітчизняній науці, і це сприяє інтенсифікації процесу збереження численної культурної спадщини, пов'язаної із цим складним історичним періодом, у тому числі й на Прикарпатті. Нині в складі Національного архівного фонду України перебуває значна кількість документів, що різнобічно відображають цей історичний феномен збройної боротьби українського народу за свою незалежність у конкретних історичних умовах Другої світової війни. Зокрема, це документи власне ОУН та УПА щодо створення й діяльності збройної української сили: організаційно-розпорядчі матеріали, політично-пропагандистські документи осередків ОУН, поточне діловодство та листування відділів УПА.

Проблема культурологічних аспектів збереження історичної спадщини УПА має велику кількість теоретико-концептуальних трактувань, тому існує необхідність формулювання сучасних комплексних теоретичних підходів щодо управління проектами повернення та збереження культурних цінностей. Це зумовлено тим, що період визвольних змагань є часом військових дій на території України, історичне трактування наслідків яких неоднозначне.

Важливим у контексті об'єктивної історичної оцінки визвольних змагань періоду Другої світової війни є створення музеїв як осередків збереження історичної пам'яті народу, передусім про трагедії військового часу. На нашу думку, безпосереднім поштовхом до початку підпільної боротьби проти радянських окупантів стали розстріли радянською владою політичних в'язнів в урочищі Дем'янів лаз неподалік Івано-Франківська. Слід відзначити, що процес відновлення історичної пам'яті та реабілітації жертв комуністичного терору розпочався 21 вересня 1989 р., коли розкопки з метою перепоховання жертв політичних репресій розпочали члени культурно-наукового товариства “Рух” та історико-культурного товариства “Меморіал”. Володіючи певним документальним багажем, унаслідок скрупульозної роботи активістів, удалося встановити особи деякого із закатованих за знайденими в могилах документами, протоколами обшуків, копіями вироків, а також уцілілими особистими речами. 28 жовтня 1989 р. відбулося

перепоховання жертв сталінських репресій, безпосереднім керівником якого був народний депутат України Р.Круцик. У 1998 р. недалеко від поховань відкрили меморіальний комплекс “Дем’янів лаз”, а у 2009 р. безпосередньо в каплиці відкрито Музей жертв комуністичних репресій. Важливість таких кроків викликана тим, що, завдяки численним екскурсіям у Меморіальний комплекс учнів і студентів міста й області, зберігається пам’ять про трагедію народу, що дає підстави для її неповторення в майбутньому [4, с.86].

Важливим етапом у процесі збереження історичних пам’яток було відкриття в 1997 р. в Івано-Франківську одного з перших в Україні державних музеїв визвольних змагань. Ініціаторами його створення стали вже згадане обласне товариство “Меморіал ім. В.Стуса” та Івано-Франківська обласна рада. У формуванні фондів музею, їх поповненні, а також створенні потужного бібліотечного фонду посильну участь узяли представники української діаспори та рядові члени “Меморіалу”. Основою музейного фонду стали оригінальні листівки, брошури, журнали ОУН та УПА, а також предмети й документи, знайдені під час розкопок у Дем’яновому лазі. Одна з постійних експозицій музею називається “Боротьба ОУН і УПА за незалежність України” [6, с.16].

Іншим осередком збереження історико-культурної спадщини Прикарпатського краю є відкритий 11 березня 1999 р., згідно з рішенням V сесії Косівської районної ради, спільно з районною організацією Конгресу Українських націоналістів Музей визвольних змагань Карпатського краю.

Експозиція із застосуванням спецефектів світла й озвучення подає інформацію про історичні події в Україні загалом і на Гуцульщині й Косівщині з 1920 до 1954 років. Тематична експозиція музею охоплює часовий проміжок 20–50-х рр. ХХ століття, пов’язаний з переломними етапами вітчизняного державотворення: героїчною боротьбою УПА, діяльністю ОУН, репресіями режиму проти патріотів-українців. Базою експозиції стали матеріали, зібрані учасницею українського руху Опору Д.Кошак та її побратимами, матеріали Яворівського фотоархіву УПА, експонати, документи, які потрапили в музей від інших небайдужих людей. У створення експозиції вагомий вклад зробили засновники, зокрема, районна рада з бюджетною підтримкою, художники-студенти Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва, ветерани районного братства УПА й працівники Івано-Франківського музею визвольних змагань Прикарпатського краю [2].

Головне завдання музею, як й інших осередків такого типу, – зберегти пам’ять про правдиву, не викривлену радянською ідеологією історію визвольних змагань українського народу та виховати почуття патріотизму в сучасній українській молоді. У музеї знаходиться книга пам’яті жертв репресій з іменами всіх постраждалих. Згідно з постановою Кабінету Міністрів від 2006 р., установа належить до державних фондів музеїв України і є філіалом Івано-Франківського музею визвольних змагань Прикарпатського краю. Загальний фонд музею становить 1 440 експонатів, бібліотечний – 569.

Найважливішими постатями цього періоду, які фактично очолили визвольну боротьбу, були керівник ОУН С.Бандера та його заступник Р.Шухевич (військовий псевдонім Тарас Чупринка). На Прикарпатті існують музейні комплекси, присвячені обом цим постатям.

Зокрема, історико-меморіальний музей Степана Бандери, який знаходиться на Калушині в с. Старий Угринів, присвячений особистості, іменем якої називався національно-визвольний рух 40–50-х років ХХ століття за побудову й утвердження Української держави [2].

Відродження славетного імені розпочалося в тридцяту річницю вбивства С.Бандери – 15 жовтня 1989 р., коли вперше на Батьківщині – у Старому Угринові, встановлено березовий хрест і проведено багатолюдний мітинг. З ініціативи Спільноти націоналістичної української молоді закладається пам’ятний камінь на родинному обійсті в День Героїв 1990 р., а 14 жовтня того ж року постає перший в Україні пам’ятник Степану Бандері (автор Віктор Рожик). Тоді ж освячено каплицю Покрови Пресвятої Богородиці, яка була зруйнована за комуністичного режиму (1984) і відновлена громадою села. Невдовзі, 30 грудня 1990 р., у Старому Угринові пролунав потужний вибух, який зруйнував монумент.

21 січня 1991 року відбулася спільна сесія Калуських міської та районної рад, яка прийняла рішення про будівництво меморіального комплексу в Старому Угринові. 30 червня

1991 р. з нагоди 50-ліття проголошення Акта відновлення Української держави було відкрито ще один, другий, пам'ятник національному герою в його рідному селі.

17 серпня 1992 р. під час проведення Всеукраїнської акції “Гомін Чорного лісу”, приуроченої 50-літтю створення УПА, урочисто відкрито третій (цього разу бронзовий) пам'ятник Провіднику ОУН (автори: архітектор Зіновій Давидюк, скульптори Микола Пасікіра та Любомир Яремчук). Того ж року в уцілілій частині родинного помешкання розпочинає свою діяльність музей Степана Бандери [2].

1 січня 1998 року онук Провідника ОУН – С.Бандера закладає у фундамент будівлі капсулу з посланням до нащадків, розпочавши цим будівництво новітнього музейного приміщення. Відкриття експозиції в ньому відбулося 30 грудня 2000 р. До цього часу музей діяв в уцілілій кімнаті священничої резиденції, у якій проживала родина Бандер з 1906 до 1933 років.

1 січня 2009 р., у соту річницю від дня народження провідника ОУН, відкрито нову музейну експозицію на базі історико-меморіального комплексу: відновлено резиденцію священника та здійснено реекспозицію в новому приміщенні музею. Автором оновленої експозиції є музеєзнавець А.Гайдамаха.

У п'ятдесяту річницю загибелі С.Бандери 15 жовтня 2009 р. відбулося урочисте відкриття четвертого експозиційного залу музею. Автором дизайну виступив Б.Губаль. Відновлення родинного помешкання відбувалося відповідно до проведених працівниками музею та краєзнавцями досліджень. Було відновлено інтер'єр кімнат, у яких проживала сім'я Бандер, наповнено його оригінальними речами, що були власністю сім'ї.

Перший експозиційний зал розкриває відвідувачам формування національної свідомості галичан, державотворчі процеси початку ХХ століття, у яких активну участь брав о. Андрій Бандера.

Тут представлені матеріали, які ілюструють період навчання С.Бандери в Стрийській гімназії, його участь у “Пласті”. Також відображені його громадська діяльність у рідному селі, відновлення роботи театрального гуртка, праця в читальні “Просвіти”, створення кооперативу, заснування осередку товариства “Луг” і, звичайно, організація націоналістичного підпілля на теренах Калущини.

У другому залі показано історію виникнення та діяльність підпільних націоналістичних організацій Української військової організації й ОУН, їх боротьбу проти польської та радянської влади, розкрито процес становлення С.Бандери як провідника ОУН й організовані ним пропагандистські та інші акції. Центральна частина експозиції присвячена відомому політичному процесові проти 12 членів ОУН, який відбувся у Варшаві. Матеріали висвітлюють міжнародні події, які передували Другій світовій війні, і нову хвилю українського національного піднесення, апогеєм якої стало проголошення у Львові Акта відновлення Української держави й формування Українського Державного правління, а також трагічну долю молодії держави та її керманів.

Особисте життя провідника висвітлюється в третьому залі, у якому розміщені унікальні світлини із сімейного архіву Бандер: прогулянки С.Бандери з дітьми, дружиною та друзями, мандрівки до лісу тощо [2]. В експозиції четвертого залу, що присвячена біографії лідера ОУН, відображено перебування С.Бандери в еміграції, створення та діяльність Закордонних Частин ОУН, розміщено ряд особистих речей провідника: власна друкарська машинка, посвідчення та документи на ім'я Stephan Popel, під яким проживав С.Бандера. Велику увагу приділено загибелі Провідника та подальшим подіям, що були з нею пов'язані. В експозиції розкривається ще одна трагічна сторінка української історії: масові депортації населення Західної України у віддалені райони Радянського Союзу. Мовчазними свідками цих жахливих акцій є не тільки світлини, а й цікаві речові матеріали, такі як листи, саморобні листівки, вишивані хусточки, які дарували близьким на спомин, і багато інших речей. Зацікавлює відвідувачів і криївка, відтворена на зразок тих, які використовувалися підпільниками в часи української визвольної боротьби.

На відзначення 100-річчя від дня народження Провідника ОУН в Івано-Франківську було відкрито пам'ятник Герою України, а весь 2008 р. проголошений роком С.Бандери в Івано-Франківській області. Частиною меморіального комплексу займає Музей визвольних змагань, у

якому міститься постійно діюча експозиція художніх портретів і світлин бійців УПА. На відкритті пам'ятника С.Бандері перший заступник міського голови З.Фітель слушно наголосив на важливості й актуальності цієї події в контексті національно-патріотичного виховання молоді: “По-перше, це є пам'ять про тих людей, які поставили своє життя на олтар історії. По-друге, це є виховний момент, молодь має знати історію України, хто такий Степан Бандера. І про його роль в національно-визвольних змаганнях вона повинна знати правду. І, по-третє, наш край є туристичний. Навідуються до нас багато людей і, мабуть, через такі комплекси, через такі пам'ятники мали би вони довідуватися про Прикарпаття” [1].

Іншою важливою постаттю в керівництві національно-визвольним рухом був безпосередній військовий командир УПА Р.Шухевич, музей якого відкрито й освячено 14 жовтня 2004 р. у с. Тишківці Городенківського району Івано-Франківської області. Експозиції розміщені у двох кімнатах приміщення Народного дому та в одному із залів бібліотеки в цьому ж будинку. Показано історію родини Шухевичів, що сприяє повнішому розкриттю постаті головного командира – людини, яка успадкувала кращі риси галицького інтелігента: патріотизм, освіченість, духовність, високу внутрішню культуру. Тут представлено галерею визначних представників роду Шухевичів, з якого вийшла велика когорта політичних, культурних, громадських і військових діячів. Про перекладацьку та духовну працю прадіда Романа о. Йосипа Шухевича (1816–1870), пароха с. Тишківці Городенківського повіту, свідчить експонована книга “Переводи і наслідування” (1883) з передмовою Івана Франка [3, с.42].

Один з експонатів музею – родовідна лінія Шухевичів, що бере початок від отця Осипа, який у 1841 р. перебрав парохію в селі. Найвидатнішим у родині був син Осипа – Володимир, професор, педагог, всесвітньо відомий етнограф. Найбільша увага в музеї зосереджена на постаті Романа Шухевича (Тарас Чупринка, Тур, Роман Лозовський, Чернець, Туча, Степан, Щука, Дзвін), Головнокомандувача УПА, діяльність якого невід'ємна від його особистості.

Важливе місце в процесі збереження історико-культурної спадщини періоду визвольних змагань належить розробці туристичних маршрутів, пов'язаних з найважливішими подіями цього складного періоду як України в цілому, так і Прикарпатського краю зокрема.

За сприяння Головного управління туризму і культури Івано-Франківської облдержадміністрації було розроблено ряд туристичних маршрутів, спрямованих на популяризацію краєзнавчого туризму.

Це, зокрема, маршрут “Повстанською Бойківщиною”, адже саме в цьому етнографічному регіоні Прикарпаття функціонували вишкільні табори УПА, були розташовані збройні арсенали, відбувся один із важливих партизанських боїв на горі Яворина, унаслідок якого загинув крайовий провідник ОУН Карпатського краю Я.Мельник (Роберт) [6, с.36].

Інший маршрут охоплює територію сучасних Богородчанського та Надвірнянського районів. У період партизанської боротьби вони входили до тактичного відтинку “Чорний ліс”. У віддалених і важкодоступних гірських місцях вояки УПА організували склади амуніції, зброї, продуктів харчування. На цьому маршруті можна побачити ряд збережених лісових кришок.

Ще один особливо цікавий маршрут прокладено гірськими, Верховинським і Косівським, районами Івано-Франківщини. На цих гірських теренах відбулося багато кровопролитних боїв із німецькими й радянськими окупантами, на Гуцульщині дислокувалися курені Коломийського тактичного відтинку УПА. Маршрут багатий пам'ятними хрестами й каплицями, спорудженими на пошану трагічної загибелі українських партизан [6, с.137].

Найефективнішою формою пристосування пам'яток історії діяльності УПА до функціонування в ролі екскурсійних об'єктів культурно-пізнавального туризму є організація на їх основі тематичних меморіальних і музейних комплексів, оскільки саме таким чином відбувається процес збереження історичної пам'яті, тягlosti поколінь. Адже збройна боротьба ОУН й УПА всередині минулого століття з історичної точки зору важлива не в контексті досягнення проміжного результату (рух Опору був повністю знищений радянською тоталітарною машиною), ця боротьба не була позбавлена реального сенсу в контексті актуалізації й реалізації в майбутньому національної ідеї шляхом створення незалежної держави.

1. В Івано-Франківську відкрили пам'ятник Степанові Бандері [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті : <http://www.radiosvoboda.org/content/news/1365625.html>.
2. Історико-меморіальний музей Степана Бандери [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті : <http://museum-bandera.if.ua>.
3. Кузик С. Штаб-квартира Романа Шухевича у Княгиничах / С. Кузик. – Коломия, 2007. – 192 с.
4. Культурно-мистецька панорама Івано-Франківська. – Івано-Франківськ, 2012. – 180 с.
5. Прикарпаття: спадщина віків. Пам'ятки природи, історії, культури, етнографії : історико-культурологічне видання / голов. ред. М. Кугутяк. – Львів, 2006. – 568 с.
6. Стежками Української повстанської армії : туристичний путівник. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. – 200 с.

В статье раскрываются исторические предпосылки и процесс организации сети музейно-туристических комплексов, созданных для формирования национальной системы краеведческих маршрутов с целью широкого освещения трагической истории националистического движения сопротивления представленной деятельностью УПА на Прикарпатье.

Ключевые слова: ОУН-УПА, национально-освободительная борьба, историко-мемориальный комплекс, туристические маршруты.

In the article historical pre-conditions and process of organization of network open up museum-tourist complexes created with the purpose of forming of the national system of regional routes with the purpose of wide illumination of tragic history of nationalistic motion of resistance of UPA presented activity on Prykarpattya.

Keywords: OUN-UPA, national liberation fight, istoriko-memorial'niy complex, tourist routes.

УДК 904–061.75: 94 (477.86)

Михайло ПАНЬКІВ

ПАМ'ЯТКИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В 40–50-х рр. ХХ СТОЛІТТЯ НА ПРИКАРПАТТІ

У статті висвітлено матеріали, що стосуються духовної культури (пісні, переклади), матеріальних пам'яток (символічні могили, пам'ятники та пам'ятні дошки, хрести, відновлені бункери та ін.) періоду національно-визвольної боротьби українського народу в 40–50-х рр. ХХ ст. на Івано-Франківщині.

Ключові слова: могили, пам'ятники, пам'ятні дошки, хрести, каплички, пісні, перекази, партизани, Прикарпаття.

Івано-Франківщина належить до тих областей України, де національно-визвольний рух у 1940–1950-х рр. в Україні був наймасовішим і найактивнішим. З кожного міста й села пішли добровольцями десятки, а то й сотні юнаків і дівчат. У кожному населеному пункті діяли підпільні організації ОУН. Боротьба українських патріотів за незалежність своєї Вітчизни була тривалою та надзвичайною жертвною. Це було одне з найбільших піднесень у всій історії боротьби за державну незалежність. Отож зрозуміло, що ця боротьба залишила глибокий слід у матеріальних і духовних пам'ятках по всій країні. Особливо численні такі пам'ятки на території Прикарпатського краю. Передовсім вони знайшли свій відповідний вияв у матеріальних пам'ятках.

Українці споконвічно шанували могили своїх пращурів, які для них були священними. Однією з найбільших образ для українців було осквернення їхніх могил. Високі могили висипали на місці братських поховань або поховань героїв, які загинули в боротьбі за волю народу. Могили оспівані в народних піснях. Бажанням і заповітом кожного воїна, козака, який ішов у бій, було бути похованим у високій могилі. “Казав висипати високу могилу, / Казав посадити червону калину”, – співається в пісні.

Не дивно, що більше десяти поезій Тараса Шевченка присвячені оспівуванню цих народних пам'ятників. Та й у своєму “Заповіті” він завіщає поховати його над Дніпром на могилі. У 20–30-х рр. ХХ ст. могили стали символічними пам'ятниками української слави й героїзму.

На початку 40-х рр. (1942–1943 рр.) майже в кожному селі його громади висипали символічні могили, присвячені борцям за волю України. Причому громади старались в оформленні цих могил додати щось неповторне. Висипались вони у найвселюдніших місцях. Причому ставали ще одним із місць громадських зібрань мешканців того чи іншого населеного пункту. Нижче подамо, як виглядали такі місця громадських зібрань.

Щонеділі після Літургії збиралася біля церкви громада для вирішення важливих господарських, соціальних та адміністративних справ. Тут же відбувалися вибори сільських урядовців, формування добровільних загонів під час війн за незалежність (пригадаймо вірш П.Тичини “На майдані”) тощо. З кінця ХІХ – початку ХХ ст. частина таких зібрань проходила в читальнях і Народних домах, а саме ті, що потребували більш тривалого обговорення. Відпочинкові заходи відбувалися на громадських землях (танці, спортивні змагання, різні руханки тощо) – лугах, толоках, неужитках та ін.

З початку 40-х рр. до таких місць офіційних громадських зібрань долучилися майдани біля пам'ятних могил. Найчастіше тут відбувалися політичні зібрання, наприклад мітинги, які скликали оунівські організації та проводи УПА. Таке використання цих могил продовжувалося десь до 1945–1946 р. Тобто в той період, коли ОУН-УПА повністю контролювала вночі й удень цей терен. Станичні через свій актив оголошували про проведення такого зібрання (десь за 30–60 хв до його початку).

Воїни УПА брали під свій контроль основні в'їзди в село. Виступи мали агітаційний характер про добровільний вступ юнаків і дівчат в УПА, повідомлялись останні політичні новини на терені в краю, Україні, світі. Тут проводилися добровільні внески для підтримки ОУН-УПА, викриття окупаційного режиму та ін.

Проте більшовицькі власті скоро зрозуміли призначення цих архітектурних споруд і майже всіх їх знищили. Це було перше руйнування народних пам'яток. Уже потім після могил вони взялися за хрести, поставлені по сільських кутках, обійстях і полях, а вже в 60–70 рр. – за каплиці та церкви.

Зразу після проголошення незалежності України за три-чотири роки символічні могили були відновлені. Інколи відновляли їх в інших місцях, оскільки географія населеного пункту за останні 50–60 років змінилася. Часто навіть переміщався центр села. Таким чином, такі символічні могили висипані майже у всіх населених пунктах. Ми написали “майже”, бо поки що якогось обліку таких могил не існує, хоча маємо різноманітні управління обласної адміністрації, на місцях школи й заклади культури, первинні організації патріотичних партій та ін. Добре було б укласти каталоги цих оригінальних архітектурних споруд. На жаль, усе менше відбуваються масові заходи біля цих могил.

Безліч братських могил виросло після боїв воїнів ОУН-УПА проти окупантів. У містах і селах залишалися втаємничені від окупаційної влади пам'ятки-могили на цвинтарях. На тому місці ставили полеглим невеликі, непримітні хрести. Часто замість тіла рідні хоронили зібрану, просякнуту кров'ю землю, де загинув воїн. Справа в тому, що карателі повстанські тіла не залишали, а вивозили в районні центри й після тривалого демонстрування закопували в ярах, болотах, старих окопах, придорожніх ровях. Закопували с'як-так, бо потім їх вигрібали собаки. Робилося це таємно, щоб люди не знали того місця, особливо коли йшлося про визначених діячів і провідників ОУН-УПА. Ми не знаємо місць поховань Романа Шухевича, Ярослава Мельника, Миколи Андрусика та багатьох інших. Перед загібанням, як правило, над мертвими знущалися (мочились на них, розпорювали животи і напихали всяким сміттям, головами грали у футбол та вчиняли інші дикунські дії).

Тоді на багатьох галицьких цвинтарях можна було побачити “вільні” ділянки, на яких нікого не хоронили. Тут спочивали останки повстанців. Невеликі хрестики з часом не збереглися, забувалися точні місця поховання й на початку 90-х рр. минулого століття. Там ставили великі символічні хрести та освячували таке місце. У поминальні дні на цих місцях запалюють свічки й ставлять вінки.

У 90-х рр. по полях і лісах на місці боїв, викритих партизанських схронів також ставили хрести – пам'ятки. Майже в кожному селі протягом 40–50 рр. ХХ ст. споруджувалися криївки й бункери. Точну кількість їх підрахувати неможливо, адже їхнє розміщення було утаємниченим. Більшість свідків, на жаль, уже повмирили. Згідно з опитуваннями, на один населений пункт припадало шість-вісім цих схронів. Таким чином, налічувалося на Івано-Франківщині їх не менше 55–60 тис. Усім відомі лише ті, які були викриті. За грубими підрахунками їх викрито 2–2,5 тис., у яких загинуло близько 7–8 тис. повстанців – дівчат і хлопців. Здебільшого вони самі добровільно підривалися на гранатах або стрілялися, щоб не здатись у руки ворогам¹. І це лише по нашій області. А по всій Україні – десь за 25–30, а може, й більше тисяч, де ще у світі було стільки героїв, які добровільно віддали своє життя за свою Вітчизну! Це феномен, яким потрібно гордитись наступним поколінням. Кілька бункерів і криївок в області відновлено й музеєфіковано. Серед них ті, у яких прийняли останні бої визначні діячі УПА, такі як Роберт, Грім, Марко Босслав. Не на всіх місцях масової загибелі є хрести. Отже, є проблеми, над якими потрібно ще багато працювати.

До матеріальних пам'ятників національно-визвольного руху на Івано-Франківщині належать також пам'ятники, пам'ятні дошки, каплички. Майже в кожному районному центрі є споруджені пам'ятники борцям за волю України. Серед них треба відмітити пам'ятники в Городенці, Долині, Надвірні, які відзначаються своєю високою мистецько-архітектурною та ідейною вирішеністю^{2,3}.

14 жовтня 1990 року на місці садиби родини Бандерів у селі Старий Угринів відкрито пам'ятник Степанові Бандері. Удосвіта 30.12.1990 року пам'ятник було знищено. Через півроку, 30.06.1991 р., відкрито другий пам'ятник, який знову було підірвано російською диверсійною групою вночі 10 липня 1991 року, при цьому було важко поранено його охоронця 21-річного Василя Максимчука. Він на все життя залишився інвалідом. 17 серпня 1992 року було відкрито третій пам'ятник на території музейного комплексу. Біля нього часто проводяться різноманітні патріотичні заходи. Пам'ятникова війна на цьому, здається, закінчилася.

19 серпня 1991 року в день пучку ГКЧП у Коломиї теж відкрито пам'ятник вождеві ОУН-УПА. Цього ж року було встановлено меморіальну дошку Степанові Бандері в Івано-Франківську, а до 100-річчя від дня його народження – цілий комплекс із пам'ятником і музейним залом також у цьому ж місті. Пам'ятні дошки, присвячені провідникам ОУН-УПА, і на деяких місцях героїчних боїв повстанців відкрито в багатьох районних центрах і селищах.

Починаючи з 90-х років ХХ ст. проводилися розкопки поховань жертв НКВС, знищених у 1939–1941 та 1945–1950 рр. Серед них відомий у всій Україні Дем'янів Лаз (біля Івано-Франківська), поховання в Галичі, Надвірні, Яблунові, а у 2012–2013 рр. – у селищі Більшівці Галицького району та селі Пшеничники Тисменицького району. На тих місцях встановлені хрести, висипано могили, створено меморіальні комплекси.

Визначну роль у популяризації героїчної національно-визвольної боротьби на Івано-Франківщині відіграють музеї – державні й на громадських засадах. Серед державних музеїв треба відмітити Івано-Франківський краєзнавчий музей, Івано-Франківський музей визвольної боротьби ім. Степана Бандери. Філіалами останнього є музейний комплекс Степана Бандери в селі Старий Угринів Калуського району, Дем'янів Лаз біля Івано-Франківська. Великим авторитетом користуються по всій Україні музеї ОУН-УПА в місті Бурштин Галицького району, місті Косів, селищі Брошнів Рожнятівського району та ін., де зібрано унікальні свідчення про партизанську боротьбу, зброю, обладнання криївок, одяг повстанців, листівки, а також значний за обсягом документальний матеріал. У цих музеях проводяться екскурсії, зустрічі з колишніми повстанцями, організовуються походи місцями боїв УПА.

Тривалий національно-визвольний рух, його одне з найвищих піднесень у боротьбі українців за державну незалежність залишили глибокий слід у свідомості нашого народу. Ці події знайшли свій вияв в усній народній творчості. Джерела й література переконують, що жодна попередня історична епоха не породила такого різноманітного й багатющого фольклору, у тому числі й пісенного. Дослідник повстанського фольклору Григорій Дем'ян зазначає, що пояснюється це тим, “що ідеологія українського націоналізму, під прапором якої велася ця боротьба, збігалася з народними світоглядними принципами, християнським віровченням, прагненням до

повної самостійності тощо. Духовно-теоретичні засади ОУН-революціонерів наше суспільство, до того ж усі його верстви, тобто інтелігенція, селянство й робітництво, сприймали як свої власні переконання⁴. Підтвердженням цих слів є величезна кількість зразків оповідного фольклору про учасників національно-визвольної боротьби й тисячі повстанських пісень. Серед причин такої великої кількості цих високохудожніх творів є й те, що в ОУН-УПА добровільно вступала найінтелектуальніша частина молоді. Вони, як автори, залишалися невідомими для нащадків. Але така вже доля української народної творчості, що в умовах колоніального гніту українські творці її, ці Бояни, Марусі Чураївни, Кобзарі розчинились у мороці історії, залишивши неперевершеними у світі свої твори. Геній українців постійно працював на український фольклор, декоративно-прикладне мистецтво. Наше горе трансформувалось у нашу геніальність.

Українські повстанці в часи Другої світової війни та ще десять років після неї стали єдиними захисниками свого народу й боролися, спираючись лише на свій народ, без підтримки якихось зовнішніх сил. Вони разом із народом творили свій антиокупаційний фольклор. Він охоплює більшість жанрів усної народної словесності (пісні, оповідання, прислів'я, приказки, загадки тощо). Їх творили хлопці-повстанці, по півроку не виходячи із криївкок, творили їх рідні, переживаючи за долю своїх дітей-повстанців, творили їх зі сльозами дівчата-красуні, оплакуючи смерть свого коханого, який не здався в полон жорстокому окупантові. Ці твори, окрім того, викривали підступність, небачену у світі жорстокість, лицемірство імперсько-шовіністичних режимів Німеччини, Польщі й Росії в боротьбі з українським народом.

Більшовицьким режимом після Другої світової війни в оновленій російській імперії повстанський фольклор нещадно переслідувався. За одне використання такої пісні або переказ оповідання можна було “загриміти” до ГУЛАГу на 10–15 років, а то й позбутися життя. Натомість офіційною пропагандою підносився штучно створений “червоний” або перероблений з повстанського так званий “фольклор червоних партизанів”, переважно написаний мовою “єдиної і неділюмої”, що ще більше віддаляло ці творіння від народу.

Актуальність вивчення повстанського фольклору з кожним днем усе більше зростає. Адже постійно зменшується кількість безпосередніх свідків і учасників національно-визвольної боротьби, жертв репресій, а також популяризаторів повстанського фольклору та його творців.

Повстанський фольклор творився, побутував і поширювався в екстремальних умовах партизанської боротьби з найсильнішими у світі тоталітарними імперіями. Виконання його було пов'язане з ризиком і для авторів, і для виконавців.

Після Другої світової війни в країнах, які вели антифашистську боротьбу, інтенсивна збиральницька робота дозволила дослідникам партизанського фольклору записати максимум творів та виявити їхніх авторів і популяризаторів, з'ясувати події, що послужили появі того чи іншого твору. Учасник партизанської боротьби у Франції, мешканець Івано-Франківська Василь Гнип розповідав про такий випадок. З групою туристів він поїхав до Франції 1987 року. Поїхав на запрошення Французької ради ветеранів Руху Опору. Прибув у Парижі за вказаною адресою й побачив багато старших людей. Хто з них із партизанського загону, у якому він воював, не можна впізнати. Люди більше як за 40 років змінилися. Тоді він почав співати пісню, яку склали в їхньому загоні. Люди відразу почали підходити й підтримувати пісню. Зібралось більше десятка колишніх партизанів. Почалося братання. Так народна пісня допомогла ветеранам зустрітись⁵.

Зовсім інше становище склалось у популяризації повстанського фольклору, який був строго заборонений на всій території колишнього СРСР, особливо в Західній Україні. Хоча в багатьох селах Прикарпаття було написано немало пісень-хронік.

Переслідування, пов'язані із використанням повстанських пісень, змушували здійснювати їхню передачу через родину, близьких, друзів або видозмінювати пісню до умов легальності, залишивши основну сюжетну канву, мелодію тощо. Після відповідної обробки окремі колективи пробували виконувати такі твори навіть на сцені. Слухачі й виконавці прекрасно знали, що це за пісня й до чого вона закликає. Але й серед них були донощики, і тому такі переробки не завжди вдавалися.

У 70-х рр. минулого століття відомий народний хор села Вербівці Городенківського району, переробивши кінцівку повстанської пісні “Там, під старим лісом”, виконував її по селах

району, а також у Городенці, навіть на обласному огляді хорових колективів у Івано-Франківську. Каральні акції не запізнилися. Керівника хору викликали на співбесіду в районний відділ КДБ, а на хоровий колектив було покладено негласну заборону на участь у різних оглядах і конкурсах. Урятувала публікація одного з варіантів цієї пісні після війни в якомусь журналі. Зате ця пісня вдруге відродилася по всій Галичині, а львів'яни навіть переробили перший рядок її на свій кшталт: “Там, під Львівським замком”. Заборонити її вже не вдалося⁶.

Таким чином, після п'ятдесятирічної заборони повстанського фольклору настала нагальна потреба його збору, вивчення й популяризації. За роки незалежності в цьому напрямі дещо зроблено.

У багатьох районах випущено багатоаркушеві збірки (25–30 аркушів) спогадів про участь населення району в повстанському русі, про жертви й репресії учасників боротьби, публікуються списки полеглих, виселених до Сибіру тощо. Такі збірники – прекрасний джерельний матеріал про національно-визвольну боротьбу на Івано-Франківщині.

У 1989–1991 рр., у час всенародної боротьби за незалежність України на сільських сходках, вічах розповсюдився звичай виконання Гімну України, патріотичних пісень, у тому числі повстанських. Пізніше майже в кожному населеному пункті проходили театралізовані свята на честь відкриття стрілецьких і повстанських могил, де звучали аналогічні пісні. Найчастіше виконуються повстанські пісні на міських і сільських святах, концертах, конкурсах, присвячених створенню УПА, у дні державних свят, інших зібраннях, а також на весіллях, на проводах до війська та ін.⁷

З 1990 року Івано-Франківський обласний науково-методичний центр народної творчості й культурно-освітньої роботи проводить фестивалі стрілецької й повстанської пісні, починаючи із сіл і закінчуючи обласним, у яких беруть участь у середньому по 90–100 колективів художньої самодіяльності.

З 1992 року ОНМЦ оголосив перший конкурс повстанської пісні. Такі конкурси продовжуються й до сьогодні. Фонозаписи таких пісень працівники цієї установи постійно поновлюють і зараз є власниками немалої фонотеки із цієї тематики. В окремих районах при Народних домах є фонозаписи й словесні записи повстанської пісні.

Значну роботу зі збору партизанського фольклору проводять музеї області. Інколи ними організовуються фольклорні експедиції, встановлюються контакти з виконавцями й збирачами партизанської народної творчості. До цих установ належать Музей визвольної боротьби ім. Степана Бандери в Івано-Франківську, музей історії Степана Бандери в селі Старий Угринів, деякі громадські музеї. Певну роботу зі збирання фольклору національно-визвольної боротьби українського народу проводять школи області.

Частина цих пісень уже опубліковано. У 1991 року Михайло Зеленчук видав невелику збірку повстанських пісень “А ми тую червону калину підійемо”, яка нараховує 32 пісні⁸.

Микола Андрусак і Михайло Паньків 1991 року видали збірник “Пісні з Покуття”, де поміщено також 32 повстанські пісні. Виходили такі збірники й в інших областях⁹.

Зокрема, Галина Скрипничук опублікувала 145 повстанських пісень у спеціальному своєму дослідженні.

Солідне академічне видання являє собою монографія Григорія Дем'яна “Українські повстанські пісні 1940–2000-х років (історично-фольклорне дослідження)”. Монографія є першою спробою узагальненого наукового розгляду багатожанрового фольклорного зібрання повстанської тематики. Опрацьована вона переважно на основі особисто зібраних автором польових матеріалів у різних регіонах України, в тому числі на Прикарпатті, і поза її теперішніми кордонами, які виявлені в державних архівах і приватних колекціях записів. Особливу вартість мають рукописи й машинописи збройного Підпілля ОУН і відповідних структур УПА. У книзі йдеться про національний скарб, який налічує тисячі народних повстанських пісень і сотні творів літературного походження. У монографії розміщено 60 ілюстрацій – героїв повстанських пісень, кращих народних знавців виконавців таких творів, репродукції історико-археографічних пам'яток.

Пісенному повстанському фольклору на Івано-Франківщині присвятив свої статті Михайло Паньків.

Проте по області поки що немає ґрунтового дослідження про пам'ятки національно-визвольного руху 1940 – середини 1950 рр. на Прикарпатті. Немає і дисертаційних досліджень із цієї тематики.

Таким чином, перед науковцями, краєзнавцями, всіма небайдужими до подій національно-визвольної боротьби 1940 – середини 1950 рр. на Прикарпатті стоять такі завдання:

- продовжувати виявлення й збирання цих першоджерел народної творчості;
- здійснювати фіксацію пам'ятників і пам'ятних місць героїчної боротьби ОУН-УПА;
- сприяти взяттю таких пам'яток на державний облік;
- закладами освіти, культури, краєзнавцями, науковцями зібрано велику кількість цих творів; на їхній основі видати збірник фольклорних творів національно-визвольної боротьби українського народу 40–50-х рр.;
- активізувати проведення масових заходів біля пам'ятників, присвячених зазначеній тематиці;
- продовжити популяризацію повстанських творів через фестивалі, конкурси, інші види художньої самодіяльності.

Повстанські пісні, пам'ятки національно-визвольної боротьби завжди будуть актуальними для нашого народу, особливо тепер, у період будівництва незалежної України.

Додаток

Анкета

Про стан побутування фольклору національно-визвольної боротьби населення Прикарпаття 1940–1950 років (на допомогу його збирачам).

1. Чи є в населеному пункті носії повстанського фольклору? Перечисліть найкращих (прізвище, ім'я, по батькові, де народився, вік або рік народження, освіта, ким і де працює, чи брав участь у партизанському русі, дата запису).
2. Чи проживають у населеному пункті автори повстанського фольклору (анкетні дані аналогічні до вищевказаних респондентських)?
3. Чи є в населеному пункті люди, які перебували в тюрмі, на засланні? Подайте списки (прізвище, ім'я, по батькові, де народився, рік народження, інші біографічні дані).
4. Які українські патріотичні пісні вони знають? Які із цих пісень були найпопулярнішими в 40–50 рр. ХХ ст.? У тюрмі чи на засланні?
5. Які найпопулярніші повстанські пісні були серед партизанів, що перебували тут в 1940–1950 рр.?
6. Які події спричинили появу у вашому населеному пункті пісні-хроніки? Коротко описати.
7. Які побутували колядки із цієї тематики?
8. Можливо, знаєте, звідки з'явилася тут та чи інша пісня?
9. Чи були бої воїнів УПА з німцями, загонами НКВС? Коротко опишіть.
10. Скільки в населеному пункті було крийвок? Напишіть все, що ви знаєте про них.
11. Скільки учасників визвольної боротьби з вашого населеного пункту? Скільки загинуло? Арештовано? Хто проживає тут зараз?
12. Приблизно до якого року співали повстанські пісні у вашому регіоні? Де вони найчастіше виконувалися?
13. Чи були випадки переслідування за виконання повстанських пісень окупаційними властями (гітлерівцями, комуністичним режимом)? Укажіть, кого покарали і ступінь покарання.
14. Чи зараз співають повстанські пісні? Де найчастіше виконуються?
15. Чи виконуються повстанські пісні учасниками художньої самодіяльності? Назвіть кращих виконавців, лауреатів оглядів.
16. Чи записують пісні цієї тематики? Хто (окремі люди, шкільні чи культурно-освітні установи)? Перечисліть їх.
17. Запишіть перекази, легенди про боротьбу учасників ОУН-УПА 1940–1950 рр.
18. Просимо записати тексти повстанських пісень, які ви знаєте. Якщо можливо, то подайте їх з нотами.

1. Паньків М. Схрони, крийвки, бункери ОУН-УПА / М. Паньків. – Коломия, 2013.

2. Воля і доля: Книга пам'яті Галицького району : документи, матеріали, спогади. – Галич, 1997.

3. Обереги нашої пам'яті. – Долина, 2006.

4. Дем'ян Г. Українські повстанські пісні 1940–2000 років / Г. Дем'ян. – Львів : Галицька видавнича спілка ; К. : Українська видавнича спілка, 2003.

5. Записано у 1985 році від Гнипа Василя Дмитровича, 1922 р. н. у Рогатинському районі, освіта середня спеціальна. З 1938 з 1945 року перебував у Франції. В роки Другої світової війни брав участь у Французькому русі Опору (маки), пенсіонер, працював у Івано-Франківському РБУ №1 // Архів автора.
6. Паньків М. Повстанські пісні на Прикарпатті / М. Паньків // Українська повстанська армія – феномен національної історії. – Івано-Франківськ, 2003. – С. 125–132.
7. Скрипничук Г. А ти, славно Україно, не забудь за мене / Г. Скрипничук. – Івано-Франківськ, 2004.
8. Зеленчук М. А ми тую червону калину підніmemo / М. Зеленчук. – Івано-Франківськ, 1991.
9. Андрусак М. Пісні з Покуття / М. Андрусак, М. Паньків. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2001.

В статтє освещены материалы, касающиеся духовной культуры (песни, переводы), материальных памятников (символические могилы, памятники и памятные доски, кресты, восстановленные бункеры и др.) периода национально-освободительной борьбы украинского народа 40–50-х гг. XX века на Ивано-Франковщине.

Ключевые слова: *могили, памятники, памятные доски, кресты, часовни, песни, предания, партизаны, Прикарпатье.*

The article highlights the materials of spiritual culture (songs, translations) and on monuments of material culture (symbolic graves, monuments and plaques, crosses, restored bunkers and other) period of the national liberation struggle of the Ukrainian people in 40–50-es of XX century in Ivano-Frankivsk.

Keywords: *tombs, monuments, memorial plates, crosses, chapels, songs, legends, partisans, Carpathian.*

УДК 94 (477.8)

Борис САВЧУК, Уляна ПАЛІЙЧУК, Андрій ЧЕРВІНСЬКИЙ

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ПРО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ 40-х – ПОЧАТКУ 50-х рр. XX СТОРІЧЧЯ В МОНУМЕНТАЛЬНІЙ СКУЛЬПТУРІ ПРИКАРПАТТЯ

У статті йдеться про добу національно-визвольних змагань українців (40-ві–50-ті рр. XX ст.), увіковічену у творах мистецтва – монументальній скульптурі Прикарпаття. Мовиться не тільки про знакові постаті (С.Бандера, Р.Шухевич та ін.), а й про пересічних учасників тих історичних подій, аналізуються обліковані пам'ятки національно-визвольної боротьби часів української незалежності, а також твори монументального мистецтва радянської доби.

Ключові слова: *національно-визвольна боротьба, пам'ятка, пам'ятник, скульптура, монументальне мистецтво, скульптурна “бандеріана”.*

Події та персоналії, пов'язані з національно-визвольним рухом другої половини 1940-х – початку 1950-х років, посіли пріоритетне місце у формуванні монументального літопису Прикарпаття часів державної незалежності. Ідеться про знакові постаті й тисячі рядових учасників, чий імена закарбувала національна пам'ять, а також про історичні події та окремі епізоди, що витворюють складну “мозаїку” боротьби українського народу. Увічнення їхньої пам'яті в меморіальній скульптурі часто супроводжувалося складним ідейно-політичним протистоянням.

Вищесказане сповна стосується діяльності з ушанування одного з головних символів українського націоналістичного руху С.Бандери, уродженця Прикарпаття. Після зруйнування двох перших пам'ятників третій бронзовий постамент на його честь (архітектор С.Давидюк, скульптори М.Посікіра, Л.Яремчук) відкрили у Старому Угринові Галицького району 17 травня 1992 р. під час Всеукраїнського фестивалю “Гомін Чорного Лісу”. Наступного дня освятили меморіальну дошку С.Бандері на вулиці його імені в Калуші. Велелюдне віче 1 вересня 1992 р. у Старому Угринові за участі Степана Бандери – онука провідника ОУН з Канади та численні звернення громадськості спонукали органи влади до створення тут окремого архітектурно-меморіального комплексу. Згідно з розпорядженням Калуської райдержадміністрації спершу

його відкрили 2 вересня 1993 р. на базі реконструйованої садиби родини Бандерів, яку разом із пам'ятником занесли до пам'яток історії і культури місцевого значення. Тут проводилися зйомки документального фільму “Дитинство Степана Бандери”, презентація якого відбулася в листопаді 1995 р.¹

Після ухвали Івано-Франківської ОДА про зведення в Старому Угринові нового історико-меморіального комплексу 1 січня 1998 р. освятили наріжний камінь під його будівництво. У нього вклали капсулу зі зверненням до нащадків. Відкриття модерного чотириповерхового меморіального музейного комплексу відбулося 30 грудня 2000 р. Він складається з експозиційно-виставкових і господарських приміщень, літньої сцени, рекреаційної території. У 2002–2007 рр. комплекс перебував на балансі Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, відтак був підпорядкований Музею визвольних змагань Прикарпатського краю, що фінансується обласним управлінням культури.

Згідно з концепцією науковців об'єкт переріс у меморіальний комплекс просто неба. До нього включили вцілілу частину хати, де народився С.Бандера, каплицю св. Покрови, кам'яну криницю, залишки двох зруйнованих пам'ятників і третій бронзовий постамент на честь С.Бандери, а також сучасну архітектурну споруду музею. Так постав важливий центр культурного життя Прикарпаття, де відбуваються святкування з нагоди народження Провідника ОУН (1 січня), створення УПА тощо. Через обмежене фінансування реконструкція названих об'єктів триває повільно.

Староугринівський комплекс став прикладом і стимулом розвитку “меморіальної бандеріани” на Прикарпатті. Руїнування перших пам'ятників Провідникові ОУН викликало хвилю громадських протестів і низку ініціатив з ушанування пам'яті діячів національно-визвольного руху. Уже 18 серпня 1991 р. (у переддень державного перевороту в СРСР) на багатолюдному вічі з нагоди 750-річчя Коломиї встановили пам'ятник С.Бандері (скульптор В.Рожик) – копію двічі зруйнованих у Старому Угринові. Його спорудили на кошти місцевої громади. У жовтні 1999 р. замість нього поставили бронзове погруддя². Тоді ж в Івано-Франківську встановили бронзову художньо-меморіальну дошку С.Бандері на вулиці його імені, а старий барельєф-триптих, що образно ілюстрував національно-визвольну боротьбу, передали до музею в Старому Угринові³.

Увічнення пам'яті головного символу українського націоналізму стимулювала груднева 2007 р. ухвала Івано-Франківської ОДА, що оголосила 2008-й Роком Степана Бандери⁴. Помітними віхами в цьому процесі стало встановлення 2007 року пам'ятників С.Бандері в Узині Тисменицького району (на кошти канадського мецената Г.Устинського)⁵; у Микитинцях, житловий масив Івано-Франківська (скульптор В.Вільшук)⁶; у Середньому Березові Косівського району та в Городенці⁷. У 2008 р. “скульптурна бандеріана” збагатилася монументами в Грабівці на Калушині⁸ та в інших населених пунктах. Установлені за громадські кошти за підтримки місцевої влади ці постаменти височать на велелюдних місцях, надаючи сільським і міським культурним ландшафтам більшої урочистості та викликаючи в місцевих мешканцях високопатріотичні почуття.

Вінцем “скульптурної бандеріани” стало відкриття ще одного меморіалу й величного монумента в Івано-Франківську. Під час широкої публічної дискусії переважила позиція, що він має розташовуватися на Європейській площі⁹. У річницю проголошення Акта про відновлення української державності у Львові, 30 червня 2007 р., тут освятили камінь з написом про встановлення майбутнього пам'ятника, який став символом ушанування речника українського націоналізму не лише жителями міста, а й усієї України. На урочисте відкриття величного меморіального комплексу 1 січня 2009 р. (автор і архітектор Я.Дорошенко, скульптор М.Посікіра) зібралася десятитисячна громада з різних областей України¹⁰.

Утім, подія викликала неоднозначну реакцію в громадських колах. Зокрема, міській раді закидали нераціональне використання коштів (шахрайство й марнотратство), стверджуючи, що на меморіал С.Бандері нібито витратили 45 млн грн, тобто 10% міського бюджету¹¹. Пристрасті посилював і той факт, що після відкриття пам'ятника меморіал залишався недіючим. Навіть патріотично налаштований часопис “Галицький кореспондент”, перелічуючи встановлені в Івано-Франківську пам'ятки на честь С.Бандери та його родини, резюмував, що

обласний центр поступово перетворюється на своєрідний “Бандерштадт”, бо така кількість монументів не оправдовує себе¹².

Не всі ініціативи краян з ушанування С.Бандери знаходили розуміння й підтримку з боку різних суспільних верств. Можливо, наслідуючи приклад Львова, куди перевезли прах подружжя Ребетів, в Івано-Франківську виникла Громадська комісія з перепоховання праху С.Бандери, яка почала пошук місця для реалізації цього проекту¹³. Однак його родина відповіла, що таке вирішення питання є “передчасним”¹⁴. Також виникла напруженість у стосунках з польською делегацією міста-побратима Ополе, яка із застереженням поставилася до можливої пропозиції щодо покладання квітів до пам’ятника С.Бандері в Івано-Франківську, позаяк поляки “стримано” ставляться до його героїзації¹⁵.

Невід’ємним складником “скульптурної бандеріани” стало вшанування членів родини Провідника ОУН. Його батькові, Андрієві Бандері, що походив з відомої галицької родини, був знаним священиком, польовим духівником УГА і громадським діячем, 1992 р. відкрили меморіальну дошку в Тростянці Долинського району. У цій останній парафії у травні 1941 р. він був арештований органами НКВС і незабаром страчений за вироком військового трибуналу. У січні 2009 р. у тростянецькому Народному домі відкрили музей родини о. А.Бандери¹⁶. На свято Вознесіння 2010 р. у Підпечарах освятили величний пам’ятник на честь Андрія та Степана Бандерів¹⁷, а ще раніше, у жовтні 2008 р., в Івано-Франківську встановили меморіальну дошку на честь їхнього сина і брата Василя – активного учасника націоналістичного руху, який загинув у німецькому концтаборі¹⁸. На родинній могилі Гадзінських–Бандерів (старий цвинтар Старого Угринова) у вересні 2007 р. урочисто відкрили пам’ятну стелу (архітектор Г.Підкамінна). Ще в 1990 р. сюди з Красноярського краю перенесли прах сестри Бандери Марти, а згодом на її могилі спорудили оздоблений надгробок.

У різних видах монументальної скульптури втілюється образ другої знакової постаті визвольної боротьби – генерала Р.Шухевича (Тарас Чупринка). Ініціативу Львівщини з ушанування Головного командира УПА підхопила Івано-Франківщина, де також чимало місць пов’язано з його бойовою та громадсько-політичною діяльністю. Цю справу підтримали органи місцевої влади різних рівнів, особливо після проголошення облрадою 2007-го Роком Романа Шухевича та звернення до Президента з клопотанням про присвоєння йому звання Героя України (посмертно)¹⁹.

Рух з монументального увічнення постаті Р.Шухевича охопив пам’ятні місця, пов’язані з його родинними зв’язками та життєдіяльністю. Так, у серпні 1995 р. у Тишківцях Городенківського району, звідки походить родина Шухевичів, відкрили величний пам’ятник Тарасові Чупринці (скульптор А.Басюк)²⁰. У листопаді того ж року у с. Княгиничі Рогатинського району, де в 1946–1947 рр. діяв керівний штаб підпільного національного руху, освятили ще один пам’ятник Р.Шухевичу²¹.

Окремі події в хроніці “меморіальної шухевичіани” на Прикарпатті набували широкого громадсько-політичного, культурно-просвітницького й наукового звучання. Це демонструють акції зі встановлення й освячення погруддя та меморіальної таблиці Р.Шухевичу на фасаді колишньої конспіративної “хати” в Княгиничах Рогатинського району (2002 р.)²²; на стрімкій скелі Одинець, неподалік с. Бубнище (2009 р.), де в серпні 1925 р. Шухевич-пластун установив синьо-жовтий прапор²³, та ін. 2007 року за участі освітянської й культурної громади та молоді Покуття відбулося встановлення художньо-меморіальних знаків Р.Шухевичу в Городенці на вулиці його імені²⁴ та на фасаді музею історії в Коломиї²⁵. У величний національно-патріотичний здвиг на Гуцульщині вилілося відкриття погруддя Р.Шухевича в с.Тюдів Косівського району в березні 2010 р.²⁶. На цих творах монументального мистецтва Тарас Чупринка зображений переважно без кашкета, що підкреслює мужність, жертвність, незламність людини-воєжа й державника, що несе величезний тягар відповідальності за долю нації.

Високохудожні скульптурно-меморіальні композиції увічнюють й інших визначних діячів українського націоналістичного руху. З-поміж них відзначмо барельєф Є.Коновальця (скульптори А.Басюк, І.Добровольський, архітектор П.Рибчак), установлений 1998 р. на вулиці його імені в Івано-Франківську, і величний пам’ятник засновнику ОУН у Старих Кутах Косівського району²⁷. Також на громадські пожертви поставили бронзовий барельєф в Івано-Фран-

ківську (2005 р.)²⁸ і монумент у приміському селі Угорники (2010 р.) на честь речника українського націоналізму С.Ленкавського²⁹. Через сім десятиріч у гранітному монументі повернувся на рідну Городенщину Верховний командант Збройних сил Карпатської України М.Колодзінський³⁰. Ці непересічні особистості постають в образах, що поєднують відданість національній ідеї, високий інтелект та інтелігентність, велику віру в краще майбуття свого народу.

Парадоксальним видається явище, коли після двох десятиріч існування української державності пам'ятникам націоналістичних діячів загрожує небезпека свідомого руйнування. Зважаючи на цю обставину, із січня 2010 р. діяльність патрульно-постової служби Івано-Франківська стали координувати таким чином, щоб її працівники якнайбільше перебували в місцях розташування пам'ятників борцям за волю України та в меморіальних скверах. А біля меморіалу С.Бандери встановили постійний пост³¹.

Важливим складником меморіального літопису українського повстанського руху стало спорудження в містах і селах монументів на честь загиблих земляків. Більшість із них з'явилася на Гуцульщині та Покутті, де ще за міжвоєнного періоду вкорінився культ загиблих героїв. Високим художньо-мистецьким рівнем відзначаються пам'ятники сотникам УПА: на Коломиїщині – М.Москалюку (2001 р.) у с. Іванівка³²; на Косівщині – Д.Негричу (2002 р.) у Вижньому Березові та Ю.Долішняку – у Яблунові³³; у Снятині – легендарному командирові УПА В.Андрусюку (1999 р., скульптор І.Самопам)³⁴ та ін. Вони являють собою погруддя, скульптури в повний зріст чи фігурні зображення на колінах, які постають у повстанських одностроях і кашкетах, часто зі зброєю. Їхні обличчя передають усвідомлення неминучості поразки від сильнішого й підступнішого ворога та водночас випромінюють переконання, що жертви не даремні, бо вони своїм життям торували шлях до свободи.

Праобразом відкритого в січні 2008 р. у Коломиї пам'ятника борцям за незалежну Україну став легендарний сотенний УПА М.Симчич, що відбув 33 роки в радянських концтаборах. Це гранітний триметровий монумент на двоступінчатому постаменті, титульна частина видовжена вгору й творить стелу, на тлі якої піднімається постать вояка УПА в однострої й мазепинці. Повстанець зображений у профіль з різким поворотом голови вправо; ліву руку тримає на лацкані кітеля, права опущена донизу, ніби в ній затиснено автомат. Рельєфно зображена зовнішність героя: мужнє обличчя, очі, які дивляться в далечінь; увиразнені деталі одягу: кишені з гудзиками, пряжка на ремені. Спорудження пам'ятника ініціював і спонсорував Герой України В.Ткачук³⁵.

У бронзі й граніті увічнені постаті жінок, які перебували в повстанських лавах. Пам'ятні знаки спорудили воякові УПА Марійці Микуляк у Будиліві Снятинського району (2000 р.)³⁶ і зв'язковій УПА Надії Відоняк у Калуші, який, власне, присвятили всім жінкам району, що полягли за волю України³⁷. Непоборність людського духу символізує погруддя К.Мандрик-Куйбиди в Болехові (2005 р.), котра відбула десять років сталінських таборів³⁸. Його автори В.Яриш й О.Скоп відтворили образ героїні, що поєднує риси 17-річної зв'язкової УПА й талановитої поетеси, яка зуміла передати біль і велич повстанської звитяги.

Ініціаторами й організаторами діяльності з ушанування пам'яті про національно-визвольну боротьбу за підтримки органів влади виступали різні патріотичні організації, зокрема Конгрес українських націоналістів (КУН) і братства вояків ОУН-УПА, "Просвіта", а також учителі й учні шкіл. Урочисті відкриття монументів відбувалися за участі представників політичних партій і широкої громадськості, а також супроводжувалися концертами, науковими форумами й прес-конференціями, "круглими столами".

Відновлення історичних пам'яток у вигляді окремих і братських могил вояків УПА та членів підпілля стало передумовою для монументального увічнення їхньої пам'яті. Таким промовистим прикладом слугує освячений у серпні 1999 р. пам'ятник загиблим воякам УПА в Долині Галицького району. Його основою стали знищені у 1980-х роках могила невідомих повстанців і латинський хрест Братства тверезості з мармурової крихти, які 1994 р. реконструювали й встановили на бетонному постаменті³⁹.

Один із перших сільських меморіальних повстанських комплексів виник 1992 р. у Космачі Косівського району. Його увінчує пам'ятник 153 членам ОУН, воякам УПА та мешканцям села, що загинули в протистоянні з тоталітарними режимами⁴⁰. Основу меморіального комплексу

су вояків УПА в Цуцилові на Надвірнянщині становить монументальна стела, зведена на кошти місцевої громади за фінансової допомоги обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії й культури⁴¹.

Більшість таких меморіальних композицій має доволі типовий вигляд, особливо якщо вони розташовані в одному чи сусідніх районах. Ідеться, приміром, про “повстанські меморіали” на Калушині, основу яких становлять високі видовжені земляні могильні насипи з масивними металевими пофарбованими під “березу” латинськими хрестами. Перед ними встановлювали пам'ятні знаки у вигляді бетонних тризубів із хрестами вгорі, а обабіч – пам'ятні таблиці чи трапецеподібні меморіальні стели з вигравіруваними кетягами калини, мазепинками, рушницями, шаблями тощо. Над стелами ставили ікони чи бюсти Матері Божої Неустанної Помочі, а під ними робили написи з прізвищами загиблих⁴².

Не вдаючись до художньо-мистецького аналізу таких меморіальних споруд, відзначаємо їх глибокий ідейно-філософський зміст. Одним із таких прикладів слугує відкритий 2003 р. пам'ятник воякам УПА у Снятині (автор В.Вільшук). Основою його горельєфної композиції є ангел, що навколішки молиться біля повстанської могили, на поперечне рамено хреста накинуто вишитий рушник, а вертикальне прикрашають стилізовані кетяги калини⁴³, що стверджує велич звитяги українського вояцтва, його високу духовність і відданість національній ідеї. А символічна Могила борцям за волю України в Саджаві Надвірнянського району відносно гармонійно поєднує кілька різних сюжетних ліній: наступність військової традиції, ліризм, трагедію втрати. Її композиція складається зі встановлених на земляному насипі скульптури ангела і православного хреста та розміщених унизу по периметру виготовлених із бетону символічних образів князя, козака, опришка, січового стрільця та матері з дитиною на руках (у центрі), прощання вояка з дівчиною (зліва) і пораненого повстанця, який лежить біля свого коня (справа)⁴⁴.

Оригінальністю форми й змісту вирізняється й монумент борцям за волю України в Тишківцях на Городенщині, що має вигляд півтораметрового бункера, вимурованого з річкового каменю на бетонному цоколі. З тильного боку споруду завершує двометровий бетонний козацький хрест. Чільний фасад пам'ятника становить чавунне барельєфне зображення пораненого повстанця та дівчини-медсестри. Над цоколем умонтовано дві таблиці з вилитими тризубами й прізвищами 32 вояків. Інша стилізована таблиця свідчить, що пам'ятник установлений організаціями КУНу і “Просвіти” у 1995 р.⁴⁵

Невелику групу меморіальних композицій, що увічнюють поховання осіб, які належали до різних бойових формацій, репрезентує відкритий 2002 р. в Івано-Франківському меморіальному сквері монумент на честь полеглих вояків УПА, Першої української дивізії “Галичина” та членів ОУН⁴⁶. Тут потрібно відзначити й один із небагатьох на Прикарпатті пам'ятник на честь вояків Першої дивізії Української національної армії, споруджений 2002 р. у с. Долина Тлумацького району⁴⁷.

Знаменним явищем, що відповідає духові християнського всепрощення й національного примирення, стала поява монументів українським воякам, які перебували в лавах ворогуючих армій (радянська, УПА, інші), і жертвам різних тоталітарних режимів. На них часто фігурують написи на кшталт: “Жителям села, що загинули в роки Другої світової війни” тощо. Такі меморіали виникали різними шляхами. Приміром, у Коломиї, поряд із братською могилою радянських воїнів (1954 р.), що загинули в боях з німцями, 2000 р. постав пам'ятник усім полеглим у Другій світовій війні⁴⁸. А меморіальний комплекс у Яремчі складається зі споруджених різного часу Братської могили жертвам радянського тоталітарного режиму 1945–1946 рр., пам'ятника борцям за волю України та меморіальної дошки на честь вояків УПА⁴⁹.

У такому ракурсі згадаймо унікальний дендропарк із парком партизанської слави поблизу с. Заріччя Надвірнянського району. Основу його території площею 7 га становлять рідкісні породи кедра, дуба, липи, сосни, серед яких розташовані обеліск партизанської слави, капличка, алея героїв, пам'ятний знак на місці загибелі С.Руднева та пам'ятний камінь на місці майбутнього пам'ятника “Символ уроків єднання українського народу”⁵⁰.

Таким чином, за нашими узагальненнями, за два десятиліття незалежності на Прикарпатті звели стільки пам'ятників для вшанування подій і діячів національно-визвольного руху

1940-х – початку 1950-х рр., скільки меморіальних споруд, присвячених іншим подіям національної історії, разом узятих. Це змінило “монументальний ландшафт” краю, адже в кількісному відношенні вони перевищили число монументів тоталітарної доби. Більшість радянських пам’ятників і меморіалів продовжують існувати, однак вони часто, особливо якщо розташовані за межами населених пунктів, не підтримуються в належному стані. Чимало з них знімають з державного обліку, хоча в матеріалах з підготовки “Зводу...” (2005 р.)⁴⁰, згідно з нашими підрахунками, їх зафіксовано близько двох сотень.

1. Гаврилів Б. Вшанування пам’яті провідника ОУН Степана Бандери: про пам’ятники і пам’ятні місця С. Бандери в Івано-Франківській області / Богдан Гаврилів // Краєзнавець Прикарпаття. – 2008. – № 12. – С. 15–120; Степан Бандера в камені // Західний кур’єр. – 2008. – 9 жовт. – С. 5.
2. Пам’ятник Степану Бандері в Коломиї [Електронний варіант]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/>.
3. Степан Бандера в камені... – С. 5.
4. Олійник І. Про проголошення 2008 року Роком Степана Бандери / І. Олійник // Галичина. – 2008. – 5 січ; Про відзначення 100-річчя від дня народження С. Бандери : рішення Івано-Франківської міської ради // Західний кур’єр. – 2008. – 17 січ.
5. Пам’ятник Провідникові // Галичина. – 2007. – 11 жовт.
6. Відкрито пам’ятник С. Бандері // Рідна земля. – 2007. – 31 серп.
7. Болотенюк М. Він був, він є і буде завжди / М. Болотенюк, Я. Левкун // Захід. – 2008. – 4 груд.; Мельник В. Покуття вшановує Бандеру / В. Мельник // Галичина. – 2008. – 4–10 груд. – С. 10.
8. Вівчар Б. У Грабівці було свято / Б. Вівчар // Там само. – 2008. – 14 жовт.
9. Гончарук О. Де стоятиме Бандера? / О. Гончарук // Експрес. – 2008. – 14–21 лют. – С. 3; Івасів Р. Чи є місце Степанові Бандері в Івано-Франківську? / Р. Івасів // Галичина. – 2008. – 28 лют.
10. В Івано-Франківську відкрили пам’ятник Степанові Бандері [Електронний варіант]. – Режим доступу : <http://pikartgroup.com.ua/>; Масловська О. Відкриття меморіалу / О. Масловська // Рідна земля. – 2009. – 16 січ. – С. 12.
11. Бризицька О. Є гроші, яких нема / О. Бризицька // Вільна Україна. – 2008. – 5 лист. – С. 3; Дутка І. Це не пам’ятник Бандері – це пам’ятник шахрайству і марнотратству [Електронний варіант] / І. Дутка. – Режим доступу : <http://malacava.com/>.
12. Бандерштадт: місто Бандер // Галицький кореспондент. – 2011. – 5 січ.
13. В Івано-Франківську створена комісія з перепоховання праху Степана Бандери [Електронний варіант]. – Режим доступу : <http://news.if.ua/>.
14. Фальстарт? Родина С. Бандери вважає ініціативу іванофранківців про перепоховання провідника ОУН передчасною [Електронний варіант]. – Режим доступу : <http://news.if.ua/>.
15. Степан Бандера знову розділив поляків і українців [Електронний варіант]. – Режим доступу : <http://eurorobota.ucoz.com>.
16. Пам’ятки історії Івано-Франківської області // Вісник Івано-Франківської обласної ради та Івано-Франківської обласної державної адміністрації. – Івано-Франківськ, 2005. – № 31, ч. 1. – С. 103; Лазоришин І. Остання парохія о. Андрія Бандери / І. Лазоришин // Галичина. – 2009. – 10–14 січ.
17. Отця Андрія й Степана Бандерів увічнили в Підпечарах [Електронний варіант]. – Режим доступу : <http://paralleli.if.ua.news/>.
18. Мельник В. Ніхто не забутий / В. Мельник // Галичина. – 2008. – 18 жовт.
19. Леонов І. Чупринку – в герої України / І. Леонов // Україна молода. – 2007. – 7 берез.
20. Вівчар Б. Шухевичому роду нема переводу / Б. Вівчар // Галичина. – 2005. – 12 лип.
21. Бодяк В. Генерал Чупринка в бронзі / В. Бодяк // Експрес. – 2005. – 17 листоп.
22. Пам’ятки історії Івано-Франківської області // Вісник Івано-Франківської обласної ради та Івано-Франківської обласної державної адміністрації. – Івано-Франківськ, 2005. – № 32, ч. 2. – С. 32.
23. Назарчук Д. Присвячено Романові Шухевичу / Д. Назарчук // Свіча. – 2009. – 20 трав.
24. Михайлюк Д. Борцям за незалежність / Д. Михайлюк // Трибуна. – 1995. – 2 верес.
25. Руданець О. В своїй хаті – своя правда / О. Руданець // Наша Україна. – 2007. – 7 лип.
26. Глібчук Б. Пам’яті командувача / Богдан Глібчук // Галицька Просвіта. – 2010. – 25 берез.
27. Пам’ятник Провідникові // Там само. – 2010. – 14 січ.
28. Здобудеш Українську державу // Там само. – 2005. – 19 трав.
29. Головний герой ОУН знову в Угорниках // Західний кур’єр. – 2010. – 26 серп. – С. 2; До увічнення пам’яті Ленкавського прилучилися громадою // Галичина. – 2010. – 21 верес.
30. Пам’ятки історії Івано-Франківської області... – Ч. 1. – С. 77.

31. Пам'ятки під охороною [Електронний варіант]. – Режим доступу : <http://news.if.ua/>.
32. Пам'ятки історії Івано-Франківської області... – Ч. 1. – С. 128.
33. Там само. – С. 128, 171.
34. Там само. – Ч. 2. – С. 62; Стежками Української повстанської армії : туристичний путівник. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. – С. 86.
35. Мазуренко В. Мирослав Симчич – полковник українського вільного козацтва / В. Мазуренко // Шлях перемоги. – 2008. – 12 берез.
36. Пам'ятки історії Івано-Франківської області... – Ч. 2. – С. 63.
37. Там само. – С. 154.
38. Жулинський М. Важка дорога, вимощена словом / Микола Жулинський // Галичина. – 2012. – 22 берез.; Стежками Української Повстанської Армії... – С. 62.
39. Міста і села Галицького району: історія, пам'ятки, особистості. – Галич, 2002. – С. 523.
40. Пам'ятки історії Івано-Франківської області... – Ч. 1. – С. 157.
41. Буженко Т. Збереження пам'яток історії та культури – ознака цивілізованості / Тетяна Буженко // Західний кур'єр. – 1999. – 16 квіт.
42. Поточний архів науково-редакційного відділу “Звід пам'яток історії та культур. Івано-Франківська область” (Поточ. арх. наук.-ред. від.). Звіт відряджень у Калуський район. Звіт про виконану роботу (відрядження) в с. Голинь, Кадобна і Кропивник Калуського р-ну за 11 травня 2006 року старшого наукового редактора Олійник Мирослави Василівни, арк. 15–18.
43. Василів Б. Увічнено героїв / Б. Василів // Галичина. – 2003. – 29 трав.
44. Поточ. арх. наук.-ред. від. Звіти відряджень в Надвірнянський район. Звіт про відрядження Максимців Галини у с. Саджава Надвірнянського р-ну 6–7 жовт. 2008 р., арк. 23–24.
45. Там само. Звіти відряджень в Городенківський район. Звіт про відрядження Максимців Галини до с. Тишківці, Серафимці Городенківського району 25–26 вересня 2006 р., арк. 4–6.
46. Пам'ятки історії Івано-Франківської області... – Ч. 2. – С. 120.
47. Там само. – С. 110.
48. Там само. – С. 160.
49. Там само. – С. 177.
50. Поточний архів науково-редакційного відділу: Звіти відряджень в Надвірнянський район. Звіт про відрядження Зеновія Федунківа у с. Заріччя Надвірнянського району 30 жовтня 2008 р., арк. 44.

В статтє речь идєт о перюдє национально-освободительной борьбы украинцев (40–50-е гг. XX века), увековеченном в произведениях искусства – монументальной скульптуре Прикарпатья. Показаны не только знаковые фигуры (С.Бандера, Р.Шухевич и др.), но и рядовые участники исторических событий, дан анализ памятков национально-освободительной борьбы времєн украинской независимости, а также произведений монументального искусства советского периода.

Ключевые слова: национально-освободительная борьба, памятник, скульптура, монументальное искусство, скульптурная “бандериана”.

The article highlights the time of national liberation competitions of Ukrainians (40–50 years of XX century, perpetuated in works of art – monumental sculpture of Prykarpattia. Talked not only about the sign figures (of S.Bandera, R.Shuhevych, other), but also about the ordinary participants of those historical events, the taken into account sights of national liberation fight, erected in the days of Ukrainian independence, and works of monumental art of soviet twenty-four hours are analysed.

Keywords: a national liberation fight, sight, monument, sculpture, monumental art, sculptural “sanderiana”.

ВЕЛИКИЙ СКИТ У ДУХОВНОМУ ЖИТТІ ЄВРОПИ ЕПОХИ БАРОКО

Великий Скит у Карпатах : у 3 т. – Т. 1 : Патерик Скитський. Синодик / за ред. М. Кугутяка. – Львів : Манускрипт-Львів, 2013. – 726 с.

Назва *рецензія* у звичному теперішньому науковому вжитку мало пасує до цієї скромної замітки. Адже йдеться про наш відгук на публікацію духовної спадщини, велич і значення якої переоцінити важко. Хоч історії монастиря в Маняві присвячено загалом понад дві з половиною сотні праць, це докорінно не змінює суті справи: як цілком слушно зауважує ініціатор і головний редактор рецензованого нами видання професор Микола Кугутяк, справжня *духовна* історія Скиту Манявського фактично досі ще не написана. Можна безкінечно деталізувати його соціальне, політичне чи культурне минуле, описувати його мастку, матеріальні цінності, відносини з владою тощо, навіть його бібліотеки, школи, скрипторії, але при цьому так і не наблизитися до головного – історії його *духовності*. Тим часом саме життя з Богом, цілковита посвята Йому, досягнення єднання з Ним і спілкування в молитві й за допомогою благодаті задля віднови в людині образу Божого становить істинну мету й сенс життя православного монаха, усе решта – другорядне, похідне, скороминуще й тимчасове, що часто не лише не сприяє, а й заважає досягненню головного...

Поява цього величного духовного насліддя, яке становить основний зміст рецензованого видання, прямо пов'язана з історичним тлом XVI–XVII ст. Ми вже звертали увагу на особливості релігійного життя Європи в добу бароко¹. Для тогочасної Європи – це буремний період Реформації та Контрреформації, поширення протестантизму й релігійних воєн, епоха яких завершилася 1648 р., початок тріумфу західної цивілізації. Бароко – не лише “кризовий” стиль у мистецтві, що віддзеркалював злам двох великих історичних епох – Середньовіччя й Нового часу, а й цілий світоглядний пласт, що знайшов відображення у всіх сферах життя соціуму, у тому числі релігійній. У Західній Європі – після всіх потрясінь Реформації та протестантизму – це час нового зміцнення католицької свідомості на тлі протиставлення земного буття та вічності, активної діяльності і містичних споглядань. Це – епоха великих містиків і святих місіонерів-мучеників, які після географічних відкриттів відправляються в усі найвіддаленіші куточки тодішнього світу². Релігійне піднесення виявляється, серед іншого, у діяльності таких визначних постатей, як Тереза Авільська, Іоанн Хреститель, Ігнатій Лойола, а згодом – Франциско Сальський, Вінцент де Поль, Людовік Марія Грінйон де Монфора та багатьох ін.

Водночас кінець XVI – початок XVII ст. був позначений численними реформами монастирського життя, причому практично синхронно як на заході, так і на сході Європи. Ці реформи не стільки вносили щось принципово нове в життя чернечих спільнот, скільки прагнули повернути їх до первісних ідеалів строгості життя, суворого дотримання євангельських рад, аскетизму й святості. У цій площині радикального реформування на Заході християнського світу зазнали старі ордени: бенедиктинці (тепер ванністи, мавристи), цистерціанці (трапісти), францисканці (капуцини) та інші, реформовані кармеліти остаточно виділилися в окрему спільноту кармелітів-босих із дуже строгим статутом. Суворота мовчанка, тривала молитва, рослинна їжа й фізична праця – “нові” старі ідеали суворого аскетизму сповідують сотні нових монастирських общин, які швидко поширюються європейськими теренами.

Практично в цей самий період на християнському Сході й, зокрема, в українських землях відбуваються відродження й реорганізація греко-католицького чернецтва й заснування Василіанського чину заходами митрополита Веляміна Рутського (1617 р.)³, а також виникнення Манявського Скиту (1605/6–1612 рр.), приклад якого наслідувало чимало православних обителів України.

У період свого існування монастир у Маняві (1605–1785 рр.) був відомий в Україні, Польщі, Молдавії, Болгарії, Росії, Австрії як Великий Скит, або Скит. Саме така назва монастиря подана в численних тогочасних документах. Свідченням високого авторитету Великого Скиту в православному світі було набуття ним у 1628 р. статусу прота, головуючого над іншими монастирями Руського, Белзького й Подільського воєводства. У XVII ст. це був один з найбільших і найвпливовіших монастирів не лише України, а й Південно-Східної Європи. За деякими даними, йому підпорядковувалося тоді понад п'ятсот інших православних монастирів. Створена Іовом і Феодосієм чернеча обитель мала особливий церковно-правовий статус ставропігії, наданий Скиту Константинопольським, Олександрійським та Єрусалимським патріархами.

Свою вагому лепту у формування духовної традиції Скиту внесли передусім його засновники свв. Іов Княгиницький і Феодосій Манявський, а також Іван Вишенський, Іов Почаївський, Лев Шептицький та багато інших видатних релігійних діячів того часу. Важливо відмітити, що перед заснуванням нової обителі наприкінці XVI ст. Іов Княгиницький дванадцять років здійснював свій чернечий подвиг у Ватопеді – одному з найавторитетніших і найбільших монастирів Афону. Повернувшись на Батьківщину, Іов заснував у Карпатах Скит – “новий Ватопед на Русі”, вирішивши запровадити тут “такі ж чини й порядки, які бачив раніше на Святій Горі”⁴.

Практично не викликає сумніву, що він приніс сюди досвід і традиції *ісихазму* – містико-споглядалної, аскетичної практики, заснованої на безперервному творенні умово-сердечної Ісусової молитви (“Господи Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй мене грішного”). У своєму “Завіті духовному” ігумен обителі Скитської Феодосій благає братію сіллю пам'яті Ісусової всі справи приправляти, завжди серцем кажучи: “Господи Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй мене”⁵. Він наголошує, що пам'ять про Ісуса має бути постійною: “Стоючи, сидячи, лежачи – в келії та церкві, у роботі ремісничій і під час трапези, у дорозі, постійно з думками, помислами та устами добрими говоріть: Господи Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй мене грішного, – відганяючи усі припливи дивних думок та помислів”, і так “терпи страждання в молитві і в ночі, і в день”⁶. Можливо, про бачення Фаворського світла, що є характерною рисою ісихазму, ідеться в “Житті” Іова Княгиницького, коли його автор говорить про Боже милосердя, “яке показав Він своїм сходженням до людей і можливістю бачити Його й оспівувати разом з небесними силами, бо на Нього не сміють шестокрилі і всякі небесні сили дивитися, але людині, яка очистилась розумом, дано його бачити й насолоджуватися при спогляданні його краси”⁷.

Цікаво також, що вихованцем Іова Княгиницького ще в Угорницькому монастирі був Іов Желізо – майбутній Іов Почаївський⁸. Пізніше сам Іов Княгиницький якийсь час перебував у Києво-Печерській лаврі. Отож є очевидним і не підлягає сумніву тісний духовний зв'язок Скиту з найбільшими православними центрами Південно-Східної Європи того часу – Афоном, Києво-Печерською лаврою і Почасвом.

Разом із тим Скит був великою чернечою обителлю навіть для свого часу. Це засвідчує відомий вислів митрополита Петра Могили про двісті ангелів у людській плоті⁹, які віддавалися там молитві, посту, спогляданню та праці. Таким чином, фактично Скит органічно поєднував ті дві провідні традиції та форми чернечого життя – спільножитню, переважно діяльну, і молитовно-споглядалну, безмовну, самотницьку, котрі здавна існували й не переривалися в східній церкві¹⁰.

Виявлений та зібраний останніми роками колективом науковців на чолі з професором М.Кугутяком унікальний масив першоджерел створив підґрунтя для того, щоби вперше здійснити комплексне дослідження історії монастиря в Маняві на основі проблемно-хронологічного підходу, розкрити історіографічну, джерелознавчу, археологічну та мистецтвознавчу складові великоскитської проблематики. Результатом цього стало тритомне видання “Великий Скит у Карпатах”, присвячене 1025-річчю хрещення Русі.

У першому томі, який щойно побачив світ, розміщено рукописні духовні твори скитських монахів. Зокрема, у його частині першій публікується Патерик Скитський, до складу якого увійшли: “Житіє і життя преподобного отця нашого Іова і про кончину його та створення святої

обителі Скитської коротко написано”, створене ієромонахом Ігнатієм з Любарова в 1622–1628 рр.; “Завіт Духовний ієросхимонаха Феодосія, колишнього ігумена святої обителі Скитської, для розуміння і виконання духовному настоятелю – ігумену, який після мене буде, і всім у Христі отцям і братам моїм та дітям по духу, яких зібрала благодать Божа”, а також “Регула або Устав чи правило аскетичного чернечого життя на Скитку храму Пресвятої Богородиці, де є преділ преподобного отця нашого Онуфрія Великого”, автором яких був скитський ігумен Феодосій у кінці 1620-х років. Усі ці пам’ятки репрезентують фундаментальні основи духовності Великого Скиту. Іов Княгиницький, Феодосій та їхні послідовники постають як продовжувачі й обновителі вітчизняних аскетичних традицій Антонія та Феодосія Печерських.

Другу частину першого тому складає монастирський Синодик XVII–XVIII ст., виявлений у Бібліотеці Румунської академії (Бухарест). Ця дуже цінна пам’ятка поєднує в собі поменник і власне синодик. Текст, уміщений на аркушах 1–95, є класичним поменником, тобто містить 640 поминальних записів про скитських ченців та їхніх родичів, а також монахів з інших монастирів (загалом майже 11 тис. імен). Поменникова частина рукопису зберегла детальну інформацію про походження скитських монахів та їхні зв’язки з іншими обителями України та Східної Європи. У Скиті були представлені майже всі регіони України (найбільше було вихідців із Галичини), окрім того, серед його подвижників були представники дев’яти країн – Білорусі, Молдови, Литви, Росії, Сербії, Болгарії, Чехії, Македонії, Греції. Синодична частина пам’ятки (аркуші 96–137) містить відомості про історичні події із життя монастиря (епідемію 1652 р., знищення Скиту турками й татарами 1676 р. тощо), повсякденні заняття ченців, їхні духовні подвиги (усього подана інформація про 704 скитських монахів), відносини всередині спільноти.

Факсимільна публікація всіх рукописів та їх переклад із церковнослов’янської сучасною українською мовою здійснені вперше.

Особливо хотілося б відзначити творчий колектив науковців, які працювали над збором першоджерельного матеріалу, упорядкуванням і підготовкою до друку цієї книги. Зокрема, передмову до тритомного видання (“Карпатська Фіваїда”), вступну статтю до першого тому (“Рукописна спадщина Великого Скиту XVII–XVIII ст.: Патерик Скитський, Синодик”) і кодикологічний опис рукописних пам’яток підготував доктор історичних наук, професор Микола Кугутяк. Коментарі до пам’яток виконав кандидат історичних наук, доцент Володимир Гавадзин. Іменний, географічний і церковно-монастирський покажчики підготували Володимир Гавадзин та Ірина Солонець. Переклад “Житія Іова”, а також “Регули” із церковнослов’янської сучасною українською мовою здійснили кандидат філологічних наук, професор Микола Лесюк і кандидат історичних наук, доцент Володимир Гавадзин; “Завіт Духовний” переклав кандидат філологічних наук, доцент Ярослав Мельник. Переклад Синодика здійснили професор Микола Кугутяк і доцент Володимир Гавадзин.

Як справедливо зазначають упорядники першого тому в передмові, вивчення історичного досвіду, духовно-ціннісних орієнтирів та особливостей богопізнавальної практики скитських монахів дуже важливе, насамперед, з погляду усвідомлення унікальної ролі Великого Скиту в церковно-релігійному житті України XVII–XVIII ст., його заслуг у збереженні й відродженні давніх християнських і національних духовних традицій.

Загалом можна дуже багато писати про згадані історичні пам’ятки та їхнє значення, але, ураховуючи їхній масштаб і вагомість, завжди залишатиметься специфічне внутрішнє відчуття, що всього сказаного все одно замало. Тому замість того, щоб “розповідати спраглому про воду”, запрошуємо безпосередньо до самого Джерела.

Звісно, перший том – це ще не цілісна наукова історія скитського духу, а лише матеріал для її написання й осмислення. Але він покликаний стати тим фундаментом, на якому невдовзі, з багатьох окремих цеглин, буде зведена ця уявна майбутня будівля.

¹. Див.: Жерноклеєв О. Скит Манявський : соціум, традиції, виховання / Олег Жерноклеєв // Карпати : людина, етнос, цивілізація. Науковий журнал з проблем карпатознавства. – 2011. – Ч. 3 : Матеріали

- Міжнародної наукової конференції “Скит Манявський у духовному і культурному житті України та зарубіжжя: до 400-річчя заснування” (29–30 вересня 2011 р.). – С. 35–39.
2. Хольц Л. История христианского монашества / Леонард Хольц ; ОФМ. – С. Пб., 1993. – С. 218–219.
  3. Див.: Нарис історії Василянського Чину Святого Йосафата / Атанасій Пекар, Порфірій Підручний та ін. // Записки ЧСВВ. – Т. 48. – Рим, 1992. – С. 117.
  4. Великий Скит у Карпатах : у 3 т. – Т. 1 : Патерик Скитський. Синодик / за ред. М. Кугутяка. – Львів, 2013. – С. 137.
  5. Там само. – С. 256.
  6. Там само. – С. 260.
  7. Там само. – С. 127.
  8. Митрополит Іларіон (Огієнко). Преподобний Іов Почаївський. – Івано-Франківськ, 2003. – С. 7–8.
  9. Миронюк І. Скит Манявський / Іван Миронюк, Мечислав Фіглевський. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 28.
  10. Мищук В. Об исихазме / Иеромонах Валентин (Мищук) // В неделю 2-ю Великого Поста. Святителя Григория Паламы. Слова, поучения, проповеди. – М., 1999. – С. 92–93.

Микола КУГУТЯК

У ПОШУКАХ НОВИХ ОБРІВ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРІОПИСАННЯ

Моргун В. А. МАР. “Поема вольного народа”: Вступ до сакральної історії України / Василь Моргун. – К. ; Донецьк : Промінь, 2013. – 168 с.

Швидкими темпами розвивається світ: то в регресивному, то в прогресивному вимірі відбуваються тотальні зміни культури, суспільної свідомості й духовності людства. Зрозуміло, що разом із цим змінюються й запити до історіософських досліджень. Показовим із цього погляду є наш час – перелом 2013/2014 років. Дивним чином збіглися дві великі події: одна довгоочікувана – святкування 200-річчя від дня народження Т.Шевченка, інша несподівана й дивовижна – Єврореволюція. Емоції й незримі почуття переповнюють суспільство загалом і кожну людину зокрема. Такий психоемоційний стан спонукає читати історію нашого зневоленого народу не тільки “з бромом”, а й у вияві сакрально-міфічної парадигми, емоційно-вольовому енергетичному наповненні, яке випромінює наша земля, і з піднесено-героїчним присмаком.

Яскравим зразком історіописання під таким ракурсом, у такому, звичайно ж, надто складному ключі є праця доктора історичних наук, професора Донецького національного університету Василя Моргуна “МАР. «Поема вольного народа»: Вступ до сакральної історії України”. Уже в назві простежується цікаве втілення принципу тривіума – на основі поєднання трьох змістово-формових аспектів: священного каменя, поетичного слова й історичної провіденціології. Механізм подання матеріалу свідчить про відповідність заявленій назві – це гармонійне поєднання поеми як способу відтворення історичної долі України та наративні вкраплення, які доповнюють і пояснюють окремі лейтмотиви поетичних конструкцій. Отже, автор обрав нетрадиційний шлях подання матеріалу, а тому зміст і форма книги характеризуються певною новизною і є трохи незвичними для сучасного читача.

Незважаючи на безперечну оригінальність підходу й таке неочікуване поєднання різних змістово-формових елементів, варто зауважити, що цим автор змішав не завжди сумісні жанри, чим і ускладнив вирішення досить непрості проблеми – витворення й подання конструкції сакральної історії. Варто було б, на наш погляд, обрати конкретний напрям викладу, без сумніву, цікавих і новаторських сентенцій – або як поема на історичну тему, або як монографічне наукове дослідження, оскільки кожний із цих жанрів має специфічні форми вияву. Хоча можна зрозуміти автора, оскільки опанована ним проблематика така широка й пафосно-емоційна, що видається неможливим передати всю повноту тільки одним жанром. Щодо концептуального оформлення, то потрібно згадати й про цікавий ілюстративно-наочний матеріал, який тільки

розширює сферу сприйняття нових для української історико-культурологічної науки висновків й авторських узагальнень.

Сакральність історії “вольного народу” впливає із самих витоків, запропонованих автором: Мар як святий межовий камінь, утрачений літописний “кін землі Руської”, і преподобний Антоній Печерський, який за переказами перебував біля цього Божого каменя Мару в подільському Погребищі, а неподалік – у Лядовій на Дністровій кручі – заснував святий монастир. Згадує автор і про три хрести на Марі, які мають дохристиянське походження, проте за часів Київської Русі стали християнським оберегом, що символізував захист Пресвятої Трійці для цієї землі. Такий оберіг був і є просто необхідним для Поросся, де проходили південні кордони і, фактично, знаходилася межа Руської землі. Слід зазначити, що автор виходить із концепції про камінь Мар як праобраз світової гори Меру й уявлення про Трійцю як священно-геометричний консенсус. Бачимо посилення сакрального енергетичного поля через поєднання в одній площині дохристиянської й власне християнської традицій. Відтак маловідоме ще сьогодні подільське Погребище – один із трьох, поряд з Києвом і Лядовою, важливих космометричних центрів святої Русі-України, Третього уділу Пресвятої Богородиці.

У цьому руслі цікавими є міркування автора про Шевченкові Моринці як важливий маркер, що дозволяє глибоко пізнавати закони світоустрою. Уважно проаналізувавши життя і творчість Великого Кобзаря, узявши до уваги всі знамення, автор дійшов висновку, що Чорний камінь Мар як уособлення Ісуса Христа й три Голгофські хрести на ньому, виявляється, супроводжували поета все його життя, а надто після смерті. Насамперед, пороські хрести безпосередньо присутні на багатьох малюнках Кобзаря. Шевченко похований на Чернечій горі біля Канева. Як і Мар, ця гора розташована в Пороссі, на південному порубіжжі літописної “землі Руської”, і з нею, як і з Погребищенським каменем, пов’язані схожі стародавні перекази.

Професор Моргун чи не вперше на основі реконструкції гексагональної решітки Гончарова–Морозова–Макарова виділяє рівносторонній трикутник Київ – Погребище – Моринці зі стороною 150 км і цим задає місцеположення силових вузлів і провідний крок сітки електромагнітного поля планети. Такі знакові точки відліку захисної решітки силового поля Землі надали вагомі підстави авторові визначити Україну як “Богоданну країну”, мічену Самим Господом. При цьому надто важливе, осібне місце в цій сакральній-енергетичній парадигмі займає українська “дорога крові” – Київ – Мар – Лядова, правонаступниця євангельської “дороги крові” Єрусалим – Єрихон. Крім того, автор уперше виконав проекцію восьмикінцевого православної хреста на електромагнітне поле Землі й карту України.

Варто відзначити, що В.Моргун не залишає “точку витоків” у часах давньоруської держави, а намагається співвіднести її з новозавітними часами, свідченням чого є нове тлумачення біблійної історії про доброго самарянина, а також персони св. апостола Петра й Пречистої Богородиці. Не відстороненими залишаються й запорозькі козаки – славні лицарі українського народу. Вони ж бо і “болохівські характерники”, і мамаї, і представники лицарського ордену-братства Божого Каменя. Звісно, впливає багато спірних питань через ряд непідтверджених фактів та гіпотез. Однак погляд автора є новаторським, талановито поданим, чітко сюжетно окресленим, наближеним до історичної дійсності, а відтак має право на існування.

Що приваблює й захоплює читача, сакральній-марівській концепції історії України, запропонована автором, плавно слідує за всіма подвижницькими й трагічними сторінками нашого минулого. Як-от: стратою трьох православних священників – братів Кривоносів, козацьких старшин Іскри й Кочубея тощо. Доходячи, у кінцевому загалі, і до сучасності – суспільно-громадського явища Майдан як відродження козацько-марівських традицій Запорозької Січі й відповідних “чорних” народних рад. Інтригуючим є і “фінал сакральної історії”, який полягає в здійсненні есхатологічних передбачень, утілених навколо Мару-в-Погребищі-на-Росі. Там бо, як доводить автор, базуючись на давніх марівських переказах, схована одна з найсвятіших реліквій трьох авраамічних релігій – Ковчег Завіту, що має явитися в час Апокаліпсису. Тоді ж на Марі, за наказом Господа, ап. Петро відкриє ворота до Раю, куди увійдуть благочестиві нащадки козаків-марів-характерників.

Автор книги, академік Міжнародної академії досліджень майбутнього, є засновником нової науки – кліматичної геополітики, що опирається на відкриту науковцем у 2000 році й

запатентовану в Україні у 2008 році періодичну систему циклів, відстаней і катастроф. По суті, на думку різнобічного вченого-літератора, головною причиною і численних революцій сьогодення, і значного погіршення міжнародної ситуації, і поступового розгортання глобалізаційних процесів та зростання ізоляціоністських настроїв виступає глобальне потепління, за яким завжди слідує не менш різке похолодання. Зокрема, під час останньої української революції, а саме – 9 грудня 2013 року, японські вчені зафіксували рекордно низьку температуру в Антарктиді – 91,2 градуса за Цельсієм. Василь Андрійович пропонує власне розуміння сакральної історії як глибинного аналізу кореляції природно-кліматичних і соціальних катаклізмів, оскільки є вагомим підстави вважати, що між ними існує безпосередній, фактично, прямий зв'язок. Під час написання книги автор узяв до уваги вихідні принципи, методи та практичні рекомендації кліматичної геополітики, новітнього і, вочевидь, нівроку перспективного напрямку наукових досліджень. Основою побудов є Петтерсонова 1620-річна “золота” цивілізаційна хвиля 1758–3378 рр., за якою сучасний світ знаходиться в 405-річній фазі палеокліматичної “весни”, пов'язаної з методичним наступом тепла й відходом на холод і зволоженість. Можливо, автор перебільшив вплив кліматичних факторів на історичний процес, однак нині вже мало хто стане сперечатися з тим, що він є більш ніж очевидний. У сакральній історії автора завжди незримо присутній Божий промисел. Чи можна вважати по-іншому, якщо реальне число й місяць мученицької смерті трьох православних священників у Погребищі – 18 (28) червня 1648 р., що спонукала українців до спротиву й спричинила подальше розгортання національно-визвольної боротьби, збігаються з датою прийняття Конституції незалежної України – 28 червня 1996 р. Автор дає просте пояснення: сам Господь прийняв до уваги великий подвиг віри, змилосердився над українським народом і подарував йому одну з найбільш демократичних конституцій світу. Якщо вже говорити про провіденціальні збіги, то не можна не сказати про ще один, не менш вражаючий. “Поема вольного народа”, яку щодо змістовного наповнення треба вважати провісником відродження козацької України, писалася протягом багатьох років. А зрештою стала ровесницею Єврореволюції 2013–2014 рр., котра незбагненним чином почала втілювати заповітні мрії автора у реальність. Адже Майдан Незалежності в Києві часто називають осередком Новітньої Запорозької Січі.

Слід відмітити, що рецензоване видання має вагомий практично-виховний й пізнавальний значення, оскільки порушує проблему збереження та українознавчого дослідження культурної спадщини України, що є особливо актуальним у сучасних складних умовах розбудови нашої держави. Також сьогодні назріла проблема масштабного переосмислення вітчизняної, у тому числі регіональної, історії на основі нового масиву джерел.

Доречно зазначити, що автор торкнувся ще однієї малодослідженої чи радше сказати взагалі не вивченої проблематики – ролі й місця священних гір, культових скельних комплексів і святилищ в історії українського народу. Однак у цьому напрямі варто було б розширити географію сакрального поля української історії. Річ у тому, що в Карпатському регіоні України протягом останніх років Карпатська історико-етнографічна експедиція Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника зафіксувала ряд скельних пам'яток, які як дохристиянські святилища займають особливе місце в нашій міфічно-героїчній праісторії та заховали в собі багато таємниць духовної культури стародавнього населення Карпат й України загалом. Ще одним побажанням авторові було б те, що варто розширити джерельно-історіографічну базу, зокрема щодо досліджень поняття сакральності, священних скельних комплексів. Можливо, було б доречним пов'язати отримані висновки з даними археології.

Одначе, професора В.Моргуна слід, передусім, привітати як одного з першопроходців, піонерів святої справи. Ті ж самі природно-рукотворні комплекси, такі як скеля Мар на Українському Поділлі, є не тільки цінними пам'ятками природи, історії та культури України, а й невід'ємною складовою сакральної історії. У зв'язку з доленосними змінами в нашому суспільстві, виникає необхідність системного вивчення пам'яток-оберегів, їх усебічного використання для вирішення практичних завдань розбудови української нації й держави. Запропоноване видання свідчить про поступову реалізацію такого непростого, українсько-важливого завдання й окреслення теоретико-методологічних і змістово-формових шляхів його здійснення.

ВАГОМЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОТВОРЕННЯ

Райківський І. Я. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття : монографія / І. Я. Райківський. – Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2013. – 932 с. + 16 с. іл.

Ідея національної єдності України, що у вітчизняній політичній термінології асоціюється з поняттям “соборність”, є своєрідним ключем до розуміння української історії ХІХ століття. “Соборність” як властивість, за значенням “соборний”, означає об’єднаність, цілісність, неподільність у рамках етнічних кордонів, на території, де більшість становлять українці. Таке розуміння цього терміна усталилося на зламі ХІХ–ХХ ст. і пройшло, попри несприятливі політичні обставини, через партійні програми й практику державного будівництва в наступні десятиліття. Варто згадати хоча б Акт соборності 22 січня 1919 р., День Злуки Української Народної Республіки й Західно-Української Народної Республіки. На жаль, розв’язання проблеми єдності етнічних українських земель відбулося тільки в період Другої світової війни, причому в радянський спосіб, а не як вільне волевиявлення народу. Так, 17 вересня 1939 р., з падінням Другої Речі Посполитої, Західна Україна була “возз’єднана” з Українською РСР, як і дещо пізніше – Буковина та Закарпаття, що створило основи для майбутнього територіального усамостійнення України з проголошенням національно-державної незалежності в 1991 р.

У цьому контексті очевидно є актуальність дослідження історичних витоків процесу формування модерної української нації в ХІХ – на початку ХХ ст., в основі якого лежало усвідомлення себе частиною єдиного русько-українського простору, відмінного від сусідніх народів, передусім російського й польського. Це був так званий “імперський” період, коли українські (“руські”, “малоруські”) землі перебували під владою двох імперій – Російської та Австро-Угорської. Характер відносин між двома українськими суспільствами (точніше, їхніми національними елітами) – одна з ключових проблем тогочасної вітчизняної історії, навколо якої і сьогодні точаться наукові суперечки. Рецензована монографія кандидата історичних наук, доцента, завідувача кафедри історії України Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника Ігоря Ярославовича Райківського є першим спеціальним комплексним науковим дослідженням з використанням сучасних методологічних засад, вдалою спробою узагальнити розрізнений науковий матеріал, підпорядкувавши його поставленій меті – з’ясувати особливості та етапи формування ідеї української національної єдності в південно-західній Галичині. Праця написана в руслі “інтелектуальної історії” / “нової інтелектуальної історії” – напряду історичних досліджень, у полі зору якого опинився загальний стан індивідуальної і колективної свідомості, що включає в себе дослідження інтелектуальної сфери.

Складність поставленого дослідником завдання полягала в тому, щоб не стати популяризатором самоочевидних істин, що міцно вкорінилися в українській історичній науці. Із цього приводу, очевидно, важливим є підкреслення відомого українського дослідника Г. Касьянова, який зауважив, що “за кількістю публікацій та одноманітністю інтерпретацій тема формування національної свідомості, мабуть, уже побила рекорд колишнього ідеологічного чемпіона – “союзу робітничого класу та колгоспного селянства”¹. Якщо раніше, в радянській історіографії, вчені трактували історію як невідпинний лінійний процес зміни суспільних формацій і класової боротьби, то в наш час історичне минуле в багатьох випадках висвітлюється під кутом зору лінійного процесу становлення нації чи державності, але в річищі тієї ж телеології. Можна погодитись із твердженням І. Райківського, що “необхідно усвідомити тенденційність... урапатріотичних тверджень на зразок того, що ідея державної незалежності та соборності України упродовж віків була головною засадою українського національно-визвольного руху. Дослідники повинні зосередити увагу не лише на проникненні українофільських ідей у суспільство крізь призму кількісних показників, але й аналізувати якісні перетворення, яких зазнала українська

орієнтація в історичній ретроспективі, намагатися зрозуміти, як галицькі русини стали українцями, чи існували цьому альтернативи”².

У вказаному монографічному дослідженні ґрунтовно висвітлюється виникнення та ре-цепція ідеї української національної єдності (соборності) в контексті формування модерної української національної свідомості в Галичині ХІХ ст. Утвердження українофільських наст-роїв серед місцевого галицько-руського населення в досліджуваний період розглядається крізь призму взаємодії кількох національно-політичних орієнтацій – австрофільської, полонофільсь-кої, русофільської і власне українофільської (за словами автора “Слова перестороги” В. Подо-линського в 1848 р., “австрійсько-руської”, “польсько-руської”, “російсько-руської” і “чисто руської”), а також з урахуванням зовнішніх чинників, зокрема російського, австрійського, поль-ського тощо. Особливу увагу І.Райківський приділив зв’язкам між українськими діячами Галичини та Наддніпрянської України, українсько-польським відносинам у краї, політиці урядів Австро-Угорської та Російської імперій щодо “українського питання”. Хронологічно монографія охоплює період від початку народознавчих досліджень у Галичині, проникнення наукової та літературної продукції з Наддніпрянщини в 1810–1820-х рр., що дало поштовх до утворення “Руської трійці”, до 90-х рр. ХІХ – початку ХХ ст., коли відбулися кардинальні зру-шення в суспільній свідомості, кристалізація ідеї політичної самостійності та соборності України.

Цілком логічним є обґрунтування, що на перших порах ідея національної єдності існу-вала, головним чином, теоретично, тобто на рівні уявлень та образів, сформованих у народо-знавчих дослідженнях у галузях фольклористики, мовознавства, історії, у творах нової укра-їнської літератури, тоді як реальні людські контакти між чільними діячами національного руху, вченими й письменниками обабіч австро-російського кордону залишалися фрагментарними. Однак уже на зламі ХІХ–ХХ ст. ситуація кардинально змінилася, що засвідчили зрушення в суспільній свідомості галичан. Поштовх кристалізації української національно-державницької ідеї в підавстрійській Галичині дала “нова ера” – польсько-українська угода в першій половині 1890-х рр. Незважаючи на невдачу, вона привела до остаточної перемоги українофільських ідей у краї, формування на зламі ХІХ–ХХ ст. новітніх українських політичних партій, що включили у свої програми вимоги незалежної соборної Української держави. Водночас русофільські по-гляди, в основі яких було уявлення про мовно-культурну, історичну й духовну єдність панрусь-кого, східнослов’янського простору, поступово витісняються на узбіччя політичного життя. У монографії І.Райківського виклад матеріалу завершується початком Першої світової війни, яка започаткувала новий етап в історії України – боротьбу за національно-державну незалежність і соборність, що знайшло відображення у власному монографічному дослідженні³.

Методологічною основою для написання роботи послужили новітні теоретико-методо-логічні підходи до висвітлення проблем українського націотворення, висвітлені в працях зару-біжних і вітчизняних науковців другої половини ХХ – початку ХХІ ст. (праці Б.Андерсона, Е.Вілсона, Е.Гобсбаума, Е.Гелнера, М.Гроха, Г.Касьянова, І.Лисяка-Рудницького та ін.). Вони дали можливість автору переосмислити розвиток національного руху в Галичині, “вписати” його в європейський контекст. Аналізуючи концептуальні засади українського “національного відродження” (націотворення) ХІХ століття, дослідник показує відмінності в підходах до висвітлення історичного процесу в імперський період, зокрема між примордіалістами й модер-ністами (звідси різне тлумачення досліджуваних подій як “національне відродження” або “націотворення”). І.Райківський поділяє компромісну тезу дослідників про існування двох ти-пів націй – “домодерних” і “модерних”, основну увагу звертає на проблему становлення ново-часної української національної самосвідомості, що було результатом діяльності передової інтелігенції.

Концептуально автор монографії розглядає події історичного минулого в руслі загаль-новизнаної в наукових колах трифазної моделі чеського дослідника М.Гроха, що виділив три стадії (“А”, “В”, “С”) у національному розвитку “недержавних” народів під владою багат-етнічних монархій у ХІХ ст., так званих “малих” націй, які не мали своєї державності, традицій “високої культури” (або вона була придушена), вираженої у власній літературній мові, мали неповну соціальну структуру. На жаль, вітчизняні науковці досі ігнорують праці відомого

українського соціолога І.Бочковського, який набагато раніше запропонував структурний поділ національного руху, виділивши три фази його розвитку, про що можна довідатися зі згаданої монографії І.Патера. Три стадії “національного відродження” в ХІХ – на початку ХХ ст. виділяли також видатні представники української історіографії М.Грушевський та І.Лисяк-Рудницький, про що згадується в рецензованій книжці.

Монографія І.Райківського добре структурована, складається із п’яти розділів, 15 підрозділів, що висвітлюють різні аспекти досліджуваної теми в проблемно-хронологічному аспекті. Позитивно, що автор поділив увесь текст на більш дрібні структурні елементи, “ліхтарики” в рамках кожного підрозділу (вони вказані в змісті), що дає змогу читачу швидше знайти необхідну інформацію. У процесі аналізу джерел, історіографії і методології дослідження впадає у вічі широка джерельна база роботи, що охоплює різні види першоджерел, зокрема неопубліковані архівні матеріали, значна частина яких уперше вводиться в науковий обіг. Найбільш цінні джерела почерпнуто з архівних і бібліотечних установ Львова та Києва. Для більш глибокого опрацювання теми І.Райківський залучив зарубіжні архівні установи в Росії та Польщі, зокрема Державний архів Російської Федерації (ГАРФ) у Москві, Архів актів нових (ААН) і відділ рукописів Національної бібліотеки у Варшаві, відділ рукописів Ягеллонського університету (Краків), колекції Наукової бібліотеки Польської академії мистецтв і Польської академії наук (PAU–PAN) у Кракові, Державний архів у Кракові, Державний архів у Перемишлі, Архів Перемишльсько-Варшавської архідієцезії УГКЦ у Перемишлі, що свідчить про проведену ґрунтовну роботу зі збору неопублікованих архівних джерел, включаючи особисті фонди лідерів національного руху та організацій ХІХ – початку ХХ ст. Безперечно, це становить найбільшу цінність будь-якого історичного дослідження із джерелознавчої точки зору. Однак не менш ретельно автору довелося попрацювати з опублікованими джерелами, серед яких виділено кілька груп: опубліковані документи та матеріали, наукові, публіцистичні й художні твори тогочасних діячів, епістолярна спадщина, мемуарна література, щоденники й автобіографії, періодична преса різного ідейного спрямування українською, російською, польською мовами. Особливе значення для роботи мала епістолярна спадщина, що публікувалась як окремими виданнями, так і в часописах, і з перших вуст передала дух історичної епохи через сприйняття й переживання конкретних осіб.

Розглядаючи проблему усвідомлення етнічної спорідненості Галичини з Наддніпрянською Україною в першій половині ХІХ ст., І.Райківський з’ясував уявлення наддніпрянських науковців про Галичину, роль народознавства (фольклористики, мовознавства, історії по обидва боки Збруча) в етнічній самоідентифікації місцевих русинів. Особливу увагу приділено діяльності “Руської трійці” та її послідовників як зачинателів нової української літератури в краї в 1830-х – середині 1840-х рр., що розгорнулася під визначальним впливом з Наддніпрянщини, в дусі західноєвропейських інтелектуальних течій (Французької революції кінця ХVІІІ ст., романтизму та ін.), утверджувала ідею єдності русько-українського простору. Висвітлюючи “весну народів” 1848–1849 рр. та формування проукраїнської концепції національної ідентичності, дослідник охарактеризував особливості розвитку української (“малоруської”) національно-політичної свідомості в Галичині під час революції та мовно-правописні дискусії серед місцевої руської інтелігенції в 50-х рр.

Значну увагу в монографії приділено висвітленню українофільства й русофільства в процесі національної самоідентифікації галицько-руського населення в 1860–1870-х рр. Український національний рух розглядається вченим передусім крізь призму суперництва двох ідейних течій, у ході якого, на думку автора, практично вирішувалося питання про національно-політичну належність галичан. Водночас полонофільство в особі “русинів польської нації”, що виконували роль своєрідних посередників між польським та українським національними рухами, в умовах зростаючого після 1848 р. українсько-польського розмежування поступово зникло як окрема національно-політична течія. Переконливо стверджується, що навіть якщо були в ХІХ ст. окремі діячі, які закликали керуватись інтересами “галицько-руської народності”, то це робилось або через вузькість, провінціалізм світогляду, або з політико-тактичних міркувань.

Наголосимо, що кристалізація ідеї національної єдності (соборності) українців на зламі XIX–XX ст. і перетворення Галичини в український “П’ємонт” утвердила остаточну перемогу українофільської орієнтації, активізувала наддніпрянсько-галицькі зв’язки. Як переконливо стверджує автор, взаємини українських діячів по обидва боки Збруча були започатковані на більш-менш регулярній основі ще в 30–40-х рр. XIX ст., а в їх розвитку найбільшу роль відіграли видатні наддніпрянські українофіли П.Куліш, М.Драгоманов і М.Грушевський.

Рецензована монографія певною мірою руйнує усталену практику розглядати окремо історію півдавстрійської та підросійської частин України з наголосом на більш або менш сприятливих для українського руху різницях політичного устрою двох імперій, водночас аргументовано стверджується, що українська ідея в досліджуваній період існувала як понадкордонне інтелектуальне явище, пройшла відповідну еволюцію. Важливо, що на початку розділів книги, як правило, аналізується громадська діяльність української інтелігенції Наддніпрянщини, що була промотором національного відродження в півдавстрійській Галичині, а особисті взаємини галицьких і наддніпрянських діячів – (через листування, надсилання наукової та літературної продукції, особисті зустрічі тощо – стимулюючим чинником у процесі усвідомлення належності до поділеного державними кордонами українського народу. Антиукраїнські репресії російського царизму, суворий Емський указ 1876 р., а з другого боку – легальні конституційні можливості в Габсбурзькій монархії внаслідок конституційних реформ 60–70-х рр. XIX ст. поступово змінили баланс сил на користь Галичини, що перетворилася в “П’ємонт” загальноукраїнського національного відродження.

Значна кількість конкретних фактів, поданих у роботі, дає уявлення про складність і неоднозначність процесу формування модерної української нації в Галичині австрійського періоду. Зазначимо, що з огляду на відсутність усталеного українського правопису в XIX ст. (він формувався з розвитком нової української літератури та літературної мови), подані в книзі цитати тогочасним правописом (“максимовичівкою”, “кулішівкою”, “желехівкою”, “драгоманівкою” та ін.) якоюсь мірою ускладнюють сприйняття тексту для сучасного читача, зате це дає змогу краще усвідомити “дух часу”. Як правило, вживання того чи іншого правопису виражало позицію видавця: “кулішівку” використовували галицькі народовці, “драгоманівку” – радикали тощо. Для того, щоб швидше знайти необхідну інформацію (це важливо, враховуючи великий обсяг матеріалу), в кінці праці вміщено іменний покажчик. Хотілося б відзначити зручний для науковців спосіб посилань на використані джерела й літературу внизу кожної сторінки. Крім основного тексту, автор подав 16 сторінок ілюстрованих додатків, зокрема понад 80 фотографій тогочасних діячів, що відіграли найбільшу роль у розвитку ідеї української національної єдності в XIX – на початку XX ст. Монографію завершує обширне резюме англійською мовою, що дасть змогу розширити коло потенційних читачів поза межами України, яких зацікавить пропонуване видання.

Водночас хотілося б побажати автору продовжувати дослідження взаємин між українськими діячами Галичини й Наддніпрянщини на особистому рівні, залучивши для цього ширше коло архівних першоджерел, що зберігаються передусім у Центральному державному історичному архіві України у Львові та Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Шевченка (м. Київ). Перспективним у подальшому видається з’ясування впливу полоніфільства й русофільства на становлення ідеї української національної єдності в XIX ст., аналіз процесу запровадження в Галичині нового етноніма “Україна”/“український” (замість “Русь”/“руський”).

Загалом рецензованій монографії І.Райківського притаманна виражена наукова новизна й цінність, що базується на багатій джерельній базі. Сподіваємося, що вона викличе інтерес серед широкого кола істориків, політологів, викладачів, студентів, усіх, хто цікавиться проблемами вітчизняної історії, формування модерної української нації в контексті націотворчих процесів у Центрально-Східній Європі XIX – початку XX ст. Крім суто наукової актуальності, книжка має важливе суспільно-політичне значення, на сучасній методологічній основі показує органічність українофільства в Галичині як національно-політичної орієнтації. Це є своєрідною відповіддю на політизовані, неприхильні до українського руху публікації, яких, на жаль, не бракує в зарубіжній історіографії, включаючи сучасну⁴. Вихід у світ монографії І.Райківського

став важливим внеском у розвиток історичної науки, на наш погляд, відкрив нові перспективи для об'єктивного, неупередженого дослідження процесів українського націотворення в контексті формування модерних націй у Центрально-Східній Європі, що дасть змогу по-новому поглянути на дискусійні питання вітчизняної історії XIX – початку XX ст.

1. Касьянов Г. Парадокси української парадоксалістики / Георгій Касьянов // Критика. – 1999. – Грудень. – Ч. 12 (26). – С. 28.
2. Райківський І. Я. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття : монографія / І. Я. Райківський. – Івано-Франківськ : Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2013. – 932 с. + 16 с. іл.
3. Патер І. Союз визволення України: проблема державності і соборності / Іван Патер. – Л. : Інститут українознавства НАН України, 2000. – 346 с.
4. *Див.*: “Украинская” болезнь русской нации / сост. серии М. Б. Смолин. – М. : Имперская традиция, 2004. – 560 с.; Широкопад А. Украина – противостояние регионов / Александр Широкопад. – М. : Москва, 2010. – 448 с.; Prus E. Władyka świętojurski. Rzecz o arcybiskupie Andrzeju Szętyckim (1865–1944) / Edward Prus. – Warszawa : Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, 1985. – 336 s. *ma in.*

**БОГДАН ГАВРИЛІВ – НАУКОВЕЦЬ,
ІСТОРИК-КРАЄЗНАВЕЦЬ, ПЕДАГОГ**

Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Богдан Михайлович Гаврилів – відомий на Івано-Франківщині краєзнавець, визнаний фахівець з історії галицького краєзнавства, музеєзнавства і пам'яткознавства, який успішно займається науково-педагогічною та громадською діяльністю, відзначив свій 70-літній ювілей.

Народився Б.Гаврилів 1 грудня 1943 р. у приміському с. Опришівці (нині – м. Івано-Франківськ) у багатодітній родині службовця. Ще під час навчання в місцевій і середній школах у сусідньому с. Черніїв пробудився в майбутнього історика інтерес до минулого рідного краю. Одночасно було захоплення й художньою літературою, переважно історичними романами. Юнак мріяв мати власну бібліотеку, але в багатодітній сім'ї наймолодшому для цього завжди бракувало коштів. Юнацькі роки Б.Гавриліва припадають на період так званого післявоєнного соціалістичного будівництва. Через сімейні обставини в останній рік десятирічки навчався у вечірній школі робітничої молоді, яку закінчив у 1960 р. Водночас працював підсобним робітником на будівництві, а пізніше – навчання в профтехучилищі на токаря, служба у військово-морському флоті, звідки його навіть направляли у військове училище. Але мрія про подальше навчання, зокрема на історичному факультеті, ніколи не залишала допитливого хлопця.

У серпні 1965 р. Б.Гаврилів, ще будучи у військовому мундирі, вступив на навчання на історичний факультет Івано-Франківського педагогічного інституту. Набутий після середньої школи 5-річний нелегкий життєвий досвід став у пригоді йому під час навчання у вузі, де він, завдяки своїй працьовитості та старанності, привернув увагу студентського активу й ректорату. Уже на другому курсі Б.Гаврилів стає членом інститутського профкому та головою студентського наукового товариства, бере активну участь у роботі наукового історичного гуртка, яким керував доцент Я.Мельничук. З науковими повідомленнями Б.Гаврилів успішно виступав на республіканських і всесоюзній студентських наукових конференціях, де був навіть переможцем у 1969 р. республіканського конкурсу на кращу студентську наукову роботу з відповідною рекомендацією та запрошенням в аспірантуру Київського університету.

Але в період тоталітарної системи, коли завершувалася так звана “хрущовська відлига”, стати йому молодим ученим з Галичини не судилося. Більше того, Комітет держбезпеки в м. Івано-Франківськ завів на випускника історичного факультету Б.Гавриліва персональну справу. Причиною такого переслідування та наступного звинувачення став письмовий донос у КДБ кількох студенток з інформацією про “націоналістичні погляди” однокурсника, що надмірно захоплювався минулим України. Він прилюдно обізвав шовіністично настроєну студентку-росіянку “москалькою”. Як наслідок, Б.Гавриліва звинуватили в “націоналістичних та аполітичних висловлюваннях”, позбавили диплома з відзнакою, направлення в аспірантуру й навіть місця праці в м. Івано-Франківськ, де він постійно проживав. У 1970-х рр. Б.Гаврилів опинився на педагогічній роботі в Горохолинській середній школі Богородчанського району, де організував і керував відомим у районі шкільним патріотичним клубом “Пошук” і сільським краєзнавчим музеєм.

У 1974 р. Б.Гаврилів з труднощами повертається на роботу до м. Івано-Франківськ, де влаштувався працювати на обласній станції юних туристів, вів заняття краєзнавчих гуртків, створив методичний кабінет, а з 1976 р. був запрошений на постійну педагогічну роботу в технічне училище № 1, у якому раніше навчався.

Під час перебування в м. Івано-Франківськ Б.Гаврилів продовжував підтримувати зв'язки з історичним факультетом Педагогічного інституту імені Василя Стефаника, виявляв певні наукові зацікавлення. Тому не випадково 1977 р. з ініціативи тодішнього завідувача кафедри Я.Мельничука та за підтримки ректора професора О.Устенка був запрошений на лаборантську й педагогічну роботу за сумісництвом на історичний факультет, щоправда, з умовою – створити до ювілею інституту музей історії освіти Прикарпаття, який урочисто відкрито в 1980 р. до 40-річчя заснування першого в краї вищого навчального закладу. У тому ж році Б.Гаврилів за

розпорядженням міністра освіти був призначений його завідуючим. На цій посаді він пропрацював до 1990 р. На базі музею та історичного факультету успішно діяв міський народний університет пропаганди пам'яток історії та культури. Водночас Б.Гаврилів зайнявся підготовкою історико-краєзнавчих праць. У 1987 р. в Ужгороді у видавництві “Карпати” опублікував (у співавторстві) свою першу книгу “Маршрутами слави Прикарпаття”, подолавши цілу низку цензурних принижень та інструкцій, які нав'язували комуністичні партійно-ідеологічні догми.

В умовах “горбачовської” перебудови та з початком українського національного відродження стала можливою реабілітація людей, яких раніше підозрювали в нелояльності до радянської влади. Улітку 1990 р. тодішній ректор педінституту професор В.Кононенко запропонував Б.Гавриліву посаду викладача на щойно створеній кафедрі історії України. З великою наполегливістю Б.Гаврилів одним із перших розробив курс лекцій з історії України для студентів неісторичних факультетів та опублікував для них методичні матеріали. Він регулярно виступав з науково-просвітницькими лекціями з проблем “білих плям” історії України та Галичини в освітянських колективах, серед військових. У 1990-х рр. – на початку XXI ст. Б.Гаврилів читав нормативний курс “Історичне краєзнавство і музеєзнавство” на I–II курсах історичного факультету, а також спецкурс “Розвиток історичного краєзнавства в Галичині у XIX – на початку XX ст.” на V курсі.

У 1996 р. Богдан Гаврилів успішно захистив у Чернівецькому університеті кандидатську дисертацію на тему “Розвиток історичного краєзнавства на Прикарпатті у XIX – поч. XX ст.”, яка в наступному році була опублікована окремою монографією під заголовком “Галицьке краєзнавство”. Серед низки навчально-методичних видань Б.Гавриліва привертає увагу посібник “Історичне краєзнавство”, виданий 2001 р. у співавторстві. Відомо, що в умовах радянської партійно-тоталітарної системи історичне краєзнавство як таке, в основному, зводилося лише до вивчення так званих “революційних, бойових і трудових традицій”, а дослідження минулого піддавалися ідеологічній цензурі. Практично тільки в останні роки стала доступною історико-культурна спадщина українських дослідників XIX–XX ст. Другу частину названого посібника склала “Хрестоматія з історичного краєзнавства. Збірник документів та матеріалів”.

Копітка праця Богдана Михайловича на творчій ниві дуже необхідна як для відновлення історичної правди, повернення забутих імен, так і для створення краєзнавства цілісною дисципліною, побудованою на національних концептуальних основах, із чітко вираженими теоретичними й практичними засадами, упровадження вивчення краєзнавства в навчальні програми закладів освіти, виховання серед підростаючого покоління любові до Батьківщини, відчуття причетності до минулого й сьогодення України та відповідальності за долю рідного краю.

Поряд з науково-педагогічною діяльністю Б.Гаврилів проводить значну громадську й науково-дослідну роботу з проблем краєзнавства, зокрема пам'ятокознавства й музеєзнавства. У 1996 р. він був обраний головою Івано-Франківської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців, яка має певні організаційні та творчі здобутки, у т. ч. у справі підготовки та публікації більше 100 книг з історії міст і сіл Прикарпаття. У 1997 р. Б.Гавриліву за активну популяризацію історико-культурної спадщини українського народу було присвоєно звання заслуженого працівника культури України. З його ініціативи та в співавторстві були вперше опубліковані книги: “Давній Галич в пам'ятках історії та культури” (1999), “Пам'ятки історії та культури Івано-Франківщини” (2001), “Краєзнавці Прикарпаття” (2002), “Івано-Франківськ у пам'ятках історії та культури” (2001), “Козацтво і Західна Україна” (2012) та ін. Б.Гаврилів є заступником редактора альманаху “Краєзнавець Прикарпаття”, що видається з 2003 р. У 2001 р. Б.Гавриліву було прийнято в дійсні члени історико-філософської секції НТШ.

Б.Гаврилів упродовж кількох десятиліть зібрав цінні краєзнавчі колекції, які успішно використані в експозиціях 15 створених ним музеїв і краєзнавчих кабінетів. Про деякі з них він підготував путівники та методичні рекомендації. Так, у 1991 р. Б.Гаврилів розробив тематику та структуру кабінету історії України на історичному факультеті Прикарпатського університету. Урочисте відкриття кабінету відбулося на початку січня 1992 р. У тому ж році ювіляр опублікував тематико-експозиційний план кабінету в Українському історичному журналі. У наступні роки на історичному факультеті університету було створено кабінети історії українського війська й історії Прикарпаття, Музей кафедри історії України, які функціонують до сьо-

годні, використовуються для поглибленого засвоєння студентами нормативних курсів історії України, виховання серед молоді національної свідомості.

Упродовж 50-річної педагогічної та краєзнавчої діяльності Богдан Гаврилів був ініціатором установа низки пам'ятників, меморіальних дощок. Він доклав зусиль для створення громадських музеїв, зокрема, в Івано-Франківську, де відкрито вищезгаданий Народний музей освіти Прикарпаття (1980), а також музей історії школи та мікрорайону Опришівці (2007), кімнати-музею "Руської трійці" до 200-річчя ювілеїв з дня народження І.Вагилевича та М.Шашкевича у 2011 р. Нині Богдан Михайлович є куратором благодійного фонду для збору коштів на пам'ятник "Руській трійці", який споруджено в центрі м. Івано-Франківськ восени 2013 р.

Дружина, Марія Петрівна, яка закінчила філологічний факультет Івано-Франківського державного педагогічного інституту в 1970 р., "Відмінник народної освіти України", сорок років пропрацювала у загальноосвітніх навчальних закладах Прикарпаття і м. Івано-Франківськ. Як учитель-методист тривалий час керувала шкільними методичними об'єднаннями філологів у навчальних закладах області. У школах, де Марія Петрівна працювала, створювала літературні кабінети, які вважалися кращими в області й Івано-Франківську. У молоді роки постійно брала участь у художній самодіяльності: співала й часто була солісткою педагогічних аматорських хорових колективів. Під час підготовки до друку рукописів Богдана Михайловича здійснювала перше редагування публікацій. Частку своєї праці доклала до оформлення музейних експозицій, кімнат, кабінетів, які створював Богдан Михайлович.

Долаючи життєві труднощі, проблеми зі здоров'ям, Богдан Гаврилів зустрів свій 70-річний ювілей у творчій праці, з оптимізмом і притаманним йому почуттям гумору, знаходиться в руслі наукового й громадського життя краю, користується заслуженим авторитетом серед колег та студентської молоді. Наукова громадськість, колеги і роботі, учні сердечно вітають Богдана Михайловича з ювілеєм, зичать йому міцного здоров'я на багато-багато років, творчої наснаги й нових звершень на ниві історико-краєзнавчої роботи.

Андрій Королько, Ігор Райківський

ПАМ'ЯТІ ДОСЛІДНИКА ІСТОРІЇ ЗУНР ПРОФЕСОРА ОЛЕКСАНДРА КАРПЕНКА

14 квітня 2013 р. на 92 році життя помер видатний український історик, доктор історичних наук, професор, почесний професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, багаторічний керівник Наукового центру досліджень історії українського національно-визвольного руху Олександр Юхимович Карпенко. Ректорат, профспілковий комітет, колектив Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника глибоко сумують із приводу його смерті й висловлюють щирі співчуття родині покійного.

Народився Олександр Юхимович 15 квітня 1921 р. в селі Слобода на Чернігівщині. Походив із давнього козацького роду. У рідному селі Олександр Карпенко закінчив семирічку, а в 1935 р. разом із батьками переїхав до містечка Ріпки. У 1938 р. став студентом історичного факультету Чернігівського учительського інституту. Згодом був покликаний на роботу в село вчителем історії, а інститут довелося закінчувати екстерном.

У жовтні 1940 р. Олександр Карпенко був призваний на службу в армію. З перших днів Другої світової війни він брав участь у боях на західному кордоні України в районі Самбір – Стрий, а вже через тиждень після початку війни його 7-й зенітно-кулеметний полк був перекинутий на оборону Києва, відтак Харкова, Куп'янська, Воронежа і, нарешті, під Сталінград, де в бою в грудні 1942 р. Олександр Карпенко був важко поранений осколком у груди, контужений, обморожений і в такому стані потрапив до шпиталю. Після тривалого лікування закінчив Сталінградське артилерійське училище, а потім на посаді командира артилерійської батареї потрапив до бойового резерву Верховного головнокомандування. Як військовий був нагороджений бойовими орденами й медалями.

У лютому 1946 р. Олександр Карпенко демобілізувався з армії, виїхав на навчання до Києва, де закінчив Київський педінститут, а в 1948 р. – відділення міжнародних відносин республіканської партшколи й згодом почав працювати на ниві науки. Спочатку був призначений викладачем Київського інституту іноземних мов, а в березні 1949 р. направлений на наукову роботу до Львова. Тут Олександр Карпенко працював у Львівській науковій бібліотеці (1949–1952) та Інституті суспільних наук (1952–1960). У 1953 р. він захистив кандидатську дисертацію. Опублікував монографії, збірники документів, серію статей про національно-визвольний рух в Україні.

У травні 1958 р. новаторські ідеї Олександра Юхимовича Карпенка викликали різку критику влади. Особливо діставалося за спробу “ревізувати партійну, марксистську оцінку певних періодів історичного процесу в Західній Україні”. Головне вістря критики було спрямоване проти тих положень статті “До питання про характер революційного руху в Східній Галичині в 1918 р.”, які не вкладались у традиційну схему інтерпретації подій 1918 р., підкреслювали народний характер Листопадової революції й утворення Західно-Української Народної Республіки. “Викривальні” статті друкували В.Маланчук, Б.Дудикевич, І.Компанієць та інші. Лише завдяки втручанням відомих істориків – І.Крип'якевича, Ф.Шевченка, М.Кравця, Ю.Сливки та С.Яцкевича – справа не дійшла до арешту Олександра Карпенка. Однак кампанія цькування вченого продовжувалася, і він був змушений кілька разів змінити місце роботи, при цьому мав мужність і сміливість відстоювати свої переконання.

Під тиском В.Маланчука восени 1960 р. О.Карпенка було звільнено з роботи в Інституті суспільних наук. Перейшовши на викладацьку роботу до Львівського державного університету, він не полишав науково-дослідну працю і в 1964 р. опублікував новаторську за змістом монографію “Імперіалістична інтервенція на Україні 1918–1920 рр.”, а в 1966 р. захистив докторську дисертацію на тему “Іноземна воєнна інтервенція на Україні 1918–1920 рр.”.

12 листопада 1970 р. Олександра Карпенка було звільнено з роботи у Львівському державному університеті за звинуваченням в “українському буржуазному націоналізмі”, фактично за розкриття на лекціях і семінарах обставин знищення українського селянства, методів проведення колективізації, голодомору, терору радянської влади щодо української інтелігенції.

10 грудня 1970 р. Олександр Карпенко перейшов на роботу до Музею етнографії АН УРСР на посаду старшого наукового співробітника й зміг пропрацювати лише два роки.

Після тривалих поневірянь Олександр Карпенко в 1978 р. переїхав до Івано-Франківська і влаштувався на роботу до Івано-Франківського педагогічного інституту імені Василя Стефаника на посаду професора кафедри історії СРСР і УРСР. У 1980 р. йому було присвоєно вчене звання професора, а в 1986 р. він очолив кафедру історії СРСР та УРСР, якою успішно керував упродовж п'яти років.

Процеси перебудови й демократизації радянського суспільства Олександр Карпенко зустрів з новими планами щодо вивчення української історії. У жовтні 1988 р. він направив до ЦК КПУ листа “Про стан викладання історії УРСР на території республіки”, у якому порушив питання про необхідність перегляду підходів до викладання історії України, необхідності запровадження її в середній та вищій школах, розвитку самої історичної науки. У травні 1989 р. професор О.Карпенко надіслав до ідеологічного відділу ЦК КПУ пропозиції перевидати наукові праці М.Грушевського, В.Антоновича, М.Драгоманова, В.Винниченка та інших визначних діячів минулого, виступив організатором ряду важливих видань.

З відновленням незалежності України склалися сприятливі умови для глибоких наукових досліджень вітчизняної історії на нових методологічних засадах. Стало можливим повне й усебічне вивчення історії ЗУНР. Професор О.Карпенко виступив ініціатором проведення чотирьох міжнародних наукових конференцій (1993, 1998, 2003, 2008 рр.), присвячених історії ЗУНР. Конференція 1993 р. ухвалила розпочати роботу над ґрунтовною монографічною працею з історії ЗУНР, підготовку збірника документів і матеріалів із цієї ж проблеми. 1993 р. О.Карпенко опублікував в “Українському історичному журналі” статтю “Листопадова 1918 р. національно-демократична революція на західноукраїнських землях”. Публікація статті стала актом історичної справедливості, утвердження в українській історичній науці концепції вченого.

Тим часом деканат історичного факультету Прикарпатського університету вів активну підготовку до відкриття нової наукової інституції. У грудні 1994 р., за згоди Національної академії наук України, вона була створена й отримала назву “Відділ регіональних проблем Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України та Прикарпатського університету”. Завідувачем відділу було призначено професора О.Карпенка. Невеликий за кількістю наукових співробітників відділ під його керівництвом приступив до підготовки колективної монографії “Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 рр.: історія”, яка у 2001 р. була опублікована. Автором більшої частини монографії є О.Карпенко.

Одночасно під керівництвом О. Карпенка розпочалася й тривала праця над підготовкою збірника документів і матеріалів “ЗУНР: 1918–1923 рр.” у 5 томах, 8 книгах.

Поряд із творчою науковою працею, професор О.Карпенко саме в Прикарпатському університеті сформував власну наукову школу, хоча започаткована вона була ще 1964 р. у Львові. Сьогодні майже десяток кандидатів і два доктори історичних наук завдячують професорові О.Карпенку своїм професіональним становленням і зростанням. Сферою їх наукових інтересів є Українська революція 1917–1923 років, історія Західної України першої половини ХХ століття.

Професор Олександр Карпенко залишив нам великий доробок. У дослідженні Української революції 1917–1923 рр. його вклад неоціненний. Здобули загальне визнання наукові концепції, висунуті О.Карпенком майже 50 років тому. Все своє життя Олександр Юхимович проводив активну наукову діяльність. Він очолював Науковий центр дослідження українського національно-визвольного руху, був членом редакційних колегій наукових видань “Вісник Прикарпатського національного університету. Серія “Історія” і культурно-просвітнього часопису “Галичина”, публікував документи з історії ЗУНР, консультував аспірантів і магістрантів. Незважаючи на важку, затяжну хворобу, до останніх днів професор Карпенко виношував нові плани, ставив нові завдання. Однак реалізувати їх доведеться вже його учням.

Микола Кугутяк

НАШІ АВТОРИ

АДАМОВИЧ Сергій Васильович – доктор історичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів – діяльність політичних партій і організацій в Україні на сучасному етапі.

АНТОНЮК Ігор Васильович – магістрант Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів: діяльність священників та чернечих орденів на українських землях.

АНТОНЮК Ярослав Миколайович – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу досліджень історичних трагедій народів України Українського інституту національної пам'яті (м. Київ). Сфера наукових інтересів – український самостійницький рух, українсько-польські відносини в роки Другої світової війни.

БІЛИЙ Дмитро Дмитрович – доктор історичних наук, професор кафедри українознавства Донецького юридичного інституту (м. Донецьк). Сфера наукових інтересів – український повстанський рух на Кубані в 1918–1920 рр.

БОЛЯНОВСЬКИЙ Андрій Валентинович – доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України (м. Львів). Сфера наукових зацікавлень – історія Другої світової війни, іноземні військові формування у збройних силах Німеччини (1939–1945 рр.).

БОРЧУК Степан Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів – біографістика, енциклопедистика, український студентський рух першої половини ХХ ст.

БУРАЧОК Наталія Миколаївна – аспірантка кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує громадсько-культурну діяльність Миколи Шлемкевича.

В'ЯТРОВИЧ Володимир Михайлович – голова вченої ради Центру досліджень визвольного руху, кандидат історичних наук (м. Київ). Сфера наукових зацікавлень: український визвольний рух 20–50-х рр. ХХ століття, посттоталітарна трансформація країн Центральної та Східної Європи, політика національної пам'яті.

ГАВА Петро Михайлович – аспірант кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує історіографію українсько-польських відносин у міжвоєнний період.

ГАЙДУКЕВИЧ Олена Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри соціально-економічної та гуманітарної підготовки Приватного вищого навчального закладу “Галицька академія” (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових зацікавлень – природоохоронна діяльність Української греко-католицької церкви у ХХ столітті.

ГАЛАЙЧУК Ірина Романівна – аспірантка кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує історіографічні проблеми українського самостійницького руху в роки Другої світової війни.

ГАЛИЦЬКА-ДІДУХ Тамара В'ячеславівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує політичну історію України першої половини ХХ ст.

ГЕНИК Микола Антонович – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається дослідженням українсько-польських взаємин в ХХ – на початку ХХІ ст.

ГЛИЗНЕР Володимир Володимирович – аспірант кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує політику Російської імперії в Галичині в роки Першої світової війни.

ГУБАРЧУК Мирослава Михайлівна – вчитель історії та правознавства Прикарпатського військово-спортивного ліцею-інтернату (м. Надвірна Івано-Франківської області). Досліджує становлення та еволюцію суспільно-політичних засад Організації українських націоналістів.

ГУМЕНЯК Андрій Романович – студент V курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує уніформістику та озброєння вояків УПА.

ДЕЛЯТИНСЬКИЙ Руслан Іванович – асистент кафедри гуманітарних дисциплін Івано-Франківського інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету (м. Івано-Франківськ). Досліджує релігійно-церковні процеси в Галичині першої половини XX століття.

ДРОГОБИЦЬКИЙ Ігор Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та методики навчання Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових зацікавлень – історія українського національно-визвольного руху у XX столітті.

ЄГРЕШІЙ Олег Ігорович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує релігійно-церковні процеси в Галичині першої половини XX століття.

ЖЕРНОКЛЕЄВ Олег Станіславович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Сфера наукових зацікавлень – етнополітичні процеси в західноукраїнському регіоні в XIX–XX ст., історія церкви.

ЖУПНИК Василь Васильович – кандидат історичних наук, методист відділу виховної та психолого-педагогічної роботи Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових зацікавлень – історіографія і джерелознавство історії Західної України повоєнного періоду.

ІВАНОВ Сергій Сергійович – аспірант кафедри історії Національного університету “Острозька академія” (м. Острог). Досліджує суспільно-політичні процеси на Волині в роки Другої світової війни.

ІЛЬНИЦЬКИЙ Василь Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич). Вивчає український визвольний рух часів Другої світової війни та повоєнної доби на теренах Дрогобиччини, життєвий і бойовий шлях бійців і командирів УПА.

КОБИЛЯНСЬКИЙ Володимир Анатолійович – асистент кафедри музики факультету педагогіки, психології і соціальної роботи Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці). Досліджує духовне й культурно-мистецьке життя українських повстанців Прикарпаття в 1940-х – 1950-х рр.

КОБУТА Лариса Петрівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує питання розвитку української політичної думки у XX столітті, вивчає процес становлення багатопартійності та застосування політичних технологій у політичному житті України.

КОРОЛЬКО Андрій Зіновійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує громадсько-політичні та культурно-просвітницькі процеси на Покутті кінця XIX – першої половини XX століть.

КУГУТЯК Микола Васильович – доктор історичних наук, доктор філософії, професор, академік АН Вищої школи України, завідувач кафедри етнології і археології, директор Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, директор науково-дослідного Інституту історії, етнології і археології Карпат (м. Івано-Франківськ). Досліджує проблеми національно-політичного руху в Галичині XIX–XX ст. та етнокультурні процеси в Карпатському регіоні від найдавніших часів до сьогодення.

ЛЕСІВ Степан Васильович – завідувач історико-меморіального музею Степана Бандери (с. Угринів Івано-Франківської області). Досліджує історію українського самостійницького руху на Прикарпатті в повоєнний період.

ЛИСЕНКО Олександр Євгенович – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії Другої світової війни Інституту історії України НАН України (м. Київ). Дослідник історії України періоду Другої світової війни та історії церкви.

МАЛЯРЧУК Олег Миколайович – кандидат історичних наук, доцент (м. Калуш Івано-Франківської області). Сфера наукових зацікавлень – соціально-економічний розвиток Прикарпаття в 1944–1991 рр.

МАРУЩЕНКО Олександр Володимирович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикар-

патського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Вивчає історіографію історії України періоду Другої світової війни.

МОРОЗОВА Ольга Станіславівна – кандидат історичних наук, доцент, докторант Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського НАН України (м. Київ). Досліджує польську історіографію українського самостійницького руху в роки Другої світової війни.

НАДУРАК Наталія Миколаївна – аспірантка кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує історіографію українського національно-визвольного руху 30-х рр. ХХ ст.

ОСТРОВСЬКИЙ Валерій Васильович – аспірант кафедри історії України Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, завідувач відділом суспільних дисциплін лабораторії суспільно-філологічних дисциплін Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (м. Івано-Франківськ). Коло наукових зацікавлень – історична персоналістика, методика навчання історії.

ПАЛІЙЧУК Уляна Миколаївна – аспірантка кафедри туризму і краєзнавства Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Вивчає культурно-історичні пам'ятки Прикарпаття радянського періоду.

ПАНЬКІВ Михайло Ілліч – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології і археології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Вивчає побут і повсякденне життя українських повстанців 40–50-х рр. ХХ ст.

ПАСКА Богдан Валерійович – магістрант Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує історію дисидентського руху в Західній Україні в 1960–1980-х рр.

ПАТЕР Іван Григорович – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу новітньої історії Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, заступник голови спеціалізованої вченої ради Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича та Інституту народознавства НАН України (м. Львів). Основний напрям наукових інтересів – політична історія України першої половини ХХ ст.

ПАТРИЛЯК Іван Казимирович – доктор історичних наук, професор кафедри новітньої історії України історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ). Сфера наукових зацікавлень: історія українського визвольного руху 1920–1950-х рр., історія Другої світової війни.

ПИЛИПІВ Ігор Васильович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних та фундаментальних дисциплін Івано-Франківського інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету (м. Івано-Франківськ). Досліджує історію Української греко-католицької церкви у ХХ столітті.

ПОСІВНИЧ Микола Романович – кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України (м. Львів). Досліджує український націоналістичний рух, вивчає політичну спадщину Провідників ОУН Степана Бандери й Романа Шухевича та інших чільних діячів.

ПРОКОП'ЯК Віра Богданівна – асистент кафедри театрального та хореографічного мистецтва Інституту мистецтв Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує українське театральне життя в Галичині в роки Другої світової війни.

ПУЙДА Роман Богданович – кандидат історичних наук, асистент кафедри історії та політології Інституту фундаментальної, гуманітарної підготовки та заочно-дистанційного навчання Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (м. Івано-Франківськ). Дослідник історії і діяльності Українського національно-демократичного об'єднання 1935–1939 рр.

РОЗЛУЦЬКИЙ Назарій Васильович – аспірант кафедри всесвітньої історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, науковий співробітник Івано-Франківського обласного Музею визвольної боротьби імені Степана Бандери (м. Івано-Франківськ). Досліджує історію визвольної боротьби українців на Прикарпатті в повоєнний період.

РУККАС Андрій Олегович – кандидат історичних наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ). Дослідник історії українсько-польських відносин у ХХ столітті.

САВЦЬКИЙ Роман Петрович – аспірант кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя

Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів – джерела вивчення суспільних процесів у Галичині в роки німецької окупації 1941–1944 рр.

САВЧУК Борис Петрович – доктор історичних наук, професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує проблеми української етнології, усної історії, діяльності громадських організацій у Західній Україні в міжвоєнний період.

САМБОРСЬКИЙ Євген Петрович – аспірант кафедри історії слов'ян Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Вивчає становище польського населення в західних областях України і Білорусії періоду Другої світової війни.

СІРЕДЖУК Петро Степанович – доктор історичних наук, професор кафедри етнології і археології Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Основна тематика наукових праць – колонізація західноукраїнських земель у XIV–XX ст. та історія національних меншин Галичини.

СМИРНОВ Андрій Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Національного університету “Острозька академія” (м. Острог). Досліджує проблеми історії Православної церкви в Україні у XX ст.

СТЕФАНЮК Галина Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує культурно-освітні процеси в Україні періоду Другої світової війни.

СУХИХ Андрій Юрійович – студент IV курсу спеціальності “Історія” Національного університету “Острозька академія” (м. Острог). Досліджує діяльність ОУН на Новоград-Волинщині на початку німецько-радянської війни 1941–1945 рр.

ТИМІВ Іван Миколайович – історик, завідувач етнографічного музею Калущини (м. Калущ Івано-Франківської області). Досліджує збройну боротьбу УПА на Прикарпатті.

ТИМКІВ Василь Васильович – аспірант кафедри туризмознавства і краєзнавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує історію українського повстанського руху на Прикарпатті в роки Другої світової війни.

ТОМИН Юрій Михайлович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії слов'ян Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Автор наукових публікацій з історії національно-визвольного руху під проводом ОУН і УПА в 30–50-х рр. XX століття.

ТРЕФ'ЯК Ярослав Іванович – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки і психології Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових зацікавлень – історія українського самостійницького руху на Прикарпатті в роки Другої світової війни.

ТРОФИМОВИЧ Володимир Васильович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Національного університету “Острозька академія” (м. Острог). Дослідник історії українського національно-визвольного руху та українсько-польських відносин у XX ст.

ФЕДОРАК Володимир Васильович – начальник управління культури, національностей та релігій Івано-Франківської обласної державної адміністрації (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів – комплексне історико-культурне вивчення спадщини періоду визвольних змагань середини XX ст. на Прикарпатті.

ФУТАЛА Василь Петрович – доктор історичних наук, професор кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич). Сфера наукових зацікавлень: історіографія суспільно-політичних рухів на західних землях України в міжвоєнний період XX ст.

ЧЕРВІНСЬКИЙ Андрій Іванович – аспірант кафедри туризму і краєзнавства Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує пам'ятки історії Прикарпаття, зведені за доби державності України.

ЩЕРБІН Лілія Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує діяльність Конституційно-демократичної партії Росії.

ЯЦКІВ Оксана Ярославівна – магістрантка Інституту історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових зацікавлень – мемуарні джерела з історії українського національно-визвольного руху доби Другої світової війни.

Вимоги

до подання статей у Вісниках Прикарпатського університету, журналах, збірниках наукових праць, матеріалах конференцій

1. Обсяг оригінальної статті – 6–12 сторінок тексту, оглядових – до 12 сторінок, коротких повідомлень – до 3 сторінок.

2. Статті подаються у форматі Microsoft Word. Назва файлу латинськими буквами повинна відповідати прізвищу першого автора. Увесь матеріал статті повинен міститись в одному файлі.

3. Текст статті повинен бути набраним через 1,5 інтервалу, шрифт “Times New Roman Cyr”, кегль 14. Поля: верхнє, нижнє, ліве – 2,5 см, праве – 1 см (30 рядків по 60–64 символи).

4. Малюнки повинні подаватись в окремих файлах у форматі *.tif, *.eps, Corel Draw або Adobe Photo Shop.

5. Таблиці мають мати вертикальну орієнтацію і мають бути побудовані за допомогою майстра таблиць редактора Microsoft Word. Формули підготовлені в редакторі формул MS Equation. Статті, що містять значну кількість формул, подаються у форматі LaTeX.

6. Текст статті має бути оформлений відповідно до постанови ВАК №7-05/1 від 15 січня 2003 року “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України” (див. Бюлетень ВАК України. – 2003. – №1).

Статті пишуться за схемою:

- УДК і ББК (у лівому верхньому куті аркуша);
- автор(и) (ім’я, прізвище; жирним шрифтом, курсивом у правому куті);
- назва статті (заголовними буквами, жирним шрифтом);
- резюме й ключові слова українською мовою;
- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання цієї проблеми й на які спирається автор, виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням подальших розвідок у цьому напрямі;
- список використаних джерел подавати згідно з новим стандартом з бібліографічного опису ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Основні відмінності від ГОСТ 7.1.–84, який набув чинності з 1 липня 2007 року;
- резюме й ключові слова англійською мовою;
- резюме й ключові слова російською мовою.

7. Стаття повинна бути написана українською мовою, вчитана й підписана автором(ами).

8. У цілому до “Вісника” необхідно подати дві рецензії провідних учених у даній галузі.

Наукове видання

ГАЛИЧИНА

Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис

До 70-річчя створення Української повстанської армії

Число 24
2013

GALICIA

To the 70th anniversary of the Ukrainian Insurgent Army creating

№ 24
2013

Старший редактор
Літературні редактори
Комп'ютерна верстка
Коректор

Василь Головчак
Олександра Ленів, Руслана Боднар
Лідія Курівчак
Надія Гриців

Підп. до друку 16.05.2014.

Формат 60x84/₈. Папір офсетний. Гарнітура "Times New Roman".

Друк на ризографі. Друк. арк. 44,2.

Наклад 100 пр. Зам. № 27.

Видавець і виготовлювач

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
76000, м. Івано-Франківськ, вул. С.Бандери, 1, тел. 71-56-22

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2718 від 12.12.2006.